COMITETUL DE CULTURĂ ŞI EDUCAŢIE SOCIALISTĂ AL JUDEŢULUI MUREŞ
MUZEUL JUDEŢEAN MUREŞ

MARISIA

STUDII ŞI MATERIALE

VII

ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE

1977

MARISIA
VII

COMITETUL DE CULTURĂ ŞI EDUCAŢIE SOCIALISTĂ
AL JUDEŢULUI MUREŞ
MUZEUL JUDEŢEAN MUREŞ

MARISIA

VII

Studii şi materiale

ARHEOLOGIE ● ISTORIE ● ETNOGRAFIE

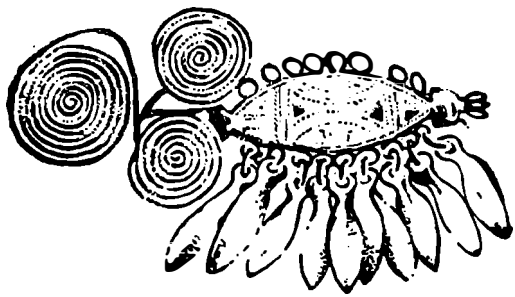

TÎRGU MUREŞ
1977

Volume editate de Muzeul judeţean Mureş
Studii şi materiale, I, 1965
Studii şi materiale, II, 1967
Studii şi materiale, III—IV, 1972
Marisia, V, 1975
Marisia, VI, 1976

Redactorii volumului:

Valeriu Lazăr, director

Andrei Zrínyi, muzeograf

MARISIA, VII, 1977

Orice corespondenţă se va adresa:
Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:
Anschrift für jedwelche Korrespondenz:
Any correspondance will be addressed to:
Адрес для корреспонденции:

MUZEUL JUDEŢEAN MUREŞ
4300 TÎRGU MUREŞ
str. Horea nr. 24
(ROMÂNIA)

Coperta: Ion Petru Pop

SUMAR

SOMMAIRE — INHALT — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

Acad. Ştefan Pascu, *Independenţa României — eveniment crucial în istoria poporului român* 9

STUDII ŞI MATERIALE

I. Arheologie

Valeriu Lazăr, *Aşezarea Coţofeni de la Şincai (jud. Mureş)* 17
The Coţofeni Settlement of Şincai (Mureş County) 56
T. Soroceanu, Gh. Lazarovici, E. Amlacher, M. Mureşan, *Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Mureş* 57
Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Mureş 65
I. H. Crişan, *Începutul Latène-ului la daco-geţi* 67
Der Beginn der Latènezeit bei den Dako-Geten 82
Dumitru Protase, *Morminte din epoca romană la Toldal (jud. Mureş)* . . 85
Tombes romaines à Toldal (dép. de Mureş) 90
Andrei Zrínyi, *Aşezarea romană rurală de la Cristeşti şi legăturile ei cu Gallia* 91
Die ländliche Römersiedlung von Cristeşti (Kreis Mureş) und seine Beziehungen mit Gallien 99

II. Istorie

Nicolae Edroiu, *Vechi formule româneşti de jurământ (sec. XVII) însemnate pe colecţii de legi săseşti tipărite şi păstrate în Biblioteca documentară din Sighişoara* 103
Alte rumänische Schwurformeln (17 Jh.), die auf gedruckte sächsische Gesetzbücher aufgezeichnet und in der Dokumentarischen Bibliothek aus Sighişoara aufbewahrt sind 109
Ioan Pop, *Relatări privind stările de fapt din Transilvania în timpul vizitei lui Iosif al II-lea (1773)* 111
Berichte über die siebenbürgischen Zustände Während des Besuches des Joseph des Zweiten (1773) 124
Liviu Ursuţiu, *Tranzacţii asupra iobagului şi asupra pământului pe domeniul Gurghiu (1652—1715)* 125
Transaktionen über den Leibeigenen und den Boden auf Gurghiu-Dominium (1652—1715) 139
Ion Ranca, *Captivitatea lui Florian Micaş la Tîrgu Mureş în anul 1848* . . 141
Die Gefängnishaft Florian Micaş's in Tîrgu Mureş im Jahre 1848 . . 156
Gelu Neamţu, *Alexandru Roman, gînditor şi istoriograf* 157
Alexandru Roman, der Denker und Geschichtsschreiber 164
Nicolae Marinică, *Alexandru Papiu Ilarian în istoriografia românească* . 165
Alexandru Papiu Ilarian dans l'historiographie roumaine . . . 194
Ioana Botezan, *Ion Micu Moldovan şi Academia Română* . . .197
Ioan Micu Moldovan and the Romanian Academy 210
Ioan Nistor, *Contribuţia locuitorilor de pe Valea superioară a Mureşului la susţinerea cauzei războiului de independenţă naţională* 211

Der Beitrag der Bewohner des Oberen Mureş-Tales zur Unterstützung des nationalen Unabhängigkeitskrieges 227
Ioan Chiorean, *Statul român independent şi mişcarea politico-naţională a românilor transilvăneni* 229
Der rumänische unabhängige Staat und die national-politische Bewegung Der Rumänen aus Transsilvanien 247
Adrian Stoica, *Rolul secţiei române a Partidului Social-Democrat din Ungaria în dezvoltarea mişcării muncitoreşti din Transilvania* 249
Le rôle de la section roumaine du Parti Social-Démocratique de Hongrie dans le développement du mouvement ouvrier de Transylvanie . . 264
Traian Rus, *Problema agrară şi situaţia ţărănimii în jud. Mureş-Turda în perioada 1919—1921* 267
Das Agrarproblem und die Lage der Bauern im Kreis Mureş-Turda in der Zeitspanne 1919—1921 284
Vasile Popa, *Starea de spirit a populaţiei în perioada de aplicare a legii de reformă agrară din 1921 în judeţul Tîrnava Mare* 285
Die Einstellung der Bevölkerung bezüglich der Durchführung der Agrarreform von 1921 im Kreise Tîrnava Mare 303
Liviu Moldovan, Viorel Grama, *Constantin Moisil (1876—1958) şi acţiunea sa pentru înfiinţarea unei subdirecţii regionale a Arhivelor Statului la Tîrgu Mureş* 305
Constantin Moisil (1876—1958) und seine Wirkung für die Errichtung einer Regionalen Unterdirektion der Staatsarchive in Tîrgu Mureş . . 314
Turzai Maria, Silvia Sin, Olosz Katalin, *Contribuţia unor periodice progresiste româneşti şi maghiare la cunoşterea reciprocă a valorilor culturale şi literare (1933—1944)* 315
La contribution des periodiques progressistes roumaines et hongrois pour la connaissance réciproque des valeurs culturelles et littéraires 345

III. Etnografie

Hanni Markel, *Consideraţii asupra repertoriului de cintece la saşii din zona Reghin* 349
Bemerkungen zum volkstümlichen Liedgut der Siebenbürger Sachsen im Regener Gebiet 358
D. Pop, N. Bot, I. Cuceu, Gh. Petrescu, *Folclorul Văii Gurghiului (II)* 359
The Folklore of Gurghiu Valley (II) 439

Note — Patrimoniu

Valeriu Lazăr, *Două topoare de cupru de la Păsăreni* 443
Eugen Stoicovici, *Cîteva date metalografice privind cuprul eneolitic (Topoarele de la Păsăreni)* 447
Mihai Petică, *Colecţia „Mihail M. Câmpean"* 449

• • •

Abrevieri. Abréviations. Abkürzungen. Abreviations. Сокращения 457
Autorii. Les auteurs. Die Verfasser. The Autors Авторы 461

INDEPENDENŢA ROMÂNIEI — EVENIMENT CRUCIAL ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN

Acad. ŞTEFAN PASCU

Studierea sau evocarea evenimentelor istorice constituie un îndemn la meditaţie cu privire la însemnătatea evenimentului respectiv în sine, la semnificaţia sa pentru timpul săvîrşirii şi pentru vremurile de după aceea, pentru poporul sau ţara care l-a realizat şi pentru alte ţări şi popoare. Şi totodată studierea sau evocarea unui eveniment istoric sugerează ideea raportării evenimentului respectiv la cauzele ce l-au generat şi apoi l-au hrănit în dezvoltarea sa pînă la maturizare şi împlinire. De asemenea evenimentul istoric asupra căruia poposeşti te îndeamnă la formularea unor judecăţi cu privire la valoarea evenimentului materializat în date calendaristice şi la substanţa ce-i conferă valoarea reală.

Dar istoria nu e doar suma evenimentelor înmănunchiate cronologic. Tot mai mulţi sînt cei ce cred şi cultivă concepţia potrivit căreia istoria e suma valorilor civilizaţiei create de omenire în strădaniile sale neîntrerupte spre progres şi mai bună stare. Creaţii umane care sînt totalitatea ideilor valoroase întrupate în fapte valoroase. Ideile, la rîndul lor, sînt generate de viaţă, de marile idealuri spre care aspiră omenirea în dorinţa ei de împlinire. Ceea ce înseamnă că în reconstituirea istoriei nu sînt deajuns doar evenimentele, ci se cuvin cunoscute dorinţele şi năzuinţele oamenilor, care nu sînt exprimate în cifre şi date şi nici nu sînt consemnate în înscrisurile cunoscute, la îndemîna arhitectului ce doreşte să reconstituie edificiul naţional al unui popor. De aceea istoricul se cuvine să coboare în mijlocul celor mulţi, al făuritorilor istoriei, să le înţeleagă gîndurile şi să le asculte bătăile inimii, care conferă sens şi semnificaţie evenimentelor exprimate în date şi fapte.

Căci se ştie că istoriei omenirii din toate timpurile — de cînd această omenire a păşit în sfera civilizaţiei, şi în toate locurile de pe *terra* — i-au fost proprii unele idealuri general umane: dreptate şi libertate din punct de vedere social şi din punct de vedere al relaţiilor interumane, independenţa şi unitatea colectivităţilor umane constituite în popoare şi naţiuni.

Asemenea idei şi idealuri nu au fost şi nu sînt abstracţiuni făurite de minţile visătoare ale unor oameni înaintaţi. Ele au fost şi sînt realităţi generate de condiţii istorice concrete, expresii ale dorinţelor intime ale popoarelor. Deoarece condiţiile istorice concrete n-au fost aceleaşi pretutindeni, nici valenţele acestor idei şi idealuri nu au fost şi nu sînt

identice pretutindenea. Se deosebesc ca însemnătate şi intensitate iarăşi în raport de condiţiile istorice concrete ale uneia sau alteia dintre ţări, ale unuia sau altuia dintre popoare. Au fost şi sînt mai puternice şi mai profunde, mai caracteristice şi mai permanente ideile şi idealurile de dreptate şi libertate, independenţă şi unitate la popoarele care au fost mai vitregite de istorie, care au suferit mai multe nedreptăţi, au fost lipsite în mai mare măsură de libertăţi, au îndurat dominaţii străine apăsătoare, au fost silite, de vicisitudinile istorice, să trăiască despărţite din punct de vedere politic.

Este şi cazul poporului român, istoria căruia este dominată de aceste idei permanente de la naşterea sa şi pînă astăzi. Aceste permanenţe ale istoriei poporului român aveau drept temei o realitate puternică: legătura indestructibilă a oamenilor cu locurile străbune, conştiinţa originii şi unităţii etnice, lingvistice şi culturale, interdependenţa economică, profilul spiritual unitar al întregului popor român. Aceste realităţi au generat o conştiinţă de neam activă, iar aceasta un suport tendinţelor de libertate, independenţă şi unitate de-a lungul veacurilor.

Libertatea şi independenţa şi-au apărat-o acele „Romanii populare", obşti săteşti şi uniuni de obşti din perioada migraţiilor, cnezatele şi voievodatele din secolele X—XIII, poporul român în întreg evul mediu, înscriind impresionanta epopee sub conducerea marilor voevozi şi domni, stîrnind admiraţia prietenilor, invidia neprietenilor. Şi în toate cazurile mulţimile, ţăranii luaţi de la plug, transformaţi în viteji, au conferit temei puternic şi luptei pentru libertate şi independenţă şi solidarităţii poporului român în această luptă. Şi de asemenea aceleaşi mulţimi — munteni, ardeleni, la care s-au adăugat sîrbi, bulgari şi albanezi, cazaci şi polonezi — au constituit puterea lui Mihai Viteazul în istoricele înfăptuiri: independenţa şi cea dintîi unire politică a tuturor teritoriilor locuite de poporul român.

Încheierea procesului de formare a naţiunii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea şi transformarea conştiinţei de neam în conştiinţă naţională au conferit solidarităţii şi unităţii, autonomiei şi independenţei naţiunii române valenţe superioare. Realităţi vădite în timpul marilor mişcări sociale şi naţionale: răscoala lui Horea, Supplex libellus Valachorum, revoluţia lui Tudor Vladimirescu şi cu deosebire revoluţia din 1848. Toate programele acestora sînt pătrunse cu pregnanţă de ideile şi idealurile nobile de unitate, libertate şi independenţă, de voinţa de a impune „dreptul suveran" la care era îndreptăţit poporul român pe temeiul dreptului ginţilor şi al dreptului internaţional, proclamînd — prin glasul marelui patrioti şi vizionar Nicolae Bălcescu, datoria de a „apăra naţionalitatea şi drepturile noastre, de vom fi nevoiţi chiar vărsînd sîngele nostru".

A fost înfrîntă revoluţia prin unirea forţelor represive externe — otomane şi ţariste — cu cele retrograde din interior, boierimea conservatoare şi retrogradă. N-au putut fi, însă, înfrînte marile idei şi idealuri proclamate de revoluţia românească: dreptate, libertate, unitate şi independenţă. Aceste idei au continuat nu numai să trăiască, dar să şi în-

florească, să contureze şi să germineze acţiuni concrete şi proiecte îndrăzneţe. Şi nu numai în minţile şi inimile intelectualităţii înaintate, ci de asemenea în minţile şi inimile milioanelor de ţărani şi muncitori, intelectuali şi orăşeni, burghezie şi boierime înaintată. Aceste dorinţi fierbinţi şi voinţi nestrămutate aveau drept temei motivarea adunărilor ad hoc ale Principatelor române din 1857, puternică deoarece exprima adevărul: „locuitorii ţărilor române au fost totdeauna un singur popor", cu „acelaşi început, acelaşi nume, aceeaşi limbă, aceeaşi religie, aceeaşi istorie, aceeaşi civilizaţie, aceleaşi instituţii, aceleaşi legi şi obiceiuri, aceleaşi temeri şi aceleaşi speranţe, aceleaşi trebuinţe de îndestulat, aceleaşi hotare de păzit, aceleaşi dureri în trecut, acelaşi viitor de asigurat şi, în sfîrşit, aceeaşi misie de îndeplinit".

Asemenea credinţă nestrămutată, şi voinţă neclintită au realizat Unirea Principatelor cu voia, fără voia şi chiar împotriva voinţii unora ce se dovedeau potrivnici acestor dorinţi legitime.

Săvîrşită Unirea Principatelor, independenţa stăpînea toate cugetele şi inimile poporului român, din România şi din provinciile de sub dominaţia străină. Toţi o doreau, toţi o voiau, toţi erau gata de sacrificii şi jertfe pentru dobîndirea ei, deoarece toţi erau convinşi de necesitatea ei, de sosirea sorocului împlinirii ei ca un proces legic şi obiectiv, aşa cum o sintetiza Dimitrie Bolintineanu, pe temeiuri juridice necontestabile: „Cel mai preţios drept al unei naţiuni este dreptul ei de a se guverna precum voieşte; al doilea drept al unei naţiuni este dreptul său de a se păstra; o naţiune are totdeauna dreptul de a respinge prin putere orice opresiune nedreaptă de afară; al treilea drept este acela al dezvoltării libere şi întregi a tuturor facultăţilor sale, pe cît aplicările lui nu vor fi stricătoare intereselor celorlalte naţiuni".

Apărarea acestor drepturi, fără dăunarea intereselor altor naţiuni, a săvîrşit naţiunea română acum o sută de ani, cînd se realiza o dorinţă de veacuri a întregului popor român, exprimată prin voinţa hotărîtă, concretizată în acţiuni şi lupte, în sacrificii şi jertfe pentru independenţă şi unitate. Operă a generaţiilor ce s-au succedat în curgerea veacurilor, înfăptuită de fericita generaţie de acum un secol, poporul român cinsteşte evenimentul istoric, Independenţa României, după cuviinţă, omagiind trecutul glorios prin marile realizări ale prezentului tumultuos, pregătindu-şi, astfel, viitorul luminos.

Întregul popor român îşi concentrase acum un secol voinţa pentru realizarea cu orice preţ a idealului de multă vreme nutrit şi cu multă ardoare dorit. Presa şi intelectualitatea din România şi din provinciile româneşti de sub dominaţia străină pregăteau opinia publică, întreţineau şi alimentau crezul acesteia. Cercurile muncitoreşti şi socialiste acţionau asupra muncitorimii şi ţărănimii. Tineretul îşi manifesta nerăbdarea pentru a-şi dovedi patriotismul.

Evenimentele se precipitau fără oprire: declaraţia de război a Rusiei, urmată de înaintarea oştilor sale spre Dunăre, răspunsul nechibzuit al

guvernanţilor turci, care, fără temei, au săvîrşit acţiuni de vădită ostilitate faţă de România. Concluzia nu putea fi decît una singură: Poarta otomană începuse războiul şi împotriva României, fără a-l fi declarat pe cale diplomatică.

Măsurile se impuneau neîntîrziat. Şi ele au fost luate. Ratificarea convenţiei româno-ruse de corpurile legiuitoare, prin care Rusia garanta suveranitatea şi integritatea României, a avut loc la 16 aprilie, iar starea de război cu imperiul turcesc este declarată la 29 aprilie. Se recomanda guvernului de a nu ocoli nici un efort şi de a lua toate măsurile necesare pentru apărarea şi asigurarea existenţei statului român, pentru ca la viitorul congres de pace România să aibă o poziţie politică bine definită. Proclamarea de fapt a independenţei prin moţiunea corpurilor legiuitoare a fost săvîrşită prin respectarea tuturor prevederilor dreptului internaţional, la 9 mai 1877, cînd se votează cu cvasi unanimitate (79 voturi pentru şi 2 abţineri) moţiunea de independenţă. *„Independenţa absolută a României a primit consacrarea sa oficială“*. Putea, deci, anunţa Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe, că *„Independenţa noastră naţională există de fapt“*.

Un nou popor independent se înscria pe harta politică a Europei. Un popor care dovedise de foarte multe ori că e vrednic să şi-o cucerească şi care va dovedi că e tot atît de vrednic să şi-o apere. Botezul focului a început în curînd după marele act istoric.

Întreaga ţară era alături, cu tot entuziasmul şi cu toată hotărîrea de a nu ocoli nici un sacrificiu şi nici o jertfă. Ţara aceasta nu se oprea însă la linia Carpaţilor. Cuprindea deopotrivă şi provinciile româneşti subjugate. Şi pe bună dreptate, deoarece nu exista nici o deosebire de o parte şi de alta a munţilor în acele zile hotărîtoare: nici în ce priveşte entuziasmul, nici ajutoarele de toate felurile şi nici chiar participarea la război. „Românii trebuie să se bată pentru onoarea steagului românesc“, afirma „Gazeta Transilvaniei“ de la Braşov, la mijlocul lunii iulie, dînd asigurări cu glas tare că *„dorinţele cele mai bune şi cele mai fierbinţi ale fraţilor voştri de dincolo de Carpaţi vă acompaniază“*. Nu erau greu de intuit gîndurile publicistului braşovean cînd cerea să *„dea cerul ca să se împlinească profeţia bardului naţional* (V. Alecsandri) *şi înaintea stindardelor noastre învingătoare, să cînte libertatea pe malurile dunărene“*.

Fără posibilităţi reale de a obţine împrumuturi externe, poporul român era hotărît să nu ocolească nici un sacrificiu pentru susţinerea războiului de independenţă. Corespundea întru totul dorinţei unanime „ca românii să-şi datorească lor înşile independenţa absolută a patriei, contribuind la mărirea şi ridicarea patriei“. Opinia ziarului „Românul“ s-a adeverit pe deplin prin numeroase acţiuni, manifestaţii, acte şi fapte de mare demnitate şi impresionantă solidaritate ale mulţimilor muncitoare, ale tuturor energiilor patriotice. Ţărănimea, care alcătuia majoritatea populaţiei — atît cea din România cît şi din provinciile româneşti de sub dominaţie străină — a suportat greul războiului: aprovizionarea cu alimente şi furaje, asigurarea mijloacelor de transport, contribuţii în bani şi îmbrăcăminte.

Numeroase comitete și centre pentru adunarea de fonduri și ofrande pentru armată au luat ființă peste tot, în toate ținuturile locuite de români, desființîndu-se, astfel, granițele politice artificiale ce despărțeau pe frați de frați. În provinciile românești de sub dominație străină, au fost învinse toate piedicile și îndărătniciile oficialității. În pofida acestor vicisitudini, listele de ofrande sporesc mereu, localitățile care le oferă se înmulțesc și ele, mai ales în zilele luptelor grele de la Plevna, Rahova, Smirdan. Cercetările competente estimează la cifra, impresionantă pentru acea vreme, de 9.247.000 lei aur contribuțiile în bani, obiecte, alimente și medicamente — cele înregistrate numai; la ce valori se vor fi ridicat cele neînregistrate! — Numai cele consemnate, raportate la hrana zilnică a ostașilor, însemnau asigurarea întreținerii întregii oști române participantă la războiul de independență pe un răstimp de 30 zile. Exprima adevărul neîndoielnic consemnarea ziarului „Telegraful", anume că „patriotismul ocupă un mai mare loc în inimile poporului decît în al boierilor mari; tot cei de jos plătesc mai mult și cu mai mare abnegație datoria lor către patrie decît cei avuți".

A fost cea mai cuprinzătoare acțiune a acelor vremuri dramatice și eroice, acțiuni îmbrățișate și sprijinite de întregul popor român, investind, de la început, un pregnant caracter social-politic general și popular. Toate vîrstele — bătrîni și tineri —; toate clasele și categoriile sociale: țărani, muncitori, meseriași, negustori, intelectuali, tineret studios au îmbrățișat cauza națională, cauza independenței. Alături de bărbați, femeile au jucat un rol de inestimabilă însemnătate în aceste împrejurări. Cu acest prilej femeile au dovedit curaj, dîrzenie, spirit de sacrificiu în fața dificultăților de tot felul și în provinciile de sub dominație străină, cu toate amenințările și represiunile oficialităților. Au fost, în același timp, fermentul mobilizator al maselor populare în eforturile de susținere a războiului, de apărare a independenței. Putea afirma același neobosit publicist și neînfricat apărător al intereselor poporului român, George Barițiu, că „dacă n-am avea altă probă despre ferma decisiune a locuitorilor țării de a se apăra pe viață, pe moarte, ne-ar fi de ajuns acele liste lungi de oferte extraordinare... care curg neîncetat, din toate regiunile țării de bună voie, așa că legea rechiziițiilor, uzitate în toate statele, votată și în România, se aplică mult mai puțin decît se temeau unii".

Entuziasmul și simțămintele patriotice îndeamnă tineretul la alte acțiuni, tot atît de necesare în acele zile hotărîtoare pentru viitorul României și al poporului român. Alimentele, medicamentele, îmbrăcămintea, banii — toate erau necesare, toate erau de mare ajutor și de incontestabil folos. Era tot atît de mare nevoie însă și de luptători viteji. Numeroși medici tineri s-au înrolat voluntari pentru a alina suferințele celor ce-și jertfeau viața pentru apărarea și independența țării; din România și din toate provinciile românești de sub dominație străină, alți numeroși tineri s-au înrolat ca luptători simpli sau ofițeri. Aceștia din urmă n-au putut fi nici intimidați și nici abătuți de a se înrola în armata română. Și nu erau puțini acești tineri. Și n-au fost neînsemnate nici jertfele lor eroice. Ei au fost prezenți în primele linii, acolo unde primej-

dia era mai ameninţătoare. „Victoria sau moartea“ era deviza fiecărui soldat voluntar sau mobilizat. Rostea un adevăr necontestat deputatul bihorean Partenie Cosma în parlamentul de la Pesta, cînd spunea că atunci „cînd a bătut ora pentru eluptarea independenţei patriei tot românul, ca unul, a sărit înaintea redutelor neexpugnabile... însoţiţi de surîsul curios şi compătimitor al Europei, dar în curînd s-au reîntors întîmpinaţi în calea lor de triumf, de admirarea şi stima Europei, pentru că au dovedit în mod eclatant înaintea lumii că acolo jos la Dunăre există un popor brav şi tînăr care-şi cunoaşte chemarea sa europeană şi este în stare a şi-o împlini, un popor a cărui alianţă poate fi preţioasă pentru orişicine“.

Vitejia ostaşilor români la Griviţa, Plevna, Rahova şi apoi la Vidin şi Smîrdan reamintea vremurile eroice ale lui Mihai Viteazul, cînd temerarul domn român cucerise cetăţile dunărene, semănînd groaza între duşmani. Ca şi în vremea lui Mihai, tot astfel şi în acea toamnă din anul 1877 şi în iarna următoare steagurile româneşti fîlfîiau biruitoare.

Asemenea fapte au constituit motiv de inspiraţie pentru cei mai de seamă poeţi, prozatori şi dramaturgi, pentru cei mai sensibili pictori: Alecsandri şi Coşbuc, Odobescu şi Neniţescu, Caragiale şi Sadoveanu, Gane şi Zamfirescu, Grigorescu şi Aman, Andreescu şi Lecca, Popp Szatmari şi Henţia etc. Glasurilor de unanimă recunoaştere a vitejiei ostaşilor români se asociază poetul maghiar Arany János, care se detaşează de burghezo-moşierimea maghiară turcofilă şi în poezia „Plevna“ glorifică ostaşii români şi ruşi victorioşi. Martori oculari străini, corespondenţi de presă, ziarele din Franţa, Italia, Anglia, Statele Unite, Spania, ţările Scandinave, Austria etc. recunosc şi recunoscînd subliniază vitejia ostaşilor români în luptele din Balcani. Sînt întregite opiniile cu ale celui ce ştia preţui mai bine ca oricine vitejia, fiind el însuşi un mare viteaz, Giuseppe Garibaldi, care scria din Caprera la 8 octombrie 1877: *„Descendenţii vechilor noastre naţiuni, Românii, se luptă astăzi cu eroism pe ţărmul Dunării, pentru independenţa lor“*. Toate aceste opinii au fost încununate de vocile elogioase ale celor ce preţuiau mai mult ca oricine luptele pentru dreptate socială şi libertate naţională a popoarelor, Marx şi Engels.

Putea,cu deplină îndreptăţire, anunţa Mihail Kogălniceanu cabinetelor europene, că România, după ce s-a proclamat independentă, a participat la războiul împotriva Imperiului otoman atît pentru a rezolva cu armele diferendele cu Înalta Poartă, cît şi pentru a dovedi lumii că aspiraţiile sale sînt pe deplin întemeiate, că independenţa pe care si-o proclama a plătit-o cu cel mai preţios sînge, că felul cum a participat la război, jertfele şi curajul — toate dovedesc în chip elocvent atît voinţa cît şi capacitatea de a-şi trăi propria viaţă pe picior de egalitate în marea familie europeană.

Voinţa şi capacitatea de care vorbea ministrul de externe au fost dovedite pe deplin şi de unitatea conştiinţei naţionale, demonstrată şi de data aceasta, ca şi în toate prilejurile însemnate, între toţi românii. Peste tot intelectualii, muncitorii, ţăranii, meseriaşii, tineri şi vîrstnici, bărbaţi

și femei desfășurau o activitate entuziastă, animați de sentimentele umanitare, dar și de *„legăturile de sînge în care sîntem cu frații noștrii cei de dincolo de Carpați“*, cum declara manifestul românilor sălăjeni. Amploarea acțiunilor exprimate sub diferite forme a zădărnicit încercările oficialității de a le opri. Intră în arenă cele mai încercate condeie și cele mai respectate voci. Se ridică la înălțimea momentului, ca și de atîtea ori, aceea a prestigiosului Nestor al presei române, Barițiu, care declara în „Gazeta Transilvaniei“ că „femeile române vor merge înainte, cu pași siguri pe calea ce le arată inima lor, voința națională și exemplul Europei luminate,disprețuind orice metehne ale tiraniei și egoismului ucigător de patrie“. Procesul de presă intentat „Gazetei“ și redactorilor ei a fost folosit ca un bun prilej de manifestare a solidarității naționale, după cum a fost folosită în același scop bravura ostașilor români și mai ales căderea Plevnei, sărbătorită prin entuziaste manifestări populare la Brașov, Sibiu, Blaj, Gherla, Năsăud, Beiuș, Arad etc. Erau tot atîtea ocazii de a demonstra că e „o cauză generală română, cauza ostașului român“, iar „victoria lui e a întregii națiuni“. Femeile din Transilvania purtau căciulițe numite „curcani“ și „dorobanți“ unele, „Mihăiță“ altele, în cinstea vitejilor de la Grivița și a celui dintîi unificator de țară. Exprimau adevărul, îmbrăcat în haina poeziei, versurile inspirate ale lui Iosif Vulcan din revista „Familia“: „În iubirea cea frățească / Noi nutrim un vis sublim / Nu-i putere să ne oprească / Ce în inimă simțim“.

Și într-adevăr, România independentă a constituit o forță de atracție magnetică pentru românii din Transilvania, vreme de patru decenii. Nimic nu i-a putut împiedica de la manifestarea acestor tendințe în toate prilejurile însemnate, și nimic nu mai putea zădărnicii realizarea dorințelor de unire. „Avîntul marii uniri care va trebui să vină — scria un martor în acele zile entuziaste — cuprinzînd neamul românesc, nu mai stă ascuns numai în sufletele cîtorva visători și cărturari aleși, ci pătrunde convingător și dătător de încredere chiar și în pătura de jos“. Iar savantul filolog blăjan Timotei Cipariu putea afirma că „anul 1878 a fost o înălțare pentru cei umiliți, umilire pentru cei îngîmfați“; anul 1878 era socotit, de aceea, „aurora plăcută a unui viitor plin de glorie“.

S-au săvîrșit, astfel, pas cu pas, cu grijă și cu răbdare, cu temeritate și răspundere, prin chibzuința matură a întregului popor, unul după altul cele mai însemnate evenimente din istoria dramatică dar eroică a poporului român. De fiecare dată, națiunea română se înfățișa mai matură și hotărîtă, chibzuită și conștientă că întotdeauna, la capătul lungilor procese istorice, cu suișuri și coborișiuri, cu jertfe și sacrificii, cu izbînzi și înfrîngeri, învinge dreptatea popoarelor ce voiesc să trăiască libere și independente.

STUDII ȘI MATERIALE

I

ARHEOLOGIE

AŞEZAREA COŢOFENI DE LA ŞINCAI (JUD. MUREŞ)

VALERIU LAZĂR

Se cunosc în literatura de specialitate, pînă în momentul de faţă, în spaţiul intracarpatic, 474 puncte topografice, în 297 localităţi, cu vestigii ale culturii Coţofeni[1].

În unele din aceste puncte au fost aşezări permanente, de lungă durată. În altele au fost aşezări sezoniere, temporare sau simple sălaşe, ori popasuri păstoreşti.

Sondajele şi săpăturile încă lacunare, efectuate, întîmplător sau sistematic, în unele din ele, chiar dacă nu au lămurit pe deplin problemele culturii Coţofeni, au scos la iveală un imens material. Cercetarea făcută asupra materialelor descoperite a valorificat, în parte, aceste vestigii arheologice.

Ea a precizat, totodată, deşi sumar, şi tipul aşezărilor culturii. Astăzi se cunosc aşezări de joasă altitudine, pe terase, pe înălţimi, în peşteri sau adăposturi naturale[2].

O mare parte din aşezările culturii în spaţiul intracarpatic sînt pe înălţimi (242; boturi şi vîrfuri de deal, măguri, zone muntoase); cu toate că multe dintre ele sînt situate la o altitudine uneori mare, unele sînt aşezări permanente, de întinse dimensiuni, cu bogate resturi arheologice.

Din acest tip de aşezări interes aparte prezintă, prin specificul lor, *aşezările pe înălţime cu terase*. Spre deosebire de aşezările de pe terasele propriu-zise, aşezările pe înălţime cu terase se impun şi domină spaţiul limitrof prin altitudinea şi poziţia lor strategică. Plasate de obicei pe vîrfuri de deal sau măguri izolate, aşezările pe înălţime cu terase au asigurată o apărare naturală, dar au şi putut fi uşor amenajate în scopuri defensive de către comunităţile triburilor Coţofeni.

---

[1] Valeriu Lazăr, *„Repertoriul aşezărilor Coţofeni din Transilvania"* (manuscris). Petre Roman în sinteza sa *Cultura Coţofeni*, (Bucureşti, 1976, pp. 79—86, pl. 1, 2), menţionează, în spaţiul intracarpatic (mai exact!) *numai* 205 localităţi cu aşezări sau descoperiri Coţofeni. Din sinteza amintită lipsesc o mulţime de localităţi, unele cu importante aşezări Coţofeni.

Cum am amintit (*Marisia*, VI, p. 29, nota 1), contrastul cifric se explică, probabil, prin omiterea din sinteză a unor aşezări, îndeosebi a celor de scurtă durată, sezoniere (de exemplu, sălaşele vînătoreşti ş.a.).

[2] Clasificarea aparţine lui P. Roman, *op. cit.*, pp. 14—15.

Cercetarea arheologică a descoperit pînă acum în Transilvania nouă asemenea aşezări[3]; acestora li s-ar mai putea adăuga, sub rezerva unor viitoare cercetări, încă două aşezări. Dar numărul aşezărilor pe înălţime cu terase este neîndoielnic mai mare şi ele vor fi descoperite odată cu intensificarea cercetării lor.

În cîteva din aceste aşezări s-au efectuat sondaje sumare sau săpături arheologice sistematice, uneori de amploare.

Săpăturile efectuate într-o asemenea aşezare *(Cetatea păgînilor* — Şincai, jud. Mureş) ne-a determinat să analizăm structura şi specificul aşezărilor pe înălţime cu terase, cu atît mai mult cu cît, în literatura de specialitate, studierea în detaliu a acestui tip de aşezări nu s-a bucurat de o atenţie specială.

Publicăm, odată cu încheierea lucrărilor şi cu prelucrarea vestigiilor descoperite, prima parte a studiului aşezării.

Valorificarea materialelor descoperite (ceramica, diversele obiecte din lut ars, piatră, silex, os, corn, cupru) va fi prezentată în numărul viitor al *Marisiei.*

Ea va fi apoi urmată de prezentarea vestigiilor celorlalte aşezări pe înălţime cu terase din Transilvania (B).

Un ultim capitol (C) va face încadrarea tipologică şi cronologică a aşezărilor Coţofeni pe înălţime cu terase, încercînd să evidenţieze structura social-economică, specificul, locul şi semnificaţia istorică a acestor aşezări din perioada de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului.

A. ŞINCAI „CETATEA PĂGÎNILOR"

I. CONSIDERAŢII GEOMORFOLOGICE

La cca 25 km nord-vest de Tîrgu Mureş se află comuna Şincai, localitate situată în Cîmpia Transilvaniei, comună al cărei teritoriu se încadrează în aspectul specific al acestei unităţi geografice.

Sub raport geomorfologic, localitatea este brăzdată de o reţea de văi colmatate sau în curs de colmatare, care dau teritoriului ei un caracter frămîntat. Văile separă dealuri înalte de 400—500 m şi le dau o orientare haotică.

---

[3] Un istoric al cercetării acestui tip de aşezări nu există încă în literatura arheologică. Referinţe bibliografice privind aşezările respective la: V. Lazăr, *Marisia*, V, pp. 29—41; *ibidem*, VI, pp. 27—35; idem, *Sites sur des hauteurs à terrasses apartenent à culture Coţofeni en Roumanie (Transylvanie)*, comunicare la Congresul internaţional de Ştiinţe Preistorice şi Protoistorice; Nisa, 1976.

Pe baza bibliografiei existente menţionăm 9 aşezări (*Marisia*, VI, p. 27). În comunicarea prezentată la Nisa — 11.

O cercetare atentă, pe teren, a acestor aşezări, efectuată în cursul anului 1977, arată că în spaţiul intracarpatic există 9 aşezări sigure şi 2 probabile.

P. Roman, *op. cit.*, menţionează aşezările, excepţie cele de la Ardan şi Saschiz.

Relieful cu formele sale, determinat prin accentuarea asimetrică a versanţilor văilor, are structura în boltă a formaţiunilor de roci sedimentare. Se pot uşor distinge versanţi scurţi, abrupţi, cueste, formate de capete de strate ieşite la zi datorită eroziunii efectuate de reţeaua hidrografică, cueste a căror flanc opus este mai domol, mai prelung.

Sub aspect geologic, localitatea, situată în zona deluroasă, cu pante de versanţi domoli şi porţiuni de şes slab dezvoltat, este acoperită cu depozite sarmaţiene, uşor friabile şi erodabile, constituite din marne cenuşii, marne nisipoase, nisipuri, rar gresii, ca şi din tufuri dacitice. Înclinarea straturilor, uneori pînă la 20°, evidentă în formele de relief, este determinată de asimetria văilor. Pe flancurile domoale ale versanţilor, roca mamă este mai constantă în raport cu înclinarea straturilor; în schimb, pe versantele abrupte, pe cueste, ea se schimbă frecvent, chiar pe distanţe foarte mici, de la marne la nisipuri şi invers.

Procesele de pantă, determinate de factorii geologici şi îndeosebi climatici, ca şi hidrologici, supun relieful unor continue transformări, reprezentate prin alunecări de amploare, prin eroziune. În momentul de faţă, eroziunea areală la Şincai afectează 26,6 % din suprafaţa totală a localităţii.

Cît priveşte solurile, ele au evoluat pe pantele nordice, slab înclinate, în zonele microdepresionare sau la baza pantelor, în mare parte sub influenţa apei freatice, spre soluri hidromorfe de tranziţie, spre cernoziomuri levigate, ca soluri de fîneaţă cernoziomice. Pe pantele puternic înclinate, din cauza unor lucrări de cultură (defrişarea pădurilor, agro-viticultura neraţională) şi a eroziunii, nu s-a putut forma un sol cu structură profundă sub vegetaţia naturală. O ultimă cartare pedologică (1971) a identificat 21 unităţi de soluri în aria localităţii Şincai[4].

Sumara prezentare geomorfologică a urmărit să întregească, în parte, înţelegerea structurii unor aşezări preistorice de la Şincai; ne referim, în cazul de faţă, îndeosebi la importanta asezare Coţofeni de pe *Cetatea păgînilor*.

II. „CETATEA PĂGÎNILOR". POZIŢIA TOPOGRAFICĂ

Situată la cca 3 km sud-vest de Şincai, *Cetatea păgînilor* se detaşează în spaţiul limitrof prin forma sa: un mamelon alungit, elipsoidal, înalt de 490 m (pl. I). În partea estică mamelonul se încheie brusc printr-o şa accentuată, care delimitează un alt mamelon mai scund şi mai lung ce se pierde treptat, spre est, în cîmpia înconjurătoare. Amîndouă mameloanele sînt denumite de localnici *Cetatea păgînilor*.

---

[4] Datele geomorfologice au fost obţinute din schiţa de sistematizare a localităţii (Proiect nr. 6163/3/1971 — I.P.J. Mureş; dir. şef. arh. Szigeti E.; şef atelier, — geolog Szakács Ştefan; şef proiect. — geolog Gagyi Péter, proiectant — Magyari; tuturor le exprim mulţumiri.

Ca structură geologică, *Cetatea păgînilor* aparţine sarmaţianului, fiind constituită din argile slab prăfoase, nisipuri, marne şi gresii. Depozitele recente cuaternare sînt slab dezvoltate. Lipsa vegetaţiei arboricole a determinat, în unele porţiuni, procese evidente de eroziune a suprafeţei terenului.

Lungimea totală a *Cetăţii păgînilor* este de cca 660 m, lăţimea maximă de cca 125 m. Mamelonul propriu-zis, pe care este aşezarea Coţofeni, are o lungime de aproximativ 210 m şi o lăţime, tot aproximativă, de 60 m. Platoul, de mici dimensiuni, este uşor aplatizat. De jur-împrejur, el are pantele înconjurate de două terase conturate, elemente care au acreditat, de la început, ipoteza existenţei unei aşezări preistorice.

III. ISTORICUL DESCOPERIRILOR

Cercetarea şi semnalarea unor puncte cu antichităţi pe teritoriul comunei Şincai a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin K. Benkő[5] şi B. Orbán[6].

Puţin mai tîrziu, G. Téglás[7], referindu-se la unele descoperiri transilvănene, le aminteşte şi pe cele de la Şincai, nedefinindu-le însă apartenenţa culturală.

În pragul secolului al XX-lea colecţionarul arheolog E. Orosz[8], utilizînd informaţiile bibliografiei existente, a cercetat, în 1895, perimetrul comunei, o dată cu materialele ce fuseseră descoperite, existente în unele colecţii particulare. Cercetarea sa a dus la descoperirea aşezărilor de la *Patul dulce* şi *Cetatea păgînilor*, pe care le-a publicat[9], o dată cu menţionarea unor noi descoperiri, la *Fîntîna fetiţei*, sau la altora, mai vechi, de la *Mocirlă*.

Menţiuni sumare asupra unora din aceste puncte fac Könyöki József

---

[5] K. Benkő, *Marosszék*, II, p. 348, menţionează o „cetate" aici şi punctul *Patul dulce (Édeságy)*, fără a spune dacă cele două puncte topografice au urme arheologice. În schimb, K. Benkő aminteşte (p. 349), fără precizarea locului, urme romane în hotarul comunei (ajunse în colecţia fostului liceu reformat din Tîrgu Mureş).

[6] B. Orbán, *Székelyföld*, IV, p. 201 descrie cetatea *(Cetatea păgînilor — Pogányvár*, s.n.) (cu „o terasă de 600 paşi lungime, 20 lăţime"), atribuind-o „strămoşilor noştri păgîni". Autorul introduce în informare şi punctul *Mocirla (Mocsár)*, fără a menţiona, aici, descoperiri.

[7] G. Téglás, *OTTE*, XVI, 1891, pp. 156, 186; *ibidem*, XVII, 1892, pp. 357, 389.

[8] În cercetarea efectuată de Orosz, în 14—15 iulie 1895, punctul de plecare l-a constituit colecţia lui Mártonfi Lajos, constituită din materiale litice (aşchii de jasp, silex, obsidiană) şi vase fragmentare (cf. *ArchÉrt*, 1891, fasc. II, p. 156; *ibidem*, 1892, fasc., III, p. 357). O altă colecţie cu piese de aici aparţinea învăţătorului localnic Andrásy Kálmán.

[9] Orosz Endre, *Mező-Sámsondi ősemberi telep* (I), în *ErdM*, XV, 1898, pp. 267—275 *(Patul dulce)*; II, *ibidem*, XVI, 1898, pp. 322—330 *(Cetatea păgînilor)*. De la *Fîntîna fetiţei* menţionează (p. 327) o rîşniţă din andezit, iar de la *Mocirlă* — aşchii de obsidiană şi fragmente ceramice grosolane *(ibidem)*.

Din cercetarea sa, din primele puncte descrise, Orosz şi-a constituit o bogată colecţie (astăzi în Muzeul de istorie a Transilvaniei). Descrierea aşezărilor şi interpretarea materialului o face cu numeroase inexactităţi.

şi Nagy Géza[10], ca şi Iuliu Marţian[11], care, în repertoriul său, plasează, greşit, *Cetatea păgînilor* la Culpiu.

Parte din descoperirile de la Şincai sînt amintite şi de Pósta Béla[12] şi Roska Márton[13]. Ele vor fi menţionate, mai tîrziu, în perioada interbelică, şi în unele lucrări sau repertorii sintetice (H. Schroller[14], I. Nestor[15], M. Roska[16]) sau vor fi comparate cu materialele similare în articole ocazionale, de specialitate (Kiss I.[17], D. Berciu[18]).

Cîteva menţiuni, şi acestea sumare, asupra unor descoperiri de la Şincai, făcute în perioada post-belică de A. Vulpe[19], V. Lazăr[20] şi P. Roman[21], încheie istoricul descoperirilor de aici.

Diversele lucrări efectuate în ultimul deceniu de localnici pe *Cetatea păgînilor* (lucrări agricole, extragerea de nisip pentru construcţii edilitare), precum şi eroziunea solului, au scos la suprafaţă numeroase vestigii ale aşezării. Ele s-au constituit treptat într-o colecţie şcolară care a fost îmbogăţită continuu prin săpături nesistematice, întîmplătoare, efectuate de prof. Ion Gorjan, directorul şcolii. Acestei colecţii i s-au adăugat şi alte vestigii similare, descoperite întîmplător în punctul *Vii*.

Cercetarea materialelor din colecţie şi a *Cetăţii păgînilor* în cîteva rînduri (1966, 1971, 1972) ne-a determinat să efectuăm explorarea aşezării prin săpături sistematice, de amploare, pentru a cunoaşte structura şi conţinutul cultural al acestui obiectiv arheologic, săpături care s-au efectuat în anii 1974, 1975, 1976 şi 1977.

IV. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE

Săpăturile au început la 22 iunie 1974, pe platoul *Cetăţii* şi pe terasele lui (pl. I), ele avînd de la început obiectivul cunoaşterii depunerilor arheologice, a structurii aşezării, implicit a teraselor.

---

10 Könyöki — Nagy, *A középkori*, p. 287.

11 I. Marţian, *Rep.*, I, nr. 452; II. nr. 215 „La Cetate" — Culpiu; de la Şincai dă (II, p. 37, nr. 647) ca descoperiri: nucleu de obsidiană, aşchii de silex, celt de bronz. O plasare a *Cetăţii păgînilor* o face la Band (-ul de Cîmpie) Kővári, încă în 1866 (*Erdély építészeti emlékei*, Cluj, 1866, p. 59).

12 Pósta B., *Útmutató*, p. 11.

13 Roska M., *A Székely föld őskora* în *Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubiliáris Emlékkönyvéből*, Cluj, 1929, p. 271 (topor de cupru cu braţele „în cruce"), p. 278 (topor de bronz cu aripioare, reprodus în p. 286, fig. 34, desen; MITr, I, 4138); p. 280 (sabia de bronz, fragmentară, reprodusă în desen, p. 289, fig. 40; MITr, I, 4147).

14 H. Scholler, *StuKz*, p. 74, nr. 13.

15 I. Nestor, *Der Stand*, p. 94, fig. 20.

16 Roska M., *Közl.*, I, 1941, p. 70, nr. 192; *ibidem*, II, 1942, I, p. 44, nr. 113 (fig. 15, p. 21 — topor cupru; idem, *ErdRep.*, pp. 178—189 (cu bibliografia „la zi"; ilustraţia greşită!).

17 R. Kiss István, *A nemes*..., fig. 7, 13.

18 D. Berciu, *Apulum*, I, p. 59.

19 A. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, pp. 224, 227 (referire la toporul de cupru).

20 V. Lazăr, *Marisia*, V, 1975, pp. 39—41; *ibidem*, VI, 1976, pp. 27—35.

21 Petre Roman, *op. cit.*, p. 85, pct. 264.

În campania din 1974 (22 iunie—10 iulie) au fost deschise secţiunile: A_1 în vîrful platoului, de 20 m×2 m, orientată NE—SV; A_2, la 15 m distanţă de A_1; *B* la 17 m de A_2, amîndouă de aceeaşi dimensiune (10 m×2 m), pe panta sudică, orientate NE-SV; *C*, pe panta opusă, nordică a primei secţiuni (A_1), la o distanţă de 23 m, de 15 m×2 m, cu orientare NE—SV.

În aceeaşi campanie de săpături s-a deschis o secţiune — *A*, perpendiculară pe secţiunea A_1, de 10 m×2 m şi o alta, *D*, la 23 m de secţiunea *A*, de 52 m×2 m, orientată E—V, pentru a preciza depunerile terasei vestice. În campania din 1974 au fost decopertaţi, prin secţiunile amintite, 234 m² din aşezare.

Săpăturile din 1975 (20 iunie—3 iulie; 17—27 septembrie) au deschis noi secţiuni: *E*, de 18 m×2 m, la cca 85 m est de secţiunea *C*, cu orientarea NE—SV; *H*, de 23 m×2 m, la cca 220 m faţă de secţiunea *E*, cu orientarea NE—S; *I*, pe platoul *Cetăţii*, de 10 m×2 m, perpendiculară pe secţiunea A_1; *J*, în prelungirea secţiunii *D*, de 20 m×2 m, cu orientarea NV—E şi patru casete laterale. Pe latura nordică a secţiunii *D* au fost deschise casetele *F* (7 m×7 m) şi F_1 (5 m×5 m), pe cea sudică a aceleaşi secţiuni, casetele *G* (7 m×7 m) şi G_1 (7 m×5 m).

În campania din 1976 (5—20 iulie) au fost deschise secţiunile G_2 şi, paralel cu ea, la 5 m est, G_3, fiecare de 30 m×1,5 m, orientate NE—S. La extremitatea sudică a secţiunii G_3, de la m 20, s-a deschis lateral şi în prelungirea secţiunii 5 casete: *a* (5 m×4,50), *b* (6 m×2,50), *c* (5,00 m×2,00 m), *d* (6,80 m×2,00 m) şi *e* (6 m×3 m).

Două casete laterale au fost deschise şi în secţiunea *E*, săpată în 1975, în extremitatea sud-vestică a acesteia: *a* (4,40 m×2,60 m) pe latura nordică şi *b* (4,40 m×2,80 m) pe latura sudică a secţiunii (pl. I). În sfîrşit, o ultimă secţiune, *K*, de 20 m×1,5 m, orientată V—E, la cca 25 m faţă de secţiunea *E*, a încheiat campania din 1976.

Ultima campanie, cea *din 1977* (8—27 iulie) a mai deschis o secţiune, *L*, de 10 m×1,5 m, la 30 m est de secţiunea *C*, orientată NE—S. Totodată a fost săpată o nouă casetă *f* (în secţiunea G_3), de 12 m×1,50 m, lărgită de la m 3,50 la 3,50 m, adiacentă casetelor *d*, *c*, *e*.

În cei patru ani de săpături au fost decopertaţi 763,40 m² din aşezarea de pe *Cetatea păgînilor*.

V. STRATIGRAFIA AŞEZĂRII

În secţiunile de pe platou (*A*, A_1 (pl. I; II/1), *I*) depunerile geologice au următoarea succesiune pe verticală, de jos în sus (pl. II/1): un strat de pietriş (prundiş) suprapus de un strat de marnă verzuie (0,80—0,90 m), deasupra căruia există un strat galben-nisipos, care conţine vestigii arheologice (0,40—0,80 m). Peste acest strat este un altul de humus, actual, afînat (0—0,40 m). Fireşte, chiar în cadrul unei secţiuni grosimea stratului variază. De exemplu, în extremităţile secţiunii A_1, grosimea depunerilor este mai mare datorită înclinării terasei platoului. Dar, de la în-

ceput, se constată că, în general, pe terasa platoului propriu-zis, cu toată tendinţa de telescopare spre extremităţi, grosimea depunerilor arheologice este relativ mică (0,40—0,80 m). Se remarcă uşor că în unele porţiuni ale secţiunii A_1, cît şi în zonă, apare evident că stratigrafia a fost deranjată şi deteriorată de diverse lucrări recente. Astfel, în profilul vestic al secţiunii, între m 14,40—16, săpăturile au degajat urmele unei gropi actuale, adîncite pînă la 1,50 m. Urme de gropi similare, efectuate de căutătorii de „comori" sau militari (între 1940—1944 platoul a fost punct de observaţie a unei subunităţi de mitraliori) sînt pe întreaga terasă a platoului.

În secţiunea A_1 stratul de cultură conţine numeroase vestigii arheologice (ceramică, resturi litice, osteologice, chirpic, melci).

În profilul peretelui vestic al secţiunii s-au conturat clar două locuinţe de suprafaţă (nr. 1. 2; pl. II/1; V/1, 2) şi o groapă (nr. 1; pl. II/1; IX/1). Dezvelirea integrală a locuinţelor în scopul stabilirii formei şi dimensiunilor nu a fost posibilă întrucît zona din apropierea lor a fost deranjată de numeroase gropi, săpate în ultimii ani, care au deteriorat stratul de cultură.

Prima locuinţă (nr. 1; pl. II/1; V/1), situată în mijlocul terasei platoului (m 8—12), o reliefează masa densă şi compactă de chirpic ars, cu numeroase amprente de bîrne, nuiele sau pari. În interiorul masei de chirpic ars s-au găsit numeroase fragmente ceramice, aparţinînd unor vase (amfore, castroane, străchini, căni, ceşti), fragmente litice, atipice (gresie) şi osteologice.

A doua locuinţă (nr. 2; pl. II/2; V/2), delimitată tot de masa densă de chirpic ars, a fost spre extremitatea sud-vestică a secţiunii (m 16—20). Podina ei, situată la —0,55 m, a fost puţin arcuită. Inventarul acestei locuinţe era bogat îndeosebi în ce priveşte ceramica şi osul. Între resturile osteologice s-a descoperit şi un fragment uman.

Groapa (nr. 1; pl. II/1; IX/1) a apărut la începutul secţiunii (m 2—3), sub nivelul solului actual, prin conturul ei circular. În formă de pungă, largă, cu fundul puţin bombat, groapa a conţinut numeroase fragmente ceramice, chirpic, cenuşă, resturi osteologice şi litice, printre care şi un topor-ciocan din bazalt (pl. XI/1).

În stratul de cultură dintre locuinţe resturile arheologice sînt mai sporadice şi ele nu sînt deosebite celor din locuinţe şi din groapă. Excepţie fac, prin prezenţa în secţiune, cîteva piese litice prelucrate, unele din silex (pl. X/1, 2), cuarţit (pl. X/3, 6) sau bazalt (pl. X/4, 5, 8).

În secţiunea A, care are aceeaşi structură stratigrafică ca A_1, puţinele depuneri arheologice au fost concentrate pe o vatră dezvelită în extremitatea vestică a secţiunii (m 2). Decopertată sub nivelul solului actual, vatra conţinea, pe lîngă cenuşă, fragmente ceramice, unele atipice, şi chirpic.

Depunerile din celelalte secţiuni săpate în 1974 au aceeaşi structură geologică, în aceeaşi succesiune stratigrafică, excepţie secţiunea B şi, parţial, secţiunea D.

Profilul vestic al secţiunii A_2 (pl. II/2) arată că stratul de bază, de prundiş, este suprapus de un altul de marnă (1,60—1,70 m). Peste acest

strat este un altul galben nisipos (0,60—1,60 m), suprapus de un strat galben lutos, mai gros în pantă, cu depuneri arheologice. Înspre extremitatea nordică a secţiunii, unde panta este mai puţin accentuată, depunerile arheologice au o grosime de cca 0.40 m; în pantă ele ating cca 0,80 m. Stratul galben lutos este suprapus de stratul de humus actual (0—0,40 m), care se subţiază treptat pe măsură ce se accentuează panta terenului.

În extremitatea sud-vestică a secţiunii (0—2 m), unde s-a deschis o casetă, săpătura a dezvelit, la baza lentilei de pămînt negru, groapa unui bordei (nr. 1; pl. II/2; VIII/1) a cărei podea era la —2,10 m. Ea era ca formă relativ ovală. Bordeiul n-a avut vatră deschisă. În umplutura sa şi pe podea s-a descoperit o cantitate numeroasă de vase, unele întregibile, chirpic, fragmente litice (un topor fragmentar perforat (pl. XI/6), un frecător şi resturi osteologice (o săpăligă din corn de cerb; pl. XVI/4).

Profilul vestic al secţiunii *B* (pl. II/3) reflectă în schimb particularităţi în stratigrafia aşezării. Stratul gros de marnă este suprapus de un strat galben nisipos, care se subţiază datorită pantei, de la 0,40 m la 0,20 m. Stratul nu conţine depuneri arheologice, excepţie o mică porţiune (m 6,80—7,80), care are, la —0,60, urme sporadice de cărbune. Peste acest strat galben nisipos este stratul vegetal actual, care se subţiază pe măsură accentuării pantei. În partea superioară a pantei el are o grosime de cca 0.40 m, în cea inferioară de numai 0,10 m. Săparea secţiunii *B* a infirmat ipoteza unei terase în această zonă a *Cetăţii*.

Profilul estic al secţiunii *C* (pl. II/4) are aceeaşi structură geologică: marnă, un strat galben nisipos (1,00—1,60 m), un altul — galben lutos (0,30—1,00 m), suprapus de stratul vegetal actual (0—0,30 m).

Depunerile arheologice sînt la baza stratului galben lutos.

Între m 1,40—7,50 ele sînt la —0,80—1,20 m adîncime; între m 13—15 ele se află la —1,20—1,40 m.

În profilul secţiunii s-a conturat o locuinţă de suprafaţă (nr. 3; pl. II/4; V/3) şi un bordei (nr. 2; pl. II/4; VIII/2). Locuinţa era situată sub panta nord-estică a primei terase, în prima parte a secţiunii (m 1,40—7,50; pl. II/4). Contururile ei au fost delimitate în secţiune de masa de chirpic, care a apărut la —1,10. În interiorul ei (m 3) a fost dezvelită o vatră de foc (pl. II/4). Locuinţa a avut un foarte bogat inventar ceramic, litic şi osteologic. Şi aici s-au descoperit fragmente umane.

Bordeiul (m 12—15) avea platforma la —1,30—1,40 m. În colţul nord-estic avea o vatră deschisă (pl. II/4); ca şi în cazul locuinţei, bordeiul a avut un inventar bogat şi divers.

În secţiunea *D* (m 42—52), în profilul sudic (pl. III), stratigrafia este puţin diferită faţă de stratigrafia altor secţiuni. La baza depunerii este un strat galben nisipos, suprapus de un alt galben lutos cu depuneri arheologice. Peste acest strat este un strat cafeniu închis cu o grosime de 1,20 m, suprapus de un altul brun (umplutură), care în partea superioară a terasei atinge o grosime de 1,10 m, subţiindu-se apoi pe măsura înclinării terasei, ajungînd la 0,30 m. Acest strat este suprapus de stratul vegetal, actual, gros în medie de 0,20 m.

Stratigrafia reprezentată reflectă situaţia depunerilor geologice numai într-un segment al secţiunii *D* (extremitatea vestică; m 42—52). În rest stratigrafia secţiunii este aproape identică celei din secţiunea *C:* marnă-bază, galben nisipos, galben lutos, vegetal.

Dar, deşi pare mai simplă stratigrafia în restul secţiunii, fiind în parte aproape identică cu cea din secţiunea *C*, ea reprezintă în unele porţiuni pendulări sensibile pe verticală. Ele se observă îndeosebi acolo unde depunerile arheologice sînt mai dense, mai concentrate.

Problemele complexe ridică depunerile arheologice din această secţiune îndeosebi în zona ei centrală, zonă care constituie şi centrul terasei a doua. În porţiunea săpată aici aceste probleme nu vor putea fi lămurite cu precizie niciodată întrucît stratul de cultură în această zonă a fost deranjat şi deteriorat în unele porţiuni de diverse lucrări agricole anterioare.

Privit în ansamblu (pl. III), profilul secţiunii *D* a reliefat clar două bordeie: unul în extremitatea estică (m 3—6; pl. III; VIII/3), altul în extremitatea vestică (m 42—46; pl. III; VIII/4). Înspre mijlocul terasei (m 7—16) a fost o locuinţă (nr. 4; pl. V/4), deteriorată parţial, de mari dimensiuni, probabil cu două încăperi, care a conţinut foarte bogate vestigii de cultură; o altă locuinţă (nr. 5; pl. V/5) a fost surprinsă la vest de ea (m 17—25). Vetre deschise au fost descoperite în carourile 35—36 (nr. 2; pl. III), 40—41 (nr. 3; pl. III) şi 46—47 (nr. 4; pl. III).

Prima locuinţă (nr. 4; pl. V/4), probabil cu încăpere dublă, s-a conturat prin chirpuc ars, la —0,90 m. Bucăţile de chirpic ars, masate, erau foarte numeroase, îndeosebi în partea centrală a locuinţei. Aproape de mijlocul construcţiei (m 13; pl. V/4) un bloc de piatră fasonată, de formă dreptunghiulară, lung de cca. 2,50 m, separa, ca prag, probabil, cele două încăperi.

Urmele primei locuinţe au fost surprinse, la —0,80 m, şi în casetele F_1 (colţul sud-vestic) şi G_1 (partea estică), casete (legate prin problemele care le ridică de secţiunea *D)*, deschise tocmai pentru a putea preciza prin ele orientarea şi, eventual, forma locuinţei.

Deşi nivelul chirpicului ars era în ambele casete (şi în porţiunea respectivă a secţiunii *D)* foarte dens şi gros (—0,80—1,10 m) nu s-au putut preciza, în mod sigur, prin nivelul lui, nici orientarea, nici forma locuinţei.

În unele porţiuni, spre marginile locuinţei, chirpicul era răvăşit şi împrăştiat, depăşind o limită ce ar putea fi stabilită convenţional pentru pereţii locuinţei. De altfel, întreaga porţiune săpată în casete (şi în porţiunea respectivă *D)* a fost, cum s-a amintit, deteriorată de lucrări anterioare.

În acelaşi strat, gros de 1,50 m, a fost surprins un *alt nivel de locuire* (1,60—1,80 m), cu bogate urme arheologice.

Vestigiile nivelului inferior de locuire, dense, sînt concentrate îndeosebi în zona locuinţei nr. 4, dar ele, dispersate, au fost surprinse şi în restul secţiunii şi casetelor F_1 şi G_1. Urmele arheologice stau în multe cazuri

pe bucăţi mari, răvăşite, de chirpic ars, făţuit, cu amprente pe partea inferioară de pari şi nuiele, dovada unei locuiri anterioare.

În afara ceramicii, prezentă în vase întregi şi fragmentare, găsită în forme tipologice variate (vase mari, castroane, străchini, căni, ceşti etc.), în acest nivel s-au descoperit şi fragmente litice, unele prelucrate, şi resturi osteologice. Din acest nivel inferior provin oase de bovine, ovine, suine, carnivore, bour şi cervidee. În acest nivel, în partea de sud-est a casetei G_1 (—1,60 m), au fost dezvelite şi resturile unui mormînt de inhumaţie (M_1; pl. V/4).

Din acest nivel, în zona mormîntului au fost descoperite, în asociaţia ceramicii, un pandantiv, o daltă, o sulă şi un os prelucrat.

Pandantivul (pl. XIV/8) din colţ de mistreţ, are forma cilindrică şi este fragmentat la extremitatea inferioară. În partea superioară, piesa are o gaură de atîrnare. Pandantivul a fost descoperit în zona craniului (—1,75 m) şi are o lungime de 5,1 cm.

Dalta (pl. XIV/17) are dimensiuni mici (5,8 cm) şi este fin şlefuită. În partea inferioară este cioplită şi rotunjită.

Sula de os (pl. XIV/10), din fibulă de cîine, este suplă; are vîrful ascuţit şi o lustruire fină. Piesa are lungimea de 9,8 cm.

Osul prelucrat (pl. XIV/18) este fragmentar. Întreaga piesă în starea în care s-a conservat este fin lustruită.

Acestui nivel îi aparţine de asemenea şi o vatră (nr. 5; pl. IV/2), surprinsă în profilul sud-estic al casetei G_1, între m 4,60—5,70 la —1,60 m, sub care s-au găsit fragmente ceramice şi resturi osteologice.

În exteriorul locuinţei nr. 4 (nord-vestul casetei F_1), a fost dezvelită o groapă (nr. 2; pl. V/2), care o aparţinut probabil locuinţei.

A doua locuinţă (nr. 5; pl. V/5), de dimensiuni mai mici, avea nivelul de călcare la —0,70 m şi ea s-a delimitat tot prin marea densitate de chirpic ars concentrat.

Limita ei nordică a fost surprinsă în caseta *F*, în colţul nord-estic a căreia, la —0,75 era vatra (pl. V/5). Limita sudică a locuinţei era în caseta *G*.

Locuinţa nr. 5 era, de asemenea, mărginită, în exterior de gropi. Două asemenea gropi (nr. 3; pl. V/5; nr. 4; pl. V/5) au fost dezvelite în caseta *F*: una (nr. 3) în nordul casetei; alta (nr. 4) aproape în mijlocul acesteia. Trei gropi erau în vestul şi sud-vestul casetei *G* (nr. 5; pl. V/5; IX/2; nr. 6; pl. V/6; nr. 7; pl. V/7), aşezate în linie, în apropierea limitei vestice a locuinţei nr. 5, gropi de mărime şi forme diferite, unele cu inventar variat.

Inventarul locuinţelor a fost foarte bogat şi divers. În afara ceramicii abundente, descoperite sub forma unor vase întregi, a unor vase întregibile sau a unor vase puternic fragmentate, ceramică diversă în forme tipologice şi în ornamentică, au existat în locuinţe şi alte vestigii arheologice (piese din cupru, piatră, osteologice).

Cum s-a menţionat, bordeiele au fost surprinse în profilul sudic al secţiuni, la extremităţile ei.

Primul bordei (nr. 3; pl. VIII/3) a apărut între m 3—6, şi a avut podina la —1,70 m, la baza stratului galben nisipos, strat care suprapune un altul de marnă.

Al doilea (nr. 4; pl. VIII/4) a fost situat în extremitatea secţiunii (m 42—46), la limita nord-vestică a terasei a doua. Groapa bordeiului era în stratul galben lutos, podina fiindu-i pe nivelul superior al stratului galben nisipos (—3,80 m). Bordeiul avea o vatră (pl. III: VIII/4), în colţul nord-estic. mai ridicată faţă de podină (—0,20 m).

Inventarul bordeielor cuprindea: ceramică, piese din cupru (bordeiul nr. 4), piatră, resturi osteologice.

Stratigrafia secţiunii *E*, profilul estic, are în succesiune (pl. IV/1; VI): un strat galben lutos peste care este un strat brun (de umplutură) care apare la m 3,20 şi se păstrează neîntrerupt pînă la sfirşitul secţiunii. La baza acestui strat, în unele porţiuni ale secţiunii. au fost dezvelite lespezi de piatră (gresie).

Peste stratul brun este un strat negru, care apare la m 6.20 şi se încheie la capătul secţiunii (m 18), strat ce atinge grosimi variabile, pe ultimii 4 m al secţiunii ajungînd la 0,90 m grosime. El este suprapus de stratul de humus vegetal, subţire în partea superioară, dar care se îngroasă treptat (0,40) m) spre mijlocul secţiunii.

Depunerile arheologice sînt în stratul brun. În acesta s-a dezvelit, între m 5—6,40, la o adîncime de 1.20 m, o vatră de foc (nr. 6; pl. IV/1). O altă vatră (nr. 7; pl. IV/1), a fost dezvelită între m 11.60—12.20, la —1.80 m. Inventarul bogat al stratului constă din ceramică, fragmente litice, resturi osteologice etc.

Deschiderea celor două casete laterale *(a, b)* în secţiunea *E* (pl. I; VI) a urmărit stabilirea conturului unui bordei sau locuinţe de suprafaţă, surprins în secţiune, în 1975.

Săparea casetei *a* a dus la descoperirea unei locuinţe de suprafaţă (nr. 6: pl. VI), între m 4.40—7,80, la —0,80 m, situată în nivelul mijlociu al stratului brun de umplutură, locuinţă care avea şi o vatră, în colţul ei sud-estic.

O altă locuinţă a fost şi în caseta *b* (nr. 7: pl. VI/2), la —0,70 m, în acelaşi nivel al stratului brun de umplutură. Vatra (pl. VI) era aproape în centrul locuinţei.

Stratigrafia secţiunii, racordată cu cea a casetelor apropiate, arată evident că, aici, ca şi în secţiunea *D*, există două nivele de locuire: un nivel inferior — în stratul brun în care sînt vetrele de foc (nr. 6, 7), cu inventarul lor propriu-zis. dar şi cu inventarul din restul nivelului secţiunii; un altul, superior, la nivelul celor două locuinţe din casete (0,70—0,80 m), cu urme arheologice mai modeste.

În secţiunea G_2 peste stratul de marnă este un strat galben lutos, de 0.20—0.60 m, care conţine, în comparaţie cu alte secţiuni, excepţie gropile din el, urme mai modeste de cultură.

În acest strat s-au profilat numeroase gropi, dispuse în linii relativ paralele, gropi de diverse mărimi şi forme.

Săpăturile din 1976 au dezvelit 8 asemenea gropi (nr. 8—15) a căror formă s-a conturat încă în nivelul superior al stratului. Ele aveau în

interior pămînt cafeniu închis, uneori negru, pigmenţi de arsură, unele chirpic ars, fragmente ceramice, litice, resturi osteologice ş.a.

De altfel, întreaga zonă cuprinsă între secţiunile G_2—G_3 a avut numeroase asemenea gropi, care, toate, au fost deranjate, prin săpături improvizate ale unor amatori curioşi, efectuate în anii precedenţi.

Peste stratul galben lutos este cei vegetal, subţire (la m 10 are 0,35 m), care se îngustează şi mai mult în panta terasei.

Ceea ce se constată evident este faptul că depunerile arheologice din secţiune sînt mai dense îndeosebi în extremitatea ei (m 1—3), aflîndu-se aici la limita inferioară a stratului galben lutos (—0,50 m). În ansamblul descoperirilor intră în această porţiune şi fragmente mici de chirpic ars, cu amprente de nuiele, care au putut proveni de la o locuinţă de suprafaţă, dacă acestea nu ar fi aparţinut locuinţei din secţiunea *D* (nr. 5). Puţin numeroase, fragmentele din chirpic sînt răzleţite, dovadă, credem, că ele provin din caseta *G* a secţiunii *D*, apropiată.

Descoperirile arheologice din stratul de cultură constau îndeosebi din fragmente ceramice, care au aparţinut unor vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti. Un vas miniatural imită forma unui pahar.

Dintre fragmentele litice, toate atipice, unele însă cu urme evidente de prelucrare, se detaşează un topor fragmentar din bazalt, de culoare cenuşie închisă (pl. XII/4).

Resturile osteologice puţine, dacă exceptăm pe cele din gropi, aparţin bovinelor, ovinelor şi cervideelor.

Săpătura efectuată în secţiunea G_3, reflectată în parte în profilul peretelui estic (m 15—24; pl. IV/3) arată că peste obişnuitul strat de marnă-vineţie este un strat galben nisipos, gros în medie de 1,20 m, suprapus de un altul galben lutos, care, în unele porţiuni ale secţiunii, atinge grosimea de 0,80 m. Amîndouă straturile conţin bogate vestigii arheologice. Peste stratul galben lutos este stratul vegetal (0—0,25 m).

Stratigrafia este aproape similară şi în profilul peretelui estic al casetei *f*, cu deosebire că, aici, grosimea stratului galben lutos, îndeosebi în apropierea pantei terasei, este mai mare (2,20 m).

Deschiderea unor casete laterale şi în prelungirea secţiunii *(a—f)* a fost determinată de dezvelirea integrală a unor locuinţe de suprafaţă (pl. VII), locuinţe care s-au conturat încă din campania anului 1976.

În suprafaţa descoperită au fost dezvelite patru locuinţe (nr. 8—11), dintre care două (nr. 8, 9) au fost dezvelite complet.

Prima locuinţă (nr. 8) a cuprins casetele *a*, *b*, *e* şi, parţial, c (pl. VII). Ea a avut în partea nord-estică o vatră circulară (pl. VII).

A doua locuinţă (nr. 9; pl. VII) a fost dezvelită în casetele *c*, *d* şi *e* şi avea de asemenea o vatră în partea nordică (pl. VII). A treia locuinţă (nr. 10; pl. VII) a fost decopertată parţial în colţul estic al casetei *d*. Ea a avut un cuptor (pl. VII) situat în nord-vest, din care s-a păstrat, pe platforma locuinţei, o parte din gardina şi calota lui.

A patra locuinţă (nr. 11; pl. VII) s-a conturat în caseta *f* şi a avut în colţul nord-vestic o vatră (pl. VII).

Inventarul locuinţelor a fost foarte bogat cuprinzînd o gamă variată de vestigii arheologice.

În afara locuinţelor, în secţiune au fost descoperite 10 gropi (pl. VII/16—20; IX/4, 5, 6). Două dintre ele (nr. 16, 17; pl. VII/16, 17) au fost în caseta *a* propriu-zisă, în vestul ei, apropiate de locuinţa nr. 8. Alte trei gropi (nr. 18, 19, 20; pl. VII/18, 19, 20) au fost în partea de nord a casetei (în zona unde s-a prelungit caseta), apropiate şi ele de locuinţa nr. 8.

Celelalte gropi (nr. 21—25) au fost între m 14—20 ai secţiunii G_3, la distanţe relativ egale între ele: două în peretele estic (nr. 21, 24), două paralele (nr. 22, 25), în peretele vestic. Groapa nr. 23 a fost în mijlocul celorlalte.

Ca şi cazul locuinţelor, gropile conţineau depuneri arheologice.

Secţiunile *H* şi *J* au aceleaşi depuneri arheologice. În secţiunea *H*, deşi s-a săpat pînă la stratul de prundiş, nu-a descoperit nici o urmă arheologică, ceea ce este o dovadă că aşezarea nu a cuprins şi mamelonul secund.

De altfel unele sondaje pedologice efectuate în anii 1971—1972 pe acest mamelon nu au depistat nici o urmă de cultură arheologică, aşa cum a confirmat şi săpătura din secţiune.

În secţiunea *J*, între m 2—3, la —0,50 m, a fost dezvelită o vatră de foc. Sub stratul vegetal, de humus, în stratul negru pigmentat, la —0,45 m între m 5—9, au fost descoperite fragmente ceramice aparţinînd, în general, unor vase mari (amfore, străchini) şi fragmente mari de chirpic ars cu amprente pronunţate, longitudinale, de pari.

Sondaje mici, efectuate (1977) de elevi ai şcolii din localitate, pe panta din zona secţiunii, au arătat, prin fragmentele ceramice descoperite la adîncime (—0,50 m), în stratul negru pigmentat, că aşezarea s-a întins şi pe pantă pînă la drumul de hotar, comunal.

Secţiunea *K*, deschisă în estul platoului, în şaua care leagă cele două mameloane ale *Cetăţii*, trebuia să precizeze dacă terasa aşezării are sau nu în această zonă amenajări artificiale (eventuale şanţuri de apărare). Interesul de a cunoaşte structura terasei aici era cu atît mai mare cu cît, în locul unde urma să se sape secţiunea, curbura, care separă cele două mameloane (dintre care doar unul a fost locuit), este destul de pronunţată.

Deşi în secţiune adîncimea săpăturii a atins 3,60 m nu s-au constatat urme de amenajări artificiale.

În profilul sudic al secţiunii (pl. IV/4) stratul cafeniu închis de la baza depunerii este suprapus de un strat galben lutos, cu depuneri arheologice sporadice, strat a cărui grosime variază între 1,10—2,20 m. La baza lui, în caroul 15 (m 15), apar sporadic, cum am menţionat, vestigii arheologice.

Stratul galben lutos este suprapus de stratul vegetal actual, constant ca grosime (0—0,40 m).

Din analiza profilului se constată totuşi faptul că depunerile arheologice, aflate *la baza* stratului de cultură, galben lutos (—1,92 m) *sînt concentrate îndeosebi în marginea terasei* (m 15), acolo unde curbura devine mai accentuată. Această realitate stratigrafică şi arheologică ne deter-

mină să credem că terasa a fost amenajată pentru locuire în marginea sa, chiar dacă această amenajare a fost modestă.

Prezența, aici, și a unor bucăți mari de chirpic ars, cu amprente mari de pari, bucăți care au aparținut unei locuințe (probabil bordei), este o dovadă evidentă.

Vestigiile arheologice din stratul de cultură al secțiunii constau din ceramică, chirpic ars și resturi osteologice. Ele apar la —0,40 în caroul 8 și apoi se adîncesc la —0,70 m (9), —1,15 m (10—11), —1,60 m (13), —1,70 m (15—16). Densitatea cea mai mare se constată la baza depunerii (m 15).

Deși puțin numeroasă și fragmentară, ceramica este diversă în forme. Există descoperite fragmente de vase mari, străchini, căni, cești. Un vas-tipsie, singular în toată așezarea de pe *Cetatea păgînilor*, provine din această secțiune.

Resturile osteologice sînt de bovine, ovine, suine și cervidee. Din această secțiune provine și o săpăligă din corn de cerb (pl. XVI/5), fragmentată în zona găurii de înmănușare, lungă de 13,5 cm, cu diametrul găurii de înmănușare de 2,2 cm, descoperită în 1976, în caroul 9, la —0,70 m.

Secțiunea *L* (care a încheiat campania de săpături de pe *Cetatea păgînilor)* a avut o stratigrafie simplă, așa cum este reflectată în profilul peretelui ei estic (pl. IV/5). La bază este un strat de prundiș, suprapus de un altul galben lutos, gros de aproape 2 m, peste care este stratul actual de humus.

Cu excepția cîtorva fragmente de vase cărămizii, sporadice, unele cu decor (buze de străchini, torți de cești), descoperite între m 1—5, la —0,60 m. secțiunea nu a conținut alte vestigii arheologice.

VI. TERASELE (pl. I)

Ceea ce a reținut, în primul rînd, atenția tuturor celor care au cercetat *Cetatea păgînilor* au fost terasele, unii considerînd că așezarea are două terase, alții mai adăugînd acestora una.

Inițial, și noi am crezut că așezarea are trei terase. Săpăturile efectuate pe latura de sud-vest (secțiunea *B)*, unde se contura o terasă inferioară, au arătat că *Cetatea* are numai două terase. „Terasa" conturată pe această latură nu era decît un răzor mare, accentuat, care s-a format în urma repetatelor lucrări agricole.

Prima terasă, superioară *(A)* a cuprins platoul așezării. Ea are o formă elipsoidală și dimensiunile de 50 m×25 m. Terasa are o suprafață de 1250 m^2. În partea centrală este puțin arcuită.

A doua terasă, inferioară *(B)* este mai mare (8850 m^2). Ea înconjoară mamelonul avînd o ușoară pantă, vizibilă îndeosebi pe latura sud-vestică. Lățimea terasei variază. Pe latura nord-vestică terasa are o lățime de cca 46 m. În nord, sud-estul *Cetății* ea are cca 20 m; în est (secțiunea *K)* terasa are abia 15 m lățime.

Amîndouă terasele au fost locuite. Dacă pe terasa superioară aşezarea a fost în mare parte deteriorată de diverse lucrări efectuate în ultimii ani, în schimb, locuirea de pe terasa inferioară nu a fost deteriorată, de lucrări mai noi, decît parţial (secţiunea *D)*.

Densitatea cea mai mare a locuirii este pe latura de nord-vest a terasei inferioare. În cazul acestei terase, în unele secţiuni *(D, E, G_3)*, s-au constatat două nivele de locuire: unul inferior (—1,60—1,90 m), altul superior (—0,70—1,10 m).

Amîndouă terasele au urme modeste de amenajare. Bordeiele şi locuinţele descoperite (în secţiunile A_1, A_2, *D, K* (?) au avut laturile pereţilor la limitele teraselor. În porţiunea acestora depunerea e nivelată.

VII. LOCUINŢE DE SUPRAFAŢĂ (pl. V, VI, VII)

În aşezarea de pe *Cetatea păgînilor* au fost dezvelite, în campania celor patru ani de săpături, un număr de 11 locuinţe de suprafaţă (două pe terasa superioară, nouă de cea inferioară) dintre care 5 (nr. 5, 6, 7, 8, 9) au fost dezvelite complet.

Unele locuinţe nu s-au conservat în întregimea lor (nr. 1, 2, 4); ele au fost deteriorate de lucrări recente.

Forma locuinţelor decopertate complet este dreptunghiulară; probabil aceeaşi formă au avut-o toate locuinţele.

Cît priveşte dimensiunea locuinţelor ea nu poate fi stabilită decît pentru cele dezvelite în întregime (nr. 5, 6, 7, 8, 9).

Nici orientarea locuinţelor nu e constantă, unitară. În general ea este nord-sud (nr. 5, 6, 7, 9) sau vest-est (nr. 8, 10, 11), cu unele devieri.

O analiză detaliată a structurii locuinţelor aşezării o facem în altă parte (capitolul III). Deocamdată dăm descrierea lor.

Locuinţa nr. 1 (A_1; pl. II; V/1).

A fost situată în mijlocul secţiunii (m 8—12), şi a apărut la —0,50 m, fiind delimitată de resturile dense şi compacte de chirpic ars, resturi provenite de la pereţi prăbuşiţi. Grosimea nivelului de chirpic era de 9—10 cm.

Chirpicul avea impresiuni de bîrne, pari şi nuiele şi conţinea pleavă. Nu s-au constatat urme de platformă.

Cît priveşte dimensiunea şi forma, ele nu au putut fi precizate întrucît zona din jur a fost deranjată de gropi actuale. Probabil a avut o formă dreptunghiulară. În partea centrală locuinţa a avut o arcuire uşoară, (în pantă, spre sud).

Inventarul locuinţei constă din numeroase fragmente ceramice din care s-au putut determina forme de vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti. În inventarul ei intră de asemenea fragmente litice, atipice şi osteologice de bovine, ovine şi carnivore.

Locuinţa nr. 2 (A_2; pl. II; V/2).

Decopertată în extremitatea sudică a secţiunii (m 16—20) şi delimitată prin masa de chirpic, locuinţa păstra urmele unei podine răvăşite,

situată la —0,55 m. Fără îndoială, locuința a fost mai mare, dar groapa actuală a deteriorat o parte din ea.

În porțiunea conservată podina avea o ușoară fățuială de lut. Stratul de chirpic ars la roșu, gros de cca 12—14 cm, păstrat mai bine în partea de nord-est a locuinței, avea amprente paralele de pari și nuiele. În restul locuinței bucățile de chirpic erau dispersate, nu însă distanțate unele de altele.

Întreaga infrastructură avea o ușoară arcuire determinată, probabil, de ușoara înclinare a terasei.

Din motivele arătate în cazul locuinței nr. 1 nu s-a putut decoperta întreaga locuință. Probabil și ea a avut aceeași formă, drepunghiulară.

Inventarul locuinței era format din numeroase fragmente ceramice, care au aparținut unor forme (în parte determinate) ca: amfore, castroane, străchini, căni și cești.

De pe platforma locuinței provin și trei fusaiole. Materialul litic constă din așchii atipice din cuarțit, cel osteologic din fragmente aparținînd unor ovine și carnivore. Pe platforma locuinței s-a descoperit și un fragment uman.

Locuința nr. 3 (C; pl. II; V/3).

Așezată sub panta primei terase, în prima parte a secțiunii (m 1,40—7.50), locuința avea podina de chirpic la —1,10 m. Chirpicul ars, dispersat, avea, în majoritatea lui, amprente de pari, relativ groase, pe partea inferioară (dinspre sol), amprente al căror diametru ajungea uneori la 6—8 cm.

În partea centrală (4,50—5,50) m s-au observat urme de fățuială galben-cărămizie. Unele fragmente mai mari de chirpic au fost deformate prin calcinare, primind culoarea alb-verzuie.

În interiorul masei de chirpic fragmentele ceramice erau foarte numeroase.

În partea sud-vestică a locuinței era o vatră (pl. II; V/3).

De formă ovală, ea era cu 30 cm mai sus de nivelul de călcare (—0,80 m). Sub ușoara fățuială de lut galben cărămiziu, vatra a avut un strat de pietre mărunte, cărămizii (gresie), gros de cca 8—12 cm, care constituia postamentul ei. Pe vatră s-au găsit urme de cărbune, cenușă, cochilii de melci; numeroase fragmente ceramice aparțin unor căni și cești.

Inventarul locuinței consta de asemenea din numeroase fragmente ceramice, unele întregibile, care, în parte, se încadrează, prin profilul lor, în: vase mari, castroane, străchini, căni și cești.

Asociate ceramicii erau fragmente litice, între care un topor fragmentar din granit din care s-a păstrat numai partea superioară (pl. XII/1). El avea culoarea cenușie, ceafa arcuită. În locuință au fost descoperite și resturi osteologice. Ultimele sînt reprezentate de bovine, ovine, cervidee, suine, bour și carnivore.

În cadrul locuinței au fost descoperite și 19 fragmente umane.

Locuința nr. 4 (D; pl. V/4).

Situată spre mijlocul terasei, între m 7—8 (secț. *D),* locuința și-a conturat forma prin masa densă de chirpic ars, la —0,90 m. Ea a cuprins

parţial partea sud-estică a casetei F_1 şi estul casetei G_1, aşa cum arată bucăţile dense de chirpic ars, descoperite (în caseta F_1 la —0,80 m).

Bucăţile de chirpic ars erau masate îndeosebi în partea centrală, în unele părţi laterale ele fiind mai răzleţe. Laturile de sud şi vest erau, prin chirpic, mai ordonate, ceea ce ne-a determinat să o considerăm o locuinţă aparte. Prin limita chirpicului i s-ar putea stabili, fireşte ipotetic, forma dreptunghiulară, cu orientarea E—V.

În unele porţiuni bucăţile de chirpic sînt pe faţa superioară plate, netezite cu lutuială galben-cărămizie. Pe faţa inferioară ele au amprente puternice şi groase de bîrne şi pari, la unele aceste amprente fiind paralele. Cîteva dintre bucăţile de chirpic ars, datorită incendiului locuinţei, au luat aspectul unor bucăţi de zgură sticloasă, alb-vineţie. Podina locuinţei avea o grosime de cca 30 cm.

Locuinţa a fost constituită probabil din două încăperi. Aproape de mijlocul ei (m 13), la nivelul podinei, s-a dezvelit un bloc de piatră fasonată (gresie), de formă dreptunghiulară, lung de aproape 2,50 m (pl V/4), care, probabil, separa cele două încăperi.

Sub podină, în centrul şi sud-vestul locuinţei (îndeosebi în zona casetei G_1), la —1,10 m, erau lespezi mari, dispersate, din piatră (gresie), care ar fi putut constitui fundaţia podinei.

Inventarul locuinţei era foarte bogat şi divers. Fragmentele ceramice au densitatea cea mai mare din întreaga aşezare. (Ceramica din întreaga aşezare o prezentăm aparte). Alături de numeroasele fragmente ceramice s-au descoperit şi vase întregi.

În ansamblul ei ceramica cuprinde aproape toate formele din ceramica aşezării. Există fragmente de vase mari printre care amfore, castroane, străchini, căni, ceşti, vase miniaturale, fusaiole, greutăţi pentru năvod.

Din locuinţă provin două sule de cupru. Prima (pl. XVII/2 descoperită în 1975 (caseta G_1; —0,70 m), are secţiunea longitudinală romboidală, cea transversală — patrulateră. Piesa, cu un capăt ascuţit, în apropierea vîrfului fragmentată recent, avea lungimea de 0,44 m şi diametrul de 0,04 m. A doua piesă (pl. XVII/3), descoperită în 1976, în caseta F_1, la 1,10, sub nivelul de călcare, are aceleaşi secţiuni. Ea are un capăt ascuţit, muchia uşor deteriorată din vechime prin presare. Lungimea ei este de 0,54 m, diametrul de 0,04 m.

Vestigiile litice sînt constituite din numeroase fragmente atipice şi piese fragmentare. Dintre ultimele, s-au descoperit în locuinţă: o daltă, un topor-daltă, şase topoare fragmentare, un şlefuitor (frecător) şi patru fragmente de rîşniţă.

Dalta (pl. X/9) este din ardezie caolinoidală. Mică, fin şlefuită, faţetată, are o formă paralelipipedică. Ea a fost descoperită în 1974 (*D;* m 16; —0,83).

În categoria topoarelor-dălţi intră o piesă din bazalt, de culoare gri, trapezoidală (pl. X/10). Piesa, fin şlefuită, are lovituri din vechime pe ambele faţete şi calcar impregnat. Ea a fost descoperită tot în secţiune (m 15—16; —0,60 m).

Ca topoare s-au descoperit un topor din bazalt, de culoare gri închis (caseta F_1; —0,80 m; pl. XIII/5). Toporul avea ceafa cilindrică; el păstrează numai partea dinspre tăiș, care îi este arcuită. Pe o față are o crustă puternică de calcar.

Alte cinci topoare intră în tipul toporului-pană.

1. — (pl. XII/6) fragmentar, din granit, de culoare gri închis, a fost descoperit în 1974 (secțiunea *D;* m 16; —0,80 m). Pe fețe toporul are o crustă puternică de calcar.

2. — (pl. XI/5), întreg, din porfir granitic de culoare cenușie închisă, a fost descoperit tot în 1974 (*D;* m 15—16; —0,70 m). Piesa are muchia și tăișul puțin lovite: pe fețe crustă puternică de calcar.

3. — (pl. XIII/2), tot fragmentar, din granit de culoare gri, a fost descoperit în 1975 (caseta G_1; —0,60 m). Are de asemenea o puternică crustă de calcar, pe fețele laterale, care îi sînt lovite de vechime.

Ultimele două piese, de asemenea fragmentare, au fost descoperite în 1976.

4. — (pl. XI/2), din granit, de culoare cenușie (G_1; —0,30 m) avea muchiile teșite.

5. — (pl. XI/4), din porfir granitic, de culoare neagră, descoperită în aceeași casetă, la —1,10 m, avea tăișul arcuit și crustă de calcar.

Șlefuitorul (frecătorul) din andezit, de culoare gri, cu început de perforare, a fost descoperit în secțiunea *D* (m 14; —0,70 m).

Acestor piese li s-ar putea asocia 4 fragmente de rîșniță, două descoperite în caseta G_1, una în caseta F_1, una în secțiune (m 14, toate la —0,70 m, și 3 fusaiole.

Din os și corn provin din locuință o sulă și o săpăligă. Sula (pl. XIV/1), din colț de lup, fin lustruită, cu ambele capete ascuțite, a fost descoperită în 1976 (G_1; —0,70 m). În secțiunea longitudinală este ovoidală; ea are o lungime de 3,8 cm.

Săpăliga (pl. XVI/1), descoperită în 1974 (secțiunea *D;* m 14; —0,70 m), a fost din corn de căprior. Ea a avut în partea superioară, spre mijloc, o gaură de înmănușare rotundă. Lungimea piesei a fost de 11,2 cm, a găurii de înmănușare de 1,1 cm.

Firește acestor piese finite din os li se adaugă numeroase resturi osteologice descoperite în locuință de: bovine, ovine, suine, cabaline, carnivore, bour, mistreț și cervidee.

În exteriorul locuinței (nord-vestul casetei F_1) a fost dezvelită o groapă (nr. 2; pl. V/2), care a aparținut, probabil, locuinței.

Locuința nr. 5 (D; pl. XI/5; XIV/3, 4).

Locuință de dimensiuni mai mici, situată la vest de locuința nr. 4 (m 17—25), avea nivelul de călcare la —0,80 m și, ea, s-a delimitat tot prin marea densitate de chirpic ars concentrat.

Limita ei nordică a fost surprinsă în caseta *F*, în colțul nord-estic a căreia, la —0,75 m, era o vatră.

Vatra (pl. V/5) s-a conturat, la —0,75 m, prin postamentul ei mai ridicat cu cca 20 cm față de nivelul de călcare al locuinței.

Forma ei era dreptunghiulară, alungită (1,15 m × 0,50 m). Postamentul îi era constituit dintr-un strat de pietre „mozaicate", fețuite cu lut, care

a primit, sub influenţa intensităţii focului, forma unei cruste alb-cenuşii pietrificate.

Spre mijloc postamentul vetrei era puţin alveolat.

Sub postament pămîntul a fost puternic înroşit pe o grosime de cca 15 cm.

Pe postament vatra a avut un inventar divers: fragmente ceramice, între care şi o ceaşcă fragmentară, două fusaiole, bucăţi de chirpic ars, mărunt, unele cu amprente de nuiele, fragmente litice şi resturi osteologice de ovine, suine, cervidee.

Limita sudică a locuinţei era în caseta G.

Prin contururile fixate de masa de chirpic locuinţa era de cca 11 m×6 m şi avea o formă dreptunghiulară alungită, cu orientarea N—SV.

Structura podinei avea multe asemănări cu cea din locuinţa nr. 4. Masa de chirpic ars din centrul locuinţei avea o grosime de cca 20—25 cm. În această parte, ca şi pe laturile vestică şi sudică, fragmentele de chirpic stăteau în fîşii paralele între ele şi aveau amprente de bîrne groase sau pari pe faţa inferioară (spre sol), amprente paralele care alternau cu altele semicirculare.

La unele părţi din centrul locuinţei chirpicul avea forma unor plăci mari, plate, pe faţa superioară, sudate de o lutuială galben-cărămizie, care prezenta uşoare fisuri.

Ca şi în cazul locuinţei nr. 4 au existat bucăţi de chirpic deformat prin calcinare, îndeosebi în părţile marginale ale locuinţei, care, datorită intensităţii căldurii incendiului, au primit o culoare alb-gri. Ele erau foarte uşoare şi, aparent, spongioase, păstrînd amprentele de pari sau bîrne. Deseori diametrul acestor amprente ajungea la 10—13 cm.

Spre părţile periferice ale locuinţei densitatea chirpicului a fost mai mică; aici podina s-a păstrat doar prin fragmente de chirpic făţuit.

Ca şi locuinţa nr. 4, locuinţa a avut un inventar foarte bogat şi divers.

În perimetrul ei au fost descoperite vase întregi şi fragmentare care, prin forma lor, aparţin unor vase mari, castroane, străchini, căni, ceşti. De pe platforma locuinţei provin şi două fusaiole, o lingură fragmentară şi un mosor din lut.

În locuinţă s-a descoperit, în 1974, *(D;* m 25; —0,90 m), o spirală din sîrmă simplă de cupru (pl. XVII/4), fragmentară, contorsionată, cu secţiunea rotundă, lungă de 0,11 m, cu diametrul de 0,01 cm. Provin de asemenea din această locuinţă trei topoare fragmentare, de tip pană, trei şlefuitoare şi o rîşniţă fragmentară.

1. — (pl. XI/3), din bazalt, de culoare gri deschis, a apărut la —0,20 m (caseta *F).*

2. — pierdut, din bazalt, de culoare gri-verzuie; a provenit de la —0,45 m (caseta *G).* Piesa aşchiată, avea pe ea pigmenţi pronunţaţi de calcar.

3. — (pl. XIII/1), din granit, de culoare gri-neagră, a fost descoperit în acelaşi loc (—0,45 m). El are muchia arcuită şi forma îl apropie mai mult de tipul topor-daltă.

Şlefuitoarele (frecătoarele) au fost descoperite în 1974 şi 1975. Primul şlefuitor a fost descoperit în secţiune (1974; m 22—23; —0,25). Este din

gresie şi are culoarea gri-deschis. Celelalte două, descoperite în caseta *F* (1975; —0,45 m) sînt — unul din gresie, de culoare gri deschis; altul din andezit, de aceeaşi culoare. Muchia ultimului, arcuită, uşor lovită, are pe ea o crustă groasă de calcar.

Dintre piesele osteologice descoperite în locuinţă una singură a fost utilizată ca armă: un pumnal (pl. XV/4) din ulnă de bovină, descoperit în 1976 *(G;* —0,75 m). Piesa cu uşor lustru spre zona de prindere, spre vîrf fragmentată, are lungimea de 7,5 cm.

Inventarul osteologic al locuinţei mai cuprinde resturi de: bovine, ovine, suine, cabaline, carnivore, bour, mistreţ şi cervidee.

Locuinţa era mărginită, în exterior, de gropi (pl. V). Două asemenea gropi (nr. 3, 4) au fost dezvelite în caseta *F:* una (nr. 3; pl. V) în nordul casetei; alta (nr. 4; pl. V) în mijlocul acesteia. Trei gropi erau în vestul şi sud-vestul casetei *G* (nr. 5; pl. IX/2; nr. 6 şi nr. 7), aşezate în linie, aproape de limita locuinţei, gropi de mărimi şi forme diferite, cu inventar.

Exceptînd inventarul locuinţelor, bordeielor, gropilor şi vetrelor, nivelul superior din secţiune a conţinut urme arheologice, deşi diverse, mai modeste.

Locuinţa nr. 6 (E / A; pl. VI)

A fost situată între m 4,40—7,80, la —0,80 m, în nivelul stratului brun de umplutură.

Limitele locuinţei au fost determinate de podina de arsură roşie, groasă de cca 0,35 m, compactă pe întreaga suprafaţă a locuinţei.

Peste tot chirpicul a fost deosebit de fărîmicios, granulos, friabil (făinos), prezentîndu-se sub forma unei mase de arsură roşie pronunţată, cu urme puternice de cărbune şi cenuşă, intercalate în 2—3 fîşii înguste orizontale în podină.

Masa de chirpic „măcinat" se înscria într-un dreptunghi aproape perfect.

Orientarea locuinţei era, în raport cu secţiunea, în care locuinţa intra cu latura ei sud-vestică, N—SV.

În colţul sud-estic locuinţa avea o vatră (pl. VI) de formă relativ rotundă (0,80 m).

Postamentul mai ridicat cu cca 15 cm faţă de podina locuinţei, puţin alveolat în mijloc, era constituit dintr-o crustă albă pietrificată, groasă de cca 5 cm, peste care era un strat subţire de cenuşă.

Sub postament, pămîntul avea o pronunţată arsură roşie.

Cu excepţia cîtorva fragmente ceramice, atipice, cărămizii şi a unor resturi de oase carbonizate (unele de ovine), vatra nu a avut alt inventar.

Inventarul locuinţei a fost modest: fragmente ceramice, în majoritatea cărămizii, aparţinînd unor vase mari, străchini şi ceşti.

Locuinţa nr. 7 (E / B; pl. VI)

Situată în aceeaşi porţiune a secţiunii şi în acelaşi strat brun de umplutură, la —0,70 m, locuinţa din caseta *B* a avut aceeaşi structură: o podină de arsură roşie, groasă de cca 0,35 m, compactă în zona centrală şi pe latura nord-estică.

Iniţial s-a crezut că în casetele deschise, apropiate, a fost una şi aceeaşi locuinţă. Masele de chirpic însă net diferenţiate prin limite bine conturate au arătat că în fiecare casetă era o locuinţă aparte.

Şi în această locuinţă masa de chirpic era „măcinată", chirpicul fiind extrem de friabil, fărîmicios.

Podina a avut aspectul unei arsuri roşii, cu urme de cărbune şi multă arsură, intercalate, ca şi în cazul locuinţei nr. 6, în fîşii orizontale în chirpicul fărîmicios.

Orientarea locuinţei, delimitată de chirpic, care o înscria într-o formă dreptunghiulară, era N—SE.

În centrul ei locuinţa avea o vatră simplă de foc (pl. VI).

De formă ovoidală, vatra a avut postamentul constituit dintr-o lespede de gresie, fasonată, mai ridicat cu cca 20 cm decît nivelul de călcare.

Sub postament ea avea arsură roşie pronunţată, groasă de cca 15 cm.

Pe lespedea de piatră a postamentului era un strat subţire de cenuşă, fragmente ceramice mici, atipice, în majoritatea lor cenuşii-negre, cîteva aşchii de cuarţit şi resturi de oase carbonizate.

Inventarul locuinţei, modest, a constat din fragmente atipice de cuarţit şi ceramică între care s-au putut determina, prin profil, forme de vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti.

Structura podinei arată că locuinţa a fost o încăpere modestă, temporară (dovadă şi inventarul sărăcăcios) cu o suprastructură, probabil, din nuiele lutuite.

Structura chirpicului care nu are urme de amprente este o explicaţie a structurii modeste a locuinţei.

Aceeaşi situaţie este şi în cazul locuinţei nr. 6.

Locuinţa nr. 8 (G_3/*a, b, e, c;* pl. VII)

A fost surprinsă în casetele *a, b, e* şi, parţial, *c.*

Situată la —0,80 m, în nivelul superior al stratului galben nisipos, locuinţa a avut podina uşor înclinată datorită pantei terenului. În partea de nord-est podina ajungea la —1,20 m.

Locuinţa a avut formă dreptunghiulară (6 m×3,80 m), fiind orientată E—V. Forma, bine conservată, i-a fost delimitată de masa aproape compactă de chirpic ars, care avea o grosime de 20—25 cm. Cîteva porţiuni de pe latura sud-vestică a locuinţei prezentau goluri mici; în acestea chirpicul era mai dispersat.

În majoritatea lor bucăţile de chirpic erau mari şi groase (10—14 cm) şi aveau amprente de bîrne şi pari. De regulă amprentele erau paralele între ele şi perpendiculare pe axul locuinţei.

În partea nord-estică locuinţa avea o vatră circulară (pl. VII) a cărei platformă se găsea la —0,95 m.

Vatra a avut un diametru de 1 m. Postamentul ei s-a conturat la 0,95 m, în solul galben lutos, şi a fost constituit dintr-un strat de pietre mărunte (cuarţit, gresie), aranjate „în mozaic".

Peste aceste pietre era o făţuială groasă de cca 5 cm, care, sub influenţa focului intens, a primit o crustă alb-cenuşie pietrificată.

Sub postamentul vetrii pămîntul era ars puternic pe o grosime de cca 20 cm.

Pe postament — urmele unui strat subţire de cenuşă şi cărbune şi numeroase fragmente ceramice, asociate cu resturi osteologice şi fragmente litice.

Inventarul locuinţei a fost foarte bogat. Ceramica descoperită (vase întregi şi fragmentare) cuprinde toate formele existente în aşezare.

S-au descoperit în locuinţă fragmente de vase de provizii, amfore, castroane, străchini, căni fragmentare, ceşti.

De pe platforma locuinţei provin patru fusaiole şi un biberon.

Din locuinţă provine un pumnal din cupru (pl. XVII/5) cu lama triunghiulară, secţiunea romboidală. Partea înmănuşată triunghiulară a pumnalului are trei găuri cu nituri, deformate din vechime. Piesa, descoperită în 1976, la —0,90 m, în zona vetrei, are lungimea maximă de 17 cm, iar lăţimea de 4,3 cm.

Inventarul litic este relativ bogat. Din locuinţă provin, în afara fragmentelor atipice, 2 topoare-daltă, 1 topor şi o rîşniţă fragmentară.

Ambele topoare-daltă sînt din granit, de culoare gri.

1. — (pl. X/14), de formă paralelipipedică, fin şlefuit, are tăişul uşor arcuit; pe o parte, spre tăiş, piesa are uşoare faţete.

2. — (pl. X/11) este trapezoidal, în secţiune ovoidal; spre tăiş este uşor lovit. Piesa îşi păstrează crusta subţire de calcar în părţile laterale.

Toporul fragmentar, pierdut, era din porfir granitic, de culoare gri-verzuie. Muchia şi tăişul îi erau puţin lovite. Fragmentul de rîşniţă provine de la o piesă de formă circulară.

Resturile osteologice aparţin bovinelor, ovinelor, suinelor, carnivorelor, cervideelor, cabalinelor şi zimbrului. Ca piese din corn şi os s-au descoperit 7 sule, 6 pumnale, o lamă de cuţit şi o săpăligă.

1. — (pl. XIV/1) este din tibie de ovină, aşchiată în partea dorsală, spre vîrf; are lungimea de 9,4 cm (—1,15 m).

2. — (pl. XIV/5) era din tibia de cîine; întreagă partea opusă secţionată longitudinal intenţionat. Lungimea: 8,4 cm (—1,15 m).

3. — (pl. XIV/11), era din tibia de ovină. Ea era spre vîrf, în partea dorsală, fragmentată şi cioplită. Lungimea: 10,2 cm (—1,15 m).

4. — (pl. XIV/12) era din tibia de ovină şi avea vîrful ascuţit. Spre vîrf, în partea dorsală, era cioplită şi lustruită. Are lungimea totală de 11,4 cm (—1,15 m).

5. — (pl. XIV/13) tot din tibia de ovină, a fost spre vîrf, în partea dorsală, aşchiată şi şlefuită din vechime. Lungimea: 11,5 cm (—1,15 m).

6. — (pl. XIV/2) e din ulnă de cîine şi este în partea superioară fragmentată. Are lungimea de 5,4 cm (—1,15 m).

7. — (pl. XIV/14) este din tibia de ovină; ea este cioplită şi şlefuită spre vîrf, în partea dorsală. Are lungimea de 12,8 cm (—1,20 m).

Pumnalele sînt:

1. — (pl. XV/12) din ulnă de cîine. Are lustru fin pe întreaga suprafaţă. Spre vîrf este fragmentat. Lungimea: 10,7 cm (—0,65 m).

2. — (pl. XV/13) din ulnă de bovină. Piesa are lustru uşor în zona de prindere cu mîna. Spre vîrf este fragmentat. Lungimea: 9,6 cm (—0,65 m).

3. — (pl. XV/2) este din ulnă de cîine (?), cu lustru fin, spre vîrf fragmentat. Lungimea: 7,2 cm (—0,70).
4. — (pl. XV/6), tot din ulnă de cîine, are lustru fin şi vîrful ascuţit. Lungimea: 11 cm (—0,75 m).
5. — (pl. XV/5), din ulnă de cîine, este lustruit, spre vîrf fragmentat. Lungimea: 9,5 cm (—0,70 m).
6. — (pl. XV/14), din ulnă de lup, lustruit în zona de prindere cu mîna; cioplit la capătul dinspre vîrf. Are lungimea de 14,4 cm (—1,30 m).

Din os există o lamă de cuţit (pl. XIV/16), din coastă de porc, fragmentată la un capăt, lungă de 9,5 cm (—0,75).

Săpăliga descoperită în locuinţă (pl. XVI/2), din corn de căprior, e cu gaură de înmănuşare. Ea are lungimea de 11,2 cm, diametrul găurii de înmănuşare este de 0,9 cm (—0,80 m).

În nord-vestul casetei *A* (prelungită cu 3,50 m×4,50 m), în afara locuinţei, au fost dezvelite trei gropi (nr. 18, 19, 20; pl. VII). Alte două gropi (nr. 16, 17; pl. VII) au fost dezvelite în sud-vestul casetei.

Locuinţa nr. 9 (G_3/c, d, e; pl. VII).

Locuinţa a fost dezvelită în caseta c, *d* şi *e*.

Forma ei relativ dreptunghiulară (6 m×4,50 m) a fost conturată de masa de chirpic ars în care s-au păstrat pronunţate amprente de bîrne şi pari.

Locuinţa era situată la un nivel superior precedentei (—0,50 m), la baza stratului galben lutos şi a avut orientarea N—S.

În partea nordică ea a avut o vatră de foc (pl. VII).

Deosebită de toate vetrele aşezării, vatra locuinţei nr. 9, în formă de potcoavă, a păstrat pe marginile ei, în unele porţiuni, o gardină înaltă de cca 8 cm, făţuită cu pămînt galben humos.

Sub postamentul gardinei pămîntul era ars pe o grosime de cca 15 cm.

În interior vatra a avut cenuşă şi cărbune, asociate cu numeroase fragmente ceramice, unele aparţinînd unor străchini şi căni, precum şi resturi osteologice de cervidee şi mistreţ. Platforma de chirpic a locuinţei, groasă de cca 0,25 m, a avut pe partea superioară o pronunţată lutuială, care îi dădeau platformei un orizont relativ plan.

Masa de chirpic ars era deosebit de densă şi compactă în centrul locuinţei şi pe laturile ei de sud şi vest.

Chirpicul avea pe faţa inferioară amprente mari de bîrne şi pari cu secţiunea semicirculară, perpendiculare de axul longitudinal al locuinţei. Înspre unele laturi (sud, est) multe bucăţi de chirpic ars, mai gălbui, avea amprente de nuiele care proveneau, fără îndoială, de la pereţii arşi şi prăbuşiţi. Asemenea bucăţi, împrăştiate şi dezordonate, au ajuns pînă spre mijlocul locuinţei, fiind căzute pe platforma lutuită a locuinţei.

Decopertarea integrală a platformei arată că locuinţa a avut o suprastructură cu pereţi din pari şi nuiele lutuiţi, cu acoperişul în două ape. Descoperirea a două găuri de pari (0,20 m×0,24 m), situate paralel, pe laturile de est şi vest, sînt o dovadă evidentă.

Ca şi în cazul locuinţei nr. 8, inventarul locuinţei nr. 9 a fost foarte bogat. Ponderea o are ceramica descoperită prin vase întregi sau fragmentare.

S-au descoperit vase de provizii castroane, străchini, căni, ceşti. Mai provin de pe platforma locuinţei fragmente de vase-strecurători, un biberon sau vase miniaturale. Printre fragmentele litice de pe platforma locuinţei au fost descoperite două topoare-dălţi, trei topoare şi un şlefuitor (frecător).

Topoarele-dălţi sînt din bazalt şi au culoarea cenuşie:

1. — (pl. X/12), de formă dreptunghiulară, faţetat, are tăişul arcuit (—0,80 m).

2. — (pl. X/13), are forma trapezoidală, fin şlefuit, cu tăişul de asemenea arcuit (—0,75 m).

Dintre topoare:

1. — (pl. XIII/4), fragmentar, este cu ceafa cilindrică. Piesa, din bazalt, de culoare neagră, fin şlefuită, are ceafa puţin lovită (—0,60 m). Toporul şi-a păstrat numai partea superioară.

Celelalte topoare sînt de tip pană.

2. — (pl. XII 5), fragmentar, din andezit, de culoare gri-roz, are faţa laterală ciobită (—0,65 m).

3. — (pl. XI/7), fragmentar, din andezit, de culoare gri deschis; are pe el pete cu crustă de calcar (—0,45 m).

Şlefuitorul este din andezit. Are culoarea gri deschis. Pe o faţă are început de perforare.

Resturile osteologice sînt de bovine, ovine, suine, cervidee, cabaline şi zimbru.

Ca piese de os şi corn provin din locuinţă cinci pumnale, o săpăligă şi o patină.

1. — (pl. XV/3) este din ulnă de bovină. Piesa are lustru fin pe întreaga suprafaţă; spre vîrf este fragmentată. Lungimea: 6,9 cm (—0,70 m).

2. — (pl. XV/7), din ulnă de bovină, are lustru fin numai în zona de prindere. Spre vîrf este fragmentat. Are lungimea de 8,1 cm (—0,70 m).

3. — (pl. XV/10), din ulnă de bovină, are lustru fin pe întreaga suprafaţă. Spre vîrf este fragmentat. Are lungimea de 9,2 cm (—0,65 m).

4. — pl. XV/16) din ulnă de bovină, cu lustru spre zona de prindere; este spre vîrf. fragmentat. Lungimea: 16,2 (—0,80 m).

5. — (pl. XV/17) din ulnă de bovină are aceleaşi caracteristici. Lungimea: 21,8 cm (—0,70 m).

Săpăliga (pl. XVI/3) din corn de bovină, are, spre mijloc, gaura de înmănuşare rotundă. In partea inferioară dorsală, spre tăiş, piesa a fost cioplită din vechime. Are lungimea de 14,6 cm, iar diametrul găurii de înmănuşare de 1,8 cm (—0,60 m).

Patina (pl. XIV/20) are două uşoare faţete şi lustru accentuat pe o parte. Piesa este în secţiune transversală ovoidală şi are o lungime de 20,7 cm (—0.70 m).

Locuinţa nr. 10 (G_3/d; pl. VII).

Decopertată parţial în colţul estic al casetei *D*, locuinţa este la acelaşi nivel cu locuinţa nr. 9. Probabil a avut o formă dreptunghiulară.

Orientarea locuinţei a fost similară cu cea a locuinţei nr. 8 (E—V). Prin structura constructivă ea era aproape asemănătoare cu locuinţa nr. 9. Avea podină de chirpic ars, făţuită cu lut gros, galben humos. Spre deosebire de locuinţa nr. 9, în această locuinţă podina nu era atît de unitară; ea se prezenta sub forma unor plăci neregulate mai mari sau mai mici de chirpic ars, relativ distanţate între ele.

Chirpicul de la margini, mai gălbui, de dimensiuni mai mici şi de aspect zgrunţuros provenea, probabil, de la pereţii prăbuşiţi.

În partea nord-vestică, pe platforma locuinţei a fost un cuptor deteriorat din care s-a păstrat o parte din gardină şi calota lui (pl. VII). El şi-a păstrat rama exterioară rotunjită la colţuri, care stătea pe platforma locuinţei.

Cuptorul avea o formă circulară cu diametrul de cca 1,80 m.

Ca şi în locuinţele nr. 8 şi nr. 9, locuinţa a avut un bogat inventar ceramic, între care au fost descoperite străchini, ceşti, vase miniaturale, fusaiole.

Exceptînd ceramica, restul inventarului a fost mai modest.

Dintre resturile litice, în această locuinţă a fost descoperit un şlefuitor din andezit de culoare gri (—0,40). Resturilor osteologice (bovine, ovine, suine, cervidee, cabaline, zimbru) li se asociază trei pumnale şi o săpăligă.

1. — (pl. XV/11) din ulnă de bovină, este din zona de prindere cu mîna, spre vîrf, aşchiat şi lustruit pe o parte. El are lungimea de 11 cm (—0,25 m).

2. — (pl. XV/1) din ulnă de cîine, are lustru fin pe întreaga suprafaţă. Spre vîrf este fragmentat. Lungimea: 10,3 cm (—0,70 m).

3. — (pl. XV/9) din urnă de cîine, lustruit, are lungimea de 11,3 cm (—0,40 m).

Săpăliga (pl. XVI/6) este din corn de cerb. Piesa fragmentată, are gaura de înmănuşare rotundă. Lungimea: 12,7 cm; diametrul găurii de înmănuşare: 2,1 cm (—0,60 m).

Locuinţa nr. 11 (*G_3/f;* pl. VII).

S-a conturat în sudul casetei *f* între m 8—12, la —1,65 m, la baza stratului galben lutos. Orientarea ei era asemănătoare locuinţei nr. 8 (E—V).

Pe latura nord-vestică a casetei *f*, la —2 m, locuinţa avea o vatră de foc. Vatra era pe platforma locuinţei (pl. VII). Ea s-a conturat la —2,00 m. prin forma relativ rotundă (diametrul 0,90 m).

La decopertare s-a constatat că postamentul vetrii, deasupra nivelului de călcare cu 25 cm, era constituit din gresie măruntă deasupra căreia era, ca în majoritatea cazurilor, făţuială de lut humos.

Ea avea inventar modest: cîteva fragmente ceramice, atipice, cărămizii şi resturi osteologice aparţinînd unor bovine şi ovine.

Ca şi în cazul locuinţelor nr. 6 şi 7 platforma locuinţei era constituită dintr-o masă compactă şi densă de chirpic ars, friabil, granulos, groasă de cca 0,25 m, care înscria locuinţa într-o formă relativ dreptunghiulară.

Inventarul era bogat în fragmente ceramice, care se înscriau în repertoriul formelor aşezării.

Au provenit de pe platforma locuinţei vase de provizii, străchini şi ceşti.

Resturile litice, atipice, au fost puţin numeroase. Din locuinţă au provenit două topoare fragmentare şi un cuţit fragmentar.

1. — (pl. XIII/6) din bazalt, de culoare cenuşie, păstrează numai o parte din el şi avea muchia uşor arcuită (—1,51 m). Pe partea laterală are o puternică crustă de calcar.

2. — (pl. XIII/7) din bazalt, de culoare neagră, este conservat numai spre vîrf şi are de asemenea depusă pe el crustă puternică de calcar (—1,52 m).

Cuţitul (pl. XIII/3) a avut forma uşor curbată (—1,31 m).

Ca piese confecţionate din os şi corn s-au descoperit pe platforma locuinţei: — două sule,

1. — (pl. XIV/4), fragmentată în partea superioară, a fost, pe partea dorsală, aşchiată. Ea a avut lungimea de 5,2 cm.

2. — (pl. XIV/7), de asemenea fragmentată sus, a fost cioplită în partea dorsală. Ea are lungimea de 6,8 cm.

— două dălţi,

1. — (pl. XIV/15), lungă de 13,5 cm, a fost aşchiată, în partea dorsală, din vechime.

2. — pl. XIV/19), lungă de 8,4 cm, şlefuită, a fost în partea inferioară retezată şi aşchiată.

— un cuţit (?) (pl. XIV/6), uşor curbat este asemănător cu cel descoperit in locuinţa nr. 8 (pl. XIV/16), cu deosebirea că este mai scurt (6,3 cm).

— două pumnale, fin lustruite. Amîndouă sînt fragmentate în partea inferioară.

1. — (pl. XV/8) este mai mult o piesă miniaturală (7 cm).

2. — (pl. XV/15), mai curbat, are 11,6 cm lungime.

Resturile osteologice sînt reprezentate de bovine, ovine, suine, cervidee şi pasăre.

VIII. BORDEIE

Bordeiul nr. 1 (*A*2; pl. VIII/1).

Surprinsă în extremitatea sudică a secţiunii, în lentila de pămînt negru, forma *gropii* bordeiului este ovală. Podeaua, la —2,10 m, constituită din chirpic mărunt şi răzleţ, dispersat, era dreaptă.

În colţul nord-estic podeaua avea o treaptă, probabil locul de intrare în bordei.

În umplutura afînată a gropii, constituită din pămînt negru, s-au descoperit fragmente ceramice, cărămizii şi cenuşii, aparţinînd în majoritatea lor unor vase mari şi străchini. Nu lipsesc nici fragmente ale unor căni şi ceşti.

În asociaţia ceramicii — fragmente litice, între care un topor perforat, aşchiat, fragmentar, din bazalt cenuşiu-verzui, cu crustă pronunţată de calcar (pl. XI/6) şi un fragment de frecător din andezit poros de culoare gri.

Dintre resturile osteologice provine o săpăligă din corn de cerb (pl. XVI/4). Piesa fragmentară, cu gaura de înmănuşare rotundă spre mijloc, are lungimea de 14,5 cm şi diametrul găurii de înmănuşare de 2,4 cm.

Bordeiul nr. 2 (C; pl. VIII/2).

Profilat în extremitatea nord-estică a secţiunii *C*, între carourile 12—15, bordeiul avea platforma la —1,30—1,40 m, la baza stratului lutos. De formă dreptunghiulară, el avea colţurile uşor rotunjite, cu pereţii retraşi spre podea. Podeaua a avut o uşoară alveolare.

În partea sud-vestică bordeiul a avut o treaptă, care marca locul de intrare. În colţul opus era o vatră rotundă, mai ridicată în comparaţie cu nivelul podelei, acoperită de o crustă albă, pietrificată.

Situată în colţul nord-estic, vatra avea o formă rotundă, cu un diametru de cca 0,60 m. În comparaţie cu nivelul de călcare ea are mai ridicată (—0,80 m). O crustă albă pietrificată îi constituia postamentul, plan, drept. Inventar — sărac şi nesemnificativ: cîteva fragmente ceramice, atipice, cărbune şi fragmente mărunte de chirpic ars.

Cel al bordeiului, — bogat, era format din numeroase fragmente ceramice, diverse prin gama lor tipologică.

Există fragmente de vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti. Piesele din piatră sînt atipice; excepţie un topor fragmentar (pl. XII/3). Toporul este din granit şi are culoarea cenuşie, ceafa arcuită. Pe faţete are o crustă zrunţuroasă de calcar. Resturile osteologice aparţin cervideelor. La baza pămîntului de umplutură din bordei, în asociaţia celor descoperite, mai erau cenuşă şi cărbune.

Bordeiul nr. 3 (D; pl. VIII/3).

A apărut între m 3—6 ai secţiunii (în extremitatea estică). Conturul lui a fost reliefat, prin compoziţia şi culoarea umpluturii, imediat sub stratul galben lutos (—0,40—0,80 m). Podina îi era la —1,20 m, în stratul galben nisipos, strat care suprapune un altul de marnă.

Bordeiul a avut o formă aproximativ rotundă. Podeaua, care păstra urme de chirpic ars, mărunt, cu amprente de nuiele, era uşor înclinată şi avea în treimea ei estică un prag înalt de aproximativ 0,40 m, probabil locul de intrare în bordei.

Ca inventar bordeiul a avut fragmente ceramice relativ sporadice, fragmente litice, atipice. O piesă din bazalt (pl. X/7) are urme de prelucrare (—1,12 m).

Resturile osteologice sînt de bovine, ovine, suine, cabaline, bour şi cervidee.

Bordeiul nr. 4 (D; pl. VIII/4)

A fost situat în extremitatea vestică a secţiunii (m 42—46), la limita nord-vestică a terasei a doua.

Contururile lui au apărut în nivelul inferior al stratului cafeniu închis (—2,40 m).

Groapa bordeiului era în stratul galben lutos, podina fiindu-i pe nivelul superior al stratului galben nisipos (—3,90 m).

Bordeiul avea o formă aproximativ rectangulară. Una din laturi era uşor deviată spre exterior. Vatra, puţin mai ridicată faţă de podină (—0,20 m), era în colţul nord-estic (pl. III; VIII/4).

Postamentul vetrii, de formă ovoidală, era constituit dintr-un strat gros de pietre mărunte (gresie), „sudate“ printr-o feţuială cu pămînt galben humos. Sub postament, pămîntul era ars puternic pe o grosime de cca 10 cm.

Pe postament — un strat subţire de cenuşă şi cărbune (3—5 cm) şi cîteva fragmente ceramice, între care o toartă de strachină — cărămizie şi un fund de cană, cenuşie, ars secundar.

Umplutura bordeiului, în general uniformă, era formată din pămînt galben lutos, amestecat cu cafeniu închis, cu multă arsură, cărbune şi chirpic ars, mărunt, pe care erau amprente de pari.

Inventarul bordeiului a fost relativ bogat. Ceramica aparţinea unor vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti. Din bordei provin, de asemenea, 2 fragmente de vase — strecurători şi două fusaiole.

Acestora li se asociază şi alte vestigii.

Amintim o sulă de cupru cu un capăt puţin ascuţit, cu mijlocul corpului puţin flambat (pl. XVII/1). Piesa, descoperită în 1974, la —1,90 m, are secţiunea longitudinală romboidală, cea fragmentară-patrulateră. Lungimea: 0,42 m; diametrul de 0,05 m.

Dintre resturile litice provin un topor fragmentar din bazalt, de culoare gri-neagră (pl. XII/5), descoperit în 1975, la —3,20 m şi o rîşniţă fragmentară.

Resturile osteologice sînt de bovine, ovine, suine, bour şi cervidee.

În umplutura bordeiului s-au găsit şi 6 fragmente umane.

IX. VETRE

Vatra nr. 1 (A).

Dezvelită sub nivelul solului actual (—0,40 m), în extremitatea estică a secţiunii, în mijlocul caroului (m 2), vatra avea o formă ovoidală şi era în mijloc, puţin alveolată. Dimensiuni: 0,70×0,60 m. Ea a stat direct pe solul galben nisipos şi a fost constituită dintr-un strat de pietre mărunte, „în mozaic“, care i-au format postamentul.

Peste pietre vatra avea o făţuială din lut netezit, care a primit o crustă alb-violacee, pietrificată. Pe vatră erau: fragmente ceramice, multe atipice; bucăţi de chirpic mărunt; cenuşă şi cărbune.

Dintre fragmentele ceramice (cele mai multe negre, cărămizii) s-a putut determina o ceaşcă fragmentară, decorată cu împunsături succesive şi un fund de strachină, cenuşiu.

Vatra nr. 2 (D; pl. III).

Vatra a fost surprinsă între m 35—36, sub stratul vegetal, actual, la —0,30 m, pe nivelul superior al stratului galben lutos.

De formă circulară, cu diametrul de 0,70 m, vatra a avut ca postament pietre mărunte (gresie) care formau un nivel de cca 8—12 cm grosime. Postamentul era făţuit, cu lutuială galben-cărămizie, crăpată de intensitatea focului.

Sub vatră pămîntul a avut culoarea roşie-cărămizie datorită arderii.

Pe postamentul vetrii, peste un subţire strat de cenuşă cu cărbuni, au fost cîteva fragmente ceramice, provenind de la un vas de provizii şi

un şlefuitor (frecător) din andezit, de culoare gri deschis, cu o latură concavă.

Vatra nr. 3 (D; pl. III)

Vatra avea forma ovoidală, cu diametrul lung de 0,82; — cel de pe lăţimea ei avea —0,45 m.

Postamentul vetrii era la —0,45 m şi a apărut în nivelul superior al stratului galben lutos. În mijloc, postamentul era puţin alveolat.

Constituit din pietre mărunte, aranjate, „în mozaic", postamentul avea o fâţuială subţire de pământ cărămiziu, peste care era un strat compact de cenuşă. Pe acest postament erau fragmente ceramice mici; unul aparţinea unei ceşti, decorată în tehnica împunsăturilor succesive. Pe vatră s-au găsit şi cîteva fragmente litice, atipice şi fragmente osteologice, aparţinînd unor bovine şi ovine.

Vatra nr. 4 (D; pl. III)

De formă rotundă, cu un diametru de 0,60 m, vatra s-a profilat la —0,35 m, sub nivelul stratului actual.

Postamentul îi era constituit dintr-o lespede de piatră, pe care erau urme de cenuşă şi cărbune, asociate de resturi ceramice, aparţinînd unor căni şi ceşti.

Sub postament, stratul galben lutos era roşu-cărămiziu cu felii paralele, subţiri, de cenuşă şi cărbune.

Vatra nr. 5 (D; pl. IV/2)

Surprinsă în profilul peretelui sud-estic al casetei G_1, între m 4,60—5,70, la —1,60 m, vatra *a aparţinut nivelului inferior* de locuire. Ea a fost în apropierea mormîntului.

Forma aproape rotundă (0,80 m în diametru) a apărut ca o platformă ridicată cu cca 30 cm faţă de nivelul de călcare, cu o crustă alb-cenuşie, pietrificată, groasă (8 cm), peste care a fost o lespede de gresie rotundă.

Sub platforma ei, pămîntul a fost puternic înroşit pe o grosime de 20 cm.

Inventarul vetrei consta din fragmente ceramice, între care un fund de strachină, cărămiziu, şi resturi osteologice de ovine şi cervidee.

Vatra nr. 6 (E; pl. IV/1)

Decopertată între m 5—6,40, la —1,20 m, în stratul brun de umplutură, vatra a avut o formă relativ rotundă, cu un diametru de 1 m. Ea a aparţinut nivelului inferior de locuire.

Postamentul ridicat cu cca 10 cm, faţă de nivelul de călcare, era constituit dintr-o crustă albă pietrificată, groasă de cca 6—8 cm.

Sub vatră, pămîntul era puternic înroşit pe o grosime de cca 12 cm.

Pe postament, într-un strat subţire de cenuşă şi cărbune (3 cm) s-au găsit fragmente ceramice între care un fund de vas mare, aşchii de cuarţit şi resturi de oase carbonizate, două aparţinînd unor ovine.

Vatra nr. 7 (E; pl. IV/1)

Situată între m 11,60—12,20, la —1,80 m, vatra a avut o formă dreptunghiulară, cu colţurile uşor rotunjite.

În comparaţie cu nivelul de călcare postamentul era mai ridicat cu cca 25 cm. El era constituit din pietre mărunte, aranjate „în mozaic", peste care era o fâţuială relativ groasă (4 cm) de pămînt galben lutos.

Ca şi în cazul celorlalte gropi, pămîntul de sub postament avea urme puternice de arsură roşie, pe o grosime de cca. 20 cm.

Pe făţuiala postamentului — un strat subţire de cenuşă; fragmente ceramice, între care 3 au aparţinut unor ceşti; resturi osteologice, unele carbonizate, de bovine, ovine şi cervidee. Vatra a aparţinut nivelului inferior de locuire.

Vatra nr. 8 (J).

A apărut la —0,50 m, între m 2—3, în nivelul superior al stratului negru pigmentat.

Vatra a avut o formă circulară (diametrul 1 m). În partea superioară a avut o crustă albă pietrificată, groasă de cca 5 cm.

Sub vatră pămîntul era puternic înroşit pe o grosime de cca 20 cm.

Ca inventar vatra a avut cîteva fragmente ceramice, litice (aşchii) şi osteologice (cervidee — 2) depuse pe spuza subţire de cenuşă a crustei.

Dintre cele 17 vetre decopertate, şapte au fost în interiorul locuinţelor, două în bordeie, restul în secţiunile săpate în aşezare. Conturul lor a apărut de obicei sub nivelul solului vegetal.

Dintre vetrele dezvelite în secţiunile aşezării trei (nr. 5, 6, 7) au aparţinut nivelului inferior de locuire.

Cele mai multe dintre vetre au formă ovală sau ovoidală, rotundă sau circulară. Două sînt de formă dreptunghiulară, dintre care una cu colţurile rotunjite şi una în formă de potcoavă (locuinţa nr. 9).

În majoritatea lor vetrele sînt de dimensiuni mijlocii (diametrul 0,50—0,80 m), dar există şi vetre care au diametrul peste 1 m.

Multe din vetrele aşezării au postamentul constituit din pietre „mozaicate" (gresie, cuarţit) sau, mai rar, din lespezi de piatră. Pe acest postament, totdeauna mai ridicat faţă de nivelul de călcare al stratului de cultură sau al podinei, în cazul locuinţelor şi bordeielor, este depus un strat de cenuşă şi cărbune, asociat cu alte vestigii arheologice.

La toate vetrele se constată sub postament un strat de arsură de mărime variabilă. Postamentul unor vetre este uşor albiat.

Vatra în formă de potcoavă (locuinţa nr. 9) are o gardină din lut, înaltă de cca 8 cm.

Aproape toate vetrele au postamentul făţuit cu lut ars. Deseori lutul a primit — sub influenţa căldurii degajate — forma unei cruste alb-cenuşii pietrificate.

Cum s-a amintit, numai o parte din vetre au fost descoperite în locuinţe şi bordeie. În unele locuinţe (nr. 1, 2, 4, 10) şi bordeie (nr. 1, 3) nu au fost găsite urme de vetre. Fără îndoială şi aceste locuinţe au avut vetre de foc, dar ele au fost distruse odată cu locuinţele.

X. MORMINTE (pl. V/4)

În aşezare, în nivelul inferior din secţiunea *D*, în partea de sud-est a casetei G_1, la —1,60 m, au fost descoperite resturile unui mormînt de înhumaţie (M 1; pl. V/4). Mormîntul a avut orientarea NV—SE.

Deranjat din vechime, scheletul nu era într-o conexiune anatomică. Din schelet s-au păstrat fragmente din craniul (4), de mandibulă (1), fibulă (2) şi oase lungi.

Lîngă sau în zona mormîntului au fost descoperite în asociaţia ceramicii un pandantiv, o daltă, o sulă şi un os prelucrat (cf. *infra*, p. 14).

Resturi de oase umane răvăşite au fost descoperite şi pe platforma locuinţelor nr. 2 (un fragment de craniu), nr. 3 (5 fragmente de craniu, 1 fragment metacarp, 4 de ulnă, 1 tibia, 2 molari, 2 incisivi, fragmente de vertebre) sau din bordeiul nr. 4 (4 fragmente de craniu, 1 fragment de femur).

XI. GROPI

Groapa nr. 1 (A_1; pl. II/1; IX/1).

Forma conturată sub nivelul de humus actual (la —0,40 m).

Contur circular, formă de pungă largă; fundul puţin bombat ajungea la —0,60 m, în stratul de marnă.

Pereţii aveau o uşoară faţuială din lut, amestecat cu cenuşă. În partea superioară avea pămînt brun, amestecat cu numeroase fragmente ceramice, chirpic, cenuşă şi cărbune, fragmente litice, cochilii de melci.

Spre fund — strat de cenuşă mai gros (5—6 cm) cu cărbune şi fragmente ceramice, care au aparţinut unor vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti, unele decorate în tehnica împunsăturilor succesive. În acelaşi mediu — un topor-ciocan, fragmentar din bazalt, de culoare neagră (pl. XI/1). Piesa are o crustă de calcar pe feţele laterale, care sînt lovite din vechime.

Groapa nr. 2 (D/F_1; pl. V/2).

A aparţinut probabil locuinţei nr. 4.

Situată în nord-vestul locuinţei, groapa şi-a delimitat forma circulară prin compoziţia şi structura umpluturii. A avut, la suprafaţă, un diametru de 1,10 m.

Groapa a apărut la —0,30 m, sub stratul actual, şi a avut o adîncime modestă, de 40 cm. Fundul, plat, era pe nivelul superior al stratului galben nisipos; pereţii îi avea oblici, deschişi în partea superioară.

Umplutura gropii era constituită din pămînt cafeniu închis, amestecat cu pămînt galben lutos, cenuşă, cărbune şi resturi ceramice, acestea din urmă aparţinînd unor căni şi ceşti.

Spre findul gropii urmele arheologice în umplutură erau mai dense. Printre ele existau şi resturi osteologice de suine şi cervidee.

Groapa nr. 3 (D/F; pl. V/5).

A fost situată în nordul casetei *F*. Pentru decopertarea ei a trebuit să se deschidă o casetă mică (1,20 m×0,80 m).

Groapa a avut o formă relativ rotundă (diametrul 0,80 m) şi adîncimea, de sub nivelul stratului actual, —0,40 m. Pereţii îi erau oblici. Fundul plat, oblic.

În pămîntul de umplutură, cafeniu închis, amestecat cu pămînt galben lutos, au existat modeste urme arheologice. Între fragmentele ceramice

aparţinînd unor străchini şi ceşti era şi o ceaşcă fragmentară, cărămizie. O fusaiolă provine din această groapă.

Resturile litice-atipice (aşchii de cuarţit). Cele osteologice erau de ovine şi cervidee. Depunerile arheologice erau în nivelul superior al gropii.

Groapa nr. 4 (D/F; pl. V/5).

A fost dezvelită în mijlocul casetei *F*.

Are aceeaşi formă rotundă, ceva mai largă (1,20 m), dar mai puţin adîncă decît groapa nr. 3 (0.30 m). Pereţii îi erau perfect verticali; fundul rotund, drept, plat, îi era în nivelul inferior al stratului galben lutos. Urmele arheologice din umplutura gropii (pămînt cafeniu închis şi galben lutos, cu concreţiuni calcaroase) au fost modeste: fragmente ceramice, aparţinînd unor căni şi ceşti; cenuşă şi cărbune; cîteva fragmente litice, atipice şi osteologice. Ultimele aparţin unor bovine, cabaline, bour şi mistreţ.

Groapa nr. 5 (D/G; pl. V/5; IX/2)

Situată în vestul casetei *G*, în apropierea peretelui vestic al locuinţei nr. 5, groapa s-a conturat, prin forma ei circulară, sub nivelul actual (—0,40 m) şi a avut fundul în stratul galben nisipos. În partea superioară a avut un diametru de 1,10 m. Diametrul fundului, plat, era de 0,80 m. Pereţii — oblici. Adîncimea gropii a fost de 1,05 m.

Depunerile arheologice din pămîntul de umplutură al gropii (cafeniu închis, galben lutos, cu concreţiuni calcaroase) au fost la nivelul superior şi mijlociu. Ele erau constituite din ceramică fragmentară, cărbune, cenuşă, bucăţi mici de chirpic ars, melci şi resturi litice şi osteologice.

În inventarul ceramicii se recunosc forme de vase mari, castroane, străchini şi căni.

Fragmentele litice sînt aşchii de cuarţit, fără urme de prelucrare. Din groapă provin şi trei fragmente de rîşniţă.

Resturile osteologice aparţin unor bovine, ovine şi cervidee.

Groapa nr. 6 (D/G; pl. V/6)

Situată „în linie" cu precedenta, la cca 1,50 m distanţă, s-a conturat la acelaşi nivel (0,40 m), dar a fost mai puţin adîncă (0,85 m).

A avut forma rotundă, mai largă (diametrul gurii = 1,40 m), fundul, rotund, plat. Pereţii oblici, aveau o uşoară faţuială de pămînt.

Pămîntul de umplutură (galben humos, cafeniu închis, amestecat cu galben lutos) avea în partea superioară şi mijlocie a gropii bogate urme arheologice. Fragmentele ceramice aparţin unor vase mari, castroane, străchini şi căni.

Resturile osteologice aparţin bovinelor, ovinelor, suinelor şi mistreţului.

Groapa nr. 7 (D/G; pl. V/7)

Pe aceeaşi linie cu gropile nr. 5 şi 6, situată în vestul casetei *G*, groapa are aceeaşi formă — rotundă. Diametrul gurii îi era de 1,10 m, al fundului de 0,80 m. Pereţii aveau o uşoară faţuială de pămînt galben humos.

Pămîntul de umplutură, acelaşi, avea bogate depuneri arheologice

în nivelul superior. Spre mijlocul ei depunerile erau de asemenea bogate şi concentrate, dense.

Dintre fragmentele ceramice se pot reconstitui forme ale unor vase mari, străchini şi căni.

Resturile litice sînt atipice. Cele osteologice aparţin bovinelor, ovinelor, cabalinelor, bourului şi cervideelor.

Groapa nr. 8 (G_2; pl. IX/3)

Situată aproape în mijlocul secţiunii (m 10,30—11,50), s-a conturat încă în nivelul superior al stratului galben lutos, la —0,45 m (ca toate gropile secţiunii), prin forma ei rotundă.

Adîncă de cca 0,70 m, cu un diametru a fundului de cca 1,40 m, groapa avea forma de pungă, cu gura în pîlnie, gîtul puţin strîns. Fundul — larg, plat.

În partea superioară groapa era umplută cu pămînt negru, cu urme de arsură, cenuşă şi cărbune. Spre fund (0,70—1,00 m) pămîntul negru era amestecat cu pămînt galben cu concreţiuni calcaroase şi cu multă cenuşă.

Inventar: ceramică, resturi osteologice.

Ceramica: fragmentară, în majoritatea ei cărămizie, aparţine unor vase mari, străchini, căni şi ceşti, în mare parte ornamentate. Pe unele vase, îndeosebi mari, crustă de calcar.

Resturi osteologice: cervidee.

Groapa nr. 9 (G_2)

Situată între m 12—13,30, groapa a apărut, prin forma ei relativ rotundă, în profilul estic al secţiunii, la —0,40 m. Pentru degajarea ei s-a deschis o casetă (1,80 m×0,70 m).

Puţin mai adîncă (0,40 m) groapa a avut fundul alveolat. Spre fund avea depus pămînt negru, amestecat cu pămînt galben cu concreţiuni calcaroase, chirpic ars, resturi litice şi fragmente ceramice.

Ceramica: fragmentară, majoritatea cărămizie, era a unor vase mari, castroane, străchini, căni; o parte ornamentate.

Resturile litice-atipice; unele cu urme de prelucrare.

Groapa nr. 10 (G_2)

Apărută în profilul estic al secţiunii (m 14,50—16), unde s-a conturat în nivelul superior al stratului galben lutos, la —0,45 m, groapa a fost degajată printr-o casetă (1,90×1,80 m). Ea a avut gura largă, ovală, pereţii arcuiţi, fundul uşor alveolat. Înspre fundul ei a apărut o altă groapă, de aceeaşi formă, dar mai adîncă.

În interior groapa a avut ca umplutură pămînt negru, amestecat cu cenuşă, cărbune, puţin chirpic mărunt ars, fragmente ceramice, litice şi osteologice.

Spre fund densitatea vestigiilor arheologice a fost mai mare, dar pămîntul negru, amestecat cu pămînt galben cu concreţiuni calcaroase, a fost separat de două nivele subţiri de cenuşă.

Ceramica: fragmentară, aparţinea unor vase mari, unele cu concreţiuni calcaroase pe pereţii lor, unor străchini, căni şi ceşti, în majoritatea lor de culoare cărămizie.

Resturile osteologice aparţin: bovinelor şi ovinelor.

Groapa nr. 11 (G_2)

S-a profilat în peretele vestic al secţiunii (m 16—17), la —0,40 m, prin forma ei rotundă. Pentru degajarea ei completă s-a deschis o casetă (1,00×0,60 m).

Puţin mai adîncă (0,35 m), groapa avea gura largă (1,10 m), fundul alveolat. Spre fund avea depus pămînt negru amestecat cu chirpic mărunt ars şi fragmente ceramice şi osteologice.

Ceramica: fragmentară aparţinea îndeosebi unor străchini. Din groapă provine un borcan miniatural.

Resturile osteologice: aşchii atipice.

Groapa nr. 12 (G_2)

Profilată în secţiune (m 17—18,50) prin forma dreptunghiulară alungită, groapa a fost decopertată complet la —0,40 m, prin săparea unei casete (1,40×0,50 m), în peretele estic.

Puţin adîncă (—0,30), groapa avea o formă asemănătoare gropii nr. 11, cu deosebire că fundul, mai larg, îi era plat, drept.

Ca şi în cazul gropii nr. 11, ea avea spre fund depuneri de pămînt negru, amestecat aici cu pămînt galben cu concreţiuni calcaroase, cenuşă, cărbune şi fragmente ceramice.

Depunerile arheologice erau între 0—0,30 m.

Ceramica: fragmentară, în majoritatea cărămizie, aparţinea unor vase mari, străchini, căni şi ceşti.

Groapa nr. 13 (G_2)

Profilată în secţiune (m 19—20), a fost decopertată, la —0,50 m, prin săparea unei casete (1,00×0,60 m), în peretele vestic.

Forma îi era identică cu cca cea a gropii nr. 11, cu deosebire că era puţin mai adîncă (—0,40 m).

Spre fund aceeaşi depunere de pămînt cafeniu închis, amestecat cu cenuşă, cărbune şi fragmente ceramice. Inventarul — sărac, s-a găsit între —0—0,40 m.

Ceramica: fragmentară, cărămizie şi cenuşie, aparţinea unor vase mari, străchini şi căni, în majoritatea lor cu decor.

Resturile osteologice aparţineau unor bovine.

Groapa nr. 14 (G_2)

Situată între m 20,50—21,80, groapa a fost dezvelită prin săparea unei casete (2,30×1,60 m), în peretele estic al secţiunii, la —0,45 m. Rotundă în plan, ea avea pereţii boltiţi, puţin arcuiţi. Fundul, cu marginile uşor arcuite, era drept.

Spre deosebire de majoritatea gropilor precedente, groapa avea deschiderea gurii mai largă (1,40 m) şi era mai adîncă (0,70 m). Pe unele porţiuni ale pereţilor păstra urme de făţuială cu pămînt galben.

Umplutura îi era constituită din pămînt negru, amestecat cu chirpic mărunt ars, cenuşă, fragmente ceramice, litice şi resturi osteologice. De la —0,30—0,70 m depunerile arheologice în pămîntul de umplutură erau dense. La acest nivel au fost găsite 3 bucăţi foarte mari de chirpic ars, cu amprente de pari. La nivelul superior (—0,30 m) groapa a avut în partea vestică, o piatră circulară, fasonată, din gresie (rîşniţă?).

Inventarul ei era relativ bogat.

Ceramica: fragmente de vase mari, castroane, străchini, căni şi ceşti, unele întregibile.

Resturile litice: atipice, cu urme de prelucrare.

Resturile osteologice aparţineau ovinelor, suinelor şi cervideelor.

Groapa nr. 15 (G_2)

Situată între m 24—26, groapa a fost degajată complet prin deschiderea unei casete (2,50×0,80 m) în peretele vestic al secţiunii.

De formă perfect circulară în plan, groapa avea forma unei pungi uşor gîtuite, cu pereţii uşor arcuiţi spre interior şi fundul relativ drept, plat.

Spre deosebire de celelalte gropi ale secţiunii, groapa nr. 15 era cea mai mare. Ea avea deschiderea gurii (ca şi lărgimea fundului) de peste 2 m, iar adîncimea de 1,30 m. Către nivelul ei superior baza stratului vegetal se alveola puţin. Umplutura îi era constituită din pămînt negru amestecat cu fragmente ceramice, cenuşă şi cărbune.

Spre fund (—1,20 m) pămîntul negru era amestecat cu pămînt galben lutos cu concreţiuni calcaroase. În această parte a gropii depunerile arheologice erau mai dense (ceramică, resturi litice, osteologice), amestecate cu cenuşă şi cărbune.

Ca şi în cazul gropii nr. 14, la nivelul superior (0,40 m), groapa a avut o piatră mare (0,70×0,50 m), ovoidală, fasonată, din gresie, lîngă peretele vestic.

Inventarul era bogat şi divers.

Ceramica: fragmentară, în majoritatea ei cărămizie, în parte întregibilă, aparţinea unor vase mari, castroane, străchini.

Fragmentele litice sînt antipice, unele au însă urme de prelucrare.

Resturile osteologice erau de bovine, ovine, suine şi pasăre — toate descoperite la —1,20 m.

Groapa nr. 16 (G_3/a; pl. VII/16).

A apărut în sud-vestul casetei *a*, la —0,80 m, în stratul galben lutos.

Groapa a avut o formă relativ circulară, cu un diametru în partea superioară de 1,50 m. Fundul îi era oval, arcuit; pereţii-oblici, deschişi larg spre nivelul superior, aveau o subţire lutuială (pămînt galben humos).

Profilul gropii s-a conturat în pămîntul galben lutos. Fundul îi era la 0,80 m adîncime, la baza stratului galben lutos.

Pămîntul de umplutură al gropii era de culoare neagră, amestecat cu pămînt galben lutos şi avea, în nivelul inferior al gropii, fragmente ceramice cu resturi de chirpic ars, mărunt, cenuşă şi cărbune, resturi litice şi osteologice.

Ceramice aparţinea unor vase mari, străchini şi ceşti. În umplutura gropii au fost descoperite şi două fusaiole.

Inventarul litic, nesemnificativ, consta din aşchii de cuarţit şi bazalt, fără urme de prelucrare.

Resturile osteologice aparţineau bovinelor, ovinelor, suinelor şi cervideelor.

Groapa nr. 17 (*G_3/a;* pl. VII/17)

Situată în aceeaşi parte, în apropierea gropii nr. 16, avea aceeaşi formă rotundă (diametrul 1,35 cm).

Groapa s-a conturat, în acelaşi strat galben lutos, avînd adîncimea de 0,85 m. Fundul gropii era uşor alveolat; pereţii-oblici.

Inventarul gropii a fost modest. Ceramica, fragmentară a aparţinut unor căni şi ceşti. Fragmentele litice au fost atipice.

În afara unor resturi de bovine s-a găsit şi o sulă din ulnă de cîine (pl. XIV/3), în partea superioară fragmentată. Fin lustruită, piesa avea uşoare faţete. Lungimea: 5,3 cm (—0,85 m).

Groapa nr. 18 (*G_3/a;* pl. VII/18)

A avut o formă ovoidală şi un diametru la deschidere de 0,80 m. Conturul gropii s-a delimitat în stratul galben lutos şi a avut o adîncime, de la nivelul deschiderii, de 1 m, fundul gropii fiind la baza stratului galben lutos. Pereţii — uşor înclinaţi, fundul rotunjit.

Umplutura îi era cu pămînt cafeniu închis, amestecat cu pămînt galben lutos în care erau depuneri arheologice (ceramică, cenuşă, cărbune, resturi osteologice).

Inventarul — foarte modest. Ceramica, în stare fragmentară, aparţinea unor castroane, străchini şi ceşti.

Resturile osteologice erau de cervidee.

Groapa nr. 19 (*G_3/a;* pl. VII/19)

Forma relativ circulară, cu diametrul nivelului superior de cca 1,25 m. Fundul — drept. Pereţii oblici spre nivelul superior.

În zona de unire cu fundul, pereţii au fost uşor arcuiţi. S-a constatat în unele porţiuni de pe pereţi resturi de faţuială cu pămînt galben humos.

Groapa a apărut la —0,40, sub nivelul stratului actual, şi a avut adîncimea de 0,65 m.

Umplutura îi era din pămînt cenuşiu închis, amestecat cu pămînt galben lutos şi pigmenţi de arsură roşie, în care erau depunerile arheologice, spre nivelul mijlociu.

Ceramica fragmentară, bogată, era a unor castroane, străchini, căni şi ceşti.

Resturile osteologice aparţineau unor ovine, suine şi cervidee.

Groapa nr. 20 (*G_3/a;* pl. VII/20)

Situată, ca şi gropile nr. 18, 19, în nord-vestul casetei *a*, groapa a apărut la nivelul superior al stratului galben lutos.

Adîncimea i-a fost de numai 0,55 m.

Ca formă, groapa era cvasi-dreptunghiulară, avînd dimensiunile de 1,65×1 m.

Groapa a avut fundul drept; pereţii au fost de asemenea drepţi, perpendiculari, cu o uşoară arcuire înspre fund.

Umplutura era identică gropii nr. 19, cu deosebire că depunerile arheologice erau concentrate în nivelul superior al gropii. Aceste depuneri erau bogate. Ceramica, fragmentară, a aparţinut unor vase mari, străchini şi ceşti. În depuneri erau şi cărbune şi cenuşă.

Resturile osteologice erau de ovine, suine, carnivore şi zimbru.

Groapa nr. 21 (G_3)

Situată în profilul vestic al secţiunii G_3, între m 18—19, groapa a fost decopertată integral, după ce s-a deschis o mică casetă (1,20×0,60 m).

De formă rotundă în plan, cu diametrul de 0,90 m, groapa s-a conturat sub stratul vegetal (0,30 m) şi a avut o adîncime, de la deschidere, de 1,45 m.

Fundul (—1,45 m) l-a avut oval, arcuit. Pereţii drepţi, perpendiculari, au avut o uşoară arcuire spre fundul gropii. Ei au avut pe unele porţiuni urme de făţuială din pămînt galben humos. Asemenea urme s-au constatat şi pe fundul gropii.

Umplutura îi era constituită din pămînt negru, amestecat cu pămînt galben lutos, cu concreţiuni calcaroase.

Depunerile arheologice erau în două nivele: unul spre partea superioară, altul înspre fundul gropii.

Inventarul bogat era constituit din fragmente ceramice, numeroase, resturi litice şi osteologice.

Ceramica a aparţinut unor vase mari, castroane şi căni. Resturile osteologice erau de suine şi carnivore.

Groapa nr. 22 (G_3)

A fost surprinsă în profilul peretelui estic al secţiuni G_3, între m 18—19,50 şi a fost decopertată după ce s-a deschis o casetă (1,80×1 m).

În plan groapa a avut o formă relativ circulară, cu un diametru de cca 1,50 m.

Conturul i-a apărut la —0,85 în pămîntul galben. Adîncă de 1,40 m, groapa a avut forma de pungă, cu gura în pîlnie, gîtul puţin strîns. Fundul (—1,40 m) îi era larg, puţin arcuit.

În partea superioară groapa avea, ca umplutură, pămînt negru, cu urme de cenuşă, cărbune şi arsură.

Spre fund, stratul de cenuşă şi cărbune era mai gros (8—10 cm). În acest nivel erau şi depuneri arheologice mai dense.

Deasupra primului nivel de umplutură, în partea superioară, groapa a avut o piatră circulară, fasonată, căzută pe colţ.

Depunerile arheologice constituite din ceramică, chirpic ars, friabil, mărunt, resturi litice şi osteologice erau în ambele nivele de depunere.

Ceramica, toată fragmentară, a aparţinut unor vase mari, străchini, căni şi ceşti.

Resturile osteologice erau de bovine, ovine, carnivore şi zimbru.

Groapa nr. 23 (G_3)

A fost surprinsă, prin contururile ei, în secţiune, între m 16—17,50, la baza inferioară a pămîntului galben lutos (—1,20 m).

Groapa a avut o formă rotundă, neregulată. Diametrul în deschiderea ei a fost de 1,40 m.

Fundul, adînc, la —1,40 m, era oval, arcuit. Pereţii îi avea oblici, cu deschiderea în partea superioară.

Ca şi în cazul gropii nr. 21, groapa a avut în unele porţiuni de pe pereţi şi fund urme de făţuială de pămînt galben humos.

Umplutura, constituită din pămînt negru, amestecat cu pămînt galben lutos cu concreţiuni calcaroase, a avut în partea mijlocie şi spre fundul gropii depuneri arheologice dense: ceramică, cenuşă, cărbune, resturi mici, friabile de chirpic ars, ca şi resturi litice şi osteologice.

Fragmentele ceramice, numeroase, aparţineau unor vase mari, căni şi ceşti. Din groapă provine şi o fusaiolă.

Fragmentele litice din cuarţit sînt atipice. În partea superioară a depunerii (—0,50 m) groapa a avut o piatră circulară, fasonată, căzută pe colţ, ca şi cea din groapa nr. 22.

Resturile osteologice, mai modeste, aparţineau unor ovine, suine, cabaline şi bour.

Groapa nr. 24 (G_3)

A apărut în profilul vestic al secţiunii, între m 14,50—15,50, la —0,90 m, la baza stratului galben lutos. Pentru decopertarea ei completă a fost deschisă o casetă de 1,20×0,80 m.

În plan groapa avea o formă rotundă.

Fundul, la —1,10 m, rotund, a avut o uşoară arcuire.

Pereţii gropii au fost oblici.

Umplutura gropii a fost din pămînt negru, amestecat cu pămînt galben lutos, cu pigmenţi de arsură roşie, cenuşă şi cărbune.

Depunerile arheologice erau în umplutură spre mijlocul şi fundul gropii (mai dense spre fund).

În unele părţi, pe pereţi şi fund, groapa a avut urme de făţuială de pămînt galben humos.

Inventarul gropii a fost modest. Fragmentele ceramice au aparţinut unor străchini, căni şi ceşti.

Fragmentele osteologice au aparţinut unor ovine şi zimbrului.

Groapa nr. 25 (G_3)

Şi-a conturat forma în profilul estic al secţiunii, la —0,80 m, la baza stratului galben lutos, între m 14—15.

Forma-rotundă (diametrul 0,85 m), puţin adîncă. Fundul, la —0,40 m, plat, drept; pereţi drepţi, perpendiculari.

Umplutura era constituită din pămînt negru amestecat cu galben lutos în care erau concreţiuni calcaroase.

Depunerile arheologice, modeste, erau spre fundul gropii (ceramică, cenuşă, fragmente litice şi resturi osteologice).

Fragmentele ceramice, unele atipice, erau cîteva de căni şi ceşti. Din groapă provine o ceaşcă miniaturală. Cele litice, din cuarţit, au fost atipice, unele cu urme de prelucrare.

Resturile osteologice au aparţinut unor carnivore şi zimbrului.

*

Ceea ce iese în evidenţă în aşezare este marele număr de gropi. Săpăturile au decopertat 25 dar numărul lor în aşezare este mult mai mare. Multe gropi, îndeosebi între secţiunile G_2—G_3, au fost devastate înainte de diverse persoane căutîndu-se în ele „comori".

Gropile decopertate prin săpături sînt în afara locuinţelor, dar în apropierea lor. Ele nu au o distribuţie uniformă.

Numai cele din marginea locuinţei nr. 5 şi din secţiunile G_2 şi G_3 au un plan, mai ordonat. În marginea locuinţei nr. 5 ele sînt în linie la distanţă relativ egală între ele. În cele două secţiuni gropile sînt dispuse în şiruri paralele.

Conturul tuturora apare de obicei în nivelul superior al stratului galben lutos; unele se adîncesc pînă la stratul de marnă.

Mărimea variază. Ele au în partea superioară un diametru de 0,80 (nr. 18) pînă la 2,10 (nr. 15). Şi în privinţa adîncimii există deosebiri. Unele au o adîncime de abia 0,30 m (nr. 4), altele ajung la 1,40 m (nr. 8, 21, 23).

Multe gropi au pereţii, uneori şi fundul, făţuiţi, cu pămînt galben humos (nr. 1, 6, 7, 14, 16, 19, 21, 22, 23, 24).

Prin forma lor gropile se pot clasa în două tipuri:

A — gropi cu fundul drept, şi

B — gropi cu fundul arcuit, alveolat.

În primul tip avem variantele:

A_1 — fundul şi pereţii drepţi, cu uşoară arcuire în zona de contact (nr. 20, 25);

A_2 — fundul drept, pereţii arcuiţi spre interior, gura în formă de pîlnie, gîtul uşor strîns (nr. 8, 14, 15, 19);

A_3 — fundul drept, pereţii arcuiţi în afară (nr. 2, 3, 4, 6, 7).

În tipul *B* există variantele:

B_1 — fund alveolat, unul dintre pereţi drept, perpendicular; altul arcuit în partea superioară; groapa are forma de pungă (nr. 1);

B_2 — fund alveolat, pereţii cu largă deschidere în partea superioară (nr. 9, 11, 12, 13, 16);

B_3 — fund alveolat adînc, pereţii oblici (nr. 5, 17, 18, 23, 24) şi

B_4 — fund alveolat, pereţii drepţi, perpendiculari (nr. 21, 22).

În plan gropile au forma rotundă, circulară. Excepţie, cîteva care au forma ovală (nr. 10, 18), dreptunghiulară-alungită (nr. 12, 20).

Consideraţii asupra conţinutului şi rolului lor le vom face atunci cînd vom analiza întreaga gamă de descoperiri din aşezare (capitolul III). Ceramica şi vestigiile din piatră, silex, os, corn, cupru, vor fi prezentate în acelaşi capitol (III).

THE COȚOFENI SETTLEMENT OF ȘINCAI (MUREȘ COUNTY)

(Summary)

The author presents here a chapter of a monograph study concerning the Transylvanian settlments on terraced heights of the Coțofeni Culture, entitled: „Archeological diggings at the 'Pagan Fortress' of Șincai.

Here, we can see only the first part of the settlement's study, i. e., the author's diggings performed between 1974—1977.

After the presentation of the characteristics of the terraced heights belonging to the Coțofeni Culture in Transylvania, the author describes the geomorphological structure of the Șincai locality, the topographical location of the settlement, and the history of the discoveries.

Then a detalied description of the diggings is given, as well as, the stratigraphy of the settlement, the terraces, surface lodgings, hovels, dwellings, and the discovered holes.

The pottery, stone-objects, as well as, the silex, bone, horn and copper ones, and the synthetic considerations concerning the settlement will be the subject matter of some following articles.

The richness and variety of the archeological vestiges dicovered at Șincai inscribe the „Pagan Fortress" settlement as one of the most important settlements on terraced heights of the Coțofeni Culture in Transylvania.

Alongside other similar settlements, that of Șincai brings important documentary contributions regarding the passing period from the neolithic to the bronze age.

CONTRIBUŢII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEŢULUI MUREŞ

T. SOROCEANU, GH. LAZAROVICI, E. AMLACHER, M. MUREŞAN

Alături de studiile de sinteză sau analiză a materialului arheologic, o importanţă deosebită pentru tezaurizarea şi valorificarea ulterioară a acestuia o are şi înregistrarea cît mai exactă a noilor descoperiri. Acestea pot, printre altele, să constituie rezultatul unei activităţi susţinute a arheologilor amatori, concretizîndu-se deseori în interesante colecţii particulare.

În cele ce urmează vom prezenta, aşadar, colecţiile arheologice ale ing. E. Amlacher şi prof. Al. Mureşan, avînd convingerea că cunoaşterea lor va contribui la lămurirea unora dintre problemele istoriei străvechi şi vechi a ţării noastre şi la declanşarea unor săpături arheologice de anvergură.

Cele două colecţii, cu majoritatea pieselor provenind din jud. Mureş, au fost donate Muzeului de istorie al Transilvaniei pentru a putea fi conservate în chip corespunzător, studiate şi puse în circulaţie ştiinţifică.

Colecţia Amlacher

ARCHITA (com. Vînători)

a) „Magazia C.A.P.“. Ceramică hallstattiană timpurie (fig. 11). Pastă fină, neagră, lustruită în exterior, cărămiziu-gălbuie în interior. Ornamente: caneluri late pe corpul vasului, orizontale şi în ghirlande; caneluri de-a lungul circumferinţei pe partea superioară a buzei evazate. Forme relativ greu reconstituibile. Nr. inv. P 61.717—61.728.

Ceramică dacică (pl. XXI/1—5, 7, 9, 11—12, 14—15). Pastă fină cenuşie, gălbui-cărămizie, brun-cărămizie, bine arsă. Ornamente: incizii în val. Forme: străchini, funduri inelare. buze cu gurguie, vase mari nereconstituibile. Pastă grosolană, diverse nuanţe de brun, felurit colorate în profil, degresant cioburi pisate, pietricele, nisip. Ornamente: incizii în val. Forme: ceaşcă dacică, vase mari cu buza răsfrîntă.

Ceramică romană. Fragment bol (?), pastă fină, gălbui-cărămizie, vopsea roşie. Fragment buză vas cu toartă canelată, pastă fină brun-cenuşie.

Un fragment feudal, pastă cenuşiu-negricoasă, lucrată la roată, bine arsă, neornamentată, fină.

Nr. inv. P 61.601—61.634.

b) „Grădinile din dosul sediului C.A.P.“. Ceramică hallstattiană timpurie, pastă mijlocie, negricioasă, lustruită în exterior, gălbui-cărămizie

în interior; există şi o categorie complet negricioasă. Ornamente: caneluri late verticale şi în ghirlande. Forme: vase bombate, străchini.

Material dacic. Ceramică din pastă fină, cenuşie şi cărămizie, lucrată cu roata. Forme indeterminabile.

Bucata de zgură de fier descoperită în acest punct nu poate fi atribuită cu certitudine uneia sau alteia dintre cele două epoci.

Nr. inv. P 61.739—61.750.

BOIU (com. Albeşti)

a) „Bîlibăşoaia — În Fundul Chizdelii". Ceramică Wietenberg III. Pastă fină, negricioasă, brună, degresant nisip. Ornamente: benzi duble incizate, umplute cu crestături încrucişate, meandre umplute cu *Zahnstempelung*, impresiuni circulare, zig-zag cvadruplu incizat, impresiuni triunghiulare. Forme: vase lobate, urne cu buza răsfrîntă. Ceramică grosolană (P 61.857—61.863) pastă brun-gălbuie, degresant pietricele şi ceramică pisată. Ornamente: spirală canelată. Forme mari, greu reconstituibile, dar în general simple.

Nr. inv. P 61.831—61.856.

b) „Sub Arini". Ceramică de tip Wietenberg: pastă fină, brună, brun-gălbuie, degresant nisip. Ornamente: incizii scurte încrucişate, nervură crestată şi nervuri alveolate. Forme: străchini cu buza lobată, mici boluri. Ceramică grosolană cărămizie, divers colorată în profil, pe unele fragmente urme de ardere secundară; vase borcan cu brîuri alveolate.

Nr. inv. P 61.793—61.808.

Pl. XXII/2—8, 12, 14.

c) „Faţa Mică". Fructieră dacică[1] cărămiziu-cenuşie, lucrată cu roata, pastă fină. În. = 35,5 cm; diam. = 43,3 cm; diam. tălpii = 19,7 cm. Pl. XXXIII. Nr. inv. V 18.515.

Ceramică dacică, uz comun, cărămiziu-gălbuie, degresant ceramică pisată. Ornamente: brîuri alveolate, întrerupte de butoni, excrescenţe. Forme: vase sac, fragment de fructieră.

Pl. XXI/8.

Nr. inv. P. 61.589—61.590; P 61.704—61.716.

CRIŞ (com. Daneş)

a) „Ciorănel". Fragment ceramic, probabil epoca bronzului, pastă grosolană gălbuie, striuri organizate.

Ceramică dacică, pastă cenuşie, fină, lucrată la roată, neornamentată. Forme: un fragment de fructieră.

Pl. XXI/17.

Nr. inv. P 61.732—61.738.

b) „Lîngă grajdurile C.A.P.". Fragmente ceramice preistorice atipice, pastă gălbuie-cărămizie, divers colorată în profil, degresant pietricele şi cioburi pisate.

Nr. inv. P 61.585—61.588.

---

[1] Fotografia şi o scurtă descriere în catalogul expoziţiei *Civilizaţia daco-getică în perioada clasică, Bucureşti*, Bacău, Cluj-Napoca, 1976, nr. 166.

DAIA (com. Apold)

a) „Grădina lui Miron“. Fragmente ceramice de uz comun (cultura Wietenberg). Pastă grosolană cărămizie şi brun-cărămizie, divers colorată în profil; degresant pietricele şi cioburi pisate. Ornamente: brîie alveolate sub buză şi în exteriorul buzei, alveole practicate direct pe cantul buzei, striuri organizate. Forme: vase borcan cu diferite profile şi de diferite dimensiuni. (Pl. XXIII; XXIV/5, 12; XXVIII)

Nr. inv. P 61.816—61.830 (fără P 61.828).

Ceramică romană. Pastă gălbuie, vopsită cu roşu, brun-negricioasă. Forme: farfurie, capac.

Ceramică brun-negricioasă, lucrată cu mîna, pastă grosolană, degresant cioburi pisate. Pl. XXII/15. Dacică? Nr. inv. P 61.809—815.

Ceramică prefeudală. Un fragment lucrat la roată, pastă brun-cărămizie, divers colorată în profil, degresant nisip, pietricele şi cioburi pisate. Neornamentat, formă neîntregibilă. Nr. inv. P 61.828.

b) „Groapa de pămînt galben“. Este în imediata vecinătate a punctului a). Ceramică de uz comun, foarte probabil din epoca bronzului. Pastă cărămiziu-gălbuie, degresant pietricele şi ceramică pisată; uneori urme de ardere secundară. Ornamente: brîie alveolate, butoni, grupuri de excrescenţe conice. Forme: vase borcan.

Ceramică şi cahle medievale. Pl. XXII/13.

Nr. inv. P 61.670—61.687.

DANEŞ

I) Punct neprecizat. Bronz final sau hallstatt incipient? Ceramică de uz comun, galben-cărămizie divers colorată în profil, degresant pietricele albe. Ornamente: brîie simple, brîie alveolate. Forme: vase borcan.

Fragment de toartă romană, pastă cărămizie divers colorată în profil, fină.

Nr. inv. P 61.770—61.781.

II) În stînga şoselei spre Mediaş, la cca. 300 m de la ieşirea de vest a Daneşului, spre Mediaş, pe a doua terasă. Un fragment ceramic care poate fi neolitic. Pastă gălbui-cărămizie, divers colorată în profil, degresant pietricele şi un fragment de idol (?).

Fragmente ceramice, pastă mijlocie, degresant pietricele şi ceramică pisată, ornamentate cu Besenstrich.

Pl. XXI/16; XXIV/8.

Nr. inv. P 61.688—61.691.

DOMALD (înglobat în comuna Viişoara)

„În gropile de siloz deasupra grajdurilor C.A.P.“.

Trei cioburi preistorice, lucrate cu mîna, gălbui-cărămizii, degresant ceramică pisată. Un fragment de toartă dintr-un vas lucrat la roată. Pastă fină, gălbui-cărămizie (roman sau prefeudal).

Nr. inv. P. 61.597—61.600.

GOGAN (com. Bahnea)

„Deasupra coteţelor de porci şi găini C.A.P.“. Ceramică Coţofeni (?):

O toartă fragmentară, brun-gălbuie, cu crestături scurte, parelele. (Pl. XXIV/2).

Ciob roman, gălbui, pictat cu roşu, pastă fină bine arsă.

Fragment ceramic feudal. Pastă cărămiziu-gălbuie, divers colorată în profil, lucrată la roată. (Pl. XXIV/1)

Nr. inv. P. 61.591—61.596.

LASLEA (jud. Sibiu)

„Unghiul Prodului"

Ceramică romană cărămizie, bine arsă, torţi canelate.

Nr. inv. P 61.938—945.

SIGHIŞOARA

„Sub Podmoale" (În malul stîng al Tîrnavei Mari).

Ceramică de uz comun, probabil epoca bronzului. Pastă brun-negricioasă, degresant ceramică pisată şi pietricele, scobituri aproximativ pătrate pe cantul buzei. Formă: vas sac. Fragment de buză de la un castron, pastă brun-negricioasă; ornament zig-zag pe cantul buzei teşite. P. 61.730.

Pinten medieval, a cărui rozetă s-a pierdut.

Nr. inv. P. 61.729-a.

STEJĂRENI (com. Daneş)

a) „Calea Strîmtă". Material atipic din epoca bronzului (Pl. XXI/6). Două fragmente ceramice din pastă gălbui-cărămizie, fină, divers colorată în profil (P 61.697) şi din pastă cenuşiu-gălbuie cu ceramică pisată ca degresant (P 61.703) ar putea fi atribuite culturii Wietenberg.

Ciob gălbui-cărămiziu, lucrat la roată, bine ars (P 61.699).

Nr. inv. P 61.695—61.703.

VÎNĂTORI

„Dealul Rotund"

Ceramică Wietenberg, foarte probabil faza tîrzie. Pastă relativ grosolană, cărămizie, gălbui-cărămizie, cenuşiu-gălbuie, brun-negricioasă, degresant nisip, pietricele şi ceramică pisată; slip de proastă calitate. Ornamente: spirale formate din incizii duble sau triple, triunghiuri haşurate, benzi umplute cu crestături. Forme: străchini lobate, vase bombate. Pl. XXIV/3, 11, 13; XXIX; XXX. Ceramică Wietenberg de uz comun, pastă grosolană, gălbuie, brun-negricioasă, degresant pietricele şi ceramică pisată. Ornamente: brîie alveolate sau alveole practicate direct în exteriorul buzei. Forme: vase borcan cu buza dreaptă sau foarte puţin răsfrîntă.

Nr. inv. P. 61.782—792; P. 61757—769.

Material hallstattian mijlociu. Pastă brun-negricioasă, fină sau mijlocie, degresant nisip. Ornamente: caneluri înguste, oblice, trapeze cu suprafaţă umplută cu incizii, toartă cu două caneluri adînci. Nr. inv. P 61.751—756.

Ceramică dacică, pastă gălbui-cărămizie, brun-cenuşie, cenuşie, fină şi grosolană. Ornamente: brîuri alveolate, apucători, butoni. Forme: vase sac, de diferite dimensiuni, fusaiole. Pl. XXIV/6—7, 9—10.

Un ciob celtic, din partea superioară a unui vas aproximativ bitronconic. Pastă cenuşie fină. Ornamente: o nervură orizontală şi îngroşarea peretelui pe umăr. Nr. inv. P 61.635—61.669.

Ceramică feudală. Pastă negricioasă, bine arsă, lucrată la roată. Ornamente: caneluri înguste şi superficiale, orizontale. Nr. inv. P. 61.692—61.694. Pl. XXIV/4.

COLECŢIA MUREŞEAN

SIGHIŞOARA

„Herţeş"[2]

Două morminte Wietenberg (incineraţie). Materialul se află la descoperitor. Vezi: Pl. XXXII/1—4.

Fragmente ceramice Wietenberg provenind, foarte probabil, din aşezarea aferentă. Buză de vas mare, brun-negricioasă, degresant pietricele şi ceramică pisată; ornamente: un şir dublu de impresiuni triunghiulare pe partea superioară a buzei. P 61.907. Fragment buză vas pastă fină, cărămizie, divers colorată în profil; ornamente; incizii orizontale, impresiuni circulare pe cantul buzei. Nr. inv. P 61. 906.

Pl. XXV/1.

Ceramică dacică. Pastă fină, cenuşie; forme: fructieră, vase bombate cu buza răsfrîntă, funduri inelare, torţi canelate. Ceramică de uz comun, cărămizie de diferite nuanţe, degresant pietricele, ceramică pisată. Ornamente: brîie alveolate sau în formă de şnur, alveole practicate direct în exteriorul buzei, brîu simplu.

Pl. XXV/2—9; 6—7.

Nr. inv. P. 61.908—936.

Fără a proveni din săpături sistematice, cercetările de suprafaţă de pe urma cărora au rezultat cele două colecţii au o însemnătate ce nu poate fi trecută cu vederea. Ca şi în alte cazuri similare, ele fixează puncte de reper pentru cercetările viitoare, întregind, în acelaşi timp, imaginea de ansamblu pe care ne-o putem forma în cazul uneia sau alteia dintre perioadele istorice. Faptul că zona pe care am avut-o în vedere este în general una dintre cele mai bogate din punct de vedere arheologic nu face decît să sublinieze cele spuse mai sus.

Alături de vestigiile dacice şi romane, urmele de locuire din epoca bronzului se detaşează net ca fiind cele mai importante. Descoperirile de la Stejăreni[3], Boiu[4], Daia, Daneş I—II, Sighişoara—Herţeş[5], Vînători aduc

---

[2] Vezi mai jos şi articolul Ioanei H. Cimpeanu, Al. Mureşan.

[3] Există ceramică Noua în punctul „Tonorok", cf. K. Horedt, *Materiale*, I, 1953, p. 806, nr. 5, reluat A. C. Florescu, *ArhMold*. II—III, 1964, hartă nr. 78. Nu ne putem da seama dacă este acelaşi punct.

[4] Nestor, *Sargeţia*, 1. 1937, p. 190 sqq.; Idem, *IstRom*, 1960, p. 113 25, Horedt, *Dacia*, N S, IV 1960, p. 110, nr. 20.

[5] Situat în partea cealaltă a oraşului, aproape simetric opus faţă de cunoscuta aşezare de pe *Dealul Turcului*. punctul *Herţeş* este azi inexplorabil din cauza construcţiilor ridicate. El va trebui menţionat ca aşezare şi cimitir Wietenberg, foarte probabil de mică întindere şi intensitate a locuirii. Se cer însă efectuate sondaje de control în imediata apropiere, acolo unde construcţiile permit încă acest lucru.

completări preţioase la cunoaşterea răspîndirii populaţiilor din epoca bronzului, mai ales în partea de sud a judeţului Mureş[6].

Exceptînd materialele mai greu atribuibile din punct de vedere cultural, (Stejăreni, Criş, Daneş I—II), ceramica de la Boiu (ambele puncte), Daia, Sighişoara—Herţeş, Vînători aparţin cu siguranţă culturii Wietenberg. Mai mult, în cazul aşezării de la Boiu — „În Fundul Chizdelii" se pot distinge, alături de cunoscutele caracteristici ale fazei Wietenberg III, şi unele trăsături Wietenberg II[7], care permit o mai bună definire a fenomenelor timpurii ale culturii[8]. În ceea ce priveşte perioada finală a culturii Wietenberg[9], se pare că materialele de la Vînători—Dealul Rotund, completate cel puţin cu un sondaj de verificare, ar putea aduce date noi dintre cele mai preţioase.[10]

CATALOGUL FIGURILOR

COLECŢIA AMLACHER

Pl. XXI/1. Archita — *Magazia C.A.P.*, P. 61.628, la roată, cenuşiu slip brun, dacic.

Pl. XXI/2, idem, P 61.627, la roată, cenuşiu, brun, netezit, dacic.

Pl. XXI/3, idem, P. 61.629, la roată, cenuşiu, brun, netezit, dacic.

Pl. XXI/4, idem, P. 61.612, cu mîna, negru-brun, nisipos, prost netezit, dacic.

Pl. XXI/5, idem, 61.611, la roată, cenuşiu, aspru, dacic.

Pl. XXI/6. Stejăreni, P 61.697, brun-netezit, slip deteriorat, ep. bronzului.

Pl. XXI/7. Archita — *Magazia C.A.P.*, P 61.628, la roată, cenuşiu bine lustruit, dacic.

Pl. XXI/8. Boiu, P 61.709, gălbui, cu materii organice în pastă, dacic.

Pl. XXI 9. Archita — *Magazia C.A.P.*, P 61.633, la roată, roşu, urme de slip, dacic sau roman.

Pl. XXI/10. Vînători — *Dealul Rotund*, P 61.699, cenuşiu, slip gălbui, epoca bronzului.

Pl. XXI/11. Archita — *Magazia C.A.P.*, P 61.740, la roată, cenuşiu închis, pietricele şi nisip, dacic.

Pl. XXI/12. idem, P. 61.629, la roată, cenuşiu deschis bine netezit, dacic.

Pl. XXI/13. Vînători — *Dealul Rotund*, P 61.688, gălbui, ars slab epoca bronzului.

Pl. XXI/14. Archita — *Magazia C.A.P.*, P 61.611, cu mîna, brun, rău netezit, dacic.

Pl. XXI/15. idem, P 61.601, cu mîna, brun, cioburi pisate, rău netezit, dacic.

Pl. XXI/16. Daneş I, P 61.770.

Pl. XXI/17. Criş — *Ciorănel*, la roată, cenuşiu închis, lustruit, dacic.

---

[6] Hărţi de răspîndire sau descoperiri mai importante. vezi la Roska, *Közl*, IV, 1944, p. 23, fig. 1; idem. *ErdRep.* 341, sqq, K. Horedt, Materiale, I. 1953, p. 806 sqq; idem, *Dacia*, IV, 1960, p. 341 sqq A. C. Florescu, *ArhMold. II—III*, 1964, *hartă;* Soroceanu, *ActaMN*, X, 1973, p. 498 sqq.

[7] Cf. K. Horedt, *Materiale*, II, 1966, p. 18—19; idem, *ActArchCarp.*, 9, 1967, p. 10 sqq; N. Chidioşan, *Dacia*, XII, 1968, p. 155.

[8] Lazarovici — Milea, *ActMN*, XIII, 1976, pp. 7—35.

[9] Intuită de M. Rusu, *ArhMold.* II—III, 1964, p. 246; Schiţată de N. Chidioşan, *Crisia*. IV, 1967, p. 167.

[10] Care trebuie să completeze şi să precizeze trăsăturile definite de Soroceanu, Istrate, St. Com. Sibiu 19, 1975, p. 24—26.

Pl. XXI 18. idem, P 61.738, brun, fragment de vatră.
Pl. XXII/1. Boiu, P 61.712, la roată, cenuşiu, fragment de fructieră, dacic.
Pl. XXII/2. Boiu — *Bilibăşoaia*, P 61.864, brun, flecuri cărămizii, nisip, mat, Wietenberg II
Pl. XXII 3. idem, = 10/7; P 61.875, brun, mat, nisip, fin, incizii încrustate cu alb, Wietenberg II.
Pl. XXII/4 idem, P 61.877, exterior brun, interior negru, cu nisip fin, urme de slip, bine ars, Wietenberg II.
Pl. XXII/5. idem, P 61.844, brun-negru, urme de slip, nisipos, Wietenberg II.
Pl. XXII 6. idem. P. 61.806, cărămiziu, nisipos, mat. Wietenberg II.
Pl. XXII/7. idem, P. 61.849, brun, slip negru, căzut, netezit, Wietenberg II.
Pl. XXII/8. idem, P 61.866, exterior brun, interior negru, cioburi pisate, Wietenberg II.
Pl. XXII/9. idem, P 61.794, negru, urme de slip, nisipos, Wietenberg II.
Pl. XXII/10. idem, P 61.803, negru brun, slip căzut, Wietenberg II.
Pl. XXII/11. idem, P 61.800, negru-brun, Wietenberg II
Pl. XXII/12. idem, P 61.865, brun, urme de slip, Wietenberg II.
Pl. XXII/13. Daia — *Grădina lui Miron*, P 61.811, la roată, cărămiziu, capac de vas, feudal timpuriu.
Pl. XXII/14. Boiu — *Bilibăşoaia*, P 61.870, negru, cu flecuri brune, bine netezit, Wietenberg II.
Pl. XXII 15. Daia — *Grădina lui Miron*, cu mîna, brun, dacic.
Pl. XXIII/1. Daia — *Grădina lui Miron*, P 61.818, cărămiziu, epoca bronzului.
Pl. XXIII/2. idem, cărămiziu, pietricele în pastă, bronz timpuriu.
Pl. XXIII 3. idem, P 61.827, cărămiziu, rău netezit, bronz timpuriu.
Pl. XXIII/4. idem, P 61.817, = 8/2, cărămiziu, cioburi pisate, bronz timpuriu.
Pl. XXIII/5. idem, P 61.830, cărămiziu, nisip, rău netezit, bronz timpuriu.
Pl. XXIII/6. idem, P 61.824, cărămiziu, pietricele, rău netezit, = 8/1 bronz timpuriu.
Pl. XXIV/1. Gogan — *Coteţul de porci*, P. 61.594, la roată cărămiziu, feudal timpuriu.
Pl. XXIV/2. idem, P 61.596, negru-cenuşiu, nisipos, rău netezit, epoca bronzului.
Pl. XXIV/3. Vînători — *Dealul Rotund*, P 61.788, slip, urme de lustru, Wietenberg II.
Pl. XXIV/4. idem, P 61.692, la roată, cenuşiu cărămiziu, feudal timpuriu.
Pl. XXIV/5. Daia — *Grădina lui Miron*, P 61.672, brun-gălbui, Wietenberg.
Pl. XXIV/6. Vînători — *Dealul Rotund*, P 61.693, la roată, negru-cenuşiu, slip negru lustruit, celtic sau dacic.
Pl. XXIV/7. idem, P 61.637, cu mîna, brun, interior cărămiziu, ars slab, dacic?
Pl. XXIV/8. Daneş I, P. 61.779, cărămiziu, pietricele în pastă.
Pl. XXIV/9. Vînători — *Dealul Rotund*, P. 61.768, brun, pietricele, Wietenberg.
Pl. XXIV/10. idem, P 61.644, brun, interior negru, bine netezit, probabil epoca bronzului.
Pl. XXIV/12. Daia — *Grădina lui Miron*, P 61.672, cărămiziu, cu mîna, ars secundar, Wietenberg.
Pl. XXIV/13. Vînători — *Dealul Rotund*, P. 61.763, brun, nisipos, bine ars, Wietenberg.
Pl. XXIV/14. idem, brun-negru, nisipos, epoca bronzului.
Pl. XXIV/15. idem, P 61.765, cărămiziu, cenuşiu în spărtură, ars slab, epoca bronzului.

COLECŢIA MUREŞAN

Pl. XXV/1. Sighişoara — *Herţeş*, P. 61.906, cărămiziu, slip căzut, ars slab, cultura Wietenberg.
Pl. XXV/2. idem, P 61.891, cu mîna, ars slab, dacic.
Pl. XXV/3. Laslea — *Unghiul Prodului*, P. 61.939, la roată, cenuşiu, dacic.

Pl. XXV/4. Sighişoara — *Herţeş*, P 61.933, la roată, slip cenuşiu întunecat, dacic.

Pl. XXV/5. idem, P 61.895, la roată, slip cenuşiu întunecat, dacic.

Pl. XXV/6. idem, P. 61.903, brun, nisip şi pietricele. Wietenberg tîrziu.

Pl. XXV/7. idem, cu mîna, cioburi sfărîmate, ars slab, dacic.

Pl. XXV/8. idem, P 61. 833, cu mîna, brun, interior cărămiziu, bine ars, vas borcan, dacic.

Pl. XXV/9. idem, P. 61.880, cu mîna, brun, interior cărămiziu, bine ars, vas borcan, dacic.

Pl. XXVI/1. idem, P. 61.881, cu mîna, cenuşiu-gălbui, nisip şi pietricele, ars slab, vas de provizii dacic.

Pl. XXVI/2. idem, P 61.901, cu mîna, cenuşiu-deschis, slip căzut vas sac, dacic.

Pl. XXVI/3. idem, P 61.893, cu mîna, brun, interior cărămiziu, bine ars, vas borcan, dacic.

Pl. XXVI/4. idem, P 61.882, cu mîna, cărămiziu, slip gros brun, nisipos, vas de provizii, dacic.

Pl. XXVII/1. idem, P. 61.886, la roată, cenuşiu, slip căzut, făinos, ars slab, partea inferioară a unui ulcior, dacic.

Pl. XXVII/2. idem, P 61.902, la roată, cenuşiu, slip lustruit, bine ars, fructieră, dacic.

Pl. XXVII/3. idem, P 61.898, la roată, pastă cenuşie, urme de lustru, dacic.

Pl. XXVII/4. P 61.911, la roată, cenuşiu, făinos, fragment de fructieră dacic.

Pl. XXVII/5. idem, P 61.905, fragment de fructieră, la roată, cenuşiu făinos, fără slip, dacic.

Pl. XXVII/6. idem, 61.932 fragment de fructieră, la roată, cenuşiu, urme de lustru, dacic.

Pl. XXVII/7. idem, P 61.932, fragment de fructieră, la roată, cenuşiu, cu ornamente lustruite pe buză, dacic.

Pl. XXVII/8. idem, P 61.887, partea inferioară a unei imitaţii locale de *Kantharos*, pastă cenuşie, ars slab, fără slip, făinos, dacic.

COLECŢIA AMLACHER

Pl. XXVIII/1 = Pl. XXIII/6.

Pl. XXVIII/2 = XXIII/4.

Pl. XXVIII/3 Daia — *Grădina lui Miron*, P 61.829, cărămiziu, pietricele, rău netezit, bronz timpuriu.

Pl. XXIX/1. *Dealul Rotund*, P 61.785, negru, urme de lustru, nisipos, bine ars, Wietenberg II.

Pl. XXIX/2. idem, P 61.784, brun-negru, nisipos, mat, Wietenberg III.

Pl. XXIX/3. idem, P 63.786, brun, urme de lustru, nisipos, Wietenberg III.

Pl. XXIX/4. idem, P 61.783, cărămiziu, nisipos, mat, Wietenberg III.

Pl. XXIX/5. idem, P 61.790, gălbui, nisip şi pietricele, bine ars, Wietenberg III.

Pl. XXIX/6. idem, P 61.792, cenuşiu, nisip şi pietricele, rău netezit, Wietenberg III.

Pl. XXIX/7. idem, P 61.787, cărămiziu, nisip şi pietricele, netezit, Wietenberg III.

Pl. XXIX/8. idem, P 61.789, brun-gălbui, nisip şi pietricele, bine ars, Wietenberg III.

Pl. XXX/1. idem, P. 61.852 — 846, fragment de strachină lobată, brun-negru, nisip fin, mat, Wietenberg III.

Pl. XXX/2. idem, 61.845, brun, negru, mat, Wietenberg III.

Pl. XXX/3. idem, P 61.855, brun, negru, mat, Wietenberg III.

Pl. XXX/4. idem, P 61.853, brun-închis, mat, Wietenberg III.

Pl. XXX/5. idem, P 61.856, brun-închis, mat, Wietenberg III.

Pl. XXX/6. idem, P 61.854, negru-brun, nisip, mat, Wietenberg III.
Pl. XXX 7. idem = fig. II/3.
Pl. XXX/8. idem, P 61.850, brun-negru, nisip, mat, Wietenberg III.
Pl. XXX 9. idem, P 61. 848, brun-negru, nisip, mat, Wietenberg III.
Pl. XXX 1. Archita — *Magazia C.A.P.*, P 61.718, cărămiziu-gălbui, negru în spărtură, la interior brun cu pete, Hallstatt timpuriu.
Pl. XXX/2. idem, P 61.721, negru-fin, cioburi sfărîmate, urme de lustru, Hallstatt.
Pl. XXX/3. idem, P 61.719, cărămiziu, cioburi sfărîmate, mat, ars slab, Hallstatt.
Pl. XXX/4. idem, P 61.720, cărămiziu, pietricele şi cioburi sfărîmate, rău netezit, ars slab, Hallstatt.
Pl. XXX 5. idem, P 61.724, negru, fin, netezit, mat, bine ars, Hallstatt.
Pl. XXX/6. idem, P 61.717, negru-gălbui, cioburi sfărîmate, urme de lustru, ars slab, Hallstatt.
Pl. XXXI/7. idem, P 61.728, negru la exterior, roşu la interior, cioburi sfărîmate şi pietricele, urme de lustru, ars slab, Hallstatt.

COLECŢIA MUREŞAN

Pl. XXXII/4. Sighişoara — **Herţeş**, neinventariat. Vase din MI-2, Wietenberg II; 5 ceaşcă dacică; 6—8 vase lucrate cu roata, dacice. Materialul este în colecţia Mureşan. Nu au fost donate.
Pl. XXXIV. Harta descoperirilor menţionate în text.
Pl. XXXIII/3. Boiu — Faţa Mică, colecţia Amlacher, V. 18.515.

BEITRÄGE ZUM ARCHÄOLOGISCHEN ORTSVERZEICHNIS DES KREISES MUREŞ

(Zusammenfassung)

Die Verfasser veröffentlichen zwei archäologische Privatsammlungen aus Sighişoara. Es wurden neolitische (Daneş), kupferzeitliche (Gogan), hallstattzeitliche (Archita, Vînători), dakische (Archita, Boiu, Criş, Sighişoara, Vînători), römerzeitliche (Archita, Daia, Daneş, Domald, Gogan, Laslea), völkerwanderungszeitliche (Daia, Sighişoara), mittelalterliche (Archita, Daia, Gogan, Sighişoara, Vînători), aber besonders bronzezeitliche[3—10] Spuren gefunden.

ÎNCEPUTUL LATÈNE-ULUI LA DACO-GEȚI

I. H. CRIȘAN

Trecerea daco-geților de la perioada hallstattiană la civilizația de tip Latène, evident superioară, constituie una dintre problemele cele mai importante ale istoriei noastre vechi. Importanța rezidă în implicațiile majore cu consecințe ce vizează atît dezvoltarea culturii materiale și spirituale, cît și dezvoltarea social-politică a strămoșilor noștri.[1] Era deci firesc ca acestei probleme să i se fi acordat o deosebită importanță în literatura de specialitate, fără să se fi ajuns însă la rezultate pe deplin mulțumitoare sau la elucidarea numeroaselor aspecte pe care le implică. Printre acestea la loc de frunte se situează cea a fixării în timp a momentului, a spațiului pe care s-a produs și a influențelor sub care a avut loc.

Latène-ul se caracterizează prin: mari progrese față de epoca anterioară, concretizate în generalizarea metalurgiei fierului, a armelor și uneltelor din fier, generalizarea roții olarului, dezvoltarea aristocrației tribale și în sfîrșit, intensificarea schimburilor comerciale.

Cu privire la subiectul care ne preocupă s-a emis părerea că trecerea la civilizația de tip Latène s-a făcut diferențiat, atît ca timp, cît și ca intensitate și că ar fi existat o așa numită zonă istro-pontică care ar fi cunoscut un decalaj serios, trecînd cu mult mai devreme la o civilizație superioară, datorită influențelor exercitate de cultura sud-tracică, în contrast cu spațiul intracarpatic care ar fi rămas în urmă și care și-ar fi dezvoltat firesc cultura tradițională de tip hallstattian. Trecerea la epoca Latène în zona istro-pontică ar fi fost pregătită încă din secolul al VI-lea î.e.n., iar o dată cu secolul următor ne-am afla chiar în plină epocă Latène.[2] Am avea în acest fel un Latène corespunzător Latène-ului vechi vest- și central-european (Latène A și B în cronologia lui Paul Reinecke)[3] care a luat naștere numai pe o anumită zonă a ariei de răspîndire a daco-geților, fără să se fi difuzat nici măcar pe întreg teritoriul țării noastre.[4]

---

[1] A se vedea în acest sens monografia noastră *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 9 și urm.

[2] D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 13.

[3] P. Reinecke, *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze Eisenzeit*, Bonn, 1965, pp. 88—144 (reeditare).

[4] D. Berciu, în *Dacia* N. S., 1, 1957, pp. 133—142; idem, în SCIV, 11, 1960, pp. 261—283; idem, *Zorile istoriei, în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, pp. 287—302; idem, *Romania before Burebista*, Londra [1967], pp. 136—148; idem, *Arta traco-getică*, București, 1969, pp. 10—13; C Preda, în *Materiale*, 6, 1959, pp. 251—261; *Materiale*, 7, pp. 209—212; idem, în *Dacia*, N.S., 3, 1959, pp. 179—194; idem, în *SCIV*, 11, 1960, 1, pp. 25—36; *SCIV*, 21, 4, 1970, pp. 571—578; R. Vulpe, în *Istoria României*, 1, 1960, p. 223; idem în *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 309; idem *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 17; idem, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 1968, pp. 44—45; Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967, p. 104.

Prof. D. Berciu, autorul teoriei amintite, vorbește în ultima vreme despre o unitate în diversitate a lumii daco-getice. „Este normal ca pe alocuri — spune profesorul bucureștean — exact ca în Galia dinaintea cuceririi romane, să fi existat și la geto-daci sectoare sau zone în care să se întîlnească o dezvoltare diferențiată, cu un ritm mai viu sau mai încetinit și descoperirile arheologice documentează un asemenea proces."[5] Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor descoperirile arheologice, pentru întreaga lume daco-getică din zona carpato-dunăreană, sînt departe de a fi îndestulătoare și suficiente pentru a putea rezolva o problemă atît de importantă. Unul dintre cele mai importante argumente în favoarea trecerii geților dunăreni, încă de la mijlocul secolului al V-lea, la cea de-a doua epocă a fierului îl constituie ceramica lucrată cu roata de așa numit tip „Alexandria" care ar fi apărut sub influențe sud-tracice încă de la mijlocul secolului al V-lea sau chiar numai de la începutul veacului următor, cum se susține în ultima vreme. Ceramica lucrată cu roata, descoperită în așezarea de la Alexandria ori în cea de la Bălănești,[6] nu pare a reprezenta un produs getic. La roată sînt transpuse numai forme străine sau unele foarte simple, a căror atribuire etnică este foarte greu de stabilit. Ceramica portocalie căreia C. Preda[7] îi atribuie un caracter „strict autohton" nu va intra mai tîrziu în componența ceramicii daco-getice din faza ei de apogeu, ceea ce slăbește, dacă nu respinge, un atare argument.

Ipoteza după care ceramica de tip Alexandria nu reprezintă un produs autohton mai ales datorită marii ei cantități ridică problema apariției și a semnificației ei istorice. Cu privire la acest subiect au fost formulate pînă acum două ipoteze. Prima dintre acestea vede în ceramica lucrată cu roata o marfă de import fără să se poată preciza atelierele în care ea a fost lucrată.[8] Ar fi posibil ca ea să fi fost produsă în centre grecești sau, mai curînd, în ateliere tracice din sudul Balcanilor. În general se admite că în Tracia ceramica cenușie lucrată cu roata se cunoaște încă din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. În secolul următor în regiunile maridionale se observă o mare varietate de forme care au la bază vasele grecești: amfore, cratere, căni cu o toartă, străchini.[9] Faptul că ceramica sud-tracică reproduce forme grecești pe care le întîlnim și în cazul de la Alexandria face plauzibilă o legătură directă între acestea.

Avînd la bază același criteriu, adică identitatea dintre ceramica cenușie, lucrată cu roata, de la Alexandria și Zimnicea, la care se adaugă

---

[5] D. Berciu în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 57; idem, *Contribuition à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974, p. 8.

[6] Eugenia Popescu, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1, 1968, pp. 57—67.

[7] C. Preda, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 575.

[8] Ideea unor importuri este susținută de Em. Condurachi, în *SCIV*, 16, 1, 1962, pp. 26—29 și I. Nestor, în *Istoria poporului român (sub* red. acad. A. Oțetea),București, 1970, p. 34.

[9] Čičicova, în vol. *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archeologica*, Sofia, 1963, p. 42.

mormintele princiare, cum sînt cele de la Agighiol şi Peretu, s-a presupus existenţa unei enclave sud-tracice.[10]

Deci, fie că e vorba de importuri, fie că este o enclavă străină, cum înclinăm şi noi să credem, manifestările culturale de tip Latène de la Dunăre nu singularizează acest spaţiu şi nu-l rupe din unitatea sa firească pentru că în acelaşi timp, ba chiar mai devreme, aşa cum vom arăta în continuare, ceramica cenuşie lucrată cu roata se întîlneşte şi în spaţiul intracarpatic, chiar în nord-vestul ţării noastre. Apariţia ceramicii lucrate cu roata este fără îndoială un indiciu cu privire la Latène, adaugînd însă că elementul esenţial şi determinant îl constituie generalizarea metalurgiei fierului, care va aduce după sine transformări esenţiale pe toate coordonatele. Ceramica, singură, nu poate face dovada trecerii la o cultură superioară.

Nu vom intra acum în analiza detaliată a argumentelor pe care le invocă cei care susţin o dezvoltare diferenţiată în cadrul lumii daco-getice, analiză pe care am făcut-o la timpul său, ocazie cu care am încercat să arătăm că societatea daco-getică de pe tot spaţiul ei de răspîndire, carpato-dunărean, s-a dezvoltat unitar fără să existe zone avansate ori rămase în urmă.[11] Va trebui totuşi să insistăm puţin asupra unei probleme şi anume cea a aşa numitei arte traco-getice care ar intra în conţinutul noii culturi de tip Latène, înscriindu-se în ideea unei dezvoltări diferenţiate şi susţinînd-o.

Teza cu privire la existenţa unei arte proprii geţilor manifestată în metal preţios, în special argint, aparţine tot prof. D. Berciu şi a fost exprimată în mai multe lucrări.[12] O analiză atentă însă a tezaurelor ori a pieselor singuratice de metal preţios luate în discuţie arată că nu poate fi vorba în sec. V—IV î.e.n. de o artă proprie geţilor, care i-ar singulariza faţă de cei din interiorul arcului carpatic.[13] Unele piese se dovedesc a fi importuri, iar mormintele de la Agighiol şi Peretu au putut aparţine unor străini. Dovada peremtorie, după părerea noastră, o constituie faptul că aceste descoperiri se referă la un răstimp scurt ce se limitează, aproximativ, la cea de-a doua jumătate a secolului al IV î.e.n.[14], fără a avea antecedente sau a continua în secolele următoare. Tezaurele daco-getice de argint din faza de apogeu nu au nimic comun cu cele ornamentate în stil animalier.

O analiză stilistică pertinentă şi competentă, bazată pe multiple analogii, dovedeşte că nu există un stil autonom getic care să fie diferit de

---

[10] H. Daicoviciu, *The Illyrians and Dacians*, Catalogul expoziţiei, Belgrad, 197, p. 67.

[11] *Contribuţii la problema unităţii culturii materiale daco-getice*, în *ActaMN*, 5, 1968, pp. 21—31.

[12] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969; idem, *Das thrakogetische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien, în Ber RGK*, 50, 1969, (1971), pp. 209—265; idem *Contribution à l'art thraco-gète*, Bucureşti, 1974.

[13] I. H. Crişan, *Despre arta „traco-getică", în Anuarul Inst. de ist. şi arh.* Cluj-Napoca, 17, 1974, pp. 25—35.

[14] Mormîntul de la Agighiol care constituie stîlpul de rezistenţă al tezei datează de la mijlocul sec. IV î.e.n. Cf. P. Alexandrescu în *SCIV*, 22, 1971, pp. 660—662; idem, în *Dacia*, N.S., 18, 1974, pp. 273—274.

cel al sciţilor ori al grecilor, aşa cum a dovedit-o P. Alexandrescu.[15] Cercetătorul amintit este de părere că au putut exista ateliere locale situate între Balcani şi Moldova care să fi lucrat pe seama principilor locali, fără să fie însă vorba despre o artă nouă şi, cu atît mai puţin, una proprie geţilor, chiar dacă există anumite particularităţi. „Piesele acestui grup — spune cercetătorul bucureştean — sînt compuse dintr-un amalgam de influenţe. Ele trădează sursele care i-au inspirat pe artizanii lor şi nu ne lasă impresia unei sinteze originale, a unei viziuni formale independente. Este vorba de opere hibride, fără îndoială de oarecare frumuseţe, depinzînd de o zonă de contact şi de confluenţă între mai multe lumi artistice"[16].

Chiar dacă asemenea ateliere au existat şi au funcţionat pe teritoriul getic şi produsele lor erau lucrate pe seama aristocraţiei locale, nimic nu ne dovedeşte că aceştia ar fi fost geţi. După toate probabilităţile, aceştia au fost greci, stăpîni ai unui meşteşug aşa de rafinat, ce lucrau o artă comandată. Să nu se uite însă şi posibilitatea unor meşteri itineranţi, care circulau pe spaţii foarte vaste.

Produsele în metal preţios aparţinînd secolului al IV-lea î.e.n. descoperite la nord de Balcani, în zona Dunării de Jos, nu alcătuiesc o artă proprie geţilor ci se integrează în acea artă „universală" animalieră orientalizantă, răspîndită pe un spaţiu vast, cuprinzînd Tracia, Ucraina, Cubanul şi Crimeia. Pe acest enorm spaţiu a existat o oarecare unitate stilistică şi se încearcă identificarea unor sectoare pe baza stabilirii unor ateliere. Rădăcinile artei orinetalizante şi a stilului traco-scitic sînt multiple: iraniene, mesopotamiene, siberiene, la care se adaugă puternica influenţă grecească ce îi conferă individualitate.

În legătură cu separarea celor două zone, un alt criteriu invocat a fost cel al inexistenţei în spaţiul intracarpatic a fibulelor tracice. La cele spuse în 1968[17] se pot adăuga acum o fibulă tracică descoperită în necropola daco-celtică de la Fîntînele şi alte două exemplare descoperite la Gornea, în punctul „Padină"[18].

Iată deci că nu poate fi vorba despre o artă getică manifestată în metal preţios care să dovedească o însuşire timpurie a Latène-ului de către geţii dunăreni. În secolul al IV-lea î.e.n. în Transilvania civilizaţia Latène este prezentă, însă ea aparţine, aşa cum vom arăta în continuare, celţilor.

În cadrul de faţă ne propunem să analizăm din punct de vedere arheologic situaţia din spaţiul daco-getic intracarpatic începînd cu secolul al V-lea î.e.n., pentru a încerca să răspundem la întrebarea cînd anume începe Latène-ul în această zonă. Vom putea apoi face comparaţii cu celelalte zone ale lumii daco-getice, inclusiv cu cea istro-pontică, în scopul de a răspunde la întrebarea principală: acea a datei de început a Latène-ului daco-getic. Poate că nu este lipsit de interes să precizăm încă de pe

---

[15] *Dacia*, N.S., 18, 1974, pp. 273—281.
[16] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 278.
[17] *ActaMN*, 5, 1958, p. 27.
[18] Informaţii primite de la Gh. Lazarovici căruia îi mulţumim şi pe această cale.

acum că noţiunae ca atare de civilizaţie Latène, cu caracteristicile pe care le-am enumerat nu este proprie doar celţilor, deşi i s-a dat această interpretare multă vreme. Faptul este cît se poate de firesc, deoarece ei sînt cei care au dezvoltat mai întîi o asemenea civilizaţie, pe care au difuzat-o apoi pe vaste teritorii ale Europei neincluse în civilizaţia greco-romană, evident superioară şi de alt tip. S-a constatat însă că şi alte popoare au dezvoltat o civilizaţie de acelaşi fel cu cea celtică, corespunzînd în parte şi cronologic. Astăzi noţiunea de civilizaţie Latène poate fi aplicată şi altor popoare decît celţii şi are un conţinut mai larg decît cel cronologic, de cea de-a doua vîrstă a fierului, pe care însă, în mod firesc, îl implică[19]. Printre popoarele care dezvoltă o civilizaţie de tip Latène se înscriu şi daco-geţii.

Înainte însă de a trece la analiza pe care ne-am propus-o va trebui să repetăm ceea ce am mai spus şi anume că descoperirile sau mai exact exprimat cercetările cu privire la această perioadă sînt cu totul insuficiente. Se cunosc azi necropole de inhumaţie ori de incineraţie fără să fi fost cercetată sistematic nici măcar o singură aşezare. Ne referim aici la sec. V—IV î.e.n., cînd se presupune că în zona dunăreană geţii ar fi trecut la cea de-a doua epocă a fierului în special, luînd drept criteriu lucrarea ceramicii cu roata. Constatarea de mai sus poate fi extinsă şi la veacul următor.

Carenţa cercetărilor de care vorbeam determină formularea cu multă prudenţă a unor concluzii, accentuînd gradul lor ipotetic.

Este bine cunoscut faptul că într-o zonă a Transilvaniei, avînd ca ax central valea Mureşului, a existat o enclavă străină, scitică, venită aici din spaţiul nord-pontic, încă la începutul secolului al VI-lea î.e.n. Ea se caracterizează în primul rînd prin ritul inhumaţiei la care se adaugă amănunte de ritual funerar şi mai cu seamă inventare, în compunerea cărora intră arme şi podoabe specific scitice[20]. Pe de altă parte, există necropole de incineraţie care pot fi atribute autohtonilor traci. Ritul incineraţiei în diferitele sale aspecte: depunerea resturilor adunate de la locul cremaţiunii într-o groapă simplă ori într-un vas de lut, într-o urnă cu sau fără tumuli se întîlneşte pe o vastă arie geografică la sud ori la nord de Dunăre. Vom aminti aici complexul Bîrseşti-Ferigele, grupul aşa zis scitic din Podolia, grupa Kuštanovice din Ucraina carpatică, grupa Chotin din sudul Slovaciei sau grupul Szentes-Vekerzug din Cîmpia Tisei.

---

[19] În acest sens a se vedea de ex. R. Vulpe în *Istoria României, I, 1960*, pp. 216—127; H. Müller-Karpe, în *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, Roma, IV, 1962, pp. 491—498; D. Berciu, *La izvoarele istoriei*, Bucureşti, 1967, pp. 267—273.

[20] Cu privire la problema sciţilor din Transilvania există o vastă literatură. Dintre lucrările mai noi vezi de ex. Al. Vulpe, în *Memoria Antiquitatis*, 2. 1970, pp. 115—213 şi I.H. Crişan, *Siebenbürgen in der jüngeren Hallstattzeit* (VI—IV Jh. v.u.Z.), în vol. *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, pp. 101—124 cu un catalog al descoperirilor şi cu menţionarea importantelor contribuţii aduse la elucidarea acestei probleme de către Şt. Ferenczi şi V. Vasiliev. În prezent V. Vasiliev pregăteşte o amplă monografie cu titlul *Sciţii în Transilvania*.

Mai trebuie adăugat și faptul că în această vreme incinerația nu este proprie doar tracilor și vom aminti aici pe illiri și pe celți.

În cadrul mormintelor scitice au fost descoperite arme de fier dovedind difuzarea largă a acestei metalurgii, fără să fie însă vorba de o generalizare a acesteia și, deci, de o trecere la Latène. Ne găsim în perioada de sfîrșit a Hallstattului, cunoscut sub numele de Hallstatt D, ce se datează, în linii mari, între 600 și 400 î.e.n. Al. Vulpe, pe baza analizei detaliate a complexului Bîrsești-Ferigele, cu comparații largi și multiple din zonele mai mult sau mai puțin îndepărtate, propune o subîmpărțire a Hallstatt-ului final în: Hallstatt D^1 ce ar cuprinde secolul al VI-lea; Hallstatt D^2, de la sfîrșitul secolului al VI-lea pînă la 450 î.e.n. și, în sfîrșit, Hallstatt D^3, a doua jumătate a secolului al V-lea și care în unele zone, printre care Transilvania și Cîmpia Tisei. ar cuprinde întregul secol al IV-lea î.e.n. în ideea că în zona dunăreană, în care se încadrează și grupul Ferigele, Latène-ul ar începe la mijlocul secolului al V-lea, iar în Transilvania abia la sfîrșitul secolului al IV-lea, ori chiar la începutul secolului următor[21].

În ultima vreme, în spațiul de nord-vest al Transilvaniei I. Németi a dezvelit la Sanislău o necropolă cu 62 morminte hallstattiene tîrzii dintre care 59 sînt de incinerație și două, probabil, au fost de inhumație[22]. 57 dintre mormintele de incinerație sînt cu urnă, iar două cu cenușa depusă direct pe fundul gropii.

Inventarele mormintelor de incinerație de la Sanislău-Nisipărie sînt în general sărace în obiecte de metal, lipsind cu desăvîrșire piesele specific scitice. În schimb în compunerea inventarelor funerare de la Sanislău au intrat nu mai puțin de 115 vase de lut. Dintre acestea, 23 % sînt lucrate cu roata, iar ca forme sînt prezente ceștile cu toarta înălțată, străchinile și vasele bitronconice.

Cu privire la datarea acestei necropole descoperitorul ei presupune, pe bună dreptate, că este vorba de perioada ce se înscrie între începutul secolului al V-lea î.e.n. și începutul secolului următor. Deci, este vorba de întreaga durată a secolului al V-lea î.e.n. dată fiind lipsa totală a inventarelor specifice pentru sciți și mai cu seamă a armelor, pe de o parte, iar pe de altă parte, pe baza ritului funerar, necropola de la Sanislău-Nisipărie a fost atribuită autohtonilor traci[23]. Ea își găsește analogii apropiate în ceea ce privește mormintele de incinerație cu urnă prevăzută cu capac și, în general, inventarul funerar, în necropola de la Szentes-Vekerzug, unde s-au descoperit 15 morminte de acest gen. Analogii mai există apoi în necropolele de la Tápiószele, Chotin, Hódmezővásárhely-Kishomok, Nyíregyháza, Vámosmikola-Istvánmajor[24]. Necropola de la Sanislău a fost încadrată în subgrupa Nyírség-Kuštanovice[25], care face parte din marea grupă a necropolelor de tip Szentes-Vekerzug.

---

[21] Al Vulpe, *Ferigele*, pp. 100102.

[22] I. Németi, *Necropola hallstattiană de la Sanislău*, în vol. *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1972, pp. 121—148.

[23] I. Németi, *op. cit.*, p. 138.

[24] *Ibidem*, p. 133 cu bibliografia respectivă.

[25] *Loc. cit.*,

O necropolă de acelaşi fel cu cea de la Sanislău-Nisipărie s-a descoperit la Curtuiuşeni, pe „Dealul Cărămidăriei", din care s-a putut recupera inventarul a trei morminte, fără ca ea să fi fost cercetată pe calea săpăturilor sistematice[26]. Cele două necropole transilvănene amintite vin să se adauge mormintelor de incineraţie descoperite izolat sau necropolelor din aceeaşi perioadă cunoscute mai demult în Transilvania[27].

În recropola de la Sanislău-Nisipărie, aşa cum am mai arătat, s-a descoperit o mare cantitate de ceramică lucrată cu roata, de culoare cenuşiu-deschisă ori de culoare brună. Ea a fost confecţionată dintr-o pastă de foarte bună calitate şi a fost arsă reductiv, ceea ce dovedeşte o perfectă însuşire a tehnicii de lucrare a ceramicii în această nouă modalitate. Ceramica lucrată cu mîna, ce intra în compunerea inventarelor funerare ale aceleiaşi necropole, este de factură hallstattiană şi îşi găseşte numeroase analogii care merg pînă la identitate în întreaga lume daco-getică. Dată fiind marea cantitate de ceramică lucrată cu roata, s-a exclus pe bună dreptate, posibilitatea ca aceasta să reprezinte marfă de import. Ea trebuie să se fi produs pe loc sau undeva în spaţiul învecinat.

Ceramica lucrată cu roata în necropola de la Sanislău nu este suficientă însă pentru a putea vorbi de trecere la epoca Latène, pentru că lipseşte criteriul esenţial al acesteia; generalizarea armelor şi uneltelor de fier. În necropola de la Sanislău piesele de fier sînt foarte puţine. Dacă ar fi să acceptăm doar simplul criteriu al ceramicii lucrate cu roata ar trebui să presupunem că Latène-ul începe, cel puţin în zona de nord-vest a Transilvaniei, încă de la începutul secolului al V-lea î.e.n.

Ceramica lucrată cu roata, de culoare cenuşie sau brună, în grupul Szentes-Vekerzug, din a cărei arie nord-estică de răspîndire face parte şi necropola de la Sanislău-Nisipărie se cunoaşte încă din secolul al VI-lea î.e.n., ceea ce ar implica să începem epoca Latène încă din această perioadă, fără să mai vorbim că şi în cadrul grupei scitice transilvănene s-au descoperit cîteva vase lucrate cu roata pe care le-am considerat importuri.

În orice caz, ceramica cenuşie sau brună lucrată cu roata, reprezentînd, mai ales, căni bitronconice cu toarta supraînălţată şi străchini, este caracteristică şi larg răspîndită în cadrul inventarelor funerare descoperite în Cîmpia Tisei şi zona dintre Dunăre şi Tisa încă de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n.

Cadrul de faţă nu ne permite să intrăm în amănunte cu privire la părerile ce s-au exprimat în legătură cu însuşirea de către locuitorii spaţiilor amintite a tehnicii de lucrare a ceramicii cu roata. M. Párducz vede originea ceramicii lucrate cu roata din Cîmpia Tisei în ceramica grecească din coloniile pontice, mai ales în regiunea Olbiei. De la greci tehnica de a lucra ceramica cu roata este preluată, după opinia aceluiaşi cercetător, de către sciţi, care o difuzează în spaţiul despre care discutăm[28].

---

[26] Nánási Z., *Mormintele hallstattiene tîrzii de la Curtuiuşeni*, în publicaţia Muzeului din Satu Mare, 1969, pp.85—88.

[27] I. H. Crişan, *Dacia*, N.S., 9, 1965, pp. 133—145.

[28] M. Párducz, *Magyarország szkita kora*, Budapest, 1965, p. 11.

Tot în oraşele-colonii greceşti socoteşte că îşi are originea ceramica lucrată cu roata din Cîmpia Tisei şi teritoriul Slovaciei, cercetătorul M. Dušek, numai că el atribuie răspîndirea acesteia pînă aici pe seama tracilor de sud[29].

Trecînd peste discuţiile cu privire la originea şi a modalităţii de pătrundere a ceramicii lucrate cu roata în spaţiile de la vestul ţării noastre, pentru noi, în contextul de faţă, este de reţinut că descoperirile de tip Szentes-Vekerzug au infirmat părerea general admisă pînă nu demult că tehnica lucrării ceramicii cu roata ar fi fost introdusă aici de celţi. Originile unei asemenea categorii de ceramică trebuiesc căutate în lumea grecească sau, eventual sud-tracică[30]. Este ştiut faptul că tracii de sud, printr-un contact nemijlocit şi de lungă durată cu grecii situaţi în teritoriile lor, au lucrat ceramică cu roata, redînd în general forme străine încă din secolul al V-lea î.e.n. Deocamdată problema apariţiei ceramicii lucrate cu roata în Cîmpia Tisei nu este pe deplin lămurită. La fel, nici problema atribuirii etnice a grupului Szentes-Vekerzug nu este nici ea pe deplin elucidată. Cercetătorii preocupaţi de această problemă oscilează între o populaţie străină, scitică, venită din nordul Mării Negre şi una autohtonă, traco-illiră. După părerea noastră, este vorba, mai degrabă, de o populaţie mixtă în care sînt prezente toate etnicele amintite.

În ceea ce priveşte problema pe care o discutăm este de reţinut doar că singură lucrarea ceramicii cu roata nu poate fi în măsură să ne dovedească trecerea la epoca Latène. Situaţia este similară şi în cazul aşezărilor de la Alexandria ori Bălăneşti, unde de asemenea s-a descoperit o mare cantitate de ceramică lucrată cu roata dar sînt extrem de puţine obiectele de fier, lăsînd la o parte faptul că formele transpuse la roată par să fie străine. Şi în cazul aşezărilor de tip Alexandria ceramica cenuşie lucrată cu roata pare să fie confecţionată pe loc, aceasta datorită marii cantităţi.

Iată deci că ceramica cenuşie lucrată cu roata, redînd în general forme greceşti sau, uneori, autohtone, este prezentă în secolul al V-lea î.e.n. atît în aşa-numita zonă istro-pontică, cît şi în interiorul arcului carpatic, chiar în nord-vestul Transilvaniei. Cantitatea mare a acestei categorii de ceramică dovedeşte că ea s-a confecţionat pe loc şi că nu poate fi vorba de importuri. Este greu de precizat etnicul celor care în secolul al V-lea î.e.n. au confecţionat ceramică la roată, atît în interiorul cît şi în afara arcului carpatic al ţării noastre. Fapt este că nu poate fi vorba de o generalizare a armelor şi uneltelor de fier cu un cuvînt: de Latène.

Va trebui să aşteptăm venirea celţilor în Transilvania pentru a putea fi vorba aici de începutul epocii Latène. Acum se poate susţine cu certitudine o largă răspîndire a metalurgiei fierului, dovedită de aproape fiecare mormînt descoperit.

În ultima vreme problema celţilor din Transilvania a început să fie

---

[29] M. Dušek, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 276.
[30] I. Lengyel, în *Folia Archaeologica*, XVI, 1969, p. 29 şi urm.

mai bine cunoscută[31] datorită săpăturilor întreprinse după cel de-al doilea război mondial. Au fost descoperite mari necropole birituale dintre care unele au mai mult de 100 de morminte cum sînt necropolele de la Pişcolt şi cea de la Fîntînele în judeţul Bistriţa-Năsăud. Cercetarea ambelor necropole despre care vorbeam este încă în curs de desfăşurare. După dezvelirea integrală a celor două mari necropole se va putea da un răspuns definitiv cu privire la o întrebare foarte importantă şi anume cea a datei la care celţii s-au statornicit în Transilvania. Răspunsul la această întrebare va rezolva şi problema noastră şi anume aceea a datei de la care se poate vorbi aici de o civilizaţie Latène.

Pe baza rezultatelor obţinute pînă acum se poate spune că în Transilvania se cunosc peste 80 de localităţi în care au fost făcute mai demult sau mai recent descoperiri de caracter funerar celtic[32]. Plasarea acestora pe o hartă ne arată existenţa a trei mari grupe: una ocupă zona de nord-vest, a doua regiunea Aradului, iar cea de-a treia se plasează în bazinul transilvănean, răspîndindu-se în zonele de cîmpie şi de dealuri joase (vezi pl. XXXV).

În spaţiul intracarpatic al ţării noastre există însă zone vaste care n-au fost afectate de cucerirea celtică. Astfel, la sud de Mureş nu se cunosc descoperiri de caracter celtic. O altă zonă este cea a Banatului şi a Crişanei.

Necropola de la Fîntînele, din care au fost dezvelite pînă acum peste 100 de morminte, este situată pe un promontoriu numit „Dealul Popii". Platoul superior al acestuia este îngust şi orientat pe direcţia est-vest. Spaţiul limitat al platoului superior pe care s-a amplasat cimitirul a determinat o succesiune a înmormîntărilor în aşa fel încît avem la îndemînă o perfectă stratigrafie orizontală, similară celeia din faimoasa necropolă celtică elveţiană de la Münsingen. Pe această bază putem preciza acum că necropola celto-dacică începe în Latène B_1, continuă apoi pe parcursul fazei de sfîrşit a Latène-ului timpuriu, în aşa numita fază Latène B_2. Ea va continua, apoi, pe parcursul Latène-ului C şi îşi va încheia existenţa în răstimpul afectat Latène-ului mijlociu. Deocamdată, fără să fi întreprins o cercetare amănunţită a inventarelor funerare descoperite, avem impresia că existenţa necropolei de la Fîntînele se opreşte în subfaza Latène C_1, fără să ajungă pînă la sfîrşitul Latène-ului mijlociu[33].

Precizările în cronologie absolută cu privire la datarea necropolei de la Fîntînele sînt greu de făcut. În jurul acestei probleme, pe plan european s-au purtat şi continuă să aibă loc discuţii între specialişti, fiind elaborate mai multe sistem cronologice între care, uneori, există dife-

---

[31] Cu privire la acest subiect vezi de exemplu Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltische Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S. 15, 1971; I.H. Crişan, *Contribuţii la problema celţilor din Transilvania*, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 149 şi urm.

[32] Un repertoriu al acestora am publicat în *Sarcetia*, 10, 1973, p. 45, iar pe harta întocmită acum am adăugat ultimele descoperiri (vezi pl. XXXV).

[33] I.H. Crişan, *La nécropole de Fîntînele et son importance pour le problème des Celtes dans l'Europe Centrale*, comunicare prezentată la conferinţa internaţională *The Celts in Central Europe* Székesfehérvár, 1974 (în curs de publicare).

renţe apreciabile, mergînd pînă la o jumătate de secol sau chiar mai mult. În linii mari, descoperirile de la Fîntînele se încadrează în răstimpul cuprins între prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. şi secolul al II-lea î.e.n.

Necropola de la Fîntînele este birituală: existînd pe toată durata ei atît morminte de inhumaţie cît şi de incineraţie. Covîrşitor majoritare sînt mormintele de incineraţie în groapă simplă. Forma şi dimensiunile gropilor sînt foarte variate, existînd, de cele mai multe ori, gropi ovale situate la 40—50 cm adîncime, nelipsind însă nici mormintele care ajung pînă la 2 m de la suprafaţa actuală a terenului. Pe fundul gropilor s-au depus resturile aduse de la rugul funerar, constînd din oase umane arse, cenuşă şi cărbuni. Alături de acestea au fost aşezate apoi vase de lut, podoabe sau arme, unele trecute prin foc, iar altele bine păstrate, precum şi ofrandă de carne. În cadrul ofrandelor, cel mai bine reprezentat este porcul. Peste oasele animalelor ori a păsărilor s-a aşezat un cuţit de fier, probabil cel cu care a fost jertfit animalul. Merită subliniat faptul că pînă acum nu s-a descoperit nici un singur mormînt cu urnă.

Multe dintre mormintele necropolei de la Fîntînele au inventare funerare foarte bogate, compuse din podoabe sau arme, la care se adaugă vasele de lut. Arderea cadavrelor s-a făcut în altă parte decît locul mormîntului, fără ca asemenea locuri *(ustrina)* să fi fost descoperite.

În cadrul de faţă nu ne-am propus să prezentăm necropola de la Fîntînele şi mai ales multiplele probleme pe care ea le ridică sau pe care le rezolvă. Toate acestea vor putea fi abordate numai prin dezvelirea integrală a necropolei şi atunci cînd toate piesele descoperite vor fi restaurate. Abia la terminarea acestor operaţii vor putea fi urmărite toate analogiile şi studiate diversele aspecte pe care le ridică necropola de la Fîntînele în contextul general al descoperirilor celtice de pe vasta zonă de răspîndire a acestora.

În campania anului 1975 au fost descoperite morminte de inhumaţie ce datează cu siguranţă înainte de venirea celţilor, pe parcursul secolului al VI—V-lea î.e.n. Rămîne să se vadă cum se face legătura între acestea şi mormintele în inventarul cărora intră materialele celtice.

Deocamdată, cu privire la problema ce ne interesează vom arăta doar că în cadrul necropolei de la Fîntînele s-au descoperit aproximativ 30 de vase dacice lucrate cu mîna de evidentă tradiţie hallstattiană (vezi pl. XXXVI—XXXVII). Ele au fost descoperite în morminte bine datate cu ajutorul podoabelor sau armelor de metal celtice, în secolele IV şi III î.e.n. Sînt reprezentate aproape toate formele ceramice specific daco-getice din sec. IV—III î.e.n., ce îşi găsesc numeroase analogii în complexele funerare daco-getice de pe întreaga arie de răspîndire. Astfel, în prima fază (Latène B_1) sînt prezente vasele clopot cu proeminenţe şi butoni (pl. XXXVI/3 şi pl. XXXVII/10). Acestea îşi găsesc perfecte analogii care merg uneori pînă la identitate în necropolele getice din Dobrogea ori din nordul Bulgariei, unde asemenea vase s-au găsit în asociere cu materiale greceşti ce pot fi relativ bine datate. În acest sens vom cita doar necropola getică de la Enisala, care se datează începînd cu sfîrşitul secolului V, pe toată

durata secolului IV, fără să intre în sec. III î.e.n.[34]. Datările pentru aproape fiecare mormînt au fost făcute pe baza amforelor şi a altor materiale de import greceşti. În acest sens merită amintit faptul că în necropola plană, din 15 morminte 11 au urna alcătuită dintr-un vas clopot de acelaşi tip cu cele descoperite la Fîntînele. Similitudinile merg pînă la cele mai mici amănunte.

Vasele clopot din necropola de la Fîntînele sînt singurele pe care le cunoaştem la ora actuală din Transilvania. În necropolele din nordul Bulgariei ele se datează în sec. V—IV î.e.n. tot pe baza asocierii lor în aceleaşi morminte cu materiale greceşti uşor databile, constituind una dintre formele ceramice de bază cu o largă răspîndire[35]. Ele sînt bine cunoscute în necropolele getice din Dobrogea şi iată că acum au fost descoperite şi în nord-estul Transilvaniei, în necropola de la Fîntînele.

În cazul nostru marfa grecească este înlocuită de cea celtică, la rîndul ei bine studiată şi relativ bine datată. Pe baza ceramicii autohtone tipice, cum este vasul în formă de clopot, se va putea face o confruntare cronologică mai largă, implicînd cronologia stabilită pentru anumite categorii de podoabe sau de arme celtice din Europa centrală sau de vest.

Pe lîngă vasele clopot, în necropola de la Fîntînele au fost descoperite apoi vase bitronconice, căni cu o toartă, ceşti cu toartă, ceşti cu toartă supraînălţată, străchini sau alte forme. Toate acestea îşi găsesc analogii apropiate în alte necropole sau aşezări daco-getice contemporane. Ceramica autohtonă descoperită în cantitate aşa de mare în necropola de la Fîntînele ridică problema atribuirii etnice a mormintelor în care au fost descoperite asemenea vase. Va trebui spus că întregul inventar metalic, fie că este vorba de arme, fie de podoabe, este de factură celtică şi că, aproape de fiecare dată, în acelaşi mormînt s-a descoperit şi ceramică de factură celtică lucrată cu roata. Ritul de înmormîntare preponderent al daco-geţilor din sec. IV—III î.e.n. este cel al incineraţiei în urnă, fie în morminte tumulare, fie în morminte plane, fără a lipsi însă nici acele morminte la care inventarul funerar a fost depus pe fundul gropii[36]. Lipsesc însă, după cît ştim noi, ofrandele de carne. Aşa stînd lucrurile, putem presupune că mormintele în care s-au găsit vasele autohtone au putut aparţine unor daci care au preluat de la celţi obiectele de metal. Fără să excludem şi posibilitatea inversă ca celţii să fie preluat de la autohtoni ceramica. Oricum ar fi, marea cantitate de ceramică dacică descoperită în necropola de la Fîntînele dovedeşte prezenţa autohtonilor alături de celţi în cadrul necropolei sau măcar în zonă. Ea este o dovadă a simbiozei stabilite între localnici şi noii veniţi. Aceeaşi ceramică vine să dovedească unitatea culturii daco-getice de pe întreaga ei arie de răspîndire şi că nu există decalaje în evoluţia ascendentă a acesteia. Există doar o coloratură deosebită, care este dată de importurile străine, diferite de la o zonă la alta.

---

[34] G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, pp. 63—129.

[35] Cf. M. Čičicova, lucrarea citată în nota 9.

[36] Cf. D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, p. 60 şi urm.

Din cele arătate pînă acum socotim că se desprind limpede cîteva concluzii cu privire la problema începutului Latène-ului pe teritoriul ţării noastre. Prima dintre acestea care se impune este aceea că societatea daco-getică de pe întreaga ei arie de răspîndire carpato-dunăreană s-a dezvoltat unitar, fără să existe decalaje ori zone, mai mult ori mai puţin extinse, unde procesul de trecere la civilizaţia de tip Latène să se fi întîmplat mai devreme în contrast cu altele unde el a fost întîrziat.

O altă concluzie, şi ea deosebit de importantă, se referă la distincţia pe care trebuie s-o facem cu privire la etnicul celor care dezvoltă, sau mai exact spus, aduc cu ei o cultură de tip Latène. Ne referim aici la celţi şi la tracii de sud.

Este ştiut faptul că civilizaţia celtică, încă din secolul al V-lea î.e.n., posedă caracteristicile esenţiale cerute unei culturi de tip Latène, în accepţiunea noţiunii pe care am discutat-o deja. Această civilizaţie a luat naştere pe un fond hallstattian local, cu puternice influenţe mediteraneene greco-etrusce.

Tracii meridionali au dezvoltat şi ei, cam din aceeaşi vreme, o civilizaţie de tip Latène sub influenţa şi sub impulsul direct al grecilor statorniciţi pe meleagurile lor.

Prezenţa celor două etnice ori a puternicelor influenţe exercitate de acestea, şi ne gîndim în primul rînd la tracii de sud, nu implică şi trecerea imediată a autohtonilor daco-geţi la o civilizaţie superioară de tip Latène. Merită însă subliniat că pe teritoriul ţării noastre Latène-ul este prezent cu certitudine încă din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., fie prin celţi în interiorul arcului carpatic, fie prin tracii de sud în zona dunăreană.

Astfel în Transilvania se poate vorbi despre o civilizaţie de tip Latène din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., cînd îşi fac apariţia primii celţi. Aceştia, aşezaţi pe pămîntul Daciei, s-au amestecat cu autohtoni daco-geţi fără ca aceasta să însemne şi trecerea lor la o cultură superioară de tip Latène. Încă multă vreme dacii îşi vor lucra vasele în manieră hallstattiană tradiţională, iar uneltele de fier vor fi rare.

Acelaşi lucru se poate spune şi pentru zona dunăreană unde civilizaţia de tip Laténe este datorată tracilor meridionali. Nici aici Latène-ul nu este însuşit şi generalizat de populaţia getică încă din secolul al V î.e.n. Influenţele greceşti s-au manifestat în apropierea litoralului Mării Negre şi în zona dunăreană încă de la aşezarea aici a coloniştilor greci (sec. VII—VI î.e.n.), ca urmare a schimburilor comerciale. Însă, aşa cum spunea prof. R. Vulpe, de o asimilare locală a formelor şi a tehnicii greceşti n-a putut fi vorba decît mai tîrziu prin intermediul tracilor de sud. Tracia a fost influenţată mai demult şi mai intens de civilizaţia grecească şi îşi formase o civilizaţie proprie de tip Latène. Acelaşi autor arată că, din punct de vedere arheologic, în zona extracarpatică, începînd cu secolul al III î.e.n., se constată un avînt al culturii getice datorită influenţelor tracice[37].

---

[37] R. Vulpe, în *Istoria poporului român*, (sub red. acad. A. Oţetea) Bucureşti, 1970, p. 45.

Procesul de latènizare a culturii daco-getice, început cîndva în prima jumătate a secolului al IV î.e.n., nu se va încheia decît spre sfîrşitul secolului al II î.e.n., cînd întreaga civilizaţia daco-getică în dualitatea aspectelor sale, a culturii materiale şi spirituale, va păşi în faza sa de deplină maturitate. Acum se poate vorbi de o generalizare a uneltelor de fier şi de prezenţa tuturor acelor elemente definitorii şi obligatorii pentru o civilizaţie de tip Latène. Răstimp cuprins între a doua jumătate a secolului al IV-lea şi secolul al III-lea î.e.n. poate fi considerat ca perioadă de formare a culturii Latène daco-getică. Începutul acesteia nu poate fi mai vechi decît aproximativ anul 350 î.e.n. sau chiar 300 î.e.n., deşi înainte de această dată, evident convenţională, existau deja numeroase influenţe exercitate direct şi presant de către greci, traci de sud ori celţi[38].

Începutul Latène-ului daco-getic poate fi paralelizat din punct de vedere cronologic cu faza veche a Latène-ului central şi vest european şi anume cu Latène B din cronologia lui Reinecke, iar faza de deplină maturizare a civilizaţiei daco-getice corespunde Latène-ului D din cronologia aceluiaş învăţat german.

În încheiere va trebui să spunem că civilizaţia daco-getică de tip Latène s-a format pe un viguros trunchi autohton hallstattian, cu rădăcini cu mult mai vechi în timp, la care s-au adăugat numeroase influenţe exterioare venite din diverse direcţii. Dar, toate acestea, fie ele celtice, sud-tracice ori greceşti, n-au putut determina transformarea culturii daco-getice într-una de tip Latène. Numeroasele influenţe străine manifestate pe toate coordonatele au fost rodnice, au avut darul de a dinamiza, de a imprima un ritm accelerat de dezvoltare a culturii daco-getice. Determinantă rămîne doar dezvoltarea forţelor de producţie interne.

Cultura daco-getică de tip Latène, cu toate influenţele pe care le-a suferit, reprezintă un produs propriu şi specific. Ea a fost creată şi s-a manifestat pe o vastă zonă a ariei carpato-dunărene, fiind una dintre cele mai remarcabile culturi de la periferia lumii greco-romane.

EXPLICAŢIA PLANŞELOR

În explicaţia planşelor se va face o descriere sumară a vasului, a particularităţilor sale tehnice şi se vor indica dimensiunile. De asemenea se va menţiona numărul provizoriu dat mormîntului din care provine. Numerotarea definitivă a mormintelor descoperite în necropola de la Fîntînele se va putea face numai după dezvelirea ei integrală.

Planşa XXXVI

1. *Strachină* de culoare cenuşie cu buza uşor invazată. Ea a fost lucrată cu mîna, îngrijit, din pastă de bună calitate. Arderea nu este uniformă şi vasul prezintă pete de culoare roşiatică.

Dimensiuni: înălţimea 0,114 m; diametrul gurii 0,245 m; diametrul maxim 0,252m; diametrul fundului 0,9 m; grosimea 0,005 m.

---

[38] Începuturile Latène-ului pe la 300 î.e.n. au fost stabilite încă de V. Pârvan, *Getica*, pp. 460—466. Vezi de exemplu şi C. Daicoviciu, E. Condurachi, *Roumanie*, Ed. Nagel, Geneva, 1972, p. 83.

Mormîntul 1, vasul nr. 3.

2. *Căniţă* cu o toartă supraînălţată de culoare cenuşiu-gălbuie. Ea a fost lucrată cu mîna din pastă relativ bună avînd drept degresant nisip, în granulaţie mare. Suprafaţa a fost acoperită cu slip lustruit. Ardere omogenă. Toarta în secţiune este ovală.

Dimensiuni: înălţimea 0,09 m; diametrul gurii 0,07 m, diametrul maxim 0,094 m, diametrul fundului 0,05 m; grosimea 0,005 m.

Mormîntul 79.

3. *Vas în formă de clopot* de culoare gălbuie cu pete mai închise de nuanţă roşiatică. El a fost lucrat îngrijit cu mîna din pastă cu multe impurităţi. Suprafaţa vasului a fost acoperită cu un slip lustruit. El este prevăzut cu patru proeminente conice aplatizate situate sub diametrul mare al vasului. Alţi patru butoni, rotunzi sînt situaţi în apropierea gurii. Buza este rotunjită fără a fi îngroşată iar fundul tăiat drept.

Dimensiuni: înălţimea 0,35 m, diametrul gurii 0,30 m, diametrul maxim 0,35 m; diametrul fundului 0,17 m, grosimea pereţilor 0,01 m.

Mormîntul 73, vasul nr. 2.

4. *Vas mare bitronconic*. Unirea celor două trunchiuri de con se face rotunjit iar gura este situată în genul unui gît. Muchia buzei este rotunjită iar fundul tăiat drept.

Vasul este de culoare roşiatică şi a fost lucrat neglijent cu mîna din pastă cu multe impurităţi. Suprafaţa a fost acoperită cu un slip uşor lustruit. Sub umăr, vasul este ornamentat cu un brîu în relief prevăzut cu alveole patrulatere. Pe linia de maximă dimensiune vasul este prevăzut cu patru mari proeminenţe conice, aplatizate.

Mormîntul 13, vasul nr. 3.

Planşa XXXVII

1. *Cană* de formă bitronconică cu o toartă uşor supraînălţată. Suprafaţa torţii este ornamentată cu o canelură adîncă. Muchia buzei este rotunjită şi plasată uşor oblic iar fundul a fost tăiat drept.

Cana este de culoare cenuşiu-roşiatică şi a fost îngrijit lucrată cu mîna din pastă de bună calitate. Suprafaţa vasului a fost acoperită cu slip lustruit. Arderea este penetrantă şi uniformă.

Dimensiuni: înălţimea 0,11 m; diametrul gurii 0,08 m; diametrul maxim 0,108 m; diametrul fundului 0,06 m; grosimea pereţilor 0,009 m.

Mormîntul 19, vasul nr. 4.

2. *Cană* cu o toartă uşor supraînălţată, de formă aproape sferică prevăzută cu un gît scurt. Muchia buzei este rotunjită iar fundul tăiat drept. Toarta este ornamentată cu caneluri paralele adîncite avînd aspecte de torsadă. Ea este în secţiune lenticulară.

Cana a fost lucrată îngrijit cu mîna din pastă de bună calitate iar suprafaţa acoperită cu un slip negru bine lustruit.

Dimensiuni: înălţimea 0,11 m; diametrul gurii 0,07 m, diametrul maxim 0,096 m; diametrul fundului 0,058 m; grosimea pereţilor 0,01 m.

Mormîntul 4.

3. *Cană* de formă bitronconică cu o toartă. Unirea celor două trunchiuri de con superior este mult mai scurt decît cel inferior. Gura cănii este largă cu muchia buzei rotunjită şi plasată oblic iar fundul a fost tăiat drept. Toarta cănii este uşor supraînălţată şi ornamentată atît în interior cît şi în exterior cu cîte o canelură încît profilul torţii are forma cifrei 8.

Cana a fost lucrată cu mîna din pastă cu multe impurităţi iar suprafaţa este acoperită cu un slip uşor lustruit de culoare cenuşiu-negru. Arderea nu este uniformă.

Dimensiuni: înălţimea 0,102 m; diametrul gurii 0,074 m; diametrul maxim 0,09 m; diametrul fundului 0.064 m; grosimea pereţilor 0.007 m.

Mormîntul 7.

4. *Ceaşcă* cu o toartă uşor supraînălţată. Profilul ceştii este uşor curbat iar muchia şi fundul sînt tăiate drept. Toarta este masivă, în secţiune patrulateră cu

colţurile rotunjite. Ea porneşte din bază, ridicîndu-se deasupra acesteia şi se uneşte cu corpul la nivelul fundului.

Ceaşca a fost lucrată cu mîna din pastă relativ bună iar suprafaţa ei a fost acoperită cu slip uşor lustruit. Ea este de culoare cenuşiu-închisă şi a fost arsă neuniform.

Dimensiuni: înălţimea 0,064 m; diametrul gurii 0,10 m; diametrul fundului 0,084 m; grosimea pereţilor 0,01 m.

5. *Strachină* de forma unui bol, prevăzută cu un mic piedestral. Muchia buzei este rotunjită. Ea a fost îngrijit lucrată cu mîna din pastă cu multe impurităţi. Arderea vasului nu este uniformă aşa încît a primit culoare roşiatică cu pete cenuşii de diverse nuanţe.

Dimensiuni: înălţimea 0,092 m; diametrul gurii 0,204 m; diametrul fundului 0,092 m; grosimea pereţilor 0,001 m.

Mormîntul 11, vasul nr. 3.

6. *Strachină* cu umărul aproape drept, Muchia buzei a fost tăiată oblic spre interior. Fundul este şi el tăiat drept.

Strachina a fost lucrată îngrijit cu mîna din pastă de bună calitate iar suprafaţa i-a fost acoperită cu slip puternic lustruit de aspect metalic. Arderea vasului n-a fost penetrantă şi uniformă iar strachina a primit culoare neagră cu pete de nuanţă roşiatică.

Dimensiuni: înălţimea 0,094 m; diametrul gurii 0,232 m; înălţimea umărului 0,04 m; diametrul fundului 0,11 m; grosimea pereţilor 0.01 m.

Mormîntul 10, vasul nr. 3.

7. *Vas mare bitronconic*. Trunchiul de con superior este mai mare decît cel inferior iar pe linia de unire a celor două trunchiuri de con se găsesc patru proeminenţe mult aplatizate. Gura vasului este largă şi profilată iar muchia buzei este rotunjită. Fundul a fost tăiat drept.

Vasul a fost lucrat îngrijit cu mîna şi acoperit cu slip puternic lustruit de culoare neagră.

Dimensiuni: înălţimea 0,32 m; diametrul gurii 0,18 m; diametrul maxim 0,28 m; diametrul fundului 0,13 m; grosimea pereţilor 0,01 m.

Mormîntul 69, vasul nr. 3.

8. *Ceaşcă* cu o toartă, cu profil rotunjit. Gura ceştii este largă iar muchia buzei rotunjită. Fundul a fost tăiat drept.

Toarta este masivă, în secţiune lenticulară. Ea este trasă din buză şi se termină deasupra fundului.

Ceaşca este de culoare roşiatică şi a fost lucrată cu mîna din pastă cu multe impurităţi. Arderea nu este uniformă.

Dimensiuni: înălţimea 0,0-8 m; diametrul gurii 0,07 m; diametrul maxim 0,088 m. diametrul fundului 0,066 m, grosimea pereţilor 0,008 m.

Mormîntul 83, vasul nr. 5.

9. *Strachină* cu profil rotunjit şi gura uşor învazată. Ea se termină printr-un mic piedestal. Muchia buzei este tăiată uşor oblic spre interior.

Strachina a fost îngrijit lucrată cu mîna din pastă de bună calitate. Suprafaţa ei a fost acoperită cu slip uşor lustruit de culoare roşiatică. Arderea vasului nu este uniformă şi penetrantă.

Dimensiuni: înălţimea 0,11 m; diametrul gurii 0,124 m, diametrul fundului 0,084 m; grosimea pereţilor 0,01 m.

Mormîntul 72, vasul nr. 2.

10. *Vas clopot* lucrat cu mîna din pastă fină acoperit cu slip negru puternic lustruit. Este ornamentat cu patru proeminenţe-apucători plasate asimetric.

Dimensiuni: înălţimea 0,334 m, diametrul gurii 0,26 m, diametrul fundului 0,114 m.

Mormîntul 10, vasul nr. 2.

11. *Vas mare* cu profil alungit. El derivă din vasele mari bitronconice a cărui profil a devenit ovoidal. Se mai păstrează însă cele patru proeminenţe conice aplatizate în treimea inferioară a vasului, sub linia de maximă dimensiune. Proe-

minenţele de pe trunchiul de con superior s-au transformat în butoni rotunzi situaţi fiind în apropierea gurii.

Gura vasului este largă, sub care urmează o uşoară strîmtare de aspectul unui gît scurt. Muchia buzei este rotunjită şi neîngroşată fiind uşor evazată spre exterior. Fundul vasului a fost tăiat drept, fără profilare.

Vasul a fost lucrat foarte îngrijit cu mîna din pastă de bună calitate conţinînd puţine impurităţi. Suprafaţa vasului este acoperită cu un slip de culoare neagră. puternic lustruit, de aspect metalic. Ardere bună.

Dimensiuni: înălţimea 0,34 m; diametrul gurii 0,17 m; diametrul maxim 0,22 m; diametrul fundului 0,104 m; grosimea pereţilor 0,01 m.

Mormîntul 7, vasul nr. 2.

LEGENDA FIGURILOR

Pl. XXXV Harta de răspîndire a localităţilor din Transilvania unde s-au descoperit antichităţi celtice.

1. Adămuş. — 2. Aiud. — 3. Andrid. — 4. Apahida. — 5. Arad. — 6. Archiud. — 7. Aţel-Bratei. — 8. Band. — 9. Băiţa — 10. Bănlaca. — 11. Biertan. — 12. Blaj. — 13. Braşov. — 14. Cepari. — 15 Cluj-Napoca. — 16. Ciumeşti. — 17. Comlod. — 18. Craiva — 19. Cristurul Secuiesc — 20. Curtuiuşeni — 21. Dăbîca — 22. Deleni. — 23. Delureni. — 24. Deva. — 25. Dezmir. — 26. Dindeşti. — 27. Diosig. — 28. Dipşa. — 29. Dîrlos. — 30. Dumbrăveni. — 31. Dupuşu. — 32. Fîntînele. — 33. Foieni. — 34. Galaţii Bistriţei. — 35. Haţeg. — 36. Heria. — 37 Herina. — 38. Jidvei. — 39. Jucul de Sus. — 40. Laslea. — 41. Lunca Tîrnavei — 42. Luncani. — 43. Mediaş. — 44. Medveş. — 45. Micăsasa. — 46. Moşna. — 47. Mureni. — 48. Ocna Mureş. — 49. Ocna Sibiului. 50. Oradea. — 51. Otomani. — 52. Papiu Ilarian. — 53. Pecica. — 54. Peţelca. — 55. Pişcolţ. — 56. Prejmer. — 57. Pruniş. — 58. Remetea Mare. — 59. Rîşnov. — 60. Rupea. — 61. Sanislău. — 62. Săcuieni. — 63. Sălacea. — 64. Sînduleşti. — 65. Sebiş. — 66. Sibiu. — 67. Sic. — 68. Silivaş. — 69. Sincel. — 70. Sînpetru German. — 71. Sînicoara. — 72. Sîntandrei. — 73. Sîntioana. — 74. Sîntion. — 75. Soporul de Cîmpie. — 76. Şaroş pe Tîrnavă. — 77. Şeica Mică. — 78. Şilindru. — 79. Şimand. — 80. Şintereag. — 81. Şona. — 82. Tarcea. — 83. Tărian. — 84. Toarcla. — 85. Tîrnăveni. — 86. Turda. — 87. Turdaş. — 88. Uroiu. — 89. — Valea lui Mihai. — 90. Valea Viilor. — 91. Vărşand. — 92. Veţel. — 93. Vînători. — 94. Vurpăr. — 95. Zăuan. — 96. Zoreni. —

DER BEGINN DER LATÈNEZEIT BEI DEN DAKO-GETEN

(Zusammenfassung)

Nachdem die Bedeutung des Übergangs der Dako-Geten von der Hallstatt zur Latène-Zivilisation hervorgehoben wird sind die Bestimmungsmerkmale der Letztern aufgezählt worden, und zwar: grosse Fortschritte im Vergleich zu der bevorgehenden konkretisiert in der Verallgemeinerung der Eisenmetallurgie, der Eisenwaffen und Gebrauchsgegenständen; der Töpferscheibe; der Entwicklung der Sippenaristokratie und letztenendes in der Entwicklung der Handelsbeziehungen.

Der Verfasser weist die Idee der Existenz ungleichmässiger Entwicklungszonen in der dako-getischen Welt, sowohl in Zeit als auch an Intensität, zurück. Laut dieser Hypothese hatte der Übergang in die Latènezeit in der istro-pontischen Zone noch im V. Jh. v.u.Z. stattgefunden zum Unterschied von der innenkarpatischen Zone welche mehr zurückgeblieben ist [2; 4-5]. Eines der wichtingsten Argumente, welches von denen die sich für eine zonenhafte Entwicklung erklärten, in Betracht gezogen wurden stellt die Existenz der grauen am Töpferrad hergestellte Keramik aus der Gegend der untern Donau dar, welche unter dem Einfluss der südthrakern enstand.

Von der Analyse der Bestimmungsmerkmale derjenigen Edelmetallschmuckstücke und vor allem der aus Silber ausgehend, welche im Zusammenhang mit diesem Thema behandelt wurden, weist der Verfasser darauf hin, dass im IV, Jh. v.u.Z. aus welchem diese stammen, von einer eigenen getischen Kunst noch nicht die Rede sein kann. Als Hauptargument wird die Tatsache angeführt, dass die Verbreitung des Edelschmuckes mit Tiermotiven von kurzer Dauer war und weder viel vorher oder nachher anzutreffen war. Zu dieser Analyse des Verfasser gesellt sich noch eine gründliche Analyse des Stils hinzu, welcher beweist, dass es keinen selbstständigen getischen Stil gibt, der von dem der Skythen oder Griechen unterschiedlich ist.

Die Edelmetallerzeugnisse aus dem IV. Jh. v.u.Z. welche nördlich des Balkan, in der Gegend der Untern Donau entdeckt wurden stellen nicht eine selbstständige Kunst dar, sondern sie ordnen sich in die sogenannte „universelle" orientalische Kunst mit Tiermotiven ein, welche in einem sehr grossen Raum verbreitet waren.

Weiterhin bringt der Verfasser die Meinung zum Ausdruck, dass nicht einmal die unterschiedlichen Merkmale der mit dem Töpferrad hergestelte Keramik auf eine verschiedenartige Entwicklung der getischen Zivilisation nach gegebenen Zonen hinweisen können. In diesem Sinne wird darauf hingewiesen, dass im nordwesten Rumäniens in Sanislău[22] und Curtuiușeni[26] Brandgräber-Nekropolen aus der späten Hallstattzeit entdeckt wurden, welche eine grosse Menge an der Töpferscheibe hergestellte Tonware, enthielten. 23% von den 115 in Sanislău entleckten Tongefässen: Henkelkrüge, Schüsseln und bitronkonische Gefässe wurden in der neuen Technik hergestellt. Die Nekropole von Sanislău datiert aus dem V. Jh. v.u.Z. und wird in die Gruppe der sogenannten Szentes-Vekerzug-Nekropolen eingeordnet.

Aufgrund der zahlenmässig wenigen Eisengegenstände aus den 62 gräbern ist der Verfasser zu behaupten geneigt, dass es sich hier — trotz der Vorkommens der grauen am Rad hergestellte Tonware — nicht um eine Latènezivilisation handeln kann.

Es werden einige Meinungen im Zusammenhang mit der Herkunft der mit dem Töpferrad hergestellten Keramik in der Theissebene und zwar aus der Gruppe Szentes-Vekerzug[28-29] aufgezählt, über welche sich der Verfasser äussert, dass diese in der griechischen oder vielleicht südthrakischen Welt zu suchen sind. Was die ethnische Zuschreibung

dieser Nekropolen anbetrifft, glaubt der Verfasser, dass es sich um eine. gemischte skythisch-thrakisch-illyrische Bevölkerung handelt.

Über die Latèneerscheinung in Siebenbürgen glaubt der Verfasser, dass man nur nach der Niederlassung der Kelten sprechen kann. In der letzten Zeit konnten die Fragen die im Zussamenhang mit der keltischen Zivilisation stehen besser erschlossen werden, nachdem die Nekropolen von Piscolţ (Krs. Satu Mare) und Fîntînele (Krs. Bistriţa-Năsăud) mit über 100 Gräbern erforscht wurden. Die archäologischen Ausgrabungen werden in beiden Nekropolen fortgesetzt.

Bis jetzt kennt man im innenkarpatischen Raum Rumäniens über 80 Ortschaften wo keltische Funde geborgen wurden (Taf. XXXV). Die Erforschung der Nekropole von Fîntînele ist dem Verfasser zuständig. Sie befindet sich auf einer schmalen und hochgelegenen Terasse eines Hügels, was eine nacheinanderfolgende Bestattung zufolge hatte, welche eine klare horizontale Stratigraphie, vergleichbar mit der von Münsigen hinterliess. Die Nekropole von Fîntînele beginnt in der Latène B_1 und dauert bis in die Latène C_1-Zeit an. Zu den Grabbeigaben gehören ausser den Gegenständen keltischer Herkunft: Waffen, Schmuck, Keramik auch über 30 dakische mit der Hand nach hallstattzeitlicher Manier hergestellte Tongefässe (Taf. XXXVI—XXXVII), welche alle spezyfische Formen der dako-getischen Keramik des IV—III Jhs. v.v.Z. aufweisen. Unter diesen befinden sich auch die im Donau-und Balkanraum wohlbekannten glockenförmigen Gefässe (Taf. XXXV, 3; XXXVII, 10), welche jetzt zum ersten Mal in Siebenbürgen erscheinen. Diese Tatsache sieht der dako-getischen Welt an.

Die grosse Menge dakischer Keramik in der Nekropole von Fîntînele veranlasst den Verfasser die Anwesenheit der einheimischen Bevölkerung zusammen mit den Kelten in der selben Nekropole zu mermuthen oder zumindest in der unmittelbaren Umgebung.

Als Schlussfolgerung weist der Verfasser darauf hin, dass die ganze dako-getische Bevölkerung in dem Donau-Karpatenraum sich gleichmässig entwickelt hatte und das man von einer Latènezivilisation schon von Beginn der ersten Hälfte des IV. Jh. v.u.Z. sprechen kann. Dieses ist in Siebenbürgen den Kelten zu verdanken und in der Donaugegend den Südthrakern zu verdanken. Die Dako-Geter werden aber von diesem Zeitpunkt nicht zu einer ausgesprochenen Latènekultur übergehn. Dieser Prozess ist aber sehr weitgehend und von langer Dauer. Er beginnt irgendwann in IV. Jh. und nach einer langen Herausbildungs-und Kristallisierungszeit kann er am Ende des II Jhs. v.u.Z. als beendet betrachtet werden. Um die Zeit tritt die ganze dako-getische Zivilisation in die Etappe ihrer vollen Reife. Jetzt kann man von der Verallgemeinerung der Eisenwerkzeuge, der Töpferscheibe und sämtlicher bekannten Bestimmungsmerkmale einer Latènezivilisation sprechen.

MORMINTE DIN EPOCA ROMANĂ LA TOLDAL (JUD. MUREȘ)

DUMITRU PROTASE

În primăvara anului 1972, Tudor Soroceanu, arheolog la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, m-a înștiințat că la Muzeul etnografic din Reghin se află o urnă funerară romană cu piese de inventar mortuar, găsită cu ani în urmă într-un sat din împrejurimi. Bazat pe această informație și însoțit de autorul ei, m-am deplasat la Reghin, unde Anton Badea, directorul muzeului, cu bunăvoință și amabilitate, mi-a arătat și predat urna respectivă, împreună cu obiectele de inventar și alte cioburi de vase romane. Despre ele se știa că au fost descoperite în 24 august 1964, cu ocazia construirii grajdurilor C.AP. din Toldal (com. Voivodeni), sat situat între Tîrgu Mureș și Reghin la 5 km (în linie aeriană) spre vest de cursul Mureșului, în așanumita Cîmpie a Transilvaniei (pl. XXXVIII). Aceste antichități romane au fost achiziționate și predate Muzeului etnografic din Reghin prin solicitudinea organelor locale.

Ulterior am aflat de la Andrei Zrínyi că o altă urnă funerară (cu oase umane arse depuse în ea) și o farfurie (nr. 12, 13), ambele romane, descoperite în același loc și cu același prilej, au fost recuperate în 7 septembrie 1974 la Toldal de Kónya István pentru Muzeul județean Mureș din Tîrgu Mureș, unde se află acum în păstrare (inv. nr. 6180/1 și 6180/2).

Așadar, urnele funerare cu capacele lor (presupuse) și obiectele de inventar mortuar găsite în 1964 la Toldal și cunoscute acum sînt următoarele (pl. XL, XLI):

1. Oală-urnă romană de culoare roșie, lucrată din pastă de bună calitate, prevăzută cu trei toarte canelate (urna restaurată) și cu inel de susținere la bază, avînd buza îngroșată, orizontală și brăzdată de două caneluri. O canelură separă gîtul gros și lung de pîntecele propriu-zis al recipientului. În exterior, pe corpul oalei se mai disting pe alocuri mici și slabe urme de vopsea roșie. Dimensiuni: înălțimea 26, diametrul maxim 23, al gurii 16, iar al bazei 10 cm (pl. XL/4). Potrivit informațiilor primite ulterior, în urnă se găseau, la descoperire, oase arse și obiecte de inventar (nr. 6—11). Cîteva oase de om matur au mai rămas în urnă pînă la achiziționarea ei și se mai păstrează chiar și acum.

2. Fund de oală romană de culoare negricioasă (diam. 14 cm), zgrunțuroasă la pipăit, avînd pe alocuri pete gălbui-cărămizii, datorate fie unei arderi inegale inițiale, la cuptorul de olărie, fie unei arderi secundare,

probabil în urma folosirii oalei în gospodărie. Pe partea interioară se văd urmele lăsate de degetele meşterului-olar, în timpul modelării vasului pe roată. Se afirmă că a fost găsit pe oala-urnă, drept capac (pl. XL/2).

3. Fragment din fundul unei oale de aceeaşi factură şi culoare cu precedenta (pl. XL/2).

4. Cioburi romane roşii (două bucăţi), rupte din burta unei oale de calitate superioară (pl. XL/2).

5. Cioburi romane cenuşii-negricioase, zgrunţuroase (11 bucăţi), care provin din gura şi burta a patru oale deosebite.

6. Fibulă romană de bronz de tipul „cu piciorul întors pe dedesubt", terminat cu o sîrmă înfăşurată pe lîngă arc. Fără ornamente şi rotund în secţiune, arcul are forma unui D. Resortul bilateral în arbaletă (acum lipsă), se compune din zece spire, cîte cinci pe fiecare braţ. Fibula poartă urmele trecerii ei prin focul rugului funerar. *Dimensiuni:* lungimea: 5,2, lăţimea 2, lungimea piciorului 2, iar a resortului 3 cm (pl. XI/1).

7. Inel fragmentar din placă subţire de bronz, de tip roman provincial, trecut prin foc şi prevăzut cu o piatră circulară, puternic arsă (pl. XL/3).

8. Rondelă de os arsă (diam. 3 cm), cu orificiu circular în centru, (diam. 7 mm), care servise foarte probabil ca prîsnei la fusul de tors (pl. XL/3).

9. Brăţară din sîrmă de bronz, trecută prin foc, ruptă în mai multe bucăţi. Diametrul, aproximativ 7—8 cm (pl. XL/3).

10. Mărgele de mai multe tipuri şi culori, din sticlă şi pastă, toate deformate de foc (pl. XL/3).

11. Cîteva fragmente de sîrmă de bronz arsă, provenite probabil de la cercei sau de la alte piese de podoabă corporală (pl. XL/3).

12. Oală-urnă romană, fără toarte, de culoare roşie-cărămizie fără slip, lucrată din pastă nisipoasă. aspră la pipăit, avînd fundul plat şi buza îngroşată, şănţuită în interior. Dimensiuni: înălţime 24, diametrul maxim 22, al gurii 15, iar al bazei 9,5 cm (pl. XVI/4).

13. Farfurie romană de culoare roşie-cărămizie, fără slip, lucrată din pastă fină, prevăzută cu inel de susţinere la bază. Dimensiuni: înălţime 6, diametrul gurii 21, iar al bazei 8,5 cm (pl. XLVI/2).

Aflîndu-mă în posesia obiectelor de mai sus (excepţie nr. 12 şi 13), al căror caracter funerar era evident, şi a primelor indicaţii despre locul şi împrejurările descoperirii, între 12 şi 20 iunie 1972 am întreprins sondaje arheologice de control la Toldal, în punctul unde localnicii ştiau că, în 1964, „cînd s-au construit grajdurile, s-au găsit oase arse, oale şi lucruri vechi".

Cîţiva săteni, care au participat la lucrările de nivelarea terenului şi de săparea şanţurilor de fundaţie la construcţiile gospodăreşti amintite, m-au informat că ei au văzut cînd s-au descoperit mormintele chiar pe locul şi la marginea de nord a grajdului nr. 3 al C.A.P. Ei vorbeau de mai multe morminte, amintindu-şi mai bine de vreo trei, toate „cu oale

ori hîrburi şi oase arse". Pe acestea le-am marcat pe plan cu M_1—M_3.

După informaţiile culese la faţa locului, am fixat punctul de săpătură la marginea de nord a grajdului menţionat, cu speranţa de a descoperi şi alte morminte ori chiar un cimitir întreg (pl. XXXIX şi XLI/3). Am săpat succesiv, pînă la pămîntul neumblat (adîncimea 1,20 m), o suprafaţă totală de 138 m² (pl. XXXIX), repartizată pe cinci parcele (A = = 20×3×1,20 m; B = 8×2×1,20 m; C = 10×3×1,20 m; D = 8×2×1,20 m; E = 8×2×1,20 m), dar, contrar aşteptărilor, n-am mai găsit nici măcar un mormînt. Doar cîteva banale cioburi de vase romane, de culoare cenuşie-negricioasă şi roşie, au apărut în parcelele A şi B, la adîncime de 45—65 cm. În rest, nimic.

Vrednic de notat este că în timpul cercetărilor am găsit, aruncate lîngă grajdul nr. 3, în partea sa de sud, cîteva bucăţi rupte dintr-un monument sculptural roman, scos la lumină de asemenea în anul 1964. Dintre fragmentele acestui monument, cioplit în gresie calcaroasă, doar unul singur, cel mai mare (86×32×29 cm), păstrat acum în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca (încă neinventariat), avea elemente sculpturale vizibile: labe şi parte din corpul a doi lei apotropaici care, după resturile păstrate, se vede că fuseseră aşezaţi „crupă în crupă", cu capetele spre exterior (pl. XLI/1). Fragmentele existente arată că, în cazul de faţă, avem de-a face în mod cert cu un monument funerar, lucrat în manieră provincială obişnuită, dar căruia nu i se poate preciza tipul. Ne-am putea gîndi la un coronament detaşabil de stelă, la o bază-soclu de medalion funerar lucrat aparte sau la alt tip de monument sepulcral, în a cărui structură sau anexă există motivul leilor apotropaici[1].

În situaţia dată, să vedem cum s-ar putea reconstitui verosimil descoperirea de la Toldal şi ce semnificaţie arheologico-istorică i s-ar putea atribui.

Înainte de toate, este sigur că în locul respectiv, unde nu s-au constatat vestigii din alte epoci, a fost un număr mai mare de morminte decît cel din care provin materialele recuperate. Prin urmare, aici se constituise în epoca romană un cimitir, ale cărui proporţii nu le cunoaştem deocamdată. Faptul că în săpăturile efectuate nu s-a dat şi peste alte morminte se poate explica fie prin amplasarea explorării arheologice în afara ariei (relativ întinse) destinată înmormîntărilor, fie prin suprafaţa mică a cimitirului, actualmente încălecată total sau aproape total de noile construcţii gospodăreşti.

Aşezarea comunităţii umane din vremea romană, de care depindea cimitirul şi care trebuie să existe undeva prin apropiere, nu a fost încă identificată prin insuficientele observaţii ce abia le-am putut face în

[1] Precizăm că, în afară de acest fragment de monument funerar, toate celelalte piese de inventar mortuar salvate din descoperirea de la Toldal se păstrează în Muzeul judeţean Mureş din Tîrgu-Mureş. Cele de sub nr. 1—11, fiind predate recent muzeului de subsemnatul, nu au fost încă inventariate.

1972 pe cîmpul din jur, acoperit în cea mai mare parte de abundente culturi agricole. Depistarea așezării rămîne desigur în sarcina unor viitoare cercetări pe teren. Este de presupus că aceasta poate fi o oșezare rurală independentă, de caracter agricol-pastoral, sau una legată de vreo *villa rustica*.

Datarea restrînsă în cadrul larg al stăpînirii romane în Dacia (sec. II—III) a unora dintre materialele arheologice achiziționate este pe deplin posibilă, în lumina cunoștințelor actuale. Astfel, fibula aparține unei variante a tipului de fibule „cu picior întors pe dedesubt" *(mit umgeschlagenem Fuss)*, variantă bine cunoscută, care se datează către mijlocul sec. III[2]. În aceeași perioadă se folosea în continuare și oala roșie cu trei toarte[3] (probabil și cealaltă, lipsită de toarte), ambele fabricate în atelierele de ceramică de la Cristești[4]. Leii funerari în arta sculpturală romană din Dacia, ca element de origine orientală, se pot iarăși încadra foarte bine în prima jumătate a sec. III, mai ales dacă luăm în considerare timpul necesar răspîndirii acestui motiv sepulcral și în viața culturală, mai modestă, din mediul rural. Deci, piesele a căror cronologie se poate mai ușor delimita permit să se tragă concluzia că ceea ce se cunoaște în momentul de față din conținutul descoperirii se plasează cu precădere în prima jumătate a sec. III. Aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că întregul complex arheologic, ale cărui dimensiuni rămîn deocamdată necunoscute, se limitează obligatoriu la perioada menționată. Dimpotrivă, limitele lui cronologice s-ar putea deplasa mult în ambele sensuri. Dar aceasta rămîne de văzut, după eventuala identificare și cercetare a așezării în viitor sau după descoperirea altor morminte.

Pe temeiul puținului material documentar cunoscut acum, este dificilă, dacă nu hazardată, încercarea de a stabili etnicul celor care, prin incinerație, își îngropau morții aici. Aceștia puteau fi coloniști veniți din

---

[2] Privitor la fibulele cu picior întors există o vastă bibliografie, din care aici mă mulțumesc să citez doar cîteva lucrări: O Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, în *Mannus Bibliothek*, nr. 32, Leipzig, 1923; G. Müller, *Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Ungarn und Siebenbürgen*, în *Ungarische Jahrbücher*, XI, nr. 1, 1931, p. 56—71; I. Kovrig, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, în *DissPann*, II, 4, 1937, p. 122—123; E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, în *DissPann*, II, 19, 1942, p. 137—145; A. J. Furmanskaia, în *Arheologia* (Kiev), VIII, 1953, p. 76—94; T. Kolnik. în *SlovArch*, XII, 2, 1964, p. 409—446; XIII, 1, 1965, p. 183—236; A. K. Ambroz, în *Arheologia C.C.C.P.*, D, 1—30, Moscova, 1966. — Fibule analoage pot fi citate multe, atît din Dacia, cît și din alte provincii, databile în prima jumătate și puțin după mijlocul sec. III. Din Dacia amintim fibulele găsite la Soporu de Cîmpie (jud. Cluj), Boița (jud. Sibiu) Sighișoara (jud. Mureș) Romula-Reșca (jud. Olt). Pentru toate aceste analogii, vezi D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, București, 1976, p. 64 și notele 92—95.

[3] Despre originea, datarea, răspîndirea acestui tip de oală, vezi D. Protase, *op. cit.*, p. 50—51.

[4] Numărul relativ mare de oale roșii cu trei toarte *în așezarea de olari de la* Cristești dovedește fabricarea lor în acest loc, mai ales că de aici pînă la Toldal este o distanță de numai 20 km (în linie dreaptă). Acest tip de oală se putea fabrica, desigur, și în alte centre de olărie din Dacia.

Orient, din provinciile dunărene sau vestice ale Imperiului, din oricare altă regiune unde se practica ritul incinerării morților, rit pe care în mod firesc ei l-au păstrat și în noua lor patrie[5]. Desigur că de aici nu se poate exclude *a priori* nici prezența elementului etnic autohton (romanizat sau în curs de romanizare), dar pentru aceasta, în afară de forma menționată a incinerației defuncților, folosită pe scară largă și la daci ori daco-romani[6], nu avem nici o dovadă materială demnă de luat în considerare. Ba mai mult, prezența unor monumente sculpurale de piatră, inexistente în cimitirele băștinașe de epocă romană cunoscute acum în Dacia romană[7], conduce mai degrabă la ideea că în cazul de față poate fi vorba de coloniști fixați statornic, cu bună stare materială și relativ elevați din punct de vedere cultural. Nu este deloc exclus ca aici să fi fost cimitirul unui proprietar de *villa rustica* și al familiei sale, al oamenilor din serviciul administrativ și chiar al lucrătorilor de pe moșia sa. Situații similare s-au constatat și în alte părți ale Daciei, bunăoară la Iernut (jud. Mureș)[8] și la Cinciș (jud. Hunedoara)[9].

Nu încape îndoială că mormintele lasă să se vadă o diferență socială clară între defuncți, cînd erau în viață. Prezența unor sculpturi funerare, pe de o parte, și a urnelor cu inventare modeste, pe de altă parte, este cea mai bună dovadă în acest sens.

Oricum ar fi, coloniști și autohtoni sau numai cei dintîi, cert este că materialele documentare salvate datează din prima jumătate a sec. III și că ele sînt primele vestigii arheologice semnalate la Toldal, atestînd aici un nou punct de viață romană, care interesează nemijlocit demografia Provinciei Dacia[10].

---

[5] Cu privire la sistemele funerare romane provinciale, vezi următoarele cîteva lucrări și studii referitoare la unele provincii danubiene și din vestul Imperiului, unde incinerația în diverse forme, cel puțin pînă în sec. III e.n., era un rit extrem de răspîndit: J.—J. Hatt, *La tombe gallo-romaine*, Paris, 1951; G. Fouet, *Puits funéraires d'Aquitaine*, în *Gallia*, 16, fasc. 1, 1958, p. 115—186;A Van Doorselaer, *Répertoire des nécropoles de l'époque romaine en Gaulle Septentrionale*, vol. I: *Belgique;* vol. II: *Deutschland, France, Grand-Duché de Luxenbourg, Nederland*, Bruxelles, 1964; idem, *Les nécropoles d'époqe romaine en Gaule Septentrionale*, Brugge, 1967; J. Bürgi, *Römische Brandgräber in Buochs, Kt. Neidwalden*, în *Ur-Schweitz*, 32, 1968; p. 30—52; Pentru Pannonia: A. Mócsy, în *Arch. Ért.*, 81, nr. 102, 1954, p. 167—190; A. Kiss, în *Arch. Ért.*, 84, nr. 1, 1957, p. 40—53; F. Fülep, în *JPMÉ, 1958*, p. 103—128; A. Sz. Burger, în *Arch. Ért.*, 93, nr. 2, 1966, p. 254—271.

[6] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, *passim.*

[7] D. Protase, *op. cit;* idem, *Un cimitir dacic din epoca romană... passim.*

[8] D. Protase, *Problema continuității în Dacia...*, București, 1966, p. 116.

[9] Oct. Floca — M. Valea, *Villa rustica și necropola daco-romană de la Cinciș*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 163—192.

[10] În această privință, vezi *TIR*, L 34, Budapest, 1968; *TIR*, L 35, București, 1969.

TOMBES ROMAINES À TOLDAL (DÉP. DE MUREȘ)

(Résumé)

L'auteur publie quelques tombes à incinération et les pièces d'inventaire sauvées d'un groupe de tombes ou d'un cimitière détruit pendant l'année 1964, à l'occasion de la construction des écuries communales (pl. XLI/2) du village de Toldal (pl. XXXVIII).

Les fouilles archéologiques de vérification effectuées en 1972 par l'auteur-même (pl. XXXIX), dans l'espoir qu'un cimitière entier voire du moins un groupe de tombes seront mis au jour, sont restées sans résultat: aucune tombe n'a pas été trouvée.

Les matériaux archéologiques acquis (pl. XL et XLI/1, 3, 4) peuvent se dater — d'après la fibule — vers la fin de la première moitié du IIIe siècle de n.e. On considère que les tombes peuvent appartenir à une petite *villa rustica* voire à un modeste établissement rural d'époque romaine, qui restent à identifier dans l'avenir.

AŞEZAREA ROMANĂ RURALĂ DE LA CRISTEŞTI ŞI LEGĂTURILE EI CU GALLIA

ANDREI ZRÍNYI

Aşezarea romană de la Cristeşti (jud. Mureş) este de mult cunoscută în literatura de specialitate. Comunicarea de faţă este o schiţare a unei încercări de sinteză privind aşezarea în cauză.

Primul care menţionează în a sa carte „Dacien" urmele romane de la Cristeşti, este Neigebaur[1]. Balázs Orbán[2] este primul care a recunoscut existenţa unei aşezări de mare întindere, deşi, în acelaşi timp, a presupus şi existenţa unui castru, „superstiţie" moştenită apoi în literatură, fără să fi făcut o săpătură de verificare pe acest teren de aproximativ 50 ha întindere.

Istoricul Farkas Deák[3] în 1882, asistat de prelatul şi cunoscutul colecţionar tîrgumureşean, Ferenc Kovács, a efectuat aici modeste săpături de sondaj. Descoperirea unei ţigle ştampilate cu inscripţia AL (a) BOS (poranorum) i-a coroborat presupunerea existenţei unui castru.

Descoperiri incidentale (de ex. în 1886 descoperirea unei diplome militare datînd din 8 iulie 158)[4] şi activitatea unor colecţionari (de ex. Domokos Teleki din Gorneşti) sporesc numărul vestigiilor şi perpetuează credinţa oarbă în existenţa unui castru roman.

În anul 1925, în urma unei periegheze, Em. Panaitescu şi D. M. Teodorescu[5] stabilesc că, castrul de la Cristeşti nu mai există. Aurel Filimon, fondatorul muzeului arheologic din Tîrgu Mureş, animatorul „Societăţii de arheologie, istorie şi etnografie a judeţului Mureş", precum şi Alexandru Ferenczi, asistent la Universitatea din Cluj, primesc de la Ion Andrieşescu şi D. M. Teodorescu sarcina de a efectua săpături sistematice[6]. În 1928, Aurel Filimon efectuează aici săpături timp de nouă săptămîni la care participă, timp de patru săptămîni, şi Alexandru Ferenczi.

---

[1] J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Altertums*, Braşov, 1851, p. 246 sqq.

[2] Balázs Orbán, *A Székelyföld leirása*, III, Pest, 1869, p. 133.

[3] *Erdélyi Értesitő*, II, 32 (6 august) şi 33 (13 august), 1882; *Marosvidék*, 27 iulie 1883; cf. *ArchÉrt*, 1886, p. 303 sqq.

[4] Károly Torma, în *ArchÉrt*, 1886, p. 303 sqq; I. I. Russu, *Inscripţiile Daciei Romane*, I, Bucureşti, 1975, pp. 118—121.

[5] Alexandru Ferenczi, *Dare de seamă asupra săpăturilor de la Cristeşti*, în *ACMI*, 1926—1928, Cluj, 1929, pp. 216—217.

[6] *Idem*, p. 216.

În loc de castru ei găsesc aici cuptoare de olar, pline de vase și fragmente de ceramică[7]. Alexandru Ferenczi remarcă bogăția ceramicii provinciale care datează de la sfîrșitul stăpînirii romane din Dacia și care a păstrat atît în ornamentație cît și în tehnică elemente mai vechi locale[8]. Găsind urme de ziduri slabe în trei locuri, el conchide că nu ar renta o cercetare mai amănunțită.

Aurel Filimon[9] este de părere că urmele castrului au fost de mult distruse de apele Mureșului. De altfel, crede că localitatea ar fi identică cu Sangidava de pe Tabula Peutingeriana. Din examinarea ceramicii el trage concluzia că olarii de la Cristești realizau două tipuri de vase: ceramica roșie pentru romani, iar cea cenușie-negricioasă pentru băștinași.

În urma rezultatelor cercetărilor întreprinse de el și studierea materialului rezultat din săpăturile lui A. Filimon și Al. Ferenczi, Constantin Daicoviciu[10] în 1929 conchide că aici nu era castru sau, chiar dacă era, urmele lui erau de mult spălate de apele Mureșului, cea ce a rămas, nu e altceva decît „modesti residui di costruzioni delle canabae con quantità considerevole di frammenti di ceramiche."

Márton Roska citează așezarea în categoria „de verificat"[11].

István Paulovics[12] studiază această așezare la 28—29 iulie 1942, iar materialul rezultat din cercetările anterioare în ianuarie 1943, ajungînd la concluzia că la Cristești avem de-a face cu o așezare civilă care este „o așezare în stil mare de olari care merită toată atenția noastră." El neagă existența vreunui castru pe acest teritoriu, în schimb îl presupune la Tîrgu Mureș.

După cel de-al doilea război mondial arheologia românească cunoaște o viguroasă ascendență. Acum se cercetează și așezările rurale, necercetate în trecut[13] pentru a cunoaște mediul rural al Daciei și toate formele lui de viață, modul de viață al autohtonilor sub dominația romană și aportul lor la simbioza daco-romană[14].

În această lumină efectuează cercetări mai ample la Cristești Dorin Popescu care ajunge la concluzia că așezarea și-a început existența imediat după ocuparea Daciei, poate chiar pe locul unui sat mic dacic și a durat, cel puțin, pînă la retragerea aureliană[15]. Stabilește că ceramica de

---

[7] *Idem, p. 217.*

[8] *Ibidem.*

[9] Aurel Filimon, *Cristești (Sangidava?)*, extras din *RPAN*, II—IV, București, 1940, p. 2.

[10] Constantin Daicoviciu, în *ACMI*, 1926—1928, Cluj, 1929, p. 317.

[11] Márton Roska, *ErdRep*, p. 163.

[12] István Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák" — ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, pp. 81—97.

[13] Dumitru Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, în *ActaMN*, V, 1968, Cluj, p. 505.

[14] Mihail Macrea — Ion H. Crișan, *Cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj*, în *ActaMN*, I, 1964, Cluj, p. 319.

[15] Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania, III, Sondajele arheologice de la Cristești*, în *Materiale*, II, București, 1956, p. 157.

aici prezintă forme derivate din ceramica locală dinaintea cotropirii romane[16], cum ar fi chiupurile de provizii sau toarta orizontală răsucită[17]. El este de părere, prima dată în literatura de specialitate, că la Cristeşti au trăit şi oameni mai înstăriţi, desigur, aceştia făceau parte din categoria coloniştilor[18].

Muzeul judeţean Mureş şi Institutul pedagogic de 3 ani din Tîrgu Mureş, în colaborare cu Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca al Academiei, efectuează în 1961, sub conducerea lui Dumitru Protase, Andrei Zrínyi şi Ádám Dankanits o săpătură în cadrul căreia se stabileşte că locuinţele din aşezare erau de suprafaţă, piatra fiind folosită doar la temelii, zidurile fiind construite fie din bîrne, fie din paiantă şi acoperite cu paie sau stuf, iar foarte rar, cu ţigle[19].

În sfîrşit, unele lucrări de construcţii industriale de mari proporţii ne-au făcut posibile, în 1972, dezvelirea unei clădiri pretenţioase şi observarea a altor urme de clădiri care ne-au permis stabilirea unor concluzii de ordinul urbanisticii[20] (pl. LIV).

Ce anume s-a găsit la Cristeşti şi ce putem deduce din cele descoperite? Vom încerca în următoarele să schiţăm doar constatările noastre şi să dăm exemple din bogatul material adus la lumina zilei.

A) AŞEZAREA, CONSTRUCŢII

Sistemul urbanistic al aşezării a putut fi identificat şi observat în detalii doar în 1972 cînd, la rîndul unor lucrări de nivelare a terenului s-a decopertat întreaga zonă pînă la nivelul unor temelii de clădiri existente încă în sol. S-au putut identifica astfel urmele a şase locuinţe şi două obiective legate de meşteşuguri: un cuptor pentru ars vase şi platforma unui cuptor (?), probabil pentru ars var. Clădirile, toate de suprafaţă, erau dispuse fără un anumit sistem, între ele fiind situate, probabil, şi grădini. O asemănătoare dispunere a locuinţelor intuia deja Alexandru Ferenczi[21], vorbind despre casele meşteşugarilor şi a oamenilor mai săraci din această zonă sudică a aşezării (v. pl. LIV).

Dintre toate clădirile observate, ne reţine atenţia o construcţie pretenţioasă, amplasată pe o suprafaţă de aproximativ 1600 mp. La această clădire compusă din 16 încăperi şi la care s-au putut stabili patru faze de construcţie, clădire prevăzută şi cu o încăpere cu absidă, temelia era făcută dint-un strat de prundiş de rîu, consolidat cu var, asupra căruia s-au amplasat bolovani de rîu şi pietre dintr-o rocă de gresie (rocă frecventă în această zonă sedimentară), legate între ele, în fazele mai vechi

---

[16] *Idem*, p. 185.
[17] *Ibidem*.
[18] *Idem*, p. 179.
[19] D. Protase, A. Zrínyi, Á. Dankanits, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Cristeşti*, ms în arhiva Muzeului judeţean Mureş.
[20] A. Zrínyi. *Însemnări preliminare privind săpătura de salvare de la Cristeşti-Combinat*, ms în arhiva Muzeului judeţean Mureş; cf. *Vatra*, II, 1972, nr. 4.
[12] Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 217.

cu lut, iar în fazele mai recente cu mortar. Pardoseala din cinci încăperi era făcută din *cocciopesto*, conţinînd cărămidă pisată. Pasta a fost aşternută pe un strat de cărămizi suspendate pe piloane de cărămidă, în cazul încăperilor cu *hypocaustum*, iar în cazul unei încăperi încălzite printr-un canal făcut din cărămizi paralelipipedice tubulare, cu cîte două deschizături pe laturile mai înguste, stratul de *cocciopesto* a fost aplicat peste un strat de prundiş. (De altfel, pardoseală *cocciopesto* s-a mai observat şi la alte trei clădiri.)

Pereţii acestei clădiri erau făcuţi din paiantă (lut galben amestecat cu pleavă sau paie), erau făţuiţi în interior cu o pastă de ipsos, iar apoi zugrăviţi în diferite culori (s-au găsit eşantioane mici colorate cu roşu pompeian, un verde închis şi ocru galben). În încăperile cu *hypocaustum* pe pereţi erau fixate *tegulae mammatae*, acoperite cu un mortar în care în loc de nisip a fost amestecat lut galben. La întîlnirea pardoselii cu peretele a fost formată, jur-împrejur, o bordură profilată făcută din acelaşi *cocciopesto* (pl. XLII/2).

Încălzirea încăperilor s-a făcut din cele patru *praefurnii* amplasate după cum rezultă din planul clădirii (pl. XLIII). Menţionăm că foarte puţine ziduri şi temelii s-au păstrat: şi această clădire a servit, probabil, drept carieră de materiale de construcţii în timpul feudalismului.

În imediata vecinătate a acestei clădiri s-a dezvelit şi un cuptor de ars vase, de dimensiuni mari, cea ce sugerează ipoteza că, construcţia ar fi adăpostit locuinţa şi eventual atelierul vreunui olar mai înstărit (pl. XLV/2 şi XLVI). Din interiorul locuinţei a ieşit la lumina zilei, printre altele, şi un opaiţ cu 5 flăcări cu inscripţia „Valerius Albius (?) F(ecit)", (pl. XLIX/4), piesă care, chiar dacă nu ar putea servi drept dovadă privind ocupaţia proprietarului clădirii, este o menţiune a numelui unui olar roman de la Cristeşti. Faptul că, cuptorul pentru ars vase este amplasat lîngă locuinţa proprietarului este un fenomen cunoscut şi din alte aşezări de olari[22]. Vor fi existat în aşezare şi numeroase puţuri amplasate dispersat, neaparţinînd vreunuia dintre proprietari, cum ar fi cazul unuia, căptuşit cu două butoaie, situat într-o zonă nelocuită (pl. XLIV).

Urmele vreunui castru presupus nu au fost descoperite. Se acceptă ipoteza că urmele acestui castru au fost spălate de mult de apele Mureşului[23]. Dacă ne gîndim la staţionarea la Cristeşti, în anul 158, a unei „Ala I Gallorum et Bosporanorum"[24], „Vexillarii Africae et Mauretaniae Ceaseriensis" şi „Mauri gentiles"[25] sau mai tîrziu a unei „Ala I Bosporanorum Milliaria"[26], (pl. XLVII/2), acest lucru presupune existenţa unui castru în apropiere. Să reţinem denumirea de „Ala I Gallorum et Bosporanorum" care este un prim argument cu privire la legăturile aşezării de la Cristeşti cu Gallia.

---

[22] I. Paulovits, *op. cit.*, *pp. 83—84*.

[23] C. Daicoviciu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[24] *CIL* XVI 108 (1938, Nesselhauf); cf. I. Paulovics, *op. cit.*, p. 82; cf. Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 216 (*CIL* D. XLVII).

[25] *IstRom*, I. Bucureşti, 1960, p. 450.

[26] I. Paulovics. *op. cit.*, p. 82; cf. A. Zrinyi, în *Vatra*, II, 1972, nr. 4.

B) OCUPAŢII

Cum rezultă din descoperiri (cele cinci cuptoare dezvelite de A. Filimon şi cuptorul dezvelit de noi) precum şi imensa cantitate de ceramică, aşezarea constituia un puternic centru de olărit care aproviziona întreaga provincie Dacia cu produsele lui. Nu lipsesc nici celelalte ocupaţii cum ar fi: agricultura, creşterea animalelor, fierăritul, pietrăritul, medicina ş.a., toate acestea fiind atestate de diferite obiecte dezvelite în acest perimetru (fiare de plug, plivitoare, fier pentru ştampilarea vitelor, o sondă chirurgicală [pl. LI/3] ş.a.md.) totuşi meşteşugul cel mai frecvent este olăritul. Cuptoarele dezvelite pînă in prezent aparţin a trei tipuri distincte.

Se remarcă şi o activitate amplă de modelare în piatră a unor monumente sculpturale. S-a putut identifica numele unuia dintre lapicizii de aici. Este vorba de inscripţia „Hermeros lapidarius f(ecit)"[27] aplicată pe un ancadrament de uşă sau fereastră (eventual prag?) (pl. XLVII/1).

C) CERAMICA

Din cercetările efectuate pînă în prezent dar şi din materialele salvate din rîpa Mureşului. ceramica olarilor de la Cristeşti ca şi ceramica de import se cunosc relativ bine.

Din categoria vaselor comune de uz casnic se cunosc două tipuri: ceramica de culoare roşie, lucrată la roată dintr-o pastă bine pregătită, fină, bine arsă, la suprafaţă avînd uneori un slip de culoare roşie mai închisă, cîte odată chiar brun-roşcată. Formele în general sînt cele obişnuite în ceramica romană provincială: căni, urcioare, străchini, farfurii, chiupuri mari de provizii cu fundul terminat în buton, cvasiamfore şi amforete ş.a.; alteori la această ceramică apare o bicromie roşie-albă, decorul constînd din benzi late, orizontale de culori, de tradiţie eraviscă (pl. XLVIII/1). Paharele de lut în general prezintă decoruri imprimate cu roţi dinţate, dar apare şi imitaţia decorului incizat, obişnuit la paharele de sticlă. Toarta orizontală, răsucită, aplicată pe vasele mari, este de o certă tradiţie dacică (pl. XLIX/1).

Altă categorie de vase reprezintă cele de culoare cenuşie, lucrate la roata rapidă dintr-o pastă aleasă, bine pregătită şi bine arsă. Această categorie arată că olarii de la Cristeşti lucrau pentru două categorii de cumpărători, romanii şi coloniştii pe de o parte, iar pe de altă parte populaţia băştinaşă obişnuită cu ceramica cenuşie, fapt sesizat deja de Aurel Filimon[28].

În ce priveşte ceramica cenuşie de la Cristeşti, înserînd oale fără toartă, străchini şi farfurii, decorate cu linii paralele orizontale incizate, se ştie că această ceramică provincială se naşte sub influenţa ceramicii La Tène şi că forme care derivă din ea vor dăinui în perioada prefeudală şi tîrziu pînă în epoca feudală[29].

---

[27] I. I. Russu, *Materiale epigrafice*, în *ActaMN*, I, 1964, Cluj, pp. 182—183.
[28] Aurel Filimon, *op. cit.*, p. 7.
[29] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 185.

Descendenţa acestui tip de ceramică din La Tène este dovedită şi prin faptul că au fost descoperite şi vase dacice, dintre care amintim ceştile dacice caracteristice pentru aceea perioadă, sau fructiera dacică.

O altă categorie de vase este cea a ceramicii decorate, printre care găsim atît formele obişnuite de *terra sigillata* cu decor în relief, importate sau imitate local, cît şi ceramica ştampilată. Acest tip de altfel este destul de frecvent în Dacia[30] (pl. LI/1).

Vasele astfel decorate sînt de obicei de culoare roşie; ca forme ele prezintă tipul vasului bol, străchini, farfurii cu decor în interior. Apar, mai rar, şi vase ştampilate *terra nigra*.

S-au descoperit la Criştești atît ştampilele originale ale olarilor (pl. XLIX/2), cît şi tiparele *(Formschiissel)* unor vase-bol care prezintă un decor vegetal şi animalier combinat (iepure, cîine, rozete, frunze de ferigă ş.a.). Ele imită, credem, forme împrumutate din vestitele centre de la Rheinzabern, Lezoux, Graufesenque.

Altă categorie de produse ceramice este cea a opaiţelor. Ele prezintă formele obişnuite cu 1, 2, 3, 5 flăcări, sau cele mai căutate *Firmalampen* ca: Fortis, Strobili. Credem că aceste opaiţe au fost imitate de iscusiţii olari de la Cristeşti[31]: ele trădează aceeaşi tehnică şi manieră de lucru, acelaşi slip la suprafaţă ca şi ceramica ştampilată de certă provenienţă de la Cristeşti.

În privinţa persoanei olarilor avem incertitudini: nu ne-a reuşit identificarea persoanei decît în cazul amintit mai sus al lui Valerius Albius (?) şi, probabil, tot un olar din Cristeşti se ascunde sub inscripţia CAI GEM a unui opaiţ cu 5 flăcări (Caius Geminus? [Gemellus?])[32].

Pe un fragment de ceramică ştampilată apare inscripţia (în oglindă) FELIX. Ne punem întrebarea dacă acest decor nu ascunde cumva imitaţia vreunui vas produs în sec. III e.n. de olarul Felix care activa în Valea Ronului?[33]

În repertoriul de decor de la Cristeşti apare şi peştele, simbol care e în legătură cu divinitatea de origine siriană *Atargatis*, generalizat în Orient; în primele secole ale e.n. stătea şi la noi în legătură cu cultul morţilor[34] (pl. LII/1).

Alt element care ne-a trezit interesul, este semnul crucii, încadrat între palmete care nu se întîlneşte deloc înainte de epoca lui Constantinus; ea apare în chip neîndoielnic cu puţin înainte de sec. IV e.n.[35] (pl. LII/2). Acest indiciu ne trimite în mod direct la sec. IV, atestînd că atelierele de la Cristeşti continuă să lucreze şi în acest secol, după retragerea aureliană. Alte indicii în acest sens: urna funerară (vas mitriac)

---

[30] *Idem*, p. 175.

[31] Nicolae Gostar, *Inscripţiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArhMold*, I, Bucureşti, 1961, p. 149 sqq.

[32] *Ibidem*.

[33] *Idem*, p. 180; cf. Pauly-Wissowa, *Realenzyklopädie*, VI, 2171.

[34] Andrei Bodor, *Un nou monument funerar de la Gilău înfăţişînd banchetul funebru*, în *OmCD*, Bucureşti, 1960, p. 48.

[35] Constantin Daicoviciu, *Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II—III?* în *AISC*, II, Cluj, 1936, p. 197; cf. Max Sulzberger, *Le symbole de la croix...*, în *Byzantion*, II, 1925, pp. 337—448.

descrisă de E. Beninger de la Lechinţa de Mureş, sau descoperirea la Tîrgu Mureş, pe colina cetăţii, a unor fragmente de ceramică ştampilată de tip Cristeşti în context cu fragmente de vase gotice[36].

D) COMERŢUL

În rîndul fragmentelor de *terra sigillata* ni se par identificabile unele piese care provin din atelierele de la Rheinzabern, altele din atelierele din Gallia; ceramica *en barbiton* e de provenienţă de pe Rin[37] sau, în unele cazuri, din Pannonia (Gorsium)[38]. O mulţime de farfurii *terra sigillata* nu pot fi identificate, neavînd ştampile sau ornamente caracteristice.

O serie întreagă de lucerne provin din atelierele din nordul Italiei (Festus; Fortis, de la Savignano presso Panaro; Strobilus, de la Gazzoli presso Magreta ş.a.)[39].

Cîteva castroane de bronz cu mîner simplu sau în stil animalier trădează, de asemenea, legături comerciale cu ateliere din nordul Italiei (pl. LI/2).

În *praefurniul* cuptorului de olărit de lîngă clădirea cu absidă, chiar în gura de alimentare a cuptorului, a fost găsit un gît de amforă (pl. LIII) purtînd inscripţia:

OL (eum)
N (ovum) R (aphanum)
EX D (ulcis)
Ꝑ (sextarii) $\overline{XC}$ (nonaginta)
AM (a) NT (inus)[40]

Cum rezultă din inscripţie, pătura înstărită din aşezare, despre care am vorbit mai sus, importa ulei chiar din Gallia, negustorul Amantinus fiind cunoscut din această provincie[41].

De pe teritoriul aşezării sînt cunoscute două tezaure monetare de denari romani imperiali, primul conţinînd 118 piese de la împăraţii Marcus Aurelius — Gordianus III[42], iar cel de-al doilea 13 piese încadrate

---

[36] A. Zrinyi, *Jurnal de şantier al săpăturilor de sondaj de la Tîrgu Mureş-Cetate; Proces-verbal de expertiză consemnat de M. Rusu*, ms în arhiva Muzeului judeţean Mureş.

[37] Andrei Bodor, *Note asupra artei romane provinciale*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 498.

[38] Jenő Fitz, *Gorsium. A táci rómaikori ásatások, Székesfehérvár*, 1964, p. 58.

[39] N. Gostar, *op. cit.*, nr. 237—239, 420—424

[40] Exprim mulţumiri pe această cale colegului Nicolae Vlassa pentru sprijinul acordat în privinţa descifrării inscripţiei.

[41] Pauly-Wissowa, *Realenzyklopädie*, XVII/2, 2454 sqq; M. H. Callender, *Roman amphorae*, London, 1965, p. 68, nr. 72: Amandine din Langres (*CIL* XIII, 94), v. numele Amantinus Severus din *CIL*, VI, 3333, Roma.

[42] Dumitru Protase, Andrei Zrinyi, *Tezaurul de monete romane imperiale de la Cristeştii de Mureş*, în *ActaMN*, II, 1965, pp. 257—268.

între Domitianus — Antoninus Pius[43]. Intensa circulaţie monetară vorbeşte despre o activitate de schimb de mărfuri.

E) ARTA

Unele piese de sculptură cvasi-monumentală de la Cristeşti sînt provenite din import (capul zeiţei Juno). Altele sînt însă de factură locală. Printre produsele locale le putem aminti monumentele funerare: fragmente de *aedicule* funerare, sau stele funerare fragmentate. Pe unele putem distinge o vestimentaţie caracteristică pentru eravisci, (pl. XIVIII/2) observîndu-se şi unele fibule mari, în formă de ploscă. Pe un fragment de *aedicula* apare, în al doilea registru, *Lupa capitolina* cu Romulus şi Remus, iar în al treilea registru, trei figuri umane într-o vestimentaţie caracteristică pentru eravisci.

Combinaţia dintre Lupoaica şi figurile îmbrăcate într-un port „pannono-celtic"[44] dovedeşte că aceşti coloni eravisci, în momentul colonizării lor la Cristeşti, au fost deja puternic romanizaţi.

O altă piesă interesantă a fost descoperită în apropierea clădirii cu absidă. Este vorba de statuia unui geniu al abundenţei, lucrată din marmură albă (pl. L). Pe cap poartă un *modius*, iar părul lui este coafat în volute; totul trădează o manieră orientală. Cele mai apropiate analogii pentru piesa noastră le găsim la Saalburg, respectiv la Philippeville[45]. Dacă ne gîndim la prezenţa la Cristeşti a unor militari recrutaţi în zona Bosforului cimmerian, la care s-a încetăţenit şi cultul oriental al lui Mitra[46], putem explica fenomenul interpretării orientale prin sincretismul religios manifestat în Dacia. Această manieră orientală şi stîngăciile realizării piesei ne îndeamnă să ne înclinăm spre supoziţia că, piesa ar fi fost făcută „la comandă" chiar la Cristeşti sau, cel puţin, pe teritoriul Daciei.

„Arta minoră" este prezentă şi ea în aşezarea de la Cristeşti. Iscusiţii olari au executat din lut ars o gamă întreagă de figurine (Hygiaeia, Juno ş.a.) destinate altarelor din locuinţele mai modeste, sau tipare pentru ofrande (Sarapis)[47] (pl. XLIX/3).

Examinînd, în totalitatea lui, materialul provenit de la Cristeşti, se desprind anumite concluzii.

---

[43] Dumitru Protase, Andrei Zrínyi, *O puşculiţă cu denari romani imperiali de la Cristeştii de Mureş*, în *ActaMN*, IV, 1967, pp. 461—467.

[44] I. Paulovics, *op. cit.*, p. 88.

[45] Salomon Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romain*, Paris, 1906—1910, III, pl. 14 9 şi 14 6.

[46] Andrei Zrínyi, *Materiale în legătură cu cultul lui Mitra în Muzeul din Tîrgu Mureş*, în *SM*, II, 1967, pp. 63—77.

[47] Alexandru Popa, *Două tipare de lut dedicate lui Serapis şi Ceres*, în *StCom*, 12, 1965, pp. 231—233.

Se pare că aşezarea şi-a început existenţa imediat după ocuparea Daciei de către romani[48], foarte probabil, chiar pe locul unui mic sat dacic. În primele decenii ale ocupaţiei romane este mutată aici Ala I Gallorum et Bosporanorum, fapt ce explică existenţa anumitor legături cu Gallia romană. Chiar în această perioadă există deja aici un puternic centru de olărit care aprovizionează cel puţin zona răsăriteană a Daciei romane cu produsele lui. Către sfîrşitul sec. II — începutul sec. III e.n. sînt colonizaţi aici eravisci romanizaţi. Simbioza dintre noii veniţi şi populaţia autohtonă este perfectă; olarii din Cristeşti produc vase şi după gustul băştinaşilor, pe lîngă formele şi decorurile împrumutate de la centrele de pe Rin sau din Italia şi Gallia.

În aşezarea de la Cristeşti au fost descoperite monede din timpul lui Constantius I şi pînă la Honorius. Împreună cu celelalte descoperiri din sec. IV—V e.n., ele arată că aşezarea de la Cristeşti continuă să fie locuită chiar pînă în sec. al V-lea, cînd populaţia romanică de aici a preferat să se retragă din lunca deschisă a Mureşului în aşezarea fortificată de la Moreşti, situată la cca. 4 km de Cristeşti[49].

Studierea complexă a aşezării rurale romane, şi în general a unor mici *vici* romane trebuie continuată cu o amplitudine şi mai mare, în aceste aşezări putînd fi studiată nu numai viaţa economică, socială, demografică şi culturală, dar şi arta provincială care, în ultimă instanţă, determină trăsăturile caracteristice ale artei noastre populare.

DIE LÄNDLICHE RÖMERSIEDLUNG VON CRISTEŞTI (KREIS MUREŞ) UND SEINE BEZIEHUNGEN MIT GALLIEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt bündig die Geschichte der archäologischen Forschungen (C. Téglás, B. Orbán, F. Kovács, A. Filimon, Al. Ferenczi, C. Daicoviciu, D. Popescu, D. Protase, A. Zrinyi) und beschreibt die geographischen Bedingungen der Siedlung.

Auf Grund archäologischer Beobachtungen wird das urbanistische System der Siedlung beschreiben und es wird festgestellt dass das meist verwendete Baumaterial ungebrannter Ziegelstein war; Stein benützte man nur für die Grundmauer.

Es wird die Möglichkeit des Vorhandenseins eines römischen Castrums dessen Spuren der Mureş-fluss sicher abgespült hat. Es ist jedoch bekannt das Stationieren der auxiliaren Truppe Ala I Bosporanorum Mil-

[48] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 157.
[49] Kurt Horedt (şi col.), *Şantierul Moreşti*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 298.

liaria Equitata, und ein militär-Diplom aus dem Jahre 158 erwähnt die Vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis und Mauri gentiles.

Die Hauptbeschäftigung der Bevölkerung des kleinen dazischen Dorfes ist auch unter römischen Besetzung dieselbe geblieben: Landwirtschaft und Viehzucht. Die Siedlung wird aber berühmt durch die Entwicklung der Töpferei. Die Töpfer aus Cristeşti ahmten die „terra sigillata" Gefässe nach aus Rheinzabern und Gallien, erzeugten gestempelte Keramik, dank einer dazischen Latène-Technik, sowie viele Keramikarten für wirtschaftliche Zwecke in zwei Varianten: die graue Keramik für die einheimische Bevölkerung und die rote Keramik für die reichen Kolonisten.

Es wird gezeigt dass hier eine reichere Schichte der Bevölkerung gab, nach Anzahl der Zimmern in den Wohnungen, mit Apsis, Hypocaustum und Fussboden aus „cocciopesto". Diese Schichte benützte Auslandwaren: originelle „terra sigillata" Gefässe, Bronzegefässe, Öl aus Gallien u.s.w.

Das Vorhandensein der Siedlung nach Aurelians Rückzug wird bewiesen: die Töpferöfen erzeugten noch im IV Jahrhundert u. Z. Töpferwaren, und die gefundenen Münzen (Constantius I — Honorius) zeigen eine menschliche Tätigkeit auch im V-en Jahrhundert u. Z.

Die Bewohner der Siedlung werden wahrscheinlich am Ende des V-en Jahrhunderts in die befestigte Siedlung von Moreşti übersiedeln.

II

ISTORIE

VECHI FORMULE ROMÂNEȘTI DE JURĂMINT (SEC. XVII) ÎNSEMNATE PE COLECȚII DE LEGI SĂSEȘTI TIPĂRITE ȘI PĂSTRATE ÎN BIBLIOTECA DOCUMENTARĂ DIN SIGHIȘOARA

NICOLAE EDROIU

În luna iulie 1964 sub îndrumarea prof. univ. dr. Sigismund Jakó și P. Binder (Brașov) un grup de studenți-practicanți de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca a început ordonarea, fișarea și îngrijirea fondului de carte aflător în Biblioteca documentară din Sighișoara. Această muncă a continuat în vara anului următor cu un alt efectiv de studenți-practicanți ai aceleiași universități.

Fondul cel mai important de carte al Bibliotecii documentare din Sighișoara îl constitue biblioteca Gimnaziului evanghelic din Sighișoara, foarte bogată în tipărituri transilvănene și europene din secolele XVI—XVII. Valoarea acestei biblioteci este sporită de incunabulele și alte rarități păstrate pînă astăzi în rafturile sale, între care numeroase titluri tipărite după reformă și din perioada umanismului în marile centre ale reformei și umanismului din Europa.[1]

Cu acest prilej atenția ne-a fost atrasă de cîteva tipărituri aflate în fondul bibliotecii sighișorene pe care se găseau însemnări românești, constituind dovada circulației acestor cărți în satele românești din împrejurimile Sighișoarei. Preoții români din aceste sate au făcut diferite însemnări — de interes local — în limba română cu chirilice. Astfel, pe coperta din spate, fața interioară, a tipăriturii intitulate *Haussvosstul ober die Sontags und der Lürnemesten Feste Evangelien durch dass gantze Iahr von D. Martino Luthero seligen... Iena, 1571* (Biblioteca Documentară Sighișoara, folio 126) se află următoarea însemnare în limba română cu chirilice: „† Cu mila lui Dumnezeu scris-am eu diiacu Moisi că am venet la acesta domnu de în Șurătin de ne-am ospătat forte bine". Altă însemnare asemănătoare pe volumul *folio* 121: „† Scris-am eu Albu cumă a foste că Miheile că și se aici la sasu aici..." Datarea probabilă a acestor însemnări poate fi restrînsă la răstimpul sfîrșitul secolului al XVI-lea — prima jumătate a secolului al XVII-lea. Din 1653 avem scurta însemnare românească de pe tipăritura lui Henrico Eckhardi, *Quaestiones fere om-*

---

[1] Despre unele tipărituri existente în Bibiloteca documentară din Sighișoara vezi și Jakó Zsigmond, *Nyomtatott bibliai szinjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből*, în *„A Magyar könyvszemle"*, 1965, nr. 4, p. 313—328.

nes atque singulis . . . Leipzig, 1615 (Biblioteca Documentară Sighişoara, 8°/489). N-au putut fi descifrate însemnările chirilice de pe pagina din faţă a volumului *in quarto* (cota nouă 19283), întrucît ea era lipită de următoarea foaie, fiind necesară o viitoare operaţie de dezlipire într-un laborator de carte. Însemnările menţionate sînt de interes local, dovedesc legăturile populaţiei româneşti cu cea săsească din scaunele săseşti ale Transilvaniei, fiind în acelaşi timp mărturii ale unei activităţi scrise a „inteligenţei" româneşti din mediul sătesc din Transilvania în secolele XVI—XVII.

Cele mai importante însemnări româneşti însă se găsesc pe dosul ultimei pagini a volumului lui Mathias Fronius, *Statuta Iurium municipalium Saxonum in Transsylvania*, Braşov, 1583 (Biblioteca Documentară Sighişoara, 01148/IV 728 s), ele fiind de fapt vechi formule româneşti de jurămînt. Asupra acestor texte de jurămînt ne oprim mai pe larg în rîndurile care urmează.

Vechiul drept românesc nescris, deşi a stîrnit constant interesul istoricilor şi cercetătorilor din domeniul istoriei dreptului, continuă să fie mai puţin cunoscut, studierea lui lovindu-se de greutăţile ridicate de informarea istorică. Dreptul vechi românesc cutumiar, nefiind codificat în scris, n-a lăsat decît sporadice şi tîrzii menţiuni în izvoare scrise: atunci cînd judecarea unor pricini mai mărunte erau lăsate de către administraţia oficială în competenţa normelor, procedurilor, sancţiunii şi instituţiilor comunităţilor săteşti, textele scrise oficiale fac doar menţiunea acestui drept românesc *(ius valahicum)*, care urma să rezolve pricina respectivă, fără a aduce lumină asupra aspectelor interne ale acestui drept. Pătrunderea în sistemul juridic întreg vechi românesc trebuie, în acest fel, să se facă dinafară, prin analiza tuturor menţiunilor oficiale sau de altă natură care ne pot aduce unele lămuriri asupra lui.

Populaţia românească din satele situate în scaunele săseşti din Transilvania — după organizarea acestora —, instituţiile vechi juridice ale românilor se găseau, de la un anumit grad al competenţei juridice, în contact cu instituţiile administrativ-juridice ale saşilor. Cînd, la sfîrşitul secolului al XVI-lea ,s-au tipărit statutele dreptului municipal săsesc din Transilvania, forul juridic al magistratului unor oraşe transilvănene a simţit nevoia adaptării unor formule şi proceduri juridice pentru uzanţele cu populaţia românească din foburguri *(Walachische Vorstadt)* şi din satele învecinate. Astfel, au fost înregistrate în scris formule de jurămînt în limba română ce trebuiau rostite ca primă etapă în materie de credibilitate. Analiza textului acestor formule permite concluzia preţioasă că la înregistrarea şi difinitivarea lor, municipalitatea săsească a ţinut seama de realităţile juridice, tradiţia şi credinţele populaţiei româneşti lîngă care trăia,[2] pentru a le face cît mai viabile. Ne găsim, astfel, în fa-

[2] Este şi părerea Prof. Dr. Paul Philippi de la Universitatea din Heidelberg, care s-a ocupat şi a publicat asemenea formule de jurămînt din Transilvania.

ța înregistrării în scris a unor practici din vechiul drept românesc, definitivate — în cazul nostru — de către Magistratul Sighișoarei.

Prima formulă de jurămînt românească este înregistrată pe colecția lui M. Fronius, *Statuta Iurium municipalium Saxonum in Transsylvania*, exemplar provenit probabil din biblioteca personală a profesorului sighișorean V. Kelp, al cărei text românesc îl dăm în anexa I a comunicării de față în ortografia din original:

„Juramentum Walachorum

Așa ție ajute Dumnezeu, Sfîntul Tată, Fiul și Duhul Sfînt, o Sfîntă Troiță, cum tu vei jura drept, înaintea Dumnezeului și a lui lume, cu inima curată, pe sfînta Maria, pe sfinții patru evanghelești, pe doisprezece Apostoli, pre sfînta Duminică, pre sfinte sărbătorilor mari, pe sfînta cuminecătură și pre toate rugăciunile, pe Sfînta Cruce, pe postul mare, care ai postit în zilele tale și care vor posti pînă vor trăi, pe sfînta biserică, pe sfînta liturghie, pe sfînta Vinere mare, pe ziua care te-ai născut, pe pita, pe vin și pe sare † cum tu cu mare dreptate vei mărturisi ce vei ști de cest lucru, și nu vei căuta către rudenie, frăție, mită, pizme, nici minciună sau ceva dat † așa ție ajute Domnul Duhul Sfînt la moartea ta. Și de nu vei jura drept, să nu te sufere pămîntul în sine cînd vei fi mort, iară să te leapede afară, ca o spurcăciune rea, înaintea lui Dumnezeu, să vadă și toată lumea strîmbătatea ta, cum ai fost jurat strîmb, înaintea Dumnezeului. Așa ție ajute Dumnezeu". (Anexa I).

Urmează o formulă de jurămînt țigănească[3] *(Juramentum Cziganicum)* folosit pentru țiganii angajați în diferite munci de către orașele transilvănene sau cei care ar staționa în teritoriul lor; apoi o formulă de jurămînt în limba germană și alta în limba maghiară, pe care le semnalăm acum cercetătorilor, transcrierea și traducerea lor urmînd să fie făcute de către specialiști de limbă. Un studiu comparativ făcut ulterior va putea stabili elementele comune și cele specifice ale formulelor de jurămînt date în limbile română, germană și maghiară. De reținut grija municipalității săsești din Sighișoara față de locuitorii români, sași, maghiari și chiar față de țigani, în limbile cărora a reținut deopotrivă formule de jurămînt cu care debuta procedura judecătorească.

După aceste formule de jurămînt urmează în continuare, pe aceeași tipăritură, înregistrate alte trei formule de jurămînt în limba română, scrise de altă mînă, mai tîrziu, pe care le dăm în transcriere modernă:

„Juramentum Valachicum"

Așa să ajute Tatăl și Fiul și Duhul Sfînt, o Sfîntă Troița, pe Sfînta Maria Doamna, pe sfinții patru evanghelești, pe doisprezece apostoli, pe sfînta biserică, pe sfînta liturghie, pe sfînta cuminecătură, cea de mort, pe patru posturi care ți într-un an. Cum tu cu mare dreptate vei măr-

[3] Punem cu acest prilej la îndemîna cercetătorilor textul, scurt de altfel, al acestui jurămînt, cu grafia din original: „Assa tu vaz Derote, Ssontel Parasztive, Ez szvinta Evangelia, Szvinta Trusz Tirikriz, Szamo Angje, katangetote, szalmetove Czaszi, mormotova, Assa tu vaz Derote".

turisi ce vei şti de acest lucru, de ce vei întreba aşa să te ajute Dumnezeu în credinţa cea dreaptă.

Aliud

Jurăm pe un Dumnezeu drept care Tatăl şi Fiul şi Duhul Sfînt una nedespărţită Sfînta Troiţă, pe sfînta Maria Doamna, pe sfinţii patru evanghelişti, pe doisprezece apostoli, pe sfînta Duminică, pe sfintele sărbători mari, pe sfînta cuminecătură, pe patru posturi care ţineţi într-un an, pe Sfînta Cruce, pe Sfînta Vinere Mare, pe pită, pe vin şi pe sare, cum voi cu mare dreptate veţi mărturisi ce veţi şti de acest lucru de ce vom întreba de la <voi>[4]. nici veţi căuta rudenie, mită, pizme nici minciuni ori ce va dat, aşa să ajute Duhul <sfînt> la moartea voastră, dacă nu veţi spune drept că vaca asta de la acest om a fost furată şi a lui a fost <s ă v ă> leapede şi pămîntul pe voi afară, cînd veţi fi mort să <vadă> toată lumea strîmbătatea voastră cum ai fost jurat st<rîmb> înaintea Dumnezeului aşa să ajute <Dumnezeu.>

Aliut

Aşa ţie ajute Tatăl şi Fiul şi Duhul Sfînt, şi Sfînta Troiţă, toţi sfinţii ai lui Dumnezeu, cui te rogi, patru posturi ale tale care ţi într-un an, şi pită, şi sare, şi cuminecătura ta cea de mort, eu jur în acest chip voi spune în dreaptă parte de ce vor întreba de mine, aşa să-mi ajute Dumnezeu". (Anexa II).

Pe un alt exemplar, al Cărţii I (Liber I) al unei ediţii a aceloraşi *Statute (Statuta Jurium Municipalium Saxonum in Transsylvania)* păstrat tot în Biblioteca Documentară din Sighişoara (cota IV. 333/a), provenit probabil din biblioteca lui Paulus Kerzius, Doctor Coronensis Artis medicae, găsim, pe copertă, următorul jurămînt românesc:

„Aşa să-ţi ajute Dumnezeu, Sfînta Troiţă, sfinţii doisprezece apostoli, sfînta biserică, sfînta vineri, şi pită, şi sare, cum vei spune drept, cum nu vei căuta nici de frică, nici de moşie, nici de frăţie şi vei spune drept ce vei ţie ştiut ce de acest lucru de te vor întreba. De nu vei spune drept să nu te ţie pămîntul. Să te lapede ca pe nişte „*modeszini*" *(id est unge zipter)*[5] aşa să-ţi ajute Dumnezeu". (Anexa III).

După această formulă de jurămînt românească urmează, pe 5 pagini, înregistrate formule de jurămînt în limba maghiară, pe care de asemenea le semnalăm, cu acest prilej, cercetătorilor.

Observaţii paleografice. Textul formulelor de jurămînt prezentate sînt scrise în limba română, cu caractere latine, după regulile ortografiei germane şi pe alocuri ale celei maghiare. Cel care a înregistrat în scris aceste formule juridice cunoaştea în orice caz, ambele ortografii şi lim-

---

[4] Întrucît marginal foaia este distrusă, textul din paranteze l-am întregit noi, după formulele de jurămînt anterioare.

[5] Aşa în original. În trad. rom.: „Aceasta este o insectă".

bile română, germană și maghiară. Ortografia germană e prezentă la redarea lui *ș (sch)* românesc = *Ascha* = *așa;* pentru *Vineri* avem forma grafică *Winnere;* se folosește diftongul latin *ae* pentru *a* final *(Dominikae* = duminică).

Dintre toate textele, ultimul, care e și mai recent (vezi anexa III) este redat după o ortografie mai greoaie. În general formulele sînt inteligibile, conțin unele pronunții românești locale, ele constituind în același timp monumente de limbă veche românească de pe Tîrnave.

Formulele de jurămînt românești pe care le-am comunicat, databile în secolul al XVII-lea, primele chiar la începutul secolului, utilizate și în secolul următor, sînt dintre cele mai vechi. Din sec. al XVIII-lea, se păstrează două formule de jurămînt românești publicate în 1902 de către Nicolae Iorga.[6] Ele provin de la românii din scaunul românesc al Săliștei, de care aparțineau satele românești învecinate, scaun românesc ce se găsea el însuși sub jurisdicția scaunului săsesc al Sibiului, care trimite aici pentru judecăți mai însemnate doi senatori din sfatul orășenesc, numiți juzii obișnuiți ai Scaunului Sălište *(iudices ordinarii sedis szelistiensis).* În fruntea satelor românești se găsea judele român, cu atribuțiuni precise. Aceste realități apar în protocoalele scaunului Sălište, cercetate de N. Iorga în arhivele Sibiului (*Des szelister Stuhls von anno 1585, den 1 October, biss anno 1709; Protocolum sedis selistensis,* a. 1750 et seq.). Din *Protocoalele* Scaunului Sălište pe anul 1709 și respectiv 1750 et seq. a extras N. Iorga cele două formule de jurămînt pe care sătenii păzitori de poteci (un fel de „grăniceri de sat") și vătașii lor din acele sate îl depuneau în fața autorităților imperiale austriace, prin care se legau să oprească și denunțe trecerile ilegale pe potecile de plai peste granița Principatului Transilvaniei. Părți din acest jurămînt de „funcție" sînt asemănătoare cu părți din formulele de jurămînt de credibilitate pe care românii din părțile Sighișoarei îl depuneau în fața forului juridic al magistratului la judecarea diferitelor princini sau la depunerea de mărturie în cursul secolelor al XVII-lea și XVIII-lea.

Aceste realități juridice cuprinse în vechile formule românești de jurămînt asupra cărora ne-am oprit în contribuția de față permit cunoașterea unor aspecte ale raporturilor dintre populația românească și cea săsească din satele aflate sub jurisdicția scaunelor săsești din Transilvania în evul mediu, dintre instituțiile acestora.

---

[6] N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal.* București, 1902, p. 123, 124.

ANEXA

I

Iuramentum Walachor (um).

Ascha cie aschiute Dne Zeu, Zzvinte Tatul, Fiul sche Duhul Szvént, u Szvente Troicza, cum tu vei schura drept, nainte ledche Dne Zeuullui, sche allui lumme, ku ginnoma kurata, prà Szinta Maria, proe Szvinta pátre Evangelistoe, prae doiszprae zétsche Apostoly, prà Szvinte Domnikae, prae Szvinte Szerbatoirilor maire, prà Szvinte Communikaturilae, scho prà totie rogatuschuine, prae Szvinta Crutsche, prae posztul maire, kaire pozzitit in zillilae tailae, sche karae vor poszti panra vor trei, prà Szvintae Beszserikae, prae Szvintae lottorgiae, prae Szvintae Winnere maire, prà zua kaire te naszkut, prà pittà, prà ginn, sche prae szaire, † cum tu ku maire dreptaite ver marturischi tsche ver schti de tseszt lukru, sche nu ver kautà, ketre rudecie, fratcie, mittie, pizme, nitsche moschunie, au tscheva datul † ascha cie aschuite Domnul Duhul Szvént la morte ta. Sche de nu ver schura drept, sze nu te szuffere pomuntul in szinne könd vei chi mort, giare sze te lappede afára, ka u szpurkátschunne rae, nainte Domne Zeu, sze váze sche tote lumae, Sztrémtaite ta, cum ai foszt schurat sztrémbt, nainte ledsche Domnae Zeullui. Ascha cie aschuite Domne Zeu.

II

<1> Iuramentum Valachicum.

Ascha sze Aschute Tatul, sche Fiul, sche Duhul Szvint, ú szvinte Troicza, prae szvinte Maria Doamne, prae Szvinte patre Evangelista, pra doiszpraeszecze Apostoli, pra Svinte Beszserika, pra svinte lotorgie, pra szvinte communikature czel de mort, prae patre poszturi kare cie untru An. Kum tu ku mare dreptate ver marturiszi cze ver sti de aheszte lukru, de cze ver intreba ascha sze aschute te Dumne Zeu in credinza ta czel dreapte.

<2> Aliud

Schurem pra ún Dumne Zeu drept kajre Tatal, sche Fiul, sche Duhul szvint, un nedeszpercite szvinte Troicza, pra szvinte Maria Doamne, pra szvinte patre Evangelista pra doiszpredzecze Apostoli, pra szvinte Dumnika, pra Szvinte szerbatorile maire, pra szvinte Communikaturile pra patre poszturi kare cinedz untru án, pra szvinte crucze, pra szvinte vinnere maire, pra pitte, prae vinn, sche pra Zsaire, kum Voi ku maire dreptate Vedz marturiszi cze vecz sti, de aheszte lukru de cze Vom intreba de la <voi> nicze Vecz kauta rudecie, mitie, piszme, nitsche moschunie, aut sche va datul, ascha sze aschute Duhul <Sfînt> la moarte Voastre, dake nu vecz szpuine drept ke marha ahaszta de la heszt om foszt furat se a lui au fost <să> lapede sche pamuntul pra voi affare, kend vedz chi mort sze <vadă> toate lumme strembetate voastre ku mai foszt schurat st<rîmb> anainte ledesche Dumne Zeului ascha sze aschute <Dumnezeu>.

<3> Aliut.

Ascha cie aschute Tatul, sche Fiul sche Duhul Szvent, sche szvinta Troicza, tot szinnczi alui Dumne Zeul, cui te roidz, patre poszturi alteu, care czie untru An, sche pitte, sche száre Sche communicature alteu csel de mort, geu schur in ahesz kip voi szpune in dreptate parte de cse vor intreba de minne, ascha sze mu aschute Dumnezeu.

III.

Sszà setys asuîtte Dumneszou Szwente Troitze Szwente Doispre Szetye Apostoli Szwente beszrke Swente Vinerre Szu pitte Szu Sajrye cum vei spune Drept cum nu veij cauta nitsze de frike, nitsze de moszie nitsze de fratzie zie veii Spuine Drept Sze veij zie stiunt cse de zaste lucru de tie sor outraba De nu veij spuine drept sze nu te atie pomuntul. Sze te lapede kas niste modeszini (id est unge zipter) asza setys aszutte Dumniezeu.

ALTE RUMÄNISCHE SCHWURFORMELN (17 JH.), DIE AUF GEDRUCKTE SÄCHSISCHE GESETZBÜCHER AUFGEZEICHNET UND IN DER DOKUMENTARISCHEN BIBLIOTHEK AUS SIGHIȘOARA AUFBEWAHRT SIND

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit teilt der Verfasser alte rumänische Schwurformeln mit, die zu Beginn des 17. Jahrhunderts auf ein Exemplar der gedruckten siebenbürgischen deutschen Stadtstatuten verzeichnet wurden. Die Verzeichnung der rumänischen Schwurformeln (wie auch der deutschen, ungarischen und sogar der zigeunerischen) auf das gedruckte Exemplar der Stadtstatuten, die in der Bibliothek der alten Evanghelischen Gymnasiums aus Sighișoara aufbewahrt sind, wurde zum Zwecke ihrer Benützung durch die Stadtmagistrate und die Richterstühle — im vorliegenden Fall durch die aus Sighișoara — in den Beziehungen zu der in dieser Gegend wohhenden rumänischen Bevölkerung und ihrer gerichtlichen Institutionen verzeichnet.

In der Beilage sind die alten rumänischen Schwurformeln veröffentlicht, indem die Schrift der originellen Verzeichnung beibehalten worden ist.

RELATĂRI PRIVIND STĂRILE DE FAPT DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL VIZITEI LUI IOSIF AL II-LEA (1773)

IOAN POP

În anul 1773, a avut loc prima vizită a lui Iosif al II-lea prin Transilvania în calitate de coregent și comandant suprem al armatei. Ea se înscrie în vastul program de călătorii pe care viitorul împărat le-a întreprins prin țările imperiului pentru a cunoaște, la fața locului. stările de fapt din cadrul acestora, în scopul elaborării reformelor sale de mai tîrziu, în spiritul despotismului luminat. Așa după cum știe, asemenea reforme aveau drept scop, reorganizarea raporturilor pe plan social-economic, militar, cultural și bisericesc în cadrele orînduirii feudale, fără a atinge bazele acesteia. Referindu-se la despotismul luminat, istoricul David Prodan arată pe bună dreptate că: „El este formula politică a nevoii generale de înnorie a statului feudal, de adaptare a lui la dezvoltarea social-economică, la dezvoltarea noii economii, capitaliste, din cadrele economiei feudale. Este formula politică menită să adapteze instituțiile feudale, să le împace cu noile forțe sociale, burgheze, să modernizeze edificiul social existent."[1]

Este de remarcat faptul că în instrucțiunile trimise autorităților din Transilvania în legetură cu desfășurarea vizitei se menționează, printre altele, ca stațiunile de noapte, adică cazarea viitorului împărat și a suitei sale, să se facă în case țărănești, hanuri, clădiri camerale și locuințe ale preoților, dar în nici un caz în castele sau clădiri domnești (nobiliare — n.n.), fie și numai pentru a singură noapte.[2] Asemenea indicații nu pot să surprindă dacă ținem cont de ostilitatea pe care nobilimea din Transilvania o manifesta față de politica centralizatoare de stat a împărătesei Maria Tereza (1740—1780) și îndeosebi, față de reformele pe care fiul și urmașul ei, Iosif al II-lea (1780—1790), le pregătea încă din această perioadă. Desigur, asemenea indicații erau dictate de rațiuni privind asigurarea securității viitorului împărat dar, în același timp, Curtea de la Viena urmărea să-și cîștige cît mai multă popularitate, să apară ca un arbitru imparțial în raporturile și contradicțiile dintre diferitele clase și pături sociale, apărătoare a celor oprimați și neîndreptățiți. Este o perioadă frămîntată, în care mișcările sociale. îndeosebi ale țărănimii aservite, se pro-

---

[1] Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. București. 1967, p. 239.

[2] Arh. Șt. București, fond Microfilme din Austria, inv. nr. 1 192, rola 59, c (cadrul) 253—278 (Haus —, Hof — und Staatsarchiv. Wien. Familienarchiv, Hofreisen).

filau tot mai amenințătoare, punînd sub semnul întrebării existența orînduirii feudale.

În aceste împrejurări, la 7 mai 1773, Iosif al II-lea pleacă din Viena, însoțit de o suită de consilieri și militari, cu nouă trăsuri, trase de 54 cai, care vor fi schimbați în diferite stații, îndreptîndu-se spre Transilvania. La 28 mai sosi la Sibiu, iar pînă la 15 iulie reuși să străbată întreaga țară.[3] Din ordinul său, plata cailor și alimentelor se făcea în fiecare stație de noapte în mîna țăranilor.[4]

Pe tot parcursul vizitei sale prin Transilvania, Iosif al II-lea a primit de la unele persoane oficiale, cu funcții înalte în ierarhia organelor centrale de conducere, ca și din partea unor consilieri și funcționari superiori aflați în fruntea comitatelor, scaunelor și districtelor, mai multe rapoarte și informări, unele cu caracter confidențial, asupra stărilor de fapt din această țară, însoțite de propuneri privind măsurile care se impuneau pentru îndreptarea lor. Pe baza acestora și a propriilor sale constatări, la fața locului, viitorul împărat își alcătui un fel de jurnal de călătorie, care conține date și fapte prețioase, menite a arunca noi lumini asupra frămîntărilor sociale și naționale din Transilvania acelor vremi. Desigur, în perioada care a urmat după încheierea vizitei, Iosif al II-lea a informat Consiliul aulic de război ca și Consiliul de stat despre realitățile din Transilvania. Jurnalul său de călătorie va constitui astfel baza documentară a unui raport întocmit și înaintat de Consiliul de stat împărătesei Maria Tereza, în care este prezentată situația din această țară și propunerile privind reorganizarea ei. Acestea sînt izvoarele care constituie baza documentară a lucrării de față. Ele se află în Arhivele din Viena, fiind microfilmate de un grup de cercetători români, iar microfilmele depuse la Arhivele statului din București.

Documentele menționate se referă la regimul politic instaurat în Transilvania după războiul curuților, adică după răscoala antihabsburgică de sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703—1711), la emigrări, care luau proporții îngrijorătoare pentru visteria statului; la situația regimentelor de graniță; a comerțului; învățămîntului și bisericii.

În ceea ce privește situația pe plan politic, într-unul din rapoartele adresate lui Iosif al II-lea cu ocazia vizitei se relatează faptul că, la sfîrșitul războaielor curuțe, după dezordinile din acel timp, în Transilvania s-a instaurat un regim de forță, care însă n-a făcut multe modificări în organizarea internă a țării. „Magnații și nobilii — se arată în raport — comit abuzuri, iar iobagii sînt foarte asupriți. Toate posturile de conducere sînt în mîna magnaților. Pe scurt, s-a introdus procedeul unei forme de guvernare turcească, în care pașa se îmbogățește, nobilii sînt tirani, iar supușii sclavi, fiind tratați foarte aspru".[5] În continuare, se menționează faptul că: „Principele Transilvaniei nu trage nici un folos din această situație".[6] Se știe că după cucerirea Transilvaniei de către aus-

[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.* c =94 — 96.
[6] *Ibidem.*

trieci, împărații de la Viena erau și principi ai Transilvaniei. Raportul elogiază apoi activitatea și zelul generalului Buccow, a lui Seeberg și îndeosebi a baronului Samuil Brukenthal care „a făcut totul pentru a ridica națiunea săsească asuprită de unguri".[7] Este cunoscut faptul că în timpul cînd generalul Buccow a fost președinte al guberniului, fiind și comandant al armatei din Transilvania (1761—1764), Brukenthal a fost cel mai apropiat sfetnic al său, sprijinindu-l în acțiunea de înființare și organizare a regimentelor de graniță.[8] Este unul din cei mai buni cunoscători a realităților din Transilvania, cu care a venit în contact prin funcțiile pe care le-a ocupat ca secretar al guberniului (1754), delegat plenipotențiar al națiunii săsești (1759), consilier al guberniului (1760), comite al națiunii săsești și cancelar provincial (1761), președinte al Cancelariei alulice transilvănene de la Viena (1765), iar în perioada 1774—1787 a deținut funcția de guvernator al Transilvaniei.[9] Brukenthal a fost, fără îndoială, unul din înalții demnitari care l-au informat pe Iosif al II-lea despre stările de fapt din Transilvania. Acestea sînt însă prezentate uneori de pe pozițiile patriciatului săsesc, care nu se afla întotdeauna în cele mai bune relații cu nobilimea maghiară. Nu poate fi deci vorba de asuprirea populației săsești de către „unguri", ci de către nobilimea maghiară, care, ca și patriciatul săsesc, exploata și oprima masele fără deosebire de naționalitate.

Raportul relatează în continuare faptul că propunerile și activitatea generalului Buccow au fost contracarate de numeroase intrigi ale nobilimii, care s-au opus măsurilor preconizate de acesta. „Se poate spune că nici una din propuneri n-a fost executată așa cum s-a conceput și cum ar fi fost cu adevărat folositoare",[10] se arată în raport. Desigur, această relatare se referă la opoziția nobilimii față de înființarea regimentelor de graniță și îndeosebi față de militarizarea românilor în care vedea un mare pericol. „Fanatismul constituțiilor — se arată în raport — este la ungurii din Transilvania mult mai mare ca la cei din Ungaria, fiindcă văd pericolul care-i pîndește".[11] Termenul de constituții are aici înțelesul de privilegii, iar cel de unguri se referă la nobilimea maghiară. Este cunoscut zelul cu care aceasta își apăra privilegiile față de înnoirile ce se anunțau, ascuțindu-și armele juridice. Așa după cum se știe, în Transilvania nobilimea era aproape exclusiv maghiară, iar țărănimea aservită era formată în majoritate covîrșitoare din români, contradicțiile sociale avînd și caracter național. De aici rezultă poziția mai rigidă a nobilimii transilvănene față de orice schimbări, neadmițînd nici o fisură în cadrul sistemului feudal.

În continuare, raportul relevă despotismul nobilimii față de supuși, adică față de țăranii aserviți, precum și numeroasele ei abuzuri, ca de pildă,

---

[7] *Ibidem*. c = 96 — 105.

[8] Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691 — 1774*, în A.I.I.N., IX, 1943 1944, Cluj — Sibiu, p. 179.

[9] Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei 1774 — 1867*, ibidem, pp. 227 — 237.

[10] Arh. St. București, fond Microfilme din Austria, inv. nr. 1 192, rola 59 c = 96 — 105.

[11] *Ibidem*. c = 210 — 224.

oprirea navigaţiei pe rîuri, şi multe altele.[12] Raportul menţionează de asemenea faptul că „taxa capului" este prea mare pentru oamenii săraci, iar sistemul de reparaţie a contribuţiei nu este corespunzător. Contribuabilii sînt apăsaţi şi de perceptori care fiind slab plătiţi, se lasă mituiţi.[13]

Referitor la raporturile dintre ţăranii iobagi şi domnii de pămînt, raportul arată necesitatea unei reglementări urbariale în Transilvania, care să fie făcută de comisari cinstiţi, imparţiali, nu de nobili şi care să cunoască limbile vorbite în această ţară.[14] În raport se menţionează faptul că, ţăranii saşi cer şi ei sprijin împotriva abuzurilor magistraţilor lor. „Dacă s-ar cerceta aceste abuzuri asupra saşilor de către un comisar imparţial, s-ar putea auzi lucruri de mirat asupra cărora, azi, din frică, se păstrează tăcerea",[15] se relatează în raport. Această situaţie s-ar datora, după autorul raportului, şi faptului că ţăranii saşi nu aveau alt for la care să apeleze pentru a-şi apăra drepturile decît la comitele naţiunii săseşti, care însă era ales din rîndul aceloraşi persoane corupte şi pline de greşeli.[16] Raportul relevă însă faptul că „cele mai mari presiuni se fac asupra iobagilor români".[17] „Asemenea apăsări asupra cetăţenilor unei ţări se datoresc fie că legile sînt făcute de aşa natură, fie că ele nu sînt respectate de către cei în drept să le aplice. De aceea, ar trebuie verificate mai întîi legile, dacă sînt sau nu bune",[18] se arată în raportul Consiliului de stat către împărăteasa Maria Tereza.

Un loc de seamă ocupă în documentele menţionate problema emigrărilor româneşti din Transilvania, în Moldova şi Ţara Românească, dar şi în alte părţi. Astfel, într-una din informările adresate lui Iosif al II-lea, autorul ei, care trebuie să fi fost vreun consilier al guberniului, arată că, a studiat cauzele emigrărilor, întrebînd în acest scop pe funcţionari, pe preoţi, pe ţăranii din satele de carantină şi chiar pe unii emigranţi care s-au reîntors. Din răspunsurile funcţionarilor rezultă că emigrările s-ar datora foametei şi dezordinei. „Dacă însă am întreba pe ţărani — se arată în informare — ei spun: foametea, scumpetea mare, robotele nenumărate şi comportarea deosebit de rea a domnilor de pămînt".[19] Aceleaşi cauze sînt menţionate şi în răspunsurile preoţilor şi ale emigranţilor care s-au reîntors, aceştia din urmă invocînd şi ducerea lor în eroare de către „instigatori", desigur, pentru a scăpa de eventualele pedepse. Este de menţionat însă faptul că toţi emigranţii reîntorşi refuzau să indice drumurile şi pasurile pe unde au fugit. „Toţi, ca şi cum s-ar fi înţeles înainte — se arată în informare — afirmă că nu ştiu drumul sau pasurile care le-au uşurat fuga, deoarece ei au plecat noaptea, astfel că nu mai recunosc locurile pe unde au trecut".[20] Desigur, ţăranii emigranţi care

---

[12] *Ibidem*, c = 226—232.
[13] *Ibidem*, c = 201 — 205.
[14] *Ibidem*, c = 206 — 210.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, c = 546 — 550.
[18] *Ibidem*, c = 578 — 589.
[19] *Ibidem*, c = 190 — 196.
[20] *Ibidem*, c = 196 — 199.

se reîntorceau, puţini la număr de altfel, refuzau să indice autorităţilor pasurile, drumeagurile şi potecile pe unde au trecut Carpaţii, pentru a le folosi din nou, la nevoie, fie ei, fie alţi ţărani.

În informare se menţionează de asemenea că, oamenii fug cu multe vite şi cu obiecte de casă, cu femeile şi copiii, cu caii care trag trăsurile. „După cum reiese din plîngerile ţăranilor, atît scrise cît şi verbale, apoi după cum m-am convins şi eu — se arată în informare — am ajuns la concluzia că domnii de pămînt, prin confiscarea întregii averi a emigranţilor, au după aceştia mai mult folos decît pagubă. Iar după părerile lor mărginite, voiau ca prin aceasta încă să cîştige".[21] În informare se relevă faptul că, sînt atîtea cărări prin munţi încît numai cu 20 000 de oameni s-ar putea păzi graniţa. „Proba este clară, fiindcă în fiecare an pleacă mulţi oameni cu familiile şi cu animalele în Moldova şi Ţara Românească fără a trece pe lîngă posturile de pază".[22] În consecinţă, după opinia autorului acestei informări, grănicerii, în situaţia lor de atunci, n-ar fi reuşit să oprească emigrările, propunînd ca frontierele să fie păzite de trupele de linie. Se ştie că una din raţiunile care au stat la baza înfiinţării regimentelor de graniţă a fost oprirea emigrărilor, ceea ce nu s-a putut totuşi realiza decît în parte. „Trebuia oprită — scrie istoricul David Prodan — această osmoză permanentă care, în timp ce circulaţia culturală cultiva unitatea poporului român în păturile suprapuse, îi întreţinea unitatea chiar la temeliile sale".[23]

Pentru curmarea emigrărilor, în informarea menţionată mai sus se propune publicarea unei amnistii generale pentru toţi cei care au fugit cu scopul de a-i determina să se reîntoarcă. Aceasta cu atît mai mult, întrucît pe cei plecaţi îi sperie şi carantina, unde sînt ţinuţi destul de mult, fără a li se asigura întreţinerea, fiind hrăniţi de satele şi prietenii lor. De asemenea, se propune ca la reîntoarcere, emigranţii să fie scutiţi de plata taxei de 2 creiţari care se percepea la vamă, deoarece sînt săraci, iar casele şi terenurile lor le-au fost luate şi date altora, fiind astfel nevoiţi să-şi ducă viaţa în cea mai mare mizerie. În continuare, se menţionează faptul, că amnistia care a fost dată de Consiliul aulie de război pentru cei fugiţi cu scopul de a-i determina să se reîntoarcă, a fost limitată la un termen prea scurt. Se propune astfel acordarea unei noi amnistii generale, care să fie publicată în toate comitatele, districtele şi scaunele.[34] În aceiaşi informare se relatează, între altele, că românii din Moldova şi Ţara Românească au dat jos vulturii imperiali de pe noua frontieră. Se ştie că, în anul 1769, Austria a obligat cele două Principate şi Imperiul otoman să accepte o rectificare de frontieră de-a lungul Carpaţilor, în favoarea ei, ocupînd o serie de munţi, care au fost numiţi „munţii revendicaţi". Românii din Principate considerau pe bună dreptate că acei munţi le aparţin, nerecunoscînd noua frontieră.

---

[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.* c = 245 — 246.
[23] *Istoria României*, Bucureşti, 1963, vol. III, p. 514.
[24] Arh. Şt. Bucureşti, fond Microfilme din Austria, inv. 1 192, rola 59, c — 284 — 408.

Emigrarea este considerată drept cel mai mare rău care s-a ivit pînă atunci în Transilvania şi în raportul Consiliului de stat către împărăteasa Maria Tereza, întocmit, aşa după cum s-a arătat, pe baza informărilor din jurnalul de călătorie al lui Iosif al II-lea, culese cu ocazia vizitei prin această ţară. „Cauza acestui rău — se arată în raport — constă în sistemul defectuos de contribuţii şi în apăsările execitate de nobilii feudali asupra ţăranilor iobagi".[25] În raport se menţionează de asemenea faptul că: „Din cauza multor emigrări, populaţia Transilvaniei mai mult a scăzut decît a crescut în ultimii ani".[26] În consecinţă, se recomandă măsuri în vederea sistării asupririlor prin reglementările urbariale ce urmau a se introduce, precum şi prin îmbunătăţirea sistemului de contribuţii.

În acelaşi raport, sînt indicate şi măsurile de ordin poliţienesc pentru oprirea emigrărilor. Astfel, se recomandă ca: „Primarii satelor să nu permită nici unei familii să iasă din sat şi cu atît mai puţin să le dea paşapoarte. De asemenea, familiile din alte sate care trec prin localităţile lor să nu fie lăsate să meargă mai departe".[27] În continuare, se propune ca: „Toate satele unei circumscripţii să fie împărţite în mai multe cercuri şi fiecare cerc să-şi delege un ţăran care să viziteze mai des cercul său, iar pe acei locuitor care au fugit de curînd să-i urmărească şi să-i prindă".[28] Se recomandă apoi ca: „Ziua şi noaptea să fie paznici prin sate pentru ca nici unui locuitor să nu i se permită a-şi vinde lucrurile şi animalele fără autorizaţie din partea domnilor de pămînt".[29] De asemenea, se propun pedepse aspre pentru acei locuitori care nu vor opri pe emigranţii ce trec prin satele lor, iar funcţionarii de la vamă şi alţii care nu vor raporta în cel mai scurt timp cazurile de emigrări urmau a fi consideraţi drept tăinuitori, suportînd consecinţele în conformitate cu prevederile legilor. În raport se recomandă apoi ca, domnilor de pămînt să li se interzică în viitor a-şi însuşi averea emigranţilor, care urma să treacă în proprietatea comunelor".[30] „Românii de frică că vor fi trecuţi cu forţa la unirea religioasă — se arată în raport — au fugit mulţi peste graniţă, luîndu-li-se cu forţa şi bisericile."[31] În consecinţă, se propune ca, preoţimea română unită să renunţe la orice mijloace de forţă faţă de „schismatici" şi să folosească în acţiunea de atragere a populaţiei româneşti la unire numai metode de convingere. Şi în acest document se menţionează faptul că celor fugiţi li s-a dat un anumit termen pentru a se reîntoarce, termen care expirase în data de 6 noiembrie 1773, fiind prelungit cu încă un an. Raportul recomandă guberniului să ordone şi să publice prelungirea în continuare a termenului de reîntoarcere.[32]

Reflectînd asupra relatărilor de mai sus, ne putem da seama de îngrijorarea organelor centrale de conducere de la Viena faţă de fenomenul

---

[25] *Ibidem.* c = 536 — 541.
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.* c = 541 — 548.
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem.* c = 550 — 556
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*

emigrărilor, care avea consecinţe grave pentru visteria statului, pentru economie şi pentru armată. În raportul clerului român unit din 1773 către împărăteasa Maria Tereza, se arată, între altele, că „atîtea mii de români pribegesc de aici în alte ţări, încît înşişi moldovenii şi muntenii au fost auziţi strigînd stupefiaţi mulţimilor de oameni care veneau la ei: „tota Transilvania ad nos venit".[33] Desigur, expresia este exagerată, dar caracteristică pentru amploarea pe care o luase emigrarea românilor din Transilvania, mai ales în secolul al XVIII-lea. Acest fapt constituie o dovadă de necontestat a lipsei de orice bază ştiinţifică a teoriei privind imigraţia românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea, teorie elaborată şi vehiculată de unii istorici străini, în mod interesat, mai ales în preajma şi în timpul celui de-al II-lea război mondial.[34]

Cu ocazia vizitei sale prin Transilvania Iosif al II-lea este alarmat de situaţia grea în care se aflu ţăranii iobagi, de stările de fapt intolerabile din această ţară. „Este lucru de mirare — scria el în jurnalul său de călătorie — cum mai pot să existe în ţară atîţia oameni din aceştia nenorociţi".[35]

Relatări importante găsim în documentele menţionate mai sus şi în ceea ce priveşte situaţia regimentelor de graniţă din Transilvania, precum şi unele propuneri privind măsurile care se cereau pentru reorganizarea acestora în scopul înlăturării unor neajunsuri. Astfel, într-un raport înaintat lui Iosif al II-lea cu ocazia vizitei sînt menţionate cele două regimente de infanterie româneşti de graniţă, cele două secuieşti şi regimentul de husari, care cuprindea şi 4 companii de români, repartizate la această unitate după desfiinţarea regimentului românesc de dragoni de la Năsăud în anul 1770. În raport se relatează, între altele, faptul că generalul Buccow ar fi intenţionat să infiinţeze şi cîteva batalioane de graniţă săseşti, ce urmau să cuprindă anual mai multe sute de recruţi, dar n-a reuşit din cauza unor greutăţi care s-au ivit. Generalul Siskovics, care a continuat şi încheiat acţiunea de înfiinţare a regimentelor de graniţă începută de Buccow s-ar fi lăsat influenţat de magnaţi, aceştia opunîndu-se militarizării.[36] Se ştie că, atît nobilimea maghiară, cît şi patriciatul săsesc, au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a împedica înfiinţarea regimentelor de granţă şi îndeosebi a celor româneşti.

În ceea ce priveşte regimentul II românesc de graniţă, raportul menţionează că, acesta cuprindea la data respectivă 34 de sate, care erau complet militarizate. „Aici se pot vedea rezultatele militarizării, întrucît atît problema şcolară, cît şi repararea drumurilor şi alte ordine poliţieneşti sînt mai bune decît în alte părţi, deşi pămîntul este puţin productiv, iar oamenii aici sînt cei mai săraci",[37] se arată în raport. Între neajunsurile

---

[33] Dr. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 259.

[34] Vezi mai pe larg această problemă la D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944.

[35] Arh. St. Bucureşti, fond Microfilme din Austria, inv. nr. 1 192, rola 59, c = 656—578.

[36] *Ibidem*. c = 150 — 160.

[37] *Ibidem*. c = 164 — 165.

constatate la acest regiment, ca de altfel și la celelalte, raportul menționează lipsa unei legături mai strînse între companiile situate la distanțe mai mari de graniță și cele din Valea Rodnei, între ele, unii proprietari posesînd sate pe care n-au voit să le cedeze pentru a fi militarizate. Ca exemplu, în acest sens, este dată Valea Bîrgăului, unde familia contelui Bethlen poseda 4 sate pe care „natura le-a destinat pentru a fi militarizate și totuși n-au fost cedate".[38] În raport se arăta de asemenea că, unele sate militarizate sînt situate mai îndărăt, de unde oamenii se plîng că trebuie să mărșăluiască pînă la 3 zile pentru a ajunge la postul de pază pe cordon. „Serviciile militare sînt destul de grele, iar oamenii nu sînt prea mulțumiți de numeroasele sarcini pe care le au",[39] se relatează în același raport.

Încercînd să prezinte situația celor cinci regimente de graniță din Transilvania, raportul redă principalele plîngeri ale grănicerilor, după cum urmează:

1. Toți bărbații, fără excepție, oricîți ar fi înr-o casă, care pot să poarte armă sînt înrolați. fără a se lua în considerare că sînt capi de familie sau că sînt cinci-șase frați. Toți trebuie să facă serviciul militar și să-și procure haine și curele pe cheltuială proprie. În acest fel, numărul grănicerilor este desigur mare, dar nu se are în vedere că acești oameni nu pot face serviciul militar și deci absenta de acasă, fără a-și crea greutăți în întreținerea familiei și în procurarea uniformei. O casă nu poate să întrețină 4—5 oameni, lipsindu-se de ei și în plus să-i și îmbrace.

2. Grănicerii trebuie să-și procure toate, ei înșiși, iar în unele localități, ofițerii îi folosesc prea mult în interesul lor și nu au în vedere economia adevărată a grănicerilor, adică muncile lor la cîmp.

3. Serviciul militar este foarte greu, din care cauză, oamenii nu-și pot efectua munca cîmpului. Adeseori, într-o casă în care nu este decît un singur bărbat, chiar în timpurile cele mai bune pentru semănat, secerat și căratul grîului, grănicerii sînt ținuți la posturile de cordon 14—18 și uneori 20 de zile, departe de casele lor, spre cea mai mare pagubă a economiei.

4. Pentru zilele plecării și întoarcerii de la postul de cordon, în cazul că drumul este de o zi, grănicerii nu primesc soldă.

5. În serviciile de ordonanță și de expedierea scrisorilor, grănicerii sînt foarte îngreunați, întrucît zilele de poștă nu sînt organizate.

6. La exercițiile militare, grănicerii sînt tratați prea sever. Corpurile lor și așa destul de slăbite de muncile cîmpului, nu pot sta întotdeauna într-o poziție militară reglementară.

7. Unii ofițeri sînt excesivi în ce privește pedepsele, ca și în privința unor lucrări și sarcini publice, pretinzîndu-li-se mai mult decît le permit posibilitățile și puterile lor.

8. Mai ales la regimentele românești, li s-au luat veniturile de mori, de cîrciume și alte avantaje laterale, care toate au fost alodializate (trecute în proprietatea statului — n.n.).

---

[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*

9. La construirea drumurilor şi podurilor, la tăiatul lemnelor, la construirea multor locuinţe ofiţereşti, la ridicări de garduri, la săparea de şanţuri şi la alte lucrări publice, regimentele de graniţă, îndeosebi cele româneşti, sînt prea mult folosite.

10. Grănicerii desemnaţi pentru a fi instruiţi în serviciul de artilerie sînt folosiţi şi la exerciţiile de infanterie, ceea ce li se pare ilegal. Acest lucru a fost interzis de fapt prin rezoluţii.

11. Husarii grăniceri care nu au cai sînt folosiţi ca infanterişti la posturile de cordon, oricît de departe ar fi aceste posturi.

12. Din solda de 3 creiţari pe care soldaţii grăniceri o primesc la posturi nu pot trăi, fiind nevoiţi să-şi ducă mîncare de acasă pentru a se hrăni.

13. În procesele cu nobilii, grănicerii nu reuşesc să ajungă la o sentinţă dreaptă, neputînd să-şi recapete terenurile şi bunurile lor din mîinile acestora.

14. Mulţi grăniceri nu au pămînt şi totuşi trebuie să facă serviciul militar.

„Acesta sînt, în esenţă, plîngerile pe care grănicerii mi le-au înaintat de mai mulţi ani“,[40] se menţionează în raport, al cărui autor ar putea fi comandantul militar al Transilvaniei din acel timp, generalul Preiss, guvernatorul Maria Iosif Auersperg (1771—1774), sau, probabil, Samuil Brukenthal, omul de încredere al Curţii de la Viena. „Desigur — continuă raportul — dacă azi acestor, grăniceri li s-ar oferi posibilitatea de a se reîntoarce la starea ţărănească pe care au avut-o înainte, ei ar primi-o, îndeosebi secuii, cu ambele mîini“.[41] Aşa după cum rezultă din cele arătate mai sus, instituţia de graniţă transilvăneană avea multe neajunsuri, care constituiau motive serioase de îngrijorare pentru autorităţile habsburgice.

În continuare, autorul raportului face o serie de propuneri pentru înlăturarea acestor neajunsuri şi remedierea situaţiei după cum urmează:

1. Desfiinţarea taxei pe cap, prin care „mulţi oameni ar fi fericiţi“, iar statul ar obţine agricultori şi soldaţi mai buni. Se ştie că taxa pe cap sau taxa capului, cum i se mai spunea, era principalul impozit pe care-l plăteau grănicerii. În sprijinul acestei propuneri, autorul raportului aduce drept argument faptul că, dacă aceşti oameni (grănicerii — n.n.), vor fi mulţumiţi, întreg teritoriul graniţei Transilvaniei va fi asigurat de tot felul de incursiuni din partea bandelor de hoţi, din punct de vedere sanitar şi mai ales, va fi oprită emigraţia.

2. Grănicerilor să li se asigure respectare statutului, care prevede ca fiecare familie să dea numai un om pentru serviciul militar. Prin aceasta s-ar reduce numărul grănicerilor, dar aceştia ar fi mai fericiţi, mai siguri şi mai înstăriţi.

3. Acei grăniceri care nu posedă terenuri să nu fie obligaţi a face serviciul militar, aşa cum este pe alte graniţe. Aceasta ar face ca mulţi

---

[40] *Ibidem*. c = 167 — 171.
[41] *Ibidem*.

bărbaţi să rămînă acasă, asigurîndu-se braţele necesare pentru muncile din agricultură.

4. Pentru a se evita transferările de locuitori, care sînt întotdeauna păgubitoare, acei oameni care se află în zona de graniţă să fie toţi militarizaţi, evitîndu-se astfel amestecul grănicerilor cu provincialii.

5. Toate bunurile grănicerilor amanetate sub orice titlu, să fie răscumpărate de către stat, pentru care este nevoie de 200 000 de florini. Această răscumpărare se propunea a se face nu în bani, ci prin compensaţie, adică prin cedarea către nobili a acelor sate grănicereşti care se aflau la distanţe mai mari de cordonul graniţei. În acelaşi timp, urmau a fi militarizate alte sate care se aflau în apropierea graniţei.[42]

„Acestea ar fi — se arată în raport — singurele măsuri care ar duce la îmbunătăţirea situaţiei grănicerilor".[43] În continuare, în raport se menţionează faptul că, în cazul cînd aceste propuneri vor fi acceptate şi aplicate, atunci grănicerii vor recunoaşte într-adevăr avantajele stării lor, iar ţăranii provinciali, îndeosebi iobagii, vor cere să fie şi ei militarizaţi. „Românul, va fi astfel eliberat de starea iobăgească în care zace", iar emigrările vor înceta sau vor fi neînsemnate,[44] se arată în raport. Acelaşi raport menţionează apoi faptul că, starea graniţei militare din acel timp nu mai putea fi tolerată. În consecinţă, se propune ca ea sau să fie desfiinţată şi posturile de cordon, păzite de ţăranii plăieşi, sau să fie menţinută mai departe, luîndu-se măsurile indicate.[45]

Propunerile menţionate mai sus privind reorganizarea graniţei militare din Transilvania sînt consemnate şi completate în raportul Consiliului de stat către împărătească. Raportul se referă la situaţia generală a Transilvaniei şi la măsurile care se impuneau pentru reorganizarea şi apărarea militară a acestei ţări. Astfel, pe lîngă propunerile amintite mai sus, în acest raport se recomandă ca toate bunurile nobiliare din teritoriile care ar cădea în zonele militarizate să fie conscrise şi evaluate, iar apoi să fie predate grănicerilor. În caz că domnii de pămînt ar refuza să primească în bani valoarea lor, atunci statul să le plătească numai dobînda anuală. În acest fel, grănicerii ar dispune de terenuri mai întinse, avînd astfel condiţii mai bune de trai.[46] De asemenea, în raport se preciza ca, naţiunea săsească care prin extinderea graniţei militare ar pierde unele terenuri, să primească în compensaţie alte terenuri în Banat. La fel şi domeniile camerale din Transilvania, cu excepţia celor care aparţin minelor şi ocnelor de sare, să fie compensate pentru bunurile lor care vor trece la miliţia de graniţă, din posesiunile camerale din Ungaria.

O altă propunere, la cele de mai sus, este ca să se aibă în vedere nu numai suprafaţa şi calitatea terenului de care depinde omul înrolat în miliţia de graniţă, ci şi alte mijloace de trai pe care le-ar avea, ca de

---

[42] *Ibidem.* c = 171 — 180.
[43] *Ibidem.* c = 189 — 190.
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.* c = 523 — 536.

pildă, tăiatul şi comerţul cu lemne, creşterea vitelor etc. În raport se recomandă apoi ca, acei locuitori din zona graniţei militare ce nu vor să se înroleze ca grăniceri, să aibă posibilitatea de a face schimb cu alţi locuitori provinciali, care îşi vor exprima dorinţa de a fi militarizaţi.[47]

În ceea ce priveşte posturile grănicereşti de control, raportul arată necesitatea de a se stabilii numărul acestora în funcţie de căile de comunicaţie şi de comerţul care se face prin punctele respective. Pentru stabilirea acestora, se recomandă o strînsă colaborare între comandamentul militar şi gubern, sub îndrumarea Consiliului de război al Curţii.[48]

Din cele relatate mai sus, reiese clar tendinţa Curţii de la Viena de a extinde graniţa militară pentru ca ea să devină o linie continuă, neîntreruptă, din Banat pînă în Maramureş. Dar această tendinţă se lovea de opoziţia înverşunată a nobilimii maghiare şi a patriciatului săsesc. Astfel, într-o informare adresată lui Iosif al II-lea cu ocazia vizitei sale prin Transilvania, se menţionează faptul că: „Înfiinţarea unei miliţii de graniţă în Maramureş, pentru care s-au făcut propuneri de cîteva timp, a întîmpinat foarte mari greutăţi".[49] Desigur, asemenea greutăţi au fost create mai ales de nobilime. În jurnalul său de călătorie, Iosif al II-lea va consemna faptul că, trecînd prin Bistriţa, în drum spre Năsăud la 18 iunie 1773, a primit în audienţă pe primarul comunei Bîrgău, însoţit de încă doi ţărani iobagi. Primarul s-a plîns că administratorul contelui Bethlen l-a arestat şi bătut, iar apoi l-a scos din sat, confiscîndu-i bunurile, pentru faptul că la întrebarea pe care i-a pus-o un ofiţer, dacă oamenii vor să devină grăniceri, el a răspuns afirmativ, arătînd că aceasta ar fi dorinţa tuturor locuitorilor din satele de pe Valea Bîrgăului.[50] Din ordinul lui Iosif al II-lea, primarului i-au fost restituit bunurile, iar administratorul respectiv a fost arestat şi trimis sub escortă la Sibiu pentru a fi anchetat. Aşa după cum se ştie, ţăranii din satele de pe Valea Bîrgăului, iobagi ai familiei contelui Bethlen, vor accepta militarizarea în anul 1783, pentru a scăpa de nenumăratele sarcini feudale.

Importante relatări găsim în documentele menţionate şi în ceea ce priveşte situaţia comerţului Transilvaniei, îndeosebi cu cele două Principate, pe teritoriul cărora se desfăşura în acel timp războiul dintre ruşi şi turci. Este vorba de războiul ruso-turc din anii 1768—1774, în care Turcia a fost înfrîntă şi nevoită să semneze pacea de la Kuciuk—Kainardji (1774). Drept recompensă pentru ajutorul diplomatic acordat Turciei cu ocazia încheierii acestei păci, Austria va pretinde şi va obţine consimţămîntul acesteia pentru cotropirea a patru judeţe din nordul Moldovei (1775), teritoriu care va primi denumirea de Bucovina. Acest act ilegal, va scoate şi mai mult în evidenţă politica expansionistă a Imperiului habsburgic. În unul din documentele menţionate se arată că, datorită războiului, comerţul Transilvaniei cu Moldova şi Muntenia a stagnat mult.

---

[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem.* c = 41 — 50
[50] *Ibidem.* c = 278 — 281.

Această situaţie s-ar fi datorat şi măsurilor severe din staţiile de carantină, unde mărfurile erau ţinute timp de 42 de zile. Între produsele care se importau din cele două Principate, sînt menţionate: lînă, bumbacul, ceara, mierea de albine şi pieile de animale, iar între cele care se exportau: fierul, unele produse ale minelor, lemne şi altele.[51] „Odinioară — se arată în document — exista un comerţ considerabil de vite din Moldova şi Valahia prin Transilvania spre Ungaria, dar situaţia de război şi greutăţile carantinei l-au oprit cu totul".[52] Pentru dezvoltarea comerţului se propune reducerea taxelor vamale la unele mărfuri, uşurarea condiţiilor din staţiile de carantină şi introducerea transportului pe unele rîuri, ca de pildă pe Mureş, pe Someş şi parţial chiar pe Crişul Negru şi pe Tîrnave.[53]

În aceleaşi documente se fac unele relatări şi în ceea ce priveşte situaţia învăţămîntului, a bisericii şi a clerului. Astfel, într-unul din ele se arată că în şcoli, copiii trebuie să fie instruiţi şi educaţi „în spiritul supunerii faţă de împărat şi faţă de stat".[54] Se relevă apoi progresul înregistrat în înfiinţarea de şcoli, mai ales în zonele graniţei militare. Între acestea, sînt menţionate îndeosebi şcolile de pe teritoriul regimentului II românesc de graniţă ca: şcoala latină-germană de la Năsăud, cele două şcoli triviale de la Monor şi Maieru, precum şi şcolile comunale. „Părinţii, după ce au observat folosul şcolilor — se arată în document — şi-au trimis copiii să le frecventeze chiar şi în timpul muncilor agricole, cînd aveau nevoie de ei în economie".[55] În document se menţionează de asemenea faptul că, şi românii „schismatici" din comitatele învecinate îşi trimit copii la şcolile din acest district, mai ales la Şcoala latină-germană de la Năsăud. „Folosul care se poate vedea din aceasta — se arată în document — este aşa de mare, încît s-a făcut deja propunerea ca asemenea şcoli să fie înfiinţate şi în alte localităţi din Transilvania".[56] Aşa după cum să ştie, această şcoală era un fel de şcoală primară superioară, la care pe lîngă limba română se preda şi limba latină şi germană. În continuare, se arată că: „Prin asemenea măsuri se ajută şi răspîndirea religiei catolice".[57] Este cunoscută politica de catolicizare a Curţii de la Viena în viziunea căreia religia catolică avea menirea de a întări pe plan spiritual unitatea imperiului, alcătuit din atîtea ţări şi popoare înglobate în el cu forţa.

Cît priveşte religia română unită în document se arată că aceasta este privită cu totul aparte de religia romano-catolică. Mai mult chiar, „antipatia preoţimii române unite faţă de preoţimea romano-catolică merge aşa de departe, încît cu fiecare ocazie în care observă o avantajare a bisericii romano-catolice, fraternizează cu preoţimea „schismatică".[58] Din

---

[51] *Ibidem*. c = 199 — 201.
[52] *Ibidem*. c = 539 — 541.
[53] *Ibidem*.
[54] *Ibidem*. c = 514 — 519.
[55] *Ibidem*.
[56] *Ibidem*.
[57] *Ibidem*
[58] Ibidem.

această cauză, se relatează în document, şcoala latină-germană de la Năsăud n-a fost pusă sub conducerea bisericii romano-catolice, ci sub conducerea bisericii române unite. Această relatare constituie încă o dovadă a sentimentului de solidaritate de care românii au fost animaţi întotdeauna, peste deosebirile de ordin confesional, fiind conştienţi că luptă pentru aceiaşi cauză.

Aşa după cum se ştie, despotismul luminat tindea să dea învăţămîntului un caracter politic, punîndu-l, ca şi biserica, sub îndrumarea şi controlul statului. „Învăţămîntul de stat sau controlat de stat — scrie istoricul David Prodan — urmează să crească cetăţeni utili, devotaţi statului, funcţionari pentru întinsul lui aparat, cadre militare pentru armata sa tot mai numeroasă. Iar biserica, îndrumată, ocrotită de stat, e chemată să susţină moral toate acestea. În cazul Austriei, etatismul, centralismul politic mai e chemat şi să sporească elementele de coeziune ale imperiului, atît de întins şi de eterogen, şi să-l ajute în stăpînirea mulţimii popoarelor sale".[59]

Din relatările documentelor menţionate mai sus, rezultă că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, stările de fapt din Transilvania erau de aşa natură încît ajunseseră să îngrijoreze şi Curtea de la Viena. Cu ocazia vizitei sale prin Transilvania, Iosif al II-lea e izbit pretutindeni de numeroasele abuzuri ale nobilimii faţă de ţăranii iobagi, de starea mizeră a acestora, precum şi de defecţiunile aparatului administrativ şi neajunsurile sistemului de organizarea a regimentelor de graniţă. În jurnalul său de călătorie, viitorul împărat consemnează faptul că a primit cu această ocazie peste 12 000 de petiţii din partea locuitorilor, îndeosebi din partea ţăranilor.[60] Curtea de la Viena era conştientă de faptul că, o astfel de situaţie nu putea fi tolerată prea mult, preconizînd măsuri de îndreptare în spiritul absolutismului luminat, care corespundeau cu interesele şi raţiunile politicii sale.

Prin caracterul inedit al materialului documentar pe care-l pune în circuitul ştiinţific, prezenta lucrare poate aduce o contribuţie modestă la lărgirea şi adîncirea cunoştinţelor privind frămîntările sociale şi naţionale din această perioadă, care vor culmina cu marea răscoală a ţăranilor de sub conducerea lui Horea şi cu mişcarea *Supplexului* (1791), a cărui postulate constituie un adevărat program politic al naţiunii române din Transilvania.

---

[59] Acad. D. Prodan, op. cit. p. 241.

[60] Arh. Şt. Bucureşti, fond Microfilme din Austria, inv. nr. 1 192, rola 59, c = 234 — 245.

BERICHTE ÜBER DIE SIEBENBÜRGISCHEN ZUSTÄNDE WÄHREND DES BESUCHES DES JOSEPH DES ZWEITEN (1773)

(Zusammenfassung)

Gestütet auf neuen unveröffentlichen dokumentarischen Material, der Aufsatz stellt uns dar, einige Berichte bezüglich der sozial politischen Lage aus Siebenbürgen in der Zeit des Besuches Iosef des Zweiten, im Jahre 1773. Es werden hervorgehoben die Missbräuche des Adels gegen die unterdrückte Bauerschaft. ihre schwere Lage und als Folge dessen, die Emigration kompakter Massen in die Moldau und Walachei. Bedeutende Berichte wurden im Aufsatze aufgebracht auch betreffs der Militärgrenze von Siebenbürgen aus jener Zeit und der Mangelhaftigkeit ihrer Organisierungssystems, sowie über die verschiedenen Vorschläge für ihre Beseitung.

Der Aufsatz stellt uns dar auch manche Berichte betreffs der Lage des Unterrichtswesens und der Kirche, wie auch über die Rolle welche diese in der politischen Anschauung des von damaligen Wiener Hof beförderten illuminierten Despotismus spielten

TRANZACŢII ASUPRA IOBAGULUI ŞI ASUPRA PĂMÎNTULUI PE DOMENIUL GURGHIU (1652—1715)

LIVIU URSUŢIU

1. Tranzacţii asupra iobagului

Iobagul şi pămîntul, cele două componente de bază ale proprietăţii feudale, constituie obiectul unor tranzacţii între stăpîni. Iobagii pot fi *donaţi* (dacă stăpînul e principele), *zălogiţi, testaţi, vînduţi.* Aceste tranzacţii se fac cu unitatea iobăgească (familia, bunurile mobile, sesia sa) sau numai cu persoana fizică a iobagului. În tranzacţiile făcute numai asupra persoanei iobagului este vorba în majoritatea cazurilor de iobagi necăsătoriţi sau iobagi fugiţi, deci lipsiţi sau despărţiţi de sesie. Ei urmează a fi aşezaţi de noul stăpîn. Nu se pune problema deposedării iobagului de pămîntul său, ci doar de mutarea sau aşezarea lui. Iobagul fără pămînt nu-şi realizează valoarea. Ne găsim într-o perioadă de stringentă lipsă a forţei de muncă.[1]

Donaţiile sînt făcute de principe nobilului pentru servicii sau merite deosebite. Donaţiile din bunurile fiscale, cum este şi cazul domeniului Gurghiu, conform legilor ţării, sînt temporare şi condiţionate. Ele se fac în formula inscripţiilor şi, în fapt, nu se pot distinge de zălogiri. Încă dieta din 1615 a fixat bunurile şi veniturile ce se considerau fiscale, hotărînd şi regimul exploatării lor. Approbatele (P. III, tit. VIII) vor prelua aceste hotărîri şi le vor completa, reglementînd definitiv statutul juridic al bunurilor fiscale. Acestea nu pot fi înstrăinate *jure perpetuo*, ci doar se pot zălogi unor nobili cu merite, care au adus servicii ţării prin osteneala sau banii lor. Bunurile pot fi recuperate de Fisc prin restituirea sumelor date de donatar. Principele şi consiliul său hotăresc cine putea beneficia de asemenea bunuri.

Zălogirile reprezintă o formă de împrumuturi garantate prin cedarea în folosinţă a unor bunuri, în cazul de faţă a unor iobagi sau unităţi iobăgeşti. Zălogiri de iobagi, uneori de sate întregi sau porţiuni de sate, se fac atît de către principe, cît şi de către nobili. Ele asigură stăpînirea absolută asupra bunului dat ca zălog pînă la restituirea sumei împrumutate.

Vînzarea-cumpărarea de iobagi este mai rar întîlnită în forme deschise. Ea se practică destul de frecvent mascat, cum ar fi în cazul unor zălogiri fără termene de răscumpărare sau a unor zălogiri nerăscumpărate.

Scriptele domeniului Gurghiu consemnează şi ele asemenea tran-

---

[1] Varga J., *Jobbágyrendszer a magyarországi feudálizmus kései századaiban 1556 — 1767*, Budapesta, 1969, p. 168—200.

zacții. În 20 martie 1662,principele Apafi reînnoiește un act de zălogire din vremea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, pentru Alexandru și Francisc Gazdagh, care ținea în zălog o porțiune din satul Gligorești, în suma de 500 fl.[2] După anul 1680, întregul sat va ajunge în mîna familiei Teleki.

La 20 mai 1664, principile zăgolește nobilului Mathe Balogh, pentru meritele sale în solia la marele vizir, 3 iobagi și o văduvă de iobag pentru 50 de taleri imperiali. Doi dintre iobagi sînt din Gligorești, al treilea din Cașva. Familia Balogh va beneficia de cei 3 iobagi pînă la data depunerii sumei.[3]

La 15 septembrie 1665, tot principele Apafi donează lui Francisc Belényesi, tricesimatorul de la Bran, pe iobagul necăsătorit György Török, fugit de pe domeniul Gurghiu, împreună cu copii în cazul căsătoriei sale. Belényesi îl va stăpîni toată viața, de la el nu va fi luat sau donat altuia.[4]

În 24 septembrie 1665, satul Chiheriul de Sus este zălogit lui Ioan Tholdalagi și soției sale pentru suma de 1500 fl. În anul 1702, satul e în mîna lui Ștefan Apor, care i-a depus lui Gabriel Tholdalagi suma de răscumpărare.[5]

Prin actul de donație din 19 iunie 1666, nobilul Mathe Balogh primește, el și urmașii lui, doi oameni străini: Nicula și Dumitru Cădar. Urbariul anului 1682 a porțiunilor Teleki îi consemnează pe ambii înscriși în Cașva. În dreptul lor se notează că au venit din Moldova și au fost donați lui Balogh pe vecie *(örökösön)*, iar acesta i-a așezat în Cașva.[6]

O nouă zălogire pentru același Mathe Balogh o avem din 13 august 1666, cînd acestuia i se înscrie pentru 40 fl. iobagul Laurențiu Dumbravă din Hodac, acum fugit. O clauză a actului de zălogire prevede ca, după recuperarea iobagului, Balogh să-l așeze pe pămînt fiscal și nu pe una dintre moșiile sale familiare.[7]

Drept urmare a meritelor cîștigate, dar și a pierderilor suferite în expediția din Polonia din 1657, principele Apafi zălogește, peste 10 ani, nobilului Péter Csiszár din Ulieș (comitatul Cluj), 2 iobagi fugiți cu copiii lor în suma de 200 fl. Unul din cei doi iobagi e Gheorghe Andonie din satul Comori.[8]

De o zălogire mai substanțială beneficiază Ștefan Balogh, familiar al curții. Pentru devotamentul său față de principe și țară, i se dau în 10 februarie 1667, sub *titulo pignoris*, o casă în Gurghiu cu o sesie, 3 sesii în satul Adrian și 4 în Șerbeni. Toate sesiile sînt locuite. Suma de zălogire e de 500 fl.[9]

Tot pintr-o zălogire iese din componența domeniului și satul Ibă-

---

[2] Arhiva Statului Maghiar. Budapesta, *Arh. fam. Teleki de la Tg Mureș* (P. 657), nr. 4404 (în continuare: *Teleki)*.

[3] *Idem*, nr. 4503.

[4] Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Arh. fam. Alvinczi de Borberek*, IX/97.

[5] Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Arh. fam. Bornemissza*, nr. 3031 (în continuare: *Bornemissza)*.

[6] *Teleki*, 4410, 4440.

[7] *Idem*, 4419.

[8] *Bornemissza*, 3031.

[9] *Idem*, 3113.

neşti, după cum aflăm din dispoziţia principelui Apafi dată prefectului bunurilor fiscale şi provizorului domeniului Gurghiu la 1 februarie 1668.[10] Dispune să i se remită lui Váradi Boldvai Márton 6 case de iobagi din Ibăneşti, deoarece el ţine satul prin inscripţie. În 7 iulie 1680, o nouă dispoziţie, desigur o reînnoire, din care reiese că principele zălogeşte satul Ibăneşti lui Boldvai pentru 3000 fl., pentru ca, la 1 aprilie 1695, Ştefan Apor să depună suma de răscumpărare în mîna urmaşilor lui Boldvai şi să intre în stăpînirea satului.[11]

În 14 septembrie 1669, Mihail Teleki obţine prima casă de iobagi în Gurghiu; principele Apafi zăgoleşte pe iobagul Bojtos Gergely, împreună cu familia şi toate bunurile sale, pentru suma de 60 fl.[12]

O nouă zălogire, pentru atît de mult amintitul Mathe Balogh, are loc în 29 iunie 1672, cînd i se conferă 2 iobagi, Petru şi Costin Frandeş din Hodac, împreună cu moştenirea lor, pentru suma de 100 fl.[13]

Consilierul principelui, Ştefan Tisza, beneficiază şi el de o zălogire, în 29 mai 1675, cînd pentru suma de 10 fl. i se dă iobagul Petru Mărcuş împreună cu sesia sa din Adrian.[14]

Zece iobagi sînt zălogiţi în 7 octombrie 1678 nobilului Andrei Tholdalagi şi fiicei sale cu cîte 40 fl. fiecare.[15] Tot familiei Tholdalagi i se înscrie, *sub titulo pignoris*, la aceeaşi dată, o porţiune a satului Sînmihaiul de Pădure, pentru 80 de taleri imperiali, porţiune răscumpărată abia în anul 1722 de către Ioan Bornemissza.[16] Aceeaşi familie va obţine în 1684 satul Jabeniţa şi o curie nobiliară în Gurghiu pentru 3000 fl.[17]

Cea mai profundă infiltrare în bunurile fiscale de pe domeniul Gurghiu a avut-o familia Teleki. Mihail Teleki apare la mijlocul secolului al XVII-lea drept unul din familiarii lipsiţi de avere, pentru ca la moartea sa (1690) să lase urmaşilor săi cea mai mare proprietate particulară din Transilvania. În calitatea de consilier intim al principelui, el va folosi, timp de trei decenii, puternica sa influenţă politică pentru a-şi asigura o solidă bază economică. Rînd pe rînd îşi formează nuclee economice aproape în toată Transilvania, din Ghioar pînă în Făgăraş, din comitatul Alba pînă în Gurghiu. În 1694, bunurile sale familiale se ridică la 75 de sate şi porţiuni de sate cu 1956 de iobagi, 178 jeleri şi 297 iobagi fugiţi.[18]

Gurghiul întră în preocupările sale abia după anul 1680, cînd principele Apafi îi înscrie, *sub titulo redemptibili*, două dealuri de vie în Gurghiu.[19] În martie 1683 obţine în zălog moşiile lui Mathe Balogh: o curie şi două sesii nobiliare în tîrgul Gurghiu, satele Gligoreşti şi Urisiul de Sus în întregime şi porţii din Casva şi Hodac, pentru suma de 1500

---

[10] Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Arh. fam. Bethlen de Iktár*, R. VI, fasc. 177/2.
[11] *Bornemissza*, 3220.
[12] *Teleki*, 5550.
[13] *Idem*, 5517.
[14] *Idem*, 4480.
[15] *Bornemissza*, 3031.
[16] *Idem*, 3163.
[17] *Idem*, 3170.
[18] Trócsányi Zsolt, *Teleki Mihály, Erdély és a kuruczmozgalom 1690-ig*, Budapesta, 1971.
[19] *Teleki*, 4457.

galbeni, 500 de taleri imperiali și 957,50 fl.[20] El își înmulțește bunurile prin zălogiri succesive de la unii donatori din domeniu, pentru care va obține ulterior și inscripția princiară. În august 1684 obține o sesie în Gurghiu pentru 100 fl.[21] iar în octombrie 1685 ia în zălog averea a 2 drabanți din Gurghiu pentru suma de 60 fl.[22] Alte două sesii i se înscriu în decembrie a aceluiași an.[23] De la Petru Alvinczi cumpără partea lui Ladislau Vajda din Iernuțeni, pe care principele i-o înscrie în 1200 fl.[24] Achizițiile continuă permanent, și într-un ritm susținut. În ianuarie și mai 1689 el ia zălog o casă și o vie cu 500 fl., precum și două vii în Gurghiu.[25] In iulie același an principele îi înscrie, pentru 200 fl. două sesii iobăgești în satul Șerbeni cu toate apertinențele lor.[26] În anul 1694, bunurile familiei Teleki în Gurghiu sînt reprezentate prin stăpînirea integrală a satelor Urisiul de Sus și Gligorești, prin porțiuni din satele Cașva, Adrian, Hodac și Iernuțeni. În total dispune aici de 600 de unități iobăgești și de 16 iobagi fugiți.[27] După o evaluare bănească, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, bunurile familiale se ridică în Gurghiu suma de 13 993/50 fl.[28]

La 30 aprilie 1688, Ștefan Naláczi, consilier al principelui, comite de Hunedoara și Zarand și căpitan al cetății Deva, beneficiază de zălogirea unei case în Gurghiu, a 3 case de iobagi din Adrian și a 4 în Șerbeni, pentru suma de 750 fl. Acestea s-au adăugat la unele anchiziții mai vechi ale familiei, astfel că după o estimație din 1722, bunurile fiscale din Gurghiu zălogite acestei familii se ridică la suma de 1646 fl.[29]

Destul de bine se poate urmări și soarta pe care a avut-o tîrgul Petelea. Din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea jumătate din tîrg iese din administrarea domeniului, deoarece în 14 mai 1693, împreună cu o porțiune din Chiheriul de Jos, este zălogit pentru 3000 fl. lui Gheorghe Baranyai.[30] În 30 iulie 1695. în Chiherul de Jos, în prezența a 3 nobili, urmașul lui Gheorghe Baranyai, Mihail, a dat și a conferit *(ada és conferála)* jumătate din Petelea pentru 2000 fl. lui Ștefan Apor, soției și urmașilor lor. Mihail Baranyai își justifică renunțarea prin aceea că Ștefan Apor a arătat în timpul vieții tatălui său multă afecțiune și grijă față de el. Apoi e convins că Apor îi va oferi înalta sa protecție în aceste vremuri tulburi. E sigur că va fi ajutat de puternicul său protector ca să-și recapete porțiunea din Chiheriul de Jos care i-a fost ocupată forțat de Fisc cu toate că el o ținea în zălog.[31] Porțiunea nu va ajunge niciodată pe

---

[20] *Idem*, 4442.
[21] *Idem*, 4438.
[22] *Idem*, 4381.
[23] *Idem*, 4595.
[24] *Idem*, 4496.
[25] *Bornemissza*, 3031.
[26] *Teleki*, 4460.
[27] Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 315.
[28] *Teleki*, 482.
[29] *Bornemissza*, 3031, 3126.
[30] *Idem*, 3031.
[31] Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Arh. fam. Korda*, II, fasc. 107/1 (în continuare: *Korda*).

mîna lui Baranyai, deoarece în 5 iulie 1708 văduva lui Ştefan Apor o zălogeşte mai departe pentru 1000 fl. lui Mihail Cserei pentru credinţa arătată faţă de familie,[32] iar în martie 1722, prin hotărîrea Guberniului şi a Tablei regeşti de la Sibiu, Fiscul plăteşte lui Cserei doar 584 fl. Faţă de această stare de lucruri, Cserei înfruntă hotărîrea Guberniului, declarînd că el a luat în zălog porţiunea Chiheriul de Jos în 1000 fl., fiind deci nevoit, pentru a-şi recupera pierderea, să păstreze păşunile şi să perceapă dijma din oi.[33]

Tranzacţia din 30 iulie 1695 privind tîrgul Petelea se face cu consensul Cancelariei aulice din Viena. În 27 martie 1696 i se înscrie lui Ştefan Apor pentru 5000 fl. întreg tîrgul.[34] Dar trecerea tîrgului dintr-o mînă în alta nu se încheie aici. În 6 aprilie 1712, în prezenţa a doi juzi ai comitatului Turda, are loc înţelegerea între reprezentanţii familiei Apor, care predau tîrgul cu *eo jure et titulo* şi cu toate actele donaţionale nobilului Mihail Mikes.[35] Abia în anul 1721, Ioan Bornemissza, în virtutea drepturilor sale, răscumpără pentru suma de 5000 fl. de la Bethlen Druzsina, văduva lui Mikes, întreg tîrgul.[36]

Într-o situaţie *(productio)* întocmită în vara anului 1702 se constată că la această dată se aflau în mîna donatorilor bunuri ale domeniului în valoare de 23 755 fl.[37]

Întîlnim şi alte aspecte ale tranzacţiilor asupra iobagilor. Astfel, urbariul din 1697 consemnează un schimb de bunuri între Ştefan Apor şi Ana Petki în satele Chiheriul de Jos şi Ibăneşti. În anul următor, în septembrie 1698, Ana Petki fiind fără bani, cedează pe viaţă cele două sate lui Apor pentru o rentă anuală de 200 fl., 25 mierţe de ovăz şi 10 mierţe de grîu. Apor se obligă să plătească toate dările către Fisc.[38]

La 1703, nobilul Csernátoni Vajda Áron zălogeşte. în prezenţa a 2 nobili, în calitatea lor de juzi comuni, lui Vér Judith, pentru o datorie de 60 fl., pe iobagul său Ştefan Fattyu (păcurar) împreună cu bunurile lui mobile pe 12 ani. Acelaşi act îl pune şi sub chezăşia a 5 iobagi din Adrian, care garantează fiecare cu cîte 40 fl. că Ştefan Fattyu va sluji cu credinţă şi supunere pe noua lui stăpînă.[39] Peste două decenii, urmaşii celor două părţi reactualizează actul. Deoarece familia Vajda nu şi-a achitat datoria, la 30 martie 1723 văduva lui Vajda cedează definitiv pe iobagul în cauză, împreună cu soţia, copiii şi bunurile sale mobile familiei Teleki, înmînîndu-i şi scrisoarea donaţională obţinută de la principe.[40]

Donaţiile, zălogirile făcute de principe se împletesc cu zălogirile şi vînzările făcute de nobili între ei, modificînd, cînd lent cînd în salturi spectaculoase, acest ansamblu de drepturi de proprietate ierarhizate care se completează, se condiţionează şi se limitează reciproc.

---

[32] *Idem*, II, fasc. 76/5.
[33] *Bornemissza*, 3202.
[34] *Idem*, 3223
[35] *Idem*, 3226.
[36] *Idem*, 3229.
[37] *Idem*, 3031.
[38] *Korda*, II, fasc. 76/3.
[39] *Teleki*, 4449.
[40] *Idem*, 4450.

Închinarea este un angajament reciproc între supus şi stăpîn care pretinde slujbă credincioasă şi ascultare veşnică din partea primului, ajutor material şi protecţie din partea ultimului. Deşi contract privat, închinarea iobagului a interesat din raţiuni fiscale şi autoritatea publică. Dietele secolului al XVII-lea se preocupă de problema aşezării unor oameni de liberă circulaţie. Astfel, dieta din aprilie-mai 1628 hotăreşte ca toţi rutenii şi românii fără stăpîn să poată fi prinşi şi puşi sub chezăşie.[41] Hotărîrea e reconfirmată de dieta din ianuarie-februarie 1630, care înscrie şi o pedeapsă de 200 fl. pentru cei care i-ar nesocoti dispoziţiile.[42] Approbatele, în P. III-a, titlul XII, articolul II, tratînd angajarea iobagilor, stipulează că „străinii, oamenii fără stăpîn, nimeni să nu-i poată ţine pe moşie, fără respectarea anumitor prevederi. Stăpînul este obligat să-i prindă şi, în funcţie de starea lor, să-i pună la slujbe, să-i închine ca iobagi şi să-i pună sub chezăşie". Partea V-a, edictul XXXV, vine să completeze articolul, specificînd că nerespectarea dispoziţiilor de către stăpînul aflat în situaţia de a-şi angaja iobagi aduce cu sine plata unei amenzi de 200 fl., sumă care se dădea şi în cazul nerestituirii iobagului fugit.

Dar în legislaţia secolului al XVII-lea întîlnim şi reversul problemei: puterea centrală intervine în anularea sau limitarea închinării ca iobagi a anumitor categorii sociale libere. Este vorba de închinările de secuii aflaţi sub steag.[43] Secuii utilizează închinarea pentru a se sustrage de la obligaţiile militare tot mai apăsătoare.

Fenomenul angajării ca iobagi apare şi pe domeniul Gurghiu. În 6 septembrie 1664, în faţa a 3 nobili, a venit Mihail Farkas, om străin care se închină iobag nobilului Ferencz Gábor din Gurghiu şi fiului acestuia Ştefan, „dîndu-şi mîna că îi va sluji pe aceştia prin muncă iobăgească... din voinţă proprie se dă şi se obligă drept iobag veşnic, el şi copiii săi născuţi sau cei care se vor naşte de acum înainte, lui Ferencz Gábor şi urmaşilor săi". El nu are nici un fel de gospodărie şi nu e obligat nimănui. [44] Ferencz Gábor se obligă în schimb, să-i găsească o casă de locuit, promiţîndu-i că, dacă va fi iobag credincios şi supus, îi va da şi vite şi se va îngriji de el ca să nu-i lipsească nimic. Ultima clauză a actului este aceea că, în cazul în care Farkas Mihai va fugi, noul său stăpîn, în puterea actului încheiat, să-l poată readuce.

Un alt act îl avem din 3 mai 1698, încheiat în prezenţa a 2 nobili. Ştefan Szegedi, dregătorul din Corneşti a lui Iudith Vér, văduva lui Mihail Teleki, vine în faţa celor 2 nobili în numele lui Moldovan alias Puia Petru, închis acum în temniţa din Gorneşti pentru furt. Moldovan Petru se închină la iobăgie veşnică *(örökös jobbágyságra)* lui Iudith Vér din liberă voinţă, din fiu în fiu. În caz că va îndrăzni să fugă, în puterea

---

[41] *Monumenta Comitialia regni Transylvaniae*, ed. Szilágyi Sándor, VIII, Budapesta, p. 484.

[42] *Idem*, IX, p. 92.

[43] *Idem, VII*, p. 491—492, 517—518; *Approbatae Constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. P. V, ed. XLVI, în *„Corpus Juris Hungarici". 1540—1848. évi erdélyi törvények*, Budapesta, 1900.

[44] *Teleki*, 5506 r.

acestui act care are şi valoare de act de chezăşie, capul să-i fie dat morţii.[45]

Un alt exemplu este consemnat în textul urbariului din anul 1688, la satul Hodac, unde se spune că Mihail Teleki stăpîneşte o sesie împreună cu un iobag pe care l-a eliberat din prizonierat, motiv pentru care acesta i s-a închinat iobag veşnic.

Ultimul exemplu pe care îl cunoaştem îl avem din apelul lui Mihail Cserei le sentinţa Guberniului şi a Tablei regeşti din Sibiu, prin care acesta declară că nu a fost despăgubit echitabil în bunurile sale din Chiheriul de Jos. Şi, mai departe, declară că iobagul Moldovan Simion e al lui şi nu al Fiscului, deoarece acesta lui i s-a anajat ca iobag veşnic.

După formulele actelor de închinare, contractul apare ca încheiat din iniţiativa şi la dorinţa iobagului. În fapt însă, el slujeşte, cu prioritate, interesul stăpînului.

Din actele prezentate mai sus, iobagul se închină din lipsă de mijloace materiale, pentru o casă şi gospodărie proprie; se închină pentru a fi scutit de unele pedepse; pentru a se salva din robie. Dar motivele închinărilor au fost mai multe: evaziunea din faţa obligaţiilor militare; posibilitatea de a-şi întemeia o familie; protecţia în faţa unor abuzuri din partea autorităţilor sau a altui stăpîn etc.

Actul încheiat are valabilitate perpetură atît pentru o parte, cît şi pentru cealaltă. Iobagul se angajează la servitute veşnică şi în numele urmaşilor săi faţă de stăpîn şi faţă de urmaşii acestuia.

Fenomenul vine să ilustreze şi o altă realitate socială: existenţa în condiţiile şerbiei a unei păturí de oameni de liberă mişcare.

2. Tranzacţii asupra pămîntului

Tranzacţiile asupra pămîntului vin să dezvăluie încă o realitate a relaţiilor agrare. Tranzacţiile directe sau mascate asupra pămîntului, inalienabil prin definiţia legii, îmbarcă felurite forme. Între acestea se detaşează zălogirile, secondate de unele vînzări-cumpărări. Dar pămîntul se şi schimbă, se testează, se împarte.

La Gurghiu, scriptele cercetate arată o intensă preocupare pentru soarta sesiilor iobăgeşti sau nobiliare, a pămînturilor arabile, fînaţurilor, viilor. Ele constituie şi aici, obiectul unor zălogiri, vînzări, testări şi schimburi.Beneficiarii acestor tranzacţii sînt în general micii nobili, familiarii principelui, cărora pentru servicii aduse ţării, dar mai ales pentru banii lor, li se înscriu, cu titlu de zălog *(titulo pignoris)*, bunuri fiscale. Întîlnim între donatari şi pe marii feudali ai timpului, persoane influente în viaţa politică a ţării. Dar astfel de tranzacţii fac şi iobagii şi drabanţii de pe domeniu.

În 2 februarie 1658, principele Gheorghe Rákóczi al II-lea zălogeşte lui Gabriel Litteratus, notar al cancelariei princiare, *totalem igitur et integram domum seu curiam nobilitarem desertam* în tîrgul Gurghiu. A-

---

[45] *Idem*. 5503.
[46] *Bornemissza*, 3202.

ceastă curie, prin care trebuie să înțelegem și apertinențele ei, a fost a altui nobil, care prin lipsa descendenților masculini a rămas pustie. Curia e înscrisă în 40 fl. cu *omni eam immunitate, exemptione ac praerogativam nobilitari* lui și urmașilor lui.[47] Tot sub *titulo pignoris*, în 4 martie 1662, principele Mihail Apafi înscrie nobilului Ștefan Székely a patra parte dintr-o moșie *(fundus)* nobiliară pentru suma de 50 fl. și a casă nobiliară pentru 200 fl. în satul Iernuțeni, lui și soției precum și urmașilor lor. Zălogirea este justificată prin suferințele pe cale le-a îndurat Székely în robia tătarilor.[48] În 1 august 1664, principele Apafi înscrie nobilului Gheorghe Horvat, coci *nostri aulici supremi*, pentru devotamentul său deosebit, *unum fundum desertum colonicalem* situat în hotarul tîrgului Gurghiu, pentru suma de 100 fl.[49] Tot o sesie iobăgească, pustie cu siguranță, i se înscrie în 3 mai 1665, nobilului Francisc Császár pentru suma de 100 fl. Sesia a fost înainte a iobagului Petru Fazakas din Gurghiu.[50] Pentru serviciile sale fidele, viceprovizorului domeniului, Georgius Racz alias Kertesz de Görgeny Szent Imreh, principele îi înscrie în 28 septembrie 1665 *totalem igitur integrae duas sessiones colonicales* pentru 300 fl. cu scutire de cens și alte taxe față de Fisc. În 11 februarie 1667, după moartea iobagului Mihail Szakács, nobilului Gheorghe Tavaszi i se înscrie sub titlu de zălog pentru suma de 60 fl. sesia iobagului mort fără descendenți.[51] Judelui comitatului Turda, Andrei Hegyesi, i se înscriu ca zălog o casă și a sesie nobiliară, două sesii iobăgești pustii și o vie în Gurghiu pentru suma de 390 fl.[52] În satul Beica de Jos, în anul 1684, Ioan Rados alias Litteratus zălogește o sesie iobăgească pentru suma de 60 fl. O dată cu moartea iobagului Martin Kiss, sesia a rămas pustie de 22 de ani, deoarece iobagul nu a lăsat urmași.

De această posibilitate de zălogire se bucură și unii funcționari ai domenului. Astfel, în 3 ianuarie 1666, principele Apafi, tot pentru serviciile și credința sa față de țară, zălogește lui Ștefan Kézdi de Vásárhely, sameș al domeniului, o sesie întreagă, acum pustie, în satul Beica de Jos *(totalem igitur et integrum fundum fiscalem desertum)* cu toate apertinențele, în suma de 150 fl. Ștefan Kézdi va fi scutit după pămînt de orice dijmă, cens și alte prestații.[54]

Tranzacții se încheie și între nobilii donatori ai domeniului. Astfel, la 5 februarie 1682 se încheie în Gurghiu un act de zălogire în prezența a 2 nobili, între Vitézlő Török alias Szakács Péter, bucătar al principelui, și nobilul Andrei Hegyesi, prin care primul își zălogește o sesie pustie *(egy puszta sessioiat zálogban)* aflătoare în satul Adrian pentru suma de 80 fl. Una din condițiile de zălogire, care de fapt justifică și actul, e aceea că iobagii ce vor fi așezați pe sesie să o poată ține pînă cînd Szakács Pé-

---

[47] *Teleki*, 4433.
[48] *Bornemissza*, 3130.
[49] *Teleki*, 4487.
[50] *Bornemissza*, 3031.
[51] *Ibidem*.
[52] *Idem*, 3072.
[53] *Idem*, 3031.
[54] *Teleki*, 5560.

ter sau urmaşii săi vor plăti lui Hegyesi banii respectivi. O altă condiţie a aceea că toate investiţiile ce vor fi făcute de iobagii aşezaţi, pentru ameliorarea sesiei mai ales în intravilan, să fie plătite de cei care vor răscumpăra sesia.[55] Legate de această sesie sînt şi alte două mărturii, care vin să întregească imaginea asupra mecanismului zălogirii. Astfel, în 24 aprilie 1713, Ana Toma, văduva lui Péter Szakács, vine să ceară de la Mihail Hegyesi, fiul lui Andrei, pentru aceeaşi sesie, încă 3 fl.[56] Numai după 3 luni, în iulie, aceasta măreşte suma de zălogire cu încă 3 fl.[57] Evident, în acest caz deja se depăşesc limitele unei simple zălogrii, efectuîndu-se o transferare totală a dreptului de folosinţă a sesiei asupra familiei Hegyesi.

În anul 1706, bătrînul Almasi, nobil din Gurghiu, a zălogit un pămînt de 4 mierţe în hotarul satului Caşva lui Mihail Hegyesi. Pămîntul se învecina din două părţi cu pămînturile nobilului Csiszár Samuel. Acesta din urmă răscumpără de la Hegyesi pămîntul şi-l ia în folosinţă. Nepotul şi succesorul lui Almasi a renunţat definitiv la pămîntul respectiv în favoarea lui Csiszár. Ba mai mult, renunţă şi la un al doilea pămînt ţinut în zălog de acelaşi Csiszár, tot de la bunicul său. Tranzacţia definitivă se încheie abia în anul 1746.[58]

O altă zălogire, de această dată a unui fînaţ din Ideciul de Jos, o avem din 15 februarie 1718, cînd se încheie actul între doi nobili. Suma de zălogire pentru fînaţ este de 50 fl., care depusă va atrage după sine reprimirea fînaţului.[59] Un alt caz avem din 4 iunie 1719, cînd nobilul Mihail Vér zălogeşte lui György Tamás jumătate din moştenirea sa nobiliară din Gurghiu pentru 45 fl.[60]

Dar zălogesc şi vînd pămînt şi iobagii şi drabanţii domeniului. Astfel, în 6 mai 1663, se încheie un act de zălogire între libertinul Petru Drăghici şi iobagul Dan Frandeş, ambii din Hodac, cu nobilul Mathe Balogh. Primii doi, siliţi de vremurile grele şi scumpetea din ţară, dar şi de darea mare faţă de Poartă, îşi zălogesc un pămînt în Jabeniţa pentru 4 fl., pe o perioadă de 4 ani. Cei doi îşi vor putea scoate pămîntul de sub zălog după trecerea vremii stabilite, însă doar cu banii lor şi nu cu bani luaţi împrumut. În al patrulea an ei să depună suma de zălogire înaintea zilei de Sf. Gheorghe, iar în caz că vor veni cu banii după această zi, atunci vor trebui să aştepte pînă cînd Máthe Balogh îşi va strînge recolta de pe pămînt.[61] Un alt exemplu: trei iobagi fiscali din Caşva, în 6 mai 1663, zălogesc aceluiaşi Máthe Balogh 3 fînaţuri cu cîte 5 fl. fiecare pe 5 ani, deoarece se află strîmtoraţi în aceste vremuri de război şi nu-şi pot plăti darea. Condiţiile de răscumpărare sînt aceleaşi ca şi în primul caz, cu deosebirea că, aici fiind vorba de o zălogire colectivă, actul pretinde celor 3 iobagi să meargă împreună şi să depună banii la expirarea ter-

---

[55] *Bornemissza*, 3070.
[56] *Idem*. 3073.
[57] *Idem*, 3075.
[58] *Idem*, 3097.
[59] *Bethlen de Iktár*, R. VI, fasc. 134/16.
[60] *Bornemissza*, 3099.
[61] *Teleki*, 5541 c.

menului stabilit.[62] Văduva iobagului István Varga, recăsătorită în Reghin, zălogeşte lui Máthe Balogh, în 8 iulie 1663, pentru suma de 6 fl., sesia din Gurghiu a soţului decedat. Din prima căsătorie are un fiu, minor încă, pe care Balogh se angajează să-l crească şi căruia îi aparţine de drept sesia.[63]

Un alt exemplu e consemnat în 18 iulie 1663, cînd iobagul Antal Gergely din Caşva, pentru a-şi putea plăti darea, zălogeşte lui Máthe Balogh un fînaţ în hotarul satului Caşva pentru 6 fl. Este de fapt o vînzare a fînaţului, deoarece Gergely se obligă ca nici el şi nici urmaşii săi să nu scoată fînaţul de sub zălog.[64]

O altă situaţie apare în 12 decembrie 1668, cînd în prezenţa pîrcălabuluí cetăţii Gurghiu şi a unui asesor jurat al comitatului Turda, drabantul Francisc Barla din satul Beica de Jos zălogeşte nobilului István Kölczei din Iernuţeni casa sa pustie cu toate apertinenţele ce ţin de ea. Zălogirea o face, deoarece se găseşte la mare sărăcie şi este lipsit de grîu. Francisc Barla zălogeşte casa un apertinenţele ei în 18 fl. şi 32 de mierţe de grîu. Se obligă apoi ca, în vremea răscumpărării, care nu este trecută în act, să dea lui Kölcsei întreaga sumă. Kölcsei, pe vremea cît ţine în zălog pămîntul, să plătească după el atît darea, cît şi dijma.[65]

În 25 ianuarie 1677, în prezenţa a 2 nobili, se încheie un act de zălogire între iobagul János Bákos din Gurghiu şi nobilul István Szabo. Primul, din cauza bătrîneţii şi a bolii, îşi zălogeşte 1/2 de iugăr de vie în 12 fl. Via se află în dealurile de vii ale tîrgului Gurghiu. Actul consemnează că István Szabo a mai plătit alţi 8 fl. pentru cealaltă jumătate unui drabant, care o ţinea în zălog.[66] Posibilitatea de răscumpărare a viei nu este cuprinsă între clauze. Deci, o putea consemna ca o înstrăinare definitivă.

Urbariul satului Gligoreşti din anul 1682, sat aflat pe mîna lui Mihail Teleki, la capitolul unde sînt înscrise casele pustii, notează că şpanul satului a primit în zălog pentru 3 fl. un intravilan de la iobagul Costa Szürke. Motivul zălogirii este insolvabilitatea iobagului la plata dării.

Pe lîngă aceste zălogiri individuale de pămînturi, scriptele urmărite înregistrează şi zălogiri colective. În acest sens interesant ne apare actul din 5 martie 1664, încheiat la Gurghiu în prezenţa unui notar jurat al comitatului Turda şi a unui iobag. În faţa lor au venit judeţe satului Caşva, Vlaicu Lucaciu şi iobagul jurat Nicolae Petriman. Aceştia, în numele întregului sat *(az egész kásvaiak képében)* se roagă de nobilul Máthé Balogh să-i împrumute cu 9 fl. ca să-şi poată plăti darea; pînă la plata datoriei, Balogh să ţină în zălog, cu drept de folosinţă, un fînaţ al satului din hotarul spre Ideciu. În numele întregului sat, cei doi se angajează ca Balogh să poată cosi fînul din acel an, iar cînd vor avea banii de răscumpărare să-i dea de ştire înainte de Sînmihai.[67]

---

[62] *Idem*, 5541 b.
[63] *Idem*, 5541 k.
[64] *Idem*, 5541 p.
[65] *Idem*, 4412.
[66] *Idem*, 4427.
[67] *Idem*, 5541 k.

Zălogiri colective întîlnim şi în urbariul domeniului din iulie 1697. La Şerbeni cînd se înscriu pămînturile zălogite, se arată că satul întreg, pentru a-şi plăti darea, a fost silit să zălogească drabanţilor din sat 7 fînaţe pentru 52/50 fl. şi 4 arabile pentru 24 fl.

Acelaşi urbariu, la satul Adrian, dezvăluie încă un motiv de zălogire a pămîntului iobăgesc. În hotarul satului s-a pierdut un bou al nobilului Andrei Hegyesi. Probabil, fiind învinuiţi iobagii de dispariţia lui, aceştia i-au dat ca preţ al boului lui Hegyesi un pămînt arabil de 40 de mierţe, pe care să-l folosească vreme de 12 ani.

Aceste tranzacţii sînt ţinute cu stricteţe în evidenţa dregătorilor domeniului. Ne-o spun în primul rînd actele încheiate, care puteau fi validate doar cu asentimentul Fiscului, însă ne-o spun cu deosebire urbariile. În acest sens ne-am folosit de urbariul din iulie 1697 şi de cel din anul 1715. Avantajul acestor două izvoare rezultă din faptul că la fiecare sat se înscriu arabilele, fînaţurile, viile ori chiar sesiile zălogite, suma pentru care au fost zălogite şi uneori condiţiile în care s-au petrecut tranzacţiile. Comparate cu alte scripte, se constată că în majoritatea cazurilor, cei care iau pămîntul în zălog sînt nobilii donatari, ori unii dregători cu bunuri în cadrele domeniului.

Pentru început, după urbariul din iulie 1697, situaţia zălogirilor, pe sate, se prezintă astfel:

satul	arabile			fînaţuri			vii	
	nr.	găl.	fl.	nr.	care	fl.	nr.	fl.
Gurghiu	8	27	52	2	2	11	9	68
Jabeniţa	8	32/2	32 80	—	—	—	—	—
Şerbeni	4	—	21	7	19	53/50	—	—
Beica de Sus	12	22	44	5	23	23	—	—
Beica de Jos	15	25	53/80	6	10	29/70	1	2 50
Adrian	3	15/1	11	1	—	5	—	—
Caşva	1	—	6	7	24	49	—	—
Total:	51	121/3	220/60	29	78	171/20	10	70/50

iar după urbariul din 1715.

satul	arabile			fînaţuri			vii			sesii	
	nr.	găl.	fl.	nr.	care	fl.	nr.	vedre	fl.	nr.	fl.
Gurghiu	35	76/2	153/15	19	38	48	15	149	121	—	—
Jabeniţa	20	50	67/07	1	6	10	—	—	—	—	—
Şerbeni	11	17/2	19/50	6	14	5	1	—	5	3	14/50
Beica de Sus	30	68/2	146/20	14	35	44/26	—	—	—	2	—
Beica de Jos	44	79/1	150/23	21	50	91/31	—	—	—	2	35
Adrian	22	201/2	137/30	8	77	24	—	—	—	2	—
Caşva	13	47/2	26/26	23	7	78/12	—	—	—	2	—
Hodac	1	3	3	1	121	—	—	—	—	—	—
Orşova	—	—	—	2	12	9 10	—	—	—	—	—
Comori	—	—	—	1	—	12	—	—	—	1	12
Iernuţeni	16	20/2	62/50	12	22	88	—	—	—	2	23
TOTAL:	192	544/1	765/21	108	382	409/79	16	149	126	14	84/50

Față de anul 1697, situația rezultată după urbariul anului 1715 reflectă o creștere substanțială a numărului arabilelor, fînațurilor și viilor zălogite din pămîntul iobăgesc. Apoi, urbariul înregistrează 14 sesii întregi ca fiind zălogite. Chiar în situația în care cunoaștem că între pămînturile din anul 1715 se găsesc și unele cuprinse în urbariul din anul 1697 și că numărul satelor a crescut în domeniu de la 7 la 11, trebuie să subliniem creșterea vizibilă a suprafețelor de pămînt înstrăinate.

Se zălogesc, deci, sesii nobiliare și sesii iobăgești pustii, sesii de drabanți, arabile iobăgești și nobiliare sau ale obștiilor sătești. Sumele de zălog variază. Mai constante sînt doar cele ale sesiei iobăgești, la care sînt frecvente sumele de 60—100 și 150 fl.

Prin zălogire se poate schimba și regimul juridic al pămîntului, în funcție de starea socială a beneficiarului, dar schimbarea trebuie probată obligatoriu prin acte. Dacă scutirile nu sînt acoperite de acte, pămîntul se preia de către beneficiar în regimul de drept pe care l-a avut înainte de zălogire. Pămîntul iobăgesc trecut în mîna nobilului va aduce cu sine și obligațiile de prestații iobăgești, dacă nobilul în cauză nu va beneficia de scutirea princiară. Scutirea se poate primi simultan cu zălogirea, cu înscrierea sesiei sau pămîntului, sau ulterior pe o moșie în folosință, ca o favoare princiară.

Dar tranzacțiile asupra pămîntului în cadrele domeniului îmbracă și alte forme pe care le-am întîlnit în documentele cercetate. Printre ele sînt testările de bunuri funciare și schimburile.

În 28 decembrie 1666, în fața unui nobil, a 3 iobagi fiscali și a unui drabant, toți slujind la cetatea Gurghiului, la casa nobilului Imre Gál se încheie testamentul acestuia din urmă. Gál, din cauza bătrîneții, neputîndu-și duce mai departe gospodăria, cheamă pe consîngeanul său Francisc Barla, drabant la cetate, și testează acestuia casa și toate aparținătoarele.[68] În continuare, sînt trecute cîteva clauze testamentare. Astfel, se prevede ca Francisc Barla să dea lui Gál 10 fl.; în fiecare an să-i are și să-i semene aici un pămînt de 8 mierțe cu grîu; pînă cînd va trăi Gál și soția acestuia să nu fie tulburați în casa lor; Barla să se îngrijească de lemne de foc pentru cei doi bătrîni. Dacă cineva, înafara principelui, l-ar conturba pe Barla în stăpînirea acestei moșteniri, întîi să-i depună suma de 40 fl. și numai după aceea să-l cheme în fața judecății.[69]

La cererea lui Barla, principele confirmă acest testament în 16 iulie 1667, acordîndu-i pe moștenire toate libertățile de drabant.[70]

Un alt exemplu îl avem din 23 ianuarie 1682, cînd, în prezența a 3 nobili din Gurghiu, nobilul György Kertész lasă soției sale și unuia dintre cei doi fii via sa și dreptul asupra pămînturilor din Gurghiu, ce le ține în zălog de la alții. Condiționează toate acestea de întreținerea și înmormîntarea lui onorabilă. Celuilalt fiu nu-i lasă nimic, deoarece a cheltuit pînă acum cu el destul și are averea deja asigurată. Acestuia îi pretinde să nu-și tulbure fratele în stăpînirea bunurilor părintești.

---

[68] *Idem*, 4414.
[69] *Idem*, 4415.
[70] *Idem*, 4408.

O altă formă a tranzacţiilor este şi schimbul de bunuri. Dispunem doar de o singură informaţie: în 23 aprilie 1689, în prezenţa lui Andrei Hegyesi, unul din juzii comitatului Turda şi a lui Andrei Luczai, provizorul domeniului şi pîrcălab al cetăţii, are loc un schimb de vii între Mihail Teleki şi 4 femei nobile, care-şi cedează viile lor din Gurghiu, aflate în apropierea viilor lui Teleki. Primele două nobile pe lîngă viile primite în schimb sînt plătite şi cu 40 fl., deoarece viile lui Teleki nu acopereau suma.[71]

O altă formă sub care pămînturile îşi schimbă beneficiarii sînt ocupările forţate de pămînt, consemnate în urbarii sub formula *bona potensiose ocupata, via illegali violenter sibi usurpativ, bona per vim occupate, erövel elfoglalt földek, foglalt földek.* Ocupă pămînturi: Fiscul, nobilii, iobagii. Se fac ocupări din pămînt fiscal, nobiliar, iobăgesc sau din pămîntul comun al satelor.

Fiscul a ocupat, cum arată urbariul din 1652, trei pămînturi, însumînd 70 de găl., din pămîntul comun al satului Batoş, iar în Gurghiu o sesie nobiliară şi 5 livezi de la un nobil. La 1688, tot Fiscul a ocupat la Petelea un pămînt pentru ovăz de 124 2 găl. şi încă unul la Gurghiu de 46 găl. din pămîntul satului.

Sînt frecvente ocupările de pămînt făcute de nobili din pămîntul fiscal. La 1688, în satul Beica de Sus, conscriptorii notează că provizorul domeniului să reia de la nobilul Illyés Márton un pămînt fiscal ocupat cu forţa de acesta. Situaţia nu e rezolvată, deoarece în urbariul din 1697, mai apar încă 3 nobili care au uzurpat pămîntul Fiscului.

Datele cele mai complete le avem după urbariul din 1715. În satul Orşova se notează că din pămîntul Fiscului, nobilul Ştefan Apor a ocupat un pămînt de 10 găl.; în Beica de Sus, nobilii Daniel şi Grigore Truţa au ocupat fiecare cîte o sesie iobăgească (desigur pustie, altfel s-ar fi menţionat iobagii de pe ele); în satul Şerbeni pe vremea lui Mihail Teleki, un iobag de-al său a ocupat două sesii, pe care le ţine acum Alexandru Teleki; două fînaţuri, în hotarul Gurghiului, fiecare de cîte 6 care, au fost ocupate încă din vremea lui Mihail Teleki şi un alt fînaţ, tot de 6 care, a fost ocupat în urmă cu 30 de ani de nobilul Andrei Hegyesi.

Mai frecvente sînt ocupările de către nobili a pămînturilor iobăgeşti şi a pămînturilor comune ale satelor. Astfel, urbariul din 16—20 august 1682, consemnează la satul Urisiul de Sus faptul că, atunci cînd satul a fost pe mîna nobilului Máthé Balogh, acesta a ocupat unele pămînturi care aparţineau sătenilor *(fogott falu földekből)*, în 5 locuri, care se ridică la 420 de mierţe semănătură.

Urbariul din 1697 consemnează ocuparea prin putere a unei părţi din intravilanul unui iobag din Gurghiu de către nobilul György Deák, pămînt pe care, după ce l-a ocupat, l-a îngrădit. Tot în Gurghiu, nobilul Andrei Hegyesi stăpîneşte cu un iobag, în parte, un pămînt. Pămîntul iobagului îl stăpîneşte *de jure* prin zălogire în 6 fl. Însă cu 6 ani în urmă,

---

[71] *Idem*, 4377

Hegyesi l-a alungat pe iobag de pe acest pămînt, după care l-a ocupat pentru el.

Urbariul din 1715 ne dă informații de detaliu asupra pămînturilor iobăgești uzurpate de nobili. Este menționată ocuparea unei părți a sesiei din Orșova a iobagului Gavrilă Catarig de către nobilul Gheorghe Dumbravă. Apoi, Andrei Hegyesi a ocupat un pămînt în hotarul Gurghiului de la iobagii de aci, probabil un pămînt comun.

Din pămîntul comun al satului Cașva a ocupat Alexandru Teleki un pămînt de 6 mierțe. Tot aici, lîngă moară, nobilul Mihail Simon i-a ocupat *potentiose* iobagului Moldovan Andreica un pămînt de 5 mierțe.

Dar ocupă pămîntul și iobagii. Urbariul din anul 1688, la satul Hodac, consemnează că iobagii din Ibănești au ridicat o piuă în hotarul lor ocupînd și două pămînturi, care înainte au fost ale Fiscului. Conscriptorii recomandă provizorului să intervină. Iobagul Petre Vinca din Urisiul de Sus a ocupat pe seama lui un fînaț de 12 care în hotarul satului Orșova, iar în Beica de Sus iobagul Mira Lupu stăpînește o parte a sesiei „prin putere". Apoi 2 iobagi din Ibănești, Todoran Florea și Ioan au ocupat un fînaț de 3 care, ce ține de hotarul satului Hodac. La Adrian, se notează că iobagul Petru Szakács a ocupat prin putere jumătatea sesiei lui Petru Vonea, pe care acum o ține ginerele lui Szakács, Moldovan Lupu.

Deci alte forme de circulație a pămîntului în cadrele domeniului sînt ocupările de pămînt. Cum a reieșit și din exemple, nu poate fi vorba de deposedări forțate prin alungarea vechilor beneficiari în vederea unei acumulări primitive de pămînt, ci de luare în folosință ad hoc, în funcție de necesități și posibilități, a unor locuri altfel nevalorificate. Este adevărat, mișcarea se face în afara formelor legale în uz, de aici și formulele severe, dure, sub care sînt menționate de documentele contemporane. Dar pămînt este suficient în domeniu. Dovadă stă faptul că alodiile, fie fiscale, fie nobiliare, nu sînt niciodată integral folosite. Mai mult, se recurge adesea și la arendări în schimbul dijmei. Aceste ocupări se fac în pămînturi ce nu sînt în lucru, cu excepția unui caz, pămînturi de care beneficiarul de drept se putea lipsi, cel puțin la momentul dat. Avem în față o redistribuire a pămîntului, în afara formelor legale. după necesități și posibilități de cultivare.

Din situația prezentată se constată o permanentă fluctuație a pămîntului din domeniu: zălogește principele, zălogesc, testează, schimbă nobilii, zălogesc, vînd drabanții și iobagii. Tranzacții cu pămîntul se fac deci pe toate scara socială. Diferă doar motivele: principele și nobilii operează zălogirile ca un mijloc de a obține împrumuturi bănești, respectiv de a obține bunuri sau de a acumula bunuri; drabanții și iobagii zălogesc din lipsa banilor necesari pentru plata dărilor, taxelor și pentru acoperirea unor nevoi imediate. Procesul va duce la deplasarea treptată a pămîntului fiscal în folosința nobililor, cristalizînd proprietatea feudală particulară din secolul al XVII-lea.

În general, aceste tranzacții asupra pămîntului constituie mijolacele principale pentru acumulări în această perioadă.

TRANSAKTIONEN ÜBER DEN LEIBEIGENEN UND DEN BODEN AUF DEM GURGHIU-DOMINIUM (1652—1715)

(Zusammenfassung)

Über eine reichhaltige unveröffentlichte Archivdokumentation verfügend, dringt der Verfasser in die Problematik der Transaktionen über die zwei Grundkomponenten des Feudaleigentums ein: der Leibeigene und der Boden. Verfolgt werden die Gründe, Bedingungen und Nutzniesser dieser Transaktionen. Gleichzeitig werden durch die Dokumentaussagen Ursprung und Struktur des Feudaleigentums und dessen Sondergebiete dargelegt.

Leibeigene und Boden bilden auch auf dem Gurghiu-Fiscaldomenium Transaktionsgegenstände zwischen Fürst und Edelleute, zwischen den Edelleuten. Der Boden ist ein Transaktionsgegenstand sogar für den Leibeigenen, es kann verschenkt, verpfändet, vertauscht und testiert werden.

Diese Transaktionen wiederspiegeln hierarchisch geordnete Charakteristiken der Gesamtheit von Feudaleigentumsrecht, welche sich gegenseitig ergänzen, bedingen und begrenzen.

CAPTIVITATEA LUI FLORIAN MICAŞ LA TÎRGU MUREŞ ÎN ANUL 1848

ION RANCA

Cazul Florian Micaş, tînăr român, a cărui libertate a fost răpită de autorităţi încă din primele zile ale revoluţiei din Transilvania, a ridicat acest nume la rang de simbol naţional polarizînd aproape o jumătate de an atenţia unui neam întreg asupra lui. Amploarea lui l-a plasat între preocupările istoriografiei vremii, iar o înmănunchiere a datelor privind detenţia tîrgu mureşeană a lui Micaş realizează Traian Popa, autorul monografiei oraşului Tîrgu Mureş care, utilizînd o parte din documentele de epocă din arhiva Scaunului Mureş, ne-a lăsat o frescă veridică şi bine documentată, pentru epoca în care-şi publica merituoasa-i lucrare.[1]

Numele tînărului Micaş, redat în actele autorităţilor guberniale şi comitatense în forma de Francisc Mikas sau Mikes,[2] dar regăsit peste tot în literatura istorică şi memorialistică română ca Florian Micaş, apare în contextul revoluţionar legat de evenimentele de la Cluj din zilele de 27—28 martie 1848, cînd, împreună cu Ion Buteanu, sosit recent aici, şi cu Ion Suciu, Moroianu şi Iosif Hodos, sînt reperaţi pentru prima dată de autorităţi ca fiind nucleul tinerimii române din localitate. În aceste zile are loc la Cluj a consfătuire iniţiată de Micaş şi Buteanu în care trebuia să prindă contur atitudinea românilor faţă de evenimentele din Ungaria şi Transilvania.[3]

La consfătuirea din Cluj, iniţiată de Micaş şi Buteanu, a participat şi Al. Papiu-Ilarian, reprezentantul tinerimii române din Tîrgu Mureş,

---

[1] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, Viena, 1852; Kővári László, *Erdély története* 1848-ban, Pest, 1861; Jakab Elek, *Szabadság harczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*, Budapest, 1880; George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute de ani din urmă*, II, Sibiu, 1 1890; Traian Popa, *Monografia oraşului Tîrgu Mureş*, Tîrgu Mureş 1932; Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. I—V, Sibiu, 1943—54; Trócsányi Zsolt, *Az Erdélyi parasztság története 1790—1849*, Budapest, 1956; *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. II-a, Bucureşti, 1963; *Istoria României*, IV, 1964; Victor Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966; Vasile Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, Braşov 1895; I. Oros-Russu, *Memorii* (mss).

[2] Nu cunoaştem temeiurile acestei diferenţe. Este cert însă că ori într-o formă, ori în alta, Micaş s-a considerat el însuşi şi contemporanii lui nu l-au dezminţit, ca fiu al naţiunii române.

[3] Victor Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848*, Bucureşti, 1966, p. 198.

venit aici, pentru ca împreună „să compună o petiţie spre tipărire trimiţîndu-o la Braşov".

În fond Micaş, Buteanu şi Suciu redactează cu acest prilej, un proiect de petiţie[4] care, potrivit conţinutului şi scopului său, trebuia să fie un proiect de program, menit să servească drept bază de discuţii la adunările populare ce au urmat în diferite centre din Transilvania. Din acest „proiect de petiţie", la a cărei redactare va fi avut un rol primordial, rezidă gradul de maturizare politico-naţională al lui Micaş, atribut ce va fi stat la conturarea „periculozităţii" lui faţă de politica promovată de aristocraţia maghiară şi de Guberniul Principatului Transilvaniei, care din acest motiv, dispune arestarea lui.

Cu toate că „proiectul de petiţie" de la Cluj întruneşte unele din punctele Petiţiei Naţiunii Române votate la Blaj în 3/15 mai 1848, girul maselor îl va fi primit abia după adunările de la Blaj şi Sibiu[5], Cîmpeni şi Reghin[6], la reuşita cărora, cel puţin a celor din Munţii Apuseni, şi Micaş şi-a adus contribuţia.[7]

Atît pentru calitatea de autor al unui atare document, cît şi pentru „agitaţia" desfăşurată în mijlocul maselor ţărăneşti, mai ales din satele din Munţii Apuseni, în noaptea de 26 spre 27 aprilie, din ordinul Guberniului Principatului Transilvaniei, Micaş este arestat.[8]

La învinuirile de mai sus se adăugau răspîndirea între ţărani, a unor „tipărituri instigatoare", cît şi scriptele româneşti „compromiţătoare" găsite la locuinţa sa cu ocazia percheziţiei efectuate din ordinul primarului Clujului, Grois Gustav.[9]

Concomitent sînt arestaţi şi tinerii Ioan Darabant, Ştefan Molnar, Ioan Petrovici, Nicolae Şulut şi Ieremia Verza, din care, primilor trei li s-a redat libertatea, iar ultimii doi, arestaţi pentru motivul de a se fi solidarizat cu Micaş, intenţionînd chiar a pleca în Munţii Apuseni pentru a-l înştiinţa pe avocatul Buteanu despre arestarea acestuia din urmă, li s-au luat, înainte de a fi eliberaţi, garanţii scrise.

Activitatea desfăşurată de Micaş în luna premergătoare arestării lui, va fi cauzat serioase motive de îngrijorare autorităţilor guvernamentale şi comitatense, deoarece faima lui, în momentul arestării, era deja cunoscută.

Arestarea lui Micaş şi a mai multor tineri români, urmărirea lui Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu, Simion Balint, măsurile draconice luate împotriva ţăranilor „răzvrătiţi", execuţiile militare for-

---

[4] *Ibidem*. Asupra conţinutului proiectului de petiţie, vezi mai pe larg şi într-o nouă şi mai fondată interpretare: Pompiliu Teodor, *Ideologia revoluţiei din 1848 şi opera istorică a lui Samuil Micu, în Studia Univ. Series Hist*, Fasc. 2. 1965, pp. 59—61.

[5] *Ibidem*, p. 410.

[6] Ion Ranca, *Punctele „Petiţiunii Naţiunii Române" în discuţia adunării populare din 8 mai 1848 din Reghin, premergătoare Adunării Naţionale de la Blaj*, în *Rev Arh.* anul L, vol. XXXV, supliment, pp. 53—64.

[7] Victor Cheresteşiu, op. cit. pp. 252—293.

[8] *Ibidem*, p. 292.

[9] *Ibidem*. p. 293.

ţate în satele româneşti, au ridicat în primăvara anului 1848 un zid despărţitor între poporul român şi maghiarii din Transilvania,[10] fapt recunoscut, în alţi termeni, şi de autorii străini.[11]

La puţin timp după aceste arestări are loc la Blaj, la 30 aprilie adunarea din Duminica Tomii. Cu acest prilej, Al. Papiu-Ilarian, oratorul principal al adunării, arată în cuvîntarea sa ţinută în dimineaţa acelei memorabile zile, că avocatul Micaş a fost arestat de către Guberniul din Cluj pentru „vina" că ar fi „aţîţat" pe români, propunînd în acelaşi context să se facă o petiţie pentru eliberarea lui[12].

O cerere de eliberare a lui Micaş din închisoare este redactată şi de tinerii clerici şi studenţi, fiind înaintată la 7 mai 1848 Guberniului din Cluj, de către Capitlul Episcopiei unite din Blaj.[13]

Cu toate acestea, hotărîrea Guberniului din Cluj, organul de guvernămînt al Principatului Transilvaniei, rămînea definitivă. Micaş, acuzat de „instigarea poporului român la nesupunere" şi bănuit de „conspiraţie impotriva naţiunii maghiare" va continua să rămînă întemniţat la Cluj cîtva timp, apoi de teama mişcărilor româneşti din împrejurimi, mutat la Tîrgu Mureş. Încă din ziua sosirii lui Micaş la Tîrgu Mureş, judele primar al oraşului, imploră într-o scrisoare pe preşedintele Guberniului, Teleki József, să transfere pe arestat în altă localitate, fiindcă locuitorii maghiari de aici (nobilii n.n.), se tem că românii vor ataca oraşul, răzbunîndu-se pentru arestarea conducătorului lor.[14]

Între timp, în urma traducerii în ungureşte a scrisorilor lui Micaş, găsite în timpul percheziţiei domiciliare, Grois Gustav, judele primar al Clujului raportează Guberniului că acesta „a lucrat mînă-n mînă cu avocatul Buteanu şi cu concelistul Pap[15] (Al. Papiu-Ilarian), propunînd şi arestarea acestora.[16]

Cazul arestării lui Micaş este citat şi de autorii manifestului „Românilor de la Duminica Tomii", care propagă ideea unei noi adunări naţionale, invocînd argumentul că dacă nu se vor aduna în număr corespunzător la Blaj, autorităţile vor aresta pe conducătorii maselor", cum au făcut cu fratele nostru Florian Micaş".[17]

Eliberarea lui Micaş a stîrnit cel mai mare interes în sînul participanţilor la Adunarea naţională de la Blaj din 3/15 mai 1848, fapt cu care sînt de acord toţi cei ce au relatat acest eveniment.

Martor ocular, Al. Papiu-Ilarian ne-a lăsat în *Istoria*[18] sa cea mai completă relatare. În şedinţa din după amiaza zilei de 14 mai probleme-

---

[10] *Ibidem*. p. 294.

[11] *Magyarország története*, III, Budapesta, 1961, p. 419.

[12] Victor Cheresteşiu *op. cit.*, p. 314.

[13] *Ibidem*, p. 349. Vezi şi Silviu Dragomir, l. c. vol. V, p. 6 şi 16.

[14] *Ibidem*, p. 350.

[15] *Ibidem*.

[16] Ion Ranca, *Încercări de izolare de mase sau de arestare a lui Avram Iancu şi Al. Papiu Ilarian, în primăvara anului 1848*, în *Rev Arh.* XLIL, vol. XXXIV, pp. 403—404.

[17] Victor Cheresteşiu, *op. cit.* pp. 403—404.

[18] A. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, pp. 214—215.

le principale discutate fură „cauza advocatului Micaș, care era în prinsoare ungurească cum și a altor preoți prinși, publicarea statariului, maltratarea românilor peste tot, pentru sentimentele sale naționale". Emoționant a fost momentul în care, în mijlocul catedralei unde se ținea adunarea, apare tatăl avocatului Florian Micaș, condus de Ioan Suciu din Cluj. Acesta punînd mîna pe creștetul capului bătrînului, îl arată adunării descriind în culori vii durerea părintelui și a întregii națiuni „pentru cel mai credincios fiu", meritele și nevinovăția acestuia, care suferă încă întemnițare.

Papiu relatează apoi că „se denumi o comisiune ca să conceapă pe ziua adunării de mîine o rugăminte către Guberniu pentru eliberarea advocatului Micaș".[19] Se hotărî tot atunci trimiterea unei deputății la Guberniu în același scop.

Cele de mai sus ilustrează gravitatea cazului Micaș în sînul națiunii române, gradul de interes al acesteia pentru eliberarea lui din captivitate, eliberare care simboliza, pe bună dreptate, însăși eliberarea socială și națională a întregii națiuni române.

Protocolul Adunării Naționale de la Blaj, din 3/15 mai 1848, cuprinde motivarea că „Micaș se află arestat, pentru că a vorbit poporului în duhul principiului libertății, egalității și fraternității". Gravitatea cazului Micaș o recunoaște indirect *Gazeta Transilvaniei*, cînd relatează despre un necaz și înverșunare ce se manifestă, cînd se puse cauza arestării avocatului Micaș și a doi preoți români.[20]

Al Papiu-Ilarian relatează că în 15 mai, „conceptul petițiunii motivate în conferința de ieri pentru eliberarea advocatului Micaș, fiind poftit secretariatul ca fără întîrziere să o transcrie și subscriind-o prețedinții și doi secretari, să se dea secretarilor gubernali, care pe lîngă o comitivă (deputăție) din parte-le să o reprezinte Guberniului prin stafeta. . ."

Cazul Micaș a ocazionat Adunării Naționale de la Blaj blamarea, în ultimul aliniat al Petiției, a terorismului practicat împotriva mișcărilor sociale și naționale românești. Se spune aici că „Adunarea Națională română vede în arestarea lui Micaș în publicarea statariului, în ridicarea spînzurătorilor, măsuri ordonate de guberniul regesc — instaurarea unui regim teroristic, care e în desăvîrșită contrazicere cu spiritul de libertate ce domnește azi în Europa. Aceste măsuri nu se împacă nicidecum cu ideea egalității și fraternității, idee care ar trebui să domnească în relațiile dintre națiunile din Ardeal. Cu atari dispoziții nu se vor liniști spiritele agitate; ar trebui să se aibă în vedere că națiunea română, împotriva legilor date de Dumnezeu și de natură, a fost asuprită veacuri de-a rîndul și că ea acum se deșteaptă. Adunarea își exprimă convingerea că procedeul guberniului regesc față de noi, întrebuințarea unor metode teroristice, nu vor da rezultate nici în ce privește păstrarea liniștii".

În finalul lucrărilor sale, Adunarea de la Blaj a ales în comitetul permanent în Sibiu printre alții și pe Florian Micaș. Este de asemenea un

---

[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem*, Victor Cheresteșiu, *op. cit.* p. 447.

gest de simbol ce făcea ca în acest fel întemniţarea lui Micaş să se constituie în durerea întregii naţiuni.

Întemniţarea lui Micaş la Tîrgu Mureş a durat aproape cinci luni.

Potrivit relatărilor contemporane ale lui Ioan Oros-Russu din Vidrasău, fost viceprefect în Legiunea de pe Tîrnave şi Cîmpie condusă de Vasile Moldovan din Chirileu, Florian Micaş este adus la Tîrgu Mureş în 9 mai 1848.[21]

Martor ocular, încă din momentul sosirii lui Micaş, Ioan Oros relatează că în calitate de cancelist, a aflat împreună cu colegii săi Ioan Mărginean şi Basiliu Vespremian, încă din zorii zilei, despre „vestea ce s-a lăţit ca fulgerul. Se spunea — că are să sosească de la Cluj, cu escortă militară, între baionete, Micaş, care după praxa de 3 ani făcută la Tabla regească, a fost depus cenzura de advocat şi ca atare, fiind el de naştere din Jucul Românesc din apropierea Clujului, s-a fost aşezat în Cluj cu locuinţa, unde fu şi arestat".[22] Memoriile lui Ioan Oros-Russu redau agitaţia produsă în oraşul de pe Mureş la vestea aducerii aici a lui Micaş. Mare parte din locuitori se aflau înşiraţi de-a lungul străzii Sîncraiului de unde trebuia să se arate convoiul ce însoţea pe Micaş de la Cluj. Ioan Oros-Russu, Ioan Mărginean şi Basiliu Vespremian, toţi trei din satele din apropierea Tîrgu Mureşului, se pare că erau singurii tineri intelectuali români care mai rămăseseră în Tîrgu Mureş după evenimentele ce au urmat Adunării din Duminica Tomii de la Blaj. În ziua de 9 mai ei se aflau în piaţă aşteptînd sosirea lui Micaş. La un moment dat intensitatea sgomotului produs de mulţime s-a amplificat, poporul ieşind în întîmpinarea convoiului striga: Vine! Se observa într-adevăr venind „. . . o trăsură din care se vedeau numai baionetele din vîrful puştilor, căci trăsura era înconjurată de mulţimea orăşenilor. . ." Cei trei, au observat, cînd apropierea trăsurii a permis, că în ea se afla Florian Micaş cu mîinile ferecate în lanţuri şi lîngă el, patru honvezi înarmaţi. Apoi, pentru a-şi găsi un loc din care să-l poată privi în voie pe Micaş, Ioan Oros-Russu şi tovarăşii săi, s-au furişat pe o străduţă lăturalnică, postîndu-se aproape de intrarea în Casa Scaunului, înaintea Colegiului reformat. „Înaintea Colegiului încă erau o mulţime de curioşi. Deodată a sosit trăsura pe strada Tinoasă (Sáros utca, azi str. Tîrgului n.n.), în sus, către Colegiu şi văzîndu-mă Micaş — scrie în memoriile sale Ioan Oros-Russu — mi-a făcut (semn) cu mîna încătuşată să merg la el. Apropiindu-mă eu prin mulţimea orăşenilor de trăsură, ne-am îmbăţişat şi sărutat, apoi mi-a zis: dacă vei merge la Blaj, la Adunare, faceţi ceva şi pentru mine! şi după ce i-am zis că mă duc şi vom face, m-am depărtat de trăsură şi m-am dus lîngă cei doi amici de lîngă coleghiu. . ."[23]

Ioan Oros-Russu relatează apoi agitaţia mulţimii, la cele văzute, auzînd strigîndu-se: „Uite cum se sărută agitatorii (bujtogatoii) şi pe acela trebuie pus lîngă celălalt! Deodată cu intrarea trăsurii în curtea Casei

---

[21] Arhivele Statului. Fil. Tîrgu Mureş, Col. de mss. nr. 92, Ioan Oros-Russu, *Memorii*, p. 48; Vezi Traian Popa, *op. cit.* p. 151.

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem,* p. 50.

scaunului (Mureş), mulţimea a intrat şi ea în curte după trăsură. Lui Oros, îi era teamă „...că mulţimea iritată cînd se va coborî Micaş din trăsură, îl va toca în cap, şi apoi înţelepţii oraşului vor zice, cum au zis mai tîrziu, cînd au tocat în cap pe Ştefan Moldovan protopopul greco unit din Pintic şi pe Constantin Roman, că au fost jertfa poporului înfuriat...“[24] Din motive de prevedere, a intrat şi Oros în curtea Casei scaunului şi „...pe trepte în sus, în etajul unde în gang, lîngă o uşă închisă, am aflat o mulţime de orăşeni zicînd: să meargă înlăuntru (menyünk bé)...“[25], Oros văzînd pericolul linşării lui Micaş, s-a adresat unor funcţionari scăunali, zicîndu-le: „Domnilor, în numele umanităţii, vă rog ca să puneţi la uşa unde se află închis Micaş, doi panduri înarmaţi, ca să nu intre poporul iritat la el să-l omoare, căci de va fi vinovat se va pedepsi după lege! Fără alte intervenţii aceştia s-au executat, punînd doi panduri la uşa lui Micaş şi alungînd mulţimea de la etaj.[26]

O zi mai tîrziu, în 10 mai 1848, o corespondenţă expediată din Tîrgu-Mureş, avea să confirme relatările martorului ocular, memorialistul Ioan Oros-Russu din Vidrasău, afirmînd că Micaş a fost adus aici la 9 mai, fiind escortat de trei gardişti din Cluj. Pe drum spre primărie (sic!) a fost obiectul unor bătăi de joc, apoi a fost dus în cetate. Pe drum, canceliştii români l-au sărutat... De ce îl poartă pe Micaş din oraş în oraş — se întreabă corespondentul? — Dregătorii din Tîrgu Mureş sînt foarte îngrijoraţi, oare românii din jur n-or să încerce să-l elibereze pe Micaş cu forţa? — continua acelaşi corespondent. — Acesta este informat că „...s-a răspîndit svonul că miile de oameni adunaţi la Blaj vor veni la Tîrgu Mureş“.[27]

Simbol al luptei pentru libertate şi propăşire a naţiunii române, întemniţarea lui Micaş era firesc să trezească justificate temeri în sînul aristocraţiei, a nobilimii şi a autorităţilor guberniale, comitatense şi scăunale. Temeri de acest gen au făcut ca Micaş să fie îndepărtat din Cluj, să nu fie primit în fortăreaţa de la Alba Iulia, iar la puţin timp după sosirea la Tîrgu Mureş, să fie strămutat din Casa Scaunului Mureş, la adăpostul zidurilor cetăţii, în sumbra chilie ce-şi profilează prima conturul, din deal spre centrul oraşului.

Regimul de încarcerare rezervat deţinutului aici este redat de un raport adresat contelui Toldalagi Ferenc, din care reiese că „...84 de soldaţi toţi de naţionalitate maghiară, îl păzesc pe Micaş care n-are voie să vorbească cu nimeni...“.[28]

Concomitent cu transferarea avocatului Micaş la Tîrgu Mureş, judele suprem regesc al Scaunului Mureş, Toldalagi Ferenc, primeşte prin şeful escortei, din partea preşedintelui Guberniului Transilvaniei din Cluj, contele Teleki József, o scrisoare oficială, datată la 7 mai 1848, în care, expunînd cauzele arestării lui Micaş, între care „... instigarea poporului

---

[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*
[27] V. Cheresteşiu, *op. cit.* p. 447.
[28] *Ibidem.*

român şi pentru bănuiala conspiraţiei împotriva ungurilor", recunoaşte că acesta a fost arestat „... din ordinul Guberniului, (şi) a fost dat unei cercetări care lucrări de anchetă nu sînt încă încheiate complet...".[29] În continuare, preşedintele guberniului arată că întrucît locuitorii Clujului se tem „...şi socotind că românimea înfuriată din cauza acesta va încerca (chiar) şi cu forţa eliberarea sa, uşor vor ameninţa oraşul cu un mare pericol... motivul din care a hotărît mutarea deţinutului politic ...într-un loc mai sigur"[30], acesta fiind Tîrgu Mureşul.

Potrivit scrisorii, escorta trebuia să transporte pe Micaş astfel încît acesta să sosească la Tîrgu Mureş în seara zilei de 9 mai, ceea ce, desigur ar fi diminuat substanţial din spectaculozitatea momentului, de aceea zelul celor ce-l însoţeau pe Micaş a „ajutat" ca timpul de parcurs să fie considerabil redus, evenimentul sosirii în oraş transformîndu-se astfel, în plină zi, într-o manifestaţie vădit antiromânească regizată de elemente ultraşovine, puse în slujba politicii de învrăjbire a celor două naţiuni de aici. Judele suprem regesc al Scaunului Mureş este îndrumat, în aceeaşi scrisoare de superiorul său, să se străduiască a-l convinge pe comandantul cetăţi de acolo, colonelul August György „...să binevoiască a-l primi pe Forian Micaş în cetate şi pînă la noi dispoziţii a-l ţine acolo, într-o cameră sub pază".[31]

O scrisoare asemănătoare care însă nu ne-a parvenit pînă în prezent, a fost expediată prin acelaşi mijloc şi comandantului cetăţii din Tîrgu Mureş — garnizoană a trupelor austriece de aici, colonelul Ottenfels August în care era rugat a-l primi pe Micaş în arestul cetăţii. Paralel comandei militare (General Comando) din Sibiu a trupelor austriece din Transilvania, preşedintele Guberniului contele Teleki, i-a cerut a-i ordona colonelului August din Tîrgu Mureş să accepte primirea lui Micaş în arestul cetăţii de aici. Demersurile de mai sus pun în evidenţă, fără echivoc, gravitatea pericolului scontat de autorităţi că Micaş ar putea fi eliberat de poporul român, iar oraşul care-l încarcera devenea, din acest motiv, vulnerabil la represaliile îndreptăţite ale acestuia.

Teleki József, preşedintele Guberniului din Cluj ceru concomitent lui Toldalagi Ferenc ca „...dacă însă colonelul respectiv, n-ar vrea să facă aceasta fără ordinul superiorului său, în cazul acesta solicit pe domnia voastră ca pe numita persoană să o stabiliţi într-o cameră potrivită dar singură din sediul Scaunului şi să o ţineţi sub pază severă de a nu veni în contact cu nimeni..."[32]

Rezultă că recomandarea Guberniului ca Micaş să fie depus în închisoarea Cetăţii Tîrgu Mureş, n-a fost respectată. Micaş a fost, e drept pentru puţină vreme, depus în închisoarea Scaunului Mureş, asigurîndu-se un regim sever de detenţie, situaţie prevăzută ipotetic şi de preşedintele guberniului în partea finală a scrisorii sale adresată lui Toldalagi Ferenc.

---

[29] Arhivele Statului Mureş, Tîrgu Mureş, fond Scaunul Mureş, Jude suprem, nr. 712/1848, fila 27.
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*

La 9 mai 1848, potrivit conceptului nesemnat al unui raport trimis Guberniului de Scaunul Mureş, „În lipsa de acasă a d-lui Toldalagi Ferenc judele suprem regesc al acestui scaun... numitul Micaş Ferenc a sosit fix la orele 12 însoţit de gardişti îmbrăcaţi în uniforme şi deci care au atras asupra lor atenţia publicului".[33] Scrisoarea trimisă preşedintelui Guberniului de către generalul comandant al cetăţii Tîrgu Mureş, care n-am avut-o la dispoziţie,[34] se pare că a fost ceva care a sesizat pericolul unor asemenea manifestaţii şovine organzate la sosirea lui Micaş aici, de vreme ce în continuare conceptul raportului din 9 mai recunoaşte că Micaş „...a sosit nu în tăcerea pe care o consider justificată, ci din cauză că aşa s-a întîmplat în timpul sosirii sale, în faţa mulţimii poporului".[35]

Din contextul rapoartelor de răspuns adresate Guberniului din Cluj de către Scaunul Mureş în aceaşi perioadă, rezultă, ca şi din alte documente cunoscute[36] iminenţa arestării, concomitent cu Micaş, şi a lui Al. Papiu-Ilarian şi Ioan Buteanu, tot pentru agitaţie în sînul poporului român[37] tentativă iniţiată tot de Guberniul din Cluj, care s-a îngrijit să pregătească şi pentru aceştia loc în arestul Cetăţii din Tîrgu Mureş.[38]

Explicaţia alegerii oraşului Tîrgu Mureş ca loc de întemniţare a unora din fruntaşii naţiunii române trebuie căutată în primul rînd în faptul că în ultimele 2—3 decenii ale secolului trecut oraşul de pe Mureş era considerat bastionul cel mai consolidat al partidului conservator ardelean, în tot timpul aşazisei „ere a reformelor", păstrîndu-şi acest caracter şi în timpul revoluţiei.[39] De aceea însăşi particularităţile mişcării tineretului au fost determinate de existenţa în oraş a lui Kemény Pál, Dósa Elek şi mai ales a lui Lázár József, judele primar tîrgumureşan, stîlpi de nădejde ai conservatorismului ardelean. Încercările de tutelare şi control a mişcării tineretului din martie-aprilie 1848 făcute cu asiduitate de venerabilii conservatori din corpul profesoral al Colegiului reformat, de numeroşii judecători şi asesori ai Tablei regeşti, au imprimat un caracter mai moderat, cu trăsături democratice şi nu revoluţionare mişcării iniţiate de tineri, ei înşişi studenţi sau elevi ai Colegiului, sau ai Gmnaziului romano-catolic, sau cancelişti ai Tablei Regeşti.[40]

Îmbrăcînd numai trăsăturile naţionale ale mişcării revoluţionare din Ungaria, fără a ţine seama de revendicările sociale ale tineretului român, atît conservatorii cît şi aripa radicală a tineretului de aici s-au îndepărtat de caracterul revoluţionar clasic ce trebuia urmat pentru ca mişcarea să nu degenereze în război unilateral de libertate naţională cu avan-

---

[33] *Ibidem*, fila 26.

[34] Aflîndu-se probabil la destinatar în arhiva Gub. Trans. din Arhivele Naţionale maghiare din Budapesta.

[35] Arhivele Statului Mureş, Tîrgu Mureş, fond Scaunul Mureş, Jude suprem, nr. 712/1848, filele 24—25.

[36] Ion Ranca, *op. cit. pp.* 56—59.

[37] Arh. Stat. Mureş, Tîrgu Mureş, fond Scaunul Mureş, Jude suprem nr. 712/1848, fila 26.

[38] *Ibidem*.

[39] Bözödi György, *1848 márciusa Marosvásárhelyen*, în *Korunk*, 1958, nr. 3, p. 325.

[40] *Ibidem*.

taje numai pentru naţiunea maghiară, neglijînd complet pretenţiile justificate ale românilor.

Sosirea lui Micaş la Tîrgu Mureş în ziua mare şi transformarea acestui eveniment într-o manifestaţie ce n-a făcut cinste autorităţilor locale şi guberniale trebuie să fi avut şi repecursiuni politice, altfel nu putem înţelege regretul cu care se deschide un raport al Scaunului adresat preşedintelui Guberniului, din 14 mai 1848.

Se spune în acest raport că „ce lipsă de vigilenţă au comis domnii nobili în aducerea lui Micaş Ferenc, că contrar instrucţiunilor noastre (sic!) în ziua mare, la orele 12 de-a lungul pieţii l-au adus la sediul Scaunului", aceasta au raportat-o deja cu un raport anterior. Se vede din tonul acestor prime rînduri că evenimentul, regizat de şefii curentului ultraşovin maghiar local, n-a rămas fără urmări, de vreme ce redactorul acestor rînduri adoptă un asemenea ton. Din acelaşi document rezultă că prezenţa lui Micaş în Tîrgu Mureş a produs din primul moment mare spaimă între orăşeni dar, după sosirea judelui suprem regesc al Scaunului Mureş, Toldalagi Ferenc, acesta a liniştit spiritele sperînd să nu le mai producă alte griji.

Mai mult ca sigur că împrejurarea a fost folosită de autorităţile locale maghiare ca pretext pentru urgentarea înarmării gărzii civice cu armele ce trebuiau să sosesască prin mijlocirea Guberniului, dar mai ales pentru aplicarea legii statariale (tribunalul de urgenţă) şi în cuprinsul Scaunului Mureş acest fapt fiind redat desluşit în raportul menţionat: cînd autoritatea Scaunului Mureş speră să nu mai producă griji populaţiei oraşului de teama unu i atac românesc „... mai ales dacă pentru trupa de gardişti se vor trimite cîteva puşti şi dacă Guberniul va permite înfiinţarea tribunalului statarial (procedura de urgenţă — *n.n.*) al Scaunului Mureş".[41]

Autorii raportului informează Guberniul din Cluj şi despre starea de spirit de la sate unde „...încă nu s-a întîmplat nici-o tulburare de ordine". În oraş însă, tineretul este agitat. „ieri adunîndu-se cîţiva (tineri) la Tîrgu Mureş, au trimis o delegaţie la mine, ca pentru poliţia ce se va înfiinţa în scaun să ţin o adunare generală şi pe cîţiva funcţionari în care nu mă încred, să-i suspend".[42] Cum rezultă în continuare, şi aceasta caracterizează şi situaţia din oraş, o adunare a trebuit să fie ţinută de urgenţă a doua zi, în 14 mai 1848. Aici, sub presiunea maselor orăşeneşti, autorităţile au fost obligate să accepte o parte din revendicări: toţi cei care au trecut de 18 ani să fie înrolaţi în gardă civică, iar „...nemeşii să se angajeze că vor plăti dare şi că vor lua parte la toate sarcinile publice imediat şi concret".[43] Pentru rezolvarea celorlalte revendicări, ridicate probabil anterior, a fost fixată o adunare pe ziua de 22 mai 1848.

Fruntaşii partidei conservatoare, baronul Kemény Pál, profesorul Dósa Elek, Balla Mihály şi Toldalagi Ferenc cum se afirmă în raport, şi în consens cu atitudinea lor anterioară, „...am făcut tot ce se poate pen-

---

[41] Arh. Stat. Mureş, Tîrgu Mureş, ibidem.
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem.*

tru amînarea adunării generale, dar aceasta n-am putut-o realiza întrucît majoritatea a fost împotriva noastră. . ."[44]

Evenimentele din ultima decadă a lunii martie şi din aprilie cînd tinerimea română din Tîrgu Mureş, dezamăgită de pretenţiile exagerate ale tinerimii ungureşti, legate de anihilarea relativei independenţe a Principatului Transilvaniei şi unirea forţată a acestuia cu Ungaria, mergînd pînă la nesocotirea a însuşi dreptului la existenţă naţională a poporului român, au dus la radicalizarea ambelor mişcări şi la definirea atitudinii românilor pe baza pretenţiilor lor juste şi îndreptăţite la viaţă naţională, ceea ce după adunările din 30 aprilie şi 3/15 mai 1848 de la Blaj a determinat, atitudinea net ostilă nu numai a autorităţilor, ci şi a conducătorilor mişcării tinerilor radicali unguri, faţă de cauza românească. Această atitudine s-a menţinut tot timpul revoluţiei, fiind prezentă cu atît mai mult în primele luni ale acesteia, perioadă care coincide şi cu sosirea şi întemniţarea lui Florian Micaş la Tîrgu Mureş.[45]

În acest context, îmbolnăvirea bruscă a lui Micaş aflat în arestul Cetăţii căruia, potrivit unor aranjamente locale i se aducea zilnic hrana de la restaurantul „La crucea de aur" din oraş, a produs o mare îngrijorare atît comandamentului cetăţii cît şi mai ales Judelui suprem regesc Toldalagi Ferenc. Îmbolnăvirea bruscă a lui Micaş a intervenit în 16 mai 1848 cînd încă lucrările Adunării naţionale din 3/15 mai de la Blaj abia luaseră sfîrşit. Situaţia era agravată de faptul, care ajunsese deja de notorietate publică, că Micaş a fost otrăvit.[46]

Cu referire la acest eveniment neaşteptat în privinţa detenţiei lui Florian Micaş la Tîrgu Mureş, colonelul August von Auensfels, comandantul cetăţii de aici, se grăbeşte a informa la 16 mai pe Toldalagi Ferenc cu reşedinţa la Corunca: „Deţinutul avocat Francisc Micaş azi dimineaţă către orele 11, pe cînd făcea mişcări în curtea cetăţii, a fost cuprins brusc de o indispoziţie mortală, de dureri abdominale şi zvîcniri în intestine la care s-a adăugat urgent o criză de friguri şi o declanşare a transpiraţiei care în sfîrşit au fost însoţite de vomitări puternice".[47]

Cum rezultă din această înştiinţare „simptomele acestei indispoziţii mi-au produs temeri. . ." apoi colonelul a ordonat fără întîrziere, să-i fie chemat în ajutor dr. Rimmel, medicul militar şef al Batalionului al III-lea al Regimentului de Infanterie nr. 62 de cavalerie Turski, care, sosind cu grabă, l-a consultat prescriind-i medicamentele necesare „şi din toate părţile i s-a purtat de grijă".[48]

Temerea că ar fi fost otrăvit o nutrea şi Micaş fiindcă, încă imediat după ameliorare, fără s-o fi exprimat deschis, renunţă la masa adusă de la restaurantul „Crucea de aur" de un paznic oarecare şi care „. . .nu este bună, nu-i priieşte, deoarece toate le primeşte reci ca ghiaţa, şi untura din ea este cu totul sleită".[49] După această întîmplare Micaş se exprimă

---

[44] *Ibidem.*
[45] Traian Popa, *op. cit.* pp. 140—187, Bözödi György, *op. cit.*, pp. 320—329.
[46] Arh. Stat. Mureş, Tîrgu Mureş, *op. cit.*, filele 8, 10, 21, 23.
[47] *Ibidem*, fila 21.
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem.*

că „. . .mai bine ar vrea să mănînce de la cazanul soldaţilor hrana care pentru el ar fi desigur mai hrănitoare şi mai bună şi va putea şi să-l menţină şi sănătos". (n.n.). Această ultimă apreciere subtil formulată de Micaş exprimă fără îndoială, neîncrederea în masa ce i se aducea din oraş.[50]

În continuarea comunicării sale colonelul August von Auensfels înştiinţează pe Toldalagi că a mijlocit deja pentru Micaş hrana de la familia unui plutonier din Cetate, trei mese zilnice în valoare de 50 de crăiţari monedă convenţională.[51]

Confirmînd procedura comandantului cetăţii. de a accepta ca masa lui Micaş să nu-i mai fie adusă din oraş, judele regesc Toldalagi Ferenc îşi demască întrucîtva temerile proprii despre ipotetica otrăvire a lui Micaş: „În ceea ce priveşte indispoziţia lui bruscă, întrucît bîrfa oraşului a răspîndit ştirea că i s-a făcut rău din cauză că i s-a otrăvit mîncarea, — cer ofocios domnului comandant al cetăţii să binevoiască a exopera de la domnul medic militar un certificat oficial, întărit cu semnătura sa proprie, care, arătînd boala şi cauza ei, *dezminte într-adevăr ştirea aceasta falsă* . . ."[52] (subl. ns.)

Şi Toldalagi se arată alarmat, acreditînd oarecum zvonul despre otrăvirea lui Micaş, de vreme ce a doua zi, la 17 mai 1848, adresîndu-se preşedintelui Guberniului îl informează de cele petrecute şi despre noul regim de hrană asigurat deţinutului din cetate. Nu întîrzie însă să se refere la zvonul despre otrăvirea acestuia: „Întrucît bîrfeala a început deja să caute cauza indispoziţiei lui Micaş în otrăvirea mîncării — se exprimă Toldalagi — am găsit de bine şi eu a sista aducerea mîncării din restaurantul comun, aprobînd procedura domnului comandant al Cetăţii şi oferind plata celor 20 de creiţari pe zi".[52]

Pentru a putea dezminţi în mod oficios ştirea falsă răspîndită despre cauza îmbolnăvirii lui Micaş — scrie Toldalagi mai departe — „am cerut domnului medic militar a-mi trimite un certificat despre cauza îmbolnăvirii lui".[53]

În continuare judele suprem regesc Toldalagi Ferenc se referă în raportul său către Guberniu la modul cum este asigurat regimul de pază şi izolare al lui Micaş. S-au luat măsuri potrivit celor ordanate de Guberniu ca nimeni să nu vorbească cu Micaş, fapt urmărit cu stricteţe „. . .întrucît zilnic opt soldaţi fac de pază lîngă Micaş, care este cu uşa celulei deschisă"[54] pentru a putea fi mai bine urmărit, . . . cu soldaţii deţinutul poate vorbi ce vrea şi cu toate că, conform dispoziţiei anterioare, soldaţii sînt toţi tineri unguri dar probabil săraci, deci prezenţa lor nu poate fi infailibilă".[55]

Optica de clasă a Judelui suprem regesc Toldalagi este suficient de

---

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem.* Din actele ulterioare rezultă că valoarea a trei mese zilnice pentru Micaş s-a ridicat la 20 de crăiţari monedă convenţională.

[51'] a Ibidem fila 23'a.

[52] Ibidem.

[53] *Ibidem.*

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem.*

deslușită, cînd bănuiește de o eventuală solidaritate sau tăinuire reciprocă, a tinerilor săraci unguri. cu deținutul.

Incidentul cu „pretinsa" otrăvire a lui Micaș nu s-a putut stinge însă și ecoul lui nu s-a pierdut nici după ce Judele suprem regesc Toldalagi Ferenc a ajuns în posesia certificatului medical oficios, pretins, pentru a curma zvonurile din oraș.

Dr. Rimmel, adus la fața locului, în urma consultului a eliberat certificatul nr. 52 din 18 mai 1848, din care rezultă „oficios" că îmbolnăvirea bruscă a lui Micaș, „se datorează unei stări gastrice efemere și se vindecă cu tarton (Weinstein, Chim.) cu zahăr"[56] Ceea ce interesa însă oficialitățile care, ele înșele aveau dubii despre o posibilă otrăvire, este textul final al certificatului: „. . .nu s-a observat la el nici un simptom de otrăvire."[57]

În aceeași zi, colonelul August von Auensfels remite cu adresa nr. 203 din 18 mai 1848, certificatul medical, contelui Toldalagi Ferenc cu care, ,oficial," cazul otrăvirii lui Micaș se stinge.

Cunoscînd starea de agitație a populației orășenești, corespunzătoare lunii mai 1848, cît și simptomele bolii bruște a lui Micaș la care se mai adaugă temerile oficialităților, ele înșele admițînd posibilitatea unei otrăviri, cît și soarta de care s-au împărtășit în oraș, la cîtva timp numai de acest caz, tînărul Vasile Pop din Nazna și profesorul Constantin Romanu — Vivu, nu este exclusă posibilitatea unei otrăviri a lui Micaș, chiar dacă inițiativa ei ar fi de atribuit unor dezaxați care nu angajau cu nimic autoritățile. În orice caz, simptomele îmbolnăvirii și apariția lor bruscă, sînt specifice otrăvirii.

Deocamdată, în lipsa unor documente de referință mai adîncite în privința otrăvirii lui Micaș fenomenul poate fi admis ipotetic.

Cum este cunoscut, Florean Micaș a fost arestat și reținut din ordinul Guberniului Transilvaniei, cum s-a recunoscut aceasta în adresa de trimitere a lui Micaș la Tîrgu Mureș,[58] pentru cercetare. penală, întrucît „. . .Micaș Francisc și tovarășii săi copărtași, au instigat pe români în interesul poporului român cu mai mulți români laolaltă și pentru instigarea în mai multe feluri a românilor împotriva ungurilor, de asemenea (pentru) zădărnicirea ordinului gubernial de interzicerea adunării românești proiectate pentru ziua de 30 aprilie la Blaj, fapte penale și ilegale pe care le-a comis".[59] Inițial cum se scrie în adresa din 7 mai 1848, a fost reținut numai în vederea încheierii anchetei și a dosarului de trimitere în judecată.[60]

La 31 mai 1848 Guberniul adresează Scaunului Mureș un ordin prevăzut cu toate formulele de validare, în care anunță că ancheta împotriva lui Micaș s-a încheiat și actele doveditoare ale vinovației lui, redată în alineatul precedent, sînt concludente, motiv din care „. . .faptele penale

---

[56] *Ibidem*, fila 10.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*, fila 27.
[59] *Ibidem*, oficialitatea, nr. 957/1848.
[60] *Ibidem*, Jude suprem regesc, nr. 712/1848, fila 27.

şi ilegale pe care le-a comis ieşind la iveală prin anchetă, Guberniul a hotărît să-i pornească lui şi tovarăşilor lui acţiune publică, ceeace azi a şi făcut-o..."[61] În această situaţie, conform procedurii judiciare a epocii, Guberniul ordonă Scaunului Mureş ca, în schimbul unei scrisori de garanţie adecvată, să pună în libertate pe Micaş.

După primirea ordinului de eliberare a lui Micaş emis de Guberniu, Oficialitatea Scaunului Mureş l-a pus în discuţia şedinţei sale periodice de lucru în 8 iunie 1848,[62] unde s-a hotărît să încredinţeze cu punerea lui în aplicare pe judele scăunal Filep Antal.[63] Acesta trebuie să comunice lui Micaş cuprinsul ordinului de punere în libertate, preluînd în schimb, scrisoarea de garanţie subscrisă de titular, pentru a fi prezentată Oficialităţii.

Potrivit raportului din 10 iunie, depus Oficialităţii, Filep Antal împreună cu comandantul cetăţii şi cu plutonierul de serviciu, au luat legătura cu Micaş, aflat încă tot în acelaş arest, aducîndu-i la cunoştniţă, mai întîi numai verbal cuprinsul ordinului gubernial de eliberare pe bază de act de garanţie. Micaş refuză să creadă acest lucru, afirmînd că tatăl său i-a comunicat că Guberniul îl va elibera fără scrisoare de garanţie. În acest sens, afirmă Micaş, tatăl său i-a trimis chiar o căruţă pentru a-l transporta la Cluj. Judele scaunal i-a oferit atunci ordinul gubernial spre a-l citi personal, dar Micaş nu l-a luat cerîndu-i să-i fie citit. De faţă cu toţi, Micaş a răspuns prin aceste cuvinte: „Eu aşa ştiu că chestiunea mea nenorocită a îmbrăţişat-o naţiunea mea; naţiunea mea mi-a cerut eliberarea şi a promis pentru mine chezăşie, de aceea, pînă cînd de la ea nu voi primi nici-o înştiinţare, nu mă voi amesteca în nimic. Eu mă simt complet nevinovat, dar după cum aud, dovedindu-se acuzaţiile ridicate împotrivă-mi aştept deci să fiu dat în judecată. Dar nicidecum nu dau nici a scrisoare de garanţie".[64]

Auzind acest răspuns, judele scăunal Filep Antal s-a străduit să-i explice, ceeace Micaş, ca advocat, ştia prea bine, că în atare cazuri, garanţia este numai un act de asigurare, că dacă va fi condamnat, să poată fi reţinut fără opoziţie. De asemenea cerîndu-i în scris răspunsul de mai sus, Micaş a refuzat declarînd că „...el este proprietar în ţara aceasta şi că nu dă nici scrisoare de garanţie şi nici vreo altă scrisoare".[65]

Luînd cunoştinţă de refuzul categoric al lui Micaş de a accepta o eliberare condiţionată, judele suprem regesc Toldalagi Ferenc raportează Guberniului despre această nouă situaţie, comunicînd totodată că nici comandantul cetăţii nu înclină să-l elibereze înainte de a primi în acest

---

[61] *Ibidem*, Oficialitatea, nr. 957/1848.

[62] *Ibidem*, Jude suprem regesc, nr. 712/1848, fila 23/a.

[63] *Ibidem*, Oficialitatea, nr. 980/1848.

[64] *Ibidem*, La Traian Popa, *op. cit.* p. 161, răspunsul lui Micaş are următorul cuprins: „Eu ştiu că neamul meu care a pretins eliberarea mea a îmbrăţişat chestiunea mea nenorocită, promiţînd garanţie pentru mine. Mă simt cu totul nevinovat, dar sunt informat că aţi dovedit acuza ce mi s-a adus şi aştept darea mea în judecată, fără să vă dau vre-o scrisoare de garanţie".

[65] *Ibidem*.

sens ordin de la Comanda militară (General Comando) din Sibiu, nici dacă Micaş ar fi dat garanţia cerută.[66]

La 8 iulie 1848 colonelul August von Auensfels, adresîndu-se judelui suprem regesc Toldalagi Ferenc în legătura cu decontarea cheltuielilor ocazionate de întreţinerea şi hrana lui Micaş, consideră necesare noi intervenţii în acest scop la Guberniu întrucît „...pentru eliberarea sa avocatul (Micaş) nu va face primul pas sub condiţiile impuse, fiindcă nu-l îngreunează răpirea libertăţii personale prin paza militară de aici din cetate... va dura mult încă, pînă cînd el va fi eliberat de aici, cu atît mai mult, că situaţia sa nu pare să-i displacă".[67]

Conturîndu-se faptul că Micaş nu va accepta nici în viitor o eliberare condiţionată, considerînd nedemn pentru el a da un document de garanţie, şi pentru a evita eventuale complicaţii, colonelul August von Auensfels, comandantul cetăţii cere Comandei militare (General Comando) din Sibiu, să obţină aprobarea mutării lui Micaş din arestul cetăţii din Tîrgu Mureş.[68] În urma acestui fapt aprobarea cerută este comunicată Guberniului şi acesta la rîndu-i, o comunică Judelui suprem regesc al Scaunului Mureş la 15 iulie 1848. Mutarea lui Micaş din cetate din nou în reşedinţa scaunului este motivată prin faptul „...că de camera în care numitul avocat este plasat, armata are nevoie şi că ar trebui transportat altundeva, iar întrucît el n-a acceptat eliberarea sa sub garanţie pînă la împrocesuarea sa, îl veţi ţine mai departe sub pază sigură"[69] scrie guberniul. Cum însă pentru acest scop în subordinea Guberniului din Tîrgu Mureş alt loc mai potrivit nu există, se dispune Scaunului ca Micaş să fie dus sub escortă din cetate la sediul scaunului, unde să fie ţinut sub pază sigură, fie în camera pîrcălabului fie în aceea a paznicului, pînă cînd îşi va pune garanţi.[70]

La 30 iulie 1848, Benkő Ferenc, casier de impozite, în lipsa din localitate a judelui inspector, raportează Judelui suprem regesc Toldalagi Ferenc că „...avocatul Micaş, împrocesuat penal care a fost sub pază militară în cetatea din Tîrgu Mureş, fiind predat de către colonelul Ottenfels August[71], la cererea oficială a domnului Jude suprem regesc împreună cu mobila care i s-a dat în folosinţă... l-am preluat predîndu-l paznicului închisorii Tőkés Antal precum şi îngrijitorilor... de asemenea domnului colonel comandantul cetăţii dîndu-i adeverinţă despre preluareal lui Micaş Ferenc şi predarea lui închisorii nobilului Scaun Mureş".[72]

Concomitent, comandantul cetăţii informează în aceeaşi zi pe Toldalagi Ferenc că „...deţinutul civil, avocatul Francisc Micaş, a fost transportat la 30 iulie dimineaţa la orele 6 din cetate... de la militarii cezaro-crăieşti, împreună cu toate ustensilele şi mobilierul pe care-l avea

---

[66] *Ibidem*, Jude Suprem regesc. nr. 712/1848, fila 17.
[67] *Ibidem*, fila 5.
[68] *Ibidem*, fila 4.
[69] *Ibidem*.
[70] *Ibidem*.
[71] *Ibidem*, fila 16. În unele documente numele comandantului Cetăţii apare în această formă.
[72] *Ibidem*.

în folosinţă de la restaurantul Crucea de aur, fiind dus pentru pază civilă în casa Scaunului".[73] Se mai solicita un revers certificat de Judele suprem regesc, pentru a fi anexat la raportul privind transferarea lui Micaş, ce trebuia înaintat Comandei militare (General Comando) din Sibiu, care a ordonat transferarea.[74]

În sfîrşit despre acest fapt, un raport de executare este înaintat Guberniului din Cluj de către Judele suprem regesc, în care se spune că: „...pe avocatul Micaş Ferenc, care pentru instigarea conaţionalilor săi români a fost arestat şi ţinut pînă acum în cetatea din Tîrgu Mureş, l-am adus la sediul Scaunului şi l-am plasat acolo, într-o cameră mai aleasă, sub bună pază..."[75]

În închisoarea Scaunului Mureş Florian Micaş a rămas pînă la eliberarea sa, fără a accepta compromisul cerut de Guberniu, acea scrisoare de garanţie şi fără să mai ajungă să fie judecat vreo dată.

Parcă ar fi avut intuiţia cu care sînt dotaţi numai oamenii aleşi, Florian Micaş, care a invocat eliberarea sa numai de către naţiunea română, a fost pînă la urmă eliberat de reprezentanţa cea mai îndreptăţită a întregii naţiuni române, Adunarea de la Blaj din 16—27 septembrie 1848.

Aflat la Blaj prin forţa împrejurărilor, baronul Vay Miklós comisar plenipotenţiar al Guberniului, după mai multe contacte cu fruntaşii naţiunii române şi impresionat de mulţimea şi fermitatea românilor participanţi la cea dea treia adunare de aici, emite la 24 septembrie 1848 ordinul de eliberare a lui Florian Micaş.

Trei zile mai tîrziu, la 27 septembrie 1848,[76] Florian Micaş este pus pe picior de libertate, şi, după o detenţie politică de cinci luni, în calitate de garant al naţiunii sale, se îndreaptă spre Blaj, unde mai apucă să ia parte la ultimele dezbateri ale celei de a treia adunări a românilor transilvăneni.

Îndată după această impresionantă demonstraţie de demnitate şi de forţă a poporului român, conducătorii celei de a treia adunării de la Blaj, hotărăsc spre sfîrşitul lunii septembrie 1848, instituirea unui comitet mai restrîns, numai din şase membrii, între care este ales şi Florian Micaş.[77]

George Bariţ, referindu-se la eliberarea lui Micaş din detenţia sa afirmă că „În fine după captivitatea de cinci luni, scăpînd şi advocatul Florian Micaş, la Blaj fu primit cu bucurie atît mai mare cu cît era ştiut că în Mureş-Oşorhei unde a fost el deţinut, se organizase mai dinainte un aşa numit tribunal negru, a cărui vocaţiune fusese ca să dicteze sentinţe de moarte".[78]

Captivitatea lui Florian Micaş la Tîrgu Mureş şi atitudinea lui demnă şi fidelă naţiunii române şi luptei pentru dreptate naţională şi socială

---

[73] *Ibidem*, fila 7.
[74] *Ibidem*.
[75] *Ibidem*, fila 18.
[76] *Ibidem*, fila 2, Traian Popa, *op. cit.*; *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. II, 1963, p. 89.
[77] *Ibidem*.
[78] George Bariţ. *op. cit.*

a neamului său este expresia celui mai avansat spirit de sacrificiu, făcut conştient, pentru un scop bine determinat, care viza în final, păstrarea fiinţei naţionale a poporului român, grav periclitată în zilele revoluţiei din 1848 din Transilvania.

DIE GEFÄNGNISHAFT FLORIAN MICAŞ'S IN TÎRGU MUREŞ IM JAHRE 1848

(Zusammenfassung)

Die Revolution der Rumäne aus Transsilvanien von 1848—1849, bleibt ein Moment der alten und grossen Hoffnungen eines ganzen Volkes, die aber schon in den ersten Tagen, durch wiederholte Repressalien, von den Behörden des Guberniums, der Komitate und der Stühlen verdunkelt wurden; die beschrenkte Aristokratie, verneinte der Nation welche die Mehrheit der Bevölkerung im Fürstentum bildete, das Recht einer freien Existenz.

Zwischen den ersten Opfern dieser Politik mit katastrophalen Folgen muss auch der junge rumänische Advokat Florian Micaş, erwähnt werden, den in Cluj am 27 April 1848 verhaftet wurde, weil er die Angehörigen seiner Nation „aufhetzte", gegen die Bestrebungen der Behörden, eine „Lösung" der politischen, ökonomischen und sozialen Fragen zu finden, ohne die Teilnahme der Nation welche hier die Mehrheit der Bevölkerung bildete.

Weil die Gefahr bestand F. Micaş, mit Gewalt von den rumänischen Volksmassen befreit zu werden, wird er am 7. Mai 1848, zuerst im Burgzwinger und dann ins Gefängnis des Mures-Stuhles aus Tîrgu Mureş versetzt.

Hier bleibt F. Micaş bis am 27 September 1848, als er befreit wurde, nicht auf Grund eines Garantiebriefes wie die Behörden es wollten, sondern auf Willen seiner ganzen Nation.

Anhand von originalen Dokumenten aus den lokalen Staatsarchiv versucht der Verfasser die Periode der Gefängnishaft in Tîrgu Mureş zwischen 9 Mai — 27 September 1848, wiederherzustellen, sowie die politischen Folgen für die rumänische Nation, für welche Florian Micaş ein Symbol des sozialen und nationalen Befreiungskampfes bleiben wird.

ALEXANDRU ROMAN, GÎNDITOR ŞI ISTORIOGRAF

GELU NEAMŢU

Om de vastă cultură, Al Roman a fost, prin formaţia sa intelectuală, mai mult un filolog. Dar potrivit bunelor tradiţii ale epocii, un adevărat filolog se ocupa într-o oarecare măsură şi de istorie.

Din păcate, nici în istorie, nici în filologie, eruditul învăţat nu a reuşit să dea operele care se aşteptau de la el şi pe care el însuşi intenţiona să le elaboreze. Preocupările sale privind istoria au rămas aşadar în limitele modeste ale unor contribuţii. Făcînd parte din generaţia revoluţionarilor paşoptişti, va suferi aceleaşi influenţe ca şi ei. Gîndirea sa istorică va rămîne întru totul tributară marilor săi colegi de generaţie — N. Bălcescu, M. Kogălniceanu şi G. Bariţiu.

Cea mai însemnată contribuţie a sa în domeniul istoriei a fost publicarea unor scrisori din timpul revoluţiei românilor din Transilvania. Ele au apărut tîrziu, dar au luminat tocmai acea parte a evenimentelor din Munţii Apuseni, precum şi tratativele Kossuth—Iancu, mai puţin cunoscute pe atunci, dar de o importanţă capitală pentru revoluţia românească. Povestea publicării acestor documente este destul de alambicată.

Astfel, după terminarea revoluţiei, Roman, care pe atunci era profesor de limba română la Beiuş, petrece trei săptămîni în Munţii Apuseni[1], unde adună material privind tratativele duse de I. Dragoş cu A. Iancu, în numele lui Kossuth. Avea un dublu interes pentru a face acest lucru: pe de o parte, I. Dragoş fusese unchiul său după mamă (înainte de tratative a locuit în casa sa), şi dorea să afle exact dacă fusese vinovat ori nu pentru eşuarea tratativelor român-maghiare, iar pe de altă parte, el însuşi a fost translatorul oficial al corespondenţei dintre comandantul de brigadă Simonffy şi Avram Iancu, după înfrîngerea lui Hatvani.[2] Îşi dădea perfect de bine seama de importanţa documentelor emise şi vehiculate în timpul revoluţiei. Păstra copii după acestea în arhiva sa, iar după revoluţie porneşte o adevărată campanie de elucidare a unor aspecte nebuloase ale acesteia, prin găsirea şi chestionarea, privitor la desfăşurarea unor acţiuni, a numeroşi participanţi maghiari şi români.

Alexandru Roman — s-a născut la 26 noiembrie 1826 în Auşeu şi a murit în 15 septembrie 1897 la Sebeş. A fost profesor de limba şi literatura română la Universitatea din Budapesta şi membru fondator al Academiei Române. Redactor la gazetele *Concordia* şi *Federaţiunea* din Budapesta şi deputat român al cercului Ceica din Bihor, în parlamentul maghiar.

[1] *Federaţiunea*, VII, supliment la nr. 3—4 din 12/24 ian. 1875, pp. 11—14 şi nr. 13—14 din 16/28 febr. 1875, pp. 43—44; cf. S. Dragomir, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1965, p. 176.

[2] *Federaţiunea*, II, nr. 141 din 22/10 dec. 1869, p. 571.

Din păcate, puţine din notele sale s-au păstrat pînă la noi.[3] Menţionăm în această ordine de idei manuscrisul conceput pe baza informaţiilor date de Al. Roman,[4] care aduce unele amănunte inedite cu privire la revoluţia românilor. Este demnă de reţinut, astfel, împrejurarea cunoscută de Roman (din timpul cînd stătuse la Vaşcău, aşteptînd răspunsul lui Iancu pentru a-l traduce), referitoare la reacţia lui Simonffy faţă de scrisoarea lui Iancu intitulată *Domnule Comendator de brigadă Iosif Simonffy,* dată în Cîmpeni la 15/27 iunie 1849. Ofiţerul maghiar a fost atît de impresionat de acest răspuns, încît îl lăuda necontenit pe Avram Iancu şi conţinutul scrisorii sale, zicînd că, după convingerea sa, Kossuth va fi de acord cu revendicările drepte ale românilor. Manuscrisul cuprinde şi cîteva episoade privind pe unchiul său, I. Dragoş. Aşa, spre exemplu, se vorbeşte de emoţiile pe care acesta le avea în timpul tratativelor, cînd se plimba seara în casa profesorului Roman, cufundat în cugetări, zicînd: „frate, mă joc cu capul".[5]

Cele mai valoroase rămân, totuşi, materialele tratativelor, publicate pentru prima dată de el în *Federaţiunea*[6]. Impulsul pentru publicarea acestora i-l dă I. Valeriu Barceanu, care în aprilie 1873 îşi trimisese spre publicare notiţele sale despre 1848/49 în Zarand, la *Transilvania* lui G. Bariţiu, avînd în prealabil unele discuţii cu Al. Roman, care promite să dea şi el publicităţii materialele sale.[7] Roman mai dispunea şi de scrisorile lui I. Sterca-Şuluţiu[8], care, de asemenea, oferă date despre revoluţie şi I. Dragoş.

În 1875, cînd ajunge în sfîrşit să publice a parte din material, îşi mărturiseşte şi dorinţa de a scrie o istorie a revoluţiei, după însemnările ce şi le făcuse încă de pe atunci. După 15 ani, în 1890, Roman mai nutrea aceste intenţii, lăudîndu-se că dispune de materiale pe care Bariţiu nu le-a avut la scrierea *Părţilor alese din istoria Transilvaniei...* şi care, susţine el, trebuie completată, fiind lacunară. De fapt G. Bariţiu, cum însuşi recunoaşte, nu s-a ocupat detaliat de evenimentele din părţile ungurene.

Îşi reproşa însă, cu părere de rău, că nu-şi notase numeroasele „istorioare" povestite de Buda Sándor şi de bătrînul Miháli, deoarece „astăzi, după atîţia ani — observă el — numai de unele puţine episoade mi-aduc aminte şi de unele numai în liniamente generale şi acele defectuoase".[9] La fel s-a întîmplat şi cu cele pe care le ştia de la bunica sa. Se

---

[3] Biblioteca Academiei R.S.R. (= BARSR) Arhiva Al. Roman, I, ms. 36 „reprivire scurtă".

[4] *Ibidem.*, ms. rom. 1061, p. 360—364. A fost folosit în parte de S. Dragomir sub cota 1060, autor al acestor însemnări fiind indicat S. Balint, I. Hodoş sau Al. Roman. Precizăm că scrisul nu este al lui Al. Roman ci numai informaţiile provin de la el.

[5] *Ibid.*, loc. cit.

[6] *Federaţiunea,* VII, supliment nr. 3—4 din 12/24 ian. 1875, pp. 11—14.

[7] BARSR, ms. rom. 1006, f. 247, I. V. Barcian către G. Bariţiu, Pesta, 4 apr. 1873.

[8] *Ibid.*, Fondul Al. Roman. nr. 110648—110653. I. Sterca-Şuluţiu către Al. Roman.

[9] *Ibid.*, nr. 110574, Al Roman către un amic. Pesta, 10 aug. 1890.

vede deci că Roman a rămas dator posterității cu publicarea acelor comori de informații privind revoluția din părțile vestice ale Transilvaniei, deși încearcă să motiveze că a fost mereu „prins de trebi".

Mai are totuși o contribuție concretă în acest sens. O parte din materialul despre revoluție adunat în Bihor, precum și un text redactat, intitulat *Reprivire scurtă,* însoțit de documente privind revoluția, unele obținute chiar din biroul procurorului din Oradea, le trimite lui Al. Papiu Ilarian, pentru a le publica în *Istoria* sa.[10].

Al. Roman se va afla și printre sprijinitorii acțiunii întreprinse de profesorul A. D. Xenopol care, elaborînd o lucrare mai întinsă privind combaterea lui Rösler (ca dezvoltare a articolului său din *Convorbiri,* 1876), îi solicita lui Al. Roman o serie de date.[11] Materialul urma să fie folosit de A. D. Xenopol și pentru primul său curs de istorie la Universitatea din Iași.[12] În acest scop îi cere lui Roman să-i trimită numirile maghiare și române ale munților și rîurilor din Bihor, notîndu-i în același timp și numirile românești ce nu s-au schimbat nici în limba maghiară decît doar în ortografie, scopul urmărit fiind acela de a demonstra că terminologia muntelui este românească. Aceasta îi servea și pentru a-și demonstra teza că „români nu au părăsit Dacia în timpul veacului de mijloc".

Colaborarea lui Roman cu Xenopol continuă cu verificarea pentru cel din urmă a unor citate din unele cronici maghiare.[13] Schimbînd păreri cu Xenopol pe marginea datelor solicitate de acesta, Roman își manifestă entuziasmul, deși îi mărturisește sincer că, după părerea sa, pe Rösler și Hunfalvy numai un erudit român de „dincoace", cunoscînd bine limba și istoria Ungariei, poate să-i combată cu succes. Dar dacă, totuși, un frate de „dincolo" vrea să facă o lucrare bună în acest domeniu, nu se poate lipsi de ajutorul ardeleanilor și ungurenilor. Punîndu-și de o parte prejudecățile, Roman îl felicită pe Xenopol și-l încredințează că nu numai el, ci și alții, între care mai ales G.Barițiu, „vor alerga cu toții din toate părțile" pentru a-i da „tot ajutorul posibil". Mai mult, adaugă Roman „Adunat-am și eu, și adun mereu materialul pentru acest scop și toate cîte le voi fi adunat, dinpreună cu observațiunile și părerile mele, vi le voi comunica la cea mai de aproape sesiune generală a Academiei noastre".[14]

Că i-a dat tot „sucursul", după cum i-a promis, este cert, deoarece am

---

[10] I. Pervain, I. Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian,* Cluj, 1972, vol. II, pp. 304—306. Al. Roman către Al. P. Ilarian, Oradea, 19 aug. 1851 și scrisoarea din 1 dec. 1852, pp. 310—311.

[11] BARSR, Fondul A. D. Xenopol, mss. S 22 (1) ILXXXIV, A. D. Xenopol către Al. Roman, Iași, 12 ianuarie 1883. Cf. Al. Zub, *A. D. Xenopol, Bibliografie,* București, 1973, p. 554.

[12] A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice,* Ed. stud. introd. și note de L. Gogoneață și Z. Ornea, București, 1967, p. 382.

[13] BARSR, fondul A. D. Xenopol, mss. S $\frac{22\ (2)}{\text{LXXXIV}}$ Al. Roman către A. D. Xenopol, Iași, 1 martie 1883; Cf. Al. Zub. *op. cit.*, p. 554.

[14] *Ibid, mss. S.* $\frac{51}{\text{LXXXIII}}$, concept f.d.; cf. Al Zub, *op. cit.*, p. 607.

depistat în arhiva sa note abudente cu numirile rîurilor și munților din Bihor, așa cum le solicitase Xenopol.[15]

Pentru Academia Română, al cărui membru era, căuta, achiziționa ori aducea reproduceri ale unor documente românești aflate în arhivele, bibliotecile ori la persoane particulare din Ungaria. Astfel, intră în legătură cu familia comitelui Mailáth, care dispunea de prețioase documente privitoare la Nicolaie Petrașcu voievod, fiul lui Mihai Viteazul și al văduvei Petrașcu (Ana Radulea); actele cuprind evenimente dintre 1622—1635.[16]

În ianuarie 1882, la rugămintea lui P. S. Aurelian, execută pentru Academia Română facsimile după un evangheliar slavon din timpul lui Ștefan cel Mare, aflat în colecția Széchényi a Muzeului Național din Pesta.[17] Pe aceeași linie de căutător asiduu al unor documente românești la Budapesta se înscrie și cererea sa din octombrie 1888, către Academie, în care solicită alocarea a 3.000 de lei pentru adunarea și copierea unor documente ce vor servi ca material pentru istoria noastră națională, urmînd ca acesta să fie depistat în arhivele și bibliotecile din Budapesta.[18]

Un alt aspect al activității sale din domeniul istoriei este acela al publicării de documente, acte, corespondențe oficiale ori particulare în calitatea sa de redactor al celor două ziare conduse de el; *Concordia*, 1861—1866 și *Federațiunea*, 1868—1876. Cele două gazete sînt un adevărat depozit de arhivă în ceea ce privește asemenea piese publicate. Printre acestea putem menționa și numeroase pagini memorialistice. Am indica, de pildă, amintirile sale cu privire la întrevederea avută cu primministrul Andrássy G.[19].

Nu a apucat însă să-și scrie memoriile pe care le-a anunțat; n-a apucat să scrie nici lucrarea pe care dorea s-o facă și pentru care a adunat mult material: *Istoria activității deputaților români din dieta de la 1861* și apoi cea din 1867—1868, precum și geneza proiectului de lege făcut de clubul deputaților români pentru reglementarea problemei naționale. Pe lîngă acestea, Roman mai promite că va redacta și „istoria vieții noastre politice și sociale de aproape una mie de ani de cînd petrecem zile triste". Dar mai jos remarcă: „Deși am datele și le cunosc, totuși închegarea acelora cere timp, prin urmare toate acestea cerînd studiu și, firește, precum zisei, timp, le voi face pre rînd și mai ales în timpul vacanțelor cînd totodată vreau să-mi adun și datele cîte le am pentru memoriile mele" care „vor contribui a umple lacunele istoriei noastre contemporane". Dacă soarta l-ar împiedica de la aceasta, încheie el, „datele mele le voi lăsa fratelui meu, sau altor amici (între cari d-ta ocupi locul prim) ca să le utilizeze".[20]

---

[15] *Ibid.*, Arhiva Al. Roman, IV, varia 1.

[16] *Analele Academiei Române*, Ser. II, t. VIII (ses. 1885—1886), p. 144 și 184.

[17] BARSR, Arhiva Al. Roman, IV, acte, nr. 156. P. S. Aurelian către Al. Roman, București, 29 ianuarie 1882.

[18] Ibid. Fondul Al. Roman, nr. 59.646, Al. Roman către Academie, București, 7 oct. 188.

[19] *Federațiunea*, V, nr. 37 din 14/2 apr. 1872, p. 145—146.

[20] Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române. Sibiu, Fondul Mangra, nr. 60. Al. Roman către V. Mangra, Budapesta, 24 febr. 1895.

Şi într-adevăr bogata sa arhivă achiziţionată de Academia Română de la fratele şi de la soţia sa, prin grija lui I. Bianu, constituie adevărata sa moştenire istoriografică. Ea oferă date preţioase pentru aproape o jumătate de secol din mişcarea naţională românească din Transilvania şi Ungaria.

Dar dacă activitatea sa pe tărîmul istoriei a fost jalonată doar de neîmpliniri, ca om politic şi ziarist a fost însă la înălţimea celor mai buni luptători naţionali ai vremii, putînd sta alături de G. Bariţiu, I. Raţiu, V. Lucaciu, Vincenţiu Babeş şi alţii. Iar în domeniul publicisticii, cel mai măreţ monument al lucrării lui Al. Roman este *Federaţiunea*, ziar politic pe care l-a întemeiat şi l-a redactat cu multe jertfe, după cum apreciau chiar contemporanii săi.[21]

Gîndirea sa social-politică, cu influenţele paşoptiste pe care le-am amintit deja, la care am mai adăuga doar pe acelea ale lui Simion Bărnuţiu şi Aron Pumnul (cu care a fost coleg de studii la Viena şi prieten bun tot restul vieţii) este una din cele mai liberale ale epocii şi, mai mult, ea deschide larg porţile pătrunderii idelor socialiste în mişcarea naţională românească. Este, şi asta nu s-a spus pînă acum, principalul ideolog al gupării *federaliste* româneşti din deceniile VII—VIII ale secolului al XIX-lea.

Fără îndoială că ideologia federalistă rămîne serios ancorată în utopie[22], trebuie însă avut în vedere că aici este vorba de un alt conţinut al formulei „federaliste". La Al. Roman are sens de posibilitatea legală de a se opune dualismului, constituind aşadar o „etichetă" sub care lupta pentru autonomia Transilvaniei, împotriva uniunii ei forţale cu Ungaria. Astfel, Al. Roman nu caută „o nouă raţiune de a fi" a Austriei, cum face de pildă Frantisek Palacky în *Ideea státu Rakouského*, ci are în vedere, în primul rînd, asigurarea autonomiei naţionale. Uneori, această formulă capătă şi înţelesul de unire a forţelor politice ale naţiunilor nemulţumite din monarhie, care se cere realizată cu scopul de a răsturna dualismul.

Obiectivul său principal era însă ca naţiunea sa să fie „factor cu drepturi egale" şi să se bucure de „*libertatea autonomă*". Autonomia preconizată de el nu constituia un scop în sine deoarece, vorbind despre ea, releva tocmai tendinţa românilor la „unitatea naţională", adăugînd: „Dar oare această unitate depinde de decrete? cari nu o pot da, nici lua sau strica. Ea vieţuieşte în inimile şi în solidaritatea sentimentelor noastre".[24] Este limpede că afirmînd existenţa structurală a ideii de unitate şi legitimitatea acestei tendinţe. chiar în cadrul aceluiaşi articol, risipeşte orice îndoială asupra scopurilor sale politice adică, odată obţinută autonomia „României de dincoace de Carpaţi", aceasta să constituie primul pas al desăvîrşirii unităţii întregului popor, prin unirea ei cu Vechea Românie

---

[21] *Tribuna*, Sibiu, XIV, nr. din 17/29 sept. 1897, p. 818.

[22] Acest lucru se subliniază în cele cinci referate care s-au ocupat cu proiectele de federalizare a monarhiei, prezentate la Congresul internaţional de istorie din Bratislava, din 28 august — 1 septembrie 1967. Cf. Iosif Kovács, *Cronica* în *Studia Univ. Babeş-Bolyai. Historia*, f. 1, 1968, p. 140.

[23] *Federaţiunea*, II, nr 14 din 31 ianuarie/21 februarie 1869, p. 55.

[24] *Ibid.*

Dintre politicienii români, el a fost printre cei dintîi care a sesizat pericolul dualismului, l-a denunţat ca pe o doctrină a *hegemoniei naţionale* şi l-a combătut. El a calificat acest regim, într-o formulă lapidară, rămasă clasică: „unio duarum nationum contra plures".[25]

Pentru a avea o imagine veridică a bogăţiei sale de idei, se impune să arătăm că el n-a făcut niciodată abstracţie de caracterul de clasă al dualismului austro-ungar. Această poziţie şi-a exprimat-o deschis, în termeni foarte clari: „precum am zis de nenumărate ori, dualismul însuşi este federalism dar foarte restrîns, pentru că nu s-a încheiat nici măcar între două elemente, ci numai între corifeii acelor elemente şi în folosul aristocraţiei care-l ştie exploata în favoarea sa".[26] Acest discernămînt sporeşte incontestabil valoarea ideilor sale politice şi sociale.

Ca şi alţi politicieni români, ca Al. Mocioni ori Vincenţiu Babeş, Al. Roman luptă în parlamentul de la Budapesta pentru votul universal, dar depăşindu-şi contemporanii formulează mult mai limpede acest drept sacru al poporului. Combatînd „argumentele" împotriva votului universal cu ocazia discutării legii electorale în parlament (la 1872), el a demonstrat că acestea nu sînt argumente, ci „pretexte", deoarece „eu ţin că poporul totdeauna este matur pentru libertate. Guvernele absolutistice, reacţionare şi tot felul de tirani n-au ţinut niciodată poporul a fi matur pentru libertate şi cu dibăcie au stăruit prin mijloace artificiale ca poporul nicicînd să devină matur pentru libertate, numai ca astfel pe popor, ca nematur, să-l poată exploata mai lesne şi mai bine, pînă ce apoi, în fine, popoarele nemaiavînd drepturi, s-au văzut silite a recurge la unicul drept ce le mai rămăsese, la forţă, răzbunînd adese într-o oră suferinţele seculare. Istoria mărturiseşte că revoluţiunile cele crunte s-au născut pururea din lipsa ori restrîngerea libertăţii".[27]

El este primul deputat în dieta maghiară care, în 1869 ia apărarea ţăranilor din Tofăleni, deposedaţi de case şi pămînturi şi evacuaţi în drum de către baronul Apor. Încă de pe acum justifică dreptul poporului la revoluţie, la a rezista forţei cu forţa, atunci cînd nu mai poate „suporta jugul, preferînd a muri pe roată sau pe tron de foc ca Horea şi Doja numai ca să-şi poată răzbuna măcar un moment suferinţele seculare".[28]

Ideile social-politice ale lui Al. Roman sînt dezvoltate, în majoritatea lor, în ziarul său *Federaţiunea*, în articole semnate ori nu. În afară de virulentele atacuri împotriva dualismului, el mai publică, ori lasă să se publice, interesante articole, în cuprinsul cărora se exprima simpatia pentru ideile socialiste şi republicane, în măsura în care acestea se puteau structura printe rînduri, menite să zdruncine şi ele regimul.

Îl prezintă cu simpatie pe Karl Marx[29] şi priveşte cu mult interes

[25] Ştefan Pascu, *Ideea, tendinţele şi lupta pentru unitate a poporului român în Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Bucureşti, 1968, p. 46.

[26] *Federaţiunea*, II, nr. 146 din 9 ian. 1870/28 dec. 1869, p. 591.

[27] Ibid., V, nr. 34 din 26 martie/7 apr. 1872, pp. 133—134.

[28] *Ibid.*, II, nr. 113 din 15/3 oct. 1869, p. 450.

[29] *Ibid.*, nr. 7 din 16/28 ian. 1872, p. 27

Internaţionala I-a.[30] Înfăţişează programa Comunei pariziene,[31] atît de „frumoasă" iar după înfrîngerea ei se cerea învingătorilor — nu fără o bună doză de utopie — să nu fie cruzi cu cei căzuţi, ci dimpotrivă, să năzuiască din toate puterile ca ceea ce este „adevărat, folositor şi necesar în doctrina socialistă să o realizeze pe cale legală".[32]

Se mai interesează de înaintarea clasei lucrătorilor, îndemnînd intelectualitatea să se îngrijească de dezvoltarea clasei muncitoare, căci, „e timpul să ne ocupăm mai serios de înaintarea acelei clase care ne susţine cu lucrul obositor al mîinilor sale".[33] În editoriale ori comentarii de politică externă, Al. Roman face aprecieri asupra epocii sale, pe care o caracterizează drept „epoca internaţionalei, a comunei, a fierberii republicane". Nutreşte temeri că întîlnirile celor trei împăraţi — ai Austriei, Prusiei şi Rusiei — vor avea drept rezultat „sugrumarea elementelor revoluţionare, ce de cîţiva ani şi-au ridicat capetele înspăimîntător pentru potestate" şi atunci „ar trebui să disperăm de progres şi civilizaţiune". Cei ce guvernează popoarele, mai spune el, sînt superficiali, deoarece nu recunosc revoluţia ca o „putere politică".[34]

În fine, nu au lipsit nici cuvintele frumoase la adresa sistemului republican în general şi la adresa Franţei, care a proclamat marile principii ale libertăţii şi progresului încă de pe cînd popoarele Europei gemeau sub jugul despotismului. Ea a pus capăt feudalismului prin revoluţia cea mare care, deşi înfrîntă, atunci ca şi azi spune Roman — a învins totuşi din punct de vedere spiritual. Dar ceea ce a determinat cele mai dezlănţuite atacuri ale lui Al. Roman, în afară de sistemul dualist, erau atentatele la cuceririle revoluţionare ale popoarelor, ura deschisă faţă de orice tendinţe imperialiste; Kaizerul german, se spune, este identic cu ţarul tuturor Rusiilor. Deviza ambilor este „cucerirea". Şi unul şi altul tind a subjuga ţări şi popoare, restrîngînd „libertăţile cîştigate pînă acum, plătite cu atîta sînge în decursul multor secole".[35]

Întreaga sa gîndire social-politică este străbătută, de ideea unităţii naţionale, despre care sub semnătură, declara cu curaj în 1873: „Jur! Că nu este un singur român care să nu dorească Daco-România şi să nu voiască din toate puterile lui a lucra la înfiinţarea ei"... „Vom realiza ideea sau vom pieri".[36]

Ceea ce a dat tărie şi sens ideilor sale a fost speranţa într-o societate mai bună şi mai dreaptă. Năzuinţa în acest sens şi-o exprimă cu claritate tot în 1873, spunînd: „Sublimele idei de libertate, egalitate, frăţietate sunt batjocorite. Va veni însă timpul cînd domnia lor va străluci în toată splendoarea sa. Dreptatea şi adevărul pot fi călcate, dar ele în veci nu pier".[37]

---

[30] *Ibid.*, V, nr. 39 din 19/7 apr. 1872, pp. 154—155 şi IV, nr. 121 din 13/1 dec 1871, p. 484.
[31] *Ibid.*, IV, nr. 41 din 26/14 apr. 1871, p. 163.
[32] *Ibid.*, IV, nr. 55 din 2 iun./21 mai 1871, p. 217.
[33] *Ibid.*, IV ,nr. 24 din 12/28 febr. 1871, p. 36.
[34] *Ibid.*, VII, nr. 1 din 15/3 ian. 1874, p. 313.
[35] *Ibid.*, IV, nr. 8 din 1 febr./20 ian. 1871, p. 29.
[36] *Ibid.*, VI, nr. 77 din 28/17 dec. 1873, pp. 301—302.
[37] *Ibid.*, VI. nr. 18 din 16/4 mart. 1873, p. 69.

Sperăm că din expunerea și exemplificarea ideilor sale social-politice a reieșit pe deplin calitatea de gînditor progresist a lui Al. Roman.

El nu și-a închegat în vreun *sistem filozofic* gîndirea sa politico-socială și nu a fost nici un teoretician pur, în accepțiunea modernă a cuvîntului, ci, prin activitatea sa neobosită în mișcarea națională românească, s-a dovedit a fi un bun practician al acestor idei.

Referindu-ne la acest aspect, dar și la faptul că preocupările sale istoriografice au rămas doar simple și modeste contribuții, facem în încheiere constatarea că de fapt Al. Roman a fost una dintre acele personalități care a *făcut istorie* într-o măsură infinit mai mare, decît a scris istorie.

ALEXANDRU ROMAN, DER DENKER UND GESCHICHTSSCHREIBER

(Zusammenfassung)

Alexandru Roman war eine überragende politische Persönlichkeit in der rumänischen Nationalbewegung aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Er hatte das Katheder für rumänische Sprache und Literatur an der Budapester Universität inne und zählte zu den Begründern der Rumänischen Akademie. Er war Redakteur der Zeitungen *Concordia* und *Federațiunea* aus Budapest und rumänischer Deputierter des Kreises Ceica aus dem Komitate Bihor im ungarischen Landtag.

Seine historiografischen Beschäftigungen sind bescheiden, aber nicht übersehbar. Er veröffentlichte als erster Urkunden der rumänisch-ungarischen Verhandlungen aus der Zeit der 1848—49-er Revolution, arbeitete mit Al. Papiu Ilarian und A. D. Xenopol zusammen, trieb auf und sammelte historische Dokumente für die Rumänische Akademie.

Als Denker ist Al. Roman der Hauptideologe der rumänischen föderativen Gruppierung aus dem 7. und 8. Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts. Er zählt zu den ersten rumänischen Politikern, die die Gefahr des Dualismus erkannt haben. Er kämpfte für allgemeines Wahlrecht, rechtfertigte in seinen Reden und Artikeln das Recht des Volkes zur Revolution und legte eine starke Sympathie für die sozialistischen und republikanischen Ideen zu Tage.

Durch sein ganzes sozial-politisches Denken dringt wie ein roter Faden die Idee der nationalen Einheit hindurch. Er fasste seine Ideen nie zu einem philosophischen System zusammen, war auch kein Theoretiker, sondern er kämpfte als aktive Kraft in der rumänischen Nationalbewegung unermüdlich für diese Ideen.

ALEXANDRU PAPIU ILARIAN ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

NICOLAE MARINICA

Cînd se afirma că opera generației de intelectuali de descendență transilvană de la mijlocul sec. al XIX-lea a găsit o mai mică înțelegere în cultura românească, se spunea un adevăr de necontestat. Autorii lucrării *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania*[1] recunoșteau într-adevăr că dacă, învățații care aparțineau Școlii ardelene au făcut obiectul unor cercetări temeinice în lucrări fundamentale, generația intelectualilor transilvăneni de la 1848 a rămas în general necunoscută și nestudiată, deși avea dreptul la recunoașterea unei importanțe deosebite pe baza cunoștințelor savante și a excelenței ideilor studiate și profesate cu rîvnă și pasiune.

În ultimul timp se constată o creștere a interesului pentru opera acestei generații, deși nu au apărut încă lucrări de ansamblu însemnate sau monografii cuprinzătoare.

Mai mult încă, față de această „generație" a persistat pînă de curînd o judecată nefondată. Astfel, ca să dăm numai un exemplu, chiar D. Popovici mai scria: „însă cu scriitorii generației următoare (generația de la 1848 — n.n.) mișcarea transilvană se va desprinde tot mai mult de prezent pentru a se înfunda în măsură din ce în ce mai mare în construcții livrești, savante, dar sterile. După ce a dat literaturii un impuls eliberator, mișcarea trebuia depășită, fiindcă prin optica sa istorică ea a sfîrșit prin a se vicia"[2].

Explicația acestei stări de lucruri trebuie căutată întîi de toate în ideologia și mentalitatea societății românești de după 1865, cînd momentul 1848, sub multiplele sale semnificații, își îndeplinise rostul său istoric. Cum înfăptuirea cerințelor societății, drept cel mai sigur sprijin și de o evidență incontestabilă, toate realizările însemnate ale societății noastre au fost inevitabil puse sub egida acestui ideal.

Latinismul nu este creația „generației" de la 1848, ci el este afirmat limpede și programatic de către Școala ardeleană. Însă urmașii săi spirituali au făcut din acest postulat un principiu de cultură, care a călăuzit cultura românească pe calea dreaptă pe care o recunoaștem și astăzi.

---

[1] *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania* (sub red. G. Em. Marica), București, 1968;

[2] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 494.

Totuşi, pentru o cultură un principiu înseamnă sterilitate atunci cînd el devine izvor de inspiraţie şi arbitru suprem; ca urmare, şi exagerările „latiniste" au suferit corectura criticii. Să mai adăugăm că, după revoluţie, mai ales după 1865, se fac simţite atacurile unei mentalităţi retrograde îndreptate împotriva aspiraţiilor democratice ale societăţii româneşti. Fruntaşii „generaţiei" transilvănene de la 1848, care cultivă mai departe ideologia democratică şi revoluţionară, devin centrul atacului.

Ridiculizarea şi discreditarea idealului romanităţii în expresia sa cea mai principială — „ideea latinistă" — a constituit numai pretextul. Astfel, reacţiunea împotriva ideilor lui 1848 — care devine în mod tacit dar conştient atitudinea oficială a regimului burghezo-moşieresc, cultivată, alături de cercurile conservatoare înveterate, şi de cele junimiste — începe cu articole împotriva cărturarilor ardeleni. Cel dintîi a fost lovit S. Bărnuţiu, apoi întreaga generaţie.

Mai departe însă nu putem fi de acord cu autorii *Ideologiei generaţiei române de la 1848*..., căci nu credem că „de carenţa cunoaşterii fruntaşilor ardeleni de la 1848 sînt vinovaţi şi ei înşişi, din cauza propriei lor subaprecieri"[3]. Aceasta pentru că sarcina cea mai de seamă a istoriei este ca prin cercetările sale să afle şi să facă cunoscute rosturile fiecărui timp istoric în procesul general al dezvoltării societăţii omeneşti.

Avînd un loc strălucitor în „generaţia" transilvană de la 1848, Al. Papiu Ilarian suferă rigorile felului în care istoriografia românească desconsideră totuşi această generaţie spirituală.

Anticipînd, putem spune că Papiu Ilarian a fost nu numai unul din cei mai însemnaţi reprezentanţi ai „generaţiei" transilvane de la 1848, dar şi unul care a dat relief profilului caracteristic al acestei generaţii, fiind conştiinţa cea mai înaltă şi mintea cea mai luminată a ei. În funcţie de acestea să vedem cum apare Papiu Ilarian în istoriografia celor o sută de ani scurşi de la moartea sa.

Cel dintii care a scris retrospectiv despre Papiu a fost I. Vulcan în al său *Panteon român*[4]. El dă o scurtă biografie a lui Papiu şi prezintă în puţine cuvinte principalele opere ale lui. Ceea ce scrie I. Vulcan despre Papiu este însemnat prin aceea că, pentru întîia oară, se recunoaşte descendenţa nemijlocită din Şcoala ardeleană a ideilor şi formaţiei lui Papiu, văzut şi caracterizat, în spiritul comunităţii intelectuale de la 1848, ca unul din marii dascăli şi celebritate a românilor.

În anul 1869, G. Bariţiu, în răspunsul la discursul de recepţie la Academie privitor la Gh. Şincai, rostit de Papiu, punea în valoare marile merite ale acestuia în cercetarea trecutului românesc, urîndu-i cu acest prilej să aibă „parte de anii lui Nestor şi de succesele lui Livius pe cîmpul istoriei noastre". Bariţiu arată lămurit cu cîtă pasiune şi dăruire a lucrat Papiu la strîngerea datelor privitoare la activitatea lui Şincai. Bariţiu vede în Papiu un demn urmaş al lui Şincai, unul din corifeii Şcolii ardelene, care şi-a aflat un priceput cercetător. Iată cuvintele prin

[3] *Ideologia generaţiei române de la 1848 în Transilvania*, Bucureşti, 1968, p. 8.
[4] Iosif Vulcan, *Panteonul Român*, Pesta, 1869.

care Bariţiu înscrie cea dintîi judecată de valoare asupra operei istorice a lui Papiu: „De unde acea abundenţă de date istorice culese cu atîta grijă şi critică? De unde acea pătrundere ageră în natura evenimentelor din secolul expirat, petrecute în acele ţări, în care istoria din acel secol şi din aceasta al nostru încă nu este scrisă, ci abia adumbrită în cîteva aliniamente destul de uşoare? Răspunsul ce-mi pot da la întrebări de natura acestora este că un bărbat încălzit şi condus de acelaşi spirit sacru, de care fusese condus şi cel preconizat de dînsul nu află repaus pînă nu străbate în fundul adevărului. Această voinţă de fier te-a condus şi pe d-ta, pentru ca, începînd din anii juniei şi pînă în timpul de faţă, să sacrifici zile şi nopţi, bani şi sănătate, spre a străbate prin locurile pe unde credeai că poate să stea ascuns adevărul istoric pentru naţiunea noastră"[5].

În 1881, Bariţiu va mai vorbi despre Papiu, cînd publică din însărcinarea Academiei o biografie a lui I. Hodoş, făcînd apel la documentele şcolarităţii celor doi, ca bursieri ai fundaţiei S. Ramonţianu la Viena şi Padova, şi deschizînd astfel calea folosirii documentelor vremii pentru cunoaşterea lui Papiu[6].

Tot cu prilejul rostirii de către Papiu a discursului de recepţie la Academie apare în *Traian* un articol cuprinzător al lui G. Misail care, sub puternica impresie a momentului, scrie în acelaşi spirit al idealurilor de la 1848, reliefînd marea valoare a discursului lui Papiu pentru „îmboldirea gustului şi a studiului limbei şi a istoriei naţionale; propaganda latină; — singurele punţi, pe cari putem trece de la cvasi-moartea actuală la o viaţă desăvîrşit românească, aşa cum a înţeles-o un Şincai bunăoară!"[7].

Trista moarte timpurie a lui Papiu, în 1877, a fost consemnată de scurte notiţe în cîteva ziare ale vremii. Singură merită o însemnare cuvîntarea lui Vincenţiu Babeş, rostită la înmormîntarea lui Papiu la Sibiu. V. Babeş înalţă un cald elogiu la adresa acestui „geniu mare". Cuvîntarea aceasta este cea dintîi încercare de privire de ansamblu şi caracterizare a vieţii şi operei lui Papiu, în spiritul idealurilor paşoptiste. Papiu, care s-a dedicat „. . . deşteptării şi luminării poporului român", „pentru a-l emancipa şi face stăpînul sorţii sale . . ., trei terenuri şi respective ramuri de ştiinţă a cultivat mai vîrtos: a cultivat filozofia pentru a putea pătrunde în adevărata natură a lucrurilor şi evenimentelor; a cultivat şi a aprofundat istoria pentru a cunoaşte modul dezvoltării poporului pe care el îl iubea peste toate şi pentru al cărui prezent şi viitor

---

[5] G. Bariţiu, *Răspunsul la discursul de recepţie la Academia Română al lui Al. Papiu Ilarian* publicat împreună cu discursul *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai*, Bucureşti, 1869. p 80;

[6] Idem, *Momente din viaţa lui Iosif Hodoş*, *Observatorul*, Sibiu, 1881, nr. 71, p. 285 şi nr. 72, p. 289;

[7] G. Misail, *Apoteoza lui Şincai. Discursul de recepţiune a D-lui Al. Papiu Ilarian*, *Traian*, 20 septembrie 1869, nr. 58;

el dorea a-i pune toate ştiinţele vieţii; în fine, a cultivat jurisprudenţa pentru a fi în stare să opere activ în prezent . . ."[8].

Alte articole apărute peste cîţiva ani, nu aduc contribuţii de seamă la înavuţirea cunoştinţelor noastre despre Papiu[9]. Amintim pagina scrisă de I. Bianu, în 1888, în *Revista nouă* [10]. Cuvintele lui despre scrierile lui Papiu merită reluate datorită pregnanţei lor. Astfel, el consideră *Independenţa constituţională a Transilvaniei* o lucrare „plină de erudiţiune istorică şi juridică şi întocmită cu o admirabilă logică de argumentare". Tot Bianu recunoaşte cel dintîi în *Viaţa, operele şi ideile lui G. Şincai* o „monografie": „Acest discurs este o admirabilă monografie, în care se povestesc agitaţiunile vieţii şi se analizează ideile marelui istoric naţional al românilor . . ."[11].

Apropierea unui sfert de secol de la moartea lui Papiu a făcut să se redeştepte interesul pentru personalitatea acestuia.

I. Raţiu, întîiul a cărui scriere despre Papiu trece dincolo de graniţa ocazionalului, publică *Viaţa şi activitatea lui Al. Papiu Ilarian* începînd cu numărul 43 al *Unirii* de la Blaj, din 1902, pe măsură ce adună materialul necesar[12]. Lucrarea este scrisă pe temeiul unor multiple informaţii, dar fără o metodă riguros ştiinţifică. Totuşi, el lucrează sîrguincios la adunarea ştirilor despre Papiu, cercetînd ziarele epocii sau cerînd date de la familia acestuia şi de la felurite persoane ce intraseră în legătură cu Papiu. Pentru cel ce studiază viaţa lui Papiu, biografia scrisă de Raţiu are numeroase date foarte folositoare. Această lucrare, care strînsă într-o broşură nu ar fi fost prea voluminoasă, este însemnată şi prin faptul că Papiu este văzut şi prezentat în lumina idealurilor „generaţiei" sale revoluţionare. Autorul urmăreşte să reafirme, punînd în faţa societăţii transilvane de la 1902 „falnica figură" a lui Papiu, postulatele sociale şi naţionale ale luptei pentru libertate şi unire a tuturor românilor. Raţiu face loc în scrierea sa şi studiului operei lui Papiu. Ideile principale ale lucrărilor acestuia sînt prezentate cu grija de adevăr şi de a ocoli rigorile cenzurii. Aceasta este şi pricina pentru care importanta scriere a lui Papiu, *Independenţa constituţională a Transilvaniei*, este lăsată deoparte, neputînd fi prezentată şi analizată într-un ziar ce apărea în Blajul de sub Coroana Ungară. Şi totuşi, în lucrarea lui Raţiu accentul cade tocmai pe activitatea lui Papiu ca luptător pentru afirmarea naţionalităţii române în raporturile sale cu celelalte naţionalităţi din Transilvania. I. Raţiu mărturiseşte o adîncă admiraţie faţă de „. . . viaţa şi faptele exemplare ale acestui neobosit şi neintimidat ostaş al libertăţii şi ştiinţei noastre

---

[8] V. Babeş, *Cuvîntare funebrală la mormîntul fericitului Dr. Al. Papiu Ilarian, Familia*, XIII, 1877, p. 530;

[9] cf. Iosif Popescu, *Al. Papiu Ilarian, Albina Carpaţilor*, 1879, nr.24; Nicolae Popea, *Societatea română de lectură din Cluj, Telegraful român*, 1880, nr. 5, pp. 17—18; A. Viciu, *Al. Papiu Ilarian stipendiat de Blaj, Unirea*, Blaj, 1900, nr. 38, p. 312;

[10] I. Bianu, *Al. Papiu Ilarian, Revista nouă*, 1888, an I, nr. 1, p. 361;

[11] Ibidem;

[12] I. Raţiu, *Viaţa şi activitatea lui Al. Papiu Ilarian, Unirea*, 1902, nr. 43—52 şi 1903, nr. 1, 3, 5, 6, 38—52;

naţionale, care în toate pornirile sale a fost condus numai şi numai de un vecinic patriotism curat, de o însufleţire puternică, de un entuziasm nefăţărit pentru orice interes naţional, pentru orice manifestare de activitate românească şi pentru orice semn de mărire a neamului său împilat"[13].

În articolul publicat în *Luceafărul*, intitulat *Al. Papiu Ilarian şi decoraţiunile de la 1850*[14], Raţiu urmăreşte să refacă şi să desluşească episodul decorării lui Papiu. El nu reuşeşte însă să limpezească îndeajuns urzeala faptelor; de aceea îşi va atrage *O întîmpinare*... din partea tînărului V. Pârvan[15] care, mai documentat şi cu mai mult discernămînt, dezleagă desăvîrşit toate articulaţiile momentului respectiv. Un articol postum al lui I. Raţiu, din 1920, nu reprezintă decît o reeditare a celor scrise cu ani în urmă în Unirea[16].

Cu V. Pârvan istoriografia privitoare la Papiu Ilarian urcă pe o treaptă superioară. Contribuţia lui Pârvan este, după cum se va vedea, foarte consistentă, atît prin larga informaţie pusă în valoare, cît şi prin metoda riguros ştiinţifică folosită. Pârvan este istoricul care începe să cerceteze corespondenţa şi manuscrisele lui Papiu. Astfel, un articol din *Convorbiri literare* pe 1902 este dedicat publicării cunoscutei scrisori a lui Papiu către Bariţiu, despre Gh. Lazăr[17]. Pârvan confruntă variantele scrisorii şi dă o ediţie critică a acesteia. Dacă editorii următori ai acestei „importante scrisori", N. Bănescu[18], I. Pervain şi I. Chindriş[19] ar fi cunoscut acest articol, unele neînţelegeri ar fi fost înlăturate.

Articolele publicate de V. Pârvan în *Convorbiri literare* sau în *Luceafărul* reprezintă etapele pregătirii unei cuprinzătoare monografii despre Papiu, neînfăptuită însă, deoarece Pârvan s-a îndreptat curînd spre istoria antică.

Cercetător asiduu al manuscriselor, Pârvan ajunge să lămurească momente semnificative ale vieţii lui Papiu. De asemenea se cuvine a şti că Pârvan este întîiul descoperitor al manuscrisului tomului III din *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Într-o scrisoare către A. Mureşanu, directorul *Gazetei Transilvaniei*, el îşi arăta dorinţa de a publica în paginile acestui periodic, în foileton, „schiţa" tomului III[20]. Mai tîrziu, în 1937, Şt. Pascu va redescoperi manuscrisul acesta şi îl va publica în 1943[21].

---

[13] Idem, *Viaţa şi activitatea lui Al. Papiu Ilarian*, *Unirea*, 1902, nr. 43;

[14] Idem, *Al. Papiu Ilarian şi decoraţiunile de la 1850*, *Luceafărul*, Pesta, 1903, nr. 1 şi 2;

[15] V. Pârvan, *O întîmpinare la articolul „Al. Papiu Ilarian şi decoraţiunile de la 1850"*, *Luceafărul*, 1903, nr. 4;

[16] I. Raţiu, *Papiu şi adunările de la Blaj*, *Transilvania*, Sibiu, 1920, p. 784;

[17] V. Pârvan, *O importantă scrisoare despre Gh. Lazăr*, *Convorbiri literare*, XXXVI, 1902, p. 145;

[18] N. Bănescu, *Din corespondenţa lui G. Bariţiu. Scrisori de la Al. Papiu Ilarian*, *Neamul românesc literar*, II, 1910, nr. 10—24;

[19] I. Pervain şi I. Chindriş, *Corespondenţa lui Al. Papiu Ilarian*, Cluj, 1972;

[20] cf. A. Banciu, *O scrisoare din tinereţe a lui V. Pârvan*, *Ţara Bîrsei*, 1936, an VIII, pp. 339—340;

[21] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară* (schiţa tomului III publicată cu o introducere de Şt. Pascu), Sibiu, 1943;

În studiul *Din viața lui Al. Papiu Ilarian*[22], Pârvan, aducînd noi documente, reînvie caracteristicul moment al înmînării decorației împărătești la Viena. Pentru a cunoaște *Activitatea politică a lui Al. Papiu Ilarian*[23] se folosește în prima parte *Istoria*... lui Papiu cu scopul de a urmări acțiunea revoluționară a acestuia în 1848. În a doua parte a articolului V. Pârvan se oprește asupra activității lui Papiu ca ministru de justiție în Principatele Unite, cînd propune o serie de legi foarte însemnate pentru fundamentarea tînărului stat românesc, între care pe acelea privind asigurarea libertății individuale și secularizarea averilor mănăstirești. Pentru aceasta, Pârvan urmărește desfășurarea vieții legislative prin documentele timpului. Acest studiu, avînd ca scop să dea o imagine de ansamblu a activității politice a lui Papiu, are caracterul unei grupări de note structurate pe două teme ale luptei politice a lui Papiu. Mai întîi, Papiu ca tribun în Ardeal, „patria supusă" a lui, apoi ca ministru în Principatele Unite, „patria liberă" a sa. Această structurare corespunde anilor 1848 și, respectiv, 1863—1864, pe care se așează cronologic studiul. Aceste perioade sînt, după Pârvan, cele cu adevărat politice, restul nefiind ceva de seamă. O cercetare mai riguroasă va arăta că aceste perioade nu sînt decît culmile unei activități politice foarte consecvente, izvorînd dintr-o gîndire politică bine rostuită și care, urmărită cu consecvență, înseamnă tot atît de mult ca și cele două momente de vîrf. Pîrvan însă nu înțelege adevăratele rosturi ale activității de publicist a lui Papiu în perioada începutului pătrunderii capitalului străin în România. Hotărînd că acea activitate „nu duce la cine știe ce rezultate", Pârvan îl caracterizează pe Papiu drept un „liberal de multe ori exagerat și patriot exclusiv, cu care calități el nu ajunse la altceva decît la căderea în alegerile de deputați din 1870 și la procesul de revoltă împotriva statului în 1873". Pentru Pârvan însă „adevărata activitate politică, cea sănătoasă, îndreptată cu privirile mai ales spre Ardeal, unde cunoștea mai bine starea lucrurilor, ținu și fu o laudă și o glorie pentru Papiu..."[24].

Articolele scrise de Pârvan în 1903 pentru *Luceafărul*, aduc prețioase lămuriri asupra unor împrejurări deosebite ale tinereții lui Papiu, privit în strînsă legătură cu epoca și „generația" sa. Conceput ca o replică critică la articolul lui Rațiu[25], studiul *O întîmpinare la articolul*...[26], folosind și documentele manuscrise aflătoare la Biblioteca Academiei, limpezește deplin cum s-a petrecut decorarea lui Papiu de către autoritățile imperiale și felul demn în care a știut acesta să primească decorația. *Anul*

---

[22] V. Pârvan, *Din viața lui Al. Papiu Ilarian, Convorbiri literare*, XXXVII, 1903, p. 49;

[23] Idem, *Activitatea politică a lui Al. Papiu Ilarian*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, pp. 373—416;

[24] Ibidem, p. 416;

[25] I. Rațiu, *Al. Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850, Luceafărul*, 1903, nr. 1 și 2;

[26] V. Pârvan, *O întîmpinare la articolul „Al. Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850", Luceafărul*, 1903, nr. 4;

1850 şi studenţii români ardeleni din Viena[27] cercetează, pornind din nou de la documente inedite, acţiunea politică a tinerilor români vizînd frămîntările confesionale ale compatrioţilor din Transilvania. *Papiu Ilarian bursier al Blajului*[28] şi *Interzicerea Istoriei Românilor în toate staturile austriece*[29] sînt două articole care, introducînd în circutul ştiinţific o serie de scrisori ale unor contemporani, înmulţesc cunoştinţele noastre despre avatarurile studenţiei lui Papiu şi despre răsunetul şi felul în care a fost primită *Istoria*... sa de către societatea transilvană.

Contribuţiile lui V. Pârvan la studierea lui Papiu rămîn folositoare şi astăzi prin solida lor documentare şi prin exigenţele critice cu care sînt folosite numeroasele materiale manuscrise, descoperite de Pârvan la Biblioteca Academiei. Pârvan este nu numai cel care atrage luarea aminte a istoricilor asupra marelui fond de documente rămase de la Papiu, dar şi cel care începe să dea la iveală aceste documente pe baze şi cu implicaţii istoriografice.

Dar ceea ce face cu atît mai mare valoarea contribuţiei lui Pârvan la studiul vieţii şi lucrărilor lui Papiu este scurta dar atît de adînca privire asupra operei istorice a acestuia, exprimată lapidar într-un articol din *Calendarul Minervei* pe 1904[30]. Să notăm că prin acest articol, Pârvan se vădeşte drept întîiul care a descoperit şi manuscrisul lucrării rămase încă nepublicate, *Statistica generală a Europei*. Încheind, Pârvan vedea în Papiu pe savantul „... lăsînd Academiei o nepreţuită colecţie de cărţi şi documente, iar posterităţii o sumă de opere dintre care cele mai însemnate sînt: *Istoria Românilor din Dacia Superioară*..., *Statistica generală a Europei*..., *Independenţa constituţională a Transilvaniei*..., *Tezaur de monumente istorice pentru România*... care alăturea cu *Viaţa, operele şi ideile lui G. Şincai* vor rămîne vecinicul titlu de glorie al marelui nostru istoric, ce alăturea cu d. Hasdeu pune bazele istoriei noastre critice şi porneşte mai cu temei la culegerea de materiale pentru istoria poporului român"[31]. Cercetătorul de azi al operei lui Papiu are datoria să confirme justeţea celor spuse de Pârvan cu trei sferturi de secol în urmă.

Nicolae Iorga venea să rotunjească sărbătorirea unui sfert de secol de la moartea lui Papiu prin cunoscutul său studiu de istoriografie *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*[32], în care activitatea lui Papiu este urmărită îndeaproape şi în cadrul general al dezvoltării acestei laturi a cercetării istorice.

---

[27] Idem, *Anul 1850 şi studenţii români ardeleni din Viena*, *Luceafărul*, 1903, nr. 5;

[28] Idem, *Papiu Ilarian bursier al Blajului*, *Luceafărul*, 1903, nr. 8;

[29] Idem, *Interzicerea Istoriei Românilor în toate staturile austriece*, *Luceafărul*, 1903, nr. 9;

[30] Idem, *Al. Papiu Ilarian*, *Calendarul Minervei*, 1904, p. 154;

[31] Ibidem;

[32] N. Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul şi misiunea Academiei Române* în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, pp. 53—60 şi pp. 66—70;

Ceea ce scrie Iorga despre Papiu, fără să fie o cercetare deosebit de riguroasă a operei acestuia, reprezintă totuşi o sumă de intuiţii şi caracterizări de mare ascuţime. Despre opera lui Papiu, pe care înţelege să-l pună alături de Hasdeu, Iorga vorbeşte ca despre o renaştere istorică, ce trebuia să îndrepte rătăcirea de după generaţia marilor realizări istoriografice ale lui Laurian, Kogălniceanu, Bălcescu etc. Iorga justifică această judecată prin punerea în lumină a activităţii atît de noi prin metodă şi direcţii de cercetare a lui Papiu Ilarian. „În acelaşi timp cînd scotea sau punea să-i scoată copii, Papiu cumpăra cărţi rare şi astfel el ajunse să aibă în scurt timp una din cele mai bogate biblioteci relative la istoria românilor, bibliotecă ce se contopi apoi, înavuţind-o esenţial, cu Biblioteca Academiei Române"[33]. Însemnătatea activităţii ştiinţifice a lui Papiu este evidenţiată de către Iorga prin raportarea acesteia la nivelul cercetării istorice de la noi în acel timp. „Multe din vechile broşuri, — scrie Iorga — rarităţi de bibliofil şi biblioman, meritau să fie tipărite din nou pentru publicul ştiinţific de oriunde. Dar ma ales pentru publcul nostru. În adevăr, pe atunci, la 1860, biblioteci nu existau încă şi toate bunele măsuri luate la Iaşi prin regulamentul de fundaţie al lui Mihai Sturdza nu izbutiră să adune încă operele de nevoie pentru ca prin întrebuinţarea lor să poată scrie cineva la faţa locului istoria parţială sau totală a trecutului nostru. La Bucureşti o colecţie istorică îndestulătoare nu exista mai mult decît pe vremea lui Bălcescu. Deci, cine reproducea asemenea tipărituri rare aducea —cînd ele erau în adevăr rare şi în adevăr utile — un mare serviciu puţinilor cercetători istorici"[34]. N. Iorga îşi dă seama că Papiu este, de asemenea, întîiul care a gîndit să strîngă ştiri privind istoria noastră din ceea ce el numeşte „ziare netipărite, care, dacă erau scrise de un întreprinzător ce stătea în legătură cu multă lume şi cu lumea oficială mai ales, puteau fi foarte însemnate". „Toate aceste cercetări le făcuse Papiu fără ajutorul nimănui, guvern sau particular. Pentru a-şi tipări colecţia, el întîlnea însă, natural, greutăţi încă mai mari decît la strîngerea ei"[34]. Pentru aceste motive, Iorga evidenţiază meritul lui Papiu.

Despre *Tezaur* ... N. Iorga scria: „Colecţia se înfăţişa în cele mai elegante condiţii tipografice şi mai neobişnuite pentru ţara noastră; şi sub acest raport ea poate fi considerată un adevărat model. Pentru ca să apropie cartea de înţelegerea oricui, pentru ca să răspîndească astfel cunoştinţa istoriei naţionale şi să trezească prin ea anumite sentimente nobile pe care se razimă statele puternice şi sigure ... Papiu dădu traducerea românească, foarte bine făcută, a tuturor povestirilor şi documentelor străine cuprinse în Tesaur ... Notele şi Prefaţa, anunţate şi în titlu, se înfăţişau atunci pentru întîia oară într-o culegere românească şi erau tot atît de bune cum şi un învăţat din Apus ar fi fost în stare să le redacteze. Era fără îndoială cea mai frumoasă lucrare istorică ce apăruse pînă atunci la noi, cea mai metodică, mai îngrijită, mai desăvîrşit execu-

[33] Ibidem, p. 53;
[34] Ibidem, p. 58;

tată"[35]. Cuvintele acestea poartă cu sine elogiul prin faptele înseşi pe care le prezintă, ele cunoscînd o largă răspîndire şi o considerabilă notorietate, datorită numeroaselor adevăruri cuprinse în ele cît şi marii autorităţi ştiinţifice a lui N. Iorga.

În acest studiu *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor* ..., cum era firesc, Iorga îşi îndreaptă întreagă luarea aminte spre *Tezaur* ... El încearcă o clasificare a materialului cuprins acolo, colecţia avînd „cîte ceva din toate categoriile de izvoare", cele mai bine reprezentate fiind cele narative. Se dau anume în *Tezaur* ... trei grupe de izvoare: a) o grupă ce priveşte istoria lui Mihai Viteazul; b) o alta cu povestiri mai vechi: Reichersdorfer şi Verancsics în legătură cu Petru Rareş; biografii poloni ai lui Ioan Vodă: Gorecki, Paprocki, Lasicki, c) povestiri mai noi începînd cu Joppecourt pînă la Ienăchiţă Văcărescu. Iorga face astfel cea dintîi analiză a unei opere istorice a lui Papiu şi dă apoi prima caracterizare integrală a lui Papiu ca istoric: „Prefeţele şi notele, de care aceste materiale erau întovărăşite, întreceau tot ce se mai dăduse pînă atunci la noi şi arătau în autorul lor un om extraordinar de bine informat, cunoscînd tot aşa de bine literatura naţională, ca şi germană, latină, ungurească a subiectului ce trata. În aceste contribuţii personale la *Tezaur* ... Papiu se arăta pe atît de concis în formă, de sigur în critică, pe cît de bine era stăpîn pe izvoare. Din tot scrisul lui de om cult şi nobil, de învăţat modern şi occidental, se desfăcea în acelaşi timp respectul pentru adevăr, uitarea de sine şi o respectare a muncii altora ..."[36]. De asemenea, N. Iorga dă şi cea mai justă interpretare *Tezaurului* ..., pe care îl consideră „colecţie" de izvoare, ceea ce reprezintă cea mai bună înţelegere a acestei opere interpretate de alţii drept revistă de istorie sau corpus de documente[37].

Alăturîndu-i pe Papiu şi Hasdeu în ceea ce el numea „renaşterea istorică", N. Iorga îi compară şi află astfel o sumă de trăsături caracteristice ale fiecăruia. Iorga scrie că în toate revistele lui Hasdeu „se dădeau studii de multe ori cu vederi largi şi ingenioase, sau folositoare documente necunoscute, dar fără să se vadă, ca la Papiu, un plan bine tras şi mijloace strînse de a-l urma. Faţă de învăţatul ardelean, Hasdeu avea superioritatea inteligenţei sale puternice, spiritului său scînteietor şi cunoştinţei mai multor limbi slave, cunoştinţă care lipsea lui Papiu ce recunoştea bucuros că Hasdeu e „poate — desigur zicem noi — unicul slavist ce avem în România". Tăria ardeleanului stătea în schimb că el învăţase, nu la Harcov, ci la Viena, la Berlin şi Padova, că asocia cu studiile istorice nu literatura serioasă sau uşoară, ci Dreptul înţeles ca product social, ca o manifestaţie culturală, de şcoala de jurişti, filozofi, istorici din Germania, ca avînd un spirit mai drept — şi iarăşi mai puţine dispoziţii spre poezie — nu se lăsa fermecat de ipoteze decît pe un sin-

[35] Ibidem, p. 60;
[36] Ibidem, p. 67;
[37] cf. Şt. Pascu, *The Publication of Sources concerning the Revolt of Horea*, *Rumanian Studies*, Leyden, I, 1970, pp. 149—172 şi respectiv I. Pervain şi I. Chindriş. *Corespondenţa lui Al. Papiu Ilarian*, Cluj, 1972;

gur teren unde nu l-am căutat pentru a învăţa de la dînsul, ci pentru a-l înţelege ca om şi a-i mulţumi pentru credinţa ce era în el: pe terenul naţional"[38]. Prin această apropiere a celor doi mari istorici, Iorga a indicat un tărîm ce se cere explorat: raporturile dintre cei doi şi influenţa lor asupra dezvoltării istoriografiei române.

În continuare, Iorga trece la menţionarea editării operelor lui D. Cantemir, sub auspiciile Academiei Române, de către Papiu, a cărui consacrare ştiinţifică este socotită a fi *Tezaurul*... „Societatea Academică — scrie N. Iorga — avea un om în stare să ducă la bun capăt o astfel de lucrare, delicată şi grea, editarea operelor lui D. Cantemir, pe membrul ei Papiu, care ştia tot aşa de bine latineşte ca şi Laurian, care avea cunoştinţi enciclopedice asupra istoriei noastre şi dovedise, prin cele trei volume ale Tezaurului, că e în stare să dea ediţii tot aşa de bune ca un tovarăş de ocupaţie din Apus"[39].

N. Iorga nu cuprinde totuşi în cercetarea sa întreaga activitate de adunare şi editare a izvoarelor privitoare la istoria românilor a lui Papiu. Bunăoară, Iorga nu spune nimic despre numeroasele documente cuprinse de Papiu în *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Într-o concepţie la fel de modernă şi actuală ca a *Tezaurului*..., dar cu un deceniu mai devreme, tînărul istoric de atunci publica în anexele *Istoriei*... sale o adevărată colecţie de documente, privind mai cu seamă revoluţia de la 1848 din Transilvania.

De asemenea, N. Iorga nu spune nici un cuvînt asupra unei colecţii de documente, care se pare că atît lui, cît şi tuturor cercetătorilor ulteriori ai lui Papiu le-a rămas necunoscută şi asupra căreia, acum pentru întîia oară, atragem luarea aminte a istoricilor. Este vorba despre o colecţie de treizeci şi trei de scrieri privitoare la Mihai Viteazul, publicate de Papiu în ziarul *Traian*, condus de Hasdeu, începînd cu numărul 7 din 7 mai 1869. La rubrica *Istoria — Documente inedite* şi sub titlul *Acte din vechile arhive ale regatului polon relative la epoca lui Mihai Viteazul*, stă scrisă următoarea scurtă introducere: „Aceste acte se află astăzi în original în biblioteca de curînd răposatului Comite Dzialynsky la Kornik, în Posnania. De aici le copiarăm la anul 1860. Le publicăm acum pentru întîia oară, atît în limba originală, cît şi în traducere română. Ele luminează o parte obscură din epoca cea mai glorioasă a istoriei române. Note vom adauge prea puţine. Promitem însă vreo cîţiva articoli istorici la urmă întemeiaţi pe aceste documente"[40]. Dar în *Traian* nu găsim nici o explicaţie pentru această întrerupere.

În multele sale lucrări, Iorga a mai scris despre Papiu, dar nu ceva deosebit de semnificativ[41].

---

[38] N. Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul şi misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, p. 68;

[39] Ibidem, p. 69;

[40] cf. *Traian*, 7 mai 1869, nr. 7;

[41] N. Iorga, *Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti*, Bucureşti, 1903, p. 11; *Amintirea lui Papiu Ilarian în Oameni cari au fost*, III, Bucureşti, 1936, p. 235;

I. Bogdan publică în 1905 cunoscutul său studiu *Istoriografia română şi problemele ei actuale*[42], care, pe de o parte, trasează un program de cercetare istorică pornind de la îmbunătăţirea şi reconsiderarea studiilor filologice, iar pe de altă parte, face o primă retrospectivă istoriografică românească, în care problematica este cu adevărat de strictă specialitate. Considerat de P. Teodor, în *Evoluţia gîndirii istorice româneşti* (p. IX), drept „lucrarea care ne introduce în adevărata problematică de istorie a istoriografiei", studiul încearcă, în concordanţă cu istoriografia europeană, o „prezentare sintetică a evoluţiei istoriografiei româneşti", avînd şi „meritul de a ne fi dat prima periodizare în funcţie de evoluţia scrisului istoric universal". Dar studiul lui Bogdan lasă loc şi unor judecăţi exagerate în privinţa fenomenului slav, mărit pînă la dimensiunile unui „rol" în istoria societăţii româneşti.

În ce îl priveşte pe Papiu, considerăm că Bogdan nu a cunoscut îndeajuns de bine personalitatea acestuia şi de aceea el trece cam repede peste activitatea lui. Aceasta se poate vedea, de pildă, din aceea că I. Bogdan spune că în *Tezaur*... „nu se cuprind decît izvoare narative şi reproduceri de tipărituri vechi străine"[43], cu toate că şi izvoarele interne, documentele izvodite de cancelariile domneşti s-au bucurat de mare atenţie din partea lui Papiu. Ca atare politica administrativă şi fiscală a lui C-tin Al. Ipsilanti şi Ion Caragea de la începutul sec. al XIX-lea a fost studiată în bună măsură datorită hrisoavelor şi anaforalelor publicate în întregime în *Tezaur*..., tom II. Pentru Bogdan, Papiu este în adevăr „mai bine înarmat cu metoda ştiinţifică modernă decît Laurian şi Bălcescu, deşi mai puţin talentat decît acest din urmă...", iar *Tezaurul*... „este, din punct de vedere al metodei şi al îngrijirii cu care a fost tipărit, cea dintîi publicaţie românească de izvoare la nivelul istoriografiei apusene"[44]. Deşi lucrarea lui Papiu apare şi lui Bogdan cu nimic mai prejos ca cele din apus, totuşi „notiţele şi lucrările propriu-zise ale lui Papiu", distingîndu-se prin „sobrietatea expunerii şi iubirea sinceră a adevărului istoric", i se par „mici şi puţine la număr".

Dar, din păcate, I. Bogdan nu încearcă o privire de ansamblu asupra activităţii de istoric a lui Papiu, desfăşurată pe mai multe laturi ale cercetării ştiinţifice. Nu se spune un singur cuvînt măcar despre celelalte opere istorice remarcabile ale acestuia, care, unele dintre ele, întrec în valoare şi însemnătate *Tezaurul*..., încît ni se pare potrivit să arătăm un lucru pe care şi I. Chindriş, în *Al. Papiu Ilarian şi Academia Română* (p. 21), îl dezvăluie. Anume că „în mod nedrept, şi în dauna lucrărilor cu adevărat valoroase... *Tezaurul*... a făcut vogă, în România mai ales, croindu-i lui Papiu o faimă ştiinţifică oarecum deficitară: era văzut mai ales ca un faimos adunător şi interpret de documente istorice, personaj foarte la modă în acea vreme". *Tezaurul*.... era considerat în deceniile 7 şi 8 ale secolului trecut „drept o minune a istoriografiei noastre". În

[42] I. Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1905;
[43] Ibidem, p. 12;
[44] Ibidem;

ce ne priveşte, subliniem că această optică asupra operei istorice a lui Papiu a persistat îndelung, cam pînă în primii ani ai secolului nostru. De aceea şi Iorga şi, mai ales, Bogdan, a cărui lucrare amintită este o istorie sintetică a istoriografiei române, au în vedere, cînd vorbesc despre Papiu, numai celebrul *Tezaur*..., înţelegînd şi apreciind superficial şi neconcludent personalitatea istoriografică a lui Papiu. Avînd în vedere acestea, arătăm din nou marele merit al tînărului istoric V. Pârvan, care în aceiaşi ani căuta alte rosturi şi se străduia la o lucrare anevoioasă de restituire integrală a operei şi activităţii lui Papiu. Pârvan reprezintă un moment de răscruce în istoriografia privitoare la Papiu.

În discursul de recepţie la Academie al lui Al. Lapedatu, rostit cu întîrziere abia în 1923, lui Papiu i se dă un loc de seamă[45]. Ceea ce este cu desăvîrşire nou în lucrarea lui Lapedatu este că Papiu a fost văzut din punctul de vedere al istoriografiei ardelene, scrise de ardeleni pentru ardeleni. Preţios prin aceea că lămureşte multe rosturi ale istoriografiei ardelene, punînd în lumină dezvoltarea ei prin sine şi pentru sine, studiul amintit consideră *Istoria*... lui Papiu drept opera fundamentală a unei epoci din viaţa poporului român transilvan. Istoricul Papiu este considerat a reprezenta un moment de răscruce în dezvoltarea istoriografiei române transilvane, după discursul lui S. Bărnuţiu la Adunarea de la Blaj, la 3/15 mai 1848, care fusese ultima manifestare a istoriografiei române ardelene din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Istoriografia aceasta, integrată în lupta pentru împlinirea postulatelor de la 1791, îşi încheiase rosturile impuse de lupta naţională a românilor prin realizarea aspiraţiilor lor politice după revoluţia de la 1848. Astfel, acest moment al revoluţiei prin care poporul român transilvan a ajuns, cel puţin teoretic, la egalitate de drepturi politice cu celelalte naţiuni ale patriei, pînă atunci dominante, a fost privit ca „un eveniment de o epocală însemnătate, care trebuie neapărat înregistrat şi comentat, în toate amănuntele sale, cu deplină scrupulozitate şi imparţialitate". Această înălţătoare răspundere şi-a luat-o Papiu Ilarian, pe atunci „un tînăr, cu adîncă simţire naţională, cu remarcabilă intuiţie istorică, cu temeinică cunoştinţă a trecutului patriei şi neamului său şi, pe lîngă acestea, cu frumos şi ordonat talent literar, care participase însuşi la lucrările şi acţiunile revoluţionare, fie direct, ca actor important, fie, indirect, ca observator serios...". Al. Lapedatu consideră volumul II al *Istoriei*... lui Papiu, tratînd evenimentele revoluţionare pînă la 3/15 mai, a fi „... şi azi... cea mai preţioasă scriere a noastră cu privire la revoluţia de la 1848 a românilor de peste munţi şi ea merită această deosebită distincţiune nu numai pentru valoarea sa istorică, ci pentru că, prin scopul practic ce urmărea, autorul era în tradiţia marilor săi predecesori istoriografi: de a servi interesele vieţii politice a românilor transcarpatini..."[46].

Al. Lapedatu îl priveşte pe Papiu numai prin ceea ce scrie el despre şi pentru Transilvania. De fapt, în *Istoriografia română ardeleană*...,

---

[45] Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană*... Bucureşti, 1923;
[46] Ibidem, p. 18;

Papiu este cercetat ca istoric numai în privinţa *Istoriei*..., celelalte lucrări ale sale nefiind amintite. Îndrumîndu-se pe această cale, Al. Lapedatu face ca cele cîteva pagini dedicate lui Papiu în mica sa lucrare să ia caracterul unui eseu istoriografic despre Papiu ca istoric al ardelenilor. Dar studiul lui Lapedatu este condus de ideea unei istoriografii ardelene rupte şi total străine de preocupările istoriografice ale restului românilor. Din această cauză se ajunge la un Papiu istoric despărţit în două de trecerea sa în Principate, el preluînd preocupările celor de aici, asemeni lui A. Florian, A. T. Laurian etc. „Istoricii ardeleni — scrie Lapedatu — siliţi de împrejurări a trece în patria liberă au trebuit să părăsească preocupările de acasă şi să-şi însuşească pe ale celor de aici"[47]. Considerînd că astăzi nu se mai poate primi punctul de vedere despre istoriografiile române din Ardeal şi din celelalte două ţări române, dezvoltîndu-se independent una de alta, nici cel despre Papiu părăsind preocupările de acasă pentru cele din Principate, să reamintim că *Independenţa constituţională a Transilvaniei*, lucrare angajată în lupta naţională a românilor ardeleni, a fost scrisă şi tipărită la Iaşi. Mai mult chiar, *Tezaurul*..., *Viaţa, operele şi ideile lui G. Şincai* etc. ilustrează neîndoios preocupări de istorie general românească.

În anul 1924 apare cartea lui Şt. Manciulea *Legăturile lui Al. Papiu Ilarian cu Blajul*[48], care lămureşte o serie de aspecte legate de studiile lui Papiu, văzute prin latura legăturilor cu Blajul al cărui „stipendist" a fost. Cartea este structurată pe documente ale timpului şi scrisori ale unor contemporani, care o fac folositoare şi astăzi cercetătorului vieţii lui Papiu.

O dată cu împlinirea unui secol de la naşterea lui Papiu şi a unei jumătăţi de secol de la moartea sa, publicistica românească cunoaşte o profunzie de scrieri, care, de cele mai multe ori însă, nu trec dincolo de o sărbătorire ziaristică, spre studii de adîncime. Deşi nu a făcut prea mult pentru amintirea lui Papiu, care nu a pătruns în conştiinţa societăţii româneşti ca un Bălcescu bunăoară, totuşi ziaristica a îndreptat atenţia publicului românesc asupra personalităţii strălucitoare a revoluţionarului şi savantului Papiu Ilarian.

Ioan Bojoru evocă *Viaţa de tribun*[49] a lui Papiu, dar şi activitatea „neobositului istoriograf" Papiu într-o lucrare care, pe lîngă lucrurile cunoscute din scrieri publicate înainte, aduce unele precizări în legătură cu sfîrşitul lui Papiu, folosind documente ale Academiei[50].

Istoricul I. Lupaş prezintă în *Cum vedea Al. Papiu Ilarian la 1860 posibilitatea de înfăptuire a Daco-României?*[51], celebrul *Memorand*... pe

---

[47] Ibidem, p. 19;

[48] Şt. Manciulea, *Legăturile lui Al. Papiu Ilarian cu Blajul*, Sibiu, 1924;

[49] I. Bojoru, *Viaţa de tribun*, *Astra*, Tîrgu Mureş, I, 1927, nr. 48;

[50] Idem, *Centenarul (1827—1927) naşterii şi semicentenarul (1877—1927) morţii neobositului istoriograf Al. Papiu Ilarian*, Tîrgu Mureş, 1930;

[51] I. Lupaş, *Cum vedea Al. Papiu Ilarian la 1860 posibilitatea de înfăptuire a Daco-României?* în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*. III, Sibiu, 1941, pp. 255—263;

care Papiu l-a înaintat lui Cuza în 1860, îndemnînd să devină demnul urmaş al lui Mihai Viteazul prin unirea ţărilor române. Ceea ce îl preocupă pe Lupaş este semnificaţia profund patriotică şi istorică a acestui adevărat document al luptei românilor pentru unitate naţională.

Un anonim a semnat în ziarul *Carpaţii* de la Braşov o serie de patru articole substanţiale despre Papiu[52]. Acest anonim care se ocupă mai cu seamă de opera istorică a lui Papiu scrie cîteva lucruri ce trebuie reţinute. Astfel, foarte bine este pusă în lumină străduinţa lui Papiu pentru fundamentarea unui consens naţional: „Al. Papiu Ilarian a contribuit la reclădirea măreţului edificiu naţional al neamului său prin cercetarea şi reconstituirea temeiurilor sale istorice şi fireşti". Autorul anonim compară imaginea distrugerii imperiului roman din *Istoria*... lui Papiu cu aceea zugrăvită de Thiers, fiind totodată întîiul care face apropierea dintre Papiu şi Bălcescu.

V. Netea şi E. Nicoară scriu un articol în revista *Progres şi cultură* în 1934[53], în care activitatea lui Papiu este văzută în legăturile sale fundamentale şi definitorii cu Şcoala ardeleană, Papiu reprezentînd „evoluţia cea mai firească, şi mai necesară, evoluţia realizatoare a ideilor frămîntate de energia şi idealismul şcoalei ardelene..."[54].

Prin Al. Marcu cercetările asupra lui Papiu progresează considerabil. Bun cunoscător al Italiei şi al lumii culturale italiene, Al. Marcu dă o bună monografie asupra timpului petrecut de Papiu la Padova, prin lucrarea *S. Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian şi I. Hodoş la studi în Italia*, apărută în 1935. Izvoarele informaţiei lui Marcu sînt numeroase, începînd cu cercetări făcute în arhivele şi bibliotecile universităţilor italiene şi pînă la folosirea din plin a corespondenţei lui Papiu aflată la Academie, pe atunci încă inedită. Cercetînd corespondenţa, Al. Marcu pune în lumină nu numai felul de viaţă plin de sacrificii al transilvănenilor, dar şi preocupările lor predilecte, pe care nu le-au părăsit o clipă, dovedind încă o dată marea lor dragoste pentru limba română, pe care o studiau comparînd-o cu limba italiană şi dialectele acesteia.

Ca noutate desăvîrşită, Al. Marcu publică în această carte o odă italiană închinată, la încheierea studiilor, trnasilvănenilor ce se bucuraseră de dragostea colegilor italieni.

După studiile lui Pârvan, cartea lui Al. Marcu este, desigur, cel mai întins pas făcut spre întocmirea unei monografii asupra lui Papiu.

Cel mai însemnat produs al unei întregi mentalităţi sub zodia căreia s-a scris între cele două războaie mondiale despre Papiu este cartea lui I. Clopoţel *Al. Papiu Ilarian în faţa problemelor româneşti contemporane*[55]. Această carte ilustrează şi efortul de înţelegere a operei lui Papiu,

---

[52] * * *, *Al. Papiu Ilarian, Carpaţii*, Braşov, VII, 1927, nr. 406 şi 1928, nr. 407, 408, 409;

[53] V. Netea şi E. Nicoară, *Al. Papiu Ilarian, Progres şi cultură*, Tîrgu Mureş, II, 1934, nr. 4, p. 3;

[54] Ibidem;

[55] I. Clopoţel, *Al. Papiu Ilarian în faţa problemelor româneşti contemporane*, Alba Iulia, 1939;

şi dorinţa de largă popularizare a vieţii şi activităţii sale, şi încercările de demonstrare a actualităţii gîndirii sale, şi, mai ales, invocarea lui Papiu ca geniu pilduitor şi protector al naţionalităţii şi al păstrării neatinse a pămîntului strămoşesc, pentru a cărui propăşire el lucrase necurmat. Cartea lui Clopoţel nu este lucrarea unui istoric, lipsindu-i acea mişcare sigură în epocă şi în timp, dar dragostea şi cunoaşterea vieţii şi operei lui Papiu îi îngăduie să facă unele aprecieri durabile. I. Clopoţel este cel care spune cel mai răspicat că Papiu, spre deosebire de colegii lui de generaţie, nu rămîne omul momentului revoluţiei de la 1848, ci el evoluează neîncetat. De aceea, „prin el unitatea spirituală şi politică (a românilor — n.n.) a respirat fără încetare". Fără să vadă limpede şi fără să spună explicit, Clopoţel intuieşte spiritul pozitiv de care se lasă condus Papiu în activitatea sa. Cartea, scrisă într-un stil gazetăresc, nu aduce noutăţi sub raportul informaţiei despre Papiu.

Şt. Pascu este autorul unui studiu care dă la iveală izbitoare asemănări de temperament, vocaţie, formaţie intelectuală, destin între Papiu şi Şincai. Operei lor li se descoperă, de asemenea, caracteristici înrudite, ce se pot explica prin *Influenţa lui Gh. Şincai asupra lui Al. Papiu Ilarian*[56].

În 1943 Şt. Pascu a publicat într-o ediţie critică tomul III al *Istoriei* ... lui Papiu. *Introducerea*[57] este un mic studiu asupra acestei „schiţe a tomului III".

T. Drăganu este cel care aduce, în 1946, în lumea ştiinţifică studiul lucrărilor juridice ale lui Papiu. T. Drăganu dă primul studiu privind această latură a scrisului lui Papiu, necercetată pînă atunci[58]. El consideră operele lui Papiu şi ale lui Bărnuţiu drept adevăratul început al doctrinei dreptului administrativ român. Cercetînd studiul lui Papiu *Responsabilitatea ministerială*, Drăganu ajunge la concluzia că Papiu încearcă să găsească în vechile aşezăminte ale dreptului românesc idei apropiate de cele care stau la baza dreptului public modern, fără să ţină seama însă de faptul că concepţia care stă azi la baza statului este fundamental deosebită de aceea a evului mediu. Văzînd în aceasta un semn de romantism istoriografic, T. Drăganu face totuşi deosebirea binevenită între Papiu şi Bărnuţiu, a cărui operă juridică se bizuie pe axioma că instituţiile noastre juridice sînt identice cu ale Romei antice, pe cînd gîndirea juridică a lui Papiu porneşte de la dreptul viu, născut din realităţile timpului său; ea construieşte, nu dezgroapă.

T. Drăganu se străduieşte să demonstreze marea valoare a *Responsabilităţii ministeriale*, pe care se pare că nu o cunoştea decît din *Gazeta Transilvaniei*, nu şi din broşura plină de anexe preţioase, pe care o editase Papiu însuşi.

---

[56] Şt. Pascu, *Influenţa lui Gh. Şincai asupra lui Al. Papiu Ilarian, Societatea de mîine*, XVII, 1940, nr. 1, pp. 10—12;

[57] *Idem, Introducere la Al. Papiu Ilarian „Istoria românilor din Dacia Superioară. Schiţa tomului III"*, Sibiu, 1943, pp. III—XVIII;

[58] T. Drăganu, *Contribuţia lui Al. Papiu Ilarian la formarea doctrinei dreptului public român*, Cluj, 1946;

În continuarea lucrării lui Drăganu este analizat pe scurt şi studiul *Responsabilitatea funcţionarilor publici*, considerat mai puţin însemnat decît primul. Dar amîndouă fac din Papiu întemeietorul doctrinei dreptului public român. Lucrarea lui T. Drăganu pune foarte bine în lumină locul pe care îl ocupă Papiu în epocă din punctul de vedere al dezvoltării ştiinţei dreptului în România.

Studiile despre Papiu vor fi reluate peste mai bine de un deceniu prin două articole în *Gazeta învăţămîntului* [59] şi *Tribuna*[60], semnate de prof. I. Lupşa şi respectiv acad. Şt. Pascu.

În studiul *Din concepţiile politice şi juridice ale lui Al. Papiu Ilarian*[61], Emil Cernea caută să desprindă din gîndirea lui Papiu acele concepţii politice şi juridice ce s-ar putea organiza într-o doctrină politică. Cercetînd într-un spirit sistematic şi organizatoric activitatea şi opera lui Papiu, E. Cernea deosebeşte trei obiective pentru care acesta a luptat şi, în acelaşi timp, trei teme de studiu: întîi problemele politice ale românilor din Transilvania, apoi cele ale consolidării statului naţional român după Unire şi, în sfîrşit, problema dotării acestui stat cu instituţii burghezo-democratice. Studiul cercetează fiecare etapă a gîndirii şi activităţii politice a lui Papiu şi-i urmăreşte evoluţia concepţiei politice în funcţie de evenimentele istorice contemporane. Se arată că întreaga concepţie politică a lui Papiu se întemeiază pe teoria dreptului natural, elaborată de teoreticienii burghezi în perioada de ascensiune a capitalismului, constituind fundamentarea teoretică a luptei împotriva feudalismului. Dar Papiu nu s-a mărginit să invoace autoritatea dreptului natural şi să fundamenteze naţionalitatea ca un drept firesc, ci merge mai departe şi, dezvoltînd principiul juridic după care oricărui drept îi revine şi o obligaţie, susţine că naţionalitatea este mai mult decît un drept firesc, fiind o datorie sfîntă a oamenilor.

Spiritul pozitiv care străbate gîndirea şi activitatea lui Papiu este bine pus în lumină şi urmărit în toate scrierile savantului. Dar E. Cernea nu formează şi nu introduce în cercetarea asupra lui Papiu un concept nou, bine rotunjit, despre acest spirit pozitiv ce defineşte personalitatea lui Papiu.

Începînd cu anul 1964, studiile consacrate lui Papiu Ilarian se înmulţesc promiţător. În acest an Şt. Pascu şi E. Stănescu întocmesc acea încercare de periodizare şi fixare a principalelor curente şi tendinţe din *Istoriografia modernă a României*[62], care din proiect de tematică trebuia să devină, prin definitivare, partea I a vol. VIII din tratatul *Istoria României*. Proiectul acesta de tematică îl priveşte pe Papiu ca aparţinînd

---

[59] I. Lupşa, *Al. Papiu Ilarian, Gazeta învăţămîntului*, 18 octombrie 1957, nr. 440.

[60] Şt. Pascu, *Al. Papiu Ilarian, Tribuna*, 14 decembrie 1957, nr. 45;

[61] Em. Cernea, *Din concepţiile politice şi juridice ale lui Al. Papiu Ilarian, AUB* seria ştiinţe sociale-juridice 1959—1960, nr. 13—14, pp. 53—66;

[62] Şt. Pascu şi E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare şi fixare a principalelor curente şi tendinţe, Studii*, 1964, nr. 1, pp. 133—158;

istoriografiei romantice, în care el ilustra tendinţa democrat-revoluţionară, alături de Bălcescu şi Kogălniceanu. Istoriografia romantică românească cunoaşte „confruntarea dintre tendinţele înaintate, ştiinţifice şi cele retrograde, neştiinţifice".

Tendinţele ştiinţifice cunosc elementele dialectice în gîndirea istorică, concepînd istoria în mişcare. Sublinierea rolului maselor în dezvoltarea societăţii argumentează şi caracterul perimat al relaţiilor feudale. Tendinţele neştiinţifice urmăresc „limitarea concepţiei raţionaliste-legice în explicarea evenimentelor istorice prin elemente de providenţialism, tendinţe către paseism". La romanticii de tendinţă democrat-revoluţionară se găseşte un patriotism „luminat şi consecvent", „atitudinea entuziastă faţă de cercetarea ştiinţifică şi îmbogăţirea cunoştinţelor prin adunarea, publicarea şi folosirea tuturor categoriilor de izvoare"[63]. La Papiu este remarcat interesul deosebit pentru editarea unor însemnate izvoare externe, mai ales narative, ale istoriei evului mediu românesc. Papiu studiază evul mediu şi revoluţia de la 1848. El acordă importanţă istoriei statului şi dreptului, „cercetate de pe poziţiile şcolii juridice de la mijlocul sec. al XIX-lea", considerînd suprastructurile juridice-politice ca o forţă istorică de sine stătătoare. Papiu aplică, mai ales la Transilvania, ideile curente în istoriografia romantică europeană despre caracterul silnic al naşterii şi dezvoltării proprietăţii feudale. Limitele gîndirii istorice a lui Papiu constau, conform părerii autorilor proiectului de tematică, în „elemente providenţialiste" şi „tendinţe limitate de naţionalism burghez".

Tot în 1964 bibliografia consacrată lui Papiu se înavuţeşte cu studiul lui V. Netea *Al. Papiu Ilarian şi locul său în dezvoltarea istoriografiei române*[64]. Era întîia oară cînd se încerca să se pătrundă întreaga activitate de istoric a lui Papiu, aflîndu-i şi un loc bine definit în istoriografia română în dezvoltare. Desigur, în starea de atunci a cercetărilor asupra lui Papiu, acest lucru nu a putut fi pe de-a întregul realizat. Dar studiul lui V. Netea cuprinde şi unele noutăţi demne de reţinut.

Dintru început este prezentat în acest studiu un Papiu care „întocmai ca şi Kogălniceanu, ca Bălcescu, ca Bariţiu, ca Hasdeu . . ., n-a fost numai un cercetător al arhivelor şi documentelor istorice, un istoric al trecutului, ci, într-o largă măsură, un istoric al epocii sale, un militant în contemporaneitate, un luptător pentru progresul social, pentru unitatea naţională"[65]. V. Netea aduce noi contribuţii la cunoaşterea activităţii publicistice a lui Papiu, alături de cea istorică, semnalînd şi punînd în circulaţie articolele din revista manuscrisă *Zorile*, al cărui redactor fusese la Cluj, în anii studenţiei, împreună cu N. Popea. Studiind articolele ce au mai ajuns pînă la noi din revista *Zorile*, V. Netea scoate la lumină activitatea

[63] Ibidem, p. 143;

[64] V. Netea, *Al. Papiu Ilarian şi locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, *Studii*, 1964, nr. 6, pp. 1371—1389;

[65] Ibidem, p. 1373;

de culegător de folclor a lui Papiu, iniţiator al celui dintîi colectiv folcloristic românesc.

Înainte de a trece la analizarea, pe scurt de altfel, a operei istorice a lui Papiu, V. Netea încearcă o precizare a concepţiei istorice şi a metodei de investigaţie a lui Papiu. Pentru V. Netea, accentul cade la Papiu pe interpretarea filozofică a faptelor istorice, argumentate prin „documente", şi pe virtualităţile pozitive ale faptelor istorice de a influenţa şi a fecunda viaţa poporului. Papiu vedea în istorie nu numai oglinda documentară a unor fapte trecute, ci totodată o armă în lupta pentru prezent şi viitor. Vedea o îndreptăţire şi un mijloc al educaţiei patriotice. Descoperind în Papiu un istoric al Transilvaniei cu deosebire, Netea discerne factorii determinanţi ai istoriei Transilvaniei aşa cum îi văzuse Papiu. Istoria Transilvaniei este istoria poporului de ţărani, singurul păstrător al tezaurului limbii şi amintirii descendenţei romane. Răscoalele ţărăneşti sînt studii predilecte pentru Papiu. El devine unul din cei mai însemnaţi gînditori revoluţionari şi cuvintele sale dobîndesc valoare de sentinţă: „Revoluţiunile nu se nasc dintr-un incident, ci dintr-o necesitate". Horea stîrneşte admiraţia lui Papiu, care îi veşniceşte amintirea în istoria Transilvaniei.

După ce trece în revistă principalele lucrări istorice, juridice, politice ale savantului, V. Netea arată că fondul de manuscrise ale lui Papiu, aflător la Biblioteca Academiei, aşteaptă să fie valorificat. Apoi începe prezentarea principalelor scrieri ale lui Papiu. Se apreciază că prin *Istoria românilor* . . . „Papiu a izbutit să se afirme ca un element fecund şi dinamic în dezvoltarea istoriografiei române, iar contribuţia sa, deşi a trecut un secol şi mai bine de la elaborarea ei, şi deşi de atunci încoace s-au publicat nenumărate scrieri asupra revoluţiei de la 1848, îşi păstrează din punct de vedere documentar, în marginile naţionalismului său burghez, o necontenită importanţă".

Prin *Tezaur*. . . Papiu îşi „îndreaptă privirile asupra tuturor românilor, reluînd vechea şi impunătoarea tradiţie a Cronicii lui Şincai". După amintirea cuprinsului *Tezaurului*. . . , V. Netea apreciază că această operă „înfăţişează una din marile realizări ale istoriografiei noastre. . .".

Monografia *Viaţa, operele şi ideile lui Gh. Şincai* este pentru V. Netea „ultima contribuţie istorică de mari proporţii a lui Al. Papiu Ilarian...".

În anul 1966 apare o carte de referinţă în bibliografia revoluţiei de la 1848 transilvane, *Adunarea Naţională de la Blaj*[66]. Cartea nu este o sinteză sau o interpretare a revoluţiei de la 1848, ci strîngerea laolaltă a foarte mult material — poate a întregului material — privitor la prima parte a revoluţiei, pînă la adunarea de la 3/15 mai, inclusiv. Nu poate fi greu de înţeles locul pe care îl are Papiu atît ca tribun revoluţionar, cît şi prin documentul unic care este *Istoria*. . . sa. Întocmită după o metodă destul de nivelatoare, într-un clasic pozitivism, lucrarea are darul de a pune la îndemîna cercetătorilor un minunat material prelucrat critic.

---

[66] V. Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966;

R. C. Demetrescu este cercetătorul care aduce în istoriografie studiul însemnatei lucrări manuscrise a lui Papiu *Statistica generală a Europei.* Primul articol consacrat acestei lucrări[67] aruncă o privire destul de fugară asupra *Statisticii...*, dar rezultatele sînt îmbucurătoare. Acest curs „scris într-un limbaj avîntat" are „referinţe permanente la ideea majoră a timpului, necesitatea istorică a unirii tuturor românilor într-un singur stat naţional". Papiu se ocupă de statistica Europei şi a tuturor românilor, deşi el avea obligaţia de a prezenta, la catedra sa universitară de la Iaşi, numai statistica Moldovei. Dar face lucrul acesta din dorinţa de a rămîne credincios acelei direcţii date de Maior şi Şincai, prin care românii erau studiaţi uniţi în literatură şi istorie. Pe de altă parte, Papiu era încredinţat că nici una măcar din condiţiile de viaţă ale poporului român nu poate fi înţeleasă, dacă nu se priveşte ansamblul naţiunii române.

În acest curs Papiu şi-a expus şi o parte din concepţiile sale economice. Ca atare, el a luat atitudine în marea problemă a timpului: adoptarea libertăţii comerciale sau a protecţionismului. Papiu a demonstrat nevoia de a lua măsuri de protejare a economiei naţionale, el fiind, după cum ne asigură R. C. Demetrescu, „unul din primii gînditori români care a susţinut această idee".

R. C. Demetrescu aduce din nou în discuţie preocupările statistice ale lui Papiu, prin studiul *Al. Papiu Ilarian, profesor de statistică*[68]. Aici, cercetarea începută asupra *Statisticii...* este lărgită faţă de studiile anterioare[69], iar statistica este văzută ca o preocupare predilectă a lui Papiu, care abordase subiecte statistice încă în teza sa de doctorat, la Padova. R. C. Demetrescu devine astfel cel dintîi care cercetează această mică lucrare a lui Papiu. În continuare este reliefat meritul lui Papiu, care a încercat să facă din statistică o disciplină de învăţămînt, „formulînd pentru aceasta unele principii de natură teoretică ale ştiinţei statistice în scopuri pedadogice...". De aceea, el se străduieşte în cursul său să fundamenteze obiectul, scopul şi definiţia statisticii, metodologia şi conţinutul unor indicatori statistici. Papiu trebuie, deci, privit şi apreciat prin contribuţia sa la închegarea statisticii ca disciplină de învăţămînt.

Gh. Gilescu este autorul unei adevărate istorii a doctrinelor politice româneşti[70]. Lucruri noi despre Papiu, faţă de cele cunoscute din alte publicaţii, nu se găsesc în această carte. Se încearcă însă alcătuirea unei schiţe a personalităţii politice a lui Papiu, aşa cum reiese aceasta din ideile politice şi juridice ale operelor sale.

Cartea *Ideologia generaţiei române de la 1848 din Transilvania*[71], lucrată de un colectiv clujean, tinde să întocmească o privire cuprinză-

---

[67] R. C. Demetrescu, *Al. Papiu Ilarian, pionier al statisticii româneşti, Viaţa economică*, 1967, nr. 39;

[68] Idem, *Al. Papiu Ilarian, profesor de statistică, Studii de istorie a gîndirii economice*, Bucureşti, 1970, nr. 2, pp. 42—54;

[69] Idem, *Al. Papiu Ilarian, Revista română de drept*, 1967,nr. 7, p. 79,

[70] Gh. Gilescu, *Istoria gîndirii politice şi juridice*, Bucureşti, 1968;

[71] *Ideologia generaţiei române de la 1848 în Transilvania* (redacţia G. Em. Marica), Bucureşti, 1968;

toare asupra culturii române transilvane dintre 1820—1850. Bazată pe un larg aparat critic şi bibliografic, lucrarea luminează laturi noi, necunoscute ale epocii. Despre Papiu şi cele atingătoare de el a scris C. Rusu, un cercetător care zăboveşte şi în alte împrejurări asupra lui Papiu[72].

În 1970 vede lumina tiparului lucrarea istoricului clujean P. Teodor *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*[73], cea dintîi şi singura încă istorie a istoriografiei române. Personalitatea istoricului Papiu Ilarian este văzută din perspectiva mai largă pe care o îngăduie o privire de sinteză. Lui Papiu i se face o prezentare cu caracter monografic. Pe scurt, se vorbeşte despre viaţa şi activitatea sa, punîndu-se un accent deosebit pe desluşirea formaţiei intelectuale a acestuia. Opera istorică a lui Papiu este considerată a fi închinată în special studiului istoriei naţionale, revoluţiei de la 1848, istoriei Transilvaniei. În cîteva cuvinte ni se dau lămuriri despre principalele lucrări ale lui Papiu, socotit „un cercetător asiduu al evului mediu românesc, preocupat de personalitatea lui Mihai Viteazul, Dimitrie Cantemir . . .“[74].

Nici pentru P. Teodor, istoricul Papiu nu poate fi înţeles fără să fie văzut pornind „de la opera Şcolii Ardelene, de la opera lui Gh. Şincai mai cu seamă, lărgind însă continuu orizontul informativ al istoriei în acord cu progresele istoriografiei europene“[75]. Spiritul militant al istoriei sale decurgînd din romantismul european este naţional, însă Papiu se opreşte, „cu discernămînt critic, asupra izvoarelor, pe care le-a restituit în concordanţă cu progresele istoriografiei vremii“[76]. Prin *Tezaur*. . . ., el duce mai departe tradiţia şcolii savante începută de Şincai, reluată de Kogălniceanu, Bălcescu şi Laurian, iar apoi de Hasdeu. Înţelegînd în acest fel activitatea lui Papiu, P. Teodor îşi face o datorie din a sublinia „orientarea critică, pozitivistă pe care (Papiu — n.n.) a imprimat-o cercetării trecutului“[77]. Romanticul Papiu, care proiectează deseori spiritul democratic şi revoluţionar al generaţiei sale asupra trecutului, „s-a cenzurat singur atunci cînd s-a aplecat asupra documentului“. Papiu a fost şi unul din cei dintîi care s-a oprit temeinic asupra iobăgiei, promovînd studiile de istorie socială la noi. El dă „primul studiu temeinic, în spiritul istoriografiei restauraţiei, a istoriei ţărănimii ardelene, văzută evolutiv, în funcţie de contradicţiile de clasă, între popor şi aristocraţie“[78]. Papiu a dat întîia expunere a istoriei reglementărilor urbariale, reconstituind un capitol din istoria relaţiilor agrare în vremea reformismului austriac. Cu multă ascuţime este văzut şi afirmat pentru întîia oară un Papiu ridicîndu-se la înţelegerea fenomenului de istorie intelectuală, el fiind cel care „a emis cele dintîi şi cele mai sigure aprecieri asupra veacului al XVIII-lea, care se resimt însă de pe urma proiecţiei în trecut a viziunii

---

[72] cf. C. Rusu, *Al. Papiu Ilarian*, *Tribuna*, 10 octombrie 1968, nr. 41;
[73] P. Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj, 1970;
[74] Ibidem, p. 174;
[75] Ibidem;
[76] Ibidem;
[77] Ibidem, p. 175;
[78] Ibidem;

sale romantice"[79]. Operă angajată unui scop politic, *Independenţa constituţională* ... inaugurează „cercetarea de istorie a dreptului, în spiritul orientării şcolii europene a istoriei dreptului, sub influenţa lui Savigny"[80].

Drept încheiere, Papiu este apreciat ca o „personalitate politică de primă mărime în istoria secolului al XIX-lea", iar în „istoriografia românească o personalitate eminentă care a ilustrat prin opera lui atît curentul romantic, cît şi trecerea spre istoriografia critică"[81].

Într-o altă lucrare a lui P. Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*[82], Papiu ocupă de două ori un loc însemnat. Mai întîi, Papiu fiind „capul de serie în istoriografie şi un deschizător de drumuri în memorialistica revoluţionară" şi avînd meritul „de a fi consolidat în opinia românească cultul lui Avram Iancu"[83], întreaga memorialistică ulterioară despre Avram Iancu se va scrie în funcţie de ceea ce a scris el, născîndu-se astfel un dialog neîntrerupt între memorialişti şi Papiu. Iar P. Teodor este cel care pune în lumină şi urmăreşte în lucrarea sa acest dialog. În al doilea rînd, această lucrare cuprinde judecăţi pătrunzătoare despre opera istoricului Papiu. Acesta este considerat marele istoric cu care se deschide seria memorialiştilor care „prin faptele trăite de ei adaugă un plus, un mare plus chiar, efortului de reconstituire istorică"[84] a momentului de la 1848. Timpul în care se afirmă Papiu ca istoric coincide cu acţiunea foştilor conducători revoluţionari, care într-un ultim efort încercau să justifice şi să fundamenteze drepturile la care aspirau în perioada postrevoluţionară. Aşa încît *Istoria* ... lui Papiu este văzută ca reprezentînd nu numai o istorie a revoluţiei transilvane, ci şi opera participantului care reface adeseori faptele din amintirile personale sau ale celorlalţi. De aceea istoria lui Papiu se voia o reconstituire a revoluţiei prin valorile pe care le-au reprezentat conducătorii şi poporul angajat în revoluţie. Prin aceste „interferenţe memorialistice", cum le numeşte P. Teodor, se explică şi prezenţa masivă a faptelor scrise din aducere aminte. Este apoi subliniat faptul că scrierile lui Papiu individualizează puternic personalităţile istorice. De aici P. Teodor face pasul esenţial, arătînd că Papiu este cel care individualizează pregnant figurile lui Bărnuţiu şi Avram Iancu, aşa cum acestea vor rămîne în istoriografia românească. Pe lîngă acestea, este dat la iveală şi meritul lui Papiu de a ne fi lăsat o schemă a istoriei revoluţiei de la 1848 din Transilvania, care va rămîne apoi în linii esenţiale aceeaşi.

Din rîndurile scrise mai sus se vădeşte, în ce îl priveşte pe P. Teodor, că acesta, specializat în istoriografie, a adîncit studiul lucrărilor istorice ale lui Papiu, evoluînd, după aprecierea noastră, spre o înţelegere şi o reliefare mai pregnante a rosturilor pozitiviste ale scrisului istoric al lui

---

[79] Ibidem;
[80] Ibidem;
[81] Ibidem;
[82] P. Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972;
[83] Ibidem, p. 230;
[84] Ibidem, p. 231;

Papiu. Ideile principale din cartea *Avram Iancu în memorialistică*, arătate mai sus constituie o pildă grăitoare în acest sens.

Un eveniment istoriografic este fără îndoială apariţia în 1972 a celor două volume din *Corespondenţa lui Al. Papiu Ilarian*[85], editate de I. Pervain şi I. Chindriş. Lucrarea este o foarte bună ediţie critică, cuprinzînd aproape toată corespondenţa cunoscută a lui Papiu, acte şi documente privitoare la activitatea sa, documentele bolii şi morţii sale. În această lucrare apare cea dintîi bibliografie a scrierilor lui Papiu. Puţin a lipsit ca ea să fie completă, dar este o încercare care atrage atenţia prin ineditul ei şi, oricum, răspunde unei necesităţi acute resimţite de istoriografia noastră. Desigur însă că o nouă bibliografie a operelor lui Papiu nu va mai putea urma acelaşi criteriu, să îi spunem tematic, introdus de I. Pervain şi I. Chindriş în organizarea materialului. Acest criteriu ni se pare din trei motive de nefolosit. Întîi pentru că, nesocotind anul apariţiei lucrărilor lui Papiu, o astfel de bibliografie nu poate fi un instrument comod de lucru pentru cercetători. Nefiresc apare şi criteriul alfabetic al înşirării scrierilor după prima literă a titlului, întrucît, de pildă, articolele polemice împotriva lui Hasdeu trebuie luate la rînd aşa cum au apărut ele, pentru că numai aşa îşi păstrează sensul. Şi, în sfîrşit, împărţirea lucrărilor în opere istorice, juridice, filologice-literare, cu toată impresia de rigoare, duce mai mult la simplificarea decît la lămurirea problemei privind caracterul lucrărilor lui Papiu. Nu putem despărţi *Istoria* . . . de *Viaţa, operele şi ideile lui Gh. Şincai* sau de *Independenţa constituţională* . . ., una fiind socotită lucrare istorică, alta filologică-literară şi alta juridică, cînd de fapt toate pot fi considerate lucrări istorice: prima o sinteză, a doua o monografie, iar a treia o lucrare de istoria dreptului, angajată unui scop politic, rămînînd însă un model de rigoare ştiinţifică. Ea se poate asemăna în acest sens cu lucrările istorice româneşti dedicate temei continuităţii romanilor în ţara lor, lucrări profund angajate, de tendinţă, dar riguros ştiinţifice, urmărind numai luminarea adevărului istoric.

A. Răduţiu, prin ale sale *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*[86], aduce cea mai valoroasă contribuţie la studiul operei istorice a lui Papiu din întreaga noastră istoriografie. Cartea aceasta este foarte nouă în istoriografia românească prin aceea că încearcă să se desprindă de o tradiţie istoriografică, pe care o considerăm încă pozitivistă. Arătînd că cercetarea istorică se poate înnoi fundamental prin legarea unor colaborări cu alte domenii ştiinţifice apropiate, ca demografia, geografia istorică şi sociologia, A. Răduţiu schiţează felul în care s-ar putea face această apropiere. Cercetînd legăturile existente între istorie şi sociologie, autorul caută o bază teoretică pentru îngemănarea cercetării istorice cu cea sociologică. Deşi lucrurile în acest sens sînt duse destul de departe, A. Răduţiu nu face încă pasul hotărîtor spre a ridica istoria la înălţimea de la care ar

---

[85] I. Pervain şi I. Chindriş, *Corespondenţa lui Al. Papiu Ilarian*, Cluj, 1972;

[86] A. Răduţiu, *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*, Cluj, 1973;

putea umple de sens sociologia, această ştiinţă aflată deocamdată pe o treaptă descriptivă.

Incursiunile . . . , lucrare a cărei noutate nu s-a bucurat îndeajuns de aprecierea istoricilor noştri, studiază momentul considerat al constituirii cercetărilor de istorie socială în istoriografia românească. A. Răduţiu urmăreşte în lucrarea sa elementele de istorie a vieţii sociale de la începuturile istoriografiei la români, dar el stăruie asupra deceniilor 4 şi 5 din sec. XIX cînd, din nevoia închegării rosturilor ideologice şi social-politice ale revoluţiei, strîns legat de problema socială fundamentală a revoluţiei, desfiinţarea raporturilor feudale şi împroprietărirea ţăranilor constituie cu adevărat studiul vieţii sociale în istoriografia românească. „Originea, dezvoltarea, caracterul şi soluţia socială a raporturilor feudale — scrie A. Răduţiu — devin preocupările fundamentale ale istoriografiei în această perioadă" şi „pe această direcţie şi sub influenţa romantismului istoriografiei europene se face şi la noi trecerea de la istoria politică la istoria socială"[87].

În ce îl priveşte pe Papiu, A. Răduţiu hotărăşte că naşterea „studiilor de istorie socială în istoriografia noastră datorează lui Alexandru Papiu Ilarian (1827—1877) o contribuţie de o valoare asemănătoare celor semnate de M. Kogălniceanu şi N. Bălcescu"[88], acordînd un binemeritat loc cercetării operei lui Papiu în cartea sa.

Pentru A. Răduţiu, *Istoria* . . . lui Papiu „reprezintă istoriografic o experienţă în foarte largă măsură asemănătoare operelor istorice ale celorlalţi doi istorici români (Kogălniceanu şi Bălcescu — n.n.), poartă şi aceasta pecetea idealurilor de naţionalitate, de libertate şi dreptate socială"[89]. Deci Papiu apare ca un istoric tipic romantic, chemarea sa spre istoria socială fiind cerută tocmai de acest romantism. Prin Papiu, „pentru prima dată o sinteză istorică românească face loc în cadrul ei unei prezentări speciale de istorie socială"[90]. În spiritul timpului, „istoria socială se transformă şi la Papiu în pledoaria politică pusă în slujba intereselor maselor ţărăneşti".[91] Specific însă este că „istoria socială la Papiu este condusă în largă măsură ca o istorie a dreptului feudal în materie de proprietate şi de stat". Lui Papiu i se recunoaşte însă marele merit „de a fi desprins din istoria socială aspectul care depăşeşte pînă la negaţie cadrele legalităţii feudale, răscoala ţărănească"[92]. Papiu face prima încercare de a introduce răscoala lui Horea în istoriografia română, după cum scrie. A. Răduţiu, „nu atît printr-o naraţiune a evenimentelor acesteia cît printr-o încercare de interpretare a semnificaţiilor ei"[93]. El desprinde, desigur, întîi, semnificaţiile de istorie social-politică, dar merge şi mai departe, năzuind spre o interpretare de filozofie a istoriei. Apoi

---

[87] Ibidem, p. 55;
[88] Ibidem, p. 93;
[89] Ibidem;
[90] Ibidem, p. 100;
[91] Ibidem, p. 112;
[92] Ibidem;
[93] Ibidem, p. 105;

se face o apropiere între Papiu şi Kogălniceanu, întrucît, ca şi aceasta, el „legitimează în numele civilizaţiei calea luptei revoluţionare".

„Starea ţăranilor români pînă la a. 1848" este capitolul special din *Istoria*... lui Papiu consacrat istoriei sociale. Capitolul acesta este o reprivire de ansamblu a problemelor sociale încheind, alături de capitolul culturii române transilvane, *Istoria românilor*... înainte de revoluţie. Papiu consideră anii 1830—1838 o răscruce istorică prin conştiinţa de sine a naţionalităţii ce se naşte atunci. „Din acest punct de vedere istoria socială în lucrarea lui Papiu trebuie interpretată nu numai ca o problemă pur istoriografică ci şi ca o dimensiune ideologică a conştiinţei de sine a naţionalităţii române"[94]. Istoricul însuşi, urmărind-o ca atare, e conştient de semnificaţia practică ce o are problema socială în legătură cu o reglementare urbarială. A. Răduţiu constată că la Papiu „urmărirea reglementărilor urbariale concentrează interesul său in exclusivitate pentru istoria socială, este problema socială la care se reduce în acest domeniu toată istoria secolului al XVIII-lea şi a primei jumătăţi a secolului al XIX-lea"[95]. Înţelegerea problematicii urbariale din epoca încercărilor de reglementare presupunea cunoaşterea juridică a instituţiilor fundamentale ale feudalismului transilvan: dreptul de proprietate şi iobăgia. Papiu spune limpede că iobăgia stă pe un drept caracteristic de proprietate asupra pămîntului proclamat de aristocraţie este numai o realitate istorică tîrzie. Bun cunoscător al dreptului feudal, Papiu alege între dispoziţiile juridice care înscriu direct sau indirect dreptul ţărănimii iobage asupra pămîntului. A. Răduţiu apreciază ca „remarcabilă observaţia lui Papiu despre faptul că dreptul feudal înscrie de preferinţă dispoziţii în care se reglementează în scris nu raporturile stăpînului cu supuşii săi, ci raporturile dintre stăpîni în care iobagul este obiectul reglementării"[96].

Papiu priveşte iobăgia din două puncte de vedere: mai întîi o prezintă în evoluţia ei istorică, iar în al doilea rînd face istoria relaţiilor dintre proprietari şi ţărani, cu evoluţia chestiunii urbariale. Problemele introducerii iobăgiei, iobăgia perpetuă, răscoalele ţăranilor, analiza legiuirilor feudale dau *Istoriei*... lui Papiu „o largă deschidere socială". Acestea sînt secţiuni speciale în capitolele primului volum al *Istoriei*... Amintitul capitol despre „Starea ţăranilor români..." se ocupă în întregime de problema reglementărilor urbariale în Transilvania. Şi de aici A. Răduţiu consideră că, desprins din *Istoria*... lui Papiu, acest capitol ar putea reprezenta un studiu de amploare asupra problemei stării ţărănimii transilvane, păstrînd un interes special nu numai înainte de revoluţie, ci şi după, cînd chestiunea a rămas cîţiva ani pe primul plan al vieţii sociale transilvane.

La Papiu însă lipseşte „istoria socială a iobăgiei în funcţionalitatea ei faptică", istoricul neavînd posibilitatea şi nici răgazul confruntării regimului de drept cu cel obişnuit al raporturilor. Dar „el însuşi atrăgea

[94] Ibidem, p. 106;
[95] Ibidem, p. 107;
[96] Ibidem, p. 108;

atenţia că pentru acest regim legi nu există, adică îi lipsesc exact izvoarele sale preferate, cele juridice, că acest regim se situează în domeniul obiceiului şi al arbitrarului"[97].

La Papiu istoria socială stînd sub zodia revoluţiei, istoria românilor transilvăneni este dominată de „figura impunătoare a lui Horea". Iar „Horea ca simbol înlocuieşte în concepţia istorică a lui Papiu mitul bunului împărat cu care ne-a familiarizat istoricul ardelean din generaţiile epocii iluministe"[98].

Capitolul consacrat lui Papiu în lucrarea lui A. Răduţiu se încheie cu aprecierea că istoria socială este „numai o parte a acestei istorii naţionale (scrise de Papiu — n.n.) dar vădit partea ei cea mai nefericită"[99] lăsîndu-se astfel deschisă calea unor noi cercetări asupra scrierilor istorice ale lui Papiu.

Tot pentru anul 1973 consemnăm şi apariţia scurtei lucrări *Al. Papiu Ilarian şi Academia Română*[100] a lui I. Chindriş. Într-o posibilă monografie despre Papiu, cartea aceasta de vreo şaptezeci de pagini ar putea fi schiţa unui capitol consacrat activităţii lui Papiu în cadrul Academiei.

Anii următori nu au mai cunoscut apariţia unor lucrări prea însemnate privitoare la Papiu[101].

Această călătorie pe marginea celor scrise despre Papiu Ilarian ne dezvăluie o personalitate foarte bine rotunjită în conştiinţa celor care au scris despre el în mai bine de o sută de ani. Cercetătorii săi au ajuns aproape la un consens, tacit consemnat, în a îndemna la cercetarea şi cunoaşterea operei şi vieţii lui Papiu.

Apreciat încă din timpul vieţii de Hasdeu, care îi dedică, în 1865, cartea sa *Ioan Vodă cel Cumplit* şi de Bariţiu, care îi dă răspunsul la discursul de recepţie la Academie, Papiu este elogiat călduros de V. Babeş, care a rostit cuvîntul funebru la înmormîntarea lui.

Personalitatea puternică şi cu multiple preocupări a lui Papiu a găsit totuşi prea puţină recunoaştere la generaţiile următoare, nefiind cultivată de oamenii de cultură români.

Încet, Papiu a crescut totuşi neîntrerupt în conştiinţa noastră. De la întîia biografie scrisă de I. Raţiu la cele cîteva pagini scrise de Pârvan, care îşi păstrează încă valoarea pentru o monografie despre Papiu; de la primul portret istoriografic înfăţişat de Iorga la încercarea de descifrare a concepţiei istorice întreprinsă de acelaşi Pârvan; de la opera de editare a scrierilor manuscrise ale lui Papiu începută de acad. Şt. Pascu la istoria istoriografiei române întocmită de P. Teodor şi la întîiul studiu a-

---

[97] Ibidem, p. 112;
[98] Ibidem;
[99] Ibidem, p. 114;
[100] I. Chindriş, *Al. Papiu Ilarian şi Academia Română*, Comitetul judeţean pentru cultură şi educaţie socialistă al jud. Sălaj, 1973;
[101] cf. Em. Cernea, *Al. Papiu Ilarian* în *Din gîndirea politico-juridică din România*, Bucureşti, 1974, p. 268; Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, curs-partea I, Bucureşti, 1975, pp. 106—108;

mănunţit de istoriografie asupra operei lui Papiu făcut de A. Răduţiu — revoluţionarul şi savantul Papiu a fost învrednicit de luarea aminte a istoricilor români.

Sîntem ispitiţi a mai scrie cîteva rînduri pe marginea materialului istoriografic prezentat pînă aici, care este, se pare, susceptibil unei încercări de organizare. Trei perioade în scrisul despre Papiu se impun de la sine aproape: întîia perioadă ar fi mărginită de primul război mondial, a doua între cele două războaie, chiar pînă în 1946, iar a treia perioadă începînd din 1957 încoace. Pînă prin preajma primului război mondial custă[102] imaginea acelui Papiu văzut de colegii de generaţie, încă alături de ei profesînd strălucit idealurile lor revoluţionare. Un uşor învechit romantism revoluţionar face ca în această perioadă să fie văzut mai cu seamă luptătorul Papiu, tribunul revoluţionar, naţionalistul Papiu. Aşa l-au văzut V. Babeş şi I. Raţiu, dar şi Iorga şi Pârvan. După primul război mondial este văzut într-un spirit mai pozitiv, accentul apăsînd pe gîndirea lui ştiinţifică, menită să justifice şi să pregătească unirea tuturor românilor. În acest sens este invocată şi cultivată pilda lui Papiu. Iar revoluţionarului şi cărturarului ardelean i se cultivă cu deosebire marea valoare morală, rechemată la viaţă de mai toţi care au scris despre Papiu în acest timp. Activitatea ştiinţifică a lui Papiu cunoaşte valorificarea pe baze critice, iniţiate încă de Pârvan de fapt, în 1902. Începînd din 1957, Papiu apare în istoriografia românească mult mai nuanţat. O nouă concepţie istorică se face simţită şi în scrierile privitoare la Papiu. Se găsesc unghiuri noi de vedere şi personalitatea sa îşi dezvăluie complexitatea. Cercetări amănunţite dau naştere studiilor aprofundate, foarte promiţătoare pentru dezvoltarea în continuare a studierii lui Papiu.

Şi pentru că acest periplu bibliografic ar putea foarte bine să se încheie în chip firesc aici cu o tulburătoare concluzie ce ar dezminţi total ideea de la care s-a pornit în prima pagină, să ne amintim cuvintele lui Al. Russo, care făcuse din Papiu expresia cea mai tipică, chintesenţa nocivităţii acelui sistem latinist în cultura română[103]. Căci prin cuvintele sale, care şi-au păstrat încă mult timp un larg ecou în societatea românească, Al. Russo i-a răpit revoluţionarului şi mai cu seamă savantului Papiu putinţa unei drepte recunoaşteri din partea urmaşilor. Dar limpede se poate vedea că cercetătorii vieţii şi operei lui Papiu au scris cu dragoste şi admiraţie, dînd o dreaptă recunoaştere, deşi neîndestulătoare, personalităţii multilaterale a acestuia, care la o sută cincizeci de ani de la naştere şi o sută de ani de la moartea sa îndeamnă la noi cercetări.

---

[102] trăieşte, există;
[103] Al. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneş, 1908. pp. 41—44;

BIBLIOGRAFIA CRONOLOGICĂ PRIVITOARE LA AL. PAPIU ILARIAN

1863 — Dózsa Dánlel, *Csatározás a dáko-román törekvések ellen (Vonatkozva Ilarion Papiu „Erdély függetlenségei" czimű röpiratára)*, Kolozsvár, 1863.

1869 — G. Bariţiu, *Răspunsul la discursul de recepţie la Academia Română al lui Al. Papiu Ilarian*, publicat împreună cu discursul *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai*, Bucureşti, 1969;

— G. Misail, *Apoteoza lui Şincai. Discursul de recepţie a D-lui A. Papiu Ilarian*, în *Traian*, 20 septembrie 1869, nr. 58;

— Iosif Vulcan, *Panteonul român*, Pesta, 1869;

1877 — Vincenţiu Babeş, *Cuvîntare funebrală la mormîntul fericitului Dr. Al. Papiu Ilarian*, în *Familia*, XIII, 1877, pp. 530—531;

1879 — Iosif Popescu, *Al. Papiu Ilarian*, în *Albina Carpaţilor*, 1879, nr. 24;

1880 — Nicolae Popea, *Societatea română de lectură din Cluj*, în *Telegraful român*, 1880, nr. 5, pp. 17—18;

1881 — G. Bariţiu, *Momente din viaţa lui Iosif Hodoş*, în *Observatorul*, Sibiu, 1881, nr. 71, p. 285 şi nr. 72, p. 289;

1888 — Ion Bianu, *A. Papiu Ilarian*, în *Revista nouă*, 1888, an I, nr. 1, p. 361;

1889 — Nicolae Popea, *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna sau luptele naţionale-politice ale românilor. 1846—1873*, tom I, Sibiu, 1889, pp. 36—42;

1895 — Vasile Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, Braşov, 1895, p. 97;

1900 — *A. Viciu, Al. Papiu Ilarian stipendiat de Blaj*, în *Unirea*, Blaj, 1900, nr. 38, p. 312;

1902 — T. V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politico-naţionale ale românilor de sub Coroana Ungară*, I. Sibiu, 1902, p. 482;

— Vasile Pârvan, *O importantă scrisoare despre Ghe. Lazăr*, în *Convorbiri literare*, XXXVI, 1902, p. 145;

— Ion Raţiu, *Viaţa şi activitatea lui Al. Papiu Ilarian, în Unirea*, 1902, nr. 43—52 şi 1903, nr. 1, 3, 5, 6, 38—52;

1903 — Nicolae Iorga, *Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti*, Bucureşti, 1903, p. 11.

— Idem, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul şi misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, pp. 53—60 şi pp. 66—70;

— V. Pârvan, *Activitatea politică a lui Al. Papiu Ilarian*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, pp. 373—416;

— Idem, *Din viaţa lui Al. Papiu Ilarian*, în *Convorbiri literare*, XXXVII, 1903, p. 49;

— Idem, *O întîmpinare la articolul „Al. Papiu Ilarian şi decoraţiunile de la 1850"*, în *Luceafărul*, Pesta, 1903, nr. 4;

— Idem, *Anul 1850 şi studenţii români ardeleni din Viena*, în *Luceafărul*, 1903, nr. 5;

— Idem, *Papiu Ilarian bursier al Blajului*, în *Luceafărul*, 1903, nr. 8;

— Idem, *Interzicerea Istoriei Românilor în toate staturile austriece*, în *Luceafărul*, 1903, nr. 9.

— I. Raţiu, *Al. Papiu Ilarian şi decoraţiunile de la 1850*, în *Luceafărul*, 1903. nr. 1 şi 2;

1904 — V. Pârvan, *Al. Papiu Ilarian*, în *Calendarul Minervei*, 1904, p. 154;

1905 — Ion Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1905, p. 12;

1909 — N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea, III*, Bucureşti, 1909, p. 315;

1910 — Nicolae Bănescu, *Din corespondenţa lui G. Bariţiu. Scrisori de la Al. Papiu Ilarian*, în *Neamul românesc literar*, II, 1910, nr. 10—24;

— Idem, *Alte trei scrisori ale lui Al. Papiu Ilarian (către Ioanichie Olariu)*, în *Neamul românesc literar*, II, 1910, pp. 398—400;
1913 — Ioan Pușcariu, *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiu, 1913, pp. 29—30;
1920 — I. Rațiu, *Papiu și adunările de la Blaj*, în *Transilvania*, Sibiu, 1920, p. 784;
1932 — Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană*..., București, 1923;
1924 — Ștefan Manciulea, *Legăturile lui Al. Papiu Ilarian cu Blajul*, Sibiu, 1924;
1927 — I. Bojoru, *Viața de tribun*, în *Astra*, Tîrgu Mureș, I, 1927, nr. 48;
— I. Bozdog, *Al. Papiu Ilarian 1827—1927*, în *Astra*, I, 1927, nr. 48;
— I. Lupaș, *Cum vedea Papiu Ilarian la 1860 posibilitatea de înfăptuire a Daco-României?*, în *Societatea de mîine*, 1927, p. 578;
— V. Munteanu, *Centenarul lui Alex. Papiu Ilarian*, în *Adevărul*, 1927, nr. 13504, p. 3;
— Coriolan Suciu, *Al. Papiu Ilarian, cîteva inedite*, în *Societatea de mîine*, 1927, p. 564;
— Varo, *Alex. Papiu Ilarian (27 sept 1827—27 sept. 1927)*, în *Glasul poporului*, Reghin, V, 1927, nr. 38;
— ***, *Alexandru Papiu Ilarian*, în *Carpații*, Brașov, VII, 1927, nr. 406 și 1928, nr. 407—409;
1928 — Ion Colan, *O scrisoare a lui A. Papiu Ilarian*, în *Transilvania*, LIX, 1928, nr. 5, pp. 374—377;
— Traian Popa, *Al. Papiu Ilarian*, în *Șoimii*, IV, 1928, nr. 3—4;
— Idem, *Al. Papiu Ilarian (9 oct. 1827—23 oct. 1877)*, în *Societatea de mîine*, 1928, nr. 2, pp. 28—30;
— Nicolae Sulică, *O pagină uitată din viața lui Al. Papiu Ilarian (un memoriu și un duel politic)*, în *Șoimii*, IV, 1928, nr. 7—8;
1929 — Gr. Ciortea, *Din viața lui Al. Papiu Ilarian*, în *Anuarul liceului „Al. Papiu Ilarian". 10 ani de activitate (1919—1929)*, Tîrgu Mureș, 1929;
— Iuliu Moisil, *Românii ardealului din Vechiul Regat și activitatea lor pînă la războiul de întregire a neamului*, București, 1929, p. 34.
— N. Sulică, *Un îndemn spre unire (dintr-o scrisoare a lui Al. Papiu Ilarian)*, în *Șoimii*, V, 1929, nr. 5—6;
1930 — I. Bojoru, *Centenarul (1827—1927) nașterii și semicentenarul (1877—1927) morții neobositului istoriograf Al. Papiu Ilarian*, Tîrgu Mureș, 1930;
— I. Clopoțel, *Al. Papiu Ilarian*, în *Societatea de mîine*, 1930, nr. 7;
— Marius N. Sulică, *Al. Papiu Ilarian ca student la Liceul Academic din Cluj*, în *Anuarul liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian" din Tîrgu Mureș*, 1931—1932, p. 105;
1932 — Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tîrgu Mureș, 1932;
1934 — V. Netea și E. Nicoară, *Al. Papiu Ilarian, în Progres și cultură*, Tîrgu Mureș, II, 1934, nr. 4, p. 3;
— Marius N. Sulică, *Contribuții la bibliografia operelor lui Al. Papiu Ilarian*, în *Progres și cultură*, II, 1934, nr. 6, pp. 29—35.
1935 — Al. Marcu, *S. Bărnuțiu. Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia*. București, 1935.
1936 — Idem, *Al. Papiu Ilarian*, în *Revista Fundațiilor Regale*, III, 1936, nr. 10.
— N. Iorga, *Amintirea lui Papiu Ilarian*, în *Oameni cari au fost*, III, 1936, pp. 238—316.
— Idem, *Monumentul lui Papiu Ilarian*, în *Oameni cari au fost*, III, 1936, pp. 315—316.
1939 — I. Clopoțel, *Al. Papiu Ilarian în fața problemelor românești contemporane*, Alba Iulia, 1939;
1940 — Șt. Pascu, *Influența lui Ghe. Șincai asupra lui Al. Papiu Ilarian*, în *Societatea de mîine*, 1940, nr. 1, pp. 10—12;
1943 — Idem, *Introducere la Al. Papiu Ilarian „Istoria românilor din Dacia Superioară. Schița tomului III"*, Sibiu, 1943, pp. III—XVIII.
1944 — Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49, II*, Cluj—Sibiu, 1944, p. 131;

— Enea Hodoş, *Corespondenţa lui S. Bărnuţiu şi a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944;
1945 — Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian*, Bucureşti, 1945;
1946 — Tudor Drăganu, *Contribuţia lui Al. Papiu Ilarian la formarea doctrinei dreptului public român*, Cluj, 1946;
1957 — Şt. Pascu, *Al. Papiu Ilarian*, în *Tribuna*, Cluj, 1957, nr. 45;
— I. Lupşa, *Al. Papiu Ilarian*, în *Gazeta învăţămîntului*, 1957, nr. 440.
1959 — Em. Cernea, *Din concepţiile politice şi juridice ale lui Al. Papiu Ilarian*, în *AUB*, seria ştiinţe sociale-juridice, 1959—1960, nr. 13—14, pp. 53—66;
1964 — V. Maciu, Şt. Pascu, D. Berindei, M. Constantinescu, V. Liveanu, P.P. Panaitescu, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucureşti: 1964;
— V. Netea, *Al. Papiu Ilarian şi locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, în *Studii*, 1964, nr. 6, pp. 1371—1389;
— Şt. Pascu şi E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare şi fixare a principalelor curente şi tendinţe*, în *Studii*, 1964, nr. 1, pp. 133—158;
— * * *, *Istoria României*, IV, Bucureşti, 1964;
1965 — S. Dragomir, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1965, pp. 25—32;
1966 — V. Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966;
— K. Hitchins, *Al. Papiu Ilarian şi Timotei Cipariu: 6 scrisori*, în *AIIC*, IX, 1966, pp. 301—310;
1967 — Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834 — 1849*, Bucureşti, 1967, pp. 159—175;
— R. C. Demetrescu, *Al. Papiu Ilarian, pionier al statisticii româneşti*, în *Viaţa economică*, 1967, nr. 39;
— Idem, *Al. Papiu Ilarian*, în *Revista română de drept*, 1967, nr. 7;
1968 — Gh. Gilescu, *Istoria gîndirii politice şi juridice*, Bucureşti, 1968;
— V. Grecu, *Un precursor: Al. Papiu Ilarian*, în *Familia*, 1968, nr. 10;
— A. Răduţiu şi P. Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, Bucureşti, 1968;
— Const. Rusu, *Al. Papiu Ilarian*, în *Tribuna*, 1968, nr. 41;
— C. Rusu şi I. Bota, *Al. Papiu Ilarian*, în *Năzuinţa*, Zalău, 1968, nr. 27, 30—33;
— * * *, *Gîndirea pedagogică a generaţiei de la 1848*, Bucureşti, 1968, pp. 352—354;
— * * *, *Ideologia generaţiei române de la 1848 în Transilvania* (red. G. Em. Marica), Bucureşti, 1968;
1969 — Paul Abrudan, *Document inedit de la Al. Papiu Ilarian*, în *Viaţa militară*, XXII, 1969, nr. 6, p. 20;
— B. Ciacoi, *Al. Papiu Ilarian, reprezentant de seamă al generaţiei de la 1848*, în *Semicentenar. Liceul „Al. Papiu Ilarian" 1919—1969*, Tîrgu Mureş, 1969, p. 8 (= *Semicentenar* ...);
— Idem, *Al. Papiu Ilarian şi Tîrgu Mureşul*, în *Semicentenar* ..., pp. 48—51;
— A. Decei, *Sîntem siliţi să purtăm doliu*, în *Magazin istoric*, III, 1969, nr. 3;
— E. Glodariu, *Prima societate românească de lectură din Cluj*, în *Apulum*, VIII, 1969;
— Liviu Maior, *Al. Papiu Ilarian, istoric*, în *Semicentenar* ..., pp. 42—44;
— V. Netea, *Contribuţia lui Al. Papiu Ilarian la organizarea adunărilor revoluţionare de la Blaj — 18/30 aprilie şi 3/15 mai 1848*, în *Semicentenar* ..., pp. 51—55;
— Valeriu Niţu, *Din preocupările filologice ale lui Al. Papiu Ilarian*, în *Semicentenar* ..., pp. 47—48;
— Şt. Pascu, *Al. Papiu Ilarian şi epoca sa*, în *Semicentenar* ..., pp. 40—42;
— C. Rusu, *Coordonatele filozofice ale gîndirii lui Al. Papiu Ilarian*, în *Semicentenar* ..., pp. 46—47;
— Idem, *Din ideile de tinereţe ale lui Al. Papiu Ilarian*, în *Steaua*, XX, 1969, nr. 6, pp. 96—100;

— • • • *Omagiu lui Al. Papiu Ilarian*, Comitetul pentru cultură și artă al jud. Sălaj, 1969;
1970 — R. C. Demetrescu, *Al. Papiu Ilarian, profesor de statistică*, în *Studii de istorie a gîndirii economice*, București, 1970, nr. 2;
— Șt. Pascu, *The Publication of Sources concerning the Revolt of Horea*, în *Rumanian Studies*, Leyden, I, 1970, pp. 149—172;
— P. Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, pp. 173—178;
1971 — V. Nițu, *Al. Papiu Ilarian*, în *Profiluri mureșene*, I, Tîrgu Mureș, 1971, pp. 165—179;
1972 — I. Pervain și I. Chindriș, *Corespondența lui Al. Papiu Ilarian*, Cluj, 1972;
— P. Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972, pp. 230—232;
1973 — I. Chindriș, *Al. Papiu Ilarian și Academia Română*, Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă al jud. Sălaj, 1973;
— A. Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, 1973, pp. 93—114;
1974 — Em. Cernea, *Al. Papiu Ilarian*, în *Din gîndirea politico-juridică din România*, București, 1974, p. 268;
(1848—1881). București, 1974;
— V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională*
1975 — Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, curs-partea I, București, 1975, pp. 103—108;
— Șt. Pascu, *Gîndirea istorică în Academia Română (1866—1918)*. București, 1975;

ALEXANDRU PAPIU ILARIAN DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE

(Résumé)

Quoi qu'il n'ait pas trouvé une reconnaissance à la mesure de ses mérites, le révolutionnaire, l'homme politique et le savant Papiu Ilarian a reçu une appréciation constante politique dans l'historiographie roumaine durant cent ans écoulés depuis sa mort. Recherchant ce qu'on a écrit, la méthode et le point de vue du quel on a écrit sur Papiu Ilarian, cette étude distingue trois périodes dans ce qu'on a écrit sur Papiu. La première période, est bornée par la première guerre mondiale, la deuxième est entre les deux guerres mondiales, jusqu'en 1946, et la troisième débute avec l'an 1957. Jusque vers la première guerre mondiale s'impose l'image d'un Papiu considéré par les camarades de sa génération encore des leurs, professant brillamment les idéals révolutionnaires. Un romantisme révolutionnaire légèrement vieilli fait que dans cette période soit aperçu spécialment le combattant national Papiu, le tribun révolutionnaire. C'est ainsi que l'a vu V. Babeș, qui lui a fait l'éloge funèbre, et N. Iorga, qui présente le premier portrait historiographique de Papiu, en portant des jugements de grande valeur sur l'oeuvre historique de Papiu. De la même manière est vu Papiu par I. Rațiu, qui a écrit sa première biographie et par V. Pârvan,

qui a fait la première tentative de déchiffrer la conception historique de Papiu et a laissé qulques pages très utiles pour une monographie sur Papiu. Après la première guerre mondiale Papiu a été considéré dans un ésprit plus positif, l'accent étant mis sur la pensée scientifique de celui-ci, dédiée à la lutte pour l'union de tous les Roumains. L'exemple de Papiu est invoqué et cultivé, et son activité scientifique est mise en valeur sur une base critique. En ce temps-là Al. Marcu a écrit un livre sur les études d'Italie de Papiu, I. Clopoţel a cherché un appui en Papiu pour „les problèmes roumains contemporains", Şt. Pascu a édité le tome III de „L'Histoire . . ." de Papiu et T. Drăganu a fait une analyse de l'oeuvre juridique de Papiu. A partir de 1957 ce qu'on écrit sur Papiu est beaucoup plus nuancé. Une nouvelle conception historique est saisissable aussi dans les oeuvres concernant Papiu, dont la personnalité dévoile sa complexité. Pompiliu Teodor écrit sur l'historien Papiu dans la première histoire de l'historiographie roumaine, qui lui appartient. I. Pervain et I. Chindriş éditent la correspondance de Papiu et A. Răduţiu fait la première étude détaillée d'historiographie sur l'oeuvre de Papiu. On prepare ainsi la voie aux recherches de profondeur sur la personnalité et l'oeuvre de Papiu Ilarian.

ION MICU MOLDOVAN ŞI ACADEMIA ROMÂNĂ

IOANA BOTEZAN

Ioan Micu Moldovan sau Moldovănuţ, cum i se mai spunea datorită staturii lui, s-a născut la 13 iunie 1833 în satul Moldoveneşti, de lîngă Turda, care-i poartă numele.[1] Deşi fiu de iobag, reuşeşte să termine şcoala elementară în comuna natală şi apoi cea secundară la Blaj, înfruntînd cu dîrzenie şi curaj o serie de privaţiuni şi greutăţi. Inzestrat cu o inteligenţă vie şi cu o voinţă deosebită, în anul şcolar 1853/1854 urmează cursurile Universităţii din Pesta, iar în 1854/1855 ale celei din Viena. Lipsurile deosebit de mari pe care le-a avut de înfruntat în aceşti ani din cauza sărăciei i-au ameninţat la un moment dat sănătatea. De aceea, a revenit la Blaj, unde în anii şcolari: 1855/1856 şi 1856/1857 a terminat în mod strălucit teologia.

Cunoştinţele solide şi vaste pe care le-a acumulat în îndelungaţii ani de studiu, au determinat forurile diriguitoare ale şcolilor din Blaj să-l accepte ca profesor la Liceul teoretic şi la Institutul teologic chiar în anul 1857.[2] Aici va preda, în funcţie de necesităţi, istoria, geografia, filozofia, limba şi literatura română, precum şi limba latină, remarcîndu-se ca un profesor plin de rîvnă, talent şi cu deosebit tact pedagogic.[3]

Odată numit profesor, el nu se va rezuma numai la activitatea didactică. Temperamentul şi mai ales puterea de muncă îl vor determină să se antreneze şi în activitatea ştiinţifică. Va deveni astfel, unul din colaboratorii de bază la „Arhivul" lui Cipariu. Aici va publica între anii 1867—1870 o serie de studii şi observaţii critice din domeniul istoriei şi îndeosebi din cel al lingvisticii şi literaturii române[4].

Tot în aceşti ani a tradus şi a prelucrat lucrarea lui Jordanes „Despre începutul şi faptele geţilor", pe care a prezentat-o anonim la Academie pentru premiul C. Rosetti. Lucrarea a fost apreciată şi tipărită de Societatea Academică Română în anul 1867. Tot pentru Societatea Academică Română a scris şi „Prescurtarea chronicilor".[5]

---

[1] Pentru datele biografice ale lui I. M. Moldovan vezi: C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 315; Autobiografia lui I.M. Moldovan, document în arhiva sa personală, nr. 8180, la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R.S. România.

[2] Autobiografia lui I.M. Moldovan, doc. citat nr. 8180.

[3] *Ibidem*.

[4] *Archivu pentru filologia şi istoria* de Timotei Cipariu, Blasiu, 1867 şi 1870, Autobiografia lui I. M. Moldovan

[5] Autobiografia.

Începînd cu 1869—1872 va edita, la Blaj, primul volum al unei lucrări de istorie religioasă cu titlul: „Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia". Volumul II va vedea lumina tiparului în 1871—1872.[6]

Alături de activitatea ştiinţifică propriu-zisă Ioan Micu Moldovan a depus mari eforturi pentru elaborarea unor manuale şcolare, de care învăţămîntul elementar şi mediu românesc din Transilvania şi Banat ducea o mare lipsă. În 1864, de exemplu, i s-au tipărit:

1) Lecţionariu latin pentru a II-a clasă gimnazială (la Blaj);

2) Dicţionarul român-latin (la Sibiu). Din lipsă de mijloace financiare, dicţionarul latin-român i-a rămas în manuscris.

Doi ani mai tîrziu, în 1866, a editat la Blaj:

3) Istoria Ardealului şi

4) Geografia Ardealului.

Ultimul manual a fost retipărit într-o a doua ediţie, tot la Blaj în anul 1870.[7]

Ioan Micu Moldovan nu s-a mulţumit doar cu redactarea de manuale şcolare. Încă din primii ani de profesorat, el va deveni sufletul şi creierul editării şi procurării de manuale la diferitele discipline ce se predau în şcolile elementare şi medii româneşti din Banat şi Transilvania, inclusiv comitatele vestice. Potrivit legilor din monarhia habsburgică, şcolile în limbile diferitelor naţionalităţi erau patronate şi dirijate de biserică. De aceea, Mitropolia greco-catolică din Blaj i-a încredinţat lui Ioan Micu Moldovan funcţia de director al tipografiei, în 1869, după ce este ştiut că timp de 31 de ani această funcţie a îndeplinit-o T. Cipariu (1832—1864)[8]. Totodată i s-a încredinţat şi sarcina de diriguitor al aprovizionării şi înzestrării şcolilor româneşti cu manuale şcolare şi cu diferite materiale didactice[9].

Posibilităţile tipografice din Blaj fiind limitate, Ioan Micu Moldovan se va îngriji să facă mereu comenzi mai ales unor întreprinderi tipografice din Sibiu, capabile să le execute.[10] Dovadă în acest sens este vasta corespondenţă pe care o poartă cu editorii W. Krafft[11] şi S. Filtsch[12], de la care se păstrează, în total, peste 2000 de documente. În arhiva personală I. M. Moldovan există numai pentru anul 1865 circa 164 scrisori primite de la Krafft. Din ele rezultă că acesta se străduia să satisfacă toate comenzile pe care i le făcea I. M. Moldovan, tipărind intens manuale, diferite cărţi, planuri de învăţămînt, cataloage şcolare, hărţi etc. Din cele 126 de scrisori primite de la S. Filtsch, de exemplu, între anii

---

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem;* document nr. 650 din arhiva personală I. M. Moldovan, dosar cu acte tipografice, la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca, a Acad. R.S.R.

[8] Arhiva personală I.M. Moldovan, dosar cu acte tipografice.

[9] Arhiva personală Timotei Cipariu, dosar neinventariat cu acte tipografice, la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca, a Acad. R.S. România.

[10] Arhiva personală I. M. Moldovan, neinventariat cu acte tipografice.

[11] Arhiva personală I.M. Moldovan, corespondenţa purtată cu W. Krafft, doc. nr. 3272—3906.

[12] *Idem,* corespondenţa purtată cu S. Filtsch. doc. nr. 2911—3037.

1867—1873, reiese că şi acesta a colaborat cu I. M. Moldovan la tipărirea şi procurarea celor mai variate manuale şi cărţi, inclusiv ale unora care au apărut la Bucureşti.[13]

Rolul jucat de I. M. Moldovan în difuzarea manualelor şi materialelor didactice în vederea înzestrării şcolilor româneşti cu ele se poate deduce din cele peste 2500 de scrisori primite din partea învăţătorilor din diverse localităţi din Transilvania.

În 1866 vicarul Năsăudului, Grigore Moisil, îi cere să i se trimită, de probă, cîte un exemplar din toate manualele şcolare tipărite la Blaj. După consultarea lor, în anii următori, solicită între 100—200 exemplare de Fizică, Istoria Ardealului şi Geografia Ardealului.[14]

În septembrie 1867 învăţătorul Mureşan Simion din Iclodul Mare (azi judeţul Cluj), îi adresează rugămintea de a i se trimite 11 exemplare din Geografia Ardealului[15]. La rîndul său, învăţătorul Moldovan Bazil din Tîrnăveni insistă, în decembrie 1868, să i se expedieze urgent manualele şcolare solicitate pentru a le putea da în dar copiilor de Crăciun[16].

Exemple de genul celor de mai sus ar putea continua. Ele sînt însă suficiente pentru a ilustra rolul jucat de I. M. Moldovan încă din tinereţe în acţiunea nobilă dar dificilă de înzestrare a şcolilor elementare româneşti cu manuale şcolare şi cu alte materiale didactice. În acest fel el a contribuit direct la răspîndirea cunoştinţelor de carte în localităţile rurale şi urbane din Transilvania.

Fireşte, rolul jucat de el în acţiunea de culturalizare a poporului nu s-a limitat numai la redactarea de manuale sau la procurarea lor în vederea înzestrării şcolilor româneşti cu ele. I. M. Moldovan a înţeles opera de culturalizare şi pe plan mai larg. Aşa se explică de ce a fost unul din fondatorii Asociaţiei pentru cultura poporului român din Transilvania („Astra") şi apoi unul din membrii de frunte ai consiliului ei de conducere[17].

Ataşamentul lui profund faţă de cauza naţională a românilor oprimaţi din monarhia habsburgică l-au făcut ca, încă din anii tinereţii, să desfăşoare o activitate susţinută şi pe plan politic. În perioada „imperiului liberal" a fost ales deputat al Dietei de la Sibiu şi a luat parte la dezbaterile ei, care s-au soldat cu legile despre egala îndreptăţire a românilor, a limbii şi religiei lor cu cele ale saşilor, ungurilor şi secuilor[18]. După încheierea compromisului dualist a fost unul din autorii *Pronunciamentului* de la Blaj, redactat în 1868 în semn de protest împotriva abolirii autonomiei Transilvaniei. De altfel, *Pronunciamentul*, ca şi actele legate de proces, se păstrează şi ele în original în arhiva personală a lui I. M. Mol-

---

[13] *Ibidem*.

[14] Arhiva personală I.M. Moldovan, corespondenţa cu Grigore Moisil, doc. nr. 4324—4332.

[15] *Idem*, doc. nr. 4624.

[16] *Idem*, doc. nr. 4333—4343.

[17] *Idem*, Acte de referinţă biografică, doc. nr. 28 şi 160.

[18] T.V. Păcăţian, *Cartea de aur sau Luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p. 254—258.

dovan[19]. Datorită *Pronunciamentului* va fi judecat şi condamnat, cu suspendarea pedepsei, în 1869, de tribunalul din Tîrgu Mureş, împreună cu Iacob Mureşianu, Vasile Raţiu, Dimitrie Farago şi alţii, fiind însă graţiaţi înainte de a-şi fi ispăşit pedeapsa.

Judecarea şi condamnarea suferite în procesul *Pronunciamentului* nu l-au intimidat pe dîrzul luptător care era I. M. Moldovan. El va contribui activ apoi la pregătirea şi întrunirea Conferinţei naţionale de la Miercurea din anul 1869, care a pus bazele Partidului Naţional Român din Transilvania. După cum rezultă din corespondenţa purtată cu Ilie Măcelaru, a fost ales membru al consiliului executiv, cum era denumit Comitetul Central al P.N.R.[20]. În 1871 va colabora la declaraţia politică redactată în 16 mai 1871, împreună cu alţi lideri ai P.N.R., în cadrul tratativelor purtate cu guvernul Lónyai[21].

Prestigiul cîştigat datorită activităţii lui neobosite şi multilaterale dintre anii 1857—1871, pe linie didactică, ştiinţifică, culturală şi politică l-au determinat pe profesorul şi tovarăşul lui de idei Alexandru Roman, să-l propună membru corespondent al Societăţii Academice Române într-una din sesiunile ei din 1871[22]. Propunerea a fost acceptată şi apoi consemnată în Analele Societăţii Academice Române.

Prin adresa nr. 55, din 2 mai 1872, semnată de Aug. Treboniu Laurian ca preşedinte şi de I. C. Massimu ca secretar general, i se aducea la cunoştinţă că „Societatea Academică Română appretiand destinsele domniei Voastre merite litterarie şi scientifice, în virtutea art. IX din statute (de cari vi s-a alăturat un esemplariu), V-a allesu membru correspondente allu seu. Delegaţiunea aduce cu plăcere la conuscientia Domniei-Voastre această decisiune a Societăţii, rugîndu-vă se binevoiţi a ne onora cu respunsu din partea Domniei Voastre şi profită de occasiune de a ve esprima sentimentele sale de înaltă consideraţiune".[23]

Dacă Societatea Academică Română l-a primit cu însufleţire ca membru corespondent, în schimb cercurile guvernante burghezo-moşiereşti maghiare n-au mai avut aceeaşi atitudine binevoitoare faţă de el. În 1872, cu prilejul înfiinţării Universităţii din Cluj nu l-au acceptat la concursul pentru ocuparea unui post la catedra de filologie şi literatură română, deşi actele prezentate îl îndreptăţeau să aibă astfel de aspiraţii[24]. Activitatea lui politică din 1868—1871 pusă în slujba intereselor propriului său popor nu conveneau cercurilor guvernante maghiare.

Devenit membru corespondent al Societăţii Academice Române, I. M. Moldovan a continuat activitatea lui pe plan didactic, ştiinţific şi politic. Într-adevăr, între 1871—1879 a continuat să fie profesor la liceul din

---

[19] Arhiva personală I.M. Moldovan, dosar cu *Pronunciamentul de la Blaj*, doc. nr. 8699—8720.

[20] *Idem*, corespondenţa cu Ilie Măcelariu, doc. nr. 4039—4054.

[21] *Idem*, doc. nr. 8725.

[22] Biblioteca Filialei Cluj-Napoca, a Academiei R.S. România, secţia de manuscrise, doc. nr. I/30—31. Vezi şi *Analele Societăţii Academiei Române*, tom. IV, 1871, p. 110.

[23] Arhiva personală I.M. Moldovan, doc. nr. 8179.

[24] *Idem*, doc. nr. 8180—8181.

Blaj, iar între 1879—1884 chiar directorul acestei prestigioase instituţii şcolare transilvănene[25]. Totodată a continuat nobila dar dificila muncă de diriguitor al înzestrării şcolilor româneşti transilvănene cu manuale şi diferite materiale didactice. Vasta corespondenţă, ce se ridică la peste 2500 scrisori, purtată cu direcţiunile a numeroase şcoli sau direct cu profesorii şi învăţătorii, reflectă în mod clar uriaşul efort depus de I. M. Moldovan pentru procurarea strictului necesar bunei funcţionări a învăţămîntului elementar şi mediu românesc. Între 1871—1874 învăţătorul Reitu Nicolae din Bran îi solicită 30 exemplare din Geografia Ardealului şi 20 exemplare de Fizică[26]. La rîndul lui, învăţătorul Mureşian Demetriu din Săsari (azi judeţul Satu Mare) îi face comenzi repetate de manuale şcolare în anul şcolar 1879/1880 şi 1880/1881. În 1880 îi cere chiar un catalog cu noile cărţi tipărite la tipografia Seminarului teologic[27]. În aceeaşi ani şcolari i-a solicitat manuale şcolare şi învăţătorul Năndraş Petru din Barul Mare (azi judeţul Hunedoara)[28].

Între 1871—1881 i-au mai solicitat manuale şcolare şi hărţi învăţătorii din Gherla, Letea Mare, Aiud, Miercurea Ciuc, Teiuş, Mihalţ, Săcal (azi judeţul Mureş), Bicaz, Zalău, Hălmagiu, Deva, Cugir şi din multe alte localităţi răspîndite în toate judeţele transilvănene. O bună parte din scrisorile primite de I. M. Moldovan, prin care se solicitau manuale şi materiale didactice şcolare oglindesc conţinutul învăţămîntului elementar românesc. Ele reflectă, de asemenea, şi greutăţile pe care au fost nevoite să le înfrunte şcolile după accentuarea politicii de maghiarizare duse de guvernele ce s-au perindat la cîrma Ungariei în anii imediat următori încheierii pactului dualist.

Din corespondenţa lui I. M. Moldovan se desprinde faptul că şi şcolile secundare româneşti au avut de înfruntat greutăţi tot mai mari după 1867 şi mai ales după 1872. În 1874, A. Alexi, de exemplu, i se plîngea lui I. M. Moldovan de situaţia deficitară a învăţămîntului din liceul năsăudean şi îndeosebi de lipsa materialului didactic pentru predarea ştiinţelor naturii[29]. În anii următori, Cirea Ioan îl ruga, prin intermediul a nouă scrisori, să trimită manuale de istorie şi de fizică pentru gimnaziul din Sibiu[30]. Între 1877—1882, Iacob Lugoşianu din Arad a insistat în zece scrisori să-i expedieze hărţi, planigloburi, tabele de istorie naturală, planşe cu diferite mamifere imprimate şi cataloage şcolare pentru preparandia şi alte şcoli din acel oraş[31]. Între 1878—1884, Al. Micu se arată preocupat în scrisorile lui de înzestrarea şcolii din Făgăraş[32] etc.

Trebuie subliniat că după 1871 s-au intensificat legăturile cu Banatul. Dovadă în acest sens poate fi considerată comanda masivă de cărţi

---

[25] *Ibidem.*
[26] Arhiva personală I. M. Moldovan, doc. nr. 6333—6336.
[27] *Idem.* doc. nr. 4619—4628.
[28] *Idem,* doc. nr. 4650.
[29] *Idem,* doc. nr. 1957—1611.
[30] *Idem,* doc. nr. 2416—2427.
[31] *Idem,* doc. nr. 4014—4023.
[32] *Idem,* doc. nr. 4177—4184.

şi manuale şcolare pe care i-o face librăria Anssutz Adolf din Lugoj, mai întîi în august 1878, iar apoi în vara anului 1879[33].

I. M. Moldovan s-a străduit să răspundă pe diverse planuri marilor cerinţe ale învăţămîntului elementar şi mediu românesc. Astfel, a căutat să tipărească manuale şi diverse materiale didactice cît mai multe la Blaj. Ceea ce nu putea să răzbească Blajul, a suplinit Sibiul. De asemenea, diferite centre din România, îndeosebi Bucureştiul, Iaşul, Ploieştiul, Craiova şi Botoşanii. Devenit membru corespondent al Societăţii Academice Române I. M. Moldovan a avut posibilitatea să intensifice legăturile cu fraţii de peste Carpaţi şi să le solicite ajutorul. Legături foarte strînse a avut mai ales după războiul de independenţă cu librăria „Socec" din Bucureşti[34]. Înainte de 1877 librăria bucureşteană cerea anual îndeosebi „Arhivul" şi operele lui Cipariu şi în special manuale de istorie ale lui V. Rusu, I. M. Moldovan, şi M. Drăghici (Istoria Ungariei). În schimb, după 1877, fără a renunţa la comenzi din Transilvania, librăria „Socec" trimite lui I. M. Moldovan, an de an, scrisorile lui I. Ghica; Istoria limbii şi literaturii române a lui Nădejde, atlase de istorie naturală, calendare etc. Totalul documentelor rezultate din colaborarea cu librăria „Socec" se ridică la peste 3000 şi ele constau din scrisori, note de plată, comenzi etc.

Intensificarea ajutorului de peste Carpaţi pentru procurarea de manuale şi diferite materiale didactice era necesar, deoarece, odată cu venirea în fruntea Ministerului Învăţămîntului şi Culturii din Ungaria a lui Aug. Trefort, s-au intensificat măsurile restrictive. Dintr-o însemnare făcută de I. M. Moldovan în evidenţa pe care o ţinea la zi în problema manualelor, rezultă că numai în 1875 A. Trefort a interzis folosirea în şcolile româneşti transilvănene a următoarelor cărţi: Elemente de istoria Transilvaniei de Rusu; Istoria... lui Boiu; Istoria cea mare a lui Laurian, Sălăgean etc.; Abecedarul lui Petri; Lepturariul lui Pumnul; Istoria cea mică a lui Rusu, precum şi Istoria Patriei a lui I. M. Moldovan[35].

Interesantă rămîne însemnarea din aceeaşi evidenţă a lui I. M. Moldovan, potrivit căreia după 1867 a trebuit să schimbe titlul manualului lui de istorie a Ardealului în Istoria Patriei. Aug. Trefort,după ce a făcut imputări grele comisiei de cenzori a oprit-o în 1875 şi sub acest titlu. A admis să o refacă numai cu condiţia să-i dea titlul: Istoria Ungariei. Sub acest titlu a putut să-i apară manualul într-o primă ediţie în 1878; într-o a doua ediţie în 1885; după ce i-au fost impuse noi rectificări, într-o a treia ediţie în 1889; apoi în această formă într-o a patra ediţie în 1890 şi într-o a cincea ediţie în 1895[36].

I. M. Moldovan a căutat să vină în sprijinul învăţămîntului şi prin editarea unei reviste pedagogice, care a apărut la Blaj între 1876—1881 cu titlul: „Foaia Scolastică". Ea era destinată mai ales învăţătorilor. Tot

---

[33] *Idem*, doc. nr. 7575—7578.
[34] *Idem*, doc. nr. 6770—6772, 6775, 6784, 6790, 6793, 6796, 6798—6799.
[35] *Idem*, doc. nr. 650. (dosar cu acte tipografice).
[36] *Ibidem*.

învăţătorilor, dar şi preoţilor şi agricultorilor ştiutori de carte a fost destinată şi revista „Economul", pe care a scos-o împreună cu Şt. Pop.[37]

Preocupările ştiinţifice şi culturale ale lui. I. M. Moldovan, în perioada care a urmat alegerii lui ca membru corespondent al Academiei Române se pot deduce şi din numeroasele scrisori primite din partea unor ardeleni, dar şi a unor oameni de ştiinţă şi cultură de peste Carpaţi ca Simion Mihali, profesor de ştiinţe naturale din Craiova, cu care Moldovan a corespondat timp de 20 de ani. Printre transilvănenii cu preocupări ştiinţifice şi culturale cu care a corespondat I. M. Moldovan pot fi menţionaţi: G. Bariţ, Grigore Silaşi, I. Antonelli, At. Marienescu, I. P. Reteganul, I. Puşcariu, I. Agîrbiceanu, Horia Petra-Petrescu şi Nicolae Petrescu senior, Axente Sever, Iosif Vulcan, Iacob Mureşianu şi mulţi alţii.[38]

Grigore Silaşi, devenit în 1872 profesor de limba română la Universitatea din Cluj, îi solicită, în anii următori, studii privind limba istro-românilor, gramatici româneşti şi nemţeşti, precum şi diferite cărţi rare[39].

Cele 40 de scrisori primite de la I. Pop Reteganul, între 1882—1898, dovedesc pasiunea autorului „Poveştilor Ardeleneşti" pentru literatura populară.[40]

Preocupările cultural-ştiinţifice demonstrate de I. M. Moldovan au făcut să i se adreseze şi învăţători, informîndu-l despre descoperirea unor cărţi rare. Astfel a procedat învăţătorul A. Pop din Morlaca (azi judeţul Cluj). Acesta l-a informat că biserica din Sadu a fost construită cu ajutorul episcopului Inocenţiu Micu Clain spre mijlocul veacului al XVIII-lea[41]. La rîndul lui, învăţătorul I. Sighişoreanu i-a comunicat că se află în posesiunea a două cărţi vechi româneşti. Una din ele a fost scrisă de logofătul Matei Voila. A găsit-o la un copil sas care se juca cu ea pe stradă[42]. Cea de-a doua era Cazania lui Varlaam, tipărită pe cheltuiala voievodului Vasile Lupu, în 1643, la biserica Trei Ierarhi din Iaşi[43].

Preocupări similare reflectă parţial şi scrisorile primite de I. M. Moldovan de la o serie de intelectuali din România, în special cele provenite de la transilvăneni trecuţi peste Carpaţi. Corespondenţa primită de la Aron Densuşianu, de pildă, dă informaţii despre înfiinţarea „Orientului Latin": despre colectivul lui de redacţie, despre platforma lui politică etc. Totodată, i se cere lui I. M. Moldovan să colaboreze la „Orientul Latin".[44]

Mult mai bogată a fost corespondenţa purtată cu Ion Bianu. Ea se compune din 104 scrisori care cuprind o perioadă ce se întinde între 1878—1912. Multe din scrisori se referă la trimiterea unor cărţi tipărite la Blaj pentru Biblioteca Academiei din Bucureşti şi invers, a unor cărţi

---

[37] Arhiva personală I. M. Moldovan, doc. nr. 3742—3900.
[38] *Idem*, doc. nr. 1635—1644.
[39] *Idem*, doc. nr. 6684—6693.
[40] *Idem*, doc. nr. 6339—6380.
[41] *Idem*, doc. nr. 5450.
[42] *Idem*, doc. nr. 6676—6677.
[43] *Ibidem*.
[44] Arhiva personală I.M. Moldovan, doc. nr. 2700—2704.

apărute în România pentru biblioteca centrală din Blaj. O atenţie deosebită acordă Bianu operelor ştiinţifice ale lui Cipariu. Insistă pentru tipărirea lor integrală. În acelaşi timp îl sfătuieşte pe I. M. Moldovan să continue publicarea „Arhivului". În afară de operele lui Cipariu I. Bianu îi solicită şi o serie de manuscrise privind vechea carte românească, ce se aflau în Transilvania. Astfel, solicită copii după Pravila cea mică de la Orăştie, după Palia de la Orăştie, după Catehismul calvinesc, după Liturghierul slavon de la Braşov din 1588 etc.[45]

Informaţii despre difuzarea „Arhivului" lui Cipariu în România îi dă lui I. M. Moldovan profesorul de ştiinţe naturale din Craiova, Simion Mihali, în 40 de scrisori care sînt datate între 1866—1886. Îi recomandă pentru Biblioteca Centrală din Blaj „Arhiva istorică" a lui B. P. Hasdeu. Simion Mihali insistă, totodată, ca I. M. Moldovan să colaboreze la „Românul" lui C. A. Rosetti chiar şi sub pseudonim[46].

Între scrisorile primite de I. M. Moldovan după 1871 nu lipsesc nici cele ale unor membri ai Academiei Române. Astfel pot fi menţionate acelea provenite de la I. Negruzi[47], A. D. Xenopol[48], D. A. Sturdza[49] etc. Ele demonstrează strîngerea continuă a legăturilor culturale ale românilor de pe cele două versante ale Carpaţilor şi rolul lor în întărirea conştiinţei naţionale în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea.

I. M. Moldovan a desfăşurat şi mai ales a sprijinit activitatea cultural-ştiinţifică în Transilvania în cadrul „ASTREI", al cărei vicepreşedinte va fi ani la rînd pînă către sfîrşitul secolului al XIX-lea cînd va deveni preşedintele ei, în 1894[50]. Această funcţie a avut-o în cadrul „Astrei" pînă în anul 1901. Pentru a împrospăta şi a lărgi mereu baza economică a unei astfel de activităţi, el n-a ezitat să se antreneze în acţiuni financiare şi în cumpărări de pămînt de la nobili scăpătaţi. Într-adevăr, el a fost unul din fondatorii băncii „Albina" din Sibiu, prin actiunile pe care le-a cumpărat la întemeierea ei şi apoi le-a sporit mereu[51]. Tot el a fost şi unul din fondatorii băncii populare „Patria" din Blaj[52]. Actele păstrate de I. M. Moldovan demonstrează că era un om cumpătat şi un foarte bun administrator al averii lui, ca şi a aceleia care aparţinea Mitropoliei din Blaj sau diferitelor fonduri financiare patronate de ea, reuşind să strîngă o avere considerabilă pentru acele vremuri[53]. Averea i-a permis să devină un creditor frecvent, dar nu de tipul lui Hagi Tudose, ci în sensul bun al cuvîntului. A fost unul din intelectualii transilvăneni, relativ puţini la număr, care au înţeles să facă economii nu de dragul lor, ci pentru a ajuta la sporirea continuă a cadrelor cerute de activitatea cultural-

[45] *Idem*, doc. nr. 1963—2064.
[46] *Idem*, doc. nr. 4189—4230.
[47] *Idem*, doc. nr. 4713—4714.
[48] *Idem*, doc. nr. 7501.
[49] *Idem*, doc. nr. 13 (corespondenţa cu Academia Română).
[50] *Idem*, doc. nr. 28 şi 160.
[51] *Idem*. Arhiva personală Ioan Micu Moldovan, doc. nr 61—1595, (Corespondenţa purtată cu banca „Albina" din Sibiu).
[52] *Idem*, doc. nr. 1452, 1459, 1460—61, 1470, 1474, 1482
[53] *Ibidem*.

ştiinţifică, ce se împletea cu cea politică. Numai prin formarea de noi şi noi intelectuali puteau fi înlocuite vechile cadre ale muncii culturale şi politice, fără de care nu s-ar fi putut menţine şi întări conştiinţa naţională în condiţiile intensificării eforturilor cercurilor guvernante burghezo-moşiereşti maghiare de deznaţionalizare a românilor. Dînd dovadă că a înţeles imperativul vremii sale, I. M. Moldovan n-a ezitat să ajute an de an zeci de studenţi, dîndu-le împrumuturi băneşti pentru a-şi putea continua şi termina studiile. Împrumuturile le dădea pe termen lung, fără dobîndă. Nu pretindea înapoiarea lor decît după absolvire, cînd cei ajutaţi ajungeau la stare materială relativ bună şi deci le puteau restitui în rate. Din sutele de scrisori primite de la studenţii respectivi rezultă că el le pretindea cu rigurozitate împrumuturile nu pentru a se îmbogăţi, ci pentru a putea ajuta alţi şi alţi tineri să le urmeze exemplul. Vasta corespondenţă purtată cu studenţii pe care i-a subvenţionat personal financiar în timpul studiilor arată că numărul lor se ridică la cel puţin 40. Cei mai mulţi din ei, 14, au terminat medicina. Urmează absolvenţii în drept, al căror număr se ridică la 13. Apoi cîte 3 absolvenţi de agronomie, de litere şi filozofie şi de teologie. Trei au absolvit politehnica, iar cîte unul ştiinţe economice şi medicina veterinară.

Majoritatea celor care au devenit medici au studiat la Viena şi Cluj[54]. Cei ce au studiat dreptul, şi literele au frecventat mai ales cursurile Facultăţilor din Cluj, Sibiu, Bucureşti şi Budapesta[55]. Dintre absolvenţii de agronomie unul a studiat la Viena[56], ceilalţi doi la Bucureşti[57]. Trei au absolvit politehnica la Budapesta[58], Luxemburg[59], şi Viena[60]. Unul a studiat medicina veterinară la Bucureşti[61].

La studenţii subvenţionaţi direct prin împrumuturi băneşti trebuiesc adăugaţi alţii, pe care I. M. Moldovan i-a ajutat indirect, susţinîndu-le cererile pentru a primi burse din cele circa 120 de fundaţii şi fonduri administrate de Mitropolia din Blaj sau cele din România patronate de Academie, de „Liga culturală" sau de alte societăţi culturale şi ştiinţifice. Numărul studenţilor ajutaţi astfel se ridică la peste 30[62]. Lor li s-au adăugat cîteva zeci de elevi[63]. Doi-trei din ei au urmat şcolile militare de ofiţeri[64]. Alţi cîţiva au urmat şcoli profesionale pentru a deveni munci-

---

[54] Arhiva personală I. M. Moldovan, doc. nr. 7614—7647; 7401—7402; 7839, 7831, 7835, 7834, 7833, 7839, 7690, 7660—7664, 6649—6656, 6668, 6938, 4683—4698, 6532—6541, 2401, 7739, 1620—1622, 2148, 7122—7214, 2081—2082, 2165—2225, 6330, 2580, 1837—1857, 1829.

[55] *Idem*, doc. nr. 6327—6328, 5040—5052, 6452—6459; 7410—7428, 2532; 2477; 2508—2509, 2512—2517, 7728, 2400, 1660—1665, 1762, 9754, 1763, 1862—1883, 6389—6402.

[56] *Idem*, doc. nr. 2115—2125.

[57] *Idem*, doc. nr. 2486—2492, 2477.

[58] *Idem*, doc. nr. 7371, 7373—74, 7377—75.

[59] *Idem*, doc nr. 2433.

[60] *Idem*, doc. nr. 2081—82, 6532—6541.

[61] *Idem*, doc. nr. 4315—4317.

[62] *Idem*, doc. nr. 4315—4317, 4760—4771, 4819, 2580, 2574—2576, 2165—2225, 2148, 2115—2125, 2081—2082 etc.

[63] *Idem*, doc. nr. 7462, 7410—7428, 6532—6541, 6330, 6452—59 etc.

[64] *Idem*, doc. nr. 2139, 6730—31, 7677, 7260, 7258—59.

tori sau meseriaşi calificaţi[65]. Cei mai mulţi au frecventat însă şcolile din Blaj. O bună parte din cei ajutaţi au contribuit la reîmprospătarea cadrelor Partidului Naţional Român. Înmulţind rîndurile intelectualilor şi ale micii burghezii ei au adus un serios aport luptei pentru drepturi naţionale ale românilor din monarhie şi pentru întărirea conştiinţei naţionale. O menţiune specială merită Gavrilă Tripon[66], Horia Petra-Petrescu[67], şi George Moroianu[68]. Primul a fost ajutat de I. M. Moldovan indirect, în 1883, obţinîndu-i un stipendiu sau bursă, cu care şi-a putut termina studiile la Facultatea de drept din Cluj. El va deveni unul din liderii Partidului Naţional Român. Va face parte din Comitetul Central al P.N.R. care a iniţiat acţiunea memorandistă şi deci va fi judecat şi condamnat în procesul memorandist de la Cluj.

Cel de-al doilea, Horia Petra-Petrescu, a fost ajutat direct cu importante împrumuturi băneşti pentru a-şi continua studiile. Numai în 1874 i-a acordat un împrumut de 500 de florini pe termen nelimitat. El se va afirma spre sfîrşitul veacului al XIX-lea şi la începutul celui următor ca un intelectual de frunte, devenind colaborator la „Tribuna" şi la „Românul". În preajma primului război mondial va înfiinţa la Braşov revista „Teatrul", iar în timpul războiului va contribui hotărîtor la întărirea legăturilor dintre români, cehi şi slovaci.

Cu un prestigiu politic, ştiinţific şi cultural, cel puţin tot atît de mare, va ajunge în preajma primei conflagraţii mondiale şi George Moroianu. Pe acesta I. M. Moldovan l-a ajutat băneşte pentru a-şi termina studiile economice la Bruxelles şi Tübingen.

Între timp, I. M. Moldovan a fost ales membru titular al Academiei Române, în aprilie 1894, tot la propunerea profesorului şi prietenului său Alexandru Roman, cu care a întreţinut o bogată corespondenţă[69]. În adresa Academiei nr. 6510 din 26 aprilie 1894, semnată de V. A. Urechia ca preşedinte şi D. A. Sturdza ca secretar, se spuneau următoarele: „Avem onoare a vă duce la cunoştinţă că Academia Română, în şedinţa sa plenară de la 11/23 aprilie anul curent, apreciind îndelungata activitate ce aţi dezvoltat pe terenul culturei naţionale române şi în special al studiilor istorice, v-a ales membru al ei în secţiunea istorică".[70]

Alegerea lui ca membru titular, după moartea lui G. Bariţ, a fost urmarea firească a muncii neobosite şi a meritelor lui excepţionale pe plan ştiinţific, cultural, didactic şi politic. Îndeosebi meritele lui în apărarea şi promovarea intereselor şcolilor româneşti din monarhia dualistă, într-o perioadă cînd cercurile guvernante burghezo-moşiereşti maghiare au intensificat acţiunile menite să-i deznaţionalizeze pe români, au fost într-adevăr excepţionale. Numai prin aportul unor personalităţi de genul lui I. M. Moldovan, care au înţeles să-şi subordoneze întreaga energie şi capacitate creatoare intereselor superioare ale neamului, a fost posibil ca

[65] *Idem*, doc. nr. 6289—6318, 4351—4361.
[66] *Idem*, doc. nr. 7101—7103.
[67] *Idem*, doc. nr. 5084—5115.
[68] *Idem*, doc. nr. 4574—4577, 7926—7927.
[69] *Idem*, doc. nr. 6389—6402.
[70] *Idem*, doc. nr. 13.

în condiţii deosebit de vitrege, conştiinţa naţională a românilor transilvăneni şi bănăţeni să nu se estompeze, ci dimpotrivă să se întărească.

Aportul lui la întărirea conştiinţei naţionale a poporului român a fost considerabil şi pe linie culturală. Alegerea lui ca membru titular al Academiei Române şi aproape concomitent, tot în 1894, ca preşedinte al „Astrei", a fost în ultimă instanţă o recunoaştere a excepţionalului aport adus în dificila luptă pentru păstrarea fiinţei naţionale a poporului român. Devenit membru al Academiei şi preşedinte al „Astrei", I. M. Moldovan a putut să continue pe o treaptă superioară acţiunea de dirijare a activităţii menite să asigure şcolilor româneşti din Transilvania, Banat şi comitatele vestice minimul necesar de manuale, material didactic şi învăţători. Vasta-i corespondenţă dintre 1894—1915 demonstrează cu prisosinţă rolul său în această direcţie. Din numeroasa corespondenţă primită, cea mai edificatoare în această direcţie rămîne cea provenită din partea Academiei Române. Ea secompune din 42 de scrisori din perioada aprilie 1894—ianuarie 1915[71]. O bună parte din scrisori se referă la ajutoarele bănești pe care Academia i le trimite pentru a cumpăra manuale şcolare şi a le împărţi gratuit elevilor săraci şi merituoşi din Ardeal, Banat şi comitatele vestice. Încă în iunie 1895, I. M. Moldovan răspunde unei adrese a Academiei, prin care confirmă primirea darului „de 2000 lei făcut de comitetul fundaţiunii Ioan Fetu, spre ajutorarea şcolarilor români din părţile noastre cu cărţi didactice".[72]

Îşi încheie răspunsul declarînd că lua bucuros asupra sa „sarcina de a cumpăra şi a împărţi cărţile în cestiune".[73]

De fapt, între 1895—1911, adrese similare cu cea din 1895 arată că I. M. Moldovan a primit an de an suma de 2000 lei din aceeaşi fundaţie Fetu patronată de Academia Română, cu aceeaşi destinaţie, de a cumpăra manuale şcolare pentru elevii săraci transilvăneni şi bănăţeni. În arhiva personală a lui I. M. Moldovan se păstrează chiar listele cuprinzînd repartizarea nominală, pe elevi şi comitate, a cărţilor destinate învăţămîntului elementar şi mediu din Transilvania[74]. Începînd cu anul 1912, Academia Română i-a trimis numai 1000 de lei din aceeaşi fundaţie şi în plus 100 de lei din fundaţia Ioan Scorţeanu cu indicaţia: „Pentru şcolarii din provincia metropolitană a Blajului".[75] Totodată, i s-a adus la cunoştinţă că cealaltă mie şi respectiv sută au fost trimise lui Andrei Bîrseanu „pentru şcolarii din provincia metropolitană a Sibiului".[76]

Din ultima adresă rezultă că între 1894—1911, Academia Română i-a trimis bani lui I. M. Moldovan pentru a procura manuale şcolare, atît pentru elevii greco-catolici, cît şi pentru cei ortodocşi[77]. Răstimpul lung demonstrează că I. M. Moldovan s-a achitat cu cunoştiinciozitate de sarcina nobilă primită din partea Academiei Române. De abia din

---

[71] *Idem*, doc. nr. 1—42.
[72] *Idem*, doc. nr. 3.
[73] *Ibidem*.
[74] Arhiva personală I. M. Moldovan, doc. nr. 5—6, 9, 12, 15, 16, 19, 21, 25, 33.
[75] *Idem*, doc. nr. 36, 38.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*.

1912, ţinîndu-se cont de vîrsta lui înaintată şi de sarcinile multiple ce-i reveneau, printre care şi cea de vicar al Capitlului metropolitan din Blaj, i s-a uşurat nobila-i misiune, partea privind şcolile ortodoxe fiind trecute pe seama lui Andrei Bîrseanu, la Sibiu.

Desigur, rolul lui I. M. Moldovan ca academician nu s-a rezumat numai la acţiunea de procurare şi de dirijare a înzestrării şcolilor româneşti cu manuale şi alte materiale didactice. După ce a devenit membru titular a continuat să îndeplinească şi îndatorirea de a procura pe seama Bibliotecii Academiei sau a unora din oamenii de ştiinţă din România a diferite manuscrise şi cărţi vechi. Serviciile aduse Bibliotecii Academiei rezultă din corespondenţa lui I. Bianu, care continuă şi după 1894, pînă în 1912[78]. În afară de Bianu, un alt om de ştiinţă care a apelat la serviciile lui I. M. Moldovan a fost Sextil Puşcariu[79]. În 1911, de exemplu, Sextil Puşcariu îi cere Evanghelia tipărită la Alba Iulia în 1541, precum şi Cazania lui Coresi din 1564, care se găseau la Blaj.

Academia Română l-a desemnat pe I. M. Moldovan şi pentru a o reprezenta cu prilejul diferitelor contacte avute cu asociaţiile culturale săseşi din Transilvania. Printr-o adresă din iunie 1898, de pildă, semnată de preşedintele ei de atunci, Petru Poni, Academia Română îi aducea la cunoştinţă că a fost delegat, împreună cu A. D. Xenopol, să o reprezinte la aniversarea a 400 de ani de la naşterea lui Honterus, pe care o organiza la Braşov „Asociaţia saşilor pentru cunoaşterea Ardealului".[80] Aniversarea lui Honterus coincidea cu semicentenarul existenţei acestei societăţi săseşti, care are meritul de a fi încercat o apropiere mai strînsă dintre oamenii de cultură saşi şi români. Din răspunsul lui I. M. Moldovan la adresa de mai sus reiese că a îndeplinit singur sarcina încredinţată, întrucît cu prilejul jubileului Honterus A. D. Xenopol se aflase în Occident[81].

Odată devenit membru titular al Academiei Române, I. M. Moldovan nu a abandonat nici îndatorirea pe care singur şi-a impus-o, de a ajuta la formarea intelectualităţii transilvănene prin acordarea de împrumuturi băneşti tinerilor studioşi ori prin intervenţii pentru a primi stipendii sau burse din partea diferitelor fundaţii existente, atît în Transilvania, cît şi în România. Din cei peste 100 de studenţi şi elevi ajutaţi de I. M. Moldovan, menţionaţi în paginile precedente, o bună parte au apelat la bunăvoinţa lui în perioada 1894—1914.

De altfel, pentru a avea mijloace financiare necesare ajutorării elevilor şi studenţilor merituoşi săraci, el a continuat să desfăşoare între 1894—1914 şi o susţinută activitate pe plan economic. Averea obţinută astfel cu greu o viaţă întreagă şi care în preajma morţii lui s-a ridicat la un milion de coroane a lăsat-o ca fundaţie sub patronajul Mitropoliei din Blaj pentru ridicarea culturală a poporului român, al cărui fiu credincios a fost. S-a stins din viaţă în 21 septembrie 1915, cu conştiinţa datoriei împlinite, fără a mai apuca să vadă rodul muncii lui şi al gene-

[78] *Idem*, doc. nr. 1963—2061.
[79] *Idem*, doc. nr. 6256.
[80] *Idem*, doc. nr. 10.
[81] *Ibidem*.

rației sale, concretizat în unirea cea mare din 1918 a tuturor provinciilor locuite în majoritate de români.

În concluzie, I. M. Moldovan s-a afirmat deci cu putere și pasiune printre personalitățile politice și culturale date de poporul român în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și la începutul celui următor. Deși astăzi mai puțin cunoscut și oarecum neglijat, el s-a impus la vremea sa prin capacitatea, dîrzenia și dragostea dovedită în acțiunea de ridicare a românilor oprimați din monarhia dualistă pe diverse planuri. A acordat o atenție primordială școlii ca principal factor de culturalizare a maselor, fie ca profesor și autor de manuale școlare, fie ca diriguitor al procurării și înzestrării școlilor românești cu manuale și diverse materiale didactice. Conștient că în primul rînd școala era menită să răspîndească lumina culturii în popor, fără de care n-ar fi fost posibil opera de conservare și întărire a conștiinței lui naționale, I. M. Moldovan i-a dedicat mai ales ei energia și capacitatea lui creatoare.

N-a neglijat nici activitatea științifică. A îndeplinit-o cu conștiinciozitate în măsura în care celelalte îndatoriri i-au permis-o. A înțeles să se angajeze și în lupta politică, aducîndu-și aportul la redactarea *Pronunciamentului* din 1868 și a memoriului din 1871. A colaborat apoi la constituirea Partidului Național Român din Transilvania în 1869 și apoi la unificarea lui cu cel din Banat și comitatele vestice din 1881. Devenind vicepreședinte și apoi președinte al „Astrei" s-a ferit să se afirme ca lider de frunte al P.N.R. În felul acesta a putut să conducă „Astra" cu prudență, ferind-o de atacurile directe ale autorităților burghezo-moșierești maghiare, care urmăreau să o desființeze, așa cum au procedat cu „Matița" slovacilor. Făcînd concesii minime, I. M. Moldovan a condus „Astra" cu demnitate, ajutînd-o astfel să-și îndeplinească importantul rol cultural care-i revenea. Atît timp cît la conducerea „Astrei" s-a aflat el, această instituție și-a adus aportul, sub diverse planuri, la ridicarea culturală a poporului și deci la conservarea ființei lui naționale.

Pe aceeași linie a ridicării poporului pe diverse planuri, a desfășurat I. M. Moldovan și o intensă activitate economică. Ea i-a permis să sprijine direct zeci de tineri studioși și deci să înmulțească pe această cale numărul intelectualilor, fără aportul cărora nu era posibilă continuarea operei de culturalizare și în același timp de contracarare a acțiunilor oficiale de deznaționalizare a poporului.

Activitatea laborioasă desfășurată pe multiple planuri l-a ajutat apoi să devină mai întîi membru corespondent și apoi membru titular al Academiei Române. Ca membru corespondent și apoi academician plin, a putut să contribuie la intensificarea legăturilor culturale dintre românii de pe cele două versante ale Carpaților și mai ales să folosească ajutoarele bănești primite din România pentru amplificarea operei de școlarizare a poporului și deci de întărire a conștiinței lui naționale.

Împreună cu ceilalți luptători ai generației sale, I. M. Moldovan poate fi considerat ca unul din făuritorii României întregite, realizată la trei ani după moartea sa, în 1918.

IOAN MICU MOLDOVAN AND THE ROMANIAN ACADEMY

Ioan Micu Moldovan, also called Moldovănuț because of his stature, was born on the 13th of June 1833 in the village Moldovenești, near Turda. Though the son of serfs, he managed to graduate the local elementary school, the secondary school in Blaj and to immatriculate at the universities of Budapest and Vienna. As privation was threatening his health, he returned to Blaj, where he brilliantly took his degree in theology.

Ioan Micu Moldovan proved to be of a strong and passionate character, outstanding among the Romanian political and cultural personalities at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Though less known and somehow left to oblivion in our time, in his days he acquired recognition by his aptness, firmness and devotion invested in the cause of the oppressed Romanians of the dualist monarchy in various directions: a) his foremost concern was the school system, as a principal means for the cultural development of his people. In it he actively participated as a teacher and author of textbooks as well as an organizer, suplying Romanian schools with textbooks and other equipment; b) he also pursued his scientific activity, doing his work with scrupulousness when other duties permitted; c) he made it his duty to participate in the political struggle, in the publishing of the Pronunciamento of 1868 and the Memorial of 1871. He was one of the founders of the Romanian National Party of Transylvania, in 1869, and helped to bring about the fusion with a similar party existing in the Banat and the western counties, in 1881; d) he became vicepresident, later president of the Astra, directing this cultural society with dignity toward fulfilling its important task; e) having in mind his aim of helping his people, he also was busy in the economic field. This enabled him to subsidize dozens of young students, in order to strengthen the lines of the Romanian intellectuals so badly needed for his cultural work, in his efforts to hinder the official attempt to denationalize the Romanian people.

For his tireless activity he was elected first corresponding member, later full member of the Romaian Academy. In this quality he forwarded the cause of strengthening the cultural ties between Romanians on both sides of the Carpathians and, what was more important, he was able to use the financial aid received from Romania for his educational purposes.

CONTRIBUŢIA LOCUITORILOR DE PE VALEA SUPERIOARĂ A MUREŞULUI LA SUSŢINEREA CAUZEI RĂZBOIULUI DE INDEPENDENŢĂ NAŢIONALĂ

IOAN NISTOR

Eveniment crucial în istoria poporului român, în lupta sa multiseculară pentru libertate naţională, războiul de independenţă reprezintă momentul culminant al acesteia, rezultatul acumulării în timp a succeselor obţinute şi etapelor parcurse de neam şi de naţiune în drumul său spre prosperitate şi neatîrnare.

Războiul a constituit — în succesiunea marilor momente istorice care au polarizat întregul popor — un pilduitor şi reprezentativ prilej de manifestare amplă şi intensă a unităţii de gîndire, simţire şi acţiune a întregii naţiuni române, a tuturor românilor, indiferent de alcătuirea politică în care se aflau. Amplu şi intens a fost afirmată dorinţa comună de libertate şi unitate naţională, evidentă dovadă că toţi românii erau stăpîniţi şi însufleţiţi de aceleaşi aspiraţii şi idealuri legate de o patrie comună, de o viaţă liberă, stăpîni pe propriul lor destin.

Conştienţi de însemnătatea luptei pe care o ducea România, cauza acesteia fiind cauza tuturor românilor, transilvănenii, ridicaţi într-un mare elan naţional patriotic, au sprijinit masiv şi au susţinut efortul de război prin atitudine, manifestări şi contribuţii materiale însemnate[1].

---

[1] Pentru contribuţia transilvănenilor la susţinerea războiului de independenţă, vezi în principal lucrările: Paul Abrudan, *Voluntari ardeleni în războiul pentru independenţă din 1877—1878*, în *Transilvania*, 1976, 4, nr. 6, pp. 46—48; Valeriu L. Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniţii războiului independenţei*, în *Transilvania*, 1941, 72, nr. 5—6; Vladimir Diculescu, *Războiul pentru cucerirea independenţei României — prilej de manifestare a unităţii de conştiinţă naţională la românii din Transilvania şi Banat*, în *Studii şi articole de istorie*, 1968, 12, pp. 25—30; L. Maior, *Contribuţii documentare la ecoul războiului de independenţă în Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, 1973, 18, fasc. 1, pp. 79—90; Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*. Cluj, 1968, pp. 139—145; Mircea Păcurariu, *Ecoul războiului de independenţă în „Telegraful român" din Sibiu*, în *Mitropolia Ardealului*, 1967, 12, nr. 4—5; Sextil Puşcariu, *Răsunetul războiului pentru independenţă în Ardeal*, în *Universitatea liberă. Războiul neatîrnărei 1877—78*. [Bucureşti] 1927; Ioan Chiorean, *Contribuţii mureşene la sprijinirea războiului de independenţă a României*, în *Marisia*, 1976, 6, pp. 355—364. (Deşi prin temă, conţinut şi documentaţie studiul nostru are multe puncte comune cu cel al lui I. Chiorean, fiind elaborat concomitent, considerăm totuşi că lărgirea cadrului şi problematica pusă în discuţie, documentaţia îmbogăţită şi aspectele noi, rezolvările aduse, zona geografică distinctă la care se referă şi importanţa momentului aniversativ, îi justifică apariţia în paginile *Marisiei*.

În articolele sale publicate în ziarul „Timpul", din 7, 10, 11 şi 13 septembrie 1877, Mihai Eminescu, referindu-se la cei căzuţi în luptă, cît şi la răniţii care erau aduşi neîncetat de trenurile sanitare, spune: „O lacrimă şi o cunună de stejar nu sunt încă destul pentru acest mormînt"[2]. Lansează apoi apelul patetic şi solemn: „Suprimaţi plăcerile, lipsiţi-vă de surplus şi daţi-l pentru sărmanii noştri fraţi cari au dat pentru noi mai mult decît banul lor; ei au dat sîngele şi-l vor mai da încă"[3].

Înţelegînd aceste imperative ale momentului istoric, covîrşitor prin importanţa lui, şi manifestînd alături de ceilalţi transilvăneni o puternică solidaritate în gînd şi în faptă cu fraţii de peste Carpaţi, locuitorii de pe Valea superioară a Mureşului şi-au înscris participarea lor remarcabilă la acest mare act naţional.

Patriotismul şi însufleţirea cărturarilor răspîndite prin slova scrisă şi verbul înaripat, au avut ca efect imediat şi de durată mobilizarea populaţiei, care s-a dovedit a fi deosebit de simţitoare la cauza naţională şi umanitară. Articolele învăpăiate şi curajoase publicate de mureşeni sînt aşezate de către cei care au cercetat aceste manifestări alături de demonstraţiile studenţilor din Viena şi Graz, toate prilejuri pentru români de a-şi arăta „mîndria, nădejdea şi credinţa"[4].

Valea Mureşului de sus, ca zonă distinctă în peisajul şi concertul tuturor ţinuturilor româneşti care au sprijinit războiul de independenţă naţională, se deosebeşte prin o seamă de particularităţi. Aici presiunea din partea autorităţilor care contau pe sprijinul moral al populaţiei maghiare era mai mare, iar manifestările ostile din partea conducătorilor politici maghiari s-au făcut deseori simţite. Din această cauză rezistenţa şi consecvenţa în acţiunile întreprinse se cerea să fie mai viu susţinute, repercusiunile şi actele represive înregistrîndu-se nu o dată. Aceste împrejurări deosebite au condus la situaţia că unele acţiuni au fost înăbuşite înainte de a lua amploare, ele neputînd fi cunoscute, cît şi la faptul că nu toţi cei care au trimis ofrande au ţinut să fie popularizaţi prin presă sau alt mijloc de informare publică, pentru a evita consecinţele actului lor naţional şi umanitar. De asemenea, nu rare au fost cazurile cînd donatorii nu şi-au indicat numele, arătînd doar fie iniţialele, fie o profesie convenţională sau un alt indiciu, fie notîndu-se sub un pseudonim. De remarcat, totodată, că unele persoane cu vederi largi, progresiste, din rîndul populaţiei maghiare au contribuit cu ofrande la ajutorarea ostaşilor români răniţi, fapt care subliniază nota de complexitate a situaţiei existente în acest ţinut.

---

[2] Cf. N. Iorga, *Războiul de independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit.* Bucureşti, 1927, p. 138.

[3] *Ibidem.*

[4] Valeriu L. Bologa, *op. cit.*, p. 4.

Încrederea nezdruncinată în cîştigarea pe cîmpul de luptă a independenţei României a cuprins întreaga populaţie românească din Transilvania, de la fruntaşii vieţii politice pînă la locuitorii celor mai îndepărtate sate. Astfel, în şedinţa dietei maghiare din 30 iunie 1877 deputatul Partenie Cosma declara deschis, că românii transilvăneni doresc ca popoarele subjugate de turci să-şi formeze state naţionale consolidate, „pentru că noi încă avem popoare de un sînge cu cele de dincolo, şi de cumva după declaraţiunea d-lui ministru-prezident nici chiar soldatului nu i se poate denega dreptul de a avea simpatii şi antipatii, cu atît mai puţin se poate cere de la un cetăţean liber, ca să nu nutrească simpatii pentru consîngenii săi"[5]. Transilvănenilor, aşa cum declara un contemporan, războiul pentru independenţă le-a întărit nădejdile „că vom avea de acum înainte un reazăm eficace în România pentru libertăţile noastre cetăţeneşti"[6], în viitorul apropiat, şi i-a convins asupra mersului imuabil al istoriei, care evolua în direcţia desăvîrşiriii statului naţional român.

În cadrul bogatei game de manifestări şi atitudini ale românilor aflaţi în Imperiul austro-ungar — în momentele cînd înfruntarea armată din faţa redutelor era crîncenă —, un loc de frunte l-a avut voluntariatul, trecerea frontierei şi înrolarea ca voluntari în armata română. Radu Rosetti apreciază că numărul voluntarilor din Imperiul austro-ungar s-a ridicat la 200[7], cifră care a fost desigur mult depăşită. Cel mai cunoscut dintre ei, căpitanul Moise Grozea, fost ofiţer în armata austro-ungară, distins în luptele de la Custozza[8], ajuns mai tîrziu general în armata română, scria la 13 iunie 1877 cumnatului său Aurel Mureşanu din Braşov despre „voinicii românaşi plini de abnegaţie", care aşteaptă să înfăptuiască speranţele naţiunii „punînd cununi înverzînde pe vechile edificiuri ale strămoşilor Mihai şi Ştefan, a căror măreţe umbre le însuflă curagiu . . ."[9].

Majoritatea voluntarilor proveneau din rîndurile elevilor şi studenţilor. În batalionul de voluntari înfiinţat în ianuarie 1877 la cererea celor peste 500 de studenţi din Bucureşti, se aflau şi mulţi transilvăneni proveniţi mai ales din rîndul absolvenţilor liceului din Blaj, care trecuseră Carpaţii pentru a-şi continua studiile în Bucureşti[10]. Se mai aflau în rîn-

---

[5] Teodor V. Păcăţian. *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*. Vol. VI, Sibiu, 1910, p. 620.

[6] Sextil Puşcariu, *Răsunetul războiului pentru independenţă în Ardeal*, p. 196.

[7] R. Rosetti, *Participarea populaţiei civile la războiul din 1877—1878*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice*, seria III, tom. XXIII, mem. 10. Bucureşti, 1941, p. 263.

[8] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 199.

[9] Sextil Puşcariu, *Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, 1926—1927, 4, p. 231.

[10] Niculae Niculae, *Acţiuni ale maselor populare în vederea sprijinirii războiului de independenţă*, în *Oastea cea mare*. Bucureşti, 1972, p. 172.

durile voluntarilor transilvăneni foşti ofiţeri în armata austro-ungară, medici, farmacişti, tineri intelectuali, muncitori şi ţărani, numele acestor patrioţi rămînînd în cea mai mare parte în anonimat, contribuţia lor de sînge înscriindu-se în marele efort al poporului român de a-şi cuceri independenţa. De la Blaj au plecat mai mulţi voluntari, dintre care trei au fost prinşi la graniţă şi împuşcaţi, trei au ajuns la unităţile ruseşti, iar şase au fost prinşi şi întemniţaţi la Braşov.[11]

Agenţia diplomatică şi Consulatul general austro-ungar din Bucureşti raportează la 12 iunie 1877, primului ministru maghiar Tisza Kálmán, că „mulţi tineri români, în cea mai mare parte studenţi, venind din Transilvania prin Timişul de Sus şi trecînd pe acolo vin aici, ca în Bucureşti să se înroleze în armata română.[12] Drept reacţie, ministerul de interne maghiar adresează la 30 iunie 1877 o dispoziţie prefecţilor din mai multe judeţe printre care şi prefectului judeţului Mureş-Turda prin care cere relaţii despre numărul mare de tineri care „trec din Ungaria în principatul vecin Moldova Valahă, fără legitimaţii sau paşapoarte"[13]. În raportul său din 6 iulie 1877, prefectul judeţului Mureş-Turda menţionează că de pe teritoriul judeţului au trecut în Moldova într-un răstimp mai lung 11 tineri obligaţi la serviciul militar. Se subliniază că: „Cei fără paşapoarte şi legitimaţii pleacă fără îndoială cu ocolirea căilor obişnuite pe cărări laterale, ceea ce s-ar putea parţial împiedica numai printr-o pază mai severă a graniţelor[14].

Faţă de trecerea masivă a sute de tineri din Transilvania şi Bucovina în România, autorităţile austro-ungare au trimis în iunie 1877 o notă oficială prin care cereau extrădarea supuşilor coroanei habsburgice înrolaţi în armata română, presiuni care n-au dat însă rezultatele scontate[15].

Un aspect semnificativ şi de mare însemnătate al problemei, cu adînci implicaţii în evoluţia evenimentelor pe plan local, este poziţia autorităţilor maghiare faţă de manifestările populaţiei româneşti în legătură cu războiul pentru independenţă. De remarcat în acest sens că, încă prin ordinul din 1 iulie 1876 al ministrului de interne ungar, se „interzice cu desăvîrşire orice mişcare care ar putea duce la ajutorarea luptei în curs de desfăşurare dusă împotriva statului turcesc", referindu-se la războiul turco-sîrb, izbucnit la 30 iunie 1976. Circulara care însoţeşte ordinul, trimisă de Tisza Kálmán, preşedintele Consiliului de Miniştri ungar, prefecţilor tuturor judeţelor, cere acestora „a împiedica, eventual a pedepsi

---

[11] Paul Abrudan, *op. cit.*, pp. 46—47.
[12] L. Maior, *op. cit.*, p. 83.
[13] *Ibidem*, p. 84.
[14] Arhivele Statului Tîrgu Mureş, Prefectura jud. Mureş, Comite suprem, 1877, nr. 211, orig. l. maghiară; Cf. L. Maior, *op. cit.*, p. 86.
[15] Niculae Niculae, *op. cit.*, pp. 177—178.

orice fel de acţiune din partea cetăţenilor ţării care urmăreau sprijinirea luptelor din vecinătatea noastră sau chiar extinderea acestora pe un teritoriu mai vast".

Este vorba de ajutorul material „scopul căruia fiind înlesnirea continuării luptei împotriva statului turcesc cu care ne aflăm în relaţii paşnice, dar şi mai mult, să îndemne cetăţenii ţării la participarea efectivă la această luptă"[16].

Prefectul judeţului Mureş-Turda, Gergely Béldy, în baza ordinului ministerial din 1 noiembrie 1876 privitor la războiul oriental şi atitudinea României, ordonă la 5 noiembrie 1876 subprefectului şi primarului oraşului Tîrgu Mureş urmărirea fruntaşilor politici ai românilor şi activitatea acestora, cerînd punerea lor sub cea mai strictă urmărire. „Potrivit experienţelor de pînă acum, este neîndoielnică preferinţa românilor din Ungaria faţă de neamurile lor din principatul Moldova-Ţara Românească, cît şi faptul că agitatorii români din Ungaria vor activa — respectiv vor încerca să activeze — în direcţia în care guvernul din Principate o va adopta. De aceea este deosebit de important ca toţi agitatorii români cunoscuţi din acest judeţ, activitatea acestora, cît şi contactele lor cu populaţia de limbă română, de altfel cu înclinaţii paşnice, să constituie din partea funcţionarilor autorităţilor obiectul celei mai atente supravegheri, pentru care aceştia să fie puşi sub cea mai strictă urmărire poliţienească discretă"[17]. Dispune apoi ca în mod confidenţial, „să-mi raportaţi numele agitatorilor români cunoscuţi pe raza municipalităţii, să-i ţineţi sub cea mai strictă supraveghere poliţienească discretă, să-mi raportaţi amănunţit şi de îndată orice fel de mişcare românească, cît şi măsurile luate de dv. în această direcţie"[18].

După numai 5 zile, prefectul Béldy emite un ordin asemănător, în care cere urmărirea şi confiscarea chemării adresate românilor din Ungaria pentru ridicarea la luptă în vederea eliberării şi unirea cu România, pe care bucovineanul Dumitru Petrino intenţionează să o răspîndească în această zonă. Dispune totodată împiedicarea distribuirii unor astfel de chemări „instigatoare", arestarea şi deferirea parchetului regesc a distribuitorilor[19].

---

[16] Arhivele Statului Tîrgu Mureş, Scaun Mureş, Jude suprem regal, 1876, nr. 157, orig. 1. magh. Documentele provenite de la Filiala Mureş a Arhivelor Statului au fost depistate şi pregătite spre a fi editate de către colectivul filialei. Mulţumesc prof. Ion Ranca, directorul filialei, pentru amabilitatea deosebită şi bunăvoinţa cu care mi-a pus la dispoziţie aceste materiale. Cf. Ion Ranca, *Independenţa în documente mureşene* (I), în *Vatra*, 1977, nr. 1, pp. 2—3.

[17] Arh. Stat. Tîrgu Mureş, Prefectura judeţului Mureş, Comite suprem, 1876, nr. 302, orig. 1. maghiară.

[18] *Ibidem.*

[19] *Ibidem*, nr. 307.

De remarcat că, pe măsură ce evenimentele se precipită şi evoluează spre declanşarea ostilităţilor militare de către România, acţiunile şi dispoziţiile autorităţilor maghiare trec de la faza deducţiilor, presupunerilor şi măsurilor de ordin general la cea de ordonare a unor acţiuni energice, concrete, de oprire şi suprimare a manifestărilor de luptă politică naţională ale populaţiei româneşti şi de arestare a „agitatorilor", ordinele trimise în acest sens succedîndu-se din ce în ce mai des.

Întemeiat pe înştiinţarea Ministerului de Interne privind pătrunderea în Transilvania a unor „agenţi" prevăzuţi cu paşapoarte din România, avînd misiunea de agitare a românilor, prefectul judeţului Mureş-Turda, Gergely Béldy, prin ordinul din 20 decembrie 1876 dispune urmărirea cu cea mai mare stricteţe şi vigilenţă a acestor indivizi periculoşi şi arestarea lor, raportînd imediat fiecare caz[20]. Neliniştea dregătorilor statului dualist austro-ungar pricinuită de activitatea agitatorilor se intensifică, ministrul de interne trimiţînd la 24 decembrie 1876 prefectului Béldy o circulară, prin care cere urmărirea emisarului Ioan Tirzin, trimis în Transilvania pentru agitarea şi mobilizarea populaţiei româneşti. Ioan Tirzin ar fi venit în haine de călugăr român, apariţia şi activitatea acestuia trebuind urmărite cu cea mai mare atenţie, iar arestarea sa să se facă în cel mai scurt timp. Se precizează că Tirzin este de loc din Rebrişoara, în vîrstă de 52 de ani, i se dau semnalmente, specificîndu-se că acesta cunoaşte bine Transilvania.[21]

Autorităţile locale nu întîrzie să alcătuiască o listă a „suspecţilor" care au fost puşi sub o strictă supraveghere şi urmărire poliţienească Faptul este confirmat de raportul prefectului Gergely Béldi către ministrul de interne ungar privind împrejurările consternante pentru autorităţi, în care a fost divulgat conţinutul ordinului confidenţial referitor la supravegherea persoanelor bănuite de activitate naţională română, în care se arată că „lista persoanelor învinuite de uneltiri antistatale dacoromâne am comunicat-o de îndată direct subprefectului în vederea asigurării supravegherii eficiente. . . ."[22].

Faţă de acţiunile represive ale autorităţilor şi manifestaţiile de simpatie faţă de turci, românii de pe aceste meleaguri şi conducătorii lor politici au încercat să se organizeze şi să organizeze acţiuni de solidaritate şi sprijinire a luptei drepte a fraţilor de peste Carpaţi. Faptul este semnalat de către prefectul judeţului Solnoc-Dăbîca, baronul Bánffy Dezső, care informează pe prefectul judeţului Mureş-Turda despre faptul că intelectualitatea românească de pe Cîmpie ar fi ţinut în ultimul timp mai multe adunări secrete[23]. Sînt evidenţiate astfel o serie de adunări şi

---

[20] *Ibidem*, nr. 348.

[21] *Ibidem*, nr. 359.

[22] *Ibidem*, 1877, nr. 164.

[23] Arh. Stat. Tîrgu Mureş, fond Prefectura judeţului Mureş, Comite suprem, 1877, nr. 305, orig. l. maghiară. Cf. Ion Ranca, *Noi aaeziuni transilvănene pentru unire în anul 1877*, în *Vatra*, serie nouă, 1971, 1, nr. 3, p. 8.

întruniri pe o zonă geografică largă. La 30 iulie, sub pretextul inaugurării şcolii, s-a ţinut o adunare la Răzoare (comuna Miheşu de Cîmpie, jud. Mureş), în casa pretorului Vasile Moga, unde în prezenţa dr. Ioan Raţiu (din Turda), Simion Raţiu şi a mai multora „s-a discutat împărţirea în prefecturi a părţilor ardelene", ca pe vremea lui Avram Iancu în 1848.[24] O consfătuire s-a ţinut în 8 august în Reghin, la protopopul Crişan, avînd aceeaşi tendinţă şi orientare, iar la 10 septembrie 1877 a avut loc o adunare la proprietarul Dumbrăvean, din Budeşti (jud. Bistriţa-Năsăud). Documentul precizează că adunările sînt legate de petreceri cu dans „şi în timp ce tineretul se distrează, dansează şi unii joacă cărţi. dătătorii de ton se sfătuiesc şi se înţeleg asupra eventualelor căi de urmat"[25].

Încadrîndu-se în acţiunile desfăşurate pe planul mai larg al Transilvaniei faţă de atmosfera creată în imperiu, mureşenii se înscriu cu atitudini proprii şi manifestări specifice. Astfel, dacă la ironia ziarului vienez *Neue Freie Presse*, care insinua că turcii vor trece Dunărea şi vor alunga pe dorobanţii şi călăraşii români pînă în Transilvania, *Gazeta Transilvaniei*, adoptînd o poziţie principială şi combativă, a replicat în răspunsul său că acest lucru ar fi posibil, numai că „tot între marginile posibilităţii rămînem şi atunci cînd admitem că dorobanţii şi călăraşii români pot porni către Transilvania şi fără să fie alungaţi de turci".[26] Mureşenii afirmă şi ei într-o formă specifică acest lucru. Pretorul plăşii Aluniş, Körösy József, raporta subprefectului judeţului Mureş despre „activitatea însufleţită a intelectualilor români şi măreaţa lor speranţă de a uni Transilvania cu România" şi despre faptul că a fost informat că preotul român Branea din Aluniş „deţine deja o hartă privind noua împărţire".[27] La auzul unor asemenea dovezi de evoluată luptă pentru unitate naţională, pretorul l-a întrebat pe informator „dacă toţi intelectualii români dinspre munte sînt adepţi şi susţinători aşa de zeloşi ai acestei idei şi a planului de anexare preconizat de ei".[28] Aminteşte, în acest sens, spre exemplificare, pe 3—4 preoţi şi intelectuali români pe care îi cunoştea personal. Körösy susţine înaintea subprefectului necesitatea colaborării cu informatori maghiari, întrucît „nu vom afla niciodată nimic de la români, cu atît mai mult cu cît în această plasă, în afară de 3 comune, toate sînt pur româneşti"[29].

O altă manifestare, interesantă prin maniera în care a fost realizată, a fost cea de la Blaj, prilejuită de căderea Plevnei. Aflînd că: „Fraţii

---

[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem.*
[26] Apud Ion Ranca, *op. cit.*
[27] Arh. Stat. Tîrgu Mureş, Prefectura jud. Mureş, Comite suprem, 1877, nr. 164, orig. l. maghiară. Cf. Ion Ranca, *op. cit.*, Raportul poartă data de 8 iunie 1877.
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*

noştri liberi din Principatele Unite se luptară vitejeşte. Plevna păgînă căzuse", elevii Blajului au acoperit „tot dealul Petrifalăului cu paie" pe care le-au aprins, acestea arzînd cu vîlvătaie de s-a văzut pînă departe în văi şi munţi. A fost apoi înfăşurată în paie o roată, căreia i s-a dat foc în vîrful dealului tocmai într-o dimineaţă, cînd veneau ţăranii din împrejurimi la tîrg. „Era ideea îndrăzneaţă a profesorului nostru de la Şcoala normală de atunci, Ştefan Pop".[30] Cum vestea căderii Plevnei (10 decembrie 1877) a ajuns la Blaj doar în 12 decembrie, în această zi s-a adoptat ca parolă „Căderea Plevnei" şi s-a ţinut o întrunire.[31] În anul următor, cînd a fost recunoscută independenţa României, „tot ca nişte limbi de foc răscoliseră sufletele şi cuvintele adresate cu acel prilej de venerabilul canonic Timotei Cipariu... el a spus că anul 1878 e un an epocal... el a fost lăsat pentru umilirea celor trufaşi şi pentru înălţarea celor umiliţi".[32]

De subliniat, totuşi, că, deşi autorităţile maghiare au declanşat şi efectuat acţiuni energice de suprimare a oricăror activităţi cu caracter naţional, punîndu-i sub urmărire pe fruntaşii politici, atunci cînd evenimentele au luat o evoluţie a cărei perspectivă neliniştea imperiul, elementul maghiar îndeosebi, acestea au adoptat o altă atitudine. Astfel, la 26 mai 1878 Consiliul judeţului Mureş-Turda, în raportul adresat Camerei deputaţilor din Budapesta, îşi dă adeziunea, subscriind la cele expuse în memoriul municipiului Arad, privitor la protestul împotriva tratatului de la San Stefano; sprijinirea alianţei cu Anglia şi a integrităţii României.[33] Consiliul subliniază că acest memoriu „cu deosebită stimă îl sprijinim prin memoriul de faţă".[34]

Ponderea cea mai mare a acţiunilor desfăşurate pentru sprijinirea războiului de independenţă naţională revine susţinutei activităţi de adunare de ofrande destinate ostaşilor români răniţi. Solidaritatea activă în

---

[30] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Blaj — şcolare, Aniversări, mss. 14.

Am încorporat această manifestare a Blajului deşi nu se integrează ţinutului Văii superioare a Mureşului, dat fiind faptul că este zonă limitrofă, iar şcolile Blajului au însemnat puternice iradieri culturale şi naţionale spre ţinutul mureşan, de unde elevii veneau în număr mare să înveţe tainele cărţilor şi tîlcurile înţelepciunii în „Mica Romă".

[31] Mircea Băltescu, Măriuca Tanasiu, *Ecoul războiului de independenţă în rîndul românilor din monarhia austro-ungară*, în *Aluta*, 1971, Sf. Gheorghe, p. 286.

[32] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Blaj—şcolare, Aniversări, mss. 14.

[33] Memoriul municipiului Arad a fost înaintat Camerei deputaţilor şi trimis judeţelor pentru a se pronunţa asupra lui.

[4] Arh. Stat. Tîrgu Mureş, fond Prefectura jud. Mureş, vicecomite, 1878 nr. 4147, fila 6, orig. l. maghiară.

problema independenţei României a fost recunoscută, scoasă în evidenţă şi subliniată şi de ziarul vienez *Der Osten* care scria: „Milioane de români din Transilvania, Banat, Bucovina, urmăresc cu simţăminte frăţeşti această luptă glorioasă a fraţilor lor împotriva Porţii otomane“ [35]

Acţiunea de constituire a comitetelor de adunare a ofrandelor este de largă cuprindere şi participare. După apelul lansat în *Epistolă respectuoasă către femeile noastre* de către eminentul cărturar şi om politic George Bariţ, în care avea în vedere „existenţa patriei şi a naţiunei, pentru libertate contra vechii tiranii... în care anunţă constituirea comitetului din Sibiu cu rol de organ coordonator pentru întreaga Transilvanie şi îndeamnă la formarea de comitate locale în oraşe şi comune[36], acţiunea se generalizează. Postulînd că „acela ce rămîne gemînd, străpuns şi mutilat pe cîmpul de onoare, încetează de a mai fi duşmanul cuiva. El devine obiectul sacru al carităţii tuturor“, îşi anunţă înfiinţarea, sub preşedinţia lui Manole I. Diamandi, comitetul din Braşov[37], care, în 22 mai, adunase deja de la 78 braşoveni o sumă de 7 540 franci aur[38]. Comitetul de la Sibiu lansează un apel în care arată că româncele au fost „inspirate totdeauna de instinctul sublim al umanităţii“, indicînd cum trebuie să fie făcute ofertele şi ce dimensiuni trebuie să aibă faşele de pînză, flanel, tifon, compresele, cum să fie făcute scamele[39].

Aşa de tumultuos începută, acţiunea este oprită prin ordinul ministrului de interne ungar din 24 mai 1877 care reglementează modalitatea trimiterii de ajutoare pentru răniţii părţilor beligerante din războiul ruso-turc. Se precizează că trimiterea de ofrande răniţilor ca acţiune umanitară se permite, „dar trebuie luate toate garanţiile ca ajutorarea răniţilor să nu se folosească ca pretext pentru organizarea manifestărilor politice...“. „Tot din acest motiv, formarea comitetelor de ajutorare nu se îngăduie, dar particularii pot aduna ajutoare pentru răniţii oricărei părţi beligerante constînd din scame, îmbrăcăminte, chiar şi din bani, originalul situaţiei ajutorului adunat încă înainte de expediere se va prezenta de fiecare dată autorităţilor“.[40]

Ecoul acestor măsuri şi stări de lucruri, cît şi reacţia populaţiei româneşti au ajuns şi în Franţa, unde articolul *Lettres de Transylvanie*, publicat în ziarul *L'Univers* din 14 august 1877, expediat de corespondentul acestuia din Principate, relevă că românii şi saşii din Transilvania au protestat şi atacat vehement măsurile ministrului Tisza pentru inter-

---

[35] Apud Mircea Băltescu, Măriuca Tanasiu, *op. cit.*, p. 284.
[36] *Gazeta Transilvaniei*, 1877, 40, nr. 35 din 20 mai.
[37] *Ibidem*, nr. 37 din 27 mai.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*, nr. 38 din 31 mai.
[40] Arh. Stat. Tîrgu-Mureş, fond Prefectura jud. Mureş, Comite suprem, 1877, nr. 173, orig. l. maghiară.

zicerea comitetelor de ajutorare a răniţilor români. Articolul precizează că guvernul şi prefecţii judeţelor sînt bănuitori şi apără cu mare străşnicie defileurile dinspre România, comiţînd abuzuri grave ca urmare a deplinelor puteri ce le-au fost acordate[41]. În vreme ce unele comitete, cum este cel de la Alba Iulia, declară „imposibile atari dispoziţiuni din partea regimului maghiar, pentru că nu presupunem a-şi fi pierdut chiar şi simţul de umanitate"[42], altele îşi continuă activitatea sub scutul principiului iniţiativei particulare.

In fruntea acţiunii de colectare se găseau intelectualii de atunci — avocaţi, preoţi, învăţători, notari, medici — mai ales soţiile sau fiicele lor, dar şi numeroşi ţărani şi ţărance care dau vigoare şi impulsivitate acestei răsunătoare contribuţii în interesul naţiunii[43]. Ofrandele adunate au fost trimise la Bucureşti de unde la 10 iunie au plecat spre cîmpurile de luptă din Bulgaria primele ambulanţe ale Societăţii „Crucea Roşie". „Era însă una cam pe la mijlocul celorlalte care atrăgea asupra-i în special privirile publicului; această trăsură fiind prea frumos împodobită, avea următoarea inscripţiune: «Doamnele române din Transilvania»[44], faţă de care dovadă de solidaritate locuitorii Capitalei şi-au manifestat entuziasmul şi bucuria.

Acţiunea de colectare primeşte rezonanţă şi amplitudine prin apelul Comitetului central al Societăţii „Crucea Roşie", semnat de preşedintele acestuia, Dimitrie Ghica: „În ţara în care Doamne şi-au vîndut sculele [bijuterii, obiecte de valoare] pentru a ridica altar, cetate..., în ţara în care cel mai sărac a izbutit să ridice... măreţe biserici şi mănăstiri, cine în această ţară se poate îndoi că avutul şi săracul, din prisosul ca şi din neajunsul pungii, nu vor veni la chemarea ţării, să aducă ajutorul lor armatei..."[45]. Declară apoi că: „Astăzi cetatea naţionalităţii este făcută din braţele şi piepturile părinţilor, fraţilor, soţilor şi fiilor care s-au adunat în jurul drapelului român, la ziua de cumpănă. Apoi lipsi-vor averi şi milioane noilor noastre altare, noilor noastre cetăţi naţionale?". Efortul necesar al întregii naţiuni este subliniat în chemarea patetică: „Luaţi ca cei vechi ai noştri teiagul neoboselii, şi nu lăsaţi bordeiul umilit, ascuns între mărăcinii nevoii, ca şi palatul măreţ lăudîndu-se între arbori seculari; cutreieraţi sate şi oraşe şi adunaţi, adunaţi mereu ajutoare..."[46].

---

[41] N. Buta, *Ardealul în anul 1877 (văzut de un ziarist francez)* în *Societatea de mîine*, 1927, 4, nr. 29—30, p. 376.

[42] *Gazeta Transilvaniei*, 1877, 40, nr. 42 din 14 iunie.

[43] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 319. Ion Munteanu, *Contribuţia ţărănimii la cucerirea independenţei* în *Sargeţia*, 1968, 5, p. 259.

[44] *Gazeta Transilvaniei*, 1877, 40, nr. 46 din 28 iunie.

[45] *Ibidem*, nr. 66 din 6 septembrie.

[46] *Ibidem*.

De remarcat că în vreme ce la Brasov, Sibiu, Alba Iulia, Cluj şi în alte centre ale Transilvaniei s-au constituit comitete de ajutorare a răniţilor imediat după declararea independenţei de stat a României şi începerea ostilităţilor militare, pe Valea superioară a Mureşului această acţiune s-a pornit mai tîrziu, dar a fost desfăşurată pe o perioadă îndelungată, aici semnalîndu-se ultimele acţiuni de colectare a ofrandelor.

Emoţionant prin încărcătura de entuziasm sincer şi de adînc patriotism este apelul adresat la 26 iulie 1877 de către Amalia Crişan şi Carolina Pop (sora lui Al. Papiu Ilarian) din Budeiu (azi Papiu Ilarian, judeţul Mureş), intitulat *Apel către doamnele române din Cîmpie*[47] (Anexa). După ce arată că „Fraţii noştri de dincolo de Carpaţi sînt decişi a lupta cu bărbăţia strămoşească pentru deplina libertate a ţării", îşi exprimă părerea privind obligaţiile ce le revin: „De aceea este datorinţa noastră cea mai sacră de om şi de romînce, a contribui şi noi după puţinele noastre puteri întru ajutorul răniţilor noştri fraţi, fie cu bani, fie cu scame, bandaje etc". Întrucît femeile din celelalte ţinuturi „unde răsună limba românească au înţeles demult această datorinţă", şi din toate părţile curg ajutoare pentru ostaşul român rănit, Cîmpia, care „s-a distins totdeauna prin caracterul ei curat românesc", „românele din «grînarul Transilvaniei»" nu pot sta cu mîinile în sîn şi privi indiferente „la ţipetele de durere ale răniţilor români şi la sacrificiile, ce alte surori ale noastre le fac pe altarul naţiunii române!". Semnatarele, înţelegîndu-se şi „cu alte surori române din jur", s-au decis ca persoane private a primi ofertele în bani şi obiecte „pentru ostaşii români răniţi din România liberă şi independentă"[48].

Interesantă este şi scrisoarea cărturarului Patriciu Barbu din Reghin — viitorul memorandist — adresată redactorului „Gazetei Transilvaniei", în care arată: „Am onoarea a expedia pentru ostaşii români răniţi, de la românii din Reghin şi jur", ofrandele adunate pe care „ve-ţi binevoi colecta aceasta modestă a o înainta. . ."[49]. Învăţătorul Remus Orbean din Pogăceaua declară cu mîndrie că ofrandele pe care le trimite sînt făcute „în favoarea ostaşilor români răniţi, cari pentru legea românească şi creştinească, pentru viitorul României şi al naţiunii române îşi varsă sîngele pe cîmpul de luptă cu onoare"[50].

Din satele şi oraşele acestui ţinut s-au adunat de la oamenii inimoşi şi cu iniţiativă cantităţi însemnate de lenjerie de pat şi de corp, bandaje, scame cît şi sume relativ mari de bani

[47] *Ibidem*, nr. 54 din 26 iulie.

[48] *Ibidem*.

[49] *Ibidem*, 1878, 41, nr. 14 din 3 martie.

[50] *Ibidem*. 1877, 40, nr. 102, din 30 decembrie.

SITUAȚIA OFRANDELOR ADUNATE DIN ȚINUT

Prenumele și numele celui care a adunat colecta	Localitatea	Numărul contribuabililor	NATURA OFRANDELOR																	
			Bani							Lenjerie										
			galbeni	taleri a un florin	taleri a doi florini	florini	franci	lei	sfanți	cearceafuri	fețe de masă	fețe de pernă	cămăși	indispensabili	ie	ștergare	merindări	bandaje	coți de pînză	scame kg
Ioan Boieru[51]	Lechința	1					20													
Teodor Rece[52]	Luduș	14				31,20														
Victoria Mauriciu[53]	Valea Largă[54]	44				15,72					2	2	2			14		5	16,5	4,064
Nicolae Tămaș[55]	Grindeni	12				7,25														
Emilia Rațiu[56]	Chețani	27				8,00														
T[eodor] S[asu][57]	Hădăreni	10				5,40														
Iacob Calian[57]	Șăulia	21	1			8,60			1										8,0	
Maria Hossu[58]	Tg.-Mureș	26	4	6	1	49,00														
Remus Orbean[59]	Pogăceaua	58				12,20		3					1			14			3,0	
Patriciu Barbu[61]	Reghin	20				27,00			18											0,520
,, ,, [62]	,,	89		3		43,20										2	2		7,0	
Maria Rusu[63]	Miceștii de Cîmpie	30				6,00														
,, ,, [64]	Miceștii de Cîmpie	53								2	1	5	19	8		24			7,0	
F. Rațiu[65]	Silivașu de Cîmpie	68				3,72				2			12	2	1	4	3	10	28,0	
Carolina Papiu[66]	Papiu Ilarian	21				9,60	10													
Ioan Laurențiu[67]	Zau de Cîmpie	62				6,68				2						8	3	1	5,5	1,740
Alexandru Boeriu[68]	Grebenișu de Cîmpie	36				2,11										1	2		8,5	
Iuliana Gherasim[69]	Petrilaca	10				7,50										5			19 0	8,000
TOTAL:		602	5	9	1	245,16	30	3	19	8	3	7	34	8	1	72	9	18	100,5	14,344

[51] *Ibidem*, nr. 53 din 22 iulie. Parohul Ioan Boeriu din Lechinţa (comuna Iernut, jud. Mureş) este primul pe lista înaintată redacţiei de Diamandi I. Manole.

[52] *Ibidem*, nr. 78 din 18 octombrie. Medicul Teodor Rece a trimis ofrandele adunate Emiliei Raţiu (soţia dr. Ioan Raţiu) care le publică în lista nr. 21. Sînt cuprinşi în această listă şi locuitorii din Găbud, (com. Noşlac, jud. Alba), Bogata etc.

[53] *Ibidem*, nr. 84 din 8 noiembrie. Un contribuabil s-a notat „oarecine".

[54] În document este dată denumirea veche — Cicudu de Cîmpie.

[55] *Gazeta* Transilvaniei, 1877, 40, nr. 84 din 8 noiembrie. Lista parohului Nicolae Tămaş din Grindeni (com. Cheţani, jud. Mureş) poartă nr. 17.

[56] *Ibidem*, Lista este trimisă direct de Emilia Raţiu şi poartă nr. 26.

[57] *Ibidem*, Colectantul şi alţi trei contribuabili indicîndu-şi doar iniţialele sau o iniţială au preferat să rămînă în anonimat. Lista din Hădăreni (comuna Cheţani, jud. Mureş, denumirea veche Hădărău) poartă nr. 25.

[58] *Ibidem*, nr. 90 din 29 noiembrie. Lista are nr. 33.

[59] *Ibidem*, nr. 101 din 25 decembrie. Şi în această listă 5 contribuabili nu şi-au indicat numele.

[60] *Ibidem*, nr. 102 din 30 decembrie.

[61] *Ibidem*, 1878, 41, nr. 14 din 3 martie. Pe această listă sînt şi locuitori din satele: Filea, Deda şi Cuieşd. A ajutat la colectare Iosif Fincu.

[62] *Ibidem*, nr. 23 din 4 aprilie. Lista cuprinde contribuabili din: Suseni, Hodac, Ibăneşti. Solovăstru, Orşova. Numărul contribuabililor din această listă este mai mare de 89, întrucît la o poziţie se află înscris „de la mai mulţi din Ibăneşti", fără să indice numărul acestora. De asemenea şi în această listă un contribuabil nu şi-a indicat decît iniţialele. La adunarea ofrandelor a contribuit şi Leon Lupu.

[63] *Ibidem*, nr. 28 din 21 aprilie. În document localitatea este trecutăcunu mele vechi, Chiciudul de Cîmpie, azi Miceştii de Cîmpie (jud. Bistriţa-Năsăud). În această listă este inclus şi un contribuabil din Budeşti.

[64] *Ibidem*, nr. 31 din 2 mai.

[65] *Ibidem*, nr. 33 din 9 mai. Lista întocmită de învățătorul F. Rațiu are două părți. Prima poate cuprinde 17 contribuanți care au făcut donații în bani, iar partea doua cuprinde 51 persoane care au trimis ofrarnde în lenjerie și pînzărie. Pe lista părții a doua o persoană este înscrisă doar cu inițialele.

[66] *Ibidem*. Pe listele din Silivașu de Cîmpie și Papiu Ilarian (în document Budeiul de Cîmpie) au contribuit și locuitori din Zau de Cîmpie și Grebenișu de Cîmpie.

[67] *Ibidem*, nr. 34 din 12 mai. Lista întocmită de învățătorul Ioan Laurențiu cuprinde de asemenea două părți: prima parte însumează 46 contribuabili în bani, iar a doua parte cuprinde 16 donatori în lenjerie și pînzărie. În document localitatea este citată cu numele vechi, Săcalul de Cîmpie. Pe această listă sînt cuprinși ca și contribuabili și „pruncii școlari greco-catolici", ceea ce demonstrează că la acțiunea aceasta au fost atrași și copii, fapt deosebit de însemnat pentru valoarea simbolică și funcția sa educativă.

[68] *Ibidem*. Învățătorul Alexandru Boeriu a alcătuit de asemenea lista donatorilor după natura ofrandelor depuse. Prima parte cuprinde 22 persoane care au oferit bani și 14 persoane care au oferit lenjerie și pînzărie. Colectele adunate de F. Rațiu, Carolina Papiu, Ioan Laurențiu și Alexandru Boeriu au fost centralizate de către Carolina Papiu și Amalia Crișan, care, așa cum au anunțat în apelul publicat și-au împărțit atribuțiunile: Carolina Papiu adunînd ofertele în bani, iar Amalia Crișan pe cele în lenjerie, scame și bandaje.

[69] *Ibidem*, nr. 38 din 26 mai. ún document localitatea poartă numele vechi — Petrilaca Română (azi Petrilaca, comuna Cuci, jud. Mureș). Contribuabilii de pe această listă sînt în număr mai mare de 10, întrucît la poziția 6 este trecută mențiunea de „de la mai mulți poporeni din Bord" (comuna Cucerdea, jud. Mureș). În listă mai sînt cuprinși locuitori din Lăscud (comuna Ogra, jud. Mureș) și Șăulia.

Importante au fost şi rămîn aceste ofrande nu numai prin valoarea lor reală —, deşi ele au contribuit în primul rînd, ca şi participare activă şi efectivă la ajutorarea ostaşilor răniţi şi la sprijinirea efortului de război al României —, ci şi prin valoarea lor simbolică. Pentru dezideratul unităţii naţionale şi al acţiunii largi de solidarizare a românilor transilvăneni la cauza independenţei, proces istoric care urma să se adîncească şi să cuprindă tocmai această provincie românească rămasă deocamdată sub stăpînire austro-ungară, importantă era şi participarea în masă cu ofrande a celor mai diferite straturi ale populaţiei. Conştientizarea imperativelor vremii pentru marea masă a ţăranilor transilvăneni, faptul că au contribuit la această acţiune organizată cu valori după posibilităţile lor modeste, sprijinirea fruntaşilor locali, care au luat atitudine publică, este uneori mai importantă decît cei cîţiva cruceri sau coţi de pînză oferiţi. Această acţiune a cimentat unitatea de voinţă a românilor transilvăneni, ridicînd pe o treaptă superioară lupta politică naţională.

Se remarcă totodată o specificitate care este legată de zona geografică şi de economia ţinutului. Întrucît în satele din Cîmpia Transilvaniei locuitorii aveau mici posibilităţi materiale şi puţini bani lichizi, contribuţia lor a fost mai ales în lenjerie şi pînzărie, una din liste consemnînd ofrande doar în aceste articole iar altele înregistrînd sume modeste de bani. Cantităţile de lenjerie însă, prin volumul şi calitatea lor, au constituit un ajutor de primă importanţă pentru răniţi, avînd în vedere necesităţile de acest fel ale ambulanţelor militare.

Dacă mulţi din contribuabili nu şi-au trecut numele în liste, preferînd să-şi înscrie iniţialele, o profesie de convenţie, un pseudonim sau pur şi simplu menţiunea laconică „oarecine", spre a se pune la adăpost de repercusiuni sau eventuale persecuţii, o altă parte s-au trecut global, de regulă sub formula „de la mai mulţi poporeni", ceea ce ne împiedică să cunoaştem cu exactitate numărul donatorilor, cifra de 602 indicată în situaţia alăturată fiind astfel substanţial depăşită.

Ca fapt îmbucurător şi cu o semnificaţie aparte a fost şi tendinţa de a cuprinde în rîndul contribuabililor şi înscrie pe liste elevi şi şcolari, copii, popularizarea acţiunii în rîndul acestora constituind totodată o vie şcoală patriotică, o autentică lecţie de educaţie naţională.

Încercînd să stabilim componenţa socială a donatorilor din acest ţinut, ne-am lovit de neajunsul că nu toate listele indică profesia, ocupaţia sau poziţia socială a acestora. Potrivit celor menţionate, cei 602 donatori ar fi fost: 538 ţărani, 25 preoţi, 6 învăţători, 5 cantori, 4 juzi comunali, 4 proprietari funciari, 4 notari cercuali, 4 curatori, 3 elevi şi şcolari (menţionaţi concret), 3 avocaţi, 2 primari, 1 protopop, 1 ofiţer, 1 medic, 1 inspector civil.

Desigur nu considerăm că întreaga contribuţie materială a mureşenilor din acest ţinut este cuprinsă în aceste liste. O estimare exactă nu este posibilă, pentru că multe ofrande s-au trimis direct la Bucureşti, fără să se menţioneze în presă, sau chiar dacă se aminteau, nu se dădeau sumele sau numărul donatorilor.

Sprijinul material considerabil pe care transilvănenii — unde mureşenii şi-au adus partea lor de contribuţie — l-au dat pentru războiul de independenţă, numai în bani se apreciază că s-a ridicat la 124.700 franci aur, ceea ce echivala cu 8.729.000 lei[70]. Nu se poate aprecia importanţa şi valoarea acestor contribuţii fără a analiza — fie şi în treacăt — valoarea reală a banilor în acel moment. Situaţia alăturată se poate înţelege mai bine, iar sumele donate, aparent modeste, vor primi o altă dimensiune dacă se va cunoaşte că un preot dintr-o parohie bună avea în acea vreme un venit mediu de 400 florini anual (33 florini lunar), iar unii dintre ei, aşezaţi în parohiile de munte, aveau sub 200 florini anual. Învăţătorii confesionali aveau o retribuţie lunară de 12—25 florini, iar ţăranii vindeau „maja" (100 kg) de grîu la piaţă cu 5—8 florini[71]. Suma de 5 cruceri reprezenta preţul a 2—3 litri lapte, iar 10 florini era valoarea unei perechi de cizme sau a întreţinerii pe timp de o lună a unui elev la şcoală în oraş[72].

Precauţia manifestată de unii donatori s-a dovedit mai tîrziu a fi justificată, mulţi din cei care şi-au adus obolul la sprijinirea războiului avînd de suferit acte de represiune din partea autorităţilor. Astfel a fost cazul ţăranilor de pe Valea Gurghiului, din satele Jabeniţa şi Solovăstru[73].

Coloană de susţinere a edificiului naţional, libertatea naţională a fost cucerită cu participarea tuturor românilor, o participare masivă, entuziastă, generală, la care mureşenii şi-au adus contribuţia lor apreciabilă, însemnată prin specificul, semnificaţia şi condiţiile concrete în care aceasta a fost realizată. Locuitorii din ţinutul lui Petru Maior şi Constantin Roman Vivu au găsit resursele, mijloacele şi formele cele mai potrivite pentru a da măsura sentimentelor ce-i animau, pentru a-şi manifesta crezul naţional atît de impetuos şi unanim afirmat.

---

[70] Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, p. 141. Valeriu L. Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniţii războiului independenţei*, p. 19.

[71] Mircea Păcurariu, *Ecoul războiului de independenţă în „Telegraful român"* din Sibiu, în *Mitropolia Ardealului*, 1967, 12, nr. 4—5, p. 344.

[72] Valeriu L. Bologa, *op. cit.*, p. 19.

[73] Gh. Pîrnuţă, *Învăţători şi profesori în revoluţia de la 1848*. Bucureşti, 1976, p. 136. Informaţia nefiind confirmată pînă în prezent şi de alte izvoare, autorul preluînd-o de la învăţătorul pensionar Camil Pescăruş din Jabeniţa, o preluăm şi noi semnalînd-o, urmînd ca cercetările ulterioare să elucideze pe cît va fi posibil acest caz.

A N E X A

Apel către doamnele române din Cîmpie

Fraţii noştrii de dincolo de Carpaţi sînt decişi a lupta cu bărbăţie strămoşească pentru deplina libertate a ţării.

Bătălia va fi cruntă şi îndelungată, de aceea şi numărul răniţilor considerabil.

Nu e îndoială că surorile noastre mai de aproape interesate precum s-au îngrijit pînă acuma, aşa se vor îngriji şi de aici înainte cu toată solicitudinea de uşurarea soartei răniţilor săi soţi, fii şi fraţi prin alinarea durerilor lor.

Dar chiar împrejurarea, că rezbelul promite a fi crîncen, deoarece fraţii noştri se luptă pentru cauza cea mai sfîntă, pentru libertate, iar inamicii seculari ai creştinătăţii pentru existenţa lor în Europa civilizată, conduşi fiind de principiile fanatice ale Coranului, care nemahomedanilor decrete perire prin foc şi sabie, ne lasă a crede, că surorile noastre transcarpatine pe lîngă toată însufleţirea lor provenită din amor către patrie şi simţul de umanitate, cu greu vor fi în stare a alina durerile tuturor ostaşilor români răniţi pe cîmpul de onoare şi glorie. De aceea este datorinţa noastră cea mai sacră de om şi de romînce, a contribui şi noi după puţinele noastre puteri întru ajutorul răniţilor noştri fraţi, fie cu bani, fie cu scame, bandaje etc.

Surorile noastre din toate ţinuturile unde răsună limba românească au înţeles demult această datorinţă; din toate părţile curg ajutoare pentru românul rănit în lupta contra Semilunei !

Cîmpia s-a distins totdeauna prin caracterul său curat românesc; ar fi aşadar un atentat dires chiar asupra noastră, cînd noi românele din „grînarul Transilvaniei“ am sta cu mîinile în sîn, ne-am uita cu indeferentism la ţipetele de durere ale răniţilor români şi la sacrificiile, ce alte surori ale noastre le fac pe altarul naţiunii române !

Drept aceea după înţelegerea avută cu alte surori române din jur, subscrisele ne-am decis ca persoane private, a primi ofertele în bani şi scame, bandaje etc., pentru ostaşii români răniţi din România liberă şi independentă.

Surorile noastre ţărane, agricultoare, pe lîngă toată simplicitatea lor inocentă, ştiu a preţui datorinţele unei romîne faţă de un resbel între fraţii ei români şi între osmani. Ele încă vor concurge, suntem sigure, cu mic cu mare la ajutorarea răniţilor ostaşi români.

Ofertele în bani sunt a se adresa la: Carolina Pop n. Papiu în Budeiu, iară cele în scame şi bandaje la Amalia Crişan n. Maior în Săcal, poşta ultimă M. Luduş.

Predarea ofertelor primite la locul destinaţiunii lor, se va legitima în „Gazeta Transilvaniei“.

Budeiu, la 15 iulie 1877
Amalia Crişan n(ăscută) Maior
Carolina Pop n(ăscută) Papiu

Gazeta Transilvaniei, 1877, 40, nr. 54 din 26 iulie.

DER BEITRAG DER BEWOHNER DES OBEREN MUREŞ-TALES ZUR UNTERSTÜTZUNG DES NATIONALEN UNABHÄNGIGKEITSKRIEGES

(Zusammenfassung)

Der vorliegende Aufsatz hebt den bedeutenden Beitrag hervor, den die Bewohner des Mureş-Tales — im Rahmen einer grossangelegten und beharrlichen Aktion, die in granz Siebenbürgen unternommen wurde — zur Unterstützung des Kampfes für die staatliche Unabhängigkeit Rumäniens geleistet haben.

Dieser Beitrag konkretisierte sich in der Meldung von Freiwilligen für die rumänische Armee sowie in Aktionen und Kundgebungen, die auf lokaler Ebene, unter den Bedingungen einer scharfen und strengen polizeilichen Überwachung und Verfolgung unternommen wurden, durch die die lokalen Behörden versucht haben, die Solidaritätskundgebungen mit den Rumänen jenseits der Karpaten, den politischen und nationalen Kampf für Eeinheit und Unabhängigkeit, zu unterbinden Eine umfassende Aktion stellte desgleichen die Spendensammlung für die rumänischen Verwundeten dar, durch die relativ grosse Geldsummen und bedeutende Mengen an Wäsche, Verbandzeug und Mull gesammelt wurden.

Der Beitrag der Bewohner des Mureş-Tales zu diesem grossen nationalen Akt ist bedeutend durch das Spezifikum, die Bedeutung und die konkreten Bedingungen, unter denen er geleistet wurde.

STATUL ROMÂN INDEPENDENT ŞI MIŞCAREA POLITICO-NAŢIONALĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

IOAN CHIOREAN

Actul energic şi curajos al poporului român din 1877, act prin care virtuţile strămoşeşti renăscute au făurit legendarele epopei de la Griviţa, Plevna, Rahova, Smîrdan şi Vidin, a avut o deosebită semnificaţie în istoria patriei, marcînd un moment important în procesul de formare şi consolidare a României moderne şi de desăvîrşire a unităţii noastre naţionale şi statale. Semnificaţia ce i-a fost acordată acestui moment o găsim elocvent exprimată încă de pe atunci şi în actele oficiale ale guvernului român. „România, după ce s-a proclamat independentă, — preciza Mihai Kogălniceanu la 3/15 februarie 1878 într-o notă către girantul agenţiei diplomatice de la Berlin — a participat la războiul împotria Imperiului otoman, atît pentru a rezolva cu armele diferendele necontenite care caracterizau raporturile sale cu Înalta Poartă, cît şi pentru a dovedi că aspiraţiile sale nu erau neputincioase şi că era cu adevărat demnă de independenţa pe care şi-o asumase, de vreme ce ştia să o plătească cu sîngele ei cel mai preţios".[1] Cuvintele eminentului om politic român ne dezvăluie totodată şi tendinţele evolutive ale vieţii social-economice şi politice din ţara noastră. Căci prin jertfele şi izbînzile de pe cîmpurile de luptă, iar mai apoi prin tratatele de pace de la San Ştefano şi de la Berlin, România dobîndea independenţa de drept; ceea ce de fapt însă avea să se contureze treptat în anii următori, nu numai prin consolidarea şi dezvoltarea relaţiilor externe ale ţării ci şi prin desfăşurarea unor importante forţe social-politice interne care, stînjenite pînă atunci de dominaţia otomană, aspirau spre libertate deplină[2].

În acest studiu vom stărui însă, cu atenţia cuvenită, asupra influenţei exercitate şi rolului pe care l-a avut statul român independent în activizarea mişcării naţionale a românilor transilvăneni, pentru apărarea drepturile legitime şi firesti ale vetrei neamului. Vom stărui deci asupra acelor momente şi frămîntări de dincolo şi de dincoace de Carpaţi care au germinat şi dezvoltat conştiinţa multor personalităţi şi au rodit în pilduitoare acţiuni nestrămutata credinţă în dreptatea cauzei româneşti, al cărei ecou învolbura şi înspăimînta mereu tiraniile imperiilor vecine şi îndrepta asupra noastră atenţia lumii întregi.

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Editura Politică, Bucureşti, 1937, p. 86.

[2] Paraschiva Cîncea, *Viaţa politică din România în primul deceniu al independenţei de stat*. Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 9.

Rememorînd semnificaţia momentului istoric al proclamării independenţei şi suveranităţii naţionale de către parlament la 8 mai 1877, numeroase documente şi presa vremii au avut în vedere şi au consemnat şi ecoul imediat al acestuia în toate provinciile locuite de români. Dacă proclamarea şi cucerirea independenţei însemna pentru românii de pretutindeni împlinirea unui deziderat de veacuri, aşa cum de veacuri luptau şi pentru unitatea naţională, un asemenea ideal — deşi legitim şi firesc — nu putea găsi un ecou favorabil în cercurile reacţiunii externe, opresoare şi împilatoare a multor popoare. Iată de ce şi reacţiile Austro-Ungariei vor fi prompte şi făţişe încă din mai 1877 pentru ca apoi să înregistrăm accentuarea atitudinii sale ostile atît faţă de tînărul stat independent român, dar mai ales faţă de românii din monarhia bicefală. În acest sens este deosebit de semnificativ articolul de fond din ziarul *Erdélyi Híradó* (Tîrgu Mureş), din 15 mai 1877, intitulat „Ce se petrece la vecini?". Nevăzînd altceva în independenţa României decît numai posibile tendinţe expansioniste din partea guvernului prezidat de Brătianu, articolul citat considera apoi că declaraţia de independenţă a statului român lezează interesele imperiului austro-ungar, iar acest lucru era dovedit şi de „doleanţele românilor privind unirea Transilvaniei, Bucovinei şi a Ungariei de Sud (a Banatului — n.n.) cu regatul românesc în curs de formare"[3]. Asemenea temeri au fost exprimate în mai toate publicaţiile maghiare din monarhie, iar substratul lor e lesne de înţeles din moment ce legislaţia dualistă devenea tot mai apăsătoare, limitînd accesul popoarelor oprimate la viaţa politică şi înăbuşindu-le aspiraţiile naţionale. Mult mai categoric şi mai vehement a fost însă cotidianul „Magyar Polgár" (Cluj), care socotea că atît logica situaţiei cît şi toate celelalte interese ale statului dualist „cer imperativ ca monarhia noastră *să sugrume* independenţa românească", căci „influenţa politică a unei Românii independente... va avea efect instigator asupra elementelor noastre române şi slave".[4] Prin urmare, conchide ziarul, „sînt acestea nu numai motive formale, ci reale, ca să nu permitem această îndrăzneală a României, care poate constitui un impuls nou pentru agitaţiile daco-romane în special în Transilvania".[5]

Ştirile apărute în presă şi care neliniştеau cercurile guvernante din imperiul habsburgic oglindeau într-adevăr o stare de spirit şi o năzuinţă exprimată deseori, în scris şi prin viu grai, de întreaga cugetare şi simţire românească. Astfel, spre exemplu, încă la 10 noiembrie 1876, comitele suprem Béldy din comitatul Mureş-Turda adresa un ordin sever vicecomitelui şi autorităţilor poliţieneşti locale cerîndu-le cu insistenţă efectuarea unor razii speciale în vederea confiscării apelului către românii din Ungaria pentru unire cu România, pe care bucovineanul Dumitru Petrino intenţiona să-l răspîndească şi în aceste ţinuturi din Transilvania[6]. În lunile mai-iunie 1877 aceste acţiuni s-au intensificat, iar din

[3] *Erdélyi Híradó*, I, nr. 59 din 15 mai 1877.
[4] *Magyar Polgár*, XI, nr. 109 din 13 mai 1877.
[5] *Ibidem*.
[6] Arhivele Statului Tîrgu Mureş, Prefectura judeţului Mureş, Comite Suprem, 1877, nr. 307.

sursele aceloraşi autorităţi aflăm că preotul Ştefan Branea din Aluniş poseda şi o hartă în privinţa noilor „împărţiri" teritoriale, care vizau unirea Transilvaniei cu România[7]. Dar, ca şi la 1848, această dorinţă n-a putut fi împlinită, căci prea multe şi prea puternice au fost forţele potrivnice unităţii noastre naţionale. Iar în monarhia habsburgică, petiţiile şi memoriile adresate Curţii de la Viena de către fruntaşii românilor transilvăneni au rămas fără ecou, înşiruite în cancelarii, uneori fără măcar a fi citite. Oglindind o realitate istorică, mai favorabilă pentru români, în 1877 decît înainte, corespondentul agenţiei franceze Havas sublinia faptul că, în acel moment, mulţi dintre conaţionalii noştri se aflu înafara graniţelor României. „Dacă plîngerile lor — sublinia el — ar fi găsit un ecou, tot aşa de puternic la Bucureşti, ca acela al bulgarilor la St. Petersburg, am fi asistat la o mişcare naţională nerezistibilă, a tuturor românilor de la Dunărea de Jos. Dar ei sînt slabi, împrăştiaţi în Rusia, în Austria şi în Turcia, neavînd în mijlocul lor ca liber decît micul sîmbure ce se numeşte România".[8] Însă în ciuda tuturor vicisitudinilor vremii, a suferinţelor şi împilărilor, românii şi-au păstrat cu o dîrzenie de neclintit fiinţa şi aspiraţiile naţionale. Iar trăsăturile etnice, mai presus de toate nobleţea originii lor, au fost cea dintîi chezăşie în afirmarea românilor în viaţa social-politică şi culturală a Europei, ca unici exponenţi ai romanităţii orientale. Aceste însuşiri care au caracterizat dintotdeauna poporul nostru au fost grăitor şi cu competenţă descrise chiar în acea vreme de Emil Castelar în cartea sa *La question de oriente*, apărută la Madrid în 1876. Românii, arăta el, „cu toate atîtea influenţe orientale, şi-au conservat caracterul lor latin, spiritul lor de rasă, acea aptitudine pentru generalizaţiuni, au tendinţa la unitate, acel amor al artei, acel spirit revoluţionar, acele înclinaţiuni la constituţiunea de state uniforme, acel geniu democratic care le caracterizează şi distinge popoarele latine dintre toate popoarele pămîntului . . ."[9]

Citind aceste mărturii documentare sau opinii aparţinînd unor publicişti şi oameni politici în timpul marii frămîntări politice şi militare din Balcani, care aveau să hotărască şi independenţa României, semnalăm deci un aspect semnificativ al recrudescenţei din viaţa politică a monarhiei austro-ungare. În atari împrejurări, cînd opresiunea naţională a românilor din Ungaria s-a accentuat, majoritatea oamenilor politici şi a intelectualilor români au considerat că pasivitatea politică faţă de guvernul din Budapesta trebuie continuată. Această concluzie s-a desprins pregnant şi în timpul dezbaterilor Conferinţei generale a alegătorilor români din Transilvania, ţinută la Sibiu în 20—21 iulie 1878[10]. Ideea pasivităţii s-a întărit şi mai mult după alegerile parlamentare din acelaşi an, cînd n-au mai fost aleşi decît 12 deputaţi români din Ungaria pro-

---

[7] *Ibidem*, nr. 164.

[8] *România Liberă*, I, nr. 55 din 19 iulie 1877.

[9] *Idem*, nr. 57 din 21 iulie 1877.

[10] *Telegraful român*, XXVI, nr. 79 din 11 iulie 1878; nr. 80 din 13 iulie 1878; nr. 81 din 15 iulie 1878; nr. 82 din 18 iulie 1878; Bujor Surdu, *Conferinţa de constituire a Partidului naţional român din Ungaria (1881)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XI (1968), p. 313.

priu-zisă şi unul singur din Transilvania. În aceste împrejurări, situaţia românilor din Ungaria era şi mai grea, pentru că în ei autorităţile din Budapesta vedeau cel mai iminent pericol pentru statul dualist. Drept urmare şi reprezentanţii activismului politic vor îmbrăţişa treptat pasivismul, pregătind terenul unificării celor două partide naţionale române din monarhia habsburgică. Momentul contopirii forţelor politice româneşti din cadrele statului maghiar, într-un singur şi puternic organism politic, s-a ivit în vara anului 1881 cu prilejul acţiunilor de pregătire a campaniei electorale pentru următorul ciclu parlamentar. Atunci au avut loc contacte fructuoase între reprezentanţii celor două partide politice româneşti în vederea stabilirii unei platforme comune a tuturor românilor din Ungaria. Ei s-au întrunit în zilele de 9—10 august 1880 la Turda, unde s-au şi desfăşurat apoi lucrările adunării generale a Astrei. Una dintre hotărîrile adoptate cu acest prilej sublinia „necesitatea, utilitatea şi posibilitatea unei acţiuni comune politice naţionale pe baza solidarităţii . . ."[11]

Pe acest temei a fost convocată apoi Conferinţa alegătorilor din Transilvania, care şi-a inaugurat lucrările în ziua de 12 mai 1881, în sala de festivităţi a hotelului „Împăratul romanilor" din Sibiu. Aici, după trei zile de dezbateri şi de confruntări în privinţa analizelor asupra situaţiei social-politice a românilor din Ungaria şi mai ales asupra condiţiilor de opresiune la care erau supuşi de regimul dualist, la 14 mai s-a aprobat, în sfîrşit, „Programa Partidei naţionale din Ungaria şi Transilvania", cea mai importantă hotărîre a acestei conferinţe. Cuprinzînd 9 puncte, actul sublinia necesitatea luptei politice legale pentru rezolvarea următoarelor probleme: 1. redobîndirea autonomiei Transilvaniei; 2. folosirea limbii materne în toate regiunile locuite de români, atît în administraţie cît şi în justiţie; 3. numirea de funcţionari români sau care cunosc limba română în ţinuturile cu majorităţi româneşti; 4. revizuirea legii privitoare la egala îndreptăţire a naţionalităţilor, în favoarea acestora; 5. întărirea autonomiei bisericilor naţionale şi a şcolilor confesionale, precum şi acordarea de subvenţii din bugetul statului pentru instituţiile de cultură, în proporţia sarcinilor care apasă poporul român; 6. decretarea sufragiului universal, sau cel puţin acordarea dreptului de vot pentru toţi cetăţenii supuşi impozitelor directe; 7. lupta împotriva oricăror tendinţe de oprimare naţională promovate de către autorităţile dualiste; 8. colaborarea cu toţi factorii politici din ţară care militează pentru lărgirea drepturilor politice şi pentru o mai justă repartizare a sarcinilor fiscale: 9. asupra dualismului, partidul naţional român se va pronunţa în viitor[12]. Cuprinzînd revendicări modeste, privind reformarea unor instituţii administrative şi acordarea de „libertăţi publice", programul P.N.R. din 1881 n-a avut un ecou prea larg în rîndul maselor româneşti (din care lipsea, ca esenţială, problema agrară), dar a stîrnit totuşi nemulţumirea guvernanţilor maghiari căci era din nou ridicată chestiunea autonomiei Transilvaniei.

---

[11] T. V. Păcăţian, *Cartea de aur*, vol. VII. p 5.
[12] Bujor Surdu, *art. cit.*. p. 322.

Tot în conformitate cu hotărîrea acestei conferinţe naţionale s-a întocmit un an mai tîrziu un memorial, în care au fost cuprinse revendicările de bază ale românilor din Transilvania şi Ungaria[13]. Autorul lui, George Bariţiu, nu l-a mai adresat împăratului, ci l-a destinat opiniei publice din ţară şi străinătate, tipărit fiind deopotrivă în limbile română, franceză, germană şi maghiară. În situaţia politică de atunci, şi într-un moment cînd se desfăşura acţiunea de reorganizare şi activizare a mişcării naţionale româneşti, Memorialul lui Bariţiu a avut un larg ecou în presa şi opinia publică europeană, prefaţînd cu un deceniu marea mişcare memorandistă din 1892[14].

Înfăţişînd cele dintîi momente de revitalizare a mişcării naţionale din Transilvania sub impulsul actului istoric al proclamării şi cuceririi independenţei României, vom insista acum asupra modului în care statul român independent s-a preocupat de situaţia social-politică şi culturală a românilor din Ungaria. Nu vom neglija nici acele relaţii de natură economică, care au dus deseori la încordări politice şi diplomatice între cele două state, iar efectele lor negative au fost imprevizibile şi pentru Transilvania.

Conştient şi responsabil de propriile acţiuni, încă din momentul proclamării independenţei de stat guvernul român a scrutat prin diplomaţii săi întreaga opinie publică europeană pentru a sesiza la timp poziţia pe care diferitele puteri o vor avea faţă de actul său. Între acestea, un rol deosebit a fost acordat Austro-Ungariei, a cărei ostilitate presa de pretutindeni a consemnat-o îndată. Căci acum, teama lui Andrássy de o răscoală a românilor transilvăneni era mai întemeiată ca oricînd. Iar acestui temei i s-a adăugat şi poziţia clară a unor fruntaşi politici români din Ungaria. Astfel, deputatul român Partenie Cosma a declarat chiar în plenul parlamentului din Budapesta că „între românii din Ardeal se observă mişcăminte periculoase, cari ne aduc aminte de timpul lui Horea şi Cloşca . . ."[15] O asemenea stare de spirit care a determinat violenţa campaniei de presă în Ungaria împotriva tînărului stat independent român, înăsprind totodată opresiunea împotriva românilor transilvăneni a produs vii dezbateri şi în cabinetul guvernamental de la Bucureşti. Drept urmare, în vara anului 1877 va avea loc o întrevedere între Kogălniceanu şi Andrássy, de pe urma căreia românii transilvăneni aşteptau o schimbare de atitudine din partea guvernului maghiar şi îmbunătăţirea soartei lor. Se pare însă că speranţele lor îndreptăţite n-au găsit ecoul cuvenit, iar ministrul de externe român a trebuit să se mulţumească doar cu asigurări formale pentru a nu declanşa un conflict şi cu imperiul austro-ungar. Cuvîntul de ordine pe care îl va da el atunci românilor transilvăneni, cuprins în scrisoarea lui I. Bălăceanu către Vincenţiu

---

[13] *Memorialul compus şi publicat din însărcinarea Conferinţei generale a reprezentanţilor alegătorilor români, adunaţi la Sibiu în zilele din 12, 13 şi 14 mai st. n. 1881*, Sibiu, 1882. O nouă ediţie a acestuia a apărut în 1883.

[14] Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 29.

[15] *Gazeta Transilvaniei*, XL, nr. 57 din 24 iulie 5 august 1877; Gelu Neamţu, *Mihail Kogălniceanu şi Transilvania*, în „Studii", nr. 5/1967, p. 927.

Babeş, exprimă în esenţă întreaga politică a României faţă de Transilvania în acea vreme: „Şi mie încă este mult teamă de complicaţiunile ce ar putea aduce patimile aţîţate. De cei rău-voitori, sau de cei cu vedere scurtă. Pentru România, a cărei politică este şi trebuie să fie de a linişti ori ce temere în jurul ei şi de a inspira încredere puterilor ce dispun de soarta sa, ori de perturbaţiune în Transilvania ar fi o lovitură de moarte. Tot sper însă în patriotismul inteligent, în răbdarea ce caracterisă pe românii din ori ce parte de loc. Politica guvernului ungur se va schimba, fiţi sigur; în ceia ce mă priveşte, nu admit ca oameni de stat, demni de acest nume, să persevereze mult timp într-o cale rătăcită. Am văzut chiar ieri pe contele Andrássy; nu este posibil ca la Pesta să predomine orbirea, cînd la Viena ideile cele mai largi şi simţirile cele mai liberale ţin cîrma"[16]. De remarcat faptul că, încă la începutul anului 1878, la puţin timp după încheierea războiului în Balcani, însuşindu-şi pe deplin această linie de conduită care slujea interesele României, fruntaşii politici români şi presa din Transilvania îi aminteau din cînd în cînd lui Andrássy ca „nu trebuie să uite nici un moment că în această monarhie trăiesc milioane de români" şi că România va avea relaţii bune cu Austro-Ungaria „numai atunci cînd va susţinea şi protegea naţionalitatea română înăuntru, atît cît şi în afară"[17].

Pentru a ne edifica cît mai bine asupra semnificaţiei pe care a avut-o acest eveniment istoric în rîndurile românilor transilvăneni ne vom mai opri asupra a încă două mărturii documentare: prima reflectînd starea de spirit a populaţiei ca urmare a proclamării independenţei, cealaltă — izvorîtă din condeiul unui binecunoscut publicist ardelean — cuprinzînd într-un prim bilanţ aprecieri cu privire la locul şi rolul războiului naţional de independenţă în marea bătălie purtată de poporul nostru de-a lungul veacurilor pentru libertate şi unitate naţională. Astfel, după cum sublinia la 7 iunie 1877 Kemény György, comitele suprem al comitatului Turda-Arieş în raportul său către ministrul de interne Tisza Kálmán, „De cînd România şi-a dobîndit independenţa faţă de Imperiul otoman, românii din comitatul Turda-Arieş jubilează, dar încă nu ameninţă. Poporul român speră şi crede că, în viitorul apropiat, Regatul Român va fi întemeiat. Poporul român consideră că unirea Transilvaniei (...) cu Regatul Român este numai chestiune de timp"[18]. Cînd, în sfîrşit, independenţa era şi cucerită cu armele în mîini de ostaşii români pe cîmpurile de luptă din Balcani, Nicolae Cristea (redactor la ziarul sibian *Telegraful român)* face o memorabilă retrospectivă a acestui eveniment, reflectînd pilduitor gradul intens de maturizare şi afirmare a conştiinţei naţionale. Anul 1877 se încheie, scria el evocînd virtuţile strămoşeşti renăscute, an „care desparte viaţa poporului român în două. După aproape cinci veacuri de dominaţie otomană poporul român îşi vedea împlinită neţărmu-

---

[16] Cf. Gelu Neamţu, *art. cit.*, p. 928.

[17] *Ibidem.*

[18] Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Prefectura judeţului Turda-Arieş, Acte prezidiale, nr. 144/1877; Al. Matei, *Războiul de independenţă în documente*, în Almanahul „Tribuna '76", p. 73.

rita şi fireasca sa aspiraţie pentru libertate şi independenţă. Acest drept l-au revendicat şi cîştigat pentru totdeauna la Plevna. „Şi astăzi — preciza el — nimeni nu mai cutează a deosebi pe români de români: fie oriunde, în Moldova, în Muntenia, în Ardeal, în Banat, în Bucovina, în Basarabia, românul, cînd e vorba de faptă bărbătească, e român ca toţi românii. Asta ne leagă, ne împreună şi ne încheagă, asta sileşte lumea să recunoască în noi un popor compus din oameni de acelaşi fel binecuvîntat (...) Zicem dar fără sfială: anul 1877 a dat Europei un nou popor"[19].

Reflecţii asemănătoare, deşi scrise mai tîrziu, le găsim apoi elocvent exprimate într-o carte a publicistului transilvănean Mircea Şirianu. Rememorînd semnificaţia deosebită a actului istoric al proclamării şi cuceririi independenţei României, el aprecia că „acest rezultat strălucit al românilor de dincolo de Carpaţi a deschis un orizont nou şi pentru românii transilvăneni care îşi pierduseră speranţa, dîndu-le curaj şi încredere în ceea ce priveşte viitorul lor..."[20].

Cu mult interes asupra cunoaşterii şi descrierii mişcării naţionale din Transilvania a stăruit şi istoricul maghiar Jancsó Benedek, deşi în multe privinţe este copleşit de interpretări negativiste şi tendenţioase, dar recunoscînd totuşi principiile juste care i-au călăuzit în lupta lor pe românii din imperiul habsburgic. Astfel, sublinia el, încă din anii 1877—1878, „faptul că românii din Ungaria au beneficiat de un stimulent încurajator pentru tendinţele lor politice din întărirea statului român şi din creşterea importanţei acestuia în domeniul politicii externe era rezultatul nu a unei telepatii spirituale de natură mistică, ci a unei dezvoltări firesti bazată pe realitate"[21]. Bogat documentat şi bine informat asupra tuturor acţiunilor politice iniţiate deopotrivă de statul român dar mai ales de către reprezentanţii burgheziei şi intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Ungaria, Jancsó Benedek va face ample referiri şi consideraţii şi asupra activităţii desfăşurate de către diferitele asociaţii şi societăţii cultural-ştiinţifice de dincolo şi de dincoace de Carpaţi, al căror ţel suprem era pus în slujba aceluiaşi ideal naţional.

Dar poziţia unor oameni politici şi a presei maghiare a fost determinată şi de alte interese, îndeosebi de limitarea influenţei Rusiei în Balcani. Nu întîmplător deci cînd România a avut de suportat presiunile militare şi diplomatice ale Rusiei din preajma şi în timpul tratativelor de pace, Austro-Ungaria îşi va reconcilia unele opinii faţă de statul român. La fel o va face şi în privinţa Serbiei, potrivnică expansiunii monarhiei habsburgice în Balcani. „Că România a devenit un stat independent, — scria cotidianul politic *Nemzeti Hírlap* din Budapesta, la 16 iulie 1878 — este un fapt îmbucurător. România va juca un rol important în viitor în problema orientală. Va juca un rol pe care numai un

---

[19] *Telegraful român*, XXV, nr. 103 din 29 decembrie/10 ianuarie 1977.

[20] Mircea Şirianu, *La question de Transylvanie et l'unité politique roumaine*, Paris, 1916, p. 309.

[21] Jancsó Benedek, *A román irredentista mozgalom története* (Istoria mişcărilor iredentiste române), Budapesta, 1920, p. 89.

stat independent îl poate avea"[22]. Temeri justificate în privința politicii externe a statului dualist sînt prezente și în dezbaterile inaugurale ale ciclului parlamentar maghiar din 1878—1881. Astfel, în alocuțiunea de răspuns la mesajul tronului rostită la 11 noiembrie 1878 de Mihai Maximovici și Antal Hadzici, se exprimă îngrijorarea față de consecințele anexării Bosniei și Herțegovinei. Căci, „popoarele creștine, văzîndu-și independența lor în pericol, s-ar uni în toată Peninsula Balcanică împotriva imperiului austro-ungar și în cele din urmă s-ar apropia de acea mare putere a cărei influență chiar Austro-Ungaria voise s-o limiteze"[23].

Curînd însă după congresul de pace de la Berlin în Europa va avea loc o regrupare de forțe și interese politice. Cel dintîi eveniment care a plămădit noul „echilibru" european a fost, evident, alianța din 1879 a Germaniei cu Austro-Ungaria, îndreptată fără echivoc împotriva Franței și Rusiei. Din acest moment, îndeosebi pentru statele mai mici, se punea problema ralierii la una dintre cele două grupări de alianțe, știut fiind că o poziție de neutralitate ar fi fost greu de înfăptuit și menținut. O asemenea dilemă va stărui și în atenția guvernului român, mai ales că recunoașterea independenței țării se făcuse anevoios din partea unor mari puteri europene.

Prin urmare, avînd în vedere și intenția declarată a Italiei de aderare la alianța dintre Germania și Austro-Ungaria, în rîndurile unor grupări politice românești se manifestă tot mai deschis tendința de apropiere față de aceste țări, deși nu lipseau nici orientările și pozițiile filofranceze. Aflată la răscruce de drumuri în politica sa externă, România a trebuit să țină cont de cîțiva factori deosebit de importanți, care trebuiau să-i asigure o stabilitate și dezvoltare în interior și o afirmare pe plan internațional ca stat suveran. În atari împrejurări, o primă manifestare directă a unei formațiuni politice românești în problemele de politică externă ale țării o consemnăm în articolul *Zur politischen Lage Rumäniens* publicat de Titu Maiorescu, în ianuarie 1881, în *Deutsche Revue* care apărea la Berlin, reprodus apoi și în *Timpul*, în traducerea lui Eminescu. Prin acest articol se exprima opinia junimiștilor, demonstrîndu-se necesitatea, pentru România, a orientării către politica Puterilor Centrale. Dar controversele și reacțiile altor grupări politice au fost prompte: mai întîi junimiștii au fost dezaprobați de conservatori (de care s-au și desprins), apoi și de C. A. Rosetti, bine cunoscut pentru poziția sa filo-franceză. O atitudine similară cu cea exprimată de Titu Maiorescu va avea însă D. A. Sturza, adversar deschis în fața oricăror intenții sau tendințe de alianță cu Rusia. Articolul lui Titu Maiorescu a fost judecat însă cu o și mai mare asprime de către Ioan Slavici, care în anii 1877—1880 lucrase efectiv în redacția *Timpului* și întreținea legături strînse cu liderul grupării junimiste. Pe plan politic, el și Eminescu au schimbat profund orientarea ziarului conservator, acordînd o atenție mai mare și

---

[22] *Nemzeti Hirlap*, IV, 192 (1272) din 16 iulie 1878. Ediția de dimineața.

[23] Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867 — 1892)*, (Documente privitoare la istoria mișcărilor naționalităților din Ungaria în epoca dualismului), vol. I, p. 585.

mişcării naţionale din Transilvania. În ianuarie-februarie 1881, cînd articolul lui Titu Maiorescu fusese comentat în mod favorabil de presa guvernamentală din Austro-Ungaria, iar ziarele româneşti de dincolo şi de dincoace de Carpaţi dimpotrivă, îl criticau cu vehemenţă, Slavici publică în *Telegraful român* un valoros eseu politic, în care — după cuvenitele aprecieri asupra activităţii acestuia pe tărîm cultural-ştiinţific — îl combate cu ardoare pentru acţiunile sale politice. „Un om de stat din România, — preciza Slavici — ca om privat, într-un articol publicat în o foaie din Germania, poate să ignoreze dualismul, pe care îl priveşte ca un *modus vivendi* impus de nişte împrejurări triste şi ca un lucru trecător; noi, însă, care suntem cetăţeni ai Austro-Ungariei, nu îl putem ignora"[24]. Luînd o poziţie deschisă şi clară împotriva lui Maiorescu ca om politic, Slavici îi reproşează acestuia o serie de afirmaţii făcute în articolul publicat în revista berlineză atît cu privire la necesitatea orientării politicii externe româneşti spre Puterile Centrale cît şi în privinţa pretinsei prosperităţi a românilor aflaţi sub dominaţia monarhiei bicefale. Iată de ce, din moment ce consemnăm desprinderea lui Slavici de junimea politică, înţelegem şi raţiunea dorinţei sale de a se întoarce în Transilvania. În acest sens, deosebit de sugestivă este scrisoarea pe care i-o trimite, la 25 martie 1881, lui Nicolae Cristea, redactorul *Telegrafului român*. Abordînd din nou conţinutul articolului lui Titu Maiorescu şi clarificîndu-i situaţia din „ţară", Slavici apreciază că el fusese scris cu scopul de a pregăti opinia publică europeană în vederea acceptării proclamării României ca regat. Îşi exprimă însă şi opinii de radicalizare a vieţii politice româneşti, fapt care explică pe de-o parte aderenţa sa totală la lupta pentru înfăptuirea idealului deplinei unităţi naţionale, iar pe de altă parte geneza *Tribunei* şi a necesităţii unei noi orientări în conducerea mişcării naţionale din Transilvania. „Nota caracteristică a vieţii noastre moderne — sublinia el — e simţămîntul de unitate naţională: acest simţămînt ne face onoare, ne dă valoare în ochii popoarelor apusene, el este cea mai puternică dintre armele noastre"[25].

În anul următor disensiunile din rîndurile membrilor marcanţi ai partidului liberal se vor agrava continuu, captînd atenţia întregii opinii publice româneşti dar şi a unor observatori politici de peste hotare. Căci declaraţia lui C. A. Rosetti, din august 1882, de retragere din viaţa politică a ţării a fost apreciată ca o consecinţă a numirii lui D. A Sturza ministru de externe care, prin atitudinea şi manifestările sale progermane, putea da o asemenea orientare politicii externe a României[26].

În acest timp însă, cînd guvernul se apropia tot mai mult în politica externă de Tripla Alianţă, România va fi confruntată cu cîteva probleme de o importanţă vitală pentru consolidarea vieţii sale economice şi politice: caracterul relaţiilor sale comerciale, vamale şi politice cu Austro-Ungaria, situaţia românilor din Transilvania, chestiunea Dunării etc.

---

[24] *Telegraful român*, XXIX, nr. 10 din 24 ianuarie 1881.

[25] Cf. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1968, pp. 233—234.

[26] Paraschiva Cîncea, op. cit., p. 122.

Dar cel mai însemnat act de politică externă îl va constitui, firește, călătoria din vara anului 1883 a regelui Carol la Berlin, comentată în presa vieneză ca dovada unei viitoare alianțe a României cu Puterile Centrale. Această alianță se va și realiza în toamna aceluiași an, în urma unei întrevederi a cancelarului Bismark cu I. C. Brătianu la Gastein[27]. Caracterul confidențial al tratativelor purtate cu Germania și faptul că prevederile de angajament ale României față de Puterile Centrale n-au fost dezvăluite în presă au stîrnit comentarii felurite, iar pe alocuri chiar atacuri fățișe la adresa guvernului pe care îl condamnau pentru posibilele concesii făcute pe seama unor interese generale ale țării noastre. Una dintre aceste chestiuni privea direct raporturile cu Austro-Ungaria și îndeosebi situația politică a românilor transilvăneni.

Lupta românilor din Transilvania și Ungaria împotriva asupririi sociale și naționale a prilejuit dintotdeauna la Sud și Est de Carpați manifestări de solidaritate pentru cauza întregului popor. După dobîndirea independenței de stat acestea vor avea numeroase forme de manifestare, cu sau fără participarea autorităților guvernamentale, dar subordonate aceluiași ideal.

În paginile acestui studiu am făcut deja cunoscută poziția lui M. Kogălniceanu în 1877, a cărui statornicie și înțelegere față de aspirațiile românilor de pretutindeni i-a caracterizat întreaga conduită și conștiință politică. O atenție la fel de statornică o întîlnim și în activitatea altor personalități politice și cultural-științifice românești, precum și în presa vremii. Chiar și *Timpul* conservator va oglindi în continuare, deși nu prin comentarii directe, diferite aspecte ale situației și activității românilor transilvăneni, care însă sugerau convingător cititorilor caracterul oprimator al regimului dualist[28]. Știri asemănătoare au fost publicate, nu de puține ori, în coloanele presei socialiste, demascîndu-se deopotrivă politica autorităților dualiste de maghiarizare a populației românești și repetatele încălcări ale libertăților democratice și cetățenești[29].

Pentru implicațiile sale, care a determinat luări de poziție oficială și vii dezbateri în parlamentul român, un comentariu aparte se cuvine unui fapt petrecut în vara anului 1881. Atunci, cu dorința exprimată de a rămîne în România, cîteva sute de români bănățeni emigraseră din monarhia bicefală dar guvernul român îi expulzase. Cazul acesta, și îndeosebi atitudinea autorităților guvernamentale a produs stupoare și nedumerire în rîndurile opiniei publice din țară iar conservatorii l-au pus în dezbaterea plenului parlamentar. Astfel, în ședința Camerei din 22 ianuarie 1882, Alexandru Lahovari — prezentînd faptul — reproducea diferite amănunte și știri asupra lui extrase din presa românească de dincoace de Carpați, insistînd asupra consecințelor ce le poate avea în

---

[27] *Ibidem*, p. 123.

[28] *Timpul*, 9 mai 1881, 18—19 mai 1881, 8 iulie 1881, 10 iulie 1881, 12 iulie 1881, 10 iulie 1882, 18 iulie 1882, 18 septembrie 1882, 4 decembrie 1882.

[29] *Dacia viitoare*, 1 februarie 1883, p. 12; 1 martie 1883, p. 42; 15 martie 1883, p. 62; 15 aprilie 1883, p. 90.

Transilvania lipsa de solicitudine a guvernului din București față de emigranții bănățeni[30]. Răspunzînd interpelării, ministrul de externe încercă să justifice poziția guvernului prin faptul că emigranții bănățeni voiau să se stabilească în Dobrogea iar autoritățile române — neprevenite de intenția lor — n-au avut posibilitatea să întreprindă pregătirile necesare în vederea instalării acestora. O explicație similară va da și I C Brătianu care afirma că măsura guvernului a fost justificată de legislația în vigoare. În primul rînd, emigranții intraseră în România fără actele necesare, eliberate de autoritățile cezaro-crăiești, apoi statul român nu putea împroprietări supuși străini, chiar dacă erau de origine română. Întrucît nici răspunsul ministrului de externe, nici explicațiile lui I. C. Brătianu nu au fost considerate ca justificabile pentru măsura întreprinsă de guvern, Mihail Kogălniceanu (împreună cu A. Lahovari, N. Blaremberg și alți deputați) prezentă o moțiune, în cuprinsul căreia se declara: „Luînd în considerațiune că una din strămoșeștile virtuți ale națiunii române este ospitalitatea ... că România nu are cu nici unul din statele vecine încheiate convențiuni care s-o oblige la o asemenea dureroasă extrădare, mai ales cînd se atinge de familii de origine română, Camera invită pe guvern de a păzi cu sfințenie vechea ospitalitate ..."[31]. Dezbaterile pe marginea moțiunii au continuat pe același făgaș, dar supusă votului (unde I. C. Brătianu se bizuia și acum pe majoritatea parlamentară liberală docilă guvernului), ea a fost respinsă. Votul celor 27 deputați, sprijinitori ai moțiunii, a reliefat însă existența în Cameră a unui puternic curent al opoziției care cerea revizuirea atitudinii guvernului mai ales în problemele ce priveau situația românilor din provinciile aflate sub dominație străină.

Privite și analizate într-un context mai larg, relațiile României cu Austro-Ungaria vor cunoaște din 1883 o linie sinuoasă, cu divergențe în felurite probleme de interes comun (pe marginea prevederilor de aplicare a convenției comerciale și vamale, în chestiunea Dunării, a emigrărilor ș.a.) dar și în privința românilor transilvăneni, care sensibilizau toate celelalte raporturi cu imperiul vecin.

Din presa vremii și alte mărturii contemporane sesizăm astfel și semnificația ce a fost acordată incidentului petrecut în 1883. În vara acelui an, cu prilejul festivităților de inaugurare a statuii lui Ștefan cel Mare la Iași, P. Grădișteanu — în evocarea consacrată personalității voievodului moldovean — a făcut evidente aluzii la provinciile românești desprinse de teritoriul țării. Afirmațiile sale, însoțite de cuvenitul comentariu asupra acestor festivități au fost reproduse pe larg de ziarul *L'indépendance roumaine* care apărea la București sub direcția publicistului francez Emile Galli. Iritate din nou, cercurile conducătoare austro-ungare au cerut explicații guvernului român. Din aceleași considerente, evocate

---

[30] Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1881/1882, Ședința din 22 ianuarie 1882, p. 445.

[31] *Ibidem, p. 452;* Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, pp. 131—132.

deja cu prilejul dezbaterilor parlamentare pe marginea expulzării emigranţilor bănăţeni, guvernul român a evitat încordarea raporturilor politice cu Austro-Ungaria, luînd măsuri ce vor fi dezavuate de opinia publică din ţară. Astfel, o primă poziţie explicativă o consemnăm sub forma unui comunicat, publicat în *Monitorul Oficial,* apoi într-o notă a ministrului de externe român, prin care se asigura monarhia habsburgică asupra bunelor intenţii ale autorităţilor române faţă de Curtea de la Viena. Iar pentru ca satisfacţia cercurilor guvernante din imperiul vecin să fie cît mai deplină, în toamna aceluiaşi an Emile Galli a fost expulzat din România[32].

Cum era şi firesc, incidentul de la Iaşi ca şi măsurile care i-au urmat au răscolit din nou conştiinţa opiniei publice. Reflectînd această stare de spirit, noua fracţiune liberală condusă de D. Brătianu îşi exprimă simpatia şi solidaritatea cu lupta românilor transilvăneni, condamnînd totodată abuzurile săvîrşite de autorităţile maghiare în ţinuturile româneşti de dincoace de Carpaţi[33].

Pe un ton la fel de categoric, aşa cum l-am desprins mai întîi din coloanele ziarului *Naţiunea,* va protesta apoi împotriva expulzării lui E. Galli şi presa socialistă[34]. În acelaşi an însă, fundamentaţi pe idealurile emancipării sociale şi naţionale ale întregului popor român, socialiştii au declarat răspicat — în revista cu numele semnificativ *Dacia viitoare* — că: „Nu vom avea o zi, un ceas de odihnă pe cît timp un frate de-al nostru va geme în lanţurile sclaviei şi vom lupta necurmat, aşteptînd cu nerăbdare şi credinţă în viitor, fericita zi cînd mînă în mînă, vom putea striga liberi şi împreună Trăiască România!"[35]. Justeţea luptei de eliberare naţională a românilor din imperiul dualist, ca şi a altor popoare aflate de veacuri sub acelaşi jug oprimator, va fi elocvent exprimată cinci ani mai tîrziu în scrisoarea pe care Fr. Engels i-o trimitea socialistului român Ioan Nădejde. Apreciind vizionar destinul istoric al proletariatului şi al mişcărilor naţionale din Europa, Engels îi arăta că, după ce ţarismul se va prăbuşi, fie într-o luptă cu foştii membri ai Sfintei Alianţe, fie printr-o revoluţie internă, numai după aceea vechea monarhie austro-ungară va cădea şi ea iar naţiunile de acolo se vor organiza după cum vor voi[36].

---

[32] Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 352—353; Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, pp. 133—134.

[33] *Naţiunea*, 19 martie 1883, 22 iunie 1883, 18 august 1883, 28—29 august 1883.

[34] *Dacia viitoare* 1 august 1883, pp. 193—195.

[35] *Idem*. din 1 februarie 1883, p. 6.

[36] Ion Ardeleanu, Mircea Muşat, *1918. Socialiştii români în fruntea luptelor maselor pentru încheierea procesului de formare a statului naţional unitar,* în „Anale de istorie", XXI, nr. 6/1975, p. 48; Vezi şi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, (1865—1900), partea I (1865—1889), Editura politică, Bucureşti. 1964, pp. 188—190.

Începînd din ianuarie 1884 ziarele *Timpul* şi *România liberă* vor oglindi în paginile lor noi aspecte din viaţa şi lupta românilor transilvăneni pentru dreptate socială şi emancipare naţională. Se aprecia, şi nu fără temei, că „bine sau rău, trebuie să ştim tot ce priveşte jumătatea subjugată a poporului românesc", deoarece „garanţia existenţei şi a prosperării statului nostru zace în existenţa şi prosperitatea tuturor românilor de-a stînga Dunărei. Căderea şi pieirea unora va provoca fatalmente căderea şi pieirea celorlalţi"[37]. Iată deci, sublinia acelaşi ziar (într-un alt număr) „ideea unităţii naţionale e proclamată ca singură mîntuitoare chiar în sînul representaţiunei noastre de-un glas care nu obişnuieşte să răsune în pustiu; toată creşterea tinerimei e subordonată de acest glas acelei idei; celora, care le trebuie şi aicea o lozincă, nu le este nici aceasta îndeajuns"[38]. Reluînd o corespondenţă a *Gazetei Transilvaniei* primită din Munţii Apuseni, cu privire la persecuţiile la care au fost supuşi mai mulţi elevi români, ziarul conservator *Timpul* ia o atitudine deschisă faţă de acest fapt, condamnînd politica autorităţilor maghiare de „prigonire a românilor de peste Carpaţi"[39].

După apariţia *Tribunei* la Sibiu, ziarul radical *Lupta* va reproduce deseori ştiri din acest important cotidian politic al românilor transilvăneni, aducîndu-şi astfel o importantă contribuţie la dezvoltarea şi întărirea unui larg curent de opinie publică pentru cauza dreaptă a românilor din provinciile aflate sub dominaţie străină. Mai mult chiar, radicalii — ca exponenţi ai presei independente de opoziţie — şi-au îndreptat cu virulenţă condeiul şi împotriva guvernului liberal, a cărui politică externă nu era pusă în deplină concordanţă cu aspiraţiile legitime şi firesti ale întregului popor român. Pe acest făgaş de idei, majoritatea articolelor şi comentariilor care le generau cuprindeau un vibrant mesaj patriotic adresat forţelor democrate din ţară şi românilor transilvăneni de a continua lupta pentru apărarea cauzei celor oprimaţi din monarhia austro-ungară[40].

Tot în 1884, cînd unele probleme de politică externă erau comentate de opoziţie mai mult pe baza unor presupuneri decît prin cunoaşterea exactă a acţiunilor politice şi diplomatice iniţiate de guvernul liberal, Mihail Kogălniceanu îşi va exprima — printr-o notabilă interpelare în parlament — încă odată ataşamentul său sincer pentru cauza românilor din Ungaria. Adresîndu-se guvernului, el întreba de ce pînă acum România nu are un consul la Sibiu şi unul la Braşov, care „să ne scrie despre cele ce se petrec acolo şi să se ocupe, să vadă necazurile, durerile şi chinurile ce le suportă românii, să vină să ne raporteze nouă despre toate aceste"[41].

---

[37] *România liberă*, VIII, nr. 1959 din 15 ianuarie 1884.
[38] *Idem*, nr. 2000 din 4 martie 1884.
[39] *Timpul*, 11 ianuarie 1884.
[40] *Lupta*, 12 august 1884, 19 august 1884, 26 august 1884, 28 august 1884, 23 septembrie 1884, 21 octombrie 1884, 24 octombrie 1884, 25 noiembrie 1884, 30 noiembrie 1884, 21 decembrie 1884.
[41] *România liberă*, VIII nr. 2235 din 22 decembrie 1884.

În ultimele două decenii ale veacului trecut lupta românilor împotriva nedreptăţilor sociale şi opresiunii naţionale a fost sprijinită şi prin activitatea unor societăţi politice şi cultural-ştiinţifice din vechea Românie. În 1882 a fost fondată la Bucureşti, cu largul concurs al lui C. A. Rosetti, societatea „Carpaţi" (organizaţie a transilvănenilor ce se aflau dincolo de Carpaţi) a cărei denumire iniţială fusese „Iridenta română". Idealul programatic al acestei societăţi era lupta neţărmurită a românilor de pretutindeni pentru desăvîrşirea unităţii naţionale. La 18 august 1885, în numele *Comitetului de iniţiativă al iredentei române*, un grup de studenţi transilvăneni refugiaţi în România (Gh. Secăşeanu, Gh. Ocăşanu şi alţii) lansează un manifest cu un profund conţinut antihabsburgic şi antimaghiar, în care se arătă că: „Astăzi, cînd vi se decretă moartea, în vinele voastre sîngele colonilor lui Traian curge mai iute, mai cu putere. În uliţele luminate ale Clujului, opinca moţului calcă mai greu, deşi cu mai puţin zgomot decît cizma ungurească şi căutarea lui limpede, senină, hotărîtă, spune negreşit, însutit mai mult decît privirea înpăinjinată de beţie a magnatului maghiar. Pe acest Cluj şi-l însemnează el astăzi în mintea sa, cu semne neşterse. Jucăria sa de o minută fi-va, cînd va voi!... Nu aveţi arme. Aşa e. Revoluţia pe faţă nu vă este încă cu putinţă. S-au schimbat vremurile de la Horea încoace. O să le aveţi însă, şi veţi face-o"[42]. În sprijinul autorilor acestui manifest s-a ridicat Mihail Kogălniceanu, care a condamnat din nou guvernul liberal prezidat de I. Brătianu pentru măsura luată de a expulza pe cei şase români transilvăneni, apreciaţi — pentru activitatea lor — în mod arbitrar ca indezirabili. Ridicînd chestiunea lor în parlament, şi apărîndu-i, el a adresat o interpelare guvernului în care a subliniat cu aceeaşi acuitate şi ideea unităţii: „A fost de seculi o mişcare continuă de români între ambele coaste ale Carpaţilor. Niciodată această comunicaţiune frăţească n-a fost întreruptă. Ideea română pururea a însufleţit şi pe acei ce veneau la noi, şi pe cei ce mergeau la ei"[43]. Interpelarea sa a fost editată integral şi în Transilvania, iar despre semnificaţia ei ne vorbeşte în chip deosebit de grăitor *Gazeta Transilvaniei*, care arată că „Kogălniceanu a venit tocmai în momentul suprem să lumineze opiniunea publică europeană asupra adevăratelor tendinţe ale şovinismului unguresc"[44]. Cuvintele eminentului om politic român, afirma acelaşi cotidian românesc din Braşov, „au produs cum se vede, nelinişte în sînul magnaţilor...", fiindcă pot provoca „mare iritaţiune" între românii din Transilvania, de aceea trebuiesc dezavuate"[45]. Ecoul interpelării lui Kogălniceanu s-a răsfrînt însă negativ şi în parlamentul din Budapesta. În camera magnaţilor maghiari,

---

[42] Al. Lapedatu, *Un episod revoluţionar în luptele naţionale ale românilor de peste munţi acum o jumătate de veac*, Bucureşti, 1937, p. 37—38; Gelu Neamţu, *art. cit.*, p. 929—930.

[43] M. Kogălniceanu, *Interpelaţiunea privitoare la expulzarea românilor de peste Carpaţi*, Bucureşti, 1886, p. 31.

[44] *Gazeta Transilvaniei*, XLIX, nr. 56 din 9/21 martie 1886

[45] *Idem*, nr. 48 din 28 februarie/12 martie 1886.

Hunfalvy — ca răspuns la declarația lui Kogălniceanu — a interpelat el însuși pe primministrul Tisza în ședința din 8 martie 1887, dar în cu totul alt sens, acuzîndu-l pe omul politic român că „aserțiunile" sale vor „nutri ideea dacorománismului"[46].

Analizînd pe larg evoluția evenimentelor politice din acei ani, istoricul maghiar I. Tóth Zoltán sublinia faptul că, după 1867, toate guvernele și partidele burgheziei și aristocrației maghiare „în fond s-au înțeles în asuprirea naționalităților, eventual s-au deosebit în alegerea mijloacelor"[47]. Obiectivitatea lui era determinată de amplul studiu pe care l-a făcut asupra realităților social-politice și naționale din monarhia dualistă. Căci legea naționalităților, negînd existența națiunilor nemaghiare, nega deci egala îndreptățire a naționalităților asigurînd supremația națiunii maghiare.

Manifestările prilejuite de sărbătorirea semicentenarului *Gazetei Transilvaniei* au reliefat încă odată afirmarea idealului unității naționale, solidaritatea deplină a românilor de dincolo și de dincoace de Carpați. Așa cum afirma cu acest prilej Mihail Kogălniceanu, „deși aflîndu-ne în țări politic despărțite, nu o dată am simpatizat și am lucrat împreună, căci și unii și alții am avut și am urmărit același scop, apărarea și întărirea naționalității române, fie dincolo, fie dincoace de Carpați"[48].

Între timp, îndeosebi după aderarea României la Tripla Alianță, se făceau auzite tot mai multe obiecții la adresa guvernului român care se obligase să accepte relații economice preferențiale cu Austro-Ungaria și Germania. Cei care au insistat cel mai mult asupra caracterului acestor relații au fost liberalii radicali (în frunte cu D. Brătianu și M. Kogălniceanu), atît pentru faptul că expira termenul convenției încheiate în 1875 și se presupunea elaborarea unui nou tratat comercial și vamal cu imperiul vecin, dar îndeosebi din motivul că relațiile economice avute pînă acum au dezavantajat România. Militînd pentru neîncheierea unei noi convenții comerciale cu Austro-Ungaria, liberalii radicali arătau că între cele două țări nu se putea realiza un import—export echitabil, deoarece produsele naturale erau similare, iar în privința produselor industriale se asigura din nou supremația monarhiei dualiste. În acest context, era deci preferabilă realizarea unor convenții cu Belgia și Anglia care nu exportau cereale și nici nu puteau crea României dificultăți economice la frontiere. Inițiind o asemenea orientare pentru politica externă, principalele forțe de opoziție ale liberalilor și conservatorilor sperau că astfel se poate asigura mai eficace independența politică și

---

[46] *Idem*, nr. 48 din 28 februarie/12 martie 1886.

[47] I. Tóth Zoltán. *Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok*, Budapesta, 1966, pp. 422—423.

[48] V. Haneș, *Mihail Kogălniceanu. Acte, scrieri din tinerețe, discursuri*, București, 1908, p. 25; Gelu Neamțu, *art. cit.*, p. 930.

economică a țării[49]. Cînd se apropie termenul de înnoire a convenției, Austro-Ungaria a căutat însă să obțină din partea guvernului român condiții și mai avantajoase, cu atît mai mult cu cît între timp produsele industriale din imperiul habsburgic începeau să sufere, pe piața românească, concurența mărfurilor altor state și pe aceea a tinerei industrii române. Era deja prea tîrziu, întrucît — atît prin consecințele negative pe care le-a avut asupra economiei românești cît și prin dezvoltarea unui puternic „sistem protecționist" — rațiunea însăși a convenției înceta de a mai exista pentru România[50]. Neobținînd noile condiții solicitate, Austro-Ungaria — deși ea a fost aceea care „a cerut prea mult și a oferit prea puțin"[51] — a declanșat un război vamal cu România, interzicînd importul de animale și supunînd mărfurile românești la o supratăxă de import de 30%, cu data de 1 iunie 1886 — data expirării convenției comerciale și vamale din 1875. Din acel moment, nici mărfurile austro-ungare n-au mai beneficiat de vreun avantaj pe piața românească. Această măsură însă, rămasă în vigoare pînă la 1 iulie 1891, prin care cercurile dominante din imperiul habsburgic dădeau o lovitură legăturilor economice tradiționale și firești dintre Transilvania și România, a avut un efect neașteptat de puternic tocmai asupra acelora care o inițiaseră. Sintetizînd semnificațiile lui, apreciem că războiul vamal și consecințele pe care le-a avut au demonstrat — mai clar ca oricînd — că legăturile economice normale cu România aveau o importanță vitală pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei[52]. Pe de altă parte, din confruntarea cu Austro-Ungaria, România își fundamenta și o politică economică independentă, corespunzătoare intereselor sale de emancipare și progres.

În ultimul deceniu al veacului trecut și în primele decenii ale secolului XX un aport deosebit pentru realizarea idealului național l-au avut, desigur, diferitele organizații cultural-politice care s-au întemeiat la București și apoi pe întreg cuprinsul României, mai importantă, cunoscută și apreciată prin activitatea ei fiind „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor". Întemeiată la sfîrșitul anului 1890, cu scopul de a sprijini lupta de eliberare națională de sub stăpînirea austro-ungară, *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor* găsea un teren fertil de luptă atît în țara liberă, prin activitatea desfășurată de societatea „Transilvania", cît și în imperiul habsburgic, datorită Astrei, „ei revenindu-i rolul de a generaliza triumful mișcării național-culturale românești, ale cărei efecte aveau să aducă ziua de 1 decembrie 1918"[53] Cu filiale

---

[49] *Lupta*, 17 februarie 1885; *Națiunea*, 24 noiembrie 1885, 26 noiembrie 1885.

[50] Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, pp. 350—356, 368—369.

[51] *Tribuna* din 8/20 iunie 1886.

[52] Ioan Chiorean, *Efectele războiului vamal dintre Austro-Ungaria și România asupra regiunii de est a Transilvaniei*, în „Studii de istorie, filologie și istoria artei", Edit. Academiei R.S. România, București, 1972, pp. 76—78.

[53] Vezi pentru detalii: V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*. Editura științifică. București, 1968, p. 209.

în diferite oraşe ale ţării, în rîndurile ei acţionau personalităţi marcante ale vieţii publice din România (ca V. A. Urechia, A. D. Xenopol, N. Iorga, Al. Odobescu, I. L. Caragiale, G. Coşbuc, Şt. O. Iosif, Spiru Haret, Gh. Marinescu, V. Babeş ş. a.), dar şi un impresionant număr de funcţionari, artişti, muncitori şi chiar ţărani, ceea ce dovedea aderarea în proporţii de mase la cauza dreaptă a românilor transilvăneni[54]. Cea dintîi manifestare de mare răsunet a Ligii este editarea în 1891 şi difuzarea în străinătate a *Memoriului studenţilor universitari români privitor la situaţia românilor din Transilvania şi Ungaria,* în care este descrisă situaţia de inferioritate a românilor în toate domeniile vieţii social-economice din monarhia dualistă, opresiunea naţională prin procese politice şi de presă, reliefînd în acelaşi timp vitalitatea şi lupta lor pentru o viaţă naţională. Acestui memoriu i-a urmat, ca răspuns, un manifest al aristocraţiei maghiare, iar mai apoi *Replica junimii academice române de la Viena, Budapesta, Graz şi Cluj,* act de acelaşi conţinut istoric şi politic cu *memoriul* studenţilor din Bucureşti, prin care se realiza o punte de legătură între acţiunile ligii din ţara liberă şi cele organizate de intelectualitatea românească din imperiul austro-ungar[55]. Tot acum, cînd mişcarea naţională din Transilvania atinge un înalt nivel de dezvoltare şi maturizare, iniţiind — prin Partidul naţional român — marea mişcare memorandistă din 1892, Liga nu numai că sprijină această acţiune politică dar îşi aduce efectiv o contribuţie importantă la difuzarea *Memorandului* în ţară şi peste hotare, creind un climat propagandistic pentru apărarea celor cărora mai apoi autorităţile maghiare le vor înscena faimosul proces de la Cluj[56].

Din păcate, aşa cum pe bună dreptate afirma istoricul Traian Lungu, această nobilă şi epocală luptă dezvoltată în ţara liberă „a fost umbrită de activitatea desfăşurată de cîţiva oameni politici, orbiţi de dorinţa de a schimba cu un ceas mai devreme scaunul opoziţiei cu cel guvernamental"[57]. Între aceştia, în prim plan s-a situat D. A. Sturza, care — atîta timp cît s-a aflat în opoziţie — şi-a asumat şi rolul de sprijinitor al aspiraţiilor de eliberare naţională a românilor transilvăneni. Cînd însă anumite interese de partid o cereau, el a retractat cu uşurinţă ceea ce afirmase cu puţin timp înainte. făcînd chiar declaraţii de fidelitate faţă de monarhia austro-ungară[58].

O unitate deplină de vederi n-a existat nici în rîndurile burgheziei, intelectualităţii şi clerului superior român din Transilvania. Drept urmare, la scurt timp după unificarea celor două partide naţionale române din imperiul dualist şi adoptarea programului politic din 1881 mitropolitul Miron Roman şi aderenţii săi au încercat să promoveze şi să cultive

---

[54] Traian Lungu, *Viaţa politică în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, pp. 156—158.
[55] V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 214.
[56] Vezi pentru detalii: Şerban Polverejan, Nicolae Cordoş, *op. cit.*, p. 72 şi urm.
[57] Traian Lungu, *op. cit.*, p. 159.
[58] *Ibidem.*

un nou curent în mişcarea naţională, de tip loialist, întemeind în 1884, dar şubred din faşă, un partid moderat. Referindu-se la aceste momente din istoria românilor din Transilvania şi Ungaria, Nicolae Iorga afirma, cu vădit temei, faptul că „în zadar s-a încercat, în mart. 1884, din partea moderaţilor alcătuirea unui *nou* partid de opoziţie faţă de programul de la 1881", întrucît „o nouă generaţie apărea (...), creindu-se astfel o conştiinţă generală românească (...) Lucru foarte important, fiindcă generaţia nouă ardeleană, înţelegînd solidaritatea românilor într-un chip aşa de vast, se pune în legătură cu cercurile din Bucureşti, ceea ce generaţia mai bătrînă, cu toate că Bariţ, Cipariu, I. M. Moldovan, cei doi Romani făceau parte din „Academia Română" şi-i cercetau şedinţele, nu îndrăznise a-l face"[59].

Linia generală de conduită a mişcării naţionale din Transilvania îşi păstra însă nesecat izvorul în concepţiile ideologice ale generaţiei paşoptiste, din rîndul căreia şi acum Partidul naţional român îşi alegea corpul politic conducător. În acest sens, subliniem ca deosebit de sugestivă activitatea politică şi cultural-ştiinţifică a lui Iosif Hodoş, cel care în 1869 a redactat statutul partidului naţional român din Banat şi Ungaria, ca adept al activismului radical, iar în anii 1876—1880, pe cînd funcţiona ca referent şcolar în senatul şcolar al Consistoriului bisericii ortodoxe din Sibiu, a îmbrăţişat pasivismul, contrar obiectivelor politice ale mitropolitului Miron Roman. Spre deosebire de mulţi dintre oamenii politici români transilvăneni Iosif Hodoş a fost un mare vizionar. În 1869, deci la numai doi ani după proclamarea dualismului austro-ungar, act politic pe care l-a combătut totdeauna, el a declarat în faţa alegătorilor săi că pactul încheiat „se va rupe, că trebuie să se rupă, pentru că (...) este peste putinţă ca nedreptatea să aibă lungă durată"[60]. Acest crez şi sentiment naţional i-a animat deopotrivă pe toţi românii din Imperiul habsburgic, căci nu întîmplător Alexandru Roman îi scria din Budapesta, la 28 noiembrie 1881, lui Bariţiu, că alegătorii săi „la 1867 (cînd fusesem prima dată în România), după ce auziră c-am fost la craiul r/omâni/lor, mă întrebau cînd vine? Şi după ce le-am spus că nu poate veni cu una cu două, ei alta şi nimica: „Se va ivi un crăişor de la răsărit şi va bate pe Împăratul cel mare şi a aceluia vom fi noi!" Ziseră că e vorbă din bătrîni"[61].

Iată deci că oricîte oprelişti au existat idealul deplinei unităţi naţionale — stimulat şi activizat profund de actul istoric de la 9 mai 1877 — n-a putut fi înăbuşit. În 1918 el avea să rodească din plin iar la trupul ţării se vor uni prin voinţa maselor toate provinciile locuite de români, încheindu-se astfel un proces legic, obiectiv pe care poporul nostru l-a purtat în conştiinţa sa de două milenii.

---

[59] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, Bucureşti, 1915, pp. 273—274.

[60] Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Manuscrise, sertar 341/2, f. 1—6.

[61] Biblioteca Academiei R.S. România, ms. rom. 1001, f. 79.

DER RUMÄNISCHE UNABHÄNGIGE STAAT UND DIE NATIONAL-POLITISCHE BEWEGUNG DER RUMÄNEN AUS TRANSSILVANIEN

(Zusammenfassung)

Anhand von verschiedenen Dokumenten sowie durch das Studium der Fachliteratur, gelingt es dem Verfasser eine umfassende Analyse durchzuführen, betreffs der Bedeutung die für alle Rumänen die staatliche Unabhängigkeit Rumäniens gehabt hatte. Es werden verschiedene politische Taten einigen Vertretern des öffentlichen Lebens und aus kulturell-wissenschaftlichen Kreisen gezeigt, sowie die Tätigkeit verschiedener politischen Gruppierungen aus Rumänien für die Unterstützung der politisch-nationalen Bewegung der Rumänen aus Transsilvanien, Tätigkeiten die in einer positiven Richtung, dank der Folgen des historischen Akts von 9. Mai 1877, gelenkt wurden.

Durch die Vereinigung der zwei nationalen Parteien der Rumänen aus Österreich-Ungarn im Jahre 1881, wird die nationale Bewegung aus Transsilvanien die nötige taktische und strategische Einheit erwerben; es werden die Verbindungen mit Rumänien verfielfältig werden für die Erfüllung des von Jahrhunderte bestrebte Desiderats die Vollendung des einheitlichen Nationalstaates.

ROLUL SECŢIEI ROMÂNE A PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT DIN UNGARIA ÎN DEZVOLTAREA MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI DIN TRANSILVANIA

ADRIAN STOICA

Legăturile fireşti care au existat între Transilvania şi România Veche în toate domeniile economice, sociale şi culturale au avut o influenţă hotărîtoare asupra mişcării muncitoreşti, contribuind la afirmarea mişcării socialiste ca exponentă a intereselor fundamentale ale întregului popor român.

Începînd cu primii ani ai secolului al XX-lea, legăturile între socialiştii din Transilvania şi cei din Vechea Românie s-au intensificat în mod deosebit, mai ales după crearea secţiei române a P.S.D. din Ungaria.

Muncitorii din Transilvania au urmărit cu mult interes toate ştirile ce se refereau la succesele mişcării muncitoreşti din statul român. Presa socialistă transilvăneană a relatat despre grevele din anul 1888 ale ceferiştilor din Bucureşti „chemînd muncitorii din monarhia austro-ungară să nu plece în România pentru a nu deveni spărgători de greve"[1].

Gazetele socialiste din Transilvania au relatat, detaliat, despre succesele mişcării muncitoreşti din România[2].

Muncitorimii din Transilvania i se recomanda de către redacţia ziarului *Volkswille* să se ţină neapărat de o parte (să nu vină să se angajeze în locul greviştilor[3]). Totodată, ea cerea tuturor gazetelor muncitoreşti să tipărească anunţul respectiv. Gazeta *Új Világ* relata despre greva metalurgiştilor din Iaşi. Ziarul îndemna muncitorii transilvăneni din aceea ramură de producţie „să nu se angajeze la întreprinderile din Iaşi, atît timp cît durează greva"[4].

Tot ziarul *Volkswille* le cerea muncitorilor să nu se lase tentaţi de

---

[1] Arhiva I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 71, dos. nr. 6611, f. 1.

[2] La rubrica intitulată „Capital" şi „Muncă" din ziarul *Volkswille* s-au publicat comentarii ample despre mişcarea grevistă din România: „În România domneşte o mişcare grevistă foarte însemnată. Cea mai cuprinzătoare întrerupere a muncii s-a produs printre muncitorii de confecţii pentru armată. Greviştii cer mărirea de salarii şi concedierea actualului director al întreprinderii. De asemenea, sînt în grevă brutarii din Galaţi şi pantofarii din Ploieşti". (cf. *Volkswille* din 28 iulie 1893).

[3] *Ibidem.*

[4] *Új Világ* din 19 noiembrie 1893.

ofertele unui fabricant de pile din Bucureşti în al cărui atelier muncitorii încetaseră lucrul[5].

Cele relatate demonstrează legăturile ce au existat între mişcarea muncitorească de pe o parte şi de pe alta a Carpaţilor, şi strădaniile muncitorilor de a se ajuta în lupta dusă împotriva asupritorilor de orice naţionalitate. Ei erau convinşi că numai odată cu victoria ideilor socialiste li se va îmbunătăţi situaţia.

Mulţi muncitori transilvăneni au acţionat în Bucureşti, formîndu-se la şcoala cercurilor muncitoreşti de aici. La întoarcere, mai ales în urma expulzărilor de către guvernele din România, ei au jucat un rol însemnat în cadrul secţiilor social-democrate române.

Un caz elocvent în această privinţă l-a constituit militantul socialist Ion Flueraş. Activitatea acestuia a început în anul 1901 în oraşul Arad. El fusese ucenic la Pîncota (judeţul Arad) şi a plecat apoi la Arad pentru a-şi exercita meseria în rotărie-caroserie.

Pentru prima oară, în toamna anului 1901, Flueraş asistase la o întrunire socialistă ţinută în Piaţa Unirii din Arad. Atunci s-a înscris şi în partid. La moşia unui baron din Pîncota a organizat prima grevă din cauza condiţiilor mizere în care trăia, el împreună cu alţi lucrători. Greva s-a soldat cu succes, dar Flueraş a fost concediat. La 3 ianuarie 1903, Flueraş se înscrie în sindicatul rotarilor din Budapesta, în cadrul căruia fusese ales bibliotecar. Fără să fi fost îndrumat de către cineva în lectură, el a citit de toate şi în primul rînd literatură socialistă, pentru a o putea recomanda lucrătorilor sindicalişti. În cadrul sindicatului din care făcea parte, Flueraş a fost ales preşedinte, fiind de altfel primul român conducător de sindicat în monarhia austro-ungară. Neştiind bine limba literară, în toamna anului 1905 el a trecut clandestin în Vechea Românie, pentru a învăţa limba română, deoarece îşi dădea seama că românii din Ungaria nu puteau fi orientaţi din lipsă de propagandişti români.

Trecînd graniţa pe la Predeal, el a fost arestat de jandarmii din Periş, care l-au expulzat după trei săptămîni în Ungaria. În toamna anului 1906 s-a reîntors însă din nou în România, angajîndu-se la un atelier de caroserie, apoi la o fabrică de trăsuri din Bucureşti.

Împreună cu Alecu Constantinescu, Ion Flueraş a organizat, cu puţin timp înainte de răscoalele din 1907, o întrunire în Piaţa Amzei, a caretaşilor din Bucureşti. În timpul răscoalelor şi în perioada care a urmat acestora, o mulţime de muncitori socialişti au fost expulzaţi, împreună cu ei plecînd şi Flueraş în Ungaria.

Aici, începînd din august 1907 şi pînă în toamna anului 1918 a deţinut funcţia de preşedinte al sindicatului rotarilor.

Tot în anul 1907 s-au pus bazele mai trainice ale secţiei române a P.S.D.U. din Budapesta, cu ajutorul expulzaţilor din România, care erau de fapt şi profesorii muncitorilor din Ungaria în limba română. Prima foaie socialistă în limba română apărută la Timişoara a fost *Votul po-*

---

[5] *Volkswille* din 10 noiembrie 1893.

porului editată de muncitorul Atanasie Voichescu și redactată de Iulius Horacsek[6].

Gazeta avea un conținut destul de slab tocmai din cauză că cei ce o redactau aveau multe goluri în cunoștințe. Cu toate acestea, lupta era dusă cu intensitate contra autorităților, solgăbirăilor și a notarilor care prigoneau tînăra mișcare socialistă. La propunerea unor socialiști români a fost editată gazeta *Adevărul*, al cărui prim număr a apărut la 16 august 1903[7].

Redactorul *Adevărului* a fost, cu mici întreruperi, socialistul Aurel Cristea, pînă în anul 1911. Relevăm faptul că încă de la apariție, *Adevărul* a întîmpinat multe piedici din partea oligarhiei maghiare, căreia nu-i convenea ca un astfel de ziar să lumineze și să mobilizeze poporul român la luptă. Mai ales în anii 1904—1905 gazeta a avut multe de îndurat din partea contelui Tisza.

Număr de număr era confiscat. Procesele de presă nu se mai sfîrșeau. Erau trași la răspundere Aurel Cristea, Petru Ponta, Gustav Auerbach și alții care administrau sau redactau ziarul.

Pentru românii din Transilvania și Ungaria însă *Adevărul* a fost singurul ziar în jurul căruia s-au unit muncitorii socialiști, menținîndu-se strînse legături de idei între toți cei care luptau contra asupririi sociale și naționale.

Aminteam mai sus că presa din Transilvania a urmărit cu multă atenție evenimentele din România, împărtășind totodată experiența acestei mișcări socialiștilor români transilvăneni. Corespondența între socialiștii de pe ambele versante ale Carpaților a fost deosebit de intensă.

Într-un articol ce purta titlul „Femeile se deșteaptă", o femeie socialistă din Arad s-a adresat tovarășelor ei din Botoșani, felicitîndu-le și urîndu-le succes în acțiunea lor de intrare alături de muncitori în rîndurile clubului muncitoresc ce se înființase recent[8].

Legăturile strînse între socialiștii români din Transilvania și cei din România reies dintr-o scrisoare trimisă de Constantin Folea din Făgăraș lui Panait Mușoiu. Acesta era încunoștințat că *Revista ideii* din decembrie 1903 a fost primită la Făgăraș, pricinduindu-i mare bucurie destinatarului[9].

Constantin Folea remarca faptul că el este convins că viața le cere românilor din Transilvania o muncă continuă și triumful va fi de partea lor, în cazul cînd nu se vor feri de razele puternice ale luminii, adică de ideile socialismului.

---

[6] *Adevărul*, anul XII, nr. 1—2, din 25 noiembrie 1913/7 ianuarie 1914, p. 7.
[7] *Ibidem*.
[8] *Proletarul*, Botoșani, din martie 1 (13) 1892.
[9] „Cetind-o, scria Folea, am înțeles și m-am umplut de spiritul adevărului și m-am oțelit vlăguitul sînge, care n-a mai avut repaus, fiind pururea în luptă. Articolul intitulat «Însemnătatea revistei noastre» mi-a împrăștiat negura necunoașterilor din obosiții mei creieri, la fel și articolul «Libere cugetare»", cf. *Revista ideii* nr. 31 din martie 1904, p. 11.

În scrisoarea amintită se vorbește și despre o percheziție efectuată la domiciliul din Făgăraș a lui Folea în decembrie 1903 de postul de jandarmi din Arpașul Inferior. Au fost confiscate circa 100 de cărți, dintre care o parte erau proprietatea lui Badea Cîrțan. Printre cărțile și revistele confiscate de autorități se aflau *Revista ideii* și alte broșuri dăruite de Panait Mușoiu și I. Nădejde, pe cînd acesta lucra la *Lumea nouă*. Între acestea au fost *Zile revoluționare din 1848*, poezia „Pînă cînd, frate ardelene?" și *Calendarul poporului*.

„Românii din Ardeal — releva Folea — sînt priviți ca niște făcători de rele și nu ca cetățeni pașnici ai unui stat poliglot"[10].

Realitatea este că deosebirea de credință sau naționalitate nu i-a despărțit niciodată pe muncitorii din Transilvania, că lucrul cel mai important era ca fiecare să adere la cauza muncitorească și, frați fiind, să lupte unul pentru toți și toți pentru unul. Muncitorii trebuiau să se unească sub un singur steag, pentru a schimba regimul social existent și a dezrobi clasa muncitoare de sub exploatarea capitalistă.

Scopul principal al social-democrației era eliberarea poporului român de sub jugul stăpînirii ungare[11].

Avînd strînse legături cu socialiștii de peste munți, muncitorii social-democrați din Transilvania, educați de către cei din Vechea Românie, militau pentru ideile socialiste, care erau ideile adevărului, pentru cunoașterea suferințelor îndurate de către cei oropsiți, pentru libertate și dreptul la viață.

Un rol însemnat în strîngerea legăturilor dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și Vechea Românie l-a avut secția română a P.S.D. din Ungaria.

Dominația capitalului străin în viața economică a Transilvaniei a avut drept urmare o dublă exploatare a muncitorimii române. Salarizarea muncitorilor români era cu mult inferioară față de cea a muncitorilor națiunii dominante. În fața lor se ridicau numeroase oprelești ce le îngreuna calificarea. Muncile cele mai grele și prost plătite erau executate de românii din Transilvania. Aceștia lucrau în mod deosebit în industria extractivă și cea forestieră. Presa socialistă transilvăneană a luptat cu hotărîre împotriva cruntei exploatări sociale și naționale a maselor largi muncitorești. Respingînd declarațiile ministrului de interne Andrássy Gyula, făcute în parlamentul maghiar și anume că el va acționa cu toate mijloacele împotriva naționalităților, ziarul *Adevărul* scria: „Noi, muncitorii social-democrați care stăm pe temelia internaționalismului, nu putem trece peste această declarație, căci consecințele

---

[10] *Ibidem*.

[11] „Marii proprietari, capitaliștii, bancherii și alții, îl țin pe român în cel mai greu jug... Trebuie să se schimbe această lume nedreaptă în care există bogați și săraci, apăsători și apăsați. Social-democrația română din Transilvania lupta pentru ca munca să fie cinstită și prețuită, pentru egalitate și o echitabilă retribuție după merit fără să se facă deosebire între oameni" (cf. *Adevărul*, an I, nr. 8 din 4 oct. 1903, p. 2).

care vor urma sînt de o însemnătate foarte mare pentru întregul popor din această ţară"[12].

În multe scrisori ale muncitorilor socialişti transilvăneni adresate *Adevărului* sînt descrise condiţiile grele de muncă şi asuprire la care erau supuşi aceştia. „Românii din această ţară sînt cei mai apăsaţi, sînt lipsiţi de drepturile cele mai elementare"[13]. Rezolvarea contradicţiilor sociale şi naţionale cereau o luptă consecventă în vederea desăvîrşirii sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice, şi în cadrul acesteia împotriva statului austro-ungar, principalul instrument care împiedica rezolvarea democratică a problemelor.

Mişcarea socialistă şi muncitorească din Transilvania reprezenta forţa cea mai înaintată a societăţii. Ea a luptat cu hotărîre şi consecvenţă pentru salvgardarea intereselor fundamentale, sociale şi naţionale ale poporului din această provincie românească.

Presa socialistă ce apărea în limba română, limba majorităţii populaţiei transilvănene, a contribuit la trezirea în rîndurile păturilor largi ale muncitorilor şi ţăranilor români a interesului pentru viaţa politică şi pentru ideile socialismului.

Avîntul mişcării muncitoreşti din Transilvania a fost în bună parte împiedicat de unii conducători ai P.S.D.U., care, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, au alunecat tot mai mult pe panta oportunismului şi austro-marxismului.

Un fapt elocvent din acest punct de vedere este acela că la Congresul P.S. din 1903, din Comitetul desemnat pentru redactarea proiectului de program nu făcea parte nici un muncitor aparţinînd naţiunilor asuprite. În programul adoptat de congresul din 1903 se prevedea doar egalitatea în drepturi, adică posibilitatea ca popoarele asuprite să se poată dezvolta în limitele statului maghiar existent. Congresul nu a luat în considerare propunerea unui delegat sîrb de a se include în program un punct care să prevadă „deplina egalitate şi autonomie pentru toate naţionalităţile". V. I. Lenin sublinia, că: „A reduce internaţionalismul la simpla recunoaştere a egalităţii în drepturi a naţiunilor este o caracteristică a naţionalismului mic burghez, care menţine egoismul naţional. Pentru un partid muncitoresc dintr-un stat multinaţional, era deosebit de important să aibă un program clar în problema naţională şi anume promovarea drepturilor la autodeterminare a naţiunilor oprimate şi în acelaşi timp cea mai strînsă unire în lupta de clasă a proletariatului tuturor naţiunilor din statul respectiv"[14].

Relevăm aici faptul că liderii P.S.D.U. nu au acordat nici o atenţie principiului dreptului de autodeterminare a popoarelor şi nici chiar luptei pentru independenţa Ungariei, ce se afla sub stăpînirea austriacă. Ei motivau atitudinea lor prin aceea că în Ungaria trăiau slovaci, sîrbi, români şi în acest caz ei ar fi trebuit să militeze şi pentru obţinerea de

---

[12] *Ibidem*, din 9 decembrie 1906.
[13] *Ibidem*.
[14] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. I, ed. II, Bucureşti, 1954, p. 697.

către aceştia a independenţei şi libertăţii naţionale.

Conducătorii P.S.D.U. se situau şi ei pe poziţiile austro-marxismului, curent dominant în partidul socialist austriac. Frămîntările naţionale tot mai intense au obligat Partidul Social-Democrat din Austria, înfiinţat în 1889, să ia atitudine faţă de aceste probleme, elaborînd un program pentru rezolvarea lor, adoptat la Congresul de la Brno, între 24—29 septembrie 1899. Nu atît acest program — care e criticabil mai ales pentru absenţa recunoaşterii dreptului la autodeterminare, pînă la despărţirea de stat — cît extrapolarea ideilor sale asupra organizării partidului (care se va constitui în viitor ca un fel de federaţie a şase secţii naţionale), au pus în evidenţă faptul că odată cu Congresul de la Brno în sociol-democraţia austriacă adepţii curentului revizionist cîştigaseră o poziţie dominantă. Congresul de la Brno al partidului declara că reglementarea definitivă a problemei naţionalităţii şi a limbilor naţionale în Austria, în spiritul egalei îndreptăţiri şi al raţiunii este înainte de toate o revendicare culturală şi prin urmare se include printre interesele vitale ale proletariatului[15].

P.S.D. austriac era şi el pentru ideea federalizării, aşa cum de fapt această idee era vehiculată de curtea de la Viena. Ideea confederaţiei, reacţionară în fond, şi demagogică în formă, mergea pînă acolo încît în unele materiale, ce-i drept, cu totul izolate, se propunea ca şi România, ca stat independent, să intre într-o astfel de coaliţie şi atunci, chipurile, s-ar realiza şi unirea românilor din Transilvania, bineînţeles sub coroana Austriei.

Principalii reprezentanţi ai austro-umarxismului au fost: Otto Bauer, Max Adler, Frederic Adler, Karl Renner şi Victor Adler. În lucrarea apărută sub titlul *Studiile lui Marx*, lucrare pregătită pentru tipar de Max Adler şi Rudolf Hilfeding (1904), austro-marxismul a căpătat forma sa teoretică, editîndu-se şi o revistă a acestui curent, avînd ca titlu *Der Kampf* (Lupta).

Austro-marxismul este o formă a oportunismului centrist sub înveliş marxist. Reprezentanţii acestui curent au urmărit să realizeze în monarhia multinaţională o autonomie culturală. Din punct de vedere politic ei au încercat să găsească o cale intermediară între comunism şi reformism, pe care din punct de vedere al formei politice de stat au considerat că au realizat-o sub forma primei republici populare austriece (1918—1938).

Din punct de vedere al mişcării muncitoreşti internaţionale, concepţiile austro-marxismului au fost dominante în cadrul Internaţionalei a doua, şi jumătate creată de reprezentanţii curentului respectiv. Austro-marxiştii au recunoscut importanţa lupei de clasă politico-sociale însemnate în Austria. Ei au fost însă împotriva dictaturii proletariatului, a revoluţiei de tip bolşevic care, după părerea lor, a fost aplicabilă numai în Rusia. Militau, de asemenea, şi pentru lupta parlamentară.

---

[15] *Culegere de texte pentru Istoria Universală. Epoca modernă*, vol. II, 1848—1918, coordonator conf. Camil Mureşan, Bucureşti, 1974, p. 145.

Criza austro-marxismului a apărut la începutul anilor 30 ai secolului nostru, ea fiind sesizată în mod mai limpede de către Otto Bauer. În anul 1945 anumiţi reprezentanţi ai Partidului Socialist din Austria au încercat să reînvie acest curent, însă fără sorţi de izbîndă.

După cum am arătat, unii conducători oportunişti ai P.S.D.U. au îmbrăţişat acest curent, insistînd asupra acordării naţionalităţilor a autonomiei culturale. Chiar dacă ar fi avut şi unele părţi pozitive, ea nu avea valoare fără acordarea unei autonomii naţionale. De fapt, se ştie că toate partidele politice burgheze ale naţionalităţilor din anacronica monarhie aveau înscris în programele lor principiul autodeterminării pînă la despărţirea de stat. Singur P.S.D.U. nu avea înscris în programul său politic acest principiu. Poate de aceea el a fost denumit la un moment dat „partid cezaro-crăiesc". Este necesar să arătăm că unii socialişti români din Transilvania, sub influenţa oportunistă a conducerii partidelor social-democrate din Austria şi Ungaria, au decretat în faza de început drept soluţie în problema naţională autonomia culturală. ceea ce nu corespundea procesului obiectiv de dezvoltare a societăţii româneşti şi nu satisfăcea interesele poporului român. Cu toate acestea mişcarea noastră socialistă, pe măsura cunoaşterii în profunzime a realităţilor româneşti, a militat tot mai activ nu numai pentru apărarea intereselor economice, politice şi sociale ale proletariatului român, ci şi a intereselor naţionale ale întregului popor.

Tactica socialiştilor a evoluat de-a lungul anilor în funcţie de condiţiile concrete ale luptei poporului român. De la lozinca autonomiei culturale, însuşită de întreaga mişcare socialistă din imperiul dualist şi acceptată iniţial de socialiştii români, aceştia în preajma izbucnirii primului război trec la lozinca autonomiei naţionale pe toate tărîmurile vieţii politice, economice şi sociale ca mijloc eficace de desfăşurare a activităţii şi luptei generale a poporului român şi apoi la lozinca unirii Transilvaniei cu România într-un stat democratic. „Pentru clasele muncitoare ale naţiunilor asuprite — se arăta într-un articol — autonomia naţională este, ca orice altă armă democratică, mai mult decît un scop, un mijloc pentru înălţarea economică şi socială. Aşa a fost cazul cu cehii, finlandezii, polonii, din Austria, tot aşa e cu românii din Ungaria. Autonomia naţională este o revendicare a tuturor partidelor socialiste. Ea este o îndrumare spre libertatea economică şi politică. De aici reiese fundamentul democrat al luptei naţionalităţilor asuprite"[16].

Meritul deosebit al socialiştilor constă în aceea că ei au pus problema desăvîrşirii statului român prin unirea Transilvaniei cu România, în timp ce P.N.R. a rămas, o perioadă de timp, la stadiul de autonomie în cadrul imperiului dualist.

Îmbinarea dezideratelor de ordin social cu cele de factură naţională, apărarea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti pentru români, a culturii naţionale, a reprezentat prin aceasta interesele largi populare, constitu-

---

[16] *Documente din Istoria mişcării muncitoreşti din România*. 1915, Bucureşti, 1968, p. 148.

ind o preocupare de bază a socialiştilor români. Această activitate poate fi surprinsă şi în presa socialistă, în *România muncitoare*, *Adevărul*, *Lupta*, *Viitorul social*, *Calendarul muncii* etc., care se referă fie la inegalitatea naţională a românilor faţă de naţiunile dominante, reflectată în viaţa economică, socială şi politică, fie la anumite acţiuni menite să menţină trează conştiinţa naţională a poporului român, care numai datorită unor împrejurări istorice vitrege era nevoit să trăiască separat[17].

Nu putem să trecem însă cu vederea o realitate şi anume că, în pofida tuturor greutăţilor ce proveneau din partea unor lideri oportunişti ce se infiltraseră în conducerea P.S.D.U., lupta popoarelor asuprite din monarhie a fost sprijinită şi susţinută din partea a numeroşi militanţi socialişti maghiari, membri ai partidului sau ai organizaţiilor sindicale. „Încercările, unele reuşite, de a se forma un front comun al luptei pentru revendicări sociale şi naţionale au fost destul de numeroase"[18].

Trăsătura caracteristică a luptei clasei muncitoare din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a constat în strînsa legătură, unitate şi solidaritate dintre oamenii muncii români, maghiari, germani, sîrbi şi de alte naţionalităţi. În timpul luptelor pentru dreptate socială şi naţională, împotriva nedreptei orînduiri, s-a cimentat şi mai puternic frăţia şi unitatea de luptă pentru toţi muncitorii, indiferent de naţionalitate. Era aceasta şi o mărturie elocventă a aportului pe care clasa muncitoare din teritoriile româneşti l-a adus la tezaurul comun al internaţionalismului proletar.

După cum se ştie, în anul 1903, şi-a început activitatea secţia social-democratică română a partidului social-democrat din Ungaria. Considerăm anul 1903 ca începutul activităţii acestei secţii, deoarece la Congresul ei din anul 1908, ţinut la Arad, I. Creţu, trecînd în revistă istoricul mişcării social-democratice române din Transilvania, a relevat că „prima şedinţă pentru organizarea secţiei a avut loc la Lugoj cu cinci ani în urmă"[19].

Problema înfiinţării unei secţii române social-democrate a P.S.D.U. a preocupat în cea mai mare măsură pe socialiştii români transilvăneni. În septembrie 1903, muncitorii români erau invitaţi la secretariatul partidului pentru că „voim să întemeiem în Pesta un club socialist român"[20].

Pentru luna octombrie a aceluiaşi an, fusese din nou convocată o întrunire la Timişoara pentru a se lua în discuţie formarea unor secţii române, dar ziarul *Népszava* nu a dat nici un răspuns cu privire la întrunirea respectivă.

---

[17] Cf. *Unirea Transilvaniei cu România, ed. a II-a*, (sub red. I. Popescu-Puţuri şi A. Deac), Bucureşti, 1972, pp. 312—325.

[18] *Destrămarea monarhiei austro-ungare (între 1900—1918)*, Bucureşti, 1964, secţiei române, doc. nr. 163/1908.

[19] Arh. fil. Cluj a Acad. R.S.R., Procesul verbal al Congresului din 1908 al secţiei române, dec. 163/1908.

[20] *Adevărul* din 20 sept. 1903, p. 4.

Într-o corespondenţă trimisă de redacţia ziarului *Adevărul* lui I. C. Frimu la Bucureşti, i se aducea acestuia la cunoştinţă că „mişcarea socialismului între românii noştri nu e de mult, cam de o jumătate de an"[21].

Socialiştii români din Transilvania cereau sfaturi celor de dincolo de munţi asupra modului cum să se organizeze pentru ca lupta lor să obţină succese mai însemnate.

Dorind ca românii din Ungaria şi Transilvania să obţină cît mai curînd dezrobirea lor socială şi naţională, socialiştilor din România Veche li se scria că în Transilvania lupta pentru dezrobirea românilor nu încetează nici un moment. Pînă nu vom învinge, spuneau ei, nu vom cunoaşte nici zi de sărbătoare sau odihnă. Numai atunci vom avea odihnă „cînd ne vom atinge scopul nostru şi anume dezrobirea muncitorimii din jugul ei greu şi apăsător"[22].

Muncitorii din Transilvania depuneau eforturi pentru răspîndirea social-democraţiei, pentru ca proletariatul să se lumineze şi să participe la lupta împotriva jefuirii la care erau supuşi. Numai atunci, remarcau ei, se va apropia ziua biruinţei, cînd în latul şi în lungul lumii, de la răsărit la apus va fîlfîi steagul roşu al social-democraţiei. Voim, spuneau socialiştii ardeleni, ca în ţara noastră să nu fie nici un colţ unde să nu fi pătruns social-democraţia, ideea libertăţii, egalităţii şi a fraternităţii. Congresul ce se va ţine în 25 şi 26 decembrie trebuie să constituie un act de însufleţire, un imbold în luptă pentru toţi social-democraţii români din Transilvania. Articolul publicat în *Adevărul*, purtînd titlul semnificativ „Nu sîntem singuri", arăta că „socialismul a cucerit în mod glorios toate naţionalităţile din Ungaria, speriind pe cîrmuitorii ţării, care au luat hotărîrea de a înăbuşi mişcarea socialistă. Ceea ce nu le convine în mod deosebit autorităţilor maghiare este faptul că s-au trezit la viaţă şi românii ce gemeau sub cruntul jug al apăsării. Împotriva lor s-au luat măsurile cele mai aspre"[23].

Chemînd pe muncitorii români să se organizeze, într-o dare de seamă din anul 1904 se releva că muncitorul român a început să se ridice la luptă. El a scuturat lanţurile grele şi liber, cu inima plină de speranţă, luptă pentru pîine şi dreptate.

În vederea convocării la Lugoj a primului congres al social-democraţiei române, s-a depus o intensă activitate agitatorică şi de propagandă, atît în scris, cît şi prin viu grai. La conferinţa ce se va ţine pentru organizarea congresului, scria *Adevărul*, se vor pertracta toate punctele ce privesc mişcarea noastră. Toate propunerile şi rezoluţiile se vor tipări în limba română, la fel şi raportul ce se va ţine la Congres. Se vor expune referate în limba română de către G. Auerbach, Aurel Cristea, N. R. Romanescu etc.

---

[21] *Ibidem*, nr. 30 din 17 oct. 1903, p. 4.
[22] *Ibidem*, nr. 20 din 14 februarie 1904, p. 3.
[23] *Ibidem*, nr. 6 din 14 februarie 1904, p. 3.

Tot la Congresul al XI-lea al P.S.D. din Ungaria, organul partidului social-democrat din Arad a propus ca ziarul românesc al partidului să fie mutat într-un oraş locuit de români, în Transilvania, pentru ca organizarea muncitorilor să fie mai repede înfăptuită. Invocîndu-se anumite motive, propunerea nu a fost acceptată de delegaţii participanţi la Congres.

Articolul de fond al ziarului *Adevărul* din noiembrie 1905 semnat de I. Creţu, remarca faptul că „noi (românii, n,n,) ca popor muncitor care producem totul şi nu avem în schimb nimic, decît sărăcia şi mizeria, trebuie să ne trezim din somnul morţii în care ne aflăm, şi să privim în jurul nostru la fraţii de suferinţă ai celorlalte naţionalităţi, cum sînt ei organizaţi şi cum au format acest zid puternic de apărare contra exploatatorilor capitalişti. Datoria noastră ca oameni demni de numele ce-l purtăm este de a ne organiza puternic sub steagul partidului social-democrat, unde să ne concentrăm toate puterile spre a cuceri reforma absolut necesară, spre a ne emancipa de sub jugul ce-l purtăm de veacuri. Trebuie să ne organizăm cît mai repede — scria I. Creţu — pentru a ne putea constitui într-un partid politic, spre a putea cuceri votul universal şi secret, precum şi alte legi democratice care sînt absolut necesare muncitorilor"[24].

Muncitorilor socialişti transilvăneni li s-a adus cu multă satisfacţie la cunoştinţă că în zilele de 24 şi 25 decembrie 1905 va avea loc la Lugoj primul Congres social-democrat român. Bucuria era cu atît mai mare, cu cît pînă atunci socialiştii din Transilvania n-au prea avut unde să se ducă pentru a-şi spune păsurile, nu au avut cui să se plîngă de nevoile şi neajunsurile lor, de apăsările şi asupririle în care se aflau de sute de ani. P.S.D. din Ungaria a ţinut 12 congrese, la care au participat din cînd în cînd şi o parte din muncitorii români. Dar durere, românii nu au înţeles ce s-a discutat la aceste congrese. Nu au înţeles din cauză că lucrările congreselor s-au desfăşurat în limba maghiară. Românii nu puteau participa la discuţii, căci nu cunoşteau această limbă.

La Congresul de la Lugoj discuţiile urmau să se ducă în limba maternă şi hotărîrile ce vor fi adoptate vor fi redactate tot în limba română.

Era vădită deci dorinţa nestrămutată a muncitorilor români din Transilvania de a se organiza, de a-şi crea secţii social-democrate proprii, de a se sfătui în limba lor înţeleasă de către toţi.

Apelul din noiembrie adresat tovarăşilor români arăta că s-a hotărît de către comitetul conducător al P.S.D. ca pe viitor Congresul social-democrat al românilor să fie ţinut separat de acela al celorlalte naţionalităţi din Ungaria. La Congres vor participa numai românii, dezbaterile desfăşurîndu-se în limba română. Partidul Social-Democrat Român rămînea în strînsă legătură cu centrul din Budapesta. Menţionăm că la Congresele secţiei române a P.S.D. au participat nu numai români, ci şi maghiari, germani ş.a. din Transilvania. La Congresul de la Lugoj au fost reprezentate 40 de comune, 9 organizaţii cu 78 de delegaţi.

---

[24] *Ibidem*, nr. 11 din 1 nov. 1905, p. 3

Preşedinte de onoare „a fost ales tovarăşul Ştefan Mihaly, reprezentantul organizaţiei din Lugoj" (pentru prima oară în coloanele ziarului *Adevărul* apare cuvîntul tovarăş — n.n.).

Rezoluţia adoptată în prima zi a Congresului se referea la lupta pentru cucerirea votului universal.

Referindu-se la presa partidului, G. Auerbach a relevat însemnătatea presei, care are o importanţă deosebită pentru români. S-a adoptat o rezoluţie şi cu privire la presa partidului. În ceea ce priveşte organizarea ţărănimii, Congresul a hotărît ca în fiecare comună să se înfiinţeze grupe sindicale din care să facă parte muncitorii agricoli.

Auerbach, discutînd problema organizării politice, arăta că organizarea economică numai atunci poate avea izbîndă cînd merge împreună cu organizarea politică. El a propus crearea de organe politice ale P.S.D., pentru ca muncitorii români să se poată organiza şi din punct de vedere politic.

Participanţii la Congres au hotărît ca al doilea Congres social-democrat român să se ţină în zilele de 25 şi 26 decembrie 1906 la Sibiu. Congresul a ales şi un comitet organizatoric, care trebuia să ţină legătura cu centrul de la Budapesta.

Adevărul din 1 mai 1906 făcea cunoscut tuturor abonaţilor că începînd cu ziua de 1 mai 1906, redacţia şi administraţia lui s-a mutat la Lugoj, pe strada Caransebeş nr. 1, din 6 mai apărînd în fiecare săptămînă. Sediul secţiei a fost stabilit la Budapesta. Într-o serie de localităţi din Transilvania s-au înfiinţat organizaţii ai căror membri proveneau din rîndurile muncitorilor români. În alte localităţi, unde numărul muncitorilor români era mai redus, organizaţiile social-democrate şi de sindicat cuprindeau muncitori români, maghiari şi germani împreună[25].

Se ridică aici, după părerea noastră, problema dacă înfiinţarea secţiei române a P.S.D. a fost o greşeală sau nu?

Problema se ridică cu atît mai mult, cu cît s-a acreditat într-o vreme ideea că prin crearea unei astfel de secţii mişcarea muncitorească din Ungaria a fost slăbită şi fărîmiţată.

Părerea noastră este că, în mod categoric, înfiinţarea secţiei române social-democrate a muncitorimii din Transilvania nu a fost deloc o greşeală. Dimpotrivă, ea a constituit un fapt pozitiv, avînd consecinţe favorabile pentru socialiştii transilvăneni.

Cine oare cunoştea mai bine realităţile social-economice şi politice concrete din Transilvania decît cei care locuiau în acest teritoriu? Oare faptul că muncitorii în cadrul secţiei lor, dezbătînd problemele ce le stăteau în faţă, în limba română, să fi fost o greşeală? Faptul că rapoartele de activitate ale secţiei române se ţineau în limba maternă să fi constituit iarăşi o greşeală? Sau că muncitorii aveau ziarul lor editat în limba română, pe care-l citeau şi îl înţelegeau, nu era un lucru pozitiv? Tot o greşeală să fi fost situaţia că muncitorii, membri de partid sau de sindicat, nu mai participau la alte adunări unde nu se vorbea limba ro-

---

[25] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 351

mână, ci alte limbi pe care cei mai mulţi dintre ei nu le cunoşteau? Sau primirea de directive dinafară, fără a se ţine seama de situaţia şi realitatea concretă din Transilvania, să nu fi constituit o greşeală? Iată doar o parte din problemele pe care le putem ridica pentru a dovedi cele afirmate mai sus, că înfiinţarea unei secţii române social-democrate, aici în Transilvania, a fost un lucru pozitiv, mai ales că se ştie în ce stare de înapoiere economică, politică şi culturală erau ţinuţi românii din monarhie.

Deşi s-a organizat într-o secţie social-democratică aparte, muncitorimea română din Transilvania nu a acţionat nici un moment pentru a sparge unitatea de luptă a clasei muncitoare din cadrul P.S.D. din Ungaria.

În luptele duse împotriva claselor dominante muncitorii transilvăneni au acţionat strîns uniţi, împreună cu muncitorii maghiari sau de alte naţionalităţi. Acest fapt a constituit unul din marile merite ale socialiştilor români din Transilvania. Membrii secţiei române, în cadrul dezbaterilor ce le purtau de acum în limba lor, dezvăluiau racilele orînduirii burghezo-moşiereşti austro-ungare, teroarea şi abuzurile organelor de stat maghiare. Ei scoteau în evidenţă inegalitatea frapantă economică, politică, dintre oligarhie şi masele largi muncitoare. Socialiştii transilvăneni au luat atitudine hotărîtă împotriva şomajului, pauperismului şi exploatării neîngrădite la care erau supuşi din partea cîrmuitorilor statului ungar. În cadrul dezbaterilor ce aveau loc, socialiştii români îşi exprimau convingerea şi încrederea că orînduirea capitalistă va fi înlocuită datorită luptei proletariatului, cu o orînduire superioară, societatea socialistă.

Mişcarea socialistă din Transilvania s-a încadrat, mai ales după crearea secţiei române, în eforturile depuse de întreaga noastră mişcare socialistă pentru organizarea şi mobilizarea la acţiuni revendicative a întregului proletariat român. Această mişcare s-a situat în fruntea forţelor sociale ce luptau pentru progresul societăţii româneşti din epoca respectivă. Considerăm că nu facem nici o eroare arătînd că social-democraţii din Vechea Românie au sprijinit cu toate puterile lor mişcarea de organizare din Ardeal, trimiţînd numeroase ziare, broşuri socialiste şi propagandişti, cu scopul de a face o educaţie socialistă cît mai durabilă şi clară muncitorilor ce din nefericire sufereau dubla exploatare a unui jug feroce, a unor cîrmuitori ce promovau intens o politică de deznaţionalizare şi asuprire.

După crearea secţiei române social-democrate, atenţia conducătorilor socialişti a fost orientată spre organizarea la un nivel mai ridicat a muncitorilor în partid şi sindicate, precum şi spre activitatea de luminare a maselor largi populare.

În articolul „Să ne pregătim de luptă“ fruntaşul socialist I. Creţu releva că „în vremurile astea grele avem o sfîntă datorinţă, mai cu seamă noi, românii, de a ne strînge rîndurile în cadrul P.S.D., deoarece noi

sîntem de două ori exploataţi şi nedreptăţiţi şi ca naţiune şi ca producător"[26].

Este necesar să ne luminăm poporul din care facem parte, scria I. Creţu, să ţinem şezători în cadrul cărora să se citească lucruri de seamă, să formăm biblioteci cu broşuri şi ziare socialiste. Dintre ele revistele şi ziarele social-democratice ca: *Adevărul, Glasul poporului, România muncitoare, Viitorul social, Lupta* din Cernăuţi să nu lipsească.

I. Creţu nu întîmplător ridica aceste probleme privind necesitatea agitaţiei socialiste printre români. Şedinţele congresului al doilea al secţiei social-democrate române ce a avut loc la Timişoara, în ianuarie 1907, s-au caracterizat prin discuţii principiale privind organizarea şi lupta mişcării muncitoreşti. Delegaţii au rămas cu convingerea că mişcarea din care fac parte şi căruia i s-au dedicat cu trup şi suflet este o mişcare al cărui viitor e sigur.

Reprezentantul comitetului conducător central din Budapesta, Kardos, s-a ridicat împotriva naţionaliştilor (citeşte: burghezia naţională română din Transilvania — n.n.) în contra cărora, afirma respectivul reprezentant al Budapestei, socialiştii trebuiau să lupte cu tot atîta tărie ca şi împotriva capitaliştilor maghiari. Nu credem că mai este necesar să comentăm inconsistenţa acestor afirmaţii şi lipsa lor de realism, mai ales dacă ne referim la perioada amintită. Congresul a votat o rezoluţie privind votul universal şi o alta privind presa partidului. Adresîndu-se la sfîrşitul Congresului lui I. C. Frimu, Auerbach i-a spus: „Ţie tovarăşe din România îţi zicem: du-te şi spune fraţilor de peste Carpaţi ce ţi s-a întîmplat şi ce ai auzit aici. Spune fraţilor din România că Ungaria nu este mult lăudata ţară a libertăţilor, ci este ţara sugrumării şi apăsării. Spune fraţilor că stăm înaintea luptei crîncene pentru introducerea votului universal, care va planta această luptă şi în România, spune tovarăşilor că simţim cu voi, suntem cu voi"[27].

Lucrările celui de-al treilea Congres social-democrat român din Transilvania s-au desfăşurat la Arad în zilele de 23—24 decembrie 1907/5—6 ianuarie 1908. La Congres au participat delegaţi din toate părţile locuite de români. Au fost reprezentate 14 comune şi 11 oraşe, organizaţii cu 91 de delegaţi. Remarcăm faptul că şi la acest congres au participat socialişti de vază din Vechea Românie ca: I. C. Frimu şi C. Racovski. Deoarece acestora nu li s-a permis de către reprezentantul autorităţii austro-ungare să vorbească ei au predat Congresului salutul cordial din partea muncitorimii române organizate La Congres au luat cuvîntul de salut în limba maghiară Rozvány din Oradea Mare, arătînd că proletarii români, unguri, sîrbi, slovaci etc., sînt solidari în faţa exploatatorilor de orice naţiune ar fi. „Sute de muncitori — remarca el — au fost expulzaţi din România pentru măreaţa idee a socialismului, deşi erau români"[28].

---

[26] *Adevărul*, nr. 28 din 20 august 1907, p. 1.

[27] *Ibidem*, nr. 2 din 13 ianuarie 1907, pp. 1—2.

[28] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1900—1909*, Bucureşti, 1975, p. 654 (= Documente... 1900—1909).

Problemele mai importante ce s-au discutat la congres s-au referit la: lupta pentru votul universal, organizaţia politică şi economică, presă etc. George Boeriu arăta că el este de origine român transilvănean şi cu toate acestea a fost expulzat din România. El s-a referit şi la cauzele marii răscoale din anul 1907.

Congresul la care ne referim a adoptat mai multe rezoluţii, dintre care una se referea la expulzările din România[29]. De asemenea, a primit o serie de telegrame de salut, de la o serie de organizaţii şi persoane particulare. Am aminti aici telegramele trimise de Uniunea Socialistă, Comisiunea generală, Cercul „România muncitoare", de expulzaţii din România Veche ce se aflau în Bucovina, precum şi din partea „Ligii expulzaţilor".

Congresul al IV-lea, ţinut în 9—10 ianuarie 1909, urma să-şi desfăşoare iniţial lucrările la Arad, însă autorităţile din acest oraş n-au permis acest lucru. De aceea Congresul a avut loc la Timişoara. Ordinea de zi a avut printre principalele puncte: Raportul comitetului asupra mişcării; Votul universal; Presa; Organizaţia politică şi economică etc.

La Congres s-au arătat greutăţile mari prin care a trecut mişcarea muncitorească din Transilvania, precum şi piedicile puse din partea autorităţilor, care au oprit foarte multe adunări, nelăsînd ca poporul român să se cultive[30].

La Congresul al V-lea al social-democraţiei române din Transilvania, ale cărui lucrări s-au ţinut la Braşov, în zilele de 8—9 ianuarie 1910, participînd 58 de delegaţi, s-a discutat despre soarta proletariatului român, lupta împotriva exploatatorilor care îi fură rodul muncii, îl despoaie, maltratează, chinuieşte, ţinîndu-l în sclavia veche. Congresul a cerut din nou muncitorilor să depună eforturi şi mai mari pentru luminarea şi organizarea lor[31].

Secţia social-democrată română din Transilvania a depus, în ciuda tuturor piedicilor şi greutăţilor, o activitate rodnică şi după anul 1909. Aşa după cum se arată în relatarea despre dezbaterile Congresului al VI-lea al acestei secţii, ţinut în zilele de 25 şi 26 decembrie 1910 la Braşov, Comitetul regnicolar a făcut tot ceea ce a fost posibil pentru ca mişcarea socialistă românească să progreseze atît din punct de vedere

---

[29] *Idem*, p. 659. În rezoluţie se spunea printre altele: „Luînd în vedere că guvernul român, în prigonirile sălbatice ce a îndreptat contra mişcării muncitoreşti din România, a lovit în special şi în interesele... mai ales a muncitorilor români din Transilvania, ordonînd expulzarea lor în masă... al III-lea Congres al social-democraţilor români din Ungaria... invită pe toţi muncitorii români din Ungaria să boicoteze pe patronii din România... Congresul trimite în acelaşi timp salutul său frăţesc tuturor expulzaţilor şi cuvîntul său de îmbărbătare proletariatului român pentru lupta sa eroică în contra reacţiunii din România...".

[30] *Idem*, pp. 811, 815—816, 937.

[31] „Datorinţa fiecărui muncitor român industriaş care încă nu e organizat azi pe baza economică şi nu e membru, nici nu aparţine sindicatului său de breaslă, datorinţa acelora e de a intra în organizaţiunea de breaslă — se arăta în rezoluţia privind organizarea politică şi profesională" (cf. *Documente... 1900—1909*, p. 909).

economic, politic, cît şi cultural. În anul 1910 au fost înfiinţate 28 de secţii româneşti ale P.S.D.U., s-au ţinut 6 conferinţe comitatense şi 70 de adunări populare, 35 fiind oprite de către autorităţi. În rîndurile muncitorilor de la oraşe şi sate s-au difuzat foi volante în număr de 150.000 de exemplare. În cadrul congresului s-au discutat şi probleme privind organizaţia politică şi economică, dreptul la vot universal, egal, direct şi secret, presa, adoptîndu-se rezoluţii în problemele respective.

O idee demnă de subliniat este aceea că la al VII-lea Congres social-democrat român (ianuarie 1912 — st. n.) s-a arătat că în Partidul Social-Democrat, „toate neamurile sînt unite, avînd deopotrivă ca ţintă dezrobirea poporului"[32]. Din nou, şi la acest congres, Buciumeanu s-a ocupat pe larg de mişcarea socialistă română din Ungaria, arătînd cauzele care au împiedicat dezvoltarea acesteia. La acest congres s-a schimbat denumirea de „Comitet regnicolar al mişcării socialiste româneşti" în „Comitet central".

Social-democraţii români transilvăneni au pus un accent deosebit pe lupta pentru cucerirea votului universal[33]. La fel ca şi cei din Vechea Românie credeau şi ei că obţinerea votului universal constituie remediul pentru vindecarea tuturor racilelor din orînduirea burghezo-moşierească. Prin aceasta, desigur că nu trebuie să minimalizăm lupta pentru obţinerea acestei reforme atît de importante. Menţionăm, de asemenea, că din darea de seamă a Comitetului Central român al P.S.D.U., pe perioada 6 ianuarie 1912—20 octombrie 1913, reiese faptul că în Ungaria, marii moşieri, burghezii, fabricanţii şi marii comercianţi au pus stăpînire pe întreaga viaţă a ţării. Muncitorilor români li se cerea să-şi desfăşoare activitatea mai mult pe teren politic decît economic. Lupta politică a fost dusă parţial în comun cu Partidul social-democrat general, precum şi separat de socialiştii români. De fapt socialiştii din Transilvania erau persecutaţi de două ori: şi ca români şi ca socialişti.

Socialiştii români transilvăneni au organizat mari demonstraţii revoluţionare la Sibiu, Orăştie, Arad, Timişoara şi în alte localităţi. De asemenea, la 23 mai 1912, românii socialişti din Budapesta au participat la o demonstraţie, unii dintre ei dîndu-şi tributul lor atît în sînge, cît şi în pierderea libertăţii. O activitate meritorie a depus secţia social-democrată română pe linia economică şi culturală.

Al VIII-lea Congres social-democrat român s-a ţinut în Casa muncitorilor din Arad în ziua de 26 octombrie 1913 (st. n.), discutîndu-se Raportul Comitetului Central expus de Tiron Albani. De asemenea, s-a discutat problema organizării politice şi economice a muncitorilor, politica P.N.R., presa partidului etc. Remarcăm că, încă în anii 1912—1913, relaţiile între socialiştii români transilvăneni şi fruntaşii P.N.R. nu erau

---

[32] *Idem*, 1910—1915, p. 266.

[33] În Darea de seamă a C.C. Român al P.S.D.U. pe anul 1911 se arăta: „Cucerirea votului universal, ţinta noastră de căpetenie, a fost obiectul celor mai multe adunări populare ale noastre, fiindcă votul universal e o armă cu care putem nimici multe mizerii ale vieţii sociale, politice şi economice din ţara noastră" (cf. *Glasul poporului* din 3 ianuarie 1912).

în toate cazurile cele mai bune. Socialiştii criticau P.N.R. pentru faptul că acesta nu a depus o activitate şi mai intensă în lupta împotriva guvernanţilor de la Budapesta.

La congresele social-democrate române au participat delegaţii muncitorimii române, uneori în număr mai mare, alteori în număr mai mic, după cum permiteau împrejurările. Congresele au fost onorate şi de prezenţa socialiştilor din România şi Bucovina, prin participarea lui C. Racovski, I. C. Frimu şi George Grigorovici. Autorităţile şi poliţia nu le-a permis însă acestora întotdeauna să ia cuvîntul pentru a transmite salutul tovarăşilor pe care îi reprezentau. Comitetele alese de congrese au acţionat cu conştiinciozitate, ţinînd o legătură strînsă şi permanentă cu Comitetul Central al P.S.D.U. S-au ţinut sute de adunări şi consfătuiri cu muncitorii români de la oraşe şi sate, s-a dus o muncă de luminare şi de trezire a conştiinţei de clasă, prin expuneri, conferinţe, editîndu-se broşuri de agitaţie şi propagandă.

Legăturile permanente între mişcarea muncitorească de pe ambele versante ale Carpaţilor s-au concretizat şi într-o serie de scrisori, ştiri, informaţii, prin care reprezentanţii clasei muncitoare, fie din România Veche, fie din Transilvania se informau despre stadiul mişcării, precum şi despre alte probleme importante ce se aflau în sfera de preocupări ale socialiştilor.

LE ROLE DE LA SECTION ROUMAINE DU PARTI SOCIAL-DÉMOCRATIQUE DE HONGRIE DANS LE DÉVELOPPEMENT DU MOUVEMENT OUVRIER DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les relations habituelles que la Transylvanie et l'ancienne Roumanie avaient cultivées dans tous les domaines économiques, sociaux, culturels, ont eu une influence décisive sur le mouvement ouvrier, en participant à l'affirmation du mouvement socialiste comme représentant des intérêts essentiels de tout le peuple roumain.

Dès les premières années du XX-e siècle, les relations établies entre les socialistes de Transylvanie et ceux l'ancienne Roumanie se sont remarquablement élargies, surtout après la création de la section roumaine du P.S.D. de Hongrie.

Un grand nombre d'ouvriers de Transyvanie ont agi à Bucarest, s'éduquant ainsi à l'école des sociétés ouvrières de la Capitale. La presse socialiste de Transylvanie („La Vérité") suivant avec beaucoup d'intérêt

les événements se rattachant au mouvement ouvrier de l'ancienne Roumanie.

En 1903, la section social-démocratique roumaine du P.S.D.U. a commencé son activité. Le problème de la création d'une section social-démocratique roumaine a préoccupé dans une très grand mesure les socialistes roumains du Transylvanie. La création de la section roumaine social-démocratique de la classe ouvrière de Transylvanie n'est pas une erreur, mais, au contraire, un fait historique positif, ayant des conséquences favorables sur l'évolution du mouvement socialiste de Transylvanie.

Bien qu'elle se fût organisée en une section social-démocratique différant des autres, la classe ouvrière roumaine de Transylvanie n'a agi aucun instant pour briser l'unité du combat des ouvriers du P.S.D. de Hongrie. Dans leur lutte contre les classes dominantes, les ouvriers roumains de Transylvanie se sont unis aux ouvriers hongrois et aux ouvriers d'autres nationalités. C'est un des grands mérites des socialistes roumains de Transylvanie. Les relations ininterrompues entre les mouvements ouvriers des deux versants des Carpathes se sont concrétisées dans une série de lettres, de nouvelles, d'informations, de participations réciproques à des Congrès, par lesquelles les représentants des ouvriers, soit ceux de l'ancienne Roumanie, soit ceux de Transylvanie, se rensegnaient réciproquement sur le stade du mouvement, de même que sur d'autres problèmes importants qui se trouvaient dans la sphère des préoccupations des socialistes.

PROBLEMA AGRARĂ ŞI SITUAŢIA ŢĂRĂNIMII ÎN JUD. MUREŞ-TURDA ÎN PERIOADA 1919—1921

TRAIAN RUS

Anul 1919 începe sub semnul aplicării şi în judeţul Mureş-Turda a măsurilor iniţiate de Consiliul Dirigent în baza hotărîrilor de la Alba Iulia şi a unei intense activităţi pentru înlăturarea rănilor pricinuite de războiul mondial. Avem în vedere, în primul rînd, arendările forţate iniţiate de Consiliul Dirigent şi continuate apoi de conducerea centrală a ţării, şi care au influenţat pozitiv viaţa satului şi dezvoltarea agriculturii din acest colţ răsăritean al Transilvaniei.

Documentele cercetate evidenţiază faptul că în perioada 1919—1921 s-au aplicat în judeţul Mureş-Turda nu numai Ordonanţa nr. 82/A din februarie 1919, ci şi alte acte normative care reflectă destul de clar evoluţia gîndirii economice a autorităţilor în problema sistemului arendărilor forţate ca urmare a influenţei exercitate atît de cei ce urmau să beneficieze de prevederile lor, cît şi a celor care trebuiau, vrînd-nevrînd, să renunţe la o parte din suprafeţele de pămînt deţinute. Este vorba, de pildă, de ordonanţele nr. 7153a/1919 şi 20393a/1920 şi de deciziile nr. 5617 din 22 iulie 1920 şi 30313 din 5 noiembrie 1920[1], care au fost date în condiţiile existenţei Decretului lege pentru reformă agrară din septembrie 1919, de circularele nr. 516/a din 12 martie, nr. 6723/a din 13 martie şi cea din 8 noiembrie 1919, şi de decizia nr. 5612 din 22 iulie 1920 emisă de Comitetul Agrar[2].

În baza prevederilor acestor acte normative, organele administrative ale judeţului au dispus darea în arendă forţată a moşiilor care nu dispuneau de inventar propriu, a proprietăţilor statului, corporaţiilor şi ale unor particulari. „Toate teritoriile ce formează proprietatea statului sau a corporaţiilor şi a proprietarilor particulari absenţi sau fără reprezentanţi la faţa locului, — întrucît nu s-au luat măsuri şi nu se vor lua de către noi alte măsuri — sînt de a se da imediat în arendă în termenul şi conform ordonanţei noastre nr. 82", se arată în circulara nr. 516/a din 12 martie 1919 a Consiliului Dirigent[3]. S-au dat însă în arendă numai

---

[1] Un loc în literatura de specialitate referitoare la obştiile de împroprietărire din Transilvania constituite în anii 1919—1921 şi a evoluţiei legislaţiei agrare referitoare la acestea la Marcel Ştirban, în *RevArh*, XXXVIII (1976), 1, pp. 28—35 şi în *AIIAC*, XVI (1973), pp. 279—299.

[2] *Ibidem*.

[3] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond Prefectura judeţului Mureş (arhiva subprefectului), doc. 42/1919.

suprafeţe din moşiile care aveau o întindere de peste 30 jugăre şi nu dispuneau de inventar agricol propriu, „fără considerare dacă cad sau nu sub expropriere întrucît destinatarul nu poate garanta exploatarea moşiei". În celelalte cazuri, s-au arendat moşiile sau acele părţi din moşii ce intrau în prevederile Decretului lege de reformă agrară, dar cu condiţia ca exproprierea acestor suprafeţe să fie „înafară de orice dispută"[4].

Suprafeţele respective au fost arendate ţăranilor care au participat la război, văduvelor şi orfanilor, „voluntarilor şi celor mobilizaţi în baza dispoziţiilor făcute de Consiliul Dirigent" precum şi sătenilor fără sau cu puţin pămînt, „fără deosebire de naţionalitate"[5]. În zonele cu mai puţine moşii mari, ca de exemplu, în plasa Reghinul de Sus, din ordinul prefectului, voluntarilor cărora „nu li s-a putut da pămînt în parte ori în arendă" li s-au repartizat, la preţ convenabil, grîu şi porumb[6]. De sistemul arenzilor forţate n-au beneficiat „acei ce au comis acte de trădare faţă de statul român, cei ce n-au răspuns la mobilizarea Consiliului Dirigent, dezertorii din armata română, alienaţii, cei sub curatelă şi cei găsiţi nevrednici de către comisia judeţeană"[7].

Membrii obştilor de împroprietărire, cunoscute sub denumirea de „tovărăşii", trebuiau să răspundă solidar pentru suma arenzii şi eventualele pagube provocate proprietarilor conform contractului încheiat. „Toţi membrii obştei sînt solidari responsabili, adică unul pentru toţi şi toţi pentru unul în toată privinţa", se sublinia într-o instrucţiune privind arendările forţate[8]. Prin aceasta s-a urmărit ca membri obştei să fie cointeresaţi în cultivarea pămîntului, pe de o parte, şi să se întărească interesul faţă de muncă, pe de altă parte. Preţul pămîntului arendat varia în funcţie de fertilitatea solului. În 1921, de pildă, se plătea pentru arendarea unui ha pămînt de calitatea I-a, 160—200 lei; în general aceste sume, cu toate că erau mai ridicate decît în vechiul regat (60—70 lei), au putut fi suportate de către ţărani. În unele cazuri însă preţul arenzii era egal cu arenda în bani plătită de cei ce au luat în arendă suprafeţe de pămînt în perioada dinainte de aplicarea acestui sistem. Locuitorii sînt obligaţi „a plăti proprietarului aceeaşi arendă care era obligat fostul arendaş", se arată în procesul verbal din 16 aprilie 1919 referitor la comuna Foi[9].

În vederea stabilirii preţului arenzii s-au constituit comisii de plăşi din care făceau parte, pe lîngă un reprezentant al judeţului, cîte un reprezentant al proprietarilor şi ţăranilor. De asemenea, s-au constituit comitete locale formate din primarul şi secretarul comunei respective,

---

[4] Arhivele Statului Cluj, fond Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii şi comerţului, mapa 5/1918, f. 840.

[5] Arhivele Statului Bucureşti, fond Consiliul Dirigent, III, dos. 41/1920, f. 223.

[6] *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, Diverse, dos. 184, f. 235.

[7] *Idem*, fond Ministerul Propagandei Naţionale, studii şi documentare, dos. 213, f. 4.

[8] Arhivele Statului Cluj, fond cit., mapa 3/1919, p. 473.

[9] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., arhiva prefectului, doc. 270/1920.

perceptorul sau agentul comunal şi doi delegaţi ai sătenilor „aleşi din cei ce au mai puţin de 5 jugăre şi au fost mobilizaţi"[10]. Aceste comitete aveau ca sarcini: stabilirea şi împărţirea loturilor arendate a căror mărime era fixată în funcţie de inventarul viu şi mort de care dispuneau sătenii, precum şi de numărul braţelor de muncă din familia respectivă; repartizarea cuantumului arenzii pe membrii obştei „după dreptate"; adunarea arenzii şi plătirea acesteia la timp proprietarilor; îngrijirea ca suprafeţele arendate să fie folosite şi lucrate „în mod raţional", interzicîndu-se „a folosi în loc de plug sapa, a da locul propriu sau cel arendat sau subarendat, sau a lăsa locul propriu nelucrat"; a se îngriji ca cei cu pluguri să ajute în „schimbul muncii cu braţe pe cei care nu au putere de plug"; să ia măsuri pentru ca să „nu rămînă nici un loc arător nelucrat"; să dispună ca pămîntul primit de orfani, văduve şi invalizii de război care „nu dispun de putere de plug" să fie „arat în mod gratuit de cei cu pluguri, dar numai în cazul dacă respectivul nu dispune de ajutor familiar"; să se îngrijească „ca proprietarul să nu sufere nici o pagubă în averea lui". De asemenea, aveau sarcina de a lua măsuri drastice împotriva acelora care nu respectau normele de organizare şi funcţionare a obştilor. „Toţi aceştia — se arată în instrucţiunea privind sarcinile comitetelor locale — vor fi pedepsiţi şi li se vor lua fără considerare locul dat în arendă, iar la executarea reformei agrare se vor considera ca economi slabi, deci li se va da pămînt mai puţin"[11].

Constituirea obştelor de împroprietărire era considerată ca o necesitate pentru îmbunătăţirea situaţiei ţăranului, pentru organizarea şi sporirea producţiei agricole. „În special vă rugăm — sublinia un ordin al forurilor superioare — să ţineţi seama de principiul ca exploatarea pămînturilor să se facă cît de cît în mod raţional obligînd ţăranii arendatori: să lucreze bine pămîntul, să nu spargă telinile, să folosească locul arabil tot ca arător, iar unde moşia a fost lucrată pînă acum după o rotaţiune care condiţiona lăsarea unui anumit teritoriu ca ogor negru, această metodă să se menţină după posibilităţi şi acum, avînd a ogora obştea şi arendătorii acest teritoriu"[12]. Într-un referat din 2 noiembrie 1919 se propune, printre altele, a „se atrage deosebită atenţie atît sătenilor care vor lua pămînt, cît şi proprietarilor de moşii care urmează să fie expropriaţi, că sînt răspunzători de pămînturile rămase nelucrate şi că nu se va lua în considerare nici un pretext, fiind interesul statului ca toată suprafaţa arabilă să fie în întregime cultivată. De aceea, sătenii să nu se lăcomească a pune stăpînire pe pămînturile pe care nu le vor putea deocamdată munci, iar proprietarii să nu invoce că dacă pămînturile lor sînt supuse exproprierii, ei pot să le lase în părăsire. Atît unii cît şi alţii vor fi urmăriţi ca nesupuşi şi daţi în judecată"[13]. S-a avut în

---

[10] *Idem*, fond Comisia de expropriere şi împroprietărire a ţăranilor din jud. Mureş (1922—1940), dos. 297/1920—1930, f. 85.
[11] *Idem*, fond Prefectura judeţului Mureş, arhiva prefectului, doc. 270/1920.
[12] *Idem*.
[13] Arhivele Statului Cluj, fond cit., mapa 12/1919, f. 1146.

vedere totodată necesitatea creşterii şeptelului de animale în zonele unde sînt condiţii geografice avantajoase, a industrializării produselor agroalimentare: „Trebuie să li se spună ţăranilor din Ardeal — se arăta într-un document — că desfiinţarea graniţelor dinspre vechiul regat român nu înseamnă numai unirea tuturor românilor într-o singură ţară mare şi frumoasă, ci însemnează şi invadarea tîrgurilor noastre din regiunile muntoase cu belşugul cerealelor din mănoasa cîmpie a Dunării şi a Basarabiei, ceea ce va aduce o concurenţă foarte serioasă pentru cultura grîului şi porumbului din Transilvania. Asemenea nu vor putea susţine îndeajuns lupta vinurilor ardelene în faţa vestitelor podgorii din regiunile deluroase ale Munteniei, Moldovei şi Basarabiei, care stau înclinate spre sud în bătaia soarelui, care le favorizează în chip covîrşitor, dîndu-le superioritate necontestabilă. Şi se va spune încă plugarilor Ardealului că în schimb li se rezervă un frumos viitor pe urma creşterii vitelor, care nicăieri nu găsesc nutreţuri aşa de bune ca în văile munţilor Transilvaniei unde pot lua cel mai mare avînt fermele pentru prepararea brînzeturilor, unde turmele de oi dau lîna pentru fabricarea postavului, unde pot lua dezvoltare tăbăcăriile pentru prepararea pieilor. Industrializarea legumelor, a fructelor şi plantelor textile, apoi apicultura şi cultura viermilor de mătase, nicăieri nu pot lua dezvoltare, într-un grad mai mare, ca în Transilvania. Ce să mai vorbim de industrializarea lemnului din imensele păduri ardelene. Trebuie să li se pună în vedere ţăranilor noştri necesitatea schimbului de produse între bogăţiile dintr-o parte şi alta a ţării. Ţăranii noştri să nu fie lăsaţi însă exploataţi de negustori, care să le fure pe preţuri de nimic produsele muncii lor, ci trebuie îndemnaţi şi îndrumaţi serios pentru organizarea cooperativelor săteşti de vînzare şi cumpărare, ca din schimbul reciproc de produse să cîştige producătorii în primul rînd“[14].

În comunele unde lipseau moşii mari au fost arendate unele suprafeţe deţinute de ţărani înstăriţi. În toamna anului 1919, bunăoară, Consilieratul Agricol judeţean face cunoscut locuitorilor comunei Ţiptelnic că vor primi pămînt în arendă cu toate că nu există „o moşie mare din care să se poată împărtăşi şi invalizii, orfanii şi văduvele de război“. S-a luat această hotărîre în „interesul liniştirii populaţiei care pretinde să capete pămînt după cum capătă şi alte sate“[15].

Procesul de aplicare a arendărilor forţate în aşezările judeţului Mureş-Turda a cunoscut o curbă ascendentă, punctul culminant atingîndu-se în anul 1921. Conform literaturii de specialitate, situaţia arendărilor forţate în perioada 1919—1921 se prezintă astfel:[16]

---

[14] *Idem*, fond Direcţia agricolă Cluj, dos. 23 a/1920, p. 338.

[15] *Idem*, fond Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii şi comerţului, mapa 4/1919, p. 934.

[16] Emil Petrini, *Reforma agrară*, în *Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, 1918—1928*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 305.

Anul	Suprafaţa arendată (în jugăre)				
	arător	fînaţ	păşune	păşune de pădure	Total
1919	3.000	36	700	—	3.736
1920	30.000	453	1.000	—	31.453
1921	50.000	1.000	—	12.507	63.507
	83.000	1.489	1.700	12.507	98.696

Rezultă că, în comparaţie cu alte judeţe, situaţia se prezintă destul de bine, în sensul că în anul 1919 un număr de nouă judeţe au arendat o suprafaţă mai mică, iar în altele patru nu s-a aplicat sistemul arendărilor forţate (Alba Inferioară, Arad, Satu-Mare şi Timiş-Torontal).

În anul 1920, numai două judeţe din Transilvania au arendat suprafeţe mai întinse (Arad şi Timiş-Torontal), în 1921 menţinîndu-se aceeaşi ierarhie. Arendarea unor suprafeţe mai întinse începînd cu anul 1920 se explică, pe de o parte, prin înţelegerea de către ţărani a avantajelor sistemului arendării forţate, iar pe de altă parte, prin măsurile luate de autorităţile centrale şi locale pentru impulsionarea aplicării acestui sistem. Avem în vedere, de pildă, ordonanţa nr. 7.153 din februarie 1920, conform căreia făceau obiectul arendărilor forţate toate moşiile ce urmau a fi expropriate în baza Decretului lege de reformă agrară din septembrie 1919.

Materialul arhivistic cercetat ne-a oferit unele date ce vin, pentru anul 1919, în contradicţie cu cifrele indicate de literatura de specialitate. Dintr-un raport al regiunii IV agricolă rezultă, de pildă, că din cele cca 230 moşii din judeţele Mureş-Turda şi Tîrnava Mică s-au acordat ţărănimii, conform ordonanţei nr. 82/1919, cca. 65.000 jugăre, suprafaţă cu mult mai mare decît cea evidenţiată de autorul citat. Aceasta ne permite să tragem concluzia că, imediat după emiterea Ordonanţei nr. 82/1919, s-au luat măsuri grabnice pentru aplicarea în practică a prevederilor acesteia, obţinîndu-se rezultate care au determinat pe mulţi ţărani să privească cu încredere măsurile iniţiate de Consiliul Dirigent. Ţăranii din Lunca Mureşului, bunăoară, au declarat că sînt mulţumiţi de felul cum s-au aplicat arendările forţate, suprafeţele primite fiindu-le suficiente „pentru satisfacerea şi îndestularea nevoilor de păşune a comunei, care teritoriu întocmai a fost destul pentru cantitatea animalelor domestice mînate la păşunele de munte“[17].

În anul 1919 arendările forţate s-au aplicat în peste 60 de comune pe baza pertractărilor încheiate între obşte şi proprietari la sediul comunelor respective, în conformitate cu propunerile comisiilor locale, în perioada 16 aprilie — 5 mai 1919. Pertractările pentru plăşile Mureşului de Sus şi Niraj au fost date de comisia agricolă judeţeană. În cazul plăşilor

[17] Arhivele Statului Bucureşti, fond Comitetul agrar, judeţul Mureş, dos. 24/1927, f. 341.

Reghinul de Sus, Band şi Reghinul de Jos, arendările forţate au fost lăsate pe seama obştilor săteşti şi a proprietarilor, comisia judeţeană rezervîndu-şi dreptul de a interveni în cazul în care cei în cauză nu se vor înţelege. Din procesele verbale încheiate în prezenţa delegaţiilor comisiilor comunale şi a proprietarilor, a prefectului, primpretorului şi referendului agricol comunal, rezultă şi alte aspecte care merită, după părerea noastră, să fie prezentate. Astfel, se face menţiunea că suprafeţele respective „se vor pune la dispoziţia obştei pentru a se distribui celor mai lipsiţi". S-a avut în vedere, deci, satisfacerea, în primul rînd, a nevoilor ţărănimii sărace, ţinîndu-se seama de faptul că, în anul 1919, în judeţ erau 24.584 de săteni cu mai puţin de 5 jugăre pămînt şi 14.733 fără nici o bucăţică de teren, ceea ce reprezintă 16 la sută şi, respectiv, 9,58 la sută din numărul total al ţăranilor[18]. De asemenea, rezultă că obştile de împroprietărire din unele comune s-au angajat, cu ocazia luării în arendă a unor suprafeţe, de a permite păşunatul în aceste terenuri a vitelor proprietarului sau a celor aparţinînd personalului din serviciul acestuia. „Domnul baron Kemény — se arată în procesul verbal privind comuna Potoc — predă obştei comunale 150 jugăre păşune şi 1.200 jugăre păşunat de pădure aflătoare pe hotarul comunei, obligată fiind obştea a primi toate vitele slujbaşilor domeniului în tovărăşia ei şi îndatorată fiind tovărăşia a ceda din teritoriul esarendat 28 jugăre cad. cositor slujbaşilor domeniului"[19]. Pozitiv e şi faptul că multe obştii s-au obligat a permite folosirea pentru păşune a pămîntului arendat şi de către alte comune vecine, în cazul în care acestea nu aveau posibilitate de arendare a unor astfel de terenuri.

Comisiile s-au orientat bine în aplicarea dispoziţiilor privind arendările forţate în sensul că majoritatea contractelor încheiate de proprietari cu diferiţi ţărani, unii din ei înstăriţi, au fost anulate tocmai pentru a da posibilitate ca aceste suprafeţe să intre în folosinţa obştei. În acest fel s-a procedat, de pildă, în cazul comunei Aluniş, unde vechile contracte încheiate cu moşierii Farkas Gyula şi baronul Bánffy „de o parte, de altă parte cu singuraticii indivizi locuitori în comuna Aluniş, necorespunzînd acelor cerinţe impuse în ordonanţă", s-au declarat nevalabile. În comuna Cuieşd s-au anulat unele contracte deoarece arendarea pămînturilor nu s-a făcut „la cei mai săraci, lipsiţi, invalizi şi la acei a căror membri de familie sînt în serviciul militar". S-a avut în vedere, totodată, faptul că prin vechiul contract ţăranii au fost obligaţi „la lucru fără plată" un număr de zile, introducîndu-se clauza ca pentru aceste zile, dacă sătenii se obligă să le efectueze, proprietarii să „plătească plata uzuală"[20].

În fiecare proces verbal se face, la sfîrşit, menţiunea că „subarîndele şi speculaţiile de orice fel sînt strict oprite", obştile fiind „responsabile pentru orice pagube care s-ar cauza în proprietăţile exarendate

[18] Arhivele Statului Cluj, fond cit., mapa 3/1919, p. 474—475.
[19] *Idem*, p. 476.
[20] *Idem*

şi mai ales pentru cauzele ce s-ar face la păduri". Totodată, era interzis păşunatul în „pădurile oprite unde nici pînă acum nu s-a păşunat", primăriile comunale fiind „îndatorate a controla dacă se ţin toate normele prescrise în ordonanţa 82 şi în legea de păşunat, articolul XII/1894". În ceea ce priveşte întreţinerea corespunzătoare a drumurilor de hotar, adăpătorilor şi a păşunatului s-a indicat a „se observa din partea fiecărei tovărăşiri cu cea mai mare stricteţe legile existente"[21]. Aceste precizări oglindesc, pe de o parte, interesul pe care l-au acordat autorităţile menţinerii în condiţii corespunzătoare a păşunilor şi pădurilor, bogăţii deosebit de valoroase pentru dezvoltarea şeptelului de animale şi a industriei lemnului, iar pe de altă parte, stipularea răspunderii colective a sătenilor tocmai pentru a preîntîmpina unele evenimente asemănătoare cu cele din toamna anului 1918.

Prevederile referitoare la arendările forţate au fost citite în limbile română şi maghiară, ţăranii subliniind, cu această ocazie, că acestea sînt „în deplină conformitate cu voinţa lor"[22], ceea ce dovedeşte că autorităţile au ţinut seama, şi din acest punct de vedere, de prevederile Hotărîrii de la Alba Iulia.

Paralel cu sistemul arendărilor forţate, ţăranii din unele comune au continuat, în special în 1919, să lucreze suprafeţele însămînţate (prăşit, recoltat) şi fîneţele (cositul fînului) în sistemul muncii în parte; în schimbul muncii efectuate, ţăranului îi revenea o parte din produse, iar proprietarului două părţi. Acest lucru este evidenţiat atît de unele informaţii oficiale asupra stării agriculturii, cît şi de procesele verbale încheiate cu ocazia dării în arendă forţată a pămîntului moşierilor. Astfel, într-o revistă de specialitate se sublinia că „în judeţul Mureş-Turda şi Odorhei şi împrejurimi se execută mai preferabil cu ruptu şi cu plata în natură, adică din 10 clăi una a muncitorului"[23], iar într-un document se releva că în pericada 1919—1921, populaţia din Cozma, „fiind cea mai mizeră din acest ţinut", a „trăit lucrînd în parte a treia moşiile domeniilor pe hotarele Milaşului, Tonciului şi Fărăgăului"[24]. Comisia plăşii Mureşul de Sus este de acord, la 28 aprilie 1919, cu ocazia pertractării, ca ţăranii din Corunca să lucreze în parte cele 140 jugăre semănate cu porumb proprietatea grofului Toldalagi conform contractului încheiat anterior[25]. Baronul Bálintitt din comuna Ernei a dat ţăranilor în parte, pe de-a treia, circa 38 jugăre cositor, iar otava pe din două. De la moşierul Virág Domokos din Moişa, sărăcimea a luat în parte, pe de-a treia, 80 jugăre cositor şi, pe din două, 60 jugăre arător. Terenurile cu cartofi au fost date în parte pe a patra. Sătenii din Almoş au luat de la groful Teleki Ádám, 14 jugăre măzăriche pentru cosit în

[21] *Idem*, p. 477.
[22] *Idem*, p. 472.
[23] *Viaţa agricolă* (XI), nr. 18 din 15 septembrie 1920, pp. 597—598.
[24] Arhivele Statului Bucureşti, fond cit., dos. 27/1926—1931, f. 37.
[25] Arhivele Statului Cluj, fond cit., f. 472.

a patra, 40 jugăre luncă de cosit în a treia, otavă în a doua, iar 20 jugăre semănat cu porumb în a treia[26].

Numărul ţăranilor care au luat în parte pămîntul moşieresc ori al unor săteni înstăriţi era însă mult mai mic decît în perioada antebelică. Astfel, referindu-ne la 50 comune, pentru care avem date, rezultă că ţăranii au folosit în sistemul arendărilor forţate o suprafaţă estimată la 10.786 jugăre, iar în parte 1.302 jugăre[27]. Aceasta demonstrează că ţăranii socoteau sistemul arendării forţate mult mai avantajos şi ca urmare a crescut şi interesul lor pentru a lucra mai bine pămîntul arendat. Iată ce se arată într-o scrisoare adresată Comitetului agrar de către ţăranii din Topliţa: „Răsăritul nostru, România mare, ne-a readus însă libertatea munţilor, libertatea pămîntului românesc şi prin dispoziţiile arănzilor forţate s-a dat poporului nostru românesc un semn al dragostei şi dezrobirii promiţîndu-se că prin marea reformă agrară vom fi făcuţi iarăşi stăpîni pe moşiile foste ale strămoşilor şi părinţilor noştri dar acaparate de străinii asupritori ! Cu cît drag ne aducem aminte de sosirea armatei române şi de hora încinsă în hotarul acestei comune, cînd într-un suflet şi într-un gînd cîntam: Astăzi fraţilor români / Ne vedem iarăşi stăpîni / Pe ale noastre vechi moşii ! Da! Prevedeam a deveni iarăşi stăpîni pe moşia strămoşilor noştri... căci sutele de dorobanţi care au căzut luptînd ca eroi în hotarul acestei comune au îngrăşat pămîntul acestor munţi cu chiar sîngele lor şi dîndu-şi viaţa pentru dezrobirea acestui pămînt, pentru realizarea marelui ideal naţional"[28].

Din conţinutul actelor normative referitoare la arendările forţate se desprinde ideea înfăptuirii într-un timp cît mai scurt a reformei agrare, a trecerii pămîntului în proprietatea ţăranilor. De fapt, autorităţilor judeţene le erau clare deosebirile dintre arendările forţate şi reforma agrară, precum şi faptul că aceste arendări constituie prologul exproprierii moşiilor şi împroprietăririi ţăranilor. În decembrie 1919, prefectul, în corespondenţa purtată cu organele locale din Rîciul de Cîmpie, arăta: „Nu trebuie să confundăm legea pentru reformă agrară şi ordonanţele pentru arendare (82/A şi 7153/A) căci, dacă o facem, seducem poporul, naştem în el pretenţii exagerate, îl facem veşnic neîndestulit şi îl ducem la înstrăinare faţă de patrie şi conducătorii lui dintre care faceţi parte şi dumneavoastră. Căci reforma agrară este un op mare care va îndestuli fiecare ţăran sărac, îl va împroprietări şi astfel îi va da posibilitatea să trăiască după munca mîinilor sale, fără să lucreze de aici înainte în brazdă străină căci chiar această brazdă i se va da lui, expropriindu-se atît pămînt cît va fi lipsă pentru împroprietărire. Ordonanţă pentru arendare (82/A şi 7153/A) însă are numai scopul ca să nu rămînă necultivat nici un petec de pămînt pînă la înfăptuirea refor-

---

[26] *Idem.*
[27] *Idem*, f. 472—477.
[28] Arhivele Statului Bucureşti, fond cit., dos. 14/1927, f. 48.

mei agrare, deci Consiliul Dirigent ordonanţară numai exarîndarea respectivă"[29].

Rezultă, de asemenea, că, în elaborarea acestor acte normative legiuitorul a fost influenţat de sistemul obştilor săteşti din Vechiul Regat. „Poporul român de la ţară dezrobit curînd de sub stăpînirea apăsătoare a ungurilor — se arată într-o instrucţiune — n-a putut avea concursul statului pentru a-şi valorifica puterile de muncă prin asociaţii şi prin cooperative ca şi vechiul regat român, unde cu sprijinul statului s-au înfiinţat obştile şi cooperativele săteşti la adăpostul băncilor populare, de pe urma cărora s-a folosit foarte mult ţăranul muncitor, emancipîndu-se de sub povara grea a învoielilor agricole neomenoase şi scăpînd de cămătarii odioşi... În vederea reformei din Ardeal şi din celelalte părţi libere de sub unguri trebuie neapărat şi cît mai neîntîrziat înfiinţarea obştilor săteşti ca să ia asupra lor, sub controlul consilieratelor, pămînturile ce se expropriază, ca să le muncească în mod raţional pînă la împroprietărirea definitivă"[30].

Sistemul arendărilor forţate a avut o influenţă pozitivă asupra aşezărilor judeţului în sensul că, în perioada 1919—1921, suprafeţele cultivate şi producţia cerealieră au crescut, iar şeptelul de animale, în cea mai mare parte, a fost refăcut, ajungîndu-se la unele categorii de animale la o situaţie mai bună decît în perioada dinainte de război. Din datele statistice de care dispunem, situaţia suprafeţelor însămînţate se prezintă astfel:[31]

Anul	Suprafaţa însămînţată (în ha)					
	totală	grîu	secară	orz şi orzoaică	ovăz	porumb
1919—1920	46.819	21.066	465	4.434	8.556	22.300
1920—1921	80.405	14.753	1.060	9.939	10.033	44.600
1921—1922	58.453	21.763	461	4.538	8.305	23.386

Rezultă că, în comparaţie cu anul 1915, cînd s-au însămînţat 35.248 ha, suprafaţa însămînţată a crescut substanţial, maxima fiind atinsă în anul agricol 1920—1921, tocmai în perioada cînd întinderea terenurilor date ţăranilor în arendă forţată a sporit simţitor. În comparaţie cu perioada 1911—1915, suprafaţa însămînţată este însă mai mică, ceea ce demonstrează că în acea perioadă, cu toate că au sporit forţele pentru lucrarea pămîntului, urmările războiului nu au putut fi înlăturate în întregime.

[29] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., arhiva subprefectului, doc 2630/1919.

[30] Arhivele Statului Cluj, fond Direcţia agricolă Cluj, dos. 23 a/1920, p. 335.

[31] *Buletinul Agriculturii*, nr. 10—12/1921, pp. 174—187; 4—6/1922, pp. 126—133; 1—3/1923, pp. 313—321.

În ceea ce privește producția agricolă, se observă aceleași fenomene de creștere, lucru ilustrat de tabloul de mai jos:

Anul	Producția (în chintale)					
	totală	grîu	secară	orz și orzoaică	ovăz	porumb
1919—1920	399.750	50.087	15	19.740	114.283	215.625
1920—1921	712.649	101.325	6.935	80.683	55.406	468.300
1921—1922	663.461	211.257	4.202	53.376	80.608	314.018

Oscilația producției pe ani și la diferite categorii de cereale a fost determinată de mai mulți factori și anume: evoluția suprafețelor cultivate; lipsa forței de muncă; slabul inventar agricol; cererea de pe piață; condițiile climaterice care au culminat cu seceta din anul 1921. Cele mai întinse suprafețe cultivate aparțineau proprietarilor sub 100 ha, precum și obștilor de împroprietărire. Așa, de pildă, în anul 1920—1921, din cele 80.405 ha, o întindere de circa 30.000 ha a fost însămînțată de către obști, ceea ce demonstrează, încă o dată, rolul de stimulator pentru țărani pe care l-a avut sistemul arendărilor forțate[32].

Situația șeptelului de animale care se caracterizează pentru anii de întîlnire a deceniilor doi și trei, prin tendința de refacere și depășire a perioadei antebelice, se prezintă astfel:[33]

Anul	Numărul animalelor (în bucăți)				
	cai	bovine	oi	capre	porci
1911	13.071	44.624	129.024	4.135	31.802
1919	7.682	85.023	92.764	5.374	30.865
1920	10.104	86.780	55.784	6.783	24.952
1921	8.740	76.327	100.735	7.933	33.697

Șeptelul de animale cunoaște deci la unele categorii, ca bovine și porcine, un proces de refacere, ajungîndu-se la o situație mai bună decît în perioada antebelică. Creșterea numărului bovinelor a dat posibilitate țăranilor să-și lucreze în condiții mai bune pămîntul și, ca urmare, să obțină recolte mai bogate.

Cu tot rolul pozitiv pe care l-au jucat arendările forțate în viața așezărilor și agriculturii județului, ele n-au putut totuși să schimbe și să aplaneze contradicția de bază din lumea satelor, n-au avut darul să mulțumească pe deplin țărănimea. Locuitorii satelor erau nemulțumiți, de pildă, de faptul că unii proprietari au refuzat să le arendeze supra-

[32] *Idem*, nr. 1—3/1922, pp. 187—201.
[33] *Idem*, nr. 7—9/1921, pp. 148—149; 7—9/1922, pp. 130—137; 4—6/1923, pp. 178—183.

feţele de pămînt solicitate. În Corunca ţăranii au cerut autorităţilor să li se arendeze moşia bisericii reformate, dar protopopul s-a opus. În această situaţie, ţăranii şi-au manifestat deschis nemulţumirea, ceea ce a determinat autorităţile judeţului să-l oblige pe protopop a accepta doleanţele ţărănimii şi, ca urmare, să arendeze moşia respectivă obştei de împroprietărire. În comuna Band, din cauză că arendaşul proprietăţilor bisericii reformate s-a opus arendării suprafeţelor cultivabile, ţăranii au ameninţat că vor trece la acţiuni violente, ceea ce l-a determinat pe preotul reformat din Band să intervină la Consilieratul agricol judeţean[34]. Nemulţumiri s-au manifestat şi în comuna Răstoliţa, deoarece baronul Kemény Kálmán a refuzat să dea în arendă obştei o suprafaţă cultivabilă, cerînd ca terenul respectiv să fie lucrat în continuare în parte de către ţăranii săraci[35].

Puţinele acte oficiale care se păstrează în prezent din fondurile create de instituţiile judeţene în perioada 1919—1921 consemnează că unii ţărani erau impacientaţi de modul cum s-au aplicat ordonanţele referitoare la arendările forţate şi din cauza preţului pretins de către moşieri pentru pămîntul arendat. Aceste nemulţumiri s-au constatat, în special, în rîndul ţăranilor care ani de-a rîndul au luptat în tranşee, neputîndu-şi agonisi „ca cei ce au stat acasă", ca moşierii sau alte alemente care s-au îmbogăţit de pe urma războiului. Nemulţumirile acestora au continuat, în ciuda strădaniei autorităţilor de a-i lămuri că neajunsurile privind arendările şi întîrzierea reformei agrare se datoresc „greutăţilor ce se întîmpină în urma organizării noi româneşti şi în urma descompunerii ţării ungureşti, ale cărei guverne şi administraţii nu au făcut şi nu au pregătit nimic în interesul ţăranului român"[36].

În alte cazuri, e adevărat că în număr redus, actele oficiale consemnează nemulţumiri ale membrilor obştilor de împroprietărire cauzate de unele nereguli ce au avut loc în cadrul acestora. În comuna Cristeşti, bunăoară, unele suprafeţe arendate de societatea „Automobil forgalmi R. T." şi repartizate de comisie la 16 invalizi de război şi voluntari, au fost folosite de mandatarul obştei, de proprietarul plăşii Mureşul de Jos şi de secretarul Cercului Mureşeni. Comisia judeţeană, la 10 iunie 1920, avînd în vedere că „mandatarii tovărăşiei de arendare nu au dat teritoriul din chestie celor în drept şi aceştia nu au reclamat în termen şi nici mai tîrziu", redă suprafaţa respectivă societăţii în cauză. Se consideră că, ţăranii nereclamînd la termen, înseamnă că „nu au nevoie de acel pămînt". De asemenea, considerînd procedura celor trei ca abuz, a hotărît transferarea acestui caz prefecturii judeţului[37], ceea ce nu a determinat însă încetarea agitaţiei ţăranilor din comună.

---

[34] Arhivele Statului Cluj, fond cit., dos. 36/1922, f. 205.

[35] *Idem*, fond Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii şi comerţului, mapa 3/1919, f. 786.

[36] Arhivele Statului Bucureşti, fond Consiliul Dirigent, Secţia prezidială, dos. 4/1919, f. 144.

[37] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., doc. 12/1920, f. 1.

De o intensitate deosebită au fost nemulţumirile locuitorilor din Sebeşul de Sus, care au încheiat contract cu Societatea de produse de lemn din Deda-Bistra privind arendarea suprafeţelor de teren deţinute de aceasta în comună. Mobilul nemulţumirilor l-a constituit faptul că contractul s-a încheiat prin un cetăţean bogat din Deda, care nu a avut „atîtea vite proprii cîte ar păşuna în acea păşune şi dăduse păşunea în subarendă, speculînd pe subarendaşi". Sub presiunea ţăranilor, autorităţile au fost nevoite să anuleze contractele, iar păşunea respectivă să o dea în arendă obştei de împroprietărire[38].

Lupta dusă de ţărani împotriva tendinţei moşierilor de a nu arenda obştilor de împroprietărire suprafeţe deţinute a fost strîns legată de lupta împotriva celor care din diferite motive, obiective sau subiective, au contribuit la tergiversarea reformei agrare sau la aplicarea necorespunzătoare a dispoziţiilor referitoare la arendările forţate. Aceasta rezultă, de pildă, cu deosebită pregnanţă din lucrările conferinţei electorale din 23 septembrie 1919 ţinută în Band, cu care ocazie delegaţii au hotărît „să se facă intervenţia necesară la locurile competente ca reforma agrară să se înfăptuiască în timpul cel mai scurt, avîndu-se în vedere înainte de toate şi mai presus de toate scopul principal al reformei agrare, care este împroprietărirea ţăranilor", iar „pămîntul care pe baza reformei agrare este a se expropria să se dea de pe acum în arîndă obştilor de arîndare şi aşadar arîndarea să nu se condiţioneze de învoirea prealabilă a proprietarilor". Dezbaterile au evidenţiat, de asemenea, că nemulţumirea ţăranilor e foarte mare, „încît pe drept trebuie să fim îngrijoraţi pe viitor" datorită faptului că factorii competenţi, care dezbat cererile de arendare „înainte de toate menajează interesele proprietarilor de pămînt, neîndestulîndu-se nici măcar 25% a nevoilor ţărăneşti[39].

Problemele ridicate de ţărani în consfătuirea de la Band au avut ecou favorabil nu numai în lumea satelor, dar şi în rîndul unor oficiali care, în dialogul purtat cu prefectul, au subliniat necesitatea ca, acolo unde se simte nevoie de pămînt, să se „exproprieze moşii şi mai mici de 200 jugăre", iar „pămîntul arendat unor persoane care-l lucrează cu ajutorul sătenilor să fie trecut în folosinţa acestora"[40].

În primăvara anului 1920, în baza unui ordin al Consiliului Dirigent s-a trecut la „cercetarea amănunţită şi strîngerea cît mai grabnică a tuturor datelor statistice, pe temeiul cărora să se razime studierea serioasă a chestiunilor de viaţă care agită toate minţile patriotice din ţara noastră"[41]. S-au întocmit, pe comune şi plăşi, tablouri cu moşiile propuse a fi expropriate şi s-au activizat comisiile locale din care făceau parte secretarul comunei, primarul, preotul, judecătorul şi 2—3 săteni aleşi de către ţărani. La nivelul plăşilor, aceste tablouri au fost anali-

---

[38] Arhivele Statului Cluj, fond cit., dos. 3/1919, f. 680.
[39] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., arhiva prefectului, doc. 2630/1919.
[40] *Idem.*
[41] Arhivele Statului Bucureşti, fond cit., reforma agrară, dos. 1/1920, f. 11.

zate de Comisia de ocol formată din un judecător de ocol sau tribunal, agronomul regional şi un delegat al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor. „Cu onoare vă raportez — se arată în telegrama adresată Consiliului Dirigent de către prefect la sfîrşitul lunii octombrie 1920 — că s-au luat măsuri de lipsă pentru executarea lucrărilor referitoare la reforma agrară. Primpretorii raportează că tablourile de expropriere sînt deja înaintate comisiilor locale, tot aşa s-au înaintat şi cererile pentru arendarea forţată, iar celelalte lucrări sînt toate în curgere"[42]. Comisiile locale, în afară de cele din plasa Bandul de Cîmpie, şi-au desfăşurat însă lucrările, din lipsă de judecători, foarte încet. În plăşile Mureşul de Jos şi Mureşul de Sus, de pildă, pînă în vara lui 1920, numai în două comune comisiile au terminat lucrările, iar comisia judeţeană nu şi-a început activitatea[43]. În această situaţie, ţăranii considerau, pe bună dreptate, că de întîrzierea lucrărîlor de reformă agrară se fac vinovate, în primul rînd, organele locale ale puterii de stat şi în special funcţionarii care se ocupau de rezolvarea acestei probleme. „Am făcut rapoarte subprefecturii arătînd cazuri concrete unde secretarii nu satisfac cererile noastre, dar în zadar. Cu onoare vă rog să binevoiţi a interveni locului în drept ca secretarii să capete ordin să dea mai mare importanţă tuturor chestiunilor de reformă agrară şi statistică" — se arată în raportul Consilieratului agricol judeţean adresat la 21 noiembrie 1920 Comitetului agrar[44].

Pentru impulsionarea lucrărilor de reformă agrară s-au difuzat în satele judeţului Mureş, în luna mai 1920, 750 exemplare din „Înştiinţarea" Comitetului agrar în care se subliniază necesitatea urgentării împroprietăririi ţăranilor, în care scop comisiile însărcinate cu stabilirea întinderii pămîntului expropriat precum şi a dreptului fiecărui sătean la pămînt „să păşească neîntîrziat la faţa locului", iar după terminarea lucrărilor de expropriere şi întocmirea listelor cu cei îndreptăţiţi să „înceapă împărţirea pămîntului şi darea lui la săteni în stăpînire de veci". Se precizează ca, pînă la terminarea acestor lucrări, sătenii să folosească pămîntul ce li se cuvine după lege, plătind arenda forţată. „Guvernul înţelege că, în ceea ce priveşte suprafaţa ce urmează a se expropria precum şi felul împărţirii pămîntului între cei îndreptăţiţi, să aplice întocmai decretul-lege privitor la reforma agrară din Transilvania, Banat şi părţile ungurene, aşa cum a fost votat la Marele Sfat Naţional de la Alba Iulia, în şedinţa de la 12 august 1919"[45].

Aşa după cum consemnează şi actele oficiale, în judeţ era o nemulţumire generală, generată în special din cauza neîmpărţirii pămîntului promis. S-a ajuns pînă acolo încît aceste nemulţumiri s-au transformat în adevărate revolte. În ziua de 12 mai 1921, bunăoară, peste 200 de ţărani aflaţi la tîrg în Reghin, după ce au ameninţat cu moartea pe un

[42] *Idem*, II, dos. 9/1921, f. 14.
[43] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., doc. 78/1920.
[44] Arhivele Statului Bucureşti, fond cit., I, dos. 9/1919, f. 72.
[45] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., doc. 91/1920.

deputat şi au cerut aplicarea neîntîrziată a reformei agrare, au atacat cu furie farmacia din oraş, unde s-a refugiat un politician care în dese rînduri a luat atitudine ostilă doleanţelor ţăranilor. Pentru a potoli furia ţărănimii şi a preîntîmpina extinderea revoltei, s-a apelat la ajutorul forţei publice[46]. Astfel de nemulţumiri s-au constatat şi în plăşile Band, unde „populaţia începe a se enerva din cauza neînfăptuirii reformei agrare", şi Miercurea Nirajului, unde „spiritul populaţiei este agitat din cauza reformei agrare". Nemulţumiri s-au semnalat, în special, din partea văduvelor, orfanilor şi invalizilor de război care „sau de loc nu, sau foarte întîrziat ajung la drepturile lor". Pentru a linişti spiritele şi, în special, revolta ţăranilor din comunele Berghia, Pogăceaua, Rîciu, Şincai şi Mădăraş, care au luat forme deosebit de ascuţite, autorităţile au apelat la ajutorul preoţilor şi învăţătorilor pentru „a susţine în popor speranţa sigură că această reformă se va executa în curînd"[47].

Promisiunilee făcute ţăranilor, intervenţia directă a prefectului, care s-a deplasat în mai multe comune pentru a potoli spiritele, precum şi ordinele drastice date primpretorilor de a lua măsuri împotriva celor bănuiţi că se află în fruntea ţăranilor, n-au avut darul să potolească nemulţumirile şi revolta locuitorilor aşezărilor judeţului Mureş. Ca urmare, frămîntările ţărăneşti vor continua în tot cursul anului 1921 şi la începutul anului 1922, cînd a început să se aplice şi în judeţ legea de reformă agrară. Edificator din acest punct de vedere este ordinul circular al prefectului din 3 februarie 1922, în care se cere primpretorilor să „înainteze parchetului" pe cei care agită spiritele în problema agrară şi să „avizeze populaţia rurală că reforma agrară se va executa în timpul cel mai scurt"[48].

Nemulţumirile ţăranilor s-au concretizat, de asemenea, în luarea unor atitudini deschise împotriva moşierilor şi arendaşilor, mergîndu-se pînă la ocuparea cu forţa a pămîntului acestora sau a proprietăţilor statului. Aşa, bunăoară, ţăranii săraci din Chiherul de Sus au pătruns cu forţa în pădurea bisericii şi au refuzat să mai lucreze „în brazda altuia", exemplul lor fiind urmat şi de ţăranii din alte comune din zona de munte, care erau nevoiţi să-şi cîştige existenţa muncind „lanurile domnilor de pe cîmp"[49].

O deosebită amploare a cunoscut acţiunea ţăranilor din Caşva, prin ocuparea şi devastarea pădurii parohiei greco-catolice pe o întindere de 20 jugăre. Sătenii, în calitate de foşti urbarialişti, îşi revendicau dreptul de folosire a acestei păduri care, cu decenii în urmă, a fost proprietatea lor. Conflictul dintre biserică şi ţărani a izbucnit la 16 ianuarie 1919, cînd sătenii au hotărît să taie pădurea şi să folosească lemnele respective pentru construcţii şi foc. Această hotărîre a obştei trebuia să fie aprobată de autorităţile silvice, dar „poporul nerăbdător nu a putut aş-

[46] *Idem*, doc. 15/1921.
[47] *Idem*, doc. 3/1921.
[48] *Idem*, doc. 160/1922.
[49] Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R.S. România, Secţia istorică, colecţia de documente a Bibliotecii centrale din Blaj, anul 1918, doc. 435/1919.

tepta aprobarea". Intervenţia protopopului din Reghin n-a putut pune capăt „prevaricărilor păgubitoare bisericii". Resortul de interne din cadrul Consiliului Dirigent ordonă prefectului la 6 iunie 1919 ca, pînă la sfîrşitul lunii, să cheme la reşedinţa judeţului pe protopopul din Reghin, preotul din Caşva şi pe 4—5 reprezentanţi ai ţăranilor pentru a cunoaşte situaţia în scopul „aplanării conflictului pe cale paşnică punînd părţilor interne în vedere urmărirea eventualului proces". Se ordona ca, în cazul în care preotul are dreptate, să atragă atenţia sătenilor „că nu pot intra cu de la sine putere în folosinţa pădurii, ci vor trebui mai înainte să-şi valideze dreptul lor pe cale judecară". Se ordonă, de asemenea, a nu „permite devastarea pădurii" şi să „ia măsurile de lipsă ca să se reîntroneze ordinea şi în această privinţă". Din ancheta efectuată de către prefect rezultă că ţăranii au fost frustraţi în cursul anilor de dreptul lor asupra pădurii, deoarece aceasta îşi trage originea din proprietăţile foştilor iobagi. Cu ocazia segregării, preotul a căpătat o sesie întreagă, iar învăţătorul o jumătate. Sesia parohială a fost tăiată din cea a foştilor iobagi şi schiţată în aşa fel încît la cartea funduară nu mai apare că este proprietatea iobagilor. Preoţii, în decursul anilor, sub presiunea ţăranilor, au admis ca această pădure să fie folosită în comun. Din 1907 însă noul preot a pretins ca pădurea să se folosească conform intabulării, ceea ce „unora din poporeni nu le-a convenit pentru că sesia parohială în natură este cu mult mai mare decît este în cartea funduară". Ţăranii nu s-au mulţumit numai cu ocuparea pădurii respective, ci au intentat un proces preotului. Forul prim a respins însă cererea acestora, dînd dreptate preotului care, fără a aduce probe viabile, a lămurit completul de judecată că, „cu ocazia segregării, toată pădurea aceea care schiţîndu-se s-a intabulat ca porţiune canonică a parohului şi care formează un întreg bine determinate". De asemenea, instanţa a ordonat primpretorului plăşii „ca să ia măsuri ca cazul acesta să nu se mai poată repeta şi pe cei vinovaţi să-i pedepsească"[50].

Ocupările de pămînt s-au extins în anul 1920. Astfel, locuitorii din Cîrlibaba au intrat cu forţa pe domeniul statului, iar cei din Corunca au ocupat cele 44 jugăre de vie ale grofului Toldalagi. În faţa acestei situaţii, primpretorul plăşii Mureşul de Sus a cerut prefectului să aprobe înarmarea vigiliilor, deoarece în caz contrar „încontinuu vor fi puse furturile, ceea ce va însemna din punct de vedere public o însemnată pagubă"[51].

O amploare deosebită au cunoscut frămîntările ţăranilor de pe domeniul Societăţii agricole din Mureşeni din primăvara anului 1919. Ţăranii au atacat cu furie bunurile societăţii pe care le-au confiscat şi împărţit între ei şi au pătruns cu forţa în două păduri din zona comunei, pentru a tăia lemne de foc şi a-şi paşte vitele. Deoarece ajutorul cerut de la Comandamentul Diviziei a 6-a Tg. Mureş a întîrziat, direcţia societăţii a fost nevoită a lua „măsuri de apărare" pentru „a împiedica

[50] *Idem*, doc. 420/1919.
[51] Arhivele Statului Bucureşti, fond cit. II, dos. 29/1919.

lăţirea bolşevismului", în sensul că a înarmat o parte din personal şi a început lupta împotriva ţăranilor. Această încercare a eşuat, ţăranii continuînd a devasta bunurile societăţii, atacînd cu arma pe inspectorul domeniului „chiar în apartamentul său"[52].

Inspectorul general administrativ pentru Transilvania, Banat, Crişana, Satmar şi Maramureş, îngrijorat de faptul că „locuitorii cotropesc prin încălcare pămînturile statului şi ale particularilor pentru a-şi face loc de arătură şi păşuni", cere prefectului judeţului să ia cele mai severe măsuri „pentru ca astfel de cazuri să nu se mai întîmple". De asemenea, se ordonă ca ţăranii să fie sfătuiţi a avea „răbdare, căci s-au dat ordine ca lucrările de expropriere şi împroprietărire să înceapă imediat", iar în cazul în care aceştia „ar refuza să intre în legalitate", să folosească împotriva lor „jandarmeria şi armata"[53].

Documentele vremii demonstrează că ţăranii judeţului Mureş-Turda n-au avut „răbdare" deoarece erau conştienţi că pe baza Decretului-lege din septembrie 1919, cu întreg conţinutul lui bun, nu s-ar fi putut rezolva problema agrară în spiritul Hotărîrii de la Alba-Iulia.

O intensitate deosebită au cunoscut-o frămîntările ţăranilor din primăvara şi vara lui 1919, din zona Sovata şi Topliţa, îndreptate împotriva exploatatorilor. Astfel, la sfîrşitul lunii martie sătenii din regiunea Praid-Sovata, după ce au oprit trenul ce circula pe linia Praid—Tîrgu Mureş şi au debarcat pe călători, s-au îndreptat spre Sovata unde, căutînd să devasteze bunurile celor bogaţi, au fost nevoiţi să lupte cu jandarmii. De aici au ajuns la Praid, unde au fost întîmpinaţi cu focuri de armă de către jandarmi, trei dintre conducătorii răscoalei fiind arestaţi. Cu toate că de la Tîrgu Mureş au fost trimişi 200 de soldaţi, răsculaţii au reuşit să ocupe gara Praid şi să devasteze cazarma militară de aici[54]. În Topliţa, cu ocazia prezentării sub arme a celor din urmă trei contingente, „feciorii au denegat ascultarea, cerînd să li se plătească banii la care au drept", lor alăturîndu-li-se şi alţi ţărani din comună. În momentul cînd jandarmii au arestat pe conducătorii mulţimii răsculate, „feciorii întregii comune s-au aruncat şi scăpat din mîna jandarmilor pe cei deţinuţi"[55].

În faţa valului de nemulţumiri ce a cuprins lumea satelor, autorităţile locale au luat măsuri pentru aplicarea cu stricteţe în judeţ a ordinului nr. 41822 din 27 decembrie 1919 emis de Direcţia siguranţei generale conform căruia jandarmeria, armata şi prefectura trebuiau, pe baza investigaţiilor făcute, să ia măsuri în cazul în care se semnalează mişcări ţărăneşti[56]. Acest ordin reflectă o realitate: extinderea nemulţumirilor ţăranilor din cauza întîrzierii lucrărilor de expropriere şi a neprimirii pămîntului promis, a teamei autorităţilor de frămîntările ţărăneşti. De

---

[52] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., doc. 58/1919.
[53] *Idem*, doc. 111/1920.
[54] *Idem*, doc. 46 şi 1932/1919.
[55] *Idem*, doc. 55/1918.
[56] *Idem*, arhiva subprefectului, doc. 1/1920, f. 1.

fapt, însuşi Consiliul Dirigent a fost nevoit să recunoască într-un ordin trimis prefecturii la 11 aprilie 1920 că în toate judeţele Transilvaniei sînt nemulţumiri nu numai din partea ţăranilor, dar chiar a unor persoane oficiale datorită tergiversării începerii lucrărilor de reformă agrară. Se cere a se lua toate măsurile necesare pentru „potolirea poporului", iar oficialităţile să fie „precaute şi rezervate în atitudinile şi cuvintele pe care le întrebuinţează purtînd grijă ca cei care aţîţă poporul să fie traşi la răspundere". De asemenea, se ordonă — şi aceasta ca urmare a nemulţumirilor provocate de comportarea brutală a jandarmilor în activitatea de „potolire" a satelor — ca jandarmii să fie instruiţi asupra modului cum să se poarte pentru a evita brutalităţile"[57]. Aceste măsuri n-au reuşit însă să potolească furia ţăranilor împotriva jandarmilor, instrumente oarbe în mîna organelor puterii de stat. După cum rezultă dintr-o circulară a prefectului adresată primpretorilor, multe comune „au luat faţă de jandarmi o atitudine ostilă, agitînd contra acestei instituţii, aşa că jandarmeria abia îşi mai poate îndeplini serviciul". Se ordonă primpretorilor să „păşească în legătură cît se poate de strînsă cu jandarmeria, dindu-i ajutorul cuvenit de cîte ori cer împrejurările"[58].

Starea de spirit specifică judeţului în perioada 1919—1921 a fost surprinsă destul de bine într-un raport al prefecturii, în care se menţionează: „... după cum arată faptele şi precum reiese şi din rapoartele primpretorilor, e o nemulţumire generală. Această nemulţumire o produce mai cu seamă faptul că întîrzie împărţirea pămîntului promis aşa de mult, apoi rechiziţionările prea dese şi din cale afară prea severe a alimentelor de la producători şi rechiziţionările cailor în continuare. Economilor li se lasă de tot prea puţine bucate şi e absolut exclus ca să poată ieşi pînă la recolta viitoare de care ne mai despart încă multe luni. Acum luîndu-li-se şi caii nu pot nici pămîntul să-l lucreze cum se cere. Nemulţumirea generală o mai potenţează şi faptul că cei care au fost demobilizaţi nu şi-au primit taxele asigurate lor prin guvernul ungar. În judeţul meu mai cu seamă comunele româneşti nu şi-au putut ridica sumele necesare pentru a plăti pe cei demobilizaţi, pe cînd comunele ungureşti toate le-au primit deja"[59].

Lupta locuitorilor judeţului Mureş-Turda, din perioada 1919—1921, pentru pămînt, pentru lichidarea marii proprietăţi, se încadrează organic în lupta dusă de masele populare din ţara noastră împotriva moşierilor, pentru înfăptuirea unei reforme agrare democratice. Ea n-a fost zadarnică. În vara anului 1921 se votează legea pentru reforma agrară, iar în 1922 se trece la aplicarea prevederilor ei şi în judeţul Mureş-Turda.

---

[57] Arhivele Statului Bucureşti, fond cit. reforma agrară, dos. 1/1920, p. 13.
[58] Arhivele Statului Tg. Mureş, fond cit., arhiva prefectului, doc. 91/1920.
[59] *Idem*, doc. 55/1919

DAS AGRARPROBLEM UND DIE LAGE DER BAUERN IM KREIS MUREŞ-TURDA IN DER ZEITSPANNE 1919—1921

(Zusammenfassung)

Die vom Verfasser geformten Schlussfolgerungen haben als Grundlage ein dauerhaftes Quellenmaterial welches von den verschiedenen zentralen oder lokalen Instituten in der Zeitspanne 1919—1921 geschaffen wurden.

In dem ersten Teil der Arbeit wird die Art und Weise analisiert in welcher die von dem „Consiliul Dirigent" getroffenen Massnahmen betreff der erzwungenen Verpachtungen im Distrikt Mureş-Turda durchgeführt wurden, sowie den positiven Einfluss welchen diese auf die allgemeine Entwicklung des Landwesens und des Ackerbaues in dieser schönen rumänischen Zone hatten.

Der zweite Teil veranschaulicht anhand eines reichen, bisher unbekannten Archivmaterials den Kampf der schwer arbeitenden Landbevölkerung für Boden und für die Beseitigung des Grossgrundbesitzes. Die Bauernunruhen aus der Periode 1919—1921 haben durch die Art und Klarheit der verfolgten Objektive offen und deutlich das Problem des Übertragens des Bodens aus dem Eigentum der Grossgrundbesitzer in jenem der Bauern gestellt. Diese reihen sich organisch in dem Kampf der Volksmassen aus Rumänien gegen die Grossgrundbesitzer ein, für die Verwircklichung einer demokratischen Agrarreform im Sinne des historischen Aktes vom 1 Dezember 1918 der in Alba Iulia geschlossen wurde.

STAREA DE SPIRIT A POPULAŢIEI ÎN PERIOADA DE APLICARE A LEGII DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1921 ÎN JUDEŢUL TÎRNAVA MARE

VASILE POPA

Privită obiectiv, reforma agrară din 1921 din România trebuie înţeleasă ca o măsură impusă de necesităţile economice obiective ale ţării, de repartizarea inegală a proprietăţii funciare, de lupta îndelungată a ţărănimii pentru pămînt, de frămîntările sociale în general şi de interesele economice şi politice ale burgheziei.

Această reformă avea misiunea de a remedia măcar parţial o nedreptate de ordin economic şi, în acelaşi timp, de a determina o întărire a poziţiei burgheziei prin slăbirea economică şi politică a moşierimii.

Pentru a ne face o imagine mai clară asupra reformei agrare, este important să urmărim şi atitudinea oamenilor, a celor care au aşteptat să primească pămînt, a celor care au fost însărcinaţi să aplice legea, precum şi a celor care, din lipsă de pămînt au devenit muncitori în fabrici pentru a-şi putea asigura existenţa. Faptele care s-au întîmplat sînt multe şi variate. Noi ne vom referi, însă, doar la cîteva mai importante, începînd cu abuzurile.

Chiar în adunarea deputaţilor s-a ridicat problema că agronomul Pavloviciu şi inginerul silvic Stănescu foloseau de la data exproprierii 23 de jug şi 844 stp. pămînt din cel mai bun, iar îndreptăţiţii nu au fost satisfăcuţi toţi nici pînă la data de 13 decembrie 1927. Este vorba de oraşul Mediaş. Se cerea o revizuire generală a împroprietăirii, pentru a pune capăt abuzurilor, precum şi o anchetă severă, obiectivă şi nepărtinitoare pentru a nu se mai spune că „legea e pentru unii mumă, pentru alţii ciumă"[1].

Deputatul Dionisie Roman, în şedinţa din 12 decembrie 1927 a făcut o comunicare din care se desprind următoarele:

„În Mediaş au rămas vreo 200 îndreptăţiţi fără locuri de casă. Comisia de ocol — foarte corect — pentru a satisface cerinţele, a mai expropriat şi de la o femeie văduvă cu 4 copii, 3 jug. şi 684 stp. şi de la oraşul Mediaş 5 jug. şi 1146 stp. Aceste terenuri au fost vîndute — îndreptăţiţii nu au fost satisfăcuţi — în tăcere pentru un preţ de batjocură şi anume 3 jug. şi 683 stp. consilierului agricol Ionescu din Sighişoara cu 34.263

---

[1] *Arhivele Statului Bucureşti, Arhiva Istorică*, fondul Consiliului de Miniştri, dos. 21/1927, p. 198.

lei, iar cel de 5 jug. 1146 stp. agronomului regional Pavloviciu Alexandru din Mediaş cu 68.600 lei."

Dovada elocventă că terenurile valorau mult mai mult la data respectivă este faptul că oraşul Mediaş, avînd nevoie de un loc pentru tîrgul de porci, sta în tîrg cu agronomul Pavloviciu care cerea pentru acest loc peste 4 milioane lei.

Apoi, adresîndu-se camerei, deputatul D. Roman a spus: „ori exproprierea continuativă din chestiune a fost necesară şi atunci din acest teren trebuie satisfăcuţi şi cei îndreptăţiţi la locuri de casă, pentru care s-au şi făcut — după cum spune comisia — această expropriere succesivă, sau nu a fost necesară şi atunci nu mai era permisă exproprierea şi terenurile acestea trebuiau lăsate proprietarilor". În continuare — Dionisie Roman — a cerut anularea contractelor de vînzare-cumpărare, aprobate de Casa Centrală de Împroprietărire[2].

Un alt caz se referă la Şerban Ioan din Sighişoara, fost soldat în Regimentul 18 Gorj şi demobilizat în 15 iunie 1918, care, adresîndu-se prefectului la data de 5 februarie 1929, cerea să fie împroprietărit. Acesta spunea că de multe ori i s-a răspuns că nu este pămînt, dar spre Albeşti (jud. Tîrnava Mare) pămîntul a fost atribuit domnului Anton Iorgu, fost agronom, care l-a dat să fie lucrat de Maria Filip[3], care a fost în serviciul său. Acestea sînt numai unele dintre abuzuri, dar tipice, care trădează tendinţa ce o aveau funcţionarii statului de a se căpătui chiar şi prin nedreptăţirea a sute de oameni, fără să mai vorbim de nedreptăţirea unor cazuri izolate.

Cu toate că reforma agrară din 1921 este recunoscută ca cea mai importantă reformă înfăptuită pînă atunci, un număr foarte mare de îndreptăţiţi au fost privaţi de dreptul de a fi împroprietăriţi. Dovada nu trebuie căutată în altă parte, ci în numărul mare de plîngeri adresate de-a lungul anilor, verbal sau în scris, diferitelor autorităţi. Acest lucru se poate exemplifica cu cîteva cazuri:

La data de 6 octombrie 1928, Gheorghe Florea şi vecinii, în număr de 11, s-au adresat consilierului agricol din Sighişoara, reclamînd faptul că în anul 1850 părinţii lor şi-au făcut case pe o întindere de 200—300 m² la cca 100 m de localitatea Augustin, pe un teren proprietatea comunei. Pe baza legii, aceştia aveau dreptul să fie împroprietăriţi ca embaticari, dar comuna a vîndut terenul proprietarului de cărbuni din Căpeni, care pînă la urmă a renunţat la exploatare. Petiţionarii invocau motivul că au participat la războiul mondial şi cu toate acestea au fost omişi de pe tabelele de îndreptăţiţi[4]. Situaţia acestor cetăţeni a rămas nerezolvată chiar şi după ce agronomul şef l-a informat pe consilierul agricol că: „cele 11 familii au devenit taxalişti din 1918 şi au dreptul la împroprietărire"[5].

---

[2] *Ibidem*, pp. 206—207.
[3] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Reforma agrară, dos. 70, p. 83.
[4] *Ibidem*, dos. 13, p. 3.
[5] *Ibidem*, p. 6.

Din numeroasele cereri făcute de ţărani pentru a fi împroprietăriţi mai pot fi menţionate cele ale locuitorilor: Gorcea Ioan[6] din comuna Augustin; 7 cetăţeni foşti voluntari din comuna Rupea[8]; Gligor Barta[9] din comuna Rupea; 19 cetăţeni foşti voluntari la Darniţa şi în Italia din comuna Şeica Mare[10]; 11 cetăţeni din comuna Vînători[11] ; Dumitru Cula din comuna Vînători[12]; tot din comuna Vînători au mai cerut să fie împroprietăriţi Nicolaie Ferezan, fost voluntar[13]; Ioan Iacob, invalid[14]; Sofia Bercan, văduvă cu 2 copii[14]; Nicolae Damian, om sărac cu 4 copii[15]; Gheorghe Keul şi Ioan Ziheli, saşi din Sighişoara[16]; Ilie Babeş din Sighişoara, care a participat la războiul din 1914—1918, fiind prizonieri în Italia, şi care s-a întors ca voluntar[17]; 200 cetăţeni îndreptăţiţi din oraşul Mediaş, a căror împroprietărire s-a cerut în parlament la data de 12 decembrie 1927 de către deputatul Dionisie Roman[18], 23 cetăţeni din Crihalma, invalizi şi orfani[19]; Orbu Avram din comuna Vărd, decorat cu „Virtutea Militară" clasa a II-a[20]; 37 locuitori din comuna Ţelina, în mare parte văduve, orfani şi invalizi de război, care au fost „în mod abuziv respinşi de la împroprietărire". În acest ultim caz preotul ortodox Ioan Totoşan a cerut „să se cerceteze şi să fie pedepsiţi vinovaţii"[21]. Locuitorul Grigore Stanciu a înaintat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor o plîngere în numele a 60 de ţărani din comuna Agîrbiciu, referitoare la dreptul acestora de-a fi împroprietăriţi. În plîngere se menţiona faptul că s-a încălcat art. 14 din legea pentru reformă agrară. De asemenea, se arăta textual că „suferim lipsă şi sărăcie din cauză că n-avem pămînt de recoltă". Se mai arată în plîngere că „sărăcimea cere înlăturarea delegaţilor din cauză că delegaţii au astupat drepturile noastre, a săracilor, sărăcimea cere să-şi aleagă delegaţi din sînul lor". În anexă se află procesul-verbal de alegere a delegaţilor sărăcimii şi lista cu semnăturile celor 60 de locuitori săraci[22].

Numeroasele plîngeri care au fost menţionate nu sînt altceva decît o manifestare a revoltei ţăranilor faţă de nedreptăţile care li s-au făcut, iar plîngerea locuitorilor din Agîrbiciu poate fi considerată ca o manifes-

---

[6] *Ibidem*, p. 41.
[7] *Ibidem*, dos. 34, p. 219.
[8] *Ibidem*, dos. 35, p. 301.
[9] *Ibidem*, dos. 42, p. 11.
[10] *Ibidem*, dos. 66, p. 88.
[11] *Ibidem*, p. 144.
[12] *Ibidem*, p. 166.
[13] *Ibidem*, p. 224.
[14] *Ibidem*, p. 231.
[15] *Ibidem*, p. 149.
[16] *Ibidem*, p. 67.
[17] *Ibidem*, p. 71.
[18] *Ibidem*, p. 78.
[19] *Arhivele Statului Bucureşti, Arhiva Istorică*, fondul Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dos. 21/1927, p. 206.
[20] *Ibidem*, fondul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, dos. 272, p. 5.
[21] *Ibidem*, p. 68.
[22] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Camera agricolă, dos. 108, p. 115.

tare hotărîtă, care dovedeşte conştiinţa ridicată a ţăranilor şi voinţa lor fermă de a îndrepta lucrurile.

Drăguş Gheorghe a înaintat plîngerea unui număr de 24 de locuitori ai comunei Albeşti, invalizi, orfani şi văduve de război, Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, în care arăta situaţia jalnică a acestora şi faptul că, nefiind împroprietăriţi pe baza legii de reformă agrară din anul 1921, nu puteau ieşi la liman.

În memoriu se arată că din interese politice a fost împroprietărit avocatul Ioan Ioanovici din Sighişoara cu 12 jugăre, teren pe care nu-l lucrează, ci îl dă în arendă. De asemenea, se mai arată că au fost împroprietăriţi şi alţi cetăţeni care nu erau îndreptăţiţi.

În continuarea memoriului se preciza că „sîntem în lipsă atît de hrană, cît şi de lemne pentru încălzit. Vă rugăm să binevoiţi a interveni locului în drept şi să se ieie pămîntul dat celor ce n-au fost în drept şi să ne împroprietărească şi pe noi atîţia necăjiţi şi lipsiţi care sîntem subscrişi în această cerere, din care cea mai mare parte n-are nici o brazdă de pămînt"[23]. Au fost semnalate unele cazuri din mai multe comune situate în diferite părţi ale judeţului. Aceasta înseamnă că fenomenul a fost aproape general. Cererile pentru împroprietărire au fost adresate diferitelor organe de la nivelul judeţului, ministerului şi chiar parlamentului. Cei care au înaintat petiţiile erau foşti voluntari, invalizi, orfani, văduve şi alte categorii care ar fi avut dreptul la împroprietărire.

În unele cazuri au profitat de starea de nemulţumire reprezentanţii partidelor politice şi chiar ei au făcut intervenţii pentru a fi împroprietăriţi unii locuitori, intervenţii făcîndu-se desigur în schimbul aderării la partidul respectiv, cum a fost cazul cetăţenilor Ioan Teşculă, Zaharia Teşculă, Vasilica Coman Chifor, Cosma Morariu, Eleonora Pavel Neag, Mihail Todoran senior, Ioan N. Suciu şi Maria Ferizan din Vînători, pentru care notarul Octavian Doctor, liberal, s-a adresat la 24 februarie 1928 comisiei de ocol, propunînd să li se atribuie teren din rezerva de stat. Dar, cu toate acestea, cererea a fost respinsă[24]. Mai interesant este cazul celor 19 cetăţeni din Şeica Mare, foşti voluntari, care încrezîndu-se în propaganda demagogică a legionarilor, au aderat la politica lor şi, menţionînd acest lucru în 1931, s-au adresat Oficiului judeţean al foştilor voluntari, pentru ca acesta să intervină în vederea împroprietăririi lor[25]. Iată cum mişcarea legionară a profitat de nemulţumirile existente în rîndurile ţăranilor îndreptăţiţi dar neîmproprietăriţi şi i-au atras în rîndurile lor. Este tocmai perioada în care ţara noastră trecea prin criza economică din 1929—1933, iar legionarii trecuseră la ofensivă. Este perioada cînd „ambele guvernări însă ale naţional-ţărăniştilor între 1928—1931 şi 1932—1933 au fost falimentare"[26], şi începe creşterea mişcării

---

[23] *Ibidem*, fondul Reforma agrară, dos 16, p. 66, 67, 68.

[24] *Ibidem*, dos. 3, p. 121.

[25] *Ibidem*, dos. 66, p. 89.

[26] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti, Ed. politică, 1970, p. 78, 91.

extremei drepte în România"[27], iar o parte din masele populare se îndreaptă spre Garda de fier[28].

Multe cereri ale celor care se considerau îndreptăţiţi la împroprietărire s-au repetat, începînd din 1923 pînă în 1933, ceea ce însemnează că plîngerile lor n-au fost rezolvate satisfăcător nici de această dată.

Cereri au fost adresate prefectului judeţului şi de mulţi locuitori ai oraşului Sighişoara, iar acesta în 16 februarie 1929 a trimis primăriei Sighşioara copia adresei Consileratului Agricol, în care se spunea: „... vă comunicăm că împroprietărirea fiind definitivă, în oraşul Sighişoara, nu se mai pot lua în considerare cererile. Totodată vă comunicăm că pe hotarul acestei oraş nu avem nici un fel de rezervă de stat"[29]. Acest act este important pentru că evidenţiază atitudinea ostilă a celor însărcinaţi cu aplicarea legii de reformă agrară faţă de locuitorii îndreptăţiţi, dar omişi de la împroprietărire, iar în al doilea rînd este primul act emis de Prefectura jud. Tîrnava Mare, prin care se declară încheiată şi definitivă împroprietărirea în oraşul de reşedinţă a judeţului — Sighişoara.

Mulţi cetăţeni care se adresau cu plîngeri îşi motivau cererile cu faptul că aveau numeroşi copii, arătînd că nu au unde munci pentru a-şi asigura existenţa în timp ce alţii, care aveau o situaţie materială mai bună, au fost împroprietăriţi.

Faptul că această situaţie era generală pe ţară, că nemulţumirile au început chiar de la data aplicării legii de reformă agrară, ne-o confirmă şi numeroasele interpelări făcute în parlament. Iată ce spunea în interpelarea sa din 23 noiembrie 1923 deputatul I. Duzinschi:

„În cîteva rînduri s-a ridicat în parlament chestiunea unor încălcări de lege în legătură cu exproprierea şi împroprietărirea, iar presa înregistrează zilnic nemulţumiri vădite în aceeaşi chestiune, primite din toate părţile ţării. Vremurile au lucrat încet, dar spornic şi au pregătit izbînda ideii: de-a se aşeza săteanul pe bucata de pămînt muncită şi veacuri de-a rîndul apărată şi de el.

Dar acolo unde vremurile au lucrat şi au izbîndit, se găsesc oameni care chemaţi să împartă această dreptate, fie ei în comisiuni de expropriere, ori împroprietărire, fie la Comitetul Agrar, ori funcţionari puşi să dea acest pămînt după hotărîrile rămase definitive, — ispitiţi de interese neiertate, ori presaţi de cele politice —, au nesocotit legea, creînd însemnate nedreptăţi.

Legea pămîntului s-a căpătat după lungi şi grele încercări; ea mai este şi rezultatul unor compromisuri, din care pricină multe articole nu sînt clare şi dau loc la diferite interpretări după puterea politică a celui interesat să capete o hotărîre într-un fel sau altul.

Regulamentul legii a contribuit şi el la mărirea haosului în ceea ce priveşte aplicarea ei.

. . . . . .

Timidele măsuri luate pentru cercetarea şi pedepsirea vinovaţilor,

---

[27] *Ibidem*, p. 91.
[28] *Ibidem*, p. 92.
[29] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Reforma agrară, dos. 70. p. 76.

nu cred să dea rezultatul urmărit, ci, cel mult se vor găsi cîţiva „ţapi ispăşitori".

. . . . . .

Totodată întreb: nu socoteşte d-nul ministru că trebuie să vie cu modificarea tuturor articolelor din lege şi regulament, cari nefiind destul de clare, dau putinţa celor interesaţi de-a se da diferite interpretări şi, nu crede d-sa că trebuie să hotărască cît mai curînd revizuirea tuturor lucrărilor de expropriere şi împroprietărire, acolo unde s-ar semnala nereguli?...[30]

Cît adevăr exprimă dreptul I. Duzinschi în interpelarea sa, care poate fi considerată o caracterizare fidelă a modului în care s-a aplicat legea de reformă agrară. Cu atît o considerăm mai valabilă, cu cît a fost făcută în Parlamentul ţării, acolo unde erau reprezentanţii burgheziei şi moşierimii din ţara noastră, fapt care ne îndreptăţeşte să nici nu o mai comentăm. La această interpretare mai adăugăm comunicarea făcută, în şedinţa parlamentului din 23 noiembrie 1923, de către deputatul Ţoni, care preciza:

„În toată ţara domneşte o adîncă nemulţumire în rîndurile ţărănimii, fiindcă se cere celor împroprietăriţi plata integrală a pămîntului. Ştiu precis că perceptorii au ordine severe în această privinţă.

. . . . . .

Dacă statul va rămîne necruţător cu împroprietăriţii în aplicarea măsurii de plată, foarte mulţi săteni vor fi siliţi să-şi vîndă vitele ori lucrurile din casă şi să rămînă astfel în completă sărăcie..."[31]

Alte adevăruri, exprimate foarte clar de deputatul Ţoni, care le-a dat şi interpretarea cuvenită.

Interpelările, comunicările şi întrebările făcute de deputaţi în parlament au fost foarte numeroase şi chiar dacă uneori aveau la bază şi motive de ordin politic, se întemeiau pe o situaţie existentă în urma aplicării legii de reformă agrară, lege apreciată în interpelarea sa din 17 martie 1923, de deputatul M. Negură — „Întrucît decretul lege de expropriere cu dispoziţiuni clare şi categorice i-a urmat legea agrară, actualmente în vigoare, cu desăvîrşire confuză, completată de regulamentul Garoflid, care o întunecă în loc să o lămurească..."[32]. Într-adevăr aceasta este caracterizarea cea mai aproape de realitate, făcută legii de reformă agrară. Acestea nu sînt altceva decît consecinţele aplicării unei legi adoptate de regimul burghezo-moşieresc din România, reliefate de reprezentanţii aceluiaşi regim în Camera Deputaţilor.

După cum s-a văzut, neregulile, nedreptăţile şi abuzurile şi-au făcut loc prin modul de aplicare a legii de reformă agrară, care, cu toate limitele ei, dacă ar fi fost aplicată corect, nu s-ar fi creat atîtea nemulţumiri, nu ar fi întreţinut o atare stare de spirit atît de încordată în rîndurile populaţiei.

Reforma agrară nu s-a putut face repede pentru că, prin măsurile

---

[30] *Arhivele Statului Bucureşti*, Arhiva Istorică, fondul Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dos. 1/1923, p. 33.
[31] *Ibidem*, dos. 1/1923, p. 68.
[32] *Ibidem*, dos. 8/1923, p. 128.

luate, multe alte organe ale statului, au pus obstacole în calea aplicării ei. Acest lucru l-a nemulţumit şi pe deputatul Aurel Dobrescu care, în şedinţa Camerei Deputaţilor din 3 martie 1927, arăta că: „...lucrările de expropriere şi cele de împroprietărire în Ardeal sînt azi împotmolite. Ele stau îngrămădite înaintea instituţiei Cărţii Funduare. Încurcătura creşte pe zi ce trece, deoarece Administraţia Cărţilor Funduare în cele mai multe cazuri nu înţelege să admită înregistrarea lor. Respingerea înregistrării se face pe motivul că lucrările nu sînt complete şi nu sînt făcute în conformitate cu legile şi ordonanţele fonduare în vigoare în Ardeal..."[33].

Nemulţumirile ţăranilor, chiar şi a celor împroprietăriţi, au mai fost provocate şi de faptul că de multe ori comisiile însărcinate cu aplicarea legii de reformă agrară au revizuit hotărîrile luate, reducînd loturile atribuite anterior, uneori schimbîndu-le în altă parte a hotarului, pentru ca lotul luat de la unii locuitori, să fie atribuit altora, fapte care i-au determinat să se plîngă autorităţilor şi să umble după dreptate.

Astfel, locuitorii comunei Daneş, în număr de 27, printre care Ioan Gheja, Ioan Regman, Zaharia Florea, Ilie Bîscă etc., foşti voluntari în război, înaintează la data de 6 decembrie 1923 comisiunii de ocol, însărcinată cu exproprierea şi împroprietărirea, un apel prin care protestează împotriva revizuirii hotărîrii anterioare a comisiei de a se reduce suprafaţa lotului tip atribuit lor. În apel se arată că cei care cer revizuirea sînt emigranţi care nu au luat parte la război. Locuitorii semnatari ai apelului arată că cei îndreptăţiţi conform legii trebuie să beneficieze de această împroprietărire cu prioritate, deoarece au suferit de pe urma războiului şi, deci, „au dreptul la suprafaţa de teren atribuită de comisiune"[34]. Situaţia a rămas nerezolvată şi astăzi, după 50 de ani, nepoţii acestor locuitori îşi amintesc de nemulţumirile moşilor lor care spuneau că „cei care au venit din America au fost împroprietăriţi pentru că au dat bani"[35].

Locuitorul Vasile Malene, invalid de război din comuna Dealul Frumos, se plîngea că în 3 aprilie 1934 i-a fost luat pămîntul — 3 jug. şi jumătate — provenit în urma împroprietăririi provizorii din anul 1923 şi i s-a dat în altă parte de hotar 1 jug. şi jumătate şi loc de casă. Tot cu această ocazie au fost împroprietăriţi provizoriu (anul 1923) cu cîte 2 jug. şi jumătate persoane care nu sînt invalizi şi care posedă avere proprie. Petiţionarul era trecut în tabelul împroprietăriţilor definitivi cu 3 jug. şi jumătate şi loc de casă, faptul fiind confirmat de certificatul primăriei comunale din 3 septembrie 1929[36].

Baboş Ioan din Roadăş se plîngea la 27 iulie 1934 ministrului agriculturii că i-a fost luat terenul de 720 stp. şi altul de 56 stp. pe care l-a primit din reforma agrară în 1923 şi l-a folosit pînă în 1931. Terenul a

---

[33] *Ibidem*, dos. 20/1927, p. 6.

[34] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Camera agricolă, dos. 265, p. 50.

[35] Material neinventariat, scrisoare de la M. Bendorfeanu din comuna Daneş.

[36] *Arhivele Statului Bucureşti*, fondul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, dos. 272, p. 17.

fost dat şcolii şi unor locuitori pentru locuri de casă[37]. Aceeaşi nemulţumire şi-o manifesta şi Istina Lăpădat, căreia i s-au luat 4 terenuri de 703 stp., 323 stp., 216 stp. şi 81 stp.[38]

Nemulţumirile acuzate de luarea pămîntului, în urma revizuirii abuzive a împroprietăririi, ca cele semnalate mai sus, s-au discutat şi în parlament. Unul din cazurile prezentate în parlament provine chiar din judeţul Tîrnava Mare. Astfel, în 17 decembrie 1929 ministrul agriculturii şi domeniilor, Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietării Sătenilor a trimis Inspectoratului agricol Tîrnava Mare comunicarea făcută în Camera Deputaţilor de către Fritz Connerth care, luînd cuvîntul, a arătat că, contrar dispoziţiilor art. 139 din legea de reformă agrară, care prevedea că „Procedura exproprierii pe baza legii, se face de drept numai odată pentru fiecare moşie sau parte de moşie şi este terminată prin deciziunea definitivă dată de organele de aplicare", în comuna Ticuşul Vechi, jud. Tîrnava Mare, s-a procedat la revizuirea exproprierii, fapt ce a produs nemulţumiri în sînul sătenilor. În comuna sus-amintită s-a produs o încăierare între 11 oameni din comuna Ticuşul Vechi şi 35 locuitori din comuna Ticuşul Nou, care erau înarmaţi cu topoare. Din această încăierare au rezultat şi răniţi. În comunicare se arăta că revizuirea exproprierilor şi împroprietăririlor s-a făcut în scopuri demagogice şi politice, spre a aţîţa locuitorii şi a-i nemulţumi[39].

Pot fi amintite şi alte numeroase cazuri, care dovedesc că a fost întreţinută o stare de nemulţumire în sînul populaţiei, soldîndu-se cu grave încăierări. Aş a fost, de exemplu, situaţia anchetată de inspectorul general administrativ Cocerva în plasa Rupea, în anul 1923, care, după efectuarea anchetei, a informat Ministerul Afacerilor Interne. Acesta relata că „...în primăvara anului curent, locuitorii din Hoghiz s-au revoltat contra agronomului, fiind nemulţumiţi de felul cum se făcea împroprietărirea şi numai imediata deplasare în localitate a d-nului primpretor a liniştit populaţia şi a scăpat pe d-nul agronom de la serioase neplăceri, iar locuitorii au reclamat d-nului ministru Florescu cînd a fost pe aci D-sa fiind ales ca deputat în circa Rupea...[40]

Tot inspectorul general administrativ a anchetat şi cazul de neînţelegeri ivite între prefectul Prescurea şi consilierul agricol Ionescu. Prefectul era înspăimîntat de numeroasele informaţii de nelinişte şi plîngeri în legătură cu reforma agrară, datorită cărui fapt a făcut un memoriu la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, arătînd că starea de spirit era în general încordată în satele judeţului Tîrnava Mare, de-a lungul anilor[41].

Faptul că starea de spirit era încordată este confirmat şi de raportul prefectului cu privire la cazul întîmplat în noaptea de 28 februarie 1923, orele 24, în comuna Cuciulata, caz raportat prefectului de către compania

---

[37] *Ibidem*, p. 82.
[38] *Ibidem*, p. 83.
[39] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Camera agricolă, dos. 3, p. 269.
[40] *Arhivele Statului Bucureşti, Arhiva Istorică*, fondul Ministerul Afacerilor Interne, dos. 230, p. 4.
[41] *Ibidem*, dos. 291, p. 22.

de jandarmi Tîrnava Mare. Raportul a fost determinat de faptul că în comuna Cuciulata un grup de locuitori au tras clopotele la biserică și, apărînd la fereastra turnului acesteia, au strigat *„jos guvernul"*. Jandarmii au identificat pe făptași în persoana lui Vasile Buciumanu, autor moral, avînd complici pe Dobi Ioan, Nicolae Gh. Roban, Ioan C. Buciumanu, Nicolae M. Roban și Maria Strîmbu[42]. Aceasta era deja o manifestare îndreptată împotriva statului, care n-a rămas nepedepsită.

Un alt caz căruia merită să-i acordăm atenție s-a petrecut în 12 aprilie 1931, cînd comisia de comasare, prezentîndu-se în comuna Beșa, pentru a face lucrările preliminare, „a fost ultragiată de mai mulți locuitori, din care cauză a fost nevoită să-și sisteze lucrările, să se retragă"; cercetările s-au făcut de primprocuror și de comandantul Legiunii de jandarmi[43], așa informa legiunea de jandarmi pe prefectul județului.

În condițiile în care reforma agrară din 1921 a fost legiferată și apoi aplicată astfel încît marea proprietate a fost menținută, o importantă parte a țăranilor fără pămînt sau cu puțin pămînt nu au fost împroprietăriți, cum este cazul și în Tîrnava Mare. În același timp, pe măsura dezvoltării capitalismului la sate, un număr tot mai însemnat de țărani mijlocași sărăceau, se ruinau, îngroșînd rîndurile țăranilor lipsiți complet de pămînt, fiind nevoiți astfel să caute de lucru[44]. Unii dintre aceștia au devenit muncitori agricoli pe moșiile proprietarilor mari și mijlocii, iar alții au căutat alte posibilități pentru a-și asigura existența, fie că se mutau la oraș și se angajau muncitori în fabrici, fie că locuiau în sate și lucrau în fabrici ca muncitori necalificați, făcînd naveta zilnic. Cei din ultima categorie erau în proporție de 1/3 din numărul salariaților pe care îi aveau fabricile din Mediaș, Sighișoara, Agnita și Copșa Mică în perioada interbelică[45].

În aceste condiții, țăranii erau în legătură directă cu mișcarea muncitorească, iar Partidul Comunist Român a avut o influență din ce în ce mai mare asupra maselor populare din momentul în care a fost creat. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la importanța creării partidului clasei muncitoare, sublinia: „Crearea Partidului Comunist — detașament de avangardă al clasei muncitoare — pe baza ideologiei marxist-leniniste, a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria proletariatului din România... Continuînd lupta de veacuri pentru eliberarea socială și națională, cele mai bune tradiții ale mișcării muncitorești și socialiste din România, Partidul Comunist este, în noile condiții, exponentul fidel al intereselor clasei muncitoare, al întregului popor. Începînd din acest moment clasa muncitoare sub conducerea Partidului Comunist a fost prezentă și și-a spus cuvîntul în toate evenimentele mai

---

[42] *Arhivele Statului Tîrgu Mureș*, fondul Prefectura județului Tîrnava Mare, dos. IX.

[43] *Ibidem*, dos. 2/1931.

[44] *Situația clasei muncitoare din România* (sub redacția N. N. Constantinescu), București Ed. politică 1966, pp. 183—184.

[45] N. Drăgan, *Aspecte privind situația muncitorilor industriali din Mediaș între anii 1921—1943*, în *Studii și articole de istorie*, București, 1962, p. 390.

importante ale țării, s-a situat în fruntea luptei pentru progres social"[46]. Desigur, burghezo-moșierimea, conștientă de situația nou creată, a acționat cu perseverență pentru răpirea unor cuceriri ale maselor populare din perioada avîntului revoluționar, a acționat pentru intensificarea exploatării clasei muncitoare și în general a oamenilor muncii, pentru favorizarea intereselor economice ale capitalului occidental în România. Burghezo-moșierimea s-a bazat mult pe sprijinul cercurilor imperialiste în lupta pentru înăbușirea avîntului revoluționar al clasei muncitoare. Interesele capitalului străin în refacerea economiei românești nu mergeau pe linia acordării de împrumuturi, nu atît pentru motivul că se adoptase lozinca cu privire la refacere „Prin noi înșine", cît mai mult pentru faptul că împrumuturile aduceau numai un venit fix. Din acest motiv, capitalul străin, urmărea lărgirea pozițiilor pe care deja le deținea în țară, prin acapararea bogățiilor naturale, a zăcămintelor de petrol, minereuri, a pădurilor și, în general, a întreprinderilor industriale. Fără a intra într-o analiză mai amănunțită a problemei, trebuie să subliniem că burghezo-moșierimea, dîndu-și seama că procesul din Dealul Spirii nu a înfrînt mișcarea muncitorească, a luat noi măsuri represive și, astfel, în 1924 Partidul Comunist Român a fost scos în afara legii.

În condițiile unei lupte grele ilegale, Partidul Comunist Român nu a încetat de a conduce mișcarea muncitorească, care a înregistrat multe succese. Nu insistăm asupra lor, doar ne oprim cu precădere la cele din jud. Tîrnava Mare. Pentru a face acest lucru, este necesar, însă, să vedem de ce forțe dispunea clasa muncitoare în acest județ.

Întreprinderile industriale s-au dezvoltat în Sighișoara, Mediaș, Copșa Mică, Agnita, Rupea și Racașul de Jos[47]. În Sighișoara existau 17 întreprinderi cu cca 932 angajați, în Mediaș 28 întreprinderi cu 6095 angajați, în Copșa Mică o întreprindere cu 192 angajați, în Agnita 6 întreprinderi cu 272 angajați, în Rupea 2 întreprinderi cu 30 angajați și în Racașul de Jos 3 întreprinderi cu 335 angajați. În general existau întreprinderi din ramura industriei ușoare dar și cîteva metalurgice, chimice etc., a căror mecanizare s-a dezvoltat după 1918. Cele mai multe erau concentrate, după cum am văzut, în două orașe: Sighișoara și Mediaș. Mai importante și cu număr mai mare de muncitori erau întreprinderile din Mediaș, dintre aceste amintim: Societatea națională de gaz metan, cu 1378 angajați; „Vitrometan", fabrică de sticlărie cu 980 angajați; Uzinele de modelat și emailat S.A.R., „Westen", cu 715 angajați; „Carres", fabrică de pielărie S.A.R., cu 759 angajați; „Prima fabrică de sticlă cu gaz metan, cu 344 angajați; Uzinele „Ideal", cu 222 angajați; Fabrica de șuruburi și nituri cu 170 angajați etc.

În Sighișoara cele mai importante întreprinderi erau: Țesătoria mecanică de mătase S.A.R. „Sighișoara", cu 249 angajați; „Hercules", fabrică de cărămizi și țigle S.A., cu 140 angajați; „Frații Zimmermann",

---

[46] Nicolae Ceaușescu, *Expunerea la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, V, București, Ed. politică, 1971, p. 865.

[47] *Monografia județului Tîrnava Mare* ... 1943, pp. 289—310.

fabrică de postav, cu 87 angajaţi; prima ţesătorie de bumbac din Transilvania, boiangerie şi apretură cu aburi, cu 76 angajaţi etc.

Aceste întreprinderi îşi recrutau muncitori din comunele apropiate, ei continuînd să se ocupe cu agricultura. Întreprinderile din Mediaş aveau muncitori din comunele Bratei, Dîrlos, Buzd, Ighişul Nou, Proştea Mare etc.[48] Cele din Sighişoara îşi recrutau forţa de muncă din comunele Albeşti, Vînători, Mureni, Daneş, Laslea Română, Hetiur etc.

Între figurile proeminente ale mişcării muncitoreşti din judeţ îl găsim pe Iosif Kajlik, începînd cu anul 1924, cînd a devenit secretar al comitetului judeţean P.C.R., funcţie pe care a deţinut-o pînă la eliberare[49].

Poliţia supraveghea îndeaproape şi activitatea comuniştilor din judeţul Tîrnava Mare. Aceasta, fiind informată că pentru noaptea de 14—15 februarie 1926, comuniştii se pregătesc să răspîndească manifeste prin care comitetul general se adresează muncitorilor şi ţăranilor spre a lupta împotriva frontului unic al oligarhiei şi pentru secţia din Balcani a Internaţionalei a III-a,[50] a luat măsuri severe de pază în tot judeţul.

Proletariatul nu a încetat să lupte pentru drepturi şi, la începutul lunii iulie 1926 la fabrica de sticlărie din Mediaş, s-au dus tratative cu direcţiunea fabricii pentru prelungirea contractului colectiv,[51] tratative care au eşuat, datorită refuzului direcţiunii de a semna acest contract. Drept urmare, 112 muncitori au intrat în grevă. Sosit la faţa locului, pentru tratative, reprezentantul inspectoratului muncii din Sibiu, nu a putut soluţiona problema. Poliţia din Mediaş informa prefectura judeţului şi asupra principalelor puncte pe care muncitorii doreau să le cuprindă în contractul colectiv, acestea fiind următoarele:

1. Recunoaşterea organizaţiei muncitorilor şi sistemul confederaţional la fabricilor;

2. Muncitorii să nu poată fi concediaţi decît cu avizul unui colegiu compus din direcţia fabricii şi un reprezentant al organizaţiei muncitoreşti;

3. Orice conflict ivit în fabrică, să fie supus spre rezolvare acestui colegiu;

4. Sporirea salariului cu 20 %;

5. Instituirea unei comisii compusă din reprezentanţii direcţiunii fabricii şi a organizaţiei muncitorilor care să constate preţurile locale şi, în aceeaşi proporţie, să decidă urcarea salariilor. Mai cereau apoi să se prevadă modul în care vor fi plătite orele suplimentare, zilele de sărbători, zilele fără lucru etc. Contractul întocmit în felul acesta să aibă valabilitate un an[52].

Direcţiunea fabricii a refuzat încheierea contractului colectiv, iar pentru a nu periclita producţia i-a somat pe greviştii să-şi reia lucrul,

---

[48] N. Drăgan, *op. cit.*, p. 394.

[49] Material neinventariat, scrisoare de la Barabaş Andrei, pensionar F.I.A.P., Cluj, str. 6 Martie nr. 5.

[50] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Prefectura judeţului Tîrnava Mare, dos. 1, p. 10.

[51] *Ibidem*, dos. 3.

[52] *Ibidem*, dos. 3,

sub amenințarea că în caz contrar vor fi evacuați din locuințele puse la dispoziție de întreprindere. Măsurile nu s-au lăsat mult așteptate și un număr de 6 muncitori au fost evacuați din locuințe. Această faptă i-a silit pe muncitori să ceară direcțiunii reprimirea locuințelor în schimbul reluării lucrului și a asigurărilor ferme că nu se vor mai face concedieri din cauza grevei. Unele dintre revendicări fiind satisfăcute, muncitorii au reluat lucrul. Imediat după ce greva a luat sfîrșit, patronii au mărit salariile cu 15 %.

Poliția l-a depistat pe Josif Kajlik ca fiind inițiatorul și conducătorul grevei; de altfel, acesta a și amenințat cu organizarea altei greve. Măsurile de supraveghere au fost întărite, iar întrunirile pe care Partidul Comunist Român le organiza cu muncitorii din orașul Mediaș au fost impiedicate.

În perioada respectivă, populația săracă avea mult de suferit și datorită speculei care se făcea[53], aceasta fiind și ea una din cauzele agitației oamenilor nevoiași.

Comuniștii din Mediaș erau în legătură cu cei din orașele apropiate și chiar mai îndepărtate. În 4 septembrie, siguranța raporta prefectului că Lazăr Ulici din Sibiu, agitator comunist[54], fără nici o ocupație, a fost urmărit, acesta fiind adus în oraș de Josif Kajlik, cu scopul de a proceda la reorganizarea sindicatelor. Ulici era cunoscut ca secretar al sindicatelor muncitorești.

În raport se mai menționa că din 5 sindicate muncitorești, numai 2 aveau ființă legală, dar și acestea erau în conflict cu legea.

Lazăr Ulici a desfășurat o activitate intensă în Mediaș, fiind depistat din nou de poliție în zilele de 6—8 noiembrie 1926[55], zile în care muncitorii pielari erau în grevă, iar tratativele cu patronii nu au dus la nici un rezultat. În seara zilei de 6 noiembrie, muncitorii greviști s-au adunat la sediul sindicatelor locale, unde comunistul Lazăr Ulici le-a ținut o nouă cuvîntare foarte înflăcărată, îndemnîndu-i să fie neclintiți în hotărîrea lor, să nu cedeze nimic din pretențiile pe care le-au formulat și să continue greva, căci cu începere de la 8 noiembrie, toți greviștii vor primi ajutor de la Centrala sindicatelor muncitorești în pielărie din Cluj. Greva a încetat abia după 15 noiembrie[56], cînd evenimentul a și fost semnalat prefectului.

Prin faptul că Vereg Gyula, casierul sindicatului metalurgiștilor[57], a fost prins vînzînd timbre pentru procurarea de fonduri necesare muncitorilor arestați, a fost și el trimis în judecată la data de 29 noiembrie 1926.

Datorită activității intense desfășurate de comuniști, prefectul primea săptămînal rapoarte cu privire la starea de spirit a populației. La data de 5 decembrie 1926, brigada de siguranță din Mediaș raporta prefectului că „în cursul săptămînii 29 noiembrie—5 decembrie, nu s-au

[53] *Ibidem*, dos. 18.
[54] *Ibidem*, dos. 18.
[55] *Ibidem*, dos. 18.
[56] *Ibidem*, dos. 18.
[57] *Ibidem*, dos. 18.

întîmplat alte evenimente în afară de adunarea de la sindicatul constructorilor şi alegerea noului comitet de conducere a acestui sindicat"[58].

În perioada 1927—1928 refluxul mişcării muncitoreşti începe să se facă simţit şi în judeţul Tîrnava Mare. Pe de altă parte, comuniştii au desfăşurat o activitate mult mai bine camuflată, fapt pentru care nu mai apar semnalări în rapoartele privind starea de spirit a populaţiei, deşi statul burghezo-moşieresc a întărit simţitor aparatul represiv.

La sfîrşitul anului 1928 şi în ţara noastră se fac simţite simptomele crizei economice de supraproducţie. Criza însă se declanşează cu putere în 1929 şi progresează treptat. Desfăşurîndu-se pe fondul crizei generale a capitalismului, criza a fost agravată de o serie de împrejurări specifice ţării noastre: predominarea unei agriculturi înapoiate, situaţia de ţară slab dezvoltată din punct de vedere industrial, creşterea datoriilor externe ale ţării care au agravat situaţia maselor populare, scăderea simţitoare a preţurilor mărfurilor oferite la export etc. Mai menţionăm faptul că această criză a cuprins toate sectoarele economiei româneşti. Fără să o mai analizăm, precizăm că, în aceste condiţii, clasele conducătoare au trecut la ofensivă împotriva nivelului de trai, cu scopul de a depăşi, pe seama maselor muncitoare, urmările negative ale crizei economice. În mod concret ne oprim asupra unor situaţii din judeţul Tîrnava Mare, care se încadrează organic în situaţia generală din ţară.

Începînd cu 8 februarie 1929, în toate localităţile judeţului autorităţile au început să anunţe populaţia, prin bătăi de tobă, că, în urma „stabilizării", leul nu pierde nimic din valoarea lui[59]. Măsura s-a luat la indicaţia Ministerului de interne, care a fost informat că „s-ar fi acreditat versiunea că prin stabilizae, leul a suferit sau va suferi o depreciere simţitoare". Negustorii lipsiţi de scrupule au profitat de ignoranţa publicului cerînd o sporire nejustificată de preţuri. Masele populare au dat semne de nelinişte imediat.

Mai pronunţate au fost semnele crizei economice în acest judeţ în august 1930, cînd din fabrica de sticlă au fost concediaţi 250 de muncitori[60]. Dintre aceştia, o treime aveau familiile în satele apropiate şi continuau să lucreze în agricultură. Astfel, agitaţia de la oraş s-a transmis imediat şi în mediul rural. În perioada respectivă comunistul Josif Kajlik, secretarul comisiei locale a sindicatelor unitare, ţinea în mod obişnuit consfătuiri la domiciliul său[61]. Cu toate protestele care s-au făcut, abia la sfîrşitul lunii august au fost primiţi la lucru muncitori concediaţi.

Comuniştii aplicau tactica de luptă revoluţionară stabilită la Congresul al III-lea al Partidului Comunist Român. Prin aceasta se urmărea îmbinarea muncii legale cu cea ilegală şi folosirea oricăror posibilităţi de manifestare legală. Comuniştii conduceau şi îndrumau activitatea Blocului Muncitoresc-Ţărănesc[62]. La alegerile din 1927 în judeţul Tîrnava

---

[58] *Ibidem*, dos. 18.
[59] *Ibidem*, dos. 2891/1929.
[60] *Ibidem*, dos. 2/1931.
[61] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, Bucureşti, Ed. pentru literatură politică, ed. a II-a, 1953, pp. 48—51.
[62] N. Drăgan, *op. cit.*, p. 41.

Mare delegaţii trimişti în propagandă şi la secţiile de votare au fost arestaţi şi bătuţi. Cu toată teroarea autorităţilor, cei 4 candidaţi ai Blocului au întrunit cel mai mare număr de voturi, după averescani. Aceasta dovedeşte încrederea maselor populare în Blocul Muncitoresc-Ţărănesc. Organizaţia Blocului din Mediaş a participat şi la alegerile din 1931, judeţul Tîrnava Mare numărîndu-se printre cele 30 de judeţe ale ţării cu activitate intensă şi în perioada respectivă[63].

Sub conducerea Partidului Comunist Român se desfăşura tot mai intens propaganda în rîndurile ţărănimii. Acest lucru s-a făcut simţit şi în judeţul Tîrnava Mare, unde Legiunea de jandarmi informa prefectura că în 23 octombrie 1930, ora 21, în comuna Racoşul de Sus s-au aruncat manifeste comuniste[64]. Un raport amănunţit, însoţit de manifeste, a fost înaintat de prefectură forurilor superioare.

Acţiunea nu a fost întîmplătoare, aceasta se explică prin faptul că la carierele de piatră de la Racoşul de Sus lucrau un număr foarte mare de oameni proveniţi din comunele apropiate, muncitori ale căror familii practicau agricultura, iar bărbaţii se îndeletniceau cu exploatarea pietrei, pentru a-şi putea completa veniturile necesare întreţinerii familiilor lor. La aceasta trebuie să mai adăugăm faptul că poliţia oraşului Sighişoara raporta prefectului la 28 noiembrie 1930 că „starea economică a populaţiei era precară, dar deşi calmă, măsurile pentru supravegherea comuniştilor au fost întărite în vederea evenimentelor ce se aşteptau în zilele de 5 şi 10 decembrie“ (era vorba de manifestaţii)[66]. Cu privire la fabricile din localitate, poliţia informa că „acestea lucrează în trei schimburi de cîte 6 ore pentru a nu mai concedia lucrătorii din cauza producţiei reduse şi a nu mai produce şomeri“[66].

În 3 decembrie 1930, într-un alt raport, se semnalează că „situaţia economică gravă continuă, numărul şomerilor era mare, fapt ce a determinat comisia pentru ajutorarea lor din oraşul Mediaş să voteze 40.000 lei pentru cumpărarea de alimente, primăria a acordat 100.000 lei în plus, alte venituri ce vor proveni din taxarea reprezentaţiilor, consumaţiilor în localuri publice şi daruri benevole, de asemenea, s-a cerut de la Ministerul Muncii un ajutor de 300.000 lei în acest scop. Fabrica de ţesături şi imprimate Mediaş a luat măsuri să treacă de la 2 schimburi, să lucreze în 4 schimburi a 5 ore, în scopul de a nu înmulţi numărul şomerilor în urma reducerii producţiei“. Se dau informaţii în continuare şi cu privire la activitatea comuniştilor, consemnîndu-se faptul că „Vaida a plecat din oraş la Tîrgu Mureş, iar Győry a ieşit din partid“[67]. Iată cu cîtă atenţie era supravegheată starea de spirit a populaţiei, în special activitatea comuniştilor, cei care erau exponenţii de bază şi mişcării muncitoreşti din judeţul Tîrnava Mare.

---

[63] *Arhivele Statului Tîrgu Mureş*, fondul Prefectura judeţului Tîrnava Mare, dos. 2/1931, nenumerotat.
[64] *Ibidem*, dos. 2/1931, nenumerotat.
[65] *Ibidem*, dos. 2/1931,
[66] *Ibidem*, dos. 2/1931,
[67] *Ibidem*, dos. 1/1931, nenumerotat.

La 17 decembrie 1930 se consemnează de poliția sighișoreană faptul că „comerțul și industria stagnează iar în rîndul ofițerilor și funcționarilor publici se observă o pronunțată stare depresivă în urma diferitelor informații răspîndite în ziare despre concedieri de personal și reduceri de salarii". Iar în continuare informațiile se referă și la faptul că „șomerii din Mediaș continuă a fi ajutați de primărie"[68]. Aceste știri denotă că regimul burghezo-moșieresc nu era indiferent față de activitatea intensă desfășurată de către partidul comunist trecut în ilegalitate și față de măsura în care această activitate influența starea de spirit a întregii populații.

Dacă în timpul sărbătorilor de crăciun situația a fost ușor îmbunătățită, la 14 ianuarie 1931, poliția din Sighișoara raporta prefecturii că „s-a revenit la starea de criză în industrie și comerț. Fabricile din Mediaș au concediat un număr de 61 de muncitori din cauza reducerii producției, reducere care urma să se aplice lunar pînă la încetarea completă a lucrului". Se mai informa că la data respectivă existau în Mediaș „366 șomeri, pe care primăria îi ajuta făcînd eforturi mari". Iar cu privire la activitatea fruntașilor comuniști se informa că „se semnalează consfătuirile ținute de Josif Kajlik, președintele comisiei locale a sindicatelor"[69].

Fără îndoială că nu este lipsit de interes să sesizăm preocuparea pe care o manifesta poliția și grija cu care informa prefectura județului cu privire la starea de spirit a populației, mai ales cu privire la activitatea comuniștilor. Dar, în același timp, trebuie să subliniem fermitatea cu care comuniștii din județul Tîrnava Mare își desfășurau activitatea în condițiile ilegalității, supravegheați îndeaproape de poliția regimului burghezo-moșieresc.

La 21 ianuarie 1931 se aplicase deja o „curbă de sacrificiu" asupra salariilor, ceea ce a produs o stare de mare depresivitate în rîndul funcționarilor sighișoreni. Încă la 18 ianuarie 1931 toți patronii, sub președenția d-lui dr. Bálint, au cerut să se reducă prețurile la produsele alimentare, cerîndu-se concursul primăriei"[70].

În orașul Mediaș reducerea producției a sporit numărul șomerilor și au fost semnalate agitații în rîndurile acestora. Comerțul și industria din Mediaș stagnau, iar conducători comuniști considerau că starea de spirit era prielnică pentru începerea unor acțiuni în primăvara acelui an. Muncitorii de la căile ferate, cu toate că și-au primit salariile pe luna ianuarie, manifestau foarte mare nemulțumire[71], așa informa șeful poliției din acest oraș pe prefectul județului.

O situație caracteristică perioadei respective se desprinde din raportul informativ al poliției din Mediaș la data de 11 februarie 1931, prin care era informat prefectul județului că „numărul mare de șomeri creează o stare de spirit foarte deprimată"[72]. Șomerii nu puteau găsi de lucru și aceasta îi făcea să „se adune zilnic, istoviți de mizerie, pentru aju-

[68] *Ibidem*, dos. 2/1931,
[69] *Ibidem*, dos. 2/1931,
[70] *Ibidem*, dos. 2/1931,
[71] *Ibidem*, dos. 2/1931,
[72] *Ibidem*, dos. 2/1931,

toare, mai ales din Mediaş. În aceste condiţii, comuniştii au început să-şi reorganizeze nucleele lor în fabrici. Dacă muncitorii încercau să folosească diferite forme ale luptei, funcţionarii şomeri, care nu s-au putut ridica la conştiinţa înaintată caracteristică clasei muncitoare, au căutat să iasă din mizerie pe alte căi, unii punîndu-şi capăt zilelor, cum a fost cazul funcţionarului Vasile Dumitrescu de la Administraţia financiară[73].

Nici în luna martie situaţia nu s-a îmbunătăţit, fapt care determină poliţia să raporteze că „fabricile din Mediaş concediază muncitorii mereu, sporind numărul şomerilor, iar primăria nu mai acordă ajutoare, ceea ce a făcut ca şomerii să se agite, iar comuniştii să facă propagandă în rîndurile celor nemulţumiţi. În acelaşi raport se făcea menţiunea că „nemulţumirile se menţin în general şi în rîndurile funcţionarilor şi ofiţerilor"[74].

La 1 aprilie 1931, raportul consemna „din nou stagnarea comerţului, economiei şi industriei", pentru ca să mai arate că „uzinele „Westen" din Mediaş au încetat producţia pînă la 20 aprilie", iar cu privire la activitate a comuniştilor, care nu era deloc scăpată din vedere, se raporta că „. . . au continuat activitatea clandestină, dar au organizat şi „Uniunea de gimnastică a muncitorilor medieşeni", cu elemente tinere de la 17 ani în sus, cu scopul afirmativ de a cultiva sportul, în fond însă acest tineret se va educa după principiile comuniste, sub diferite forme. Starea de nemulţumire se menţine între funcţionari şi ofiţeri"[75]. Pe lîngă elementele de luptă ale clasei muncitoare, în condiţiile stării de spirit pe care o cunoaştem, apare un element nou şi anume preocuparea pe care o are Partidul Comunist Român pentru a-şi extinde activitatea în rîndurile tineretului. Este prima semnalare prin care se confirmă faptul că tinerii sînt cuprinşi în sfera de influenţă a elementelor comuniste în oraşul Mediaş.

La Mediaş, pe lîngă fabrica „Westen", în perioada respectivă şi-a încetat lucrul pentru cel puţin 6 luni, şi fabrica de sticlă, începînd cu 1 aprilie, concediind mai mult de 100 de muncitori. Poliţia a informat prefectura că „în urma noilor concedieri, numărul şomerilor a trecut de 500, iar primăria nu mai acordă ajutoare numai muncitorilor bolnavi. Printre ceferişti se observă nemulţumiri din cauza concedierilor, precum şi din cauza măsurii luate de autorităţi ca unii muncitori să fie transferaţi în alte localităţi mai îndepărtate[76]. Este vorba de un alt element care se referă la deruta în care se găsea guvernul, acţionînd chiar şi în direcţia unor măsuri de transferare a muncitorilor în alte localităţi, considerînd că prin aceasta va slăbi activitatea organizată a clasei muncitoare. Dar fără îndoială lucrurile nu s-au întîmplat aşa, activitatea comuniştilor s-a intensificat, încît poliţia a fost nevoită să raporteze din nou prefecturii că „pentru ziua de 1 Mai comuniştii au luat măsuri de organizare"[77] şi s-au întreprins acţiuni de prevenire a evenimentelor.

---

[73] *Ibidem*, dos. 2/1931.
[74] *Ibidem*, dos. 2/1931.
[75] *Ibidem*, dos. 2/1931.
[76] *Ibidem*, dos. 2/1931.
[77] *Ibidem*, dos. 2/1931.

De această dată ne oprim cu mai mare atenţie asupra raportului poliţiei judeţului, înaintat prefecturii, prin care se semnala că „s-au luat măsuri de siguranţă în comunele urbane şi rurale, îndeosebi în Augustin, Racoşu de Jos şi Copşa Mică. În Sighişoara nu s-au făcut descinderi la fruntaşii comunişti, nefiind bănuiţi. În Mediaş s-au făcut în seara zilei de 30 aprilie percheziţii domiciliale la capii comuniştilor: Josif Kajlik, Josif Minsk, Nicolae Comşa şi Iulişca Barabaş. S-au găsit numai la Josif Kajlik instrucţiunile date de centrala din Bucureşti pentru ziua de 1 Mai. Comunistul Nicolae Coman a fost arestat şi ţinut o zi la poliţie. S-a confiscat de la comunistul Ştefan Galamb ziarul „Dolgozók Lapja" din Tîrgu-Mureş. În ziua de 1 Mai a început adunarea social-democraţilor în hotelul „Strugure". Comuniştilor Carol Pongrátz, Mihai Szűcs, Ştefan Galamb, Ioan Albu li s-a confiscat ziarul comunist „Deşteptarea", pe care încercau să-l distribuie în rîndurile muncitorilor. Raportul poliţiei de siguranţă din 6 august 1931 mai semnalează: „capii comunişti Gheorghe Vaida, Nicolae Comşa şi Andrei Barabaş din Mediaş au proiectat ţinerea la 1 august a unei adunări clandestine pentru comemorarea zilei", dar au fost „arestaţi şi reţinuţi la comisariat, fapt care a înlăturat orice mişcare"[78].

Trebuie să subliniem consecvenţa cu care Partidul Comunist Român urmărea să organizeze activitatea muncitorilor, precum şi faptul că se folosea cu intensitate presa comunistă ca mijloc de propagandă şi agitaţie în rîndul maselor; pe de altă parte, mai semnalăm faptul desprins cu claritate din informaţiile date de poliţie că, alături de activitatea comuniştilor se semnalează şi activitatea social-democraţilor, ceea ce confirmă pe deplin ideea că s-a acţionat de jos. Exemplul ni-l oferă şi oraşul Mediaş, pentru încheierea Frontului unic muncitoresc de luptă împotriva asupririi sociale. Totodată mai subliniem că în rîndurile partidului comunist îşi desfăşurau activitatea deopotrivă români şi maghiari, care luptau cu aceleaşi mijloace contra regimului burghezo-moşieresc, care supunea clasa muncitoare la exploatare, iar în perioada pe care o analizăm ofensiva acestui regim s-a manifestat în aceeaşi măsură împotriva tuturor oamenilor muncii, indiferent de naţionalitate. Este un exemplu de felul cum partidul comunist a unit sub acelaşi drapel proletariatul, indiferent de naţionalitate, şi l-a condus în lupta îndreptată împotriva capitaliştilor şi moşierilor.

Fără îndoială că în întreaga ţară, deci şi muncitorii din judeţul Tîrnava Mare treceau printr-o situaţie foarte grea şi, cu toate că în lupta lor au trecut la ofensivă, n-au reuşit să iasă din impas pentru un moment. În aceste condiţii, muncitorii şomeri s-au răspîndit la muncile agricole. Este o situaţie la care au recurs pentru faptul că nu aveau de lucru, pentru că aceşti muncitori proveneau din rîndurile ţăranilor, fiind locuitori ai comunelor din preajma centrelor industriale ale judeţului şi au avut posibilitatea să recurgă la sprijinul părinţilor, fraţilor şi altor rude, în schimbul participării la muncile agricole. Aceasta nu a fost o simplă participare la muncă. Ajunşi în sate, au continuat munca politică

[78] *Ibidem*, dos. 2/1931.

de la om la om, răspîndind ideile comuniste şi au participat la diferite acţiuni protestatare. De altfel, acest lucru rezultă şi din informaţiile date de poliţie, care precizau că în 10 august în comuna Agnita a fost hotărîtă o adunare privitoare la „camătă", „adunarea nu s-a ţinut"[79].

Aceşti muncitori, răspîndiţi aproape în toate satele judeţului, au dus cu ei, pe lîngă ideile pe care le susţinea Partidul Comunist Român, şi material de propagandă, pe care l-au răspîndit. La o astfel de situaţie se referă raportul postului de jandarmi din Hendorf, care comunica prefectului că în ziua de 22 august 1931 a confiscat de la preotul Ioan Dobrea, economul Iosif Catană şi Ioan Bîrsan, toţi din comuna Retiş, cîte 2 exemplare din ziarul comunist „Deşteptarea", organ oficial al Asociaţiei culturale a muncitorilor români din America, ce apare în oraşul Detroit Michigan, exemplarele din 28 iunie şi 26 iulie. A confiscat de la numitul Ion Catană şi calendarul sus-zisului ziar „Deşteptarea". Acestea au fost trimise din America de locuitorul Nicolae Catană, fratele lui Iosif din Retiş"[80]. Iată, de-acum, un element nou în activitatea comuniştilor: legături cu cei care luptau împotriva exploatării omului de către om, în afara graniţelor ţării.

Aşa după cum am arătat, Partidul Comunist Român a căutat diferite căi şi mijloace pentru a răspîndi învăţătura marxist-leninistă şi a mobiliza masele muncitoare la luptă. Acest lucru se desprinde şi din ordinul pe care prefectura judeţului Tîrnava Mare l-a adresat prim-pretorilor şi notarilor, făcîndu-le cunoscut că „La diferite oficii poştale din judeţ s-au primit colete expediate din Bucureşti pe adresa unor săteni, avînd indicat ca conţinut: gulere, rufe, cravate etc. Asemenea colete să fie deschise în prezenţa notarului sau a şefului de post şi, în caz că se vor găsi manifeste comuniste, să fie confiscate şi să se dreseze actele legale"[81]. Aceasta însemnează că, comuniştii s-au adaptat la noile condiţii, dar nici poliţia regimului burghezo-moşieresc nu a rămas pasivă.

Aşa după cum s-a văzut, în satele judeţului starea de spirit a populaţiei era urmărită cu atenţie de jandarmi, care informau cu regularitate forurile superioare. În urma colectării unor astfel de informaţii, Legiunea de jandarmi Tîrnava Mare a comunicat prefecturii că secţia de jardarmi din Copşa Mică a raportat că: „În public circulă zvonuri că statul ar fi luat măsuri să facă o lege în baza căreia să nu se mai plătească salariile şi soldele la funcţionari şi militari şi nici la pensionari, pe lunile pe care nu s-au primit drepturile şi nu se vor mai plăti pînă la 1 I 1932". Legiunea de jardarmi ruga prefectura să dea „o dezminţire în presă"[82].

Desigur că această dezminţire nu s-a mai făcut, zvonurile adeverindu-se.

Toate acestea, coroborate cu interpelările unor deputaţi, confirmă pe deplin starea generală de nelinişte a populaţiei din judeţul Tîrnava Mare, stare care se manifesta sub aceleaşi forme, sau, uneori, chiar mai violente, şi în alte părţi ale ţării (Iaşi, Sibiu, Tîrnava Mică, Turda etc.).

---

[79] *Ibidem*, dos. 2/1931.
[80] *Ibidem*, dos. 2/1931, r
[81] *Ibidem*, dos. 1/1931.
[82] *Ibidem*, dos. 2/1931.

Acestea sînt dovezi elocvente că pe lîngă părţile pozitive pe care le-a avut înfăptuirea reformei ea a avut şi numeroase neajunsuri, care au generat situaţii de încordare, încheiate uneori cu tulburări sau manifestări şi mai violente.

S-a trecut în revistă starea de spirit a populaţiei într-o perioadă ce coincidea cu aplicarea legii de reformă agrară şi cea imediat următoare, care se suprapunea cu criza din 1929—1933. Sublinierile cu privire la activitatea desfăşurată de Partidul Comunist Român în fostul judeţ Tîrnava Mare s-au făcut cu scopul de a pune în evidenţă această activitate foarte bogată, care pînă în momentul de faţă a fost mai puţin în atenţia diferitelor studii şi cercetări publicate, iar, pe de altă parte, pentru a sublinia legătura firească existentă între clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, care în anumite perioade au luptat în comun împotriva aceloraşi nedreptăţi ce li s-au făcut de regimul burghezo-moşieresc. Toate acestea s-au subliniat cu scopul de a înţelege mai bine urmările care le-a avut reforma agrară şi în judeţul Tîrnava Mare.

DIE EINSTELLUNG DER BEVÖLKERUNG BEZÜGLICH DER DURCHFÜHRUNG DER AGARREFORM VON 1921 IM KREISE TÎRNAVA MARE

(Zusammenfassung)

Die Einstellung der Bevölkerung wird zwecks Vervollständigung des Gesamtbildes der im Kreise Tîrnava Mare herrschenden Zustände analysiert.

Die Durchführung der Agrarreform hing von der Bevölkerung ab, von denjenigen die Boden erwarteten, von denjenigen die beanftragt waren, das Gesetz durchzuführen, sowie von denjenigen die aus Mangel notgerdrungen als Arbeiter in Fabriken und Werken ihre Existenz suchen mussten.

Es wird auf die Ereignisse hingewiesen, die sich im Kreise zugetragen hatten, im Zusammenhang mit den Anträgen, die im Parlament gestellt wurden.

Es wird die Tätigkeit der Kommunistischen Partei des Kreises Tîrnava Mare unterstrichen, insbesondere die natürlichen Beziehungen zwischen Arbeiterklasse und Bauernschaft wobei der gemeinsame Kampf gegen dieselben erduldeten Ungerechtigkeiten seitens desselben bürgerlich gutsherrlichen Regimes hervorgehoben wird.

CONSTANTIN MOISIL (1876—1958) ŞI ACŢIUNEA SA PENTRU ÎNFIINŢAREA UNEI SUBDIRECŢII REGIONALE A ARHIVELOR STATULUI LA TÎRGU MUREŞ

LIVIU MOLDOVAN
VIOREL GRAMA

Constantin Moisil, una din figurile proeminente ale numismaticii şi arhivisticii româneşti, s-a născut la 8 decembrie 1876 în Năsăud, dintr-o familie de vechi cărturari originari din Maramureş. Tatăl său, doctor în filozofie, profesor şi director al liceului românesc din Năsăud, era frate cu Iuliu Moisil, om de vastă cultură istorică şi arhivistică. Bunicul său, Grigore Moisil (1814—1891), vicar episcopesc şi mare patriot, s-a remarcat prin lupta pentru apărarea drepturilor grănicereşti de pe aceste plaiuri, care avu ca rezultat înfiinţarea, la 24 martie 1861, a judeţului autonom românesc al Năsăudului, iar în anul 1862 a liceului românesc din Năsăud, al cărui prim director a fost. Numele de origine al acestei familii din Maramureş era Moise, un Moys de Biserica Albă fiind amintit în anul 1471 într-o diplomă de înnobilare confirmată la 21 martie 1702 de împăratul Leopold I[1]. O ramură a familiei Moise a trecut la sfîrşitul veacului al XVIII-lea în ţinutul Năsăudului, stabilindu-se în comuna Şanţ, de la graniţa cu Moldova. Vicarul Grigore Moisil şi-a schimbat numele de familie Moise, în Moisil, sub influenţa curentului latinist.

Constantin Moisil a urmat, în anii 1886—1894, liceul românesc din Năsăud avînd norocul de a fi remarcat la depunerea examenului de bacalaureat de marele arheolog şi literat Alexandru Odobescu, care se afla atunci la Sîngeorz-Băi. La dorinţa sa de a primi pe doi tineri, „cei mai buni din promoţia acelui an", la Şcoala Normală Superioară din Bucureşti, al cărui director era, au plecat cu el, Constantin Moisil, viitorul numismat şi director general al Arhivelor Statului din Bucureşti şi Vasile Şuteu, viitorul latinist şi director al Liceului „D. Cantemir" din Bucureşti[2]. Constantin Moisil urmează deodată cu Şcoala Normală Superioară şi Facultatea de Litere din Bucureşti, secţia istorie, pe care o termină în 1898, cu teza de licenţă „Arheologia preistorică". Aici se afirmă prin pasiunea nepotolită pentru istorie şi prin debutul său în

[1] Victoria Popovici, *Constantin Moisil* în *Rev Muz*, nr. 3.
[2] *Ibidem*, p. 207.

studiile de izvoare documentare, care îi vor deveni o preocupare primordială pînă la capătul vieţii.

În aceşti ani leagă o trainică prietenie cu Nicolae Iorga şi Dimitrie Onciu şi îi apar studiile „Douăsprezece scrisori domneşti din arhiva oraşului Bistriţa"[3] şi „Din trecutul Năsăudului". Menţionăm că paleografia cirilică a învăţat-o încă de pe timpul cînd era elev, în arhiva şi cancelaria bunicului său, vicarul Grigore Moisil. În anul 1898 Constantin Moisil a fost numit profesor de istorie la Focşani, unde n-a rămas decît un an, căci negăsind aici vestigii arheologice mai însemnate, şi-a cerut mutarea la liceul din Tulcea, unde a stat peste zece ani. În această localitate, care a fost în vechime cetatea daco-romană Aegissus, cîntată de Ovidiu, cu împrejurimi bogate în monumente antice şi medievale, îndeosebi epigrafice, Constantin Moisil s-a remarcat nu numai prin munca de la catedră, ci şi prin cercetările şi studiile sale de istorie, arheologie, numismatică şi sigilografie. Tocmai atunci, în anul 1906, s-a descoperit tezaurul monetar din Bădila de lîngă Tulcea, format din 6 000 de monede vechi româneşti, de pe timpul lui Mircea cel Bătrîn şi Petru Muşat, pe care le-a achiziţionat pentru Academia Română.

Prin studiul acestui tezaur[4] şi al altora, privitoare îndeosebi la monedele geto-dacice, pe care le-a publicat în revistele de specialitate, Constantin Moisil s-a făcut cunoscut între numismaţii din Capitală. În 1910, organizîndu-se cabinetul de numismatică de la Academia Română, C. Moisil a fost transferat la Bucureşti, prin stăruinţele marelui numismat D. A. Sturza şi a lui Ion Bianu, bibliotecarul Academiei, cu misiunea de a organiza colecţia de monede de la Academie. Aici Constantin Moisil a depus o muncă migăloasă pentru inventarierea şi studierea acestei colecţii pe care a mărit-o prin achiziţionări şi donaţii, azi ea conţinînd peste 200 000 de piese. Pe lîngă numismatică el a mai creat la Academie o colecţie de medalistică şi o colecţie de greutăţi vechi româneşti şi ale oraşelor greceşti, înfiinţînd şi o colecţie filatelică în care se află unele piese rare din emisiunile poştale româneşti. Pentru activitatea sa prodigioasă a fost ales în 1913 membru al Societăţii Numismatice, iar în 1933 devine preşedintele ei, activitatea sa fiind cunoscută şi peste hotare[5].

Constantin Moisil continuă în acest timp cercetările sale asupra istoriei patriei, iar în anul 1924 îşi ia doctoratul la Universitatea din Cluj, cu teza „Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor", fiind primul caz de teză de doctorat, cu un subiect de numismatică, ştiinţă auxiliară a istoriei.

---

[3] C. Moisil, *Doui-spre-dece scrisori domneşti din arhiva oraşului Bistriţa*, Bucureşti, 1897, p. 28.

[4] Const. Moisil, *Monede vechi româneşti găsite în Dobrogea (Tezaurul din Bădila)* în *Convorbiri literare*, XI, 1908, pp. 1117—1122.

[5] V. Popovici, *op. cit.* p. 207.

Munca sîrguincioasă şi competentă pe care a depus-o atît în şcoală ca profesor de istorie, timp de 40 de ani, la liceul „Matei Basarab" din Bucureşti (1910—1950), cît şi în numismatica şi arhivistica românească, a fost apreciată de forurile competente la justa ei valoare, fapt pentru care după stingerea din viaţă a lui D. Onciu şi după conducerea provizorie a lui Al. Lepedatu (20 martie 1923—31 octombrie 1923) Constantin Moisil a fost numit, la 1 noiembrie 1923, director general al Arhivelor Statului, instituţie pe care o va conduce cu pricepere timp de 15 ani (1923—1938).

Numele său este legat de activitatea sa în organizarea arhivelor, conform cu situaţia nouă a României întregite şi cu principiile arhivisticii moderne. În acest scop, Constantin Moisil a întocmit un proiect de lege pentru organizarea Arhivelor Statului, care fiind admis de Ministerul Instrucţiunii a fost votat în parlament la 20 mai 1925. Legea asigura Arhivelor Statului o organizare unitară şi temeinică, în conformitate cu principiile arhivisticii moderne, prevedea preluarea materialului arhivistic cu o vechime mai mare de 30 ani de la toate autorităţile statului, judeţelor şi comunelor, a organizat totodată cele patru direcţii regionale: din Cluj (dir. Ştefan Meteş), Iaşi (dir. Sever Zotta), Chişinău (dir. I. Boga) şi Cernăuţi (dir. Simion Relli), subordonate Direcţiei generale a Arhivelor Statului cu sediul la Bucureşti şi asigura totodată recrutarea personalului de specialitate, preconizînd de asemenea o activitate ştiinţifică bogată[6].

În concepţia lui Constantin Moisil arhivele nu mai trebuiau să însemne depozite vechi fără viaţă, ci „laboratoare vii din care pleacă necontenit elemente şi cunoştinţe care fortifică sufletul naţional în mers spre biruinţă în folosul naţiunii şi al umanităţii, de aceea arhivele trebuie să fie deschise publicului studios"[7]. Direcţiile Arhivelor Statului au dezvoltat o activitate culturală intensă reprezentată prin expoziţii de documente, peceţi şi stampe, prin conferinţe cu caracter arhivistic şi prin publicarea de studii şi lucrări de specialitate[8], primul exemplu dîndu-l chiar directorul general Constantin Moisil prin cele peste 300 articole şi studii publicate. Iată cum îl caracterizează în 1938 prof. H. Stahl, cu ocazia sărbătoririi sale de foştii lui elevi, studenţi şi colaboratori, la împlinirea a 40 de ani de activitate didactică, 30 de ani de activitate numismatică şi 15 ani de activitate arhivistică: „Ca director general al Arhivelor Statului, Constantin Moisil a reînviat zi de zi cu pietate pagini din trecutul neamului, unele glorioase, altele adînc omeneşti, ca numismat scoţînd din pămîntul unde dormeau vechi monede — simple

[6] Arh. Statului, *125 de ani de activitate*, Bucureşti, 1957, p. 132.

[7] Ştefan Meteş, *Arhivele din Ardeal după război*, în *Rev Arh* I, nr. 1—3, 1924—1926, p. 86.

[8] Emilia Poştăriţă, *Constantin Moisil*, în *Figuri de arhivişti*, Bucureşti, 1971, p. 284.

bucăţi de metal pentru unii — Constantin Moisil interpretîndu-le le făcea să ne povestească despre drumuri de comerţ, despre atîtea pagini de străveche civilizaţie, pagini de durere sau simple pagini omeneşti. Ca iniţiator al Societăţii *Bucureştii vechi* a fost şi în acest domeniu un pasionat cercetător al trecutului oraşului. Constantin Moisil a avut darul foarte rar întîlnit de a strînge în jurul său prieteni şi colaboratori, fără a vorbi de toţi cei care au învăţat de la profesorul Moisil, elevi din care a ştiut să-şi facă prieteni"[9]. Vrednicul său continuator în fruntea Arhivelor Statului, Aurel Sacerdoţeanu, a spus despre Constantin Moisil că: „a păşit viguros şi demn pe drumul muncii împlinite, şi-a făcut deplin datoria, a sprijinit şi încurajat pe tinerii săi elevi"[10].

Lui i se datoreşte înfiinţarea, la 28 noiembrie 1924, a Şcolii superioare de arhivistică şi paleografie care a pregătit atîţia arhivişti de valoare, unde Constantin Moisil a predat numismatica, sigilografia şi medalistica. A înfiinţat în acelaşi an *Revista Arhivelor*, a organizat numeroase expoziţii de documente şi a desfăşurat alte activităţi culturale. In anul 1926 a inaugurat *Muzeul Arhivelor Statului*, cu documente cuprinzînd istoria patriei ilustrînd arta ornamentaţiei din România[11]. Fiind un pasionat pedagog a organizat şi condus *Muzeul pedagogic al Casei Şcoalelor*. Despre rolul educator al muzeelor avea o concepţie menită să contribuie la însuşirea şi educarea oamenilor arătînd că: „Un muzeu regional nu este numai un local în care se adăpostesc monumentele privitoare la istoria, etnografia, cultura unei regiuni oarecare, ci este în acelaşi timp o instituţie de educaţie în cel mai larg înţeles al cuvîntului. Obiectele ce se păstrează întrînsul sînt amintiri preţioase din trecutul regiunii, rămăşiţe sfinte ale culturii strămoşeşti de acolo, produse ale artei şi industriei locale, dovezi ale vieţii publice şi familiale cu particularităţile ei atît de interesante"[12]. Prin munca depusă pentru a pune în lumină bogăţiile istorice şi culturale ale poporului român Constantin Moisil s-a dovedit un arhivist remarcabil şi un om de ştiinţă valoros.

Pornind de la principiul stabilit în legea din 1925 de organizare a Arhivelor Statului, conform căreia se pot înfiinţa subdirecţii regionale ale acestei instituţii şi în alte regiuni ale ţării unde se va crede necesar (art. 5), Constantin Moisil a preconizat înfiinţarea de subdirecţii regionale la Timişoara pentru Banat, la Arad pentru Bihor, la Tîrgu Mureş pentru Secuime, la Sighet pentru Maramureş, la Constanţa pentru Dobrogea şi la Năsăud pentru ţinutul grăniceresc[13].

---

[9] *Sărbătorirea profesorului Constantin Moisil*. Bucureşti. 1939, p. 12, *apud* V. Popovici, *op. cit.*, p. 210.
[10] *Ibidem*, p. 5, *apud*, V. Popovici, p. 210.
[11] E. Poştăriţă, *op. cit.*, p. 284.
[12] *Revista generală a învăţămîntului*, VIII, nr. 2, pp. 128—130.
[13] C. Moisil, *Arhivele Statului*, în *Roabe de Grîu*, I, nr. 10/1930, p. 601.

El constata că: „multe din Arhivele din Transilvania aveau înfățișare străină, fiind întocmite de autorități sau instituții ungurești și săsești și numai rareori cuprindeau acte scrise în limba română". Cu toate acestea, în fiecare din ele se pot găsi numeroase acte și documente privitoare la românii transilvăneni, care formau majoritatea populației și erau amestecați în toate chestiunile: administrative, judiciare, militare, sociale, religioase și culturale. O parte din aceste arhive cuprind numeroase acte și documente privitoare la românii din Țara Românească și Moldova sau emanate de la domnii sau dregătorii acestor țări, deoarece în toate timpurile relațiile lor cu Ardealul au fost strînse și foarte frecvente, iar în anumite epoci, regiuni întregi din Ardeal au fost ocupate și stăpînite de domnii munteni și moldoveni"[14].

Acele constatări se potriveau întru totul și orașului Tîrgu Mureș, unde existau numeroase arhive vechi și importante, ca de exemplu arhiva orașului și, mai ales, a județului Mureș.

Primăria orașului Tîrgu Mureș a apreciat pe deplin importanța unei subdirecții regionale a arhivelor Statului la Tîrgu Mureș, de aceea la adresa primită din partea lui Constantin Moisil s-a oferit a sprijini cu căldură înființarea ei, după cum se poate vedea în răspunsul din 10 noiembrie 1925, către Direcția Generală a Arhivelor Statului[15]. Primarul arată aici în primul rînd importanța arhivei orașului Tîrgu Mureș, care cuprinde peste 100 000 de acte și documente dintre care cel mai vechi este decretul din 1470 al regelui Matei Corvin, apoi amintește despre cele 12 documente păstrate de la Mihai Viteazul. Dintre alte documente importante din această arhivă menționează procesele-verbale ale consiliului orășenesc, începînd cu anii 1600, statistica populației orașului privind recensămintele din anii 1785, 1850 etc. În continuare se descrie arhiva județului Mureș mult mai bogată ca a primăriei orașului, care începînd cu secolul al XVII-lea cuprinde, între altele, arhiva vechiului scaun Mureș și un mare număr de conscripții urbariale din 1785 și 1820, privind localități din sud-estul Transilvaniei. Dintre celelalte arhive din Tîrgu Mureș sînt amintite arhiva familiei Teleki și arhiva Curții de Apel, continuatoarea Tablei regești a Transilvaniei care își avea odinioară sediul la Tîrgu Mureș, cea mai veche instanță de apel din Transilvania

Conducerea orașului își manifestă dorința ca aceste arhive să devină arhive vii, puse la dispoziția publicului studios, în care scop propune înființarea unei arhive centrale la Tîrgu Mureș, în fruntea căreia

---

[14] C. Moisil, *Problema arhivelor românești*, în *Rev Arh*, III, 1, nr. 6—7, 1936 — 1937, p. 10.

[15] Arh. St. Tg. Mureș, fond Primăria orașului Tg. Mureș, Primar, dos. nr. 1113/1925, pp. 8—9 și Arh. St. București, Fond D.G.A.S. dos 949/1926, f.l., *apud* E. Poștăriță, *C. Moisil*, în *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 275.

să fie puşi oameni pricepuţi care să lucreze cu competenţă la ordonarea şi inventarierea actelor. În această arhivă urmau a fi predate, conform concepţiei primăriei, documentele istorice, nu numai din judeţele Ciuc, Odorhei şi Trei Scaune, ci şi din judeţele Turda-Arieş, Alba de Jos, Sibiu, Făgăraş, Braşov şi Bistriţa, care au avut în trecut strînse legături cu oraşul Tîrgu Mureş şi cu judeţul Mureş. Primăria oraşului solicită Direcţia Generală a Arhivelor Statului să intervină cu toată stăruinţa la locul în drept, adică la Ministerul Instrucţiunii, pentru a se aproba înfiinţarea la Tîrgu Mureş a arhivei centrale, respectiv a subdirecţiei regionale a Arhivelor Statului. Conducerea oraşului se angaja a pune la dispoziţie în acest scop un local potrivit pentru arhivă şi a plăti personalul necesar, afară de director, care urma a fi numit de către Direcţia Generală a Arhivelor Statului şi să fie plătit din bugetul statului. În încheiere se arată că funcţionarea arhivei centrale din Tîrgu Mureş ar putea începe de la 1 ianuarie 1926.

Se poate vedea din acest document cît de mult au apreciat edilii oraşului Tîrgu Mureş arhivele lor, în care ar fi dorit să lucreze numai cu oameni competenţi şi bine pregătiţi, dintre absolvenţii Şcolii superioare de arhivistică, înfiinţată cu un an mai înainte, la 28 noiembrie 1924. Înfiinţarea subdirecţiei ar fi răspuns unui vechi deziderat al cercetătorilor locali, care au folosit izvoarele documentare din aceste arhive în studii istorice şi ediţii de documente[16].

Intenţia consiliului oraşului de a înfiinţa aici o *arhivă centrală* datează încă de mai înainte de apariţia legii de organizare a Arhivelor Statului din 1925. Acest lucru se poate vedea din rezoluţia pusă pe un ordin al Prefecturii judeţului Mureş-Turda, care la intervenţia Direcţiei Generale a Arhivelor Statului a dispus ca dosarele importante cu vechime de peste 30 ani să fie înaintate pentru păstrare Direcţiei regionale a Arhivelor Statului din Cluj. Rezoluţia pusă pe acest ordin a fost următoarea: „Consiliul nu vede de necesar în interesul oraşului să se înainteze hîrtiile vechi direcţiei generale (recte: regionale — n.n.) a Arhivelor Statului. Tg. Mureş la 22 august 1924, din şed. cons. orăş., p. primar (ss) Cozma[17] (v. Anexa 2).

Înfiinţarea la Tîrgu Mureş a subdirecţiei regionale a Arhivelor Statului, deşi atît de aproape de realizare, n-a avut loc din cauză că la 30 martie 1926 a căzut guvernul liberal aflat la putere şi a urmat guvernul generalului Al. Averescu, cînd s-a schimbat şi toată conducerea oraşului Tîrgu Mureş. Noul primar, Dr. Bernady Gheorghe, instalat la aceeaşi dată[18], care va sta mai mult timp în această funcţie, nu s-a mai interesat de această chestiune. Totuşi, Constantin Moisil nu va părăsi nici mai tîrziu ideea înfiinţării la Tîrgu Mureş a unei subdirecţii regionale, după cum se poate vedea din unele articole ale sale publicate în

---

[16] E. Poştăriţă, *op. cit.* p. 275.

[17] Arh. Stat. Tg. Mureş, fond Primăria oraşului Tg. Mureş. Primar, dos. 1113/1925, f. 2.

[18] Buletinul *Oraşul* Tg.-Mureş, nr. 8/1926, p. 65.

anii 1930[19] şi 1938[20]. Dintre celelalte proiecte de înfiinţare a unor subdirecţii regionale ale Arhivelor Statului, cu toată stăruinţa depusă, n-a putut realiza pînă la pensionarea sa (1938) decît înfiinţarea Arhivelor Statului din Craiova (1931), Timişoara (1936) şi Năsăud (1937). Aceste subdirecţii regionale au avut însă de învins tot timpul mari greutăţi financiare, nefiind trecute în buget şi supravieţuind numai datorită arhiviştilor şi ajutoarelor primite de la autorităţile şi societăţile locale. Subdirecţia regională din Năsăud a fost, de pildă, finanţată un timp de societatea „Regna".

La Tîrgu Mureş şi în celelalte judeţe numai după eliberare s-a realizat unul din visurile lui Constantin Moisil, prin înfiinţarea pe baza decretului nr. 17 din 27 ianuarie 1951 a Serviciului, devenit mai tîrziu Filială a Arhivelor Statului, instituţie care a trecut, la aceeaşi dată, de la Ministerul Învăţămîntului Public, la Ministerul de Interne[21]. Prin acest act de importanţă covîrşitoare, s-a creat posibilitatea de a se prelua valoroase materiale arhivistice care se găseau la autorităţile statului, judeţelor, comunelor, la autorităţile eclesiastice şi la particulari, asigurîndu-le de distrugeri sau înstrăinări. Constantin Moisil arăta pe drept cuvînt că: „Materialele ce ne-au fost lăsate de înaintaşi, constituie o preţioasă moştenire culturală, aceste acte şi documente au fost redactate în cîte un singur exemplar, sînt deci unicate care dacă se distrug ori se pierd nu mai pot fi reconstituite"[22].

Paralel cu munca profesională, direcţia Arhivelor Statului din Tîrgu Mureş dezvoltă şi o activitate ştiinţifică şi culturală, cum o gîndise la timpul său Constantin Moisil, cu scopul: „de a promova cunoştinţele despre trecutul nostru şi de a infiltra, în cercuri cît mai largi, dragostea şi respectul faţă de rămăşiţele culturale ale strămoşilor noştri"[23].

Cu ocazia sărbătoririi, la 27 decembrie 1956, a împlinirii vîrstei de 80 ani a lui Constantin Moisil, la Academia R.P.R., al cărui membru titular a fost din anul 1948, în cuvîntările rostite s-a omagiat personalitatea sa complexă. Cu acest prilej, C. Daicoviciu l-a numit „cercetător de concepţie înaltă în atîtea domenii ale istoriei române, în special în arhivistică şi numismatică, creator al unei şcoli, fericit părinte sufletesc al atîtor generaţii de cercetători". Peste aceste calităţi Constantin Moisil a fost „omul fericit care a ştiut să îmbine bunătatea, modestia, blîndeţea şi omenia cu severitatea rigidă a investigaţiei, dînd astfel multora dintre noi exemplul viu de cum se poate face o adevărată şcoală de cercetători"[24].

---

[19] C. Moisil, *Arhivele Statului* în *Boabe de grîu*, I, nr. 10/1930, p. 601.

[20] C. Moisil, Arhivele României, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 323.

[21] Arh. Stat., *125 de ani de activitate*, Bucureşti, 1957, p. 145.

[22] C. Moisil, *Arhivele României*, în op. cit., p. 324.

[23] C. Moisil, *Arhivele Statului*, în *Boabe de grîu*, an. I nr. 10/1930, p. 601.

[24] *Cuvînt de omagiu al acad. C.D. Daicoviciu rostit la sărbătorirea Acad. C. Moisil*, în *Analele Academiei R.P.R.*, vol. VI, Bucureşti, 1956, p. 549.

ANEXA 1

Primăria orașului cu drept de municipiu Tg. Mureș Nr. 1113—1925
(Primar)

Domnule Director,

În orașul Tg. Mureș sînt arhive bogate și importante, arhiva orașului, a județului și a familiei Teleki, a Curții de Apel celei mai vechi din Ardeal etc. Arhiva orașului s-a înființat în secolul al XV-lea. Primul document datează de la 1470 din timpul regelui Matia. Din acest an, arhiva se dezvoltă treptat ajungînd să fie astăzi una dintre cele mai însemnate arhive din Ardeal. Actele care se află în arhivă se urcă la 100.000, începînd cu anul 1470—1860. Aici se află procesele-verbale ale consiliului orășenesc,, începînd cu anii 1600; vreo 12 documente de pe timpul marelui voievod Mihai, statistica populației orașului din 1785, 1850 etc. etc. Arhiva județului ia ființă abia în secolul al XVII-lea, De atunci însă s-a păstrat în arhivă tot materialul documentar privitor la populația vechiului scaun al Mureșului, precum și conscrierile urbariale din 1789 din întreg Ardealul (numai din sud-estul Ardealului — n.n.). Această arhivă este mai bogată în documente decît a orașului.

Cea mai bogată și interesantă este arhiva familiei Teleki. În anul 1916, o parte însemnată a fost dusă în Ungaria unde este depozitată și astăzi.

Acest material interesant zace în arhivele noastre fără să fie scrutat (cercetat — n. n.). Pentru a putea face ca arhivele noastre să deviná niște arhive vii, accesibile marelui public credem că este de o imperioasă trebuință înființarea unei arhive în orașul nostru și în fruntea cărei arhive să fie puși oameni pricepuți, care să lucreze cu tragere de inimă la aranjarea și cataloghizarea (catalogarea — n. n.) documentelor.

În această arhivă s-ar aduna documente din toate județele, care în trecut au stat într-o strînsă legătură cu orașul și județul nostru. După părerea noastră aceste județe ar fi: județele secuiești (Ciuc, Odorhei, Trei Scaune), județul Turda-Arieș, Alba Inferioară, Sibiu, Făgăraș, Brașov, Bistrița și Mureș.

Credem că facem un însemnat serviciu cauzei obștești, rugîndu-vă cu toată stăruința să binevoiți a interveni la locul în drept pentru a se creia o arhivă centrală la Tg. Mureș, unde să fie depozitate documentele din județele susamintite.

Orașul vă pune la dispoziție un local potrivit pentru arhivă și personalul necesar. pe anul 1926, afară de director, pe care vă rugăm să-l numiți dv. și să-l plătiți din bugetul statului.

Funcționarea arhivei centrale ar putea începe cu 1 ianuarie 1926.

Tg. Mureș la 10 noiembrie 1925.

Primar,
(ss) Dr. Dandea

Către

Direcțiunea Arhivelor Statului
București.

ANEXA 2

Prefectura judeţului Mureş-Turda
Serviciul administrativ
Nr. 3490/1924 luna august, ziua 14

D-le Primar,
Tg. Mureş

În urma intervenţiunei Direcţiei Generale a Arhivelor Statului, Ministerul de Interne ne face cunoscut că acte preţioase şi documente importante din arhivele judeţelor şi comunelor sînt ameninţate cu dispariţia sau înstrăinarea lor, după cum s-a întîmplat cu multe din ele în cursul ultimilor ani, s-a hotărît ca Subprefecturile, şi Primăriile să întocmească cîte un opis de toate dosarele pe care le posedă şi care sînt de o vechime mai mare de 30 ani şi să-l înainteze Direcţiunei Regionale a Arhivelor Statului din Cluj.

Această direcţiune va examina opisele spre a vedea ce anume documente prezintă importanţă şi deci merită să fie conservate.

În urma acestui aviz, vă rugăm să binevoiţi a lua dispoziţiuni ca dosarele alese să fie înaintate numitei direcţiuni din Cluj.

Totodată vă facem cunoscut că sub nici un motiv nu se va putea vinde vreo cantitate din arhiva d-voastră fără o prealabilă aprobare a Ministerului de Interne.

Prefect,
(ss) Maior m. p.

Secretar,
(ss) Russu m.p.

Nr. 15069—1924

Pe verso

Luat act, la dosar

Consiliul nu vede necesar în interesul oraşului să se înainteze hîrtiile vechi Dir. Gen. Arh. Statului Tg. Mureş. La 22 august 1924, din şed. cons. oraş.

p. Primar,
(ss) Cozma

CONSTANTIN MOISIL (1876—1958) UND SEINE WIRKUNG FÜR DIE ERRICHTUNG EINER REGIONALEN UNTERDIREKTION DER STAATSARCHIVE IN TÎRGU MUREŞ

(Zusammenfassung)

Die Verfasser beschreiben das Leben des Wissenschaftlers Constantin Moisil und würdigen seine Tätigkeit als Professor, Numismat der Rumänischen Akademie und Generaldirektor der Staatsarchive. Sie heben hervor die Bedeutung seiner geschichtlichen und numismatischen Untersuchungen und Studien, besonders bezüglich der geto-dakischen und der alten rumänischen Münzen.

Als Generaldirektor der Staatsarchive hat sich C. Moisil ebenfalls besondere Verdienste erworben durch die wiesenschaftliche Organisierung dieser Institution und ihrer vier Regionaldirektionen, durch die Gründung der Oberschule für Archivistik und Paleographie, des Museums der Staatsarchive, des Zeitschriftes „Revista Arhivelor" und durch die Beförderung kulturellen Tätigkeiten, wie: Austellungen, Vorträge und Publikatonen von Dokumenten.

Weiter wird hervorgehoben seine Absicht eine Unterdirektion in Tîrgu Mureş zu errichten, wo sich wichtige Arhive befanden und die versprochene freigebige Beihilfe in dieser Hinsicht des damaligen Bürgermeisters der Stadt Tîrgu Mureş. Diese Absicht hat sich trotzdem nicht verwirklicht wegen der damaligen politischen Fluktuation, weil schon im nächsten Jahr (1926) hat sich die Regierung und zugleich auch die Leitung der Stadt gewechselt.

In Abschluss wird das Ansehen von welchen C. Moisil unter seine Zeitgenossen sich erfreute und seine Huldigung in 1958 durch die Akademie der RVR, derer Mitglied er seit 1848 war, erwähnt.

CONTRIBUŢIA UNOR PERIODICE PROGRESISTE ROMÂNEŞTI ŞI MAGHIARE LA CUNOAŞTEREA RECIPROCĂ A VALORILOR CULTURALE ŞI LITERARE (1933—1944)

TURZAI MARIA, SILVIA SIN, OLOSZ KATALIN

În perioada 1933—1944, periodicele progresiste, antifasciste, publicaţiile editate din iniţiativa sau sub îndrumarea P.C.R. au adus un aport preţios la iniţierea şi făurirea unor bogate tradiţii ale schimburilor de valori culturale, spirituale dintre poporul român şi diferitele naţionalităţi din ţara noastră. Stabilirea şi lărgirea legăturilor culturale româno-maghiare în cadrul presei muncitoreşti atît de abundente, e firesc, a avut la bază concepţia internaţionalistă şi politica justă marxist-leninistă în problema naţională a Partidului Comunist Român. Desigur, gazetele muncitoreşti, aveau în primul rînd menirea de a servi realizării sarcinilor ideologice, politice şi organizatorice ale mişcării revoluţionare, dar ele nu au neglijat posibilitatea educării, a instruirii oamenilor muncii, şi a răspîndirii cunoştinţelor ştiinţifice şi culturale cu ajutorul cuvîntului tipărit. În perioada de care ne ocupăm o serie de intelectuali progresişti şi cu vederi democratice, antifasciste şi-au asumat sarcini în calitate de redactori sau colaboratori în munca de presă. Datorită activităţii lor prodigioase, au luat naştere — în limita condiţiilor istorice — felurite forme de relaţii între publicaţiile muncitoreşti editate în limbile română şi maghiară şi între redactorii şi colaboratorii săi, fapt care a servit nu numai cunoaşterea reciprocă a valorilor culturale, dar a contribuit în acelaşi timp şi la realizarea sarcinilor de mare importanţă care stăteau în faţa poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare în anii de atunci. Problematica şi materialul documentar cu privire la legăturile culturale româno-maghiare în contextul presei progresiste şi muncitoreşti este atît de abundent, încît în funcţie de spaţiu ne vom rezuma numai la cele mai importante şi mai semnificative.

Revista teoretică *Era nouă*[1] editată de N. D. Cocea, deşi a avut o durată de apariţie foarte scurtă (februarie—aprilie 1936), la rubrica „revista revistelor" a asigurat loc şi pentru popularizarea revistei teoretice în limba maghiară, *Korunk*, aflată sub îndrumarea P.C.R. În numărul 2 din martie 1936, al revistei, printre articolele cu caracter economic, politic şi ştiinţific găsim şi studiul intitulat *Criza generală*, scris de cunoscutul

[1] T. Georgescu — M. Ioanid, *Presa P.C.R. şi a organizaţiilor sale de masă, 1921 — 1944*. Bucureşti, 1963, pp. 275—276.

economist marxist maghiar, Varga Jenő, care trăia ca emigrant în Uniunea Sovietică.

Aducînd în atenţia opiniei publice violenţele săvîrşite de cuzişti şi Garda de fier, E. Mihăileanu, în revista *Stînga* ia atitudine împotriva acţiunii huliganice a legionarilor îndreptată contra redacţiei ziarului maghiar *Bukaresti Lapok*[2]. Sub pseudonimul Transsylvanus, facem cunoştinţă cu momente din literatura progresistă maghiară contemporană. De asemenea, sînt citaţi romancierul Sellyei József, Fábry Zoltán — poet, publicist antifascist, şi Dömötör Teréz, scriitori maghiari din Cehoslovacia[3]. Iar din tradiţiile literaturii revoluţionare maghiare, este prezentată într-un medalion semnat de Korvin Sándor, poezia lui Ady Endre: „Poezia lui Ady Endre, asemănătoare unei arborescenţe uriaşe, îşi are rădăcinile în imaginaţia ingenuă a unui popor şi se îmbogăţeşte pasionat şi larg, urcîndu-se din adîncimi spre soare, în poemele clocotitoare ale revoltei terestre, ale revoltei poporului maghiar, în poemele setei eterne a omului de un adevăr, de un bine şi un frumos suprem"[4]. Dezvoltînd problematica evoluării artei în socialism, Liviu Andrei, citează pe compozitorul Liszt Ferenc, care spunea: „muzica se poate numi limba universală a omenirii, prin care sentimentul omenesc poate fi comunicat în acelaşi mod tuturor inimilor"[5].

Atitudinea militantă, spiritul de luptă pentru libertatea opiniei, împotriva cenzurii şi a interzicerilor publicaţiilor democratice româneşti, maghiare etc., au fost exprimate nu o singură dată de revista *Stînga*.

Situîndu-se pe o poziţie fermă în ceea ce priveşte raporturile fireşti româno-maghiare, revista *Stînga* protesta împotriva campaniei dezlănţuite de către autorităţile represive burgheze române şi a conducerii reacţionare a Partidului maghiar, împotriva gazetei *Falvak népe* şi redactorul ei, Demeter János[6]. „Ce vină poartă un tînăr entuziast ca Demeter Ioan — se scria în revista *Stînga* —, dacă face o operă de lămurire şi frăţească colaborare cu valahii, saşii şi celelalte naţionalităţi, luptînd împotriva mentalităţii sectare a baronilor ce nu-şi mai pot repara avariile produse de criza economică în patrimoniul lor zdruncinat"[7].

La rîndul său, gazeta tîrgumureşeană, *Új Szó* („Cuvînt nou"), al cărei colectiv redacţional era condus de Józsa Béla[8], a publicat sub titlul *„În apărarea presei democratice"*, apelul lui Scarlat Callimachi, redactor al publicaţiilor antifasciste *Soarele, Raza, Valul* din Botoşani, şi de L. Năstase, redactor al gazetei *Frontul muncii* din Piatra-Neamţ, în care se cere mobilizarea tuturor organelor de presă de nuanţă democratică pentru a

---

[2] Eufem Mihăileanu, *Simptomul. Comunicatele unui „cartier general"*, în *Stînga*, nr. 7 din 1933.

[3] Transsylvanus, *Literatura maghiară*, *Stînga*, nr. 7 din 1933.

[4] Korvin Sándor. *Carmen rebelle sau poezia lui Ady Endre*, *Stînga*, nr. 12 din 1933.

[5] *Stînga*, nr. 9 din 1933.

[6] Demeter János, *Századunk sodrában* (Scrieri memorialistice), Bucureşti, 1975, pp. 173—202.

[7] St., *Pentru libertatea presei*, *Stînga*, nr. 13 din 1933, p. 1.

[8] Turzai Mária, *Publicistica militantă a lui Józsa Béla în paginile revistei „Új" Szó" (Tîrgu Mureş, 1935—1936)*, *Marisia* V. 1975, pp. 327—344

protesta împotriva interzicerii acestor ziare româneşti, precum şi a celor interzise anterior: *Proletarul, Ţărînă, Tineretul, Drumul femeii, Die Woche* şi altele[9]. Militînd consecvent pentru libertatea presei şi împotriva măsurilor represive luate în anul 1936 de către statul burghezo-moşieresc faţă de presa democratică şi antifascistă, gazeta *Új Szó* a luat atitudine împotriva interzicerii publicaţiei antifasciste *Păreri*, care apăruse la Bîrlad[10]. De asemenea a criticat vehement ziarele de extremă dreaptă *Porunca vremii* şi *Universul*, care au atacat în continuare nu numai presa antifascistă şi muncitorească, ci şi cea democrat-burgheză, reprezentată de pildă de publicaţiile *Adevărul, Dimineaţa* şi altele[11].

Gazeta *Új Szó* a desfăşurat o activitate prodigioasă făcînd cunoscută poziţia mai multor intelectuali, profesori, scriitori, personalităţi de frunte ale culturii progresiste care s-au exprimat împotriva contaminării culturii de către fascism, pentru unirea tuturor forţelor în lupta împotriva fascismului, ideilor obscurantiste, mistice, iraţionaliste promovate de „ideologii" organizaţiilor de extremă dreaptă. În articolul *Intelectuali, avocaţi şi medici români împotriva fascismului*[12] — publicat în *Új Szó* — sînt popularizate acţiuni concrete întreprinse de profesorul Ilie Cristea, avocatul Radu Olteanu şi de ziaristul Vasile Munteanu pentru organizarea mişcării de protest a maselor muncitoare şi intelectuale cu vederi progresiste şi democratice, împotriva proceseler intentate intelectualilor români antifaşciţi, cum erau Petre Constantinescu-Iaşi, Tudor Bugnariu şi alţii.

Cu un an mai tîrziu, în 1937, revista democratică, cu orientarea antifascistă, *Reporter*, condusă de publicistul pamfletar şi scriitor N. D. Cocea, a luat apărarea scriitorului maghiar Féja Géza, condamnat de autorităţile horthyste, pentru că a descris în mod fidel, situaţia dramatică a maselor populare maghiare exploatate[13]. Pe această temă era axat şi articolul lui T. Zare *Aladár Komját, poetul „norodului" lui Doja*[14].

Printre periodicele apărute în limba maghiară sub îndrumarea P.C.R., care au adus contribuţii valoroase la cunoaşterea reciprocă a valorilor culturale, literare, un loc de frunte îi revenea revistei teoretice marxiste, *Korunk*. În perioada 1933—1940, revista clujeană *Korunk* redactată de Gaál Gábor, servind cauza luptei comune a oamenilor muncii români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, dusă împotriva primejdiei fascismului, tălmăcind operele cele mai valoroase cititorilor săi maghiari, români etc., constituie o tradiţie valoroasă a culturii socialiste din ţara noastră[15]. Pentru poziţia sa marxistă, internaţionalist-proletară şi atitu-

---

[9] *A demokratikus sajtó védelmében, (În apărarea presei democratice)*, în *Új Szó* din 26 noiembrie 1935.

[10] *Új Szó* din 27 iulie 1936.

[11] *Új Szó* din 22 iunie 1936 şi *Poporul* din 10 iulie 1936.

[12] *Új Szó* din 18 august 1935.

[13] Horia Crişan, *Procesul scriitorului maghiar Féja Géza*, în *Reporter*, nr. 41 din 19 decembrie 1937, p. 6.

[14] T. Zare, *Aladár Komját, poetul „norodului" lui Doja, idem*, p. 3.

[15] Nicolae Kallós, *Revista „Korunk" şi animatorul ei Gaál Gábor*, în *Lupta de clasă*, nr. 6, 1964; Tóth Sándor, *Gaál Gábor. Studiu monografic*, Bucureşti, 1974; Balogh Edgár, *Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról. (Aici şi acum. Studiu despre „Korunk")*, Cluj-Napoca, 1976.

dinea ei potrivnică aţîţărilor revizioniste ale horthyştilor şi provocărilor naţionaliste ale organizaţiilor fasciste şi ale elementelor de extremă dreaptă ale burgheziei din ţară, revista *Korunk* a fost apreciată de cei mai de seamă exponenţi ai literaturii progresiste, ai intelectualităţii democratire române[16], cehoslovace, iugoslave etc.[17] Eminentul patriot, om politic, dr. Petru Groza se număra printre cititorii permanenţi ai revistei şi întreţinea relaţii amicale cu Gaál Gábor, precum şi cu mulţi colaboratori ai revistei *Korunk*[18]. Din cauza caracterului ei antirevizionist, în Ungaria horthystă a fost interzisă difuzarea revistei începînd din anul 1932[19]. „Acest organ de presă, oriunde se va găsi, numerele lui să fie confiscate şi difuzorii lui să fie daţi în judecată" — dispunea ordinul de interzicere al ministerului de interne din Ungaria horthystă. În pofida acestei măsuri, numeroase exemplare ale revistei *Korunk* circulau fără copertă în mod clandestin, iar colaboratorii ei din Ungaria, Veres Péter, Illyés Gyula, Darvas József şi alţii înfruntînd restricţiile autorităţilor, au găsit modalităţi pentru a expedia scrierile lor destinate lui Gaál Gábor.

Redactorul revistei, Gaál Gábor, ca emigrant[20] şi posesor al unui paşaport Nansen, a întîmpinat foarte multe greutăţi din partea autorităţilor reacţionare române pînă cînd a prins rădăcini în ţara noastră. Cu toate acestea, el „a găsit totuşi de cuviinţă — scrie Tóth Sándor — să se adreseze cu cea mai deplină încredere intelectualităţii progresiste româneşti (aflînd la rîndu-i înţelegere în cercurile acesteia) şi şi-a asumat o misiune culturală de inestimabilă valoare: prezentarea cu regularitate a valorilor progresiste româneşti, înlesnirea cunoaşterii lor de către cei ce citeau în limba maghiară"[21]. Autorul studiului monografic despre Gaál Gábor, filozoful Tóth Sándor, remarcă pe drept, că în ceea ce priveşte această misiune istorică, deosebirea între *Korunk* şi presa progresistă burgheză maghiară (*Független Újság, Brassói Lapok* etc.) constă în faptul că, pe cînd în cea din urmă au apărut sporadic materiale cu referiri româneşti, în revista *Korunk* s-a publicat în mod sistematic, în permanenţă din marile valori ale culturii româneşti, s-a prezentat cititorilor totalitatea complexă şi contradictorie a realităţii româneşti de atunci. Însuşi Gaál scria lui Méliusz József, care într-un timp era şi redactor adjunct al revistei: „Am foarte mare nevoie de traduceri din româneşte. În general, străduieşte-te să cunoşti orice manifestare culturală românească". Cu doi ani mai tîrziu tot în acest sens se adresează lui Méliusz: „Atrage-i aten-

---

[16] Corneliu Codarcea, *Gaál Gábor és a románság. (Gaál Gábor şi românii)*, în *Utunk* din 10 august 1956.

[17] Balogh Edgár, *De pe poziţia umanismului nou*, în *Korunk* nr. 1 din 1957.

[18] Demeter János, op. cit., pp. 209—211.

[19] Sugár *Erzsébet, Egy kitiltás története (Istoria unei interziceri)*, în *Korunk '26—'76*. (Anuarul *Korunk* pe anul 1976), pp. 98 — 101.

[20] Pentru funcţiile politice avute în 1918—1919 în cadrul Comisariatului poporului pentru educaţie publică şi în timpul luptelor împotriva trupelor intervenţioniste (comisar politic) a fost condamnat de autorită-ile horthyste.

[21] Tóth Sándor, *Gaál Gábor. Studiu monografic*, Bucureşti, 1974, p. 233.

ţia lui Izsák[22] (...): am mare nevoie de articolele sale cu referiri româneşti. Aş fi satisfăcut, de asemenea, dacă aş putea avea o revistă a revistelor, permanentă, inteligentă şi frumoasă, a săptămînalelor, publicaţiilor româneşti"[23].

Datorită eforturilor depuse în această direcţie, a concepţiei lui marxiste şi redacţionale clarvăzătoare, Gaál Gábor a reuşit să prezinte cititorilor ansamblul vieţii româneşti pe plan economic, social şi cultural deopotrivă. În această activitate a fost susţinut de numeroşi colaboratori ai revistei, de intelectuali progresişti, comunişti, social-democraţi, ca: Bányai Imre, Bányai László, Csehi Gyula, Gáll Ernő, Izsák László, Jordáky Lajos, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Salamon Ernő şi alţii.

Avînd o concepţie clară despre situaţia internaţională şi internă în anii ascensiunii fascismului, revista *Korunk* a asigurat un loc de seamă materialelor care exprimau profunda ostilitate a maselor populare române, maghiare şi de alte naţionalităţi faţă de fascism, ca ideologie şi politică nefastă. Fiind preponderent teoretică, s-a orientat în primul rînd spre dezvăluirea pericolului influenţei ideologiei fasciste, a demagogiei naţionaliste, rasiste, dar în acelaşi timp a militat pentru lupta comună împotriva acestui fenomen întunecat al secolului douăzeci, pe care marele istoric român, Nicolae Iorga, îl califica ca „o dictatură fără merite, fără omenie şi fără estetism, dictatură grosolană şi brutală lipsită de cugetare..."[24]. În această ordine de idei, în numărul 4 din 1936, al revistei *Korunk* era reprodus un fragment din *Neamul românesc*, în care N. Iorga declara următoarele: „Hitler a ridicat sabia însîngerată a lui Barbarosa. Dacă însă în dorinţele de stăpînire asupra Europei aruncă în faţa lumii mănuşa barbarismului nebunesc, atunci această provocare va fi acceptată de toţi acei care sînt apărătorii libertăţii popoarelor"[25]. Sub titlul *Ecoul pasului lui Hitler în presa românească* au fost inserate în *Korunk* pasage din publicaţii româneşti de diferite orientări, referitoare la faptul ocupării şi remilitarizării Rhenaniei de către Germania hitleristă. Cu această ocazie, în *Korunk* este citată o frază din ziarul democrat-burghez *Adevărul* în care era caracterizată succint şi politica externă a României: „Politica externă nazistă din nou se află sub semnul «Drang nach Osten». România rămîne credincioasă acelui sistem de colaborare interstatală căruia îi aparţine în prezent şi care este determinat în mod imperativ atît de situaţia sa geografică precum şi de toate interesele sale vitale"[26].

Pentru a înfăţişa cît mai fidel cititorilor totalitatea complexă a realităţii româneşti, din care făcea parte şi populaţia maghiară din ţară, Gaál Gábor a antrenat în jurul revistei elemente democratice ale intelectualităţii române, care au reflectat în articolele, materialele lor cele mai di-

---

[22] Izsák László, colaborator din Timişoara al revistei *Korunk*. Majoritatea articolelor le semna cu pseudonimul Bálint István.

[23] Tóth Sándor, *op. cit.*, p. 235.

[42] *Dimineaţa* din 13 august 1935.

[25] *Korunk* nr. 4 din aprilie 1936.

[26] *Ibidem*.

verse laturi ale vieţii social-economice, culturale ale ţării, ale istoriei şi ale luptei revoluţionare comune multiseculare. Dintre aceste materiale publicate în *Korunk*, amintim articolul lui Vasile Munteanu, dedicat comemorării răscoalei ţărăneşti din 1437 condusă de Budai Nagy Antal[27], un material al lui Bálint István (Izsák László despre istorie[28]) şi studiul marxistului şi publicistului antifascist, Ilie Cristea, despre formarea statului român modern, material preluat din revista progresistă *Societatea de mîine*[29]. Promovînd materialele care tratau evenimentele trecutului de pe o poziţie realistă, obiectivă, Korvin Ş. Sándor atrăgea atenţia cititorilor revistei *Korunk* asupra articolului lui Alexandru Savu din revista *Era nouă*, publicat cu acazie celei de-a 115-a aniversări a răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu. Korvin Ş. S. subliniază, că Al. Savu, renunţînd la tratarea unilaterală a evenimentului, (— aşa cum au procedat majoritatea istoricilor înaintea lui —) scoate la iveală cauzele social-economice pentru care ţărănimea s-a alăturat răscoalei[30].

Numeroase studii şi articole fac cunoscută cititorilor problematica şcolii monografice a lui D. Gusti[31], filozofia lui C. Rădulescu Motru[32] şi poporanismul românesc.[33] Analiza critică marxistă făcută de Bányai Imre privind rezultatele, metoda de lucru, scopul practica, rădăcinile sociale şi conţinutul de clasă al şcolii monografice a lui Dimitrie Gusti, este valabilă şi în zilele noastre.

Valorile cele mai de seamă ale culturii româneşti au fost prezentate cititorilor maghiari de revista *Korunk* începînd de la apariţia ei. Prezenţa susţinută, sistematică a autorilor români marxişti datează de la numărul 2 din 1936, care a intrat în istoria revistei *Korunk* sub denumirea: „numărul românesc". Despre acest număr remarcă Tóth Sándor că „e intr-adevăr un document memorabil al întîlnirii forţelor progresiste româneşti şi maghiare"[34]. Acest număr al revistei era axat aproape în întregime pe scrierile unor autori români, majoritatea lor făcînd parte dintre colaboratorii revistei *Era nouă*. Fără să ne angajăm la prezentarea detaliată a acestui număr, menţionăm doar cîţiva autori şi cîteva articole mai semnificative: Ilie Cristea: *Posibilităţile pămîntului românesc;* Andrei Şerbulescu: *Situaţia economică a României;* Vasile Munteanu: *Contradicţiile satului ardelean;* Gheorghe Dinu: *Formarea spiritualităţii româneşti;* Miron Radu Paraschivescu: *Arta şi literatura în România de*

---

[27] Vasile Munteanu, *Az elsö erdélyi parasztforradalom évfordulójan (La aniversarea primei răscoale ţărăneşti din Transilvania)*, *Korunk*, nr. 7 din iulie 1937.

[28] *Korunk*, nr. 3 din martie 1935.

[29] *Korunk*, nr. 10 din octombrie 1933.

[30] K. (Korvin Sándor), *Tudor Vladimirescu*, în *Korunk*, nr. 5 din mai 1936.

[31] Bányai Imre, *A D. Gusti-féle román szociológiai iskola (Şcoala sociologică românească a lui D. Gusti)*, în *Korunk*, nr. 6 din iunie 1936.

[32] Bányai Imre, *A romanizmus bölcselete — Rădulescu Motru és a nacionalizmus átértékelése (Filozofia românismului — Rădulescu Motru şi reinterpretarea naţionalismului)*, în *Korunk*, nr. 3 din martie 1937.

[33] Gáll Ernö, *A népiesség gondolata a román művelődésben (Ideea caracterului popular în cultura românească)*, în *Korunk*, nr. 4 din aprilie 1940.

[34] Tóth Sándor, *op. cit.*, p. 244.

azi; două poezii de Tudor Arghezi în traducerea lui Korvin Sándor; Tudor Gh. Stoian: *Hotel Maidan,* (fragment), tradus de Csehi Gyula; Alexandru Sahia: *Ploaie de iunie,* nuvelă tradusă de Korvin Sándor[35]. La rubrica dedicată notelor şi ştirilor culturale, Gaál Gábor exprimă deplina sa recunoştinţă faţă de Miron Radu Paraschivescu, pentru ajutorul acordat în pregătirea „numărului românesc" atît de magistral redactat.

În numărul 3 al *Korunk*-ului este salutată cu căldură apariţia revistei *Era nouă,* publicaţie marxistă românească cu profil înrudit, redactată de N. D. Cocea. În acelaşi articol se arată că revista *Era nouă* îşi propune să fie „o publicaţie de analiză şi sinteză ştiinţifică, în domeniul economic, filozofic, social şi cultural al realităţii societăţii româneşti, din mijlocul căreia s-au născut şi se dezvoltă forţele care duc spre o eră nouă"[36]. Autorul necunoscut al acestui articol ne informează, că în primul număr al revistei *Era nouă* a fost publicată şi nuvela lui Sahia, cu titlul: *Şomajul fără rasă*[37].

Constatînd existenţa unei literaturi de traduceri în limba maghiară, în articolul intitulat *Apropierea neorganizată româno-maghiară,* Kovács Katona Jenő[38] arată că încă mulţi autori maghiari de valoare nu şi-au găsit traducători în româneşte. Îşi exprimă părerea că asigurarea instituţională a traducerilor ar elimina unilateralitatea paralizantă şi ar servi circulaţiei valorilor culturale, puse în slujba cunoaşterii reciproce.

Oferind cititorilor un bogat material beletristic românesc tradus în limba maghiară, *Korunk*-ul a contribuit la formarea unei imagini mai nuanţate despre cadrul istoric în care trăiau şi munceau împreună români, maghiari, germani şi alte naţionalităţi. Prezentarea cantitativă şi calitativă a prozei traduse în limba maghiară de către colaboratorii revistei *Korunk* ar necesita un studiu aparte. Noi ne limităm doar la enumerarea cîtorva dintre cele mai semnificative titluri: Alexandru Sahia: *Ploaie de iunie,* tradusă de Korvin Sándor; N. D. Cocea: *Dimineaţa lui Nea Nae,* trad. de Sz. Gy.; Cezar Petrescu: *Doi fraţi,* tradus de Békényi István; Geo Bogza: *Ţări de piatră, de foc şi de pămînt* (fragmente), tradus de Salamon Ernő. La rubrica cronicii literare se făcea de asemenea o selecţie de bună orientare, dintre care amintim: Bálint István (Izsák László): *Romane sociale contemporane româneşti;* Köves Miklós (Kahána Mózes): *Aurita cale de mijloc a lui Mihail Sadoveanu;* Csehi Gyula: Liviu Rebreanu: *Răscoala;* Köves Miklós: *Un nou roman despre vechea problemă agrară românească — Cezar Petrescu:* 1907, vol. I., etc.

În ceea ce priveşte traducerea poeziei române în limba maghiară este suficient să semnalăm datele statistice din repertoriul antologiei *A Korunk költészete,* din care reiese că între 1932 şi septembrie 1940 (cînd revista *Korunk* a fost interzisă de autorităţile horthyste ocupante) au fost

---

[35] *Korunk,* nr. 2 din februarie 1936.
[36] *Korunk,* nr. 3 din martie 1936 şi *Era nouă* din 1 februarie 1936.
[37] Ibidem.
[38] K. K. J. (Kovács Katona Jenő), *A szervezetlen román-magyar kulturális közeledés (Apropiere culturală română-maghiară neorganizată)* în *Korunk,* nr. 2 din februarie 1939.

traduse 64 de poezii din 20 de poeţi români, printre care găsim nume ca: Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, G. Topîrceanu, O. Densuşianu, O. Goga, I. Minulescu, Ion Vinea, Ilarie Voronca. Ultimii doi au fost traduşi de poetul József Attila, iar ceilalţi de: Salamon Ernő, Szemlér Ferenc, Brassai Viktor, Kovács Katona Jenő, Kibédi Sándor. În 1939 apar în *Korunk* în traducerea lui Salamon Ernő două balade populare din culegerea folclorică a lui Vasile Alecsandri. Este vorba de baladele intitulate: *Kira Kiralina şi Sărac şi bogat*[39]. Subliniem, ca un fapt semnificativ, că începînd din anul 1935 în *Korunk* a apărut cu regularitate rubrica specială *Poeţi români contemporani.*

Problemele specifice ale artiştilor plastici români, maghiari, germani etc., şi-au găsit expresie în studiile scrise de Aurel Ciupe *(Arta plastică din România veche şi din Transilvania,* I, II) şi de Miron Radu Paraschivescu *(Arta şi literatura în România de azi).* În articolul scris cu ocazia expoziţiei de artă plastică organizată de asociaţia „Astra" în 1939, Miron Radu Paraschivescu formulează părerea că expoziţia ar fi fost mai reprezentativă şi multilaterală dacă expunea şi operele artiştilor plastici ai naţionalităţilor conlocuitoare. Regretă că realizările lui Nagy István, Nagy Imre, Szolnay Sándor şi Mattis Teutsch nu şi-au găsit loc între cele 91 de tablouri expuse.

Pe baza celor arătate, putem afirma pe drept, că revista teoretică marxistă *Korunk,* prin îndeplinirea misiunii de a prezenta cu regularitate valorile cele mai de seamă ale culturii româneşti, prin colaborarea ei cu intelectualii progresişti, democraţi, comunişti români şi prin străduinţa de a servi la formarea unui larg front popular antifascist merită pe deplin cuvintele de recunoştinţă ale secretarului general al P.C.R., Nicolae Ceauşescu, exprimate cu ocazia împlinirii de 50 de ani de la apariţia revistei conduse de Gaál Gábor.

În periodicele româneşti parcurse de noi, editate în Transilvania şi în alte regiuni ale ţării opiniile exprimate în problema raporturilor româno-maghiare sînt aproape unanim favorabile ideii de colaborare pentru înflorirea patriei comune, pentru cunoaşterea reciprocă prin cultură, pentru respectul „dreptăţei reciproce a naţiunilor" cum spunea Nicolae Iorga în în cuvîntarea sa la Congresul din 1935 al „Ligii Culturale". Marele savant, unul din fervenţii sprijinitori nu numai cu cuvîntul, ci şi cu fapta ai ideii de colaborare rodnică între românii şi naţionalităţile conlocuitoare definea la acest congres într-un sens superior relaţia între umanism şi naţionalism, repudiind fanatismul: „Înseamnă oare aceasta că nu sîntem bucuroşi ca la silinţele noastre pentru binele ţării să se adaoge ale oricărui om de ispravă? Desigur că nu. Sîntem totuşi cîţiva cari ori încotro ar merge fanatismul, care nu foloseşte pînă la capăt nici unui popor vom repeta acest *nu,* şi aceasta din alt motiv decît al falsului umanitarism antinaţional, ci al adevăratului umanitarism ieşit din însăşi viaţa liberă şi armonizată prin simţul dreptăţei reciproce a naţiunilor."

Iorga a exprimat nu odată cu patosul ce l-a caracterizat această poziţie democratică în problema naţională, respingînd categoric ideea de

[39] *Korunk,* nr. 3 din martie 1939.

opresiune naţională. Iată ce susţinea în şedinţa Camerei din 14 decembrie 1931: „Noi avem înaintea ochilor exemplul statului a cărui dominaţie a precedat pe a noastră, dincolo de Carpaţi. Ar fi suficient spre a ne învăţa că violenţa exercitată asupra sentimentului naţional, se întoarce contra aceluia ce exercită această violenţă."[40]

Un cunoscător profund al vieţii din Transilvania cum este scriitorul Ion Agîrbiceanu, a cărui operă se leagă în fibrele ei cele mai intime de ambianţa satului şi a tîrgului ardelenesc, remarca în consens cu cele ce am citat mai sus din Nicolae Iorga, pledînd pentru bună înţelegere între neamurile deosebite, dar conlocuitoare în scopul realizării fiecăruia şi al unui progres comun. I. Agîrbiceanu mai evidenţiază spiritul de toleranţă şi omenie al naţiunii române: „Vremea opresiunilor naţionale a trecut, cum a trecut cu veacuri înainte a celor religioase. Cu statut sau fără statut, minorităţile sunt îmbrăţişate de neamul nostru cel bun de inimă şi plin de nobleţă, cu frăţietate."[41]

Refugiat la Turda după dictatul de la Viena cînd, se ştie, în zonele ocupate se comiteau atrocităţi, românii şi ungurii fiind aţîţaţi unii împotriva celorlalţi de politicienii interesaţi, deci în aceste condiţii, poetul Emil Isac face o profesie de credinţă emoţionantă despre sentimentele nutrite faţă de conaţionalii săi maghiari.

Frăţia la care se refereau N. Iorga sau Agîrbiceanu, constatarea lui Emil Isac asupra bunei convieţuiri a românilor şi maghiarilor în Transilvania nu erau la acea dată nişte vorbe în vînt, aprecieri nefondate, ci reflectau o realitate de fapt. E adevărat că prin această realitate trebuie să înţelegem în primul rînd ţărănimea şi muncitorimea şi nu partidele politice burgheze ale căror atitudini se modificau în funcţie de interesele claselor dominante pe care le reprezentau. O anchetă sociologică întreprinsă în satele cu populaţie mixtă din judeţele Someş şi Cluj, de cîţiva tineri intelectuali maghiari grupaţi în societatea „Erdélyi Fiatalok" (Tinerii ardeleni) a documentat ştiinţific ideea de bună convieţuirea a românilor şi maghiarilor, ba, mai mult, a scos la iveală că ţărănimea maghiară nu era iredentistă, că ea dorea să-şi ducă traiul alături de români, cum o făcuseră şi generaţiile anterioare. Observaţii de această natură sînt cuprinse în cartea lui Mikó Imre, unul din membrii asociaţiei amintite, carte intitulată *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés (Satul ardelean şi problema naţionalităţilor).*

Între intelectualii români şi maghiari progesişti se manifestă nu odată o convergenţă de opinii asupra substratului de clasă al naţionalismului şovin, propagat în rîndul maselor de marii latifundiari sau magnaţi ai capitalului, care-şi vedeau primejduite privilegiile de potenţialul revoluţionar al maselor populare unite, indiferent de naţionalitate. În revista *Azi,* Corneliu Albu discerne clar între interesele exploatatorilor şi ale exploataţilor: „Pînă atunci amintim că ambasadorii latifundiari deposedaţi de marile lor moşii din Transilvania, nu vorbesc în interesul

---

[40] Cf. George Sofronie, *Transilvania română şi minorităţile sale etnice,* în *Revista Fundaţiilor,* nr. 7 din iulie 1935, p. 218.

[41] I (on) Agîrbiceanu, *Presa minoritară,* în *Cuvîntul* din 22 martie 1932, p. 1.

poporului maghiar, ci în acela al augustelor lor familii, ale căror interese materiale le apără. Dincolo de aceştia rămîne însă poporul maghiar pentru care a luptat Kossuth şi inspiratul Petőfi, în jumătatea a doua a veacului al XIX-lea, rămîn intelectualii ridicaţi din sînul acestui popor care nu e nici mai rău, nici mai bun decît altele şi care trăieşte mulţumit alături de majoritatea dominantă din Transilvania, care nu e nici barbară, nici răzbunătoare, nici „ţine minte"[42].

În chip similar S. Fényes, unul dintre cei care au polemizat cu opiniile revizioniste ale contelui Bethlen, îi acuză pe conţii maghiari de politica urii propagată constant decenii de-a rîndul. Argumentele desprinse din istoria revoluţiei de la 1848 nu sînt întîmplătoare nici la Corneliu Albu, nici la S. Fényes. Revoluţia paşoptistă pusese în evidenţă vehement prăpastia de clasă între exploatatori şi exploataţi.

Revista *Societatea de mîine*, despre care precizasem în capitolul introductiv faptul că a exprimat cele mai avansate opinii social-politice, literare în cadrul presei româneşti transilvănene, publica în 1937 o „Scrisoare deschisă către Aron Cotruş" poetul pe care compozitorul Matei Socor îl critica pentru alunecări xenofobe. Era cu atît mai regretabil cu cît Aron Cotruş văzuse foarte clar el însuşi că „Istoria, / în mersu-i de urcuşuri şi căderi, / alături i-a pus, în vălmăşagul de eri, / pe Doja şi pe Horia...". Asemănător autorilor citaţi anterior, Matei Socor are o profundă înţelegere a mecanismului social, evidenţiind conflictul de clasă între ţăranii indiferent de neam şi exploatatorii lor. Ţăranii unguri „nu duceau casă bună cu »fraţii« lor grofii"[43], pe de altă parte străinii „nu sunt întotdeauna şi peste tot izvorul tuturor necazurilor româneşti"[44], aşa că singura concluzie realistă ce se putea trage din această situaţie era: „Rînduiala, iată vinovatul!", concluzie de-a dreptul revoluţionară. Aceeaşi revistă comenta cu satisfacţie greva tipografilor maghiari din Budapesta din aprilie 1932 provocată de suspendarea ziarului „Népszava", organul oficial al partidului social-democrat. Nota redacţională din revista clujeană evidenţia forţa politică a socialismului din Ungaria şi groaza conţilor şi grofilor ameninţaţi în dominaţia lor multiseculară[45].

Am spicuit doar cîteva păreri formulate în presa progresistă românească pentru a demonstra convergenţa lor spre o viziune realistă, democratică a problemei naţionale. Intelectualii români progresişti s-au pronunţat nu o dată pentru colaborarea în domeniul culturii, pentru cunoaşterea esenţială a oamenilor de neamuri deosebite prin intermediul valorilor artistice, literare, ştiinţifice.

1. *Familia, (Seria a III-a, 1934—1944)*

Este revista care a publicat în paginile ei cele mai multe materiale vizînd raporturile culturale româno-maghiare, începînd de la simple ştiri,

---

[42] Corneliu Albu, *Eri. Azi. Mîine. Democraţia şi problema minoritară*, în *Azi*, nr. 2 din februarie-martie-aprilie 1934, p. 1052.

[43] Matei Socor. *Scrisoare deschisă către Aron Cotruş*, în *Societatea de mîine*, nr. 2 din mai 1937, p. 75.

[44] *Ibidem*, p. 75.

[45] Redacţia, *Prigoana împotriva ziarului Népszava*, în *Societatea de mîine*, nr. 6 din aprilie 1932, p. 101.

scurte informații, o constantă revistă a revistelor pînă la recenzii, studii, eseuri literare și o bogată anchetă care strîngea în jurul mesei rotunde scriitori români din toată țara, scriitori maghiari din Transilvania și din Ungaria.

În a doua jumătate a anului 1935 revista *Familia* a inițiat o amplă acțiune de apropiere culturală româno-maghiară în care se încadrează și o anchetă de anvergură. M. G. Samarineanu în articolul *Între maghiari și români,* care a precedat cu un număr publicarea răspunsurilor participanților la anchetă, subliniază că scopul colaborării culturale nu era unul pur formal, ci de esență, vizînd „o apropiere sufletească", după ce prin cultură s-ar ajunge la cunoaștere. Invitația la colaborare culturală adresată cărturarilor maghiari are în vedere caracterul dramatic al primei jumătăți a secolului nostru. Nu greșea Samarineanu cînd afirma: „Traversăm o eră care ne trece pe sub tăvălugul greutăților, o eră crîncenă"[46]. Samarineanu evocă apoi inițiativele mai vechi de la Oradea pentru apropierea prin cultură: „Am fost primii cari, în comun am preconizat apropierea acum 12 ani". Principiul pe care-l pune la baza colaborării culturale este cel al deplinei egalități, al liberei dezvoltări în funcție de specificul național: „Suntem două popoare cari avem de parcurs drum paralel în istorie și în civilizație. Fiecare-și are aportul său, capitalul său artistic și intelectual. Prin împrumutul pe care-l preconizăm, unul de la altul, nu ne vom îmbogăți oare reciproc comoara sufletească?"[47]. Și, în sfîrșit, intelectualilor li se dă pilda țăranilor români și maghiari care trăiau în bună înțelegere: „Să ne coborîm privirea și spiritul de pătrundere spre țăran..."[48].

Revista *Familia* a încercat să traducă în fapte declarațiile de principiu în problema colaborării culturale româno-maghiare. Chiar de la primul său număr martie 1934) publica o schiță, *Lecția* de Tabéry Géza, un prozator orădean care milita de asemenea pentru cunoașterea reciprocă prin cultură. În numărul următor un scriitor maghiar din Ungaria, Kosztolányi Desideriu figurează cu schița *Tema.*

Dintre scriitorii maghiari analizați în studii mai ample sau recenzați la rubrica sporadică a *Cărților maghiare din Transilvania* menționăm pe Madách Imre, Ady Endre, Szabó Dezső, Németh László și orădenii Tabéry Géza, Imre Sándor, Radó Árpád. Capodopera lui Madách *Tragedia omului* este analizată dintr-un punct de vedere estetic, chiar estetizant de criticul Octav Șuluțiu, cu ocazia traducerii de către Goga (1934) a acestei opere, traducere care s-a înscris în istoria literaturii române și maghiare ca un veritabil eveniment editorial. Șuluțiu apreciază verva și vigoarea expunerii ideilor în drama filozofică a lui Madách, grandoarea ei, energetismul ei. Observă de asemenea unele coincidențe între gîndirea filozofică a lui Madách și cea a lui Eminescu, sesizate și de Goga și traduse în cadență eminesciană.

---

[46] M. G. Samarineanu, *Între maghiari și români,* în *Familia,* s. III, nr. 4 din iulie-august 1935, p. 99.

[47] *Ibidem.*

[48] *Ibidem,* p. 100.

În studiul *Ady Endre şi românii,* Alexandru Olteanu analizează în primul rînd relaţiile Ady—Goga văzute prin prisma cauzei naţionale a românilor. Am zice că e un studiu comparativ dar nu al operei celor doi poeţi, ci al atitudinii lor civice. Preţuirea faţă de ei Al. Olteanu o exprimă lapidar chiar de la început: „Pe firmamentul Europei dunărene au răsărit doui luceferi: Octavian Goga şi Ady Endre"[49]. Relevîndu-le fondul militant al vieţii şi operei lor, criticul îi numeşte „cei mai curajoşi interpreţi ai visurilor şi grijilor ce puseseră stăpînire pe sufletul neamurilor, cărora le-au aparţinut"[50]. Acelaşi Alexandru Olteanu creionează succint un portret al romancierului Szabó Dezső în articolul *Szabó Dezső, ferment al vieţii spirituale ungare*[51]. Este subliniat caracterul profetic al scrierilor sale, fiind comparat din acest punct de vedere cu Octavian Goga. Numai că în această comparaţie Al. Olteanu nu ia atitudine critică faţă de accentele xenofobe care s-au strecurat atît în ideologia lui Szabó cît şi în cea a lui Octavian Goga. Articolul lui Al. Olteanu este prilejuit de sărbătorirea lui Szabó Dezső în Ungaria de către asociaţiile culturale şi de către tineretul maghiar, la zece ani de la apariţia primului roman *Satul răpit*, al acestui scriitor remarcabil, dar inegal. Numele lui Szabó Dezső era cunoscut în România. Scriitorul se născuse în Transilvania şi funcţionase mult timp ca profesor secundar la Tîrgu Mureş, Oradea, Muncaciu. În 1932 i se tradusese romanul *Ajutor! Ajutor!* de către Teofil Bugnariu şi Aurel Pop. Szabó Dezső era prizat în România anilor '30—'40 pentru efervescenţa pledoariei sale în favoarea colaborării Ungariei cu popoarele vecine din bazinul dunărean, continuator în acest sens al lui Ady Endre. Szabó Dezső a profesat un crez umanist în problema relaţiilor între popoare şi democratic în multe din problemele interne vitale ale Ungariei. Iată cîteva gînduri semnificative în acest sens din prefaţa autorului la romanul *Ajutor! Ajutor!*. Referindu-se la statutul naţiunii maghiare între alte popoare scrie: „Nu vreau să domnească peste alte neamuri. Vreau ca alte popoare să nu o robească. Nu doresc să secere la holdele altora. Implor să nu i se răpească îmbucătura muncii ei. Nu vreau să alung pe nimeni din ţara lui. Strig după ajutor pentru ca alţii să nu-i smulgă pămîntul născut din cenuşa părinţilor săi îndureraţi şi muncitori"[52]. Patriotismul său este condiţionat de poziţia sa de clasă, iar clasele pe care le apără sînt cele muncitoare. O asemenea accepţiune a naţionalismului, atitudinea critică faţă de clasa suprapusă şi compasiunea pentru masele asuprite, iniţiativele sale în domeniul colaborării popoarelor din Balcani au făcut din Szabó Dezső o figură populară în presa progresistă românească din deceniul al patrulea al secolului nostru.

O altă personalitate de care se ocupă *Familia* este scriitorul maghiar din Ungaria Németh László, care a vizitat România în vara anului 1935

---

[49] Alexandru Olteanu. *Ady Endre şi românii,* în *Familia,* s. III, nr. 2—3 din februarie-martie 1939, p. 31.

[50] *Ibidem,* p. 32.

[51] Alexandru Olteanu, *Szabó Dezső, ferment al vieţii spirituale ungare,* în *Familia* s. III, nr. 6—7 din iunie-iulie 1939, pp. 11—15.

[52] Desideriu Szabó, *Ajutor! Ajutor!* Traducere Teofil Bugnariu şi Aurel Pop. Buc., 1932.

și a publicat impresiile de călătorie într-un număr special al revistei pe care o edita el însuși, intitulată *Tanú (Martorul)*. Importanța acestui număr al revistei *Tanú* este relevată de Octav Șuluțiu la rubrica *Scriitori și cărți*. Aprecierea lui Șuluțiu se datorește faptului că „Németh László descrie țara românească și poporul românesc. Și cele ce spune sunt de o surprinzătoare obiectivitate"[53]. Obiectivitatea lui Németh László avea o valoare deosebită în momentul acela deoarece reprezenta o luare de atitudine împotriva revizionismului maghiar.

Sporadic revista *Familia* își informa cititorii despre activitatea scriitorilor maghiari care trăiau la Oradea. Alexandru Olteanu recenzează, de pildă, în nr. 3—4/1940, volumul de povestiri *Szebeni vihar*, de Tabéry Géza, volumul de articole și conferințe despre teatru *Színház* al regizorului Imre Sándor și cel de reportaje al lui Radó Árpád intitulat *Viharos Napok*.

Mișcarea plastică, teatrală sau muzicală este mai puțin urmărită decît în alte reviste transilvănene ca *Gînd românesc*, de pildă, sau *Pagini literare*. Ar putea fi o explicație în însăși slăbirea frecvenței unor manifestări plastice de exemplu, cel puțin așa informează M. G. Samarineanu în cronica la expoziția unui clasic orădean, Tibor Ernő[54].

Familia n-a excelat nici în difuzarea literaturii maghiare prin traduceri în comparație cu alte reviste românești. În schimb a avut o amplă și constantă rubrică de revistă a revistelor susținută de Alexandru Olteanu, frecvent secundat de Lascar Tuducciuc și Sever Stoica. Aria revistelor recenzate detaliat cuprinde: *Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Korunk, Szemle, Erdélyi Szemle, Széphalom* (toate editate la Cluj), *Haladás* (editată la Arad), *Nyugat, Magyar Út, Magyar Hírlap, Az Ország Útja, Láthatár, Tanú, Vigilia* (editate în Ungaria). Rubrica aceasta a contribuit la o mai bună cunoaștere a literaturii maghiare, a criticii și esteticii literare maghiare, a dinamicii de idei din presa literară și artistică maghiară din Transilvania sau din Ungaria. Pornindu-se de la revistele maghiare, sînt succint analizate proza lui Tamási Áron, Kemény János, Kuncz Aladár, Makkai Alexandru, poezia lui Babits Mihály ș.a. Sînt menționate informații despre întrunirile scriitorilor maghiari, sînt citate pe scurt rapoartele din *Erdélyi Helikon* despre consfătuirile de la Brîncovenești ale heliconiștilor, precum și legăturile lor cu secția română a P.E.N.-Clubului.

Cu multă simpatie este privită revista *Korunk*, despre care se spune în 1940 cu ocazia recenzării numărului 1: „își menține ținuta înaltă și nota de deplină obiectivitate"[55]. Din articole revistei *Korunk* sînt remarcate acelea care analizează literatura în strînsă legătură cu viața socială. Lui Gaál Gábor, directorul revistei i se mulțumește „pentru atențiunea deosebită pe care o acordă mișcării spirituale și culturale românești"[56] (re-

---

[53] Octav Șulțiu, *Isaia Tolan: Între unguri și români*, în *Familia* s. III, nr. 4 din aprilie 1936, p. 77.

[54] M. S. *Expoziția Tibor Ernő*, în *Familia*, s. III, nr. 5—6 din sept.-oct. 1934, pp. 129—130.

[55] *Familia*, s. III, nr. 10 din noiembrie-decembrie 1939, p. 111.

[56] *Fmilia*, s. III, nr. 9—10 din octombrie-noiembrie 1938, p. 110.

cenzia la *Korunk*, XIII, nr. 10, 11 şi 12). Sînt analizate ecourile din revista *Korunk* ale şcolii sociologice a lui Dimitrie Gusti (v. recenzia la *Korunk*, nr. 1—2 1939).

Sînt relevate materialele de atitudine care exprimă poziţii progresiste, democratice. Din *Nyugat* (XXVII, 1935, nr. 2 şi 3, februarie—martie) se comentează ancheta *Ce trebuie să facă scriitorul contra războiului*, subliniindu-se opinia lui Karinthy Frigyes care crede că scriitorul e dator să lupte din răsputeri împotriva războiului, a lui Nagy Andrei care îndeamnă la demascarea marii industrii care sprijină războiul.

O pondere deosebită în această rubrică o deţine informarea cititorului român asupra reflectării literaturii române în preocupările literaţilor maghiari, asupra opiniilor despre colaborarea româno-maghiară şi a acţiunilor întreprinse în acest sens, aşa cum se desprind desigur, toate acestea, din presa maghiară. Recenzîndu-se *Erdélyi Szemle* (XX, 1934, nr. 1—2, (octombrie—noiembrie) nu se uită a se aminti că printre colaboratori găsim şi pe românii Emil Isac, Paul Moldovan, Nicolae Bretan şi Vasile Stoica. *Erdélyi Helikon* care a excelat în traduceri din literatura română modernă este urmărit constant pe această linie.

Dar nu numai tălmăcirile şi studiile din *Erdélyi Helikon* stau în atenţia recenzenţilor de la *Familia*, ci şi din paginile celorlalte reviste amintite în lista pe care o indicam ceva mai înainte. Aşadar, la *Familia* recenzarea revistelor maghiare a reprezentat o activitate foarte serioasă şi utilă pentru informarea curentă, rapidă a publicului românesc în domeniul literaturii, criticii literare maghiare şi a culturii maghiare.

2. *Gînd românesc* (1933—1940)

Redactorul *Gîndului românesc*, Ion Chinezu era un cunoscător avizat al literaturii maghiare întrucît îşi susţinuse doctoratul în filologie din această literatură. Înainte de traducerea istoriei limbii şi literaturii maghiare a lui Kristóf Gh., în 1934, singura lucrare de sinteză care informa competent publicul românesc în acest domeniu era cartea lui Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* publicată la Cluj în 1930. Era firesc deci ca Ion Chinezu să racordeze revista pe care o conducea şi la circuitul valorilor literaturii şi culturii maghiare. Cronica literară, recenzia de carte, a presei, cronica spectacolelor, a expoziţiilor plastice şi traducerile, iată formele prin care pătrundea în *Gînd românesc* cultura maghiară. În atenţia redacţiei a stat în primul rînd fenomenul artistic şi ştiinţific clujean. Bunacredinţă a redacţiei în problema colaborării culturale româno-maghiare poate fi probată la tot pasul. Se comentează entuziast cartea lui Mikó Imre: *Az erdélyi falú és a nemzetiségi kérdés*, insistîndu-se asupra bunei convieţuiri a ţăranilor în satele mixte şi asupra datoriei intelectualilor de a sprijini asemenea conlucrare.

Madách intră în sfera de preocupări a revistei odată cu apariţia traducerii lui Goga. Aşa cum arătam şi în cazul *Familiei*, s-ar putea alcătui o mică antologie numai din cronicile apărute în revistele româneşti cu prilejul editării poemului dramatic al lui Madách în româneşte, versiunea Goga.

Interesul acordat operei poetice şi filozofice a lui Blaga în revistele maghiare clujene şi budapestene fac obiectul unei însemnări mai ample

aparţinînd lui Ion Chinezu. Sînt caracterizaţi desigur autorii maghiari ai traducerilor sau eseurilor despre Blaga. Studiul lui Szabó István despre filozofia lui Blaga din *Erdélyi Helikon* (aprilie 1939) remarcat şi de recenzentul de la *Familia* îi apare şi lui Ion Chinezu „remarcabil". Chinezu comentează mai detaliat însă contribuţia lui Szabó István care „excelează prin puterea de sinteză şi surprinde prin cunoaşterea temeinică a realităţilor româneşti", îi recunoaşte apoi „o putere de intuiţie pentru care nu putem avea decît cuvinte de elogiu"[57]. În aceeaşi însemnare, tangenţial este comentat romanul autobiografic *Más csillagon* (Pe altă stea) de Szemlér Ferenc. În acest roman care narează despre anii de studenţie ai autorului petrecuţi la Bucureşti, despre „procesul de pătrundere în lumea românească, din care la început nu ştia nimic, zbuciumul dramatic între prejudecăţile cu care s-a apropiat de ea şi recunoaşterea, în cele din urmă, a marei şi implacabilei realităţi" sînt notabile onestitatea şi simţul adevărului care „fac din această carte „un document de nebănuit interes".

Pictorii maghiari remarcabili se bucură de critica nuanţată a lui Alexandru Tohăneanu. Sînt analizate astfel expoziţiile lui Gh. Szabó, Anton Fülöp, Alexandru Szopos, Alexandru Szolnay. Coordonatele picturii lui Szolnay sînt trasate într-un frumos medalion scris de Al. Tohăneanu în urma expoziţiei artistului clujean de la sala de sticlă din Palatul Rezidenţei Regale, între 15 decembrie — 1 ianuarie. Finalul medalionului exprimă participarea afectivă a cronicarului: „Expoziţiile Szolnay rămîn, în sufletul celor care s-au apropiat de ele, momente de sărbătoare artistică"[58]. Despre Szolnay au mai scris în termeni elogioşi şi alte reviste româneşti, printre care *Adevărul literar şi artistic*, *Pagini literare*.

Descoperirea *Rapsodiei române* compuse de Liszt în 1846—1847 este considerată un veritabil eveniment cultural în articolul lui Coriolan Petranu, *Franz Liszt: Rumänische Rhapsodie*. Descoperirea fusese făcută la Viena de Octavian Beu, consilier la legaţia română de acolo. Octavian Beu publicase în 1938 un studiu despre Liszt în ţara noastră, iar în 1936 publică rapsodia în care Liszt a prelucrat folclor muzical românesc. Coriolan Petranu releva că opera lui Liszt contribuie, „nu numai la cunoaşterea geniului muzical al lui Liszt, dar şi al poporului român"[59].

Spectacolele teatrale ale secţiei maghiare a Teatrului din Cluj şi-au găsit nu o dată oglindirea în paginile *Gîndului românesc* prin pana lui Ion Chinezu. Punerea în scenă a piesei lui Victor Ion Popa *Muşcata din fereastră* şi participarea la premieră îi smulg lui Chinezu exclamaţii de bucurie. Aceleaşi ecouri însufleţite a trezit şi reprezentarea piesei *Cruciada copiilor* de Lucian Blaga.

În privinţa traducerilor din literatura maghiară, cîte sînt, puţine în *Gînd românesc*, aparţin lui Ion Chinezu. Remarcabilă este traducerea nuvelei lui Tamási Áron, *Suflet şi trup*.

---

[57] Ion Chinezu, *Despre Lucian Blaga*, în *Gînd românesc* nr. 1—6 din iunie 1939, p. 127.

[58] Al. Tohăneanu, *Expoziţii de pictură*, în *Gînd românesc*, nr. 1—4 din aprilie 1940, p. 94.

[59] Coriolan Petreanu, *Franz Liszt: Rumänische Rhapsodie*, în *Gînd românesc*, nr. 4 din aprilie 1937, p. 251.

Gînd românesc s-a angajat şi în polemici cu autori maghiari înregimentaţi în rîndurile revizionismului. Unul dintre aceştia combătuţi de I. Chinezu argumentat a fost Daday Lóránt (Székely Mózes) autor al romanelor *Zátony* (1930) (Naufragiul) şi *Csütörtök* (1935) (Joi). Daday făcea parte din categoria proprietarilor la care se refereau Corneliu Albu, S. Fényes, Matei Socor, în revista *Societatea de mîine* cînd comenta greva tipografilor din Budapesta. Acea categorie primejdioasă pentru că punea mîna pe condei ca să verse ură între români şi maghiari, pentru că propaga viziuni apocaliptice asupra societăţii româneşti, cînd în fond erau în joc numai propriile lor privilegii. În chiar sînul literaturii maghiare s-au manifestat gesturi de dezaprobare faţă de extremismul lui Daday Lóránt care nu putea face decît deservicii naţionalităţii maghiare. Kós Károly în *Erdélyi Helikon* (1931, p. 83) exprima o asemenea poziţie critică pătrunsă de simţul realităţii: „Cartea aceasta (se referea la *Naufragiul)* nu este un roman. Dar vrea să fie mai mult: istorie şi profeţie. Noi însă nu putem accepta o asemenea istorie şi o asemenea profeţie. Nici ca unguri, nici ca ardeleni. Nu putem accepta decît adevărul, fiindcă aceasta este puterea noastră cea mai mare"[60]. Corneliu I. Codarcea şi Coriolan Petranu i s-au alăturat lui Chinezu în combaterea notelor revizioniste prezente în unele studii despre arta românească, despre muzica populară românească.

Predominante în revista *Gînd românesc* sînt însă informaţiile pozitive despre cultura maghiară, sentimentele de cordialitate faţă de scriitorii şi artiştii conaţionali maghiari, entuziasmul pentru iniţiativele care au aruncat în acei ani punţi de legătură frăţeşti bazate pe eforturile de cunoaştere reciprocă, la care contribuia difuzarea culturii.

3. *Abecedar (1939). Pagini literare (1934—1942)*

Abecedarul editat la Brad şi mutat apoi la Turda este o revistă de format mic amintind *de Biletele de papagal* editate de Tudor Arghezi. În ciuda caracterului minuscul, *Abecedarul* face o bună impresie şi astăzi, citindu-l. Nu degeaba s-a spus despre apariţia acestei reviste că a dat semnalul revirimentului literar în lumea culturală a Transilvaniei după 1930. Atmosfera *Abecedarului* a fost continuată de *Pagini literare*, revista de la Turda al cărei animator a fost Teodor Murăşanu. De numele lui se leagă numeroasele fire pe care cele două reviste le leagă cu literatura şi arta maghiară. Teodor Murăşanu urmăreşte viaţa editorială a literaturii maghiare, recenzează cărţi, consemnează comemorări, aniversări, ştiri biografice referitoare la scriitori maghiari, susţine o relativ frecventă rubrică de revistă a revistelor, traduce multe poezii din Ady, traduce din Arany, traduce fragmente de opere publicate în revistele maghiare.

De o analiză comprehensivă se bucură romanul *Mănăstirea neagră (A fekete kolostor)* al lui Kuncz Aladár, citit de Teodor Murăşanu cu o înţelegere simpatetică. Teodor Murăşanu reconstituie atmosfera cărţii acesteia, un fel de jurnal al timpului petrecut într-o staţiune din Franţa, unde scriitorul maghiar este surprins de izbucnirea primului război

[60] Ion Chinezu, *Literatura urii. Cazul Daday*, în *Gînd românesc*, nr. 11—12 din noiembrie-decembrie 1935, p. 577.

mondial. Criticul nu este zgîrcit cu calificativele care transmit dramatismul zguduitor al romanului, concluzia fiind: „E, aș îndrăzni să afirm, un roman de-un palpitant și zguduitor realism".

Comemorarea a cincizeci de ani de la moartea lui Arany János îi inspiră lui T. Murășanu un succint, dar sugestiv medalion[62] dedicat acestui clasic maghiar „poet tradiționalist prin excelență, avînd multe afinități cu Alecsandri și Coșbuc..." Este relevată durabilitatea în timp a operei lui Arany peste care o jumătate de secol „n-a putut așterne crustă de rugină" și caracterul ei specific național.

Viața literară maghiară curentă îl interesează de asemenea pe redactorul de la *Pagini literare*.

Comentînd în două rînduri aspecte din literatura maghiară ardeleană, remarcă poezia lui Alexandru Reményik în care „se împletesc sentimente de tragic și încredere în viitor"[63]. Altădată[64] ia în discuție problemele generațiilor în literatura maghiară. Se declară de acord cu tînăra generație de scriitori maghiari ardeleni permeabilă la ideea colaborării culturale româno-maghiare, precum și cu scriitorul budapestan Féja Géza, luptător pentru reforme sociale și simpatizant al acestei orientări a tinerilor literați ardeleni. Rapoartele helikoniștilor în urma întîlnirilor din castelul baronului Kemény sînt o sursă de informație asupra proiectelor sau operelor ungurești în curs de elaborare. Aceste rapoarte sînt în general pe scurt prezentate în *Abecedar* sau *Pagini literare*. Se dau de asemenea știri despre societățile literare maghiare: *Helikonul, Erdélyi Irodalmi Társaság* (Societatea literară ardeleană), *Erdélyi Magyar Irói Rend* (Ordinunl scriitorilor maghiari ardeleni), *Ady Endre*.

La revista revistelor sînt recenzate sporadic *Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Brassói Lapok, Új Idők* (aceasta apărea la Budapesta). Tamási Áron este nu o dată elogiat de această rubrică. *Suflet și trup*, nuvela publicată în *Erdélyi Helikon* (nr. 6/1934) îi apare lui Murășanu de-o savoare specifică, de asemenea și povestirea *Căsătoria păianjenului* de același autor. Bineînțeles sînt urmărite traducerile din literatura română, sînt selectate din revistele ungurești caracterizări făcute scriitorilor români. Tentativele de traducere a lui Eminescu în limba maghiară fac obiectul mai multor însemnări ale lui T. Murășanu și Grigore Popa.

În cronicile plastice, V. Beneș se ocupă de expozițiile lui Ladislau Keleti, Ruzicskay, Szolnay Alexandru, Szervátiusz Jenő, Zágoni Szabó Lili, Amália Berde etc. Szolnai și Ruzicskay întrunesc sufragiile criticului. Szervátiusz este judecat cu rezervă. Cînd scrie despre Ruzicskay, Beneș este însă de-a dreptul exultant: „Aș vrea ca scriind despre arta acestui curios și paradoxal pictor, să pot depăși limbajul și structura mă-

---

[61] Teodor Murășanu, *Kuncz Aladár, A fekete kolostor*, în *Pagini literare*, nr. 6 din 15 octombrie 1934, p. 337.

[62] Teodor Murășanu, *(Cincizeci de ani de la moartea lui Ioan Arany)*, în *Abecedar*, nr. 23—25 din 1933, p. 12.

[63] Teodor Murășanu, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*, în *Pagini literare*, nr. 1—2 din ianuarie-februarie 1938, p. 80.

[64] Idem, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*, în *Pagini literare*, nr. 6—7—8 din iunie-iulie-august 1938, pp. 292—293.

surată a criteriilor noastre de apreciere în arta plastică. Să pot să mă transplantez în lumea dinamică şi convulsivă a lui Ruzicskay, să-i măsor ardoarea şi pulsaţia, şi-n ritmul trepidant al artei lui, să scriu o apologie a vitejii şi a paradoxului din logica cotidiană[65].

Alături de *Gînd românesc* şi *Familia, Pagini literare* au contribuit esenţial la menţinerea unui climat favorabil interesului reciproc al intelectualilor români şi maghiari faţă de culturile pe care le reprezentau.

4. *„Adevărul literar şi artistic" în perioada 1933—1944.*

În relaţiile cu literatura maghiară această prestigioasă revistă bucureşteană impune prin numărul impresionant de traduceri în comparaţie cu revistele transilvănene şi prin orientarea spre literatura maghiară contemporană. În revistele româneşti ardelene se traduce în general din clasici.

Pe lîngă traduceri *Adevărul literar şi artistic* a publicat numeroase ştiri despre viaţa artistică maghiară, scurte portrete de scriitori, studii de sinteză, cronici muzicale, plastice, teatrale. Să reţinem cîteva nume care apar mai des: Octavian Şireagu, în primul rînd, apoi G. Belea, Lascăr Sebastian, Horia Argeşeanu, Ion Băila.

Octavian Şireagu era un bun cunoscător al literaturii maghiare, avînd relaţii personale cu mulţi scriitori maghiari. Şireagu a scris despre poezia maghiară modernă din Transilvania cu multă competenţă.

Să reţinem articolul său cu lapidare caracterizări intitulat *Lirica maghiară modernă din Ardeal*, în care specificul poeţilor Alexandru Reményik, Ludovic Áprily, Ştefan Szombati Szabó, Ladislau Tompa, Maria Berde, Oscar Bárd, Zoltán Finta, Emeric Kádár, Ernest Ligeti, Alexandru Kibédi este definit la confluenţa dintre „ideile, forma, limbajul marelui Ady" şi „particularităţile lor poetice". Şireagu relevă originalitatea cîştigată de aceşti poeţi „cu toate dezvoltările lor în spiritul puternic al lui Ady, Desideriu Kosztolányi, ori Mihail Babits..."[66].

Prozatorul de care se ocupă în mai multe rînduri revista este Szabó Dezső. Faptul se explică atît prin valoarea intrinsecă a operei lui Szabó D. cît şi prin atitudinea sa progresistă în problema relaţiilor Ungariei cu România. Ne-am referit la modul în care defineşte „maghiarismul" atunci cînd am analizat din unghiul temei noastre revista *Familia*. Completăm imaginea lui Szabó Dezső în presa literară românească menţionînd articolul lui Lascăr Sebastian *Un maghiar, scriitor român*[67] şi cel al lui George Belea *Noul roman al unui răsvrătit: Szabó Desideriu*[68].

La rubrica *Însemnări* sînt creionate portretele multor scriitori maghiari, sînt punctate aniversările, dispariţiile. E comentată astfel sărbă-

---

[65] V. Beneş, *Ruzicskay*, în *Pagini literare*, nr. 12 din 15 aprilie 1935, p. 656.

[66] Octavian Şireagu, *Lirica maghiară modernă din Ardeal*, în *Adevărul literar şi artistic*, s. II, nr. 746 din 24 martie 1935, p. 6.

[67] L. S. *Un maghiar, scriitor român*, în *Adevărul literar şi artistic*, s. II, nr. 584 din 14 februarie 1932, p. 8.

[68] George Belea, *Noul roman al unui răsvrătit: Szabó Desideriu*, în *Adevărul literar şi artistic*, c. II, nr. 654 din 18 iunie 1943, p. 7.

torirea lui Herczeg Ferenc[69] la 70 de ani, în 1933, la 22 septembrie. Kosztolányi Dezső este prezentat ca fruntaș al grupării *Nyugat*, care lupta împotriva tradiționalismului închistat, ca autor de povestiri în cea mai mare parte „mici capodopere" și un veritabil traducător al operei lui Valéry transpusă în limba maghiară „cu acea pietate și cu acel devotament de care numai un adevărat poet poate fi capabil"[70]. În această manieră mai sînt caracterizați Körmendi, Gyula Krúdy, Földes Iolanda ș.a.

Dintre operele clasice ale literaturii maghiare, *Tragedia omului* a lui Madách face obiectul analizei[71] lui G. Călinescu, cronicarul literar al revistei multă vreme. Desigur se pornește de la traducerea lui Goga. Călinescu privește opera lui Madách în relație cu *Faust* de Goethe, marcînd însă specificitatea ei: Călinescu insistă asupra posibilei apropieri între Madách și Eminescu.

Plastica maghiară a fost urmărită cu interes în paginile *Adevărului literar și artistic* de cronicarii H. Blazian sau Tache Soroceanu. Cu pătrunzătoare expresivitate scrie O. Șireagu despre Szolnay Alexandru. Sînt publicate impresii de la expozițiile deschise în capitală de pictorii Tibor Ernő, Keleti Ladislau, sculptorul Fekete Iosif.

Revista a scris comprehensiv despre geniul lui Franz Liszt sau Bartók Béla, despre impresionanta apariție pe scena Ateneului în primăvara lui 1938 a pianistului Imre Ungár. Cronicile teatrale au înregistrat spectacolele cu piese din literatura maghiară, cum ar fi *Îngerul* de M. Lengyel sau localizarea piesei *Ionescu G. Maria* după Fodor László.

5. *Convorbiri literare.*

În perioada care ne interesează venerabila revistă găzduiește traduceri din Ady și Petőfi semnate de Avram P. Todor, studiile docte ale aceluiași despre Ady Endre, despre relațiile lui Octavian Goga cu literatura maghiară, traduceri din proza maghiară ardeleană, cum ar fi povestirea *Bilihandru, vraciul de la apa caldă* de Bánffy N. în tălmăcirea lui Ion Chinezu.

Ca și Chinezu, Șireagu, Teodor Murășanu, Avram P. Todor era un intim cunoscător al literaturii maghiare. Cel care parcurge studiul amplu despre Ady își dă seama de temeinicia acestei afirmații. Este un studiu documentat, redactat într-un stil elevat și plin de căldură, atent să surprindă vîlvătaia poeziei lui Ady, dureroasele convulsii ale sufletului său, dramatismul sinuoasei lui biografii, specificul etapelor sale lirice, într-un cuvînt — o lăudabilă încercare de a zugrăvi cu o pătrunzătoare intuiție personalitatea lui Ady Endre. Studiul publicat în 1939 în *Convorbiri literare* cînd s-au împlinit douăzeci de ani de la moartea lui Ady fixează cu

---

[69] f.a., *Sărbătorirea lui Franz Herczeg*, în *Adevărul literar și artistic*, s. II, XII, 1933, nr. 670 (8 octombrie), p. 8.

[70] f.a., *Desire Kosztolányi*, în *Adevărul literar și artistic* s. II, nr. 836 din 13 decembrie 1936, p. 10.

[71] G. Călinescu, *Octavian Goga: „Tragedia omului" (După Emerich Madách)*, în *Adevărul literar și artistic* s. II, 737 din 1935, pp. 9—10.

precizie locul lui Ady în cultura maghiară şi contradicţiile personalităţii sale.

Tot atît de temeinic elaborat este studiul lui A. P. Todor publicat în 1936 despre teme româneşti în poeziile lui Avram Barcsay sau cel despre traducerile din literatura română în ungureşte. Nu au fost publicate în *Convorbiri literare*, ci în extrase, după ce înainte autorul le prezentase la Vălenii de Munte.

6. *Alte reviste*

Societatea de mîine, pe care am mai amintit-o pentru ideile avansate pe care le vehicula, s-a preocupat în perioada 1930—1940 în special de manifestările plastice maghiare. Cronicar foarte înzestrat, Aurel Ciupe comenta la obiect expoziţiile individuale sau colective. O asemenea mare expoziţie colectivă s-a organizat în decembrie 1930 la Cluj. Despre semnificaţia ei a scris şi Ion Breazu numind-o „sărbătoarea artei ardelene". În revistă este formulat ferm un punct de vedere favorabil relaţiilor culturale româno-maghiare: „În lături deci cu prejudecăţile. Au suferit de pe urma lor atîta foştii noştri stăpînitori maghiari. Să ne fie de învăţătură păţania lor. Exemple ca ale d-lui Chinezu care urmăreşte cu atîta răbdare şi spirit de dreptate literatura maghiară din Ardeal, descoperindu-se un suflet pe care puţini îl bănuiau, trebuie înmulţite şi în alte domenii"[72]. Deci în acest spirit deschis, onest, revista informează despre tipărirea monumentalei *Bibliografii româno-ungare* întocmită de savantul Veress Endre, despre un concert Liszt cu *Rapsodia română*, recenzează studiul competent al lui Octavian Beu *Liszt în România* publicat în *Convorbiri literare*, în 1930. S-au publicat de asemenea traduceri din Petőfi realizate de Axente Banciu şi Corneliu Albu.

Alte reviste transilvănene ca *Lanuri*, *Blajul*, *Ţara Bîrsei*, au introdus în sumarul lor traduceri din Petőfi, Erdélyi József semnate de Axente Banciu, George Popa.

În capitală, pe lîngă revistele amintite. adăugăm că revista *Boabe de grîu* al cărei redactor era Emanoil Bucuţa s-a îngrijit de reflectarea fenomenului artistic maghiar şi săsesc, avînd această misiune şi în cadrul P.E.N.-Clubului, secţia română. Ca secretar al P.E.N.-Clubului, secţia română, Emanoil Bucuţa a participat la manifestări literare, culturale maghiare şi a scris apoi despre ele. În *Boabe de grîu* s-a publicat proză maghiară în traducerea lui Ilie Dăianu, Avram P. Todor, s-au papularizat valori culturale maghiare, cum ar fi biblioteca telekiană din Tîrgu Mureş, s-a scris despre artişti maghiari, cum ar fi Kós Károly, despre societăţi litetare ca *Helikonul ardelean*.

Graţie lui Eugen Jebeleanu, Octavian Şuluţiu, Emanoil Bucuţa, s-a scris despre literatura maghiară, despre arta plastică maghiară şi în revistele *Azi*, *România literară*, *Viaţa literară*. O remarcă pentru revista de orientare marxistă *Reporter* în care se scrie cu patos despre *Alexandru*

---

[72] Cronicar, *În jurul unei expoziţii minoritare de arte plastice*, în *Societatea de mîine*, nr. 7 din aprilie 1930, p. 141.

Petőfi, poetul poporului, poetul libertăţii sau despre *Aladár Komját, poetul „Norodului lui Doja"*. Alexandru Baciu, cel care semnează articolul despre Petőfi la o săptămînă după comemorarea la 1 august a morţii poetului, vede în pilda acestui revoluţionar triumful adevăratului naţionalism şi patriotism care în cazul lui Petőfi „nu s-a rezumat la apărarea unei clase anumite a poporului său, ci s-a extins asupra întregului neam asuprit şi exploatat de clasele dominante maghiare şi nemaghiare"[73].

Figura lui Aladár Komját, poet proletar din Ungaria, îi dă prilejul lui T. Zare să releve internaţionalismul spiritului acestui poet, noţiune prin care trebuie să înţelegem „afirmarea unei iubiri entuziaste şi a unei solidarităţi fierbinţi de adevărat luptător faţă de alte naţiuni, pentru o cauză universală"[74].

Parcurgînd periodicele maghiare nesocialiste din deceniul 1933—1944, ne surprinde abundenţa preocupărilor intelectualităţii maghiare progresiste din România, legate de problema care se numea în epocă apropierea româno-maghiară.

Ca o primă remarcă, înainte de toate, trebuie relevat faptul că opiniile exprimate în problema raporturilor româno-maghiare sînt aproape în unanimitate favorabile ideii de colaborare, a cunoaşterii reciproce prin cultură. Scriitorii şi artiştii, ziariştii şi îndrumătorii vieţii culturale maghiare au căutat din ce în ce mai mult modalităţile apropierii, au evidenţiat rosturile şi importanţa colaborării dintre poporul român şi naţionalitatea maghiară.

Dar totodată a fost subliniată în repetate rînduri opinia că nu s-a făcut destul de mult pe acest tărîm, că nu este suficientă numai dezbaterea teoretică a problemei. Declaraţiile de principii în problema colaborării româno-maghiare trebuie să fie traduse în fapte, prin acţiuni concrete şi permanente. O astfel de părere este exprimată de pildă într-un articol din 1937, semnat de Szabó Lajos, care între altele spune cele ce urmează: „Acea încercare, căreia i-am avansat cu bucurie titlul de apropiere culturală româno-maghiară are deja un istoric de mai mulţi ani. Această intenţie care-şi aşteaptă de urgenţă realizarea în practică, nu o dată a constituit obiectul unor dezbateri, schimburi de articole şi anchete. Iar rezultatul: întîrzie! Există în ambele părţi, fără îndoială, prieteni credincioşi, îngrijitori conştiincioşi ai acelui pod spiritual, care ar trebui să facă legătura dintre cultura şi viaţa spirituală a celor două popoare. Semnele sporadice ale acestei lente munci constructive se pot observa. Cotidienele, revistele dau loc cu predilecţie produselor literare reciproce. Ba, chiar şi cărţi au văzut lumina tiparului sub titulatura intenţiei de apropiere. Dar aceste rezultate sînt încă slabe încurajări"[75]".

---

[73] Al. Baciu, *Alexandru Petőfi, poetul poporului, poetul libertăţii*, în *Reporter* nr. 25 din 8 august 1937, p. 2.

[74] T. Zare, *Aladár Komját, poetul „Norodului lui Doja"* în *Reporter* nr. 41 din 19 decembrie 1937, p. 3.

[75] Szabó Lajos, *Elkészült a transilvániai magyar lirikusok román nyelvű antológiája. (Este gata antologia în limba română a poeţilor maghiari din Transilvania)*, în *Ellenzék*, din 14 martie 1937, p. 7.

Vizînd rezultatele concrete în problema apropierii celor două neamuri, analizînd starea reală a cunoaşterii reciproce româno-maghiare, filozoful Tavaszy Sándor exprimă în 1934 aceleaşi sentimente de nemulţumire. Într-un studiu consacrat tocmai criteriilor etice pe baza cărora ar trebui să fie dezvoltată o colaborare rodnică, Tavaszi menţionează: „Nu cunoaştem românii chiar în acele privinţe în care am putea stabili relaţii spirituale şi etice cu ei"[76]. Principiul pe care-l pune Tavaszy la baza colaborării culturale este cel al reciprocităţii, al deplinei egalităţi, avînd convingerea că numai în felul acesta se poate realiza o adevărată apropiere sufletească.

Necesitatea dezvoltării şi adîncirii legăturilor româno-maghiare pe căi culturale este subliniată în periodicele maghiare din deceniul la care ne referim, foarte accentuat şi foarte frecvent cu numeroase nuanţări. Pe de-o parte, apropierea culturală este plasată într-o viziune mai generală, în sensul că fiecare cultură naţională face parte din realizările civilizaţiei şi culturii umane, deci prin cunoaşterea oricărei culturi naţionale avem posibilitatea de a ne îmbogăţi patrimoniul spiritual. Pe de altă parte, legăturile culturale româno-maghiare sînt privite şi apreciate într-un mod mai aplicat şi mai apropiat de realităţile vieţii interbelice din România. În această viziune scopul colaborării culturale nu e unul pur formal şi general, ci de esenţă, vizînd o apropiere sufletească, după ce prin cultură s-ar ajunge la cunoaştere.

Rolul şi sfera de acţiune a colaborărilor culturale româno-maghiare este conturată, deopotrivă într-un sens mai restrîns şi mai larg, în opinia acelora, care sînt de părere că în condiţiile istorice ale anilor 1930, apropierea culturală e singura cale posibilă în ceea ce priveşte adîncirea legăturilor dintre poporul român şi naţionalitatea maghiară. În această viziune colaborarea culturală dobîndeşte un sens politic, rolul ei fiind remedierea acelor neînţelegeri, frămîntări care au fost cauzate de factori politici. Răspunzînd la întrebările unui interviu, care viza legăturile culturale româno-maghiare, Kádár Imre, directorul Teatrului maghiar din Cluj, secretarul secţiei maghiare a P.E.N.-Clubului din România a arătat foarte clar, ce fel de rol îi atribuie culturii în vederea realizării unei colaborări trainice: „Cauza frămîntărilor dintre poporul român şi maghiar o văd în faptul că nu ne cunoaştem esenţa noastră interioară, geniul şi cultura noastră. Deci cei care poartă în suflet viitorul acestor naţiuni conlocuitoare, în locul încercărilor politice efemere trebuie să slujească schimbul valorilor culturale care ar putea apropia cele două naţiuni.

Această muncă nu poate stagna nici atunci, cînd cele două naţiuni pe plan politic sînt în opoziţie. Şi chiar în astfel de vremuri avem nevoie de o cale de comunicare între naţiuni, o cale pe care în orice împrejurări şi în orice vremuri se poate porni şi se poate salva pentru un viitor mai bun valorile culturale eterne, care trebuiesc scăpate de valurile trecătoare ale vieţii politice"[77].

---

[76] Tavaszy Sándor, *Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megitéléséhez. (Criterii etice la aprecierea relaţiei dintre români şi maghiari)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 9 din 1934 p. 665.

Atribuind un rol atît de important și cu un adînc sens politic colaborării culturale româno-maghiare, intelectualii maghiari subliniază totodată necesitatea sincerității și încrederii reciproce, fiindcă numai într-o atmosferă de încredere se poate construi acel pod, grație căruia comunicarea reciprocă a valorilor cultural-spirituale ar putea să se desfășoare liber. Iar atmosfera de încredere se poate realiza numai și numai printr-o profundă cunoaștere reciprocă. Schimbul de valori culturale, literare, spirituale este mijlocul cel mai eficace pentru a atinge acest scop, prin intermediul valorilor artistice, științifice putîndu-se realiza înfrățirea neamurilor deosebite.

Spicuind în revistele cultural-literare din epocă, avem ocazia să ne convingem de realitatea acestor stăruințe.

Erdélyi Helikon (1933—1944).

Este revista cea mai prestigioasă a vieții literare maghiare din România, care a publicat în paginile ei cele mai numeroase și valoroase materiale, vizînd raporturile culturale româno-maghiare. Fiind organul comunității scriitoricești cu același nume, care și-a propus de la înființarea lui din 1926 sprijinirea și intensificarea colaborării culturale româno-maghiare, revista *Erdélyi Helikon* s-a preocupat sistematic de fenomenele literar-artistice ale culturii românești. În comparație cu celelalte reviste maghiare din România, *Erdélyi Helikon* se impune prin numărul impresionant de traduceri, prin constanta ei rubrică de revista revistelor românești, prin abundența informațiilor privind viața literară și artistică românească, de la simple știri, scurte informații, note bibliografice, pînă la recenzii, studii mai ample, eseuri literare și cronici plastice. Dintre aceste forme variate prin care pătrundea în *Erdélyi Helikon* cultura română, o pondere deosebită au avut traducerile. Întrucît problematica traducerilor va fi tratată cu altă ocazie, ne oprim aici doar la menționarea faptului că revista *Erdélyi Helikon* a excelat îndeosebi în traducerea liricii românești, și mai cu seamă a liricii moderne. În paginile revistei au apărut în intervalul 1933—1944 peste 60 de poezii din folclorul literar românesc și din opera poeților: V. Alecsandri. O. Goga, L. Blaga, G. Bacovia, I. Pillat, T. Arghezi, I. Minulescu, Z. Stancu, E. Isac, I. Barbu, versurile maghiare fiind semnate de József Attila, Szemlér Ferenc, Dsida Jenő, Kádár Imre, Bárd Oszkár, Szabó István, Bardócz Árpád și Szabédi László.

Alături de promovarea viguroasă a sectorului de traduceri, literatura și viața literară românească intră în preocupările revistei *Erdélyi Helikon* și prin studii, eseuri literare și recenzii. O pondere deosebită o are și în acest domeniu literatura modernă, studiile cele mai semnificative fiind consacrate personalității creatoare a lui Octavian Goga și Lucian Blaga.

---

[77] Szabó Lajos, *Hogyan segíthetjük elő a román-magyar kulturális közeledést. (Cum am putea ajuta apropierea culturală româno-maghiară)*, în *Ellenzék* din 25 decembrie 1934 p. 6.

Transpunerea în limba română a *Tragediei* lui Madách de către Octavian Goga, a trezit în sînul scriitorilor maghiari un viu interes, asemănător celui manifestat de literaţii români. Acest eveniment literar a prilejuit o serie de articole şi studii, care au relevat importanţa majoră a înfăptuirii lui O. Goga. În *Erdélyi Helikon*, imediat după apariţia traducerii, redactorul revistei, Bánffy Miklós consemnează entuziasmat semnificaţia faptului şi valoarea excepţională a traducerii lui Octavian Goga[78].

Importanţa ce o atribuie redacţia *Helikonului* versiunii româneşti a *Tragediei* reiese şi din faptul că nu peste mult timp după articolul semnat de Bánffy revista îşi deschide paginile unei analize comprehensive a traducerii. Studiul semnat de Szemlér Ferenc[79] reafirmă cele spuse de Bánffy sub influenţa primelor impresii, valoarea excepţională a tălmăcirii fiind relevată cu această ocazie în urma unei analize minuţioase. Colaţionarea textului original cu cel transpus în limba română îi oferă recenzentului posibilitatea de a se convinge că Goga a desăvîrşit un act rareori întîlnit în sfera traducerilor. Alături de transpunerea extrem de fidelă a textului, Goga a izbutit să redea nu numai ideile exprimate de Madách, dar şi atmosfera specifică a operei. „Goga a efectuat nu numai o simplă traducere — subliniază Szemlér — ci, ca model al tuturor traducerilor, a expus simplu şi natural în româneşte, ceea ce a exprimat odinioară în ungureşte Madách"[80]. Calităţile excepţionale ale traducerii sînt apreciate şi din punctul de vedere al legăturilor culturale româno-maghiare. Szemlér este de părere, că apropierea culturală se poate face numai prin intermediul adevăratelor valori artistice, prin opere valoroase în tălmăciri excelente. Aceste exigenţe sînt satisfăcute pe deplin în versiunea românească a *Tragediei omului*.

O altă personalitate de care se ocupă *Erdélyi Helikon* este poetul şi dramaturgul filozof, Lucian Blaga. Mai întîi Makkai László creionează portretul marelui creator, cu ocazia publicării unui fragment din *Cruciada copiilor* în traducerea sa[81]. Makkai s-a dovedit un bun cunoscător al creaţiei lui Blaga, întrucît în succintul său portret a reuşit să schiţeze foarte clar coordonatele filozofice ale operei blagiene. Este relevată esenţa filozofiei lui Blaga, fondul ei iraţional, care îl determină pe poet să năzuiască spre revelarea misterului.

În 1939 filozofia lui Blaga cunoaşte o nouă analiză în paginile *Helikonului* într-un studiu mai detaliat, semnat de Szabó István. Studiul intitulat *Filosoful „Marelui anonim"*[82] analizează mitozofia lui Blaga, în care filozofia culturii ocupă un loc important. Szabó István excelează

---

[78] Bánffy Miklós, *Az ember tragédiája románul („Tragedia omului" în româneşte)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 1 din ianuarie 1935, p. 64.

[79] I. Szemlér Ferenc, *Tragedia omului*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 3 din martie 1935, pp. 176—181.

[80] *Ibidem*, p. 178.

[81] Makkai László, *Lucian Blaga*, în *Erdély Helikon*, nr. 4 din aprilie 1935, pp. 263—267.

[82] Szabó István, *A „Nagy Névtelen" bölcselője. Lucian Blaga költői metafizikája, (Filosoful „Marelui Anonim", Metafizica poetică a lui Lucian Blaga.)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 4 din aprilie 1939, pp. 261—269.

prin puterea de sinteză, prin cunoașterea temeinică a sistemului filozofic al lui Blaga. El este preocupat mai ales de filozofia culturii, din care extrage rolul definitoriu pe care îl acordă Blaga stilului în cultură.

Creația lui Blaga intră în atenția *Helikon*ului pentru a treia oară în momentul cînd drama *Cruciada copiilor* a fost pusă în scenă de Teatrul maghiar din Cluj, în traducerea istoricului Makkai László și a poetului Kiss Jenő. Într-o vastă cronică teatrală Kovács László a analizat substratul mitic al acestei drame, ideile ei, exprimîndu-și satisfacția pentru realizarea spectacolului[83].

Alături de interesul manifestat față de creația unor spirite de elită, cum sînt Goga și Blaga, redacția *Helikon*ului a purtat o grijă permanentă pentru informarea curentă a cititorilor maghiari asupra fenomenelor, tendințelor literaturii românești din epocă. Un studiu amplu este consacrat, de pildă, caracterizării poeziei moderne românești[84]. Szemlér Ferenc, autorul acestui studiu, mai întîi respinge vehement acele păreri, care neagă originalitatea liricii românești considerînd-o un simplu ecou al liricii franceze, apoi schițează tendințele poeziei românești. Szemlér distinge două mari direcții una fiind cea modernă-progresistă, cealaltă, numită de Szemlér, național-conservatoare. Totodată el subliniază faptul, că aceste două tendințe nu sînt în opoziție atît de flagrantă în literatura română, ca în cea maghiară. După caracterizarea acestor tendințe mari, Szemlér creionează succint profilul poeților de avangardă ai liricii moderne românești: al lui G. Bacovia, I. Minulescu, T. Arghezi, L. Blaga, I. Vinea, I. Voronca ș. a.

Dacă prin studiile mai ample *Erdélyi Helikon* își informa cititorii asupra celor mai semnificative valori ale literaturii românești, rubrica recenziilor avea menirea de a ține la curent publicul maghiar cu noutățile editoriale românești. Astfel în paginile revistei întîlnim des consemnări mai succinte sau recenzii mai ample despre unele romane noi apărute, despre volumele unor tineri poeți debutanți. În urmărirea noutăților editoriale a excelat îndeosebi Szemlér Ferenc, semnatarul unui mare număr de recenzii din domeniul literaturii române. Prozatori ca V. Eftimiu, Camil Petrescu, O. Șuluțiu, C. Stere, V. Papilian, I. Teodoreanu, D. Stănoiu, sau poeți ca V. Stroie, I. Al. Bran-Lemény, E. Jebeleanu, E. Gulian, sînt autorii care au intrat în sfera preocupărilor de recenzent ale lui Szemlér Ferenc. Deși voluminoasă, rubrica recenziilor din *Erdélyi Helikon* ni se pare totuși puțin dezorientată în privința alegerii celor mai semnificative opere literare. De multe ori sînt recenzați autori minori sau volume care ulterior s-au dovedit nesemnificative. Totuși, fiecare recenzie, fiecare mică știre despre preocupările literaților români, avea menirea de a lărgi orizontul cititorului maghiar asupra fenomenelor li-

---

[83] Kovács László, *Gyermekkeresztesek. Blaga Lucian szindarabja („Cruciada copiilor". Drama lui Lucian Blaga)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 3 din martie 1940, pp. 173—175.

[84] I. Szemlér Ferenc, *Modern román költök (Poeți moderni români)* în *Erdélyi Helikon*, nr. 9 din noiembrie 1933, pp. 654—657.

terar-artistice românești. Aceluiași scop au servit de asemenea recenziile traducerilor din literatura română. Cele cinci volume, tălmăcite în limba maghiară de Kádár Imre din dramaturgia românească, poeziile lui Mihai Eminescu traduse mai întîi de Kibédi Sándor, apoi de Fînta Gerő, ciclul *Suvenire* al lui Alecsandri, tălmăcit în limba maghiară de Bardócz Árpád, traducerile lui Salamon Ernő din lirica română modernă s-au bucurat de o deosebită atenție din partea redacției, fiind analizate și supuse unor observații critice, mai cu seamă traducerile de nivel nesatisfăcător[85].

Revista *Erdélyi Helikon* a excelat nu numai în materie de tălmăciri, ci și în urmărirea atentă a vieții publicistice românești. Ea a avut o rubrică constantă de revista revistelor, susținută mai întîi de Szemlér Ferenc, apoi de Szabédi László și Szabó István. Aria revistelor recenzate este foarte largă, cuprinzînd peste 15 periodice românești.

Rubrica aceasta, înaugurată în octombrie 1933, a contribuit la o mai bună cunoaștere a literaturii românești, a criticii și esteticii literare, a dinamicii de idei din presa literară și artistică românească din toate regiunile țării.

Susținătorii rubricii au manifestat un interes deosebit mai ales pentru concepțiile estetice, ideile filozofice, opiniile teoretice manifestate în paginile revistelor recenzate. Astfel, de pildă, este evidențiat studiul lui Ion Biberi apărut în revista *Azi* (iulie-august) 1935), legat de transformările petrecute în modul de exprimare al poeziei moderne[86], sau studiul lui Vladimir Streinu din *Revista fundațiilor regale* (octombrie 1935), care analizează aspirațiile artistice noi, manifestate de poeții români tineri[87]. Articolul lui Victor Eftimiu din *Familia* (febr.-mart. 1936), vizînd problemele teoretice ale traducerilor, se bucură de asemenea de atenția recenzentului helikonist, întrucît „cucerirea literaturii europene pune atît literatura română cît și cea maghiară în fața unor sarcini identice"[88]. Nu sînt neglijate la această rubrică nici preocupările de critică și istorie literară românească. Sînt consemnate aprecierile făcute de N. Davidescu asupra operei lui Caragiale *(Familia*, ianuarie, 1936) sau ale lui Șerban Cioculescu asupra creației argheziene *(Revista Fundațiilor*, nr 11/1937)[89], sînt

---

[85] Makkai László, *Forditások románból (Traduceri din română)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 1 din ianuarie 1935, pp. 68—72; Endre Károly, *V. Alecsandri: Emlék. (V. Alecsandri, Suvenire)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 7 din septembrie 1935, pp. 536—538; Bardócz Árpád, *Eminescu költeményeiből (Din poeziile lui Eminescu)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 4 din aprilie 1939, p. 297; Molter Károly, *Salamon Ernő új versei és versforditásai (Versurile și tălmăcirile noi ale lui Salamon Ernő)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 10 din decembrie 1939, pp. 736—738.

[86] I. Szemlér Ferenc, *Román folyóiratszemle (Revista revistelor românești)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 8 din octombrie 1935, p. 632.

[87] *Ibidem*, nr. 9, p. 706.

[88] I. Szemlér Ferenc, *Román folyóiratszemle (Revista revistelor românești)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 5 din mai 1936, p. 382.

[89] I. Szemlér Ferenc, *Román folyóiratszemle (Revista revistelor românești)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 4 din aprilie 1936, p. 303, nr. 10 din decembrie 1937, p. 787.

analizate studiile de literatură universală şi comparată apărute în diferitele reviste româneşti din epocă. Cu multă simpatie este tratată în rubrică revista *Sociologia română*, şi prin ea, fiind publicaţia Institutului social român, activitatea sociologică a profesorului Dimitrie Gusti.

O pondere deosebită în această rubrică o deţine informarea cititorului maghiar asupra reflectării fenomenelor şi evenimentelor literaturii maghiare în preocupările literaţilor români, asupra opiniilor despre colaborarea româno-maghiară, aşa cum se desprind ele din presa românească. Revista *Pagini literare*, care a publicat multe traduceri din literatura maghiară clasică şi contemporană este urmărită constant pe această linie. Este comentat elogios frumosul articol semnat de Horia Argeşeanu în *Adevărul literar şi artistic* (ianuarie 1939), prilejuit de comemorarea a 20 de ani de la moartea lui Ady[90]. Apar reflecţii asupra părerilor formulate de Alexandru Olteanu despre jurnalul de călătorie al lui Németh László, despre relaţiile lui Octavian Goga cu Ady, despre figura lui Szabó Dezső[91] etc. Cu multă simpatie este privită revista *Familia*, în paginile căreia o mulţime de materiale erau din domeniul culturii maghiare.

Mişcarea plastică, teatrală sau muzicală este mai puţin consemnată în paginile *Helikon*ului. Numai arta plastică deţine o rubrică permanentă susţinută de pictorul şi criticul de artă Vásárhelyi Z. Emil. Sînt consemnate astfel expoziţiile lui Carol Pleşa, Eugen Ciucă, Coriolan Muntean, care deşi nu sînt analizate detaliat, se bucură totuşi de observaţiile nuanţate şi competente ale criticului. De o critică mai amplă se bucură în paginile *Helikon*ului expoziţia comună a artiştilor români, organizată de „Astra" în 1939[92]. Cronicarul maghiar al expoziţiei, Vásárhelyi face o analiză nuanţată a contribuţiei fiecărui participant al expoziţiei, subliniind diversitatea tendinţelor artistice, precum şi influenţa marilor şcoli plastice occidentale.

Din toate cele spuse se conturează în linii mari contribuţia revistei *Erdélyi Helikon* la cunoaşterea şi popularizarea literaturii şi culturii româneşti în mijlocul cititorilor maghiari. Ea a fost, fără îndoială, alături de *Korunk*, cea mai consecventă revistă în ceea ce priveşte promovarea legăturilor culturale româno-maghiare, dar nu era singura dintre periodicele maghiare progresiste, nesocialiste, care şi-au deschis paginile pentru schimbul valorilor culturale.

Erdélyi Fiatalok (1933—1940)

Revista studenţească clujeană, *Erdélyi Fiatalok*, în jurul căreia s-a format gruparea generaţiei tinere de intelectuali maghiari, deşi n-a avut

---

[90] Szabó István, *Román folyóiratszemle (Revista revistelor româneşti)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 3 din martie 1939, p. 235.

[91] Szabédi László, *Román folyóiratszemle (Revista revistelor româneşti)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 3 din martie 1937, p. 238; Szabó István, *Román folyóiratszemle (Revista revistelor româneşti)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 5 din mai 1939, pp. 375—376; nr. 8 din octombrie 1939, pp. 600—601.

[92] Vásárhelyi Z. Emil, *Az ASTRA képzőművészeti kiállitása (Expoziţia de artă plastică a Astrei)*, în *Erdélyi Helikon*, nr. 9 din noiembrie 1939, pp. 654—657.

un caracter literar-cultural propriu-zis, prezintă totuşi merite incontestabile în promovarea legăturilor româno-maghiare pe plan spiritual. Această revistă a contribuit în mare măsură la asimilarea ideilor şi metodelor promovate de şcoala sociologică românească în mediul intelectual maghiar. Gruparea „Tinerilor ardeleni", avînd scopuri identice cu cele ale şcolii conduse de profesorul D. Gusti în ceea ce priveşte cunoaşterea şi soluţionarea problemelor ţărăneşti, a urmărit cu mare atenţie şi perseverenţă rezultatele, metodele şcolii monografice de sociologie românească. De fapt, în activitatea „Tinerilor ardeleni" preocupările sociologice prind rădăcini şi se dezvoltă sub influenţa nemijlocită a metodelor sociologiei monografice.

Revista grupării a urmărit riguros rezultatele şcolii sociologice româneşti cu scopul de a-şi informa cititorii şi de a asimila cît mai mult din experienţele acesteia. Astfel în 1933, Jancsó Béla publică un articol despre activitatea sociologică a profesorului D. Gusti şi a discipolilor săi[93], insistînd mai ales asupra modului de organizare a acestei munci, şi asupra activităţilor pe teren, acesta fiind cele mai dificile laturi ale unei ample preocupări sociologice. Din dorinţa de a învăţa cît mai mult din experienţele sociologiei româneşti, Sz. Szász István analizează în 1935 activitatea sociologică a „Astrei", care a desfăşurat o vastă muncă pe această linie în Transilvania[94]. Aceleaşi considerente stau la baza studiului semnat de Váró György care, analizînd comprehensiv cele trei laturi esenţiale ale activităţii sociologice conduse de D. Gusti, elogiind rezultatele excepţionale atinse prin munca colectivă a studenţilor, conchide că „Tinerii ardeleni" n-au decît să înveţe din munca constructivă şi perseverentă a tineretului românesc[95]. Aceste insistenţe, susţinute permanent în paginile revistei *Erdélyi Fiatalok* şi-au găsit traducerea în fapte prin realizarea acelei colecţii de caiete sociologice, care a cuprins rezultatele anchetelor sociologice, efectuate de „Tinerii ardeleni", după modelul preluat din experienţele şcolii monografice a profesorului D. Gusti.

Pásztortűz (1933—1944)

Revista literar-artistică din Cluj, cu cea mai lungă viaţă în istoricul periodicelor maghiare din România, se caracterizează printr-o ambiguitate dificilă. Pe de-o parte ea a fost reprezentanta conservatorismului prin orientarea ideologică şi artistică şi prin poziţia sa de clasă pe de altă parte însă, cîştigînd temporar colaborarea mai multor scriitori pro-

---

[93] Jancsó Béla, *Gusti professzor és tanitványainak falumunkája (Munca sociologică a profesorului Gusti şi a discipolilor săi)*, în *Erdélyi Fiatalok*, nr. 2 din 1933, pp. 46—49.

[94] Sz. Szász István, *Az „ASTRA" falumunkája (Munca sociologică a Astrei)*, în *Erdélyi Fiatalok*, nr. 3 din 1935, pp. 99—101.

[95] Dr. Váró György, *Román falu-munka. Hogyan dolgoztak és milyen eredményeket értek el a diák munkacsapatok? (Sociologie românească. Cum au lucrat şi ce fel de rezultate au realizat echipele studenţeşti)* în *Erdélyi Fiatalok*, nr. 1 din 1936, pp. 25—30.

gresiști, a adăpostit în paginile ei o serie de opere literare valoroase, precum și multe materiale vizînd colaborarea culturală româno-maghiară.

Întrucît din unghiul de vedere al investigațiilor noastre această ultimă latură este interesantă, în cele ce urmează, ne restrîngem la tratarea acelor modalități prin care cultura și literatura românească au pătruns în paginile revistei.

Pásztortűz s-a distins îndeosebi prin traducerile din literatura română. Spre deosebire de *Erdélyi Helikon*, această revistă a avut o preocupare mai constantă în direcția tălmăcirii prozei românești. Un spațiu voluminos este asigurat în paginile ei nuvelelor, povestirilor din proza lui M. Sadoveanu, L. Rebreanu, I. Creangă, I. Slavici, G. Galaction, D. Anghel, I. Brătescu-Voinești, V. Papilian și alții, în tălmăcirea maghiară a lui Márkos Albert, Szenczei László, Lőrinczi László, Kristóf Sarolta. Nici poezia românească nu a fost vitrejită de traducătorii revistei *Pásztortűz*. În paginile ei au apărut peste 25 de poezii din lirica română clasică și contemporană. Este remarcabilă preferința revistei pentru poezia lui M. Eminescu, al cărui geniu a pus la grele încercări talentul celor mai sensibili traducători. Astfel Dsida Jenő a prelucrat poema *Glossa* în trei variante, iar unele părți chiar în zeci de probe, pînă ce a reușit să se apropie de strălucirile eterne ale originalului. Despre frămîntările sale din timpul traducerii Dsida mărturisește într-un comentariu frumos, anexat la versiunea maghiară a *Glossei*, mărturie care este totodată un gest de pietate față de un gigant al meseriei[96]. Cu multă pricepere și intuiție sînt traduse versurile eminesciene de poeta Berde Mária, autoarea unui frumos studiu scris cu ocazia comemorării a cincizeci de ani de la moartea lui Eminescu[97]. Poezia modernă românească este prezentă în paginile revistei prin tălmăcirile lui Szemlér Ferenc, Dsida Jenő, Brassai Viktor, Florián Tibor, Bárd Oszkár, Kiss Jenő, care au publicat versiuni maghiare din lirica lui T. Arghezi, G. Bacovia, Al. Philippide, O. Goga, E. Isac, M. Beniuc.

Am putea adăuga la aceste reviste maghiare, analizate pînă aici o listă relativ numeroasă de cotidiene social-politice și culturale care, avînd o foaie săptămînală destinată problemelor artistice, au contribuit de asemenea la colaborarea culturală româno-maghiară. Amintim astfel ziarele *Ellenzék, Brassói Lapok, Keleti Újság. Hat órai Újság, Független Újság* ș. a., în paginile cărora, grație unor scriitori ca Szentimrei Jenő, Salamon Ernő, Kacsó Sándor, Szabó Lajos, Marton Lili, au fost vehiculate idei umaniste și chiar marxiste despre problema națională, au apărut traduceri remarcabile, interviuri curajoase, cronici literare, plastice, muzicale.

Revistele românești și maghiare progresiste din perioada 1939—1944 au exprimat un punct de vedere pozitiv în problema colaborării cultu-

---

[96] Dsida Jenő, *Titkok a versforditás műhelyéből (Tainele tălmăcirilor)*, în *Pásztortűz*, nr. 10 din 31 mai 1936, pp. 220—223.

[97] Berde Mária, *Eminescu Mihály költői arcképe (Portretul poetului Mihai Eminescu)*, în *Pásztortűz*, nr. 7—8 din iulie-august 1939, pp. 338—343.

rale româno-maghiare, reliefînd necesitatea acestei colaborări pentru o mai bună cunoaştere şi deci pentru o mai bună convieţuire. Colaborarea culturală, aşa cum o propun diferite personalităţi româneşti, un Iorga, un Agîrbiceanu, Ion Chinezu, Emanoil Bucuţa ş. a. nu are nimic comun cu asimilarea sau cu deznaţionalizarea, dimpotrivă pledează pentru respectul profund al specificului spiritual al fiecărui neam. În presa progresistă românească s-au formulat opinii radicale privind caracterul de clasă al aţîţărilor şovine, al xenofobiei în spatele cărora se ascund privilegiile claselor suprapuse indiferent de naţionalitate.

Tentativele de cunoaştere şi popularizare a culturii maghiare s-au concretizat în studii despre scriitori clasici şi contemporani, în materiale de informare curentă asupra vieţii literare şi artistice maghiare, în comentarii entuziaste ale acţiunilor culturale comune (spectacole teatrale, expoziţii etc.), în traduceri. În centrul atenţiei publiciştilor români a stat în primul rînd fenomenul cultural maghiar din Transilvania, dar am descoperit suficiente informaţii şi despre cultura Ungariei. Spiritul onest care prezidează publicistica românească pe această temă, defrişată de noi din periodicele progresiste ale deceniului al patrulea se concretizează în comentarii la obiect, în evitarea tendenţionismului şovin, dimpotrivă în reliefarea mesajului umanist al valorilor de artă autentică din cultura maghiară transilvăneană sau a Ungariei. Nu lipsesc materialele polemice care combat atitudinile revizioniste manifestate în cultura maghiară. Un spirit obiectiv şi doct cum era Ion Chinezu, critic avizat al literaturii maghiare, nu putea să rămînă pasiv faţă de cazul Daday şi faţă de „literatura urii" pe care acesta a promovat. Preponderente sînt însă pledoariile pentru „înfrăţirea prin literatură", citeşte cultură, pe care Nicolae Iorga o propunea încă în 1926 în „Neamul românesc literar" în termeni emoţionanţi: „Să îndreptăm într-aceste cu toţii scrisul nostru. Să ni dăm seama că rasa nu cere abdicarea nuanţelor, care pot fi uneori hotărîtoare. Să sorbim vlaga acestui mediu natural şi acestui trecut şi să însufleţim prin ea literatura. Astfel fiecare ar putea citi, traducînd opera celorlalţi, lucruri de care sufletul lui însuşi să fie mişcat.

Mari lucruri sufleteşti se pot face astfel. Şi mai ales mari necazuri se pot înlătura. Căci mă întreb de ce am introduce duşmăniile inutile"[98].

---

[98] Nicolae Iorga, *Înfrăţirea prin literatură*, în *Neamul românesc literar*, nr. 8 din 17 ianuarie 1926, p. 3.

LA CONTRIBUTION DES PERIODIQUES PROGRESSISTES ROUMAINS ET HONGROIS POUR LA CONNAISSANCE RÉCIPROQUE DES VALEURS CULTURELLES ET LITTÉRAIRES

(Résumé)

L'étude analyse les aspects concrets des rapports culturelles, littéraires et artistiques manifestés dans certains périodiques antifascistes, democratiques parus en Roumanie entre 1933—1944. Les auteurs relèvent la conception progressiste de quelques-uns des intellectuels roumains et hongrois concernant la problème national.

On souligne aussi les efforts communs des hommes de science, des écrivains, des artistes progressistes roumains et hongrois pour combattre le péril du fascisme, pour défendre la culture et la civilisation humaniste. De cette perspective les auteurs ont parcouru les revues *Era nouă, Stînga, Reporter, Korunk, Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Erdélyi Fiatalok, Familia, Gînd românesc, Pagini literare* etc., en soulignent la réflexion réciproque de ces deux cultures, la volonté de connaissance et d'estime reciproques par les valeurs spirituelles authentiques.

III. ETNOGRAFIE

CONSIDERAŢII ASUPRA REPERTORIULUI DE CÎNTECE LA SAŞII DIN ZONA REGHIN *

HANNI MARKEL

Contactul cu repertoriul actual de cîntece care circulă pe cale orală la saşii din Transilvania relevă — pentru cel neavizat — un fenomen oarecum neaşteptat: ponderea absolută a cîntecului cu text german la această populaţie definită, din punct de vedere lingvistic şi folcloric, în primul rînd prin dialect. Pentru cunoscător însă, fenomenul nu surprinde, deoarece el ştie că nici generaţiile premergătoare de folclorişti, începînd cu cei de pe la 1850, F. W. Schuster[1], A. Schullerus[2], G. Brandsch, nu au mai putut înregistra decît puţine piese dialectale păstrate integral din tradiţia secolelor anterioare, ele evidenţiindu-se, parcă, „dintr-un mare cîmp de ruine"[3]. Constatarea e valabilă, în special, pentru repertoriul adulţilor. Cîntecul de copii şi, într-o anumită măsură, cel ritual, se constituie, pînă în zilele noastre, ca un fel de rezervaţii ale cîntecului dialectal. Culegerile actuale pot scoate la iveală, ici-colo, cîte o variantă de text săsesc sau de melodie neatestată, eventual chiar un tip nepublicat, dar în privinţa cîntecului dialectal în esenţă nu pot modifica sensibil caracterul definitiv al volumului lui G. Brandsch din 1931[4].

Oricît de săracă va fi însă recolta, cercetătorul actual e dator să insiste şi în această direcţie. Abia prin extinderea investigaţiilor asupra întregii vieţi muzicale de factură folclorică — aceasta a fost prefigurată încă de G. Brandsch şi A. Schullerus[5] — va putea năzui la cunoaşterea

---

* Comunicare — parţial prelucrată — prezentată la Sesiunea Centrului de ştiinţe sociale, Cluj-Napoca, 20.XII. 1969.

[1] Schuster, Fr. Wilhelm, *Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder, Sprichwörter, Räthsel, Zauberformeln und Kinder—Dichtungen.* Hermannstadt, 1865 (va fi citat Schuster).

[2] Schullerus, Adolf, *Unsere Volksdichtung*, în Teutsch, Friedrich (ed.), *Bilder aus der vaterländischen Geschichte, II. Band*, Hermannstadt, 1899, pp. 439, 450—453. Idem, *Siebenbürgisch—sächsische Volkskunde im Umriss*, Leipzig 1926, pp. 161—163 (va fi citat: Schullerus, Volkskunde).

[3] Brandsch, Gottlieb, *Siebenbürgisch—deutsche Volkslieder*, I. Bd. *Lieder in siebenbürgisch—sächsischer Mundart.* Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage der Sammlung *Siebenb. — sächsischer Volkslieder* von Fr. Wilhelm Schuster. Hermannstadt, 1931, p. XIV (va fi citat: Brandsch, 1931).

[4] Dintre completări am menţiona: Antoni, Erhard, *Folkloristische Sichtung einiger siebenbürgisch—sächsischer Volkslieder*, în *Forschungen* 11, 1968, nr. 1, pp. 105—113.

[5] Cf. Brandsch, 1931, p. VIII; Schullerus, *Volkskunde*, pp. 159—161.

fenomenului specific zilelor noastre, se va putea apropia de descifrarea unor legităţi ale circulaţiei orale, va putea identifica mecanismele de selecţie şi adaptare folclorică. Este adevărat că nici prin includerea în studiu a cîntecelor cu text literar german nu se poate sconta descoperirea unor valori de creaţie neatestate. În context săsesc, faptul că există o necesitate în direcţia exprimării prin cîntec a trăirilor, ni se pare totuşi un argument suficient pentru investigaţia în vederea urmăririi satisfacerii ei, chiar dacă specialistul are anumite îndoieli faţă de calitatea unora dintre piese. Într-adevăr, realitatea din teren relevă o atitudine pozitivă faţă de cîntat; ea atestă o seamă de ocazii în viaţa culturală de factură populară în care nu lipseşte cîntecul folcloric, precum şi interesul evident pentru constituirea unor repertorii individuale, de grup, locale şi zonale, relevă, cu alte cuvinte, un proces tipic folcloric de adaptare, de perimare, dar şi de înlocuire a repertoriilor în funcţie de ceea ce fiecare generaţie acceptă din sursele orale, directe şi indirecte.

Culegerile de teren au fost efectuate între anii 1965 şi 1967 în Reghin şi în comunele din împrejurimile acestuia, în care locuieşte şi populaţie săsească: Ideciu de Sus şi de Jos (= Id.J., Id.S. — 1965—1966), Batoş (= B. — 1966), Uila (= U. — 1967) şi Dedrad (= D. — 1967)[6]. Dintre aceste localităţi, Uila, Batoşul şi Dedradul, avînd o popu-

[6] Statistica culegerilor înregistrate pe bandă de magnetofon — mg — şi arhivate la Sectorul de etnografie şi folclor al Centrului de ştiinţe sociale — Univ. „Babeş-Bolyai" — Cluj-Napoca:

Localitatea	Total	Rituale				Balade	Cînt. narative	Lirice			Reli-gioase	(Copii)
		Instr.	Bocete	Nuntă	Ono-mastică			Dragoste	Cînt. de glie	Despărţire		
Ideciul de Sus	18		2	1		2	4	5		3	1	(8)
Batoş	18	4	1	3	1	2		6	1			
Uila	19	6				2	4	4	1	1	1	(1)
Dedrad	13		2			4	2	3	1	1		
(Reghin)	(4)											(4)
Total:	88	10	5	4	1	10		18	3	5	2	(13)

Observaţii: La Ideciul de Jos am notat doar repertoriul în măsura în care se deosebea de cel din Ideciul de Sus pentru fondul notat după auz — FA —, unde se află şi unele variante de text din alte comune. De asemenea, statistica nu cuprinde cîntecele de copii notate după auz, fără melodie; funcţional aparţin acestei categorii şi cîntece decăzute din sfera cîntatului la adulţi (de ex. FA 06580, Reghin; 06678, 06679 Batoş). Comuna Petelea a rămas necercetată. Ulterior datelor menţionate a fost cercetată şi localitatea Logig — Mureş, ca de altfel şi alte localităţi, care fac tranziţie între zona Reghinului şi cea a Bistriţei (Teaca, Posmuş, jud. Bistriţa-Năsăud). Cf. Markel, Hanni, *Volkserzählung und Volkslied bei den Sachsen im südöstlichen Teil des Bistritzer Gebiets*, 1973, Ms.

laţie săsească mai numeroasă decît celelalte, oferă posibilităţi de investigaţie mai complexă, diacronică şi sincronică.

Cercetarea repertoriului de cîntece din localităţile situate în jurul Reghinului a constituit, alături de cercetarea prozei şi a obiceiurilor, numai unul dintre obiectivele urmărite, ceea ce ne-a impus limitarea la cîteva aspecte pe care le-am considerat mai importante. Înregistrările pe bandă de magnetofon au urmărit:

— epuizarea pe cît posibil a repertoriului tradiţional din toate domeniile, cu interes sporit faţă de bocet şi de piesele atestate dintr-o anumită localitate (Schuster, Brandsch, 1931 şi 1938)[7];

— aflarea cît mai multor piese cu text săsesc, chiar dacă acestea au origine cărturărească, în cazul cînd acestea sînt adaptate cît se poate graiului local;

— muzică instrumentală, dacă interpreţii sînt localnici şi au un loc bine determinat în viaţa muzicală, în desfăşurarea obiceiurilor comunităţii[8];

— culegerile au urmărit, de asemenea, conservarea modurilor specifice de execuţie (pe două voci, intensitate) — atestînd deci implicit nu numai preferinţe şi criterii de apreciere a textului ci şi a melodiei.

Viaţa muzicală a saşilor din localităţile indicate va fi prezentă în comunicarea noastră, prin cîteva probleme referitoare la repertoriu, probleme care ni se par demne de semnalat.

În cadrul repertoriilor *rituale* constatăm existenţa unor cîntece cu o tematică specifică şi a altora, preluate din repertoriul liric şi epic mai general, asociate secundar anumitor momente rituale. Din prima categorie fac parte, bunăoară, în repertoriul nupţial, *Nun legen sie stille* (Uila, FA 014195, nr. 10, 25. II. 1967, caietul Susannei Kroner), *Ade, herzliebste Eltern* (Ideciul de Sus), mg. 1279 d, Maria Klein, 35, 9. III. 1965), *Wa fruih sein eich ü disem Urt* (Ideciul de Jos, FA 06575, Maria Weber, 42, 28. IV. 1965). Ele sînt atestate doar local, diferind şi momentul executării lor: primul se cîntă la cununie, de către nuntaşi, al doilea la iertăciunea miresii „Ausheischen", iar al treilea însoţeşte actul marcării şi în ţinuta vestimentară a noii situaţii sociale prin schimbarea rituală a gătelii capului nevestei[9]. Ultimele două constituie, totodată. exemple pentru neglijarea unor exigenţe formale (versuri de circumstanţă, cerute de rimă: Id. J., Str. I, v. 4; II, 1, 2,; III. 2), efectul emotiv fiindu-le totuşi garantat deopotrivă prin tematica invocată, prin tradiţie şi prin momentul psihologic dat, secondate eventual şi de calitatea execuţiei.

---

[7] Brandsch, 1938 = Brandsch, Gottlieb, *Siebenbürgisch—sächsische Volksballaden, Bänkelsänge und verwandte Lieder in erzählender Form*, în AVSL, Bd. 49, 1938, nr. 3—4.

[8] Cf. Herţea, Iosif — Almási István, *245 melodii de joc / népi táncdallam / Tanzmelodien*. Tîrgu Mureş 1970. nr. 70—74 (= mg. 1436 II g, h, i, j, inf. Johann Hartig, 67, 1966 — Batoş — acordeon. Culegător H. Markel).

[9] Şi aici ciclul constă din trei cîntece: *Ich liebe dich, so lang ich leben werde* şi *Wer den Ehstand in Frieden will geniessen*, pe lîngă cel citat în text (cf. FA 06573).

Unui alt moment — ducerea carului cu zestrea miresei — i-au fost asociate trei cîntece la Batoş: primul, *Tut man ins Leben kaum den ersten Schnitt* (mg. 1436 II p) liric, din tematica filozofiei vieţii, altele două narative *Es verliebte sich ein Jiingling* (mg. 1436 II o), *Es zog ein Wandersmann so still einher*[10] (mg. 1436 II r — informatoare la toate trei Susanna Kräutner, 39, 21. XI. 1966); dintre acestea, cîntecul liric îşi justifică tematic fixarea funcţională în cadrul nunţii; celelalte cuprind însă numai cîteva elemente cu o oarecare afinitate în această direcţie; ele vorbesc despre despărţire şi plecare, despre dragoste, mireasă şi copii, dar, de fapt, accentul tematic cade pe dragostea nefericită.

Nu ne oprim aici mai detaliat asupra *bocetului* — un capitol insuficient studiat de folcloristica săsească — menţionăm doar că şi în zona Reghin am putut atesta acest fenomen deosebit de interesant pentru folcloristica germană, în general, care după informaţiile ce ne stau la dispoziţie, dispune pînă în prezent de un singur document sonor, şi acesta înregistrat de la saşi, după cum ne asigură cercetătorul Wolfgang Suppan[11]. Bocetele au fost înregistrate la Ideciul de Sus (mg. 1279 p, r,, Maria Emrich, 79), Batoş (mg. 1436 II c, Rosina Vultur, 59) şi Dedrad (mg. 1570 II a), Susanna Göttfert 52). Textul lor e improvizat, cu încercări de a se servi şi de imagini şi formule oferite de tradiţie, fără să se ridice, în general, la un nivel remarcabil de realizare artistică. În schimb, bocetele cîntate de talentata Susanna Göttfert, din Dedrad sînt de o calitate superioară. Faptul se explică şi prin intensitatea practicării obiceiului în această localitate. Se ştie că se boceşte la mort; totuşi, exemplul oferit de Maria Emrich din Ideciul de Sus (mg. 1279 r), ilustrează şi posibilitatea de a boci jalea celor vii. Un fenomen aparte merită consemnat şi din Dedrad: aici sînt bociţi morţii, ca şi propriile necazuri, în timp ce sînt legănaţi copiii (mg. 1570 II c, Susanna Göttfert, 52). Cu excepţia Dedradului, bocetul în aceste localităţi va dispărea, foarte probabil, o dată cu pieirea generaţiei vîrstnice de azi.

Obiceiurile de peste an, de o bogăţie relativ remarcabilă, nu au avut, în cea mai mare parte, un repertoriu cîntat specific: lovirea cocoşului şi competiţia de călărie pentru cununile de Rusalii (Kranzabreiten) erau însoţite de repertorii executate de fanfară (Dedrad, FA 014219), sau de lăutarii satului (Uila, mg. 1479 II e, d, Lengyel Kristóf, 43, Lengyel Gyula, 33, Pál Andrei, 39, 27.II.1967); urările de anul nou, cele de udat si de la onomastică nu sînt decît versuri recitate, respectiv formule fixe sau improvizate, cu două excepţii, deosebit de interesante. La Dedrad *udatul* („Beschi'n") se caracterizează printr-un cadru organizatoric specific, prin elemente tipice, în alte localităţi, cîrnelegiilor: doi-trei „coşari"

---

[10] Brandsch, 1938, Nr. 76, p. 199—200: „Verf.? jedenfalls nicht alt. Dunnesdorf 1930, Birk 1932. Treppen 1906". Textele, dintre care două provin din zona Bistriţa — Reghin, nu sînt însoţite de melodie.

[11] Suppan, Wolfgang, *Über die Totenklage im deutschen Sprachraum*, în *Journal of the International Folk Music Council*, 15, 1963, pp. 19—24. Cf. şi Röhrich, Lutz und Brednich, Rolf W., *Deutsche Volkslieder*, Düsseldorf 1967, vol. II, pp. 160—162.

(„Kapmkiëhrer") îmbrăcaţi în negru; doi purtători de ouă, un „premergător" („Vorgeenger"), în alb (după cel de-al doilea război mondial numai acest personaj umbla în alb) — care se află în fruntea cetei de feciori din fiecare uliţă. Pe cînd conducătorul cetei şi purtătorii ouălor au de recitat urări considerabil de lungi în casele cu fete, ca de altfel şi acestea (nu obligatoriu, mulţumirea putînd fi rostită şi de părinţi), coşarii cîntă două-trei cîntece din repertoriul local, dar şi unele compuse anume de „poeta satului" Maria Kondert, 71 (1967); este vorba de texte fără legătură cu evenimentul, dar lansate cu această ocazie. Tot ea compunea versurile urărilor şi ale mulţumirilor; ea îi instruia totodată pe tineri. Prin intervenţia ei, tendinţa de a se produce an de an cu un repertoriu nou a primit prioritate faţă de cea a conservării unui repertoriu tradiţional sau a unei selecţii adaptate de fiecare grup în funcţie de propriile gusturi. O reluare a investigaţiilor la cîţiva ani după dispariţia acestei surse exterioare grupurilor de executanţi ar putea scoate în evidenţă statornicinea sau nu a acestei tendinţe de alternare a repertoriului, ca şi soarta unor asemenea intervenţii, izvorîte din dorinţa declarată de înnoire. Ceea ce am putut constata în 1967 a fost trecerea unor cîntece din repertoriul special de grup în cel mai general local şi chiar în cel zonal.

Un alt obicei, *de onomastică*, a conservat la Batoş pînă la cel de-al doilea război mondial, prin strămutare pe o altă dată (Johannes, 24 iunie) un fragment din cîntecul de stea care intră în componenţa piesei despre Irozi *(Herodes, Starnmachen)*, deosebit de valoros mai ales prin melodia sa neobişnuit de veche, neatestată în contextul piesei[12]. Varianta înregistrată de noi *Ich lag in einer Nacht und schlief* (mg. 1436 II b, Susanna Kräutner, 39, 17.II.1966) nu diferă decît prin mici amănunte de cele consemnate în 1937[13] şi 1938[14]. Ea reprezintă însă singurul document sonor, iar textul ei cîntat e urmat şi de urarea rostită în dialect, adresată celor colindaţi de către grupurile de tineret în ajunul zilei menţionate. De remarcat, că avem de-a face aici, de fapt, cu o „a doua existenţă" a acestui obicei, reintrodus de preotul Friedrich Orendi (cf. fişa mg. 1436 II b).

Nu am întîlnit în zonă nici una din vechile *balade* săseşti, atestate la Schuster şi la Brandsch, 1931; în schimb sînt cunoscute vechi balade populare cu text german de către cîntăreţii mai talentaţi şi cu un repertoriu mai întins. Menţionăm cîteva balade înregistrate, care reprezintă o contribuţie — variante de melodie şi/sau de text — faţă de variantele consemnate de Brandsch în volumul din 1938 care cuprinde balade şi cîntece narative cu text german cunoscute în Ardeal: *In Österreich steht*

---

[12] Cf. H. Markel, *Contribuţii la studiul teatrului popular săsesc. „Herodes"*. Comunicare prezentată la Sesiunea Filialei Academiei R.S.R., Cluj-Napoca, oct. 1967.

[13] Brandsch, Walter. *Deutsche Volkslieder aus Siebenbürgen*, Neue Reihe I, aus dem Nachlass von Gottlieb Brandsch hsg. von—. Regensburg 1974, Nr. 24 (cf. şi bibliografia înserată acolo).

[14] Antoni, E., *op. cit.*, p. 109.

ein schönes Schloss (mg. 1479 I l — II a, Rosina Kroner, 65, U., 1967; mg. 1570 II e, Susanna Göttfert, 52, D., 1967, Brandsch 1931, p. 21 ş.u.; Brandsch 1938, nr. 11[15]; tema uciderii nevoite a miresei („Graf Friedrich") *Es wollt' ein König ausreiten* (mg. 1570 II h, Susanna Göttfert, 52, D., 1967 — Brandsch 1938, nr. 29[16]; „Schäfer und Edelmann" — *Ein Schafhirtssohn trieb die Lämmer aus* (mg. 1436 II f, Susanna Kräutner. 39, 1966, B., — Brandsch, 1938, nr. 24[17] — variantă de melodie, dar redusă la 5 strofe de text. Cf. şi FA 06681, Johann Kräutner, 80, B., 14 strofe). La tema, „Mama care îşi omoară copilul — Die Kindsmörderin", două cîntece narative: *Ach wie tut das Herz mir bluten* (mg. 1436 II e, Susanna Kräutner, 39 1966, B.; FA 06680, Stefan Jung, 61, B., 1966 — Brandsch 1938, nr. 88), şi *Es treibt ein Schäfer die Lämmer aus* (mg. 1279 m, Maria Schuster, 66, Id. S., 1966 — aceeaşi melodie ca Brandsch 1938, nr. 23, „Die Rabenmutter", dar cu textul mai complet, ca şi EB nr. 212 — varianta din Pomerania[18] ş.a.

Întîlnim în baladele înregistrate sau consemnate în aceste localităţi şi fenomene specifice circulaţiei orale: diferenţe considerabile în lungimea textului chiar în aceeaşi localitate, ca expresie a intrării în repertoriul pasiv (5 faţă de 14 strofe în cazul variantei batoşene la „Schäfer und Edelmann"), stîlciri de text, mai ales ale toponimicelor *(Bacharam* pentru *Bacharach*, mg. 1279 h, Id. S.; *Ulbrich* pentru *Urbijen* — Gîrbova-Alba, caiet de cîntece din Uila, 1908) etc.; toate aceste fenomene, firesti în circulaţia orală a textelor, nu afectează tematica subiectelor. În schimb, parodierea textului reprezintă o intervenţie mai adîncă, de distanţare, fiind în acelaşi timp, expresia unei atitudini active faţă de textul interpretat. Am aflat o singură parodie de cîntec narativ din cadrul temei „Fata părăsită", *An einem Flusse, der rauschet so sehr*, la Dedrad (mg. 1570 II m), interpretat de un grup de femei, e drept, spre indignarea unui reprezentant al unei generaţii mai vîrstnice, care insista pentru consemnarea textului „adevărat". Ne aflăm aici în faţa unui mic incident, elocvent pentru modificarea gusturilor în anumite cazuri. Căci am forţa foarte mult nota, dacă am deduce de aici distanţarea generală, la o generaţie mai tînără, faţă de texte supraîncărcate sentimental, dovadă cîntecele din aceeaşi localitate (FA 06890, cf. şi cuprinsul caietului Mariei Schuller, FA 014217).

Cîntecul *liric* ocupă şi aici cea mai mare parte a repertoriului.

Cele două cîntece săseşti, despre despărţirea iubiţilor şi despre moarte, consemnate de Schuster din Ideciul de Jos[19] nu au putut fi găsite nici în această localitate, nici în celelalte din zonă. În schimb, am putut culege un cîntec tot de despărţire şi înstrăinare (Abschied), con-

---

[15] Cf. Meier, John (ed.) *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien*. Berlin und Leipzig, 1953, nr. 24 (vol. I), (va fi citat *Dvldr)*.

[16] Cf. *Dvldr*, nr. 48 (vol. II).

[17] Cf. *ibidem*, nr. 55.

[18] EB = Erk, Ludwig — Böhme, Franz M., *Deutscher Liederhort*, Leipzig 1893, vol. 1.

[19] Schuster, nr. I 25, 40.

semnat la Schuster I, 30, fără melodie, iar la Brandsch 1931, p. 79—90 cu melodii diferite de cea din Ideciul de Sus (inf. Maria Emrich, 78, şi Maria Schuster, 65, mg. 1279 n, *Schieden och Schieden).*

Tot astfel, nu am aflat la Batoş cîntecul „Das Blumenhaus", Schuster I, 9, p. 14, publicat apoi de Brandsch în 1931 cu melodie, din aceeaşi localitate (între alte atestări); dar cîntecul mai e cunoscut în satul vecin Uila: *Ich well uch giërn ke hemhi goh* (mg. 1479 II b, Katharina Friem, 52, 1967). Textul se situează între varianta a, din Batoş, şi varianta c, din Budacul de Jos, 1918; melodia înregistrată diferă tipologic de toate cele trei publicate de Brandsch 1931 (p. 48—49). Şi în varianta din Uila, 1967, strofele constau (cu excepţia str. 4), ca la cea din Batoş, din cîte două versuri. Textul prezintă o alternare a strofelor în grai (1—3; 6) cu altele, într-o limbă germană cu nuanţe dialectale. Brandsch încadrase cîntecul în capitolul II „Cîntece de dragoste". O interpretare mai nouă îl transferă în tematica morţii — unirea iubiţilor prin moarte (ceea ce ar corespunde cap. IV la Brandsch)[20]. Înregistrarea din Uila susţine însă o altă latură a conţinutului, prezentă în varianta c, Budacul de Jos, în strofele 4 (germană) şi 5 (dialect) — considerate de Brandsch străine textului — şi anume, opţiunea tinerei fete („Ein Mägdelein, ein Mägdelein / von 18 Jahren alt") pentru moarte din pricina căsniciei iminente cu un bărbat vîrstnic („Ein Knechtelein, ein Knechtelein von 80 Jahren alt" — varianta c), situaţie, care ar justifica şi tonul dur, direct, prin care se detaşează ultima strofă din variantele Budacu de Jos şi Uila de imaginile poetice de un lirism impresionant, caracteristice strofelor premergătoare şi variantei Batoş (a) în ansamblu. Nu se poate exclude, desigur, presupunerea că ne aflăm în faţa contaminării a două cîntece, cel de-al doilea nefiind atestat independent. Oricum, varianta Uila întăreşte concluzia după care şi în acest caz avem de-a face cu un cîntec german de largă circulaţie, transpus aici — parţial — în grai săsesc[21].

Am dori să menţionăm cu această ocazie şi faptul că din cele opt cîntece publicate din Dedrad de G. Fischer, *Acht siebenbürgisch-sächsische Volkslieder aus Zepling*[22] — şi ele în parte conglomerate din cîntece decăzute şi neînţelese (nr. II, VIII) — nu se cunosc în localitatea din care au fost culese acum 80 de ani nici unele găsite de noi în satele din jur (nr. III, IV).

Contaminarea şi degradarea textelor se poate observa şi la cîntecul *Omd as et worn,* cel mai complet în Uila (mg. 1479 I h, Katharina Friem, 52; mg. 1479 I k, Susanna Tinnes, 69, 1967), dar cunoscut şi în Batoş (FA 06678, Susanna Kräutner, 39, 1966), unde însă e considerat cîntec de copii, ca de altfel şi în Ideciul de Sus: *Birbämtche, Birbämtche* (mg.

---

[20] Schuster, Hannes, *Der Drum,* în Tontsch, Brigitte (ed.), *Interpretationen deutscher und rumäniendeutscher Lyrik, Klausenburg,* 1971, pp. 253—256.

[21] Cf. Schullerus, A., *Unsere Volksdichtung* (ca nota 2), p. 450; Brandsch, 1931, p. XV. Pentru variantele germane (care se încadrează net în tematica dragostei) cf. EB, nr. 454.

[22] În „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 1886, pp. 63—68.

1300 d, Maria Schuster, 65, 1966). În această localitate, părul căruia i se adresează îndemnul de a se legăna — vers introductiv, fără legătură cu restul — e „cel de pe dealul satului, care nici nu se usucă de cînd îl ştiu strămoşii, dar nici nu creşte". Iniţial a fost un cîntec de dragoste, încadrat de Brandsch 1931, între cîntecele de şezătoare (p. 132—141).

În legătură cu repertoriul, mai menţionăm proporţia sporită a cîntecelor de dragoste şi a celor de înstrăinare, care conţin, asemănător cazului amintit, deseori şi referiri la mediul natal, satisfăcînd în acest fel sentimentul foarte puternic al apartenenţei la un anumit loc[23].

Sursele pieselor cîntate sînt în cea mai mare parte orale şi locale. O altă parte din repertoriu este însă de provenienţă extra-orală, respectiv extra-locală. Pe cînd renumitul cîntec de dragoste *Et soss e klie wäld Vijeltchen* (Schuster, p. 3; Brandsch 1931, p. 35—39) a fost foarte probabil introdus prin şcoală sau prin cor, de vreme ce îl cunoaşte numai generaţia mijlocie din Ideciul de Sus şi din Batoş, nu şi cea vîrstnică, iar formele fonetice şi de flexiune sînt simţite ca străine (din sudul Ardealului — Niderloond) — alte cîntece s-au încetăţenit fără amintirea transmiţătorului iniţial, prin intermediul teatrului de factură populară (mg. 1436 I g, II a, B., mg. 1279 j, Id.S., 1479 I d, f, U etc.), sau, alteori, asociate cu persoana aceluia care le-a adus: de exemplu, *Abendstunde, auf der Gasse* a fost adus la Batoş de către o slugă din Ideciul de Jos (mg. 1436 II l, S. Kräutner, 39, 1966).

Munca în alte localităţi a prilejuit, de asemenea, împrospătarea repertoriului cîntat, bunăoară, la Susanna Göttfert, 52, D., care a lucrat mai mulţi ani în industria textilă la Cisnădie. (cf. 1570 II d, *Omd as et worn*, mg. 1570 II e, *In Österreich da steht ein Schloss* — învăţate pe la 1930).

O situaţie aparte au cîntecele amintitei Maria Kondert în satul ei, unde sînt menţionate ca ale lui „Moka Mani" (mg. 1570 II, i, k, l), dar odată trecute dincolo de hotarele satului, pierd determinarea concretă, ştiindu-se cel mult că au venit din Dedrad (mg. 1479 g, Katharina Friem, 27, U).

Pe baza repertoriilor informatorilor buni şi ale celor consemnate în caietele manuscrise depistate, am încercat o determinare a circulaţiei şi vechimii cîntecelor identificate (fără pretenţie exhaustivă). Aprecierile de „vechi" / „mai vechi" / „noi", acordate, reflectă întotdeauna raportul subiectiv al celor anchetaţi faţă de gradul diferit de cunoaştere şi circulaţie a pieselor în funcţie de repertoriul propriei generaţii. De aceea investigarea „vechimii" a fost asociată cu întrebările dacă a fost / este cîntat, dacă e cunoscut pasiv sau necunoscut. Un exemplu: din cele 61 de cîntece notate la începutul secolului[24] în caietul Susannei Kessel, năs-

---

[23] Cf. FA 06885 *Am Weeler Duel*, Michael Botscher, 67 U, 26. II 1967; FA 014196, Katharina Friem, 27, U., nr. 80; *„Ich bin der Bub vom Weilautahl"* (asimilare).

[24] După piesa nr. 20, începînd o nouă numerotare, posesoarea notează: „Susanna Kessel, nr.148 im Jahre 1925"; caietul a fost continuat de Susanna Schatz (cf. nr. 43).

cută Herbert (1891) din Uila, Rosina Kroner, 60, şi Katharina Friem, 52, mai cunosc / ştiu să cînte 54, respectiv 50 cîntece (82—90%), faţă de Michael Botscher, 67, din aceeaşi generaţie, care cunoaşte chiar mai puţine cîntece (22) decît Katharina Friem, 27 (nora informatoarei cu acelaşi nume), al cărei repertoriu se compune din 25 (3/22 — 41%) piese (cf. FA 014195, p. 5—7). Dintre acestea însă, numai 4 apar în caietul ei, care, printre cele 83 de cîntece, cuprinde piese cu o răspîndire mai veche şi mai generală în Ardeal, dar şi multe şlagăre germane şi austriece, trei romanţe româneşti, cu un cuvînt: ceea ce a fost selectat de ea din repertoriul local şi prin intermediul radioului, discurilor şi al filmelor muzicale (Vico Toriani, ibid. nr. 48, 49).

O cale inversă a fost adoptată în ancheta întreprinsă la Dedrad. Un grup mixt, de vîrstă medie şi înaintată (bărbaţi: 70, 66, 39 ani; femei: 66, 61, 55, 43, 34 ani) a fost confruntat cu cele 101 cîntece consemnate în caietul Mariei Schuller, 19 ani. 60 dintre piese (=60%) cărora li s-a atribuit calitatea de a fi „vechi", sînt cunoscute de toţi subiecţii, ceea ce înseamnă că tînăra fată a notat o bună parte din repertoriul mai vechi local. Altele cinci, considerate „mai noi", sînt de asemenea general cunoscute. Piesele cunoscute numai de cei vîrstnici dintre informatori sînt relativ reduse la număr (11), cîntecele considerate „noi" cunoscute însă şi de generaţia mijlocie sînt în număr de 5, respectiv 2 cunoscute numai de femei. Ca repertoriu specific tinerei generaţii, din care face parte posesoarea caietului, subiecţii specifică 14 piese.

Deşi se poate vorbi, în linii mari, de repertoriul diferitelor generaţii, ancheta scoate în evidenţă, în special la Uila, oscilaţii însemnate pe orizontală, care se accentuează, individual, şi mai mult pe verticală. Astfel se explică conservarea răzleţită a unor piese deosebit de vechi, ieşite din uzul general, cum ar fi varianta din Uila la *Das Blumenhaus*, comentată mai sus, şi *Ade mein Schatz, nun lebe wohl* (mg. 1479 II c), a aceleiaşi informatoare. Le-am putut înregistra însă numai după mari insistenţe şi cu preţul consemnării şi a repertoriului care se bucură *astăzi* de apreciere. În ambele cazuri, anumite îndoieli faţă de text au fost, foarte probabil, intensificate prin sentimentul „demodării" melodiei. Fenomenul căderii în desuetudine a unor piese e condiţionat desigur complex, individual şi colectiv, ca, de altfel, şi opusul procesului, opţiunea pentru un cîntec nou. Ceea ce se poate constata însă, în momentul anchetei, este cunoaşterea şi circulaţia mai ales a cîntecelor germane atestate şi în prima jumătate a secolului[25], alături de tendinţa pronunţată de a cultiva cîntece dialectale, provenite din piese de teatru sau din repertoriul întîlnit mai frecvent la saşii din sudul Ardealului. Remarcăm ponderea categorică a cîntecului liric, dar şi deschiderea spre învăţarea unor piese mai recente, nefolclorice, dintre care, fireşte, unele se vor încetăţeni, altele nu. Rămîne de văzut dacă actuala generaţie tînără, crescută în condiţii modificate esenţial, va continua în direcţia moştenită — cum s-a putut

[25] Cf. Chestionarul lansat de G. Brandsch, care cuprinde primul vers a 740 cîntece: *Bitte*, Hermannstadt, 1937, 16 p.

deduce la Dedrad — sau va opera o selecţie fundamental diferită, din oferta fonică a zilelor noastre. Viitorului îi este rezervată şi o eventuală accentuare a cîntatului individual, care astăzi nu este forma primordială practicată de saşi. Cîntatul în grup, deseori pe două voci, este caracteristica fundamentală a cîntatului la saşi; cel puţin pînă în momentul de faţă, criteriul cantabilităţii în grup a fost unul hotărîtor în acceptarea sau nu a unei noi piese.

BEMERKUNGEN ZUM VOLKSTÜMLICHEN LIEDGUT DER SIEBENBÜRGER SACHSEN IM REGENER GEBIET

(Zusammenfassung)

Vorliegender Beitrag, die teilweise umgearbeitete Fassung eines Vortrags von 1969, referiert die Erhebungen zum sächsischen und deutschen Liedgut der Ortschaften Ideciu de Sus und Ideciu de Jos (Ober- und Niedereidisch), Batoş (Bootsch), Uila (Weilau) und Dedrad (Deutschzepling) aus der Umgebung des Städtchens Reghin (Regen), Kreis Mureş, die in den Jahren 1965—1967 gemacht wurden.

Einleitend geht die Verf. auf die spezifische Situation des volkstümlichen Singens bei den Siebenbürger Sachsen ein. Da vom überlieferten Liedgut der Erwachsenen nur Restbestände auffindbar sind, ist die Frage des Liedguts hier gleichzeitig die Frage nach Auswahl, Einbezw. Zersingen und Verbreitung des zugänglichen Lieder mit schriftsprachlichem und mundartlichem Text (letztere meist von intellektuellen, äusserst selten von lokalen Liederdichtern). Dementsprechend beschränkte sich die Erforschung des Liedguts nicht auf das — allerdings notwendige — Auffinden einiger alter Stücke, sondern ging auch dem mündlichen Zirkulationsprozess nach. So wurde neben individuellen Repertoires auch die gruppen- bezw. ortsmässige Verbreitung der Lieder erfragt, und zwar vor allem in Uila und Dedrad, wo Liederhefte als Ausgangspunkte der Befragung verwendet wurden.

Die Arbeit verfolgt das Liedgut in seiner funktionellen und thematischen Gliederung: Brauchtumslieder bei Hochzeit, Tod (Totenklagen), Bespritzen und Namenstag; Balladen und erzählende Lieder; lyrische Lieder. Besondere Aufmerksamkeit gilt jenen Stücken, die Text- oder Melodievarianten zu bereits veröffentlichten Liedern (F. W. Schuster, 1865; G. Brandsch, 1931 und 1938) darstellen. Es werden sodann die Befragungen zum Repertoire der beiden genannten Orte ausgewertet und abschliessend einige Tendenzen des gegenwärtigen volkstümlichen Singens in diesem Gebiet aufgezeigt.

FOLCLORUL VĂII GURGHIULUI (II)

D. POP, N. BOT, I. CUCEU, GH. PETRESCU

În satele Văii Gurghiului folclorul obiceiurilor legate de momentele mai importante din viața omului are o pondere deosebită în ansamblul manifestărilor din sfera obiceiurilor. Preponderența lor, în special a celor de nuntă și înmormîntare, față de cele de peste an, reprezintă o realitate valabilă în general în folclorul românesc. În zona Gurghiului ea ne apare însă mai evidentă decît în altele. În vreme ce sărbătorile de iarnă — cele de Crăciun mai ales, care în Transilvania domină în raport cu restul obiceiurilor de peste an — nu aduc în general lucruri ieșite din comun, nici în ceea ce privește amploarea lor și nici respectul față de tradiție, nunta și înmormîntarea se impun atît prin proporțiile manifestărilor ce le ocazionează, cît și prin puterea lor de atracție în cadrul comunității satelor. Dacă foarte multe acte și gesturi arhaice au dispărut din cuprinsul lor sau și-au schimbat numai funcția, înțelesul ce l-au avut în trecut, surprinde încă un anume respect față de ceremonialul însuși. Față de obiceiurile de peste an, care adeseori apar ca ecouri palide ale formelor de odinioară, obiceiurile de nuntă și înmormîntare aduc mai multă robustețe și colorit, pe lîngă caracterul lor obligatoriu. Firește, se resimt și acestea de suflul mereu nou al vieții, și de procesul de uniformizare prin care trece, îndeosebi în secolul nostru, folclorul românesc, sub acțiunea din ce în ce mai intensă a circulației oamenilor, a cărții tipărite și a celorlalte mijloace de vehiculare a bunurilor culturale. Obiceiurile acestea sînt încă vii, sînt supuse procesului creator, apărînd noi variante, adecvate mentalității și gustului actual al protagoniștilor lor, în vreme ce obiceiurile de peste an se găsesc într-un accentuat proces de disoluție și dispariție.

Obiceiurile vieții de familie cunosc, așa cum spuneam, un accentuat proces de înnoire, care evidențiază, între altele, renunțarea la o seamă de credințe, superstiții, gesturi și acte arhaice cu înțeles ritualic. Atunci cînd apar totuși, ele reprezintă, cel mai adesea, simple „podoabe", simple „forme" păstrate prin tradiție sau puncte de demarcație ale unor secvențe din desfășurarea ceremonialului. Se pune totodată în evidență tendința de simplificare și de amestec a formelor ceremonioase tradiționale, o deplasare a accentului de pe ceea ce constituia în trecut element esențial pe aspectele periferice ale obiceiurilor. Aspectul spectacular domină astfel, lăsînd tot mai mult în umbră pe cel ritual al obiceiurilor, Se păstrează însă caracterul ceremonial, conceput și simțit potrivit men-

talităţii actuale a oamenilor. Faptul acesta ne îndreptăţeşte să credem că unele obiceiuri de familie sînt departe de a dispărea din practica satelor din zonă.

NAŞTEREA

Ca şi în multe alte ţinuturi ale ţării, şi în Gurghiu obiceiurile prilejuite de naştere apar destul de şterse în folclorul contemporan. Manifestările spectaculoase în genul celor descrise de S. Fl. Marian[1] vor fi fost cu siguranţă mai numeroase odinioară şi aici. Ele s-au destrămat însă în timp, unele dispărînd cu desăvîrşire, aşa cum au dispărut şi creaţiile literar-muzicale ce le vor fi însoţit în trecut. Mai multă rezistenţă au dovedit a avea unele practici, credinţe şi superstiţii, izvorîte din nevoia de a apăra copilul de primejdiile de tot felul ce-l pîndeau cîndva la tot pasul (şi care căpătau, în mintea ţăranului, explicaţii superstiţioase) şi din dorinţa de a-i influenţa în bine viitorul. Ceea ce le-a făcut să supravieţuiască a fost, pe lîngă sentimentul matern, care e în stare să dicteze conformarea la orice prescripţii, fie ele chiar absurde, condiţia medico-sanitară a satelor noastre pînă nu demult, lipsa asistenţei medicale şi în general starea de înapoiere a satelor. Trebuie adăugat la aceasta şi faptul că folclorul obiceiurilor de la naştere constituie în special apanajul femeilor, despre care se ştie că sînt, în general, mai conservatoare.

Desfăşurîndu-se în planul îngust al familiei, protagoniştii principali ai acestor obiceiuri sînt *moaşa*, *naşul* şi *părinţii*. Există totuşi unele prescripţii cărora trebuie să li se conformeze în egală măsură oricine intră în casă, fie el chiar din afara satului.

Moaşa, al cărei rol se înscrie în general în domeniul medical, — în accepţia populară tradiţională a termenului, fireşte — mai păstrează în zona cercetată ceva din prestigiul ce l-a avut odinioară. În afară de îndeplinirea atribuţiilor legate de funcţia ei, din perioada de gestaţie pînă după botezul copilului, moaşa este prezentă la toate momentele solemne ce survin în această perioadă, şi chiar mai tîrziu: botezul şi masa ce-i urmează, „punerea pomului" ş.a. Atenţiile părinţilor noului născut faţă de ea depăşesc semnificaţia simplei remuneraţii; la „punerea pomului", de exemplu, primeşte şi ea un colac, ca şi naşul.

Naşii copilului sînt de obicei cei de la nunta părinţilor. Se întăreşte astfel o legătură de familie care în viaţa satului nostru tradiţional însemna un adevărat grad de rudenie. Naşii deţin prestigiul spiritual în cadrul riturilor prilejuite de naştere.

Părinţii joacă un rol mai şters; mama îndeosebi, care vreme de cîteva săptămîni este supusă unor riguroase interdicţii, joacă un rol pasiv, fiind ea însăşi obiectul atenţiei moaşei şi naşei.

Revenind acum la conţinutul obiceiurilor ocazionate de naştere, nu vom face aici inventarul diferitelor practici şi credinţe notate pe teren,

---

[1] S. Fl. Marian, *Naşterea la români*, studiu etnografic, Bucureşti 1892.

cu atît mai vîrtos cu cît ele sînt cam aceleaşi pe care le surprindem pretutindeni la români, ci ne vom mărgini să menţionăm cîteva, mai semnificative şi care în trecut par să fi fost integrate unor manifestări scenice mai ample. Ele se întemeiază pe o mentalitate magică, fiind anume, la origine, forme de magie prin contact sau similitudine. Astfel, imediat după naştere, moaşa lua copilul şi îl aşeza pe masă, „ca să fie de cinste şi de frunte"; îl îmbrăca într-o cămaşă de-a tatălui său — dacă era băiat — „ca să fie bărbătos"; dacă era fată, o îmbrăca într-o cămaşă de-a mamei, i se punea în mînă un creion, „ca să înveţe bine la şcoală" etc.

În apa primei „scalde" a copilului se punea „strună", pentru ca noul născut să cînte frumos, „agiazmă", ca să nu se apropie de el duhurile rele, un „bănuţ" ca să nu se lege de el „bubele" şi nici un fel de „beteşug", „nucă" ş.a. La sfîrşit, moaşa arunca apa pe flori sau lîngă „un pălant curat" ori la rădăcina unui măr sau păr, „ca să-i fie dragă lumea, să crească frumos ca florile", „ca să nu să spurce copilul, să nu facă bube".

Unele credinţe şi rituri din seria celor pe care le urmărim s-au răsfrînt şi în creaţia folclorică literară. Aşa sînt cele legate de „schimbarea copilului" şi de „ursitori". Se credea astfel că nu e bine să laşi copilul singur înainte de a fi împlinit un an, deoarece poate fi schimbat cu unul „mai mnic, închircit" care „nu creşte", are „păr pă el", cu un cuvînt, un monstru; „bătrînile zîc că s-o-ntîmplat". Există totuşi un mijloc de apărare împotriva fiinţelor malefice responsabile de asemenea fapte: să pui copilului „semn", care poate fi un cuţit, o „liungură" sau o furculiţă „de fier".

Se mai crede încă, sporadic, în satele Văii Gurghiului că „mai demult, cînd era locu' mai sfînt, ursitorile spuneau la fereastră ce are să păţească copilul pe timpul vieţii lui, şi cele bune", cuvintele lor anticipînd fapte irevocabile. De aici, tentativa omului altor timpuri de a îmbuna ursitorile, de a le influenţa în predestinarea noilor născuţi. Practica, atît de naivă, era aceeaşi în satele din Gurghiu ca şi în cele din restul ţării, numai că e simplificată: se puneau pe masă, în prima noapte după naştere, „blide şi liunguri noi de lemn" şi se lăsa deschisă fereastra casei. Obiceiul, aflat într-un stadiu de disoluţie, a dat însă naştere şi în satele ţinutului cu care ne ocupăm, ca de altfel pretutindeni unde se întîlneşte, la numeroase poveşti superstiţioase. Dar asemenea creaţii au izvorît şi din alte credinţe şi superstiţii legate de naştere, de pildă cea privitoare la deochi şi deochetori ş.a.

Amintim, în sfîrşit, obiceiul „punerii pomului botezului" care e încă viu şi e bine reprezentat în zonă, îmbrăcînd totodată forme spectaculoase superioare celorlalte. Uneori „pomul" se face la scurt timp după naştere, alteori se lasă să treacă mai mulţi ani. „Pomul", pe care îl fac părinţii copilului, constă dintr-o „mladă" de prun, spin etc., lungă de cca 1,1/2 m, în care se atîrnă „păsările făcute din aluat de pîine, covrigi făcuţi în casă, nuci, mere, ouă roşii, turte" etc.; dacă copilul e băiat se pune şi o pîine în care s-a înfipt un cuţit; dacă e fată, se pune o năfra-

mă. Pomul se înfige într-un „stolnic", o pîine mare de grîu, cu împletituri şi „păsărele" din aluat. Pomul se pregăteşte sîmbăta, urmînd ca duminica, în jurul prînzului, să aibă loc ceremonialul. Pe lîngă membrii familiei, participă moaşa, naşii, rudele apropiate şi vecinii, la care se adaugă preotul, diacul şi sfătul care oficiază slujba religioasă. În orice caz, participă numai invitaţi, iar numărul acestora este limitat.

Latura laică a ceremonialului constă în oferirea pomului de către copil (sau de către cineva în numele acestuia) naşilor. Formula ce însoţeşte actul acesta este de inspiraţie religioasă-creştină: „pomul ăsta de lumea asta e a dumneatale, şi de lumea cealaltă e a mneu", la care naşul răspunde: „Dumnezău să facă parte!". Nu ştim dacă în trecut exista şi o altă formulă, laică.

Urmează descărcarea pomului de către naşi, care adună totul în traistă, inclusiv „stolnicul". Înainte de aceasta însă, se ia din toate cele ce alcătuiesc podoaba pomului şi se prepară „coliva" sau „coliba" ce se împarte tuturor celor prezenţi la ceremonial.

Legile nescrise pretind însă ca pomul „să fie plătit" de către naş, iar preţul îl constituie, de obicei, un miel.

Recunoaştem în obiceiul prezentat varianta „pomişorului" descris de S. Fl. Marian în lucrarea *Naşterea la români;* numai că, spre deosebire de ceea ce am întîlnit noi în Gurghiu, în alte regiuni obiceiul se practică numai în cazul copiilor morţi. Altfel, părinţii noului născut trimit naşilor, în semn de recunoştinţă că le-au botezat copilul, colaci, de unde şi numele obiceiului, „colăcimea".

DUMITRU POP

RITURI DE NUNTĂ

Obiceiurile de nuntă din zona Văii Gurghiului se impun prin amploarea desfăşurării lor, prin vitalitatea şi bogăţia producţiei literar-muzicale, dar mai cu seamă prin larga participare a satului. Căsătoria marchează *trecerea* tinerei perechi dintr-o stare în alta şi întemeierea unei noi celule vitale în cadrul comunităţii tradiţionale, a unei familii noi. Nunta apare ca o suită de momente ceremoniale — începînd cu peţitul şi sfîrşind cu integrarea tinerei perechi în noua stare — momente ce cuprind, într-o strînsă unitate, acte şi gesturi rituale, fapte de folclor, deprinderi de natură social-economică.

În ce priveşte numărul, succesiunea şi semnificaţiile momentelor ceremoniale mai importante se poate vorbi de o oarecare stabilitate în cuprinsul zonei. Structura fiecărui moment ceremonial diferă totuşi simţitor de la un sat la altul şi chiar în aceeaşi localitate în cazul diferitelor tipuri de nuntă. Variaţiile în structura ceremoniei se datorează mai multor factori. Aşa cum vom vedea, condiţia civilă a mirilor, în special a miresei, puritatea legăturii lor, determină *tipul de nuntă* pe care-l

îngăduie morala tradiţională. Dar se pot constata diferenţe şi de altă natură: unul este tipul de nuntă ce se face cînd mirii sînt din aceeaşi localitate şi altul cînd mireasa este adusă dintr-un sat vecin sau dintr-un cătun depărtat (la Ibăneşti-Pădure şi Orşova), în care caz apare fastuoasa „nuntă cu călăreţi". În sfîrşit, amploarea, uneori chiar structura ceremonialului depind, într-o anumită măsură, de condiţia materială a celor două familii, de posibilităţile lor de a face pregătirile pentru nuntă.

S-a făcut însă cu timpul evidentă tendinţa de simplificare, de reducere a elementelor rituale. Este vorba de un proces în continuă desfăşurare, care a împuţinat considerabil numărul actelor rituale străvechi, determinînd, în acelaşi timp, o golire de semnificaţii a momentelor ceremoniale de bază şi retragerea din repertoriu a vechilor cîntece rituale.

Despărţindu-se de grupările de vîrstă din care au făcut parte, tinerii încheie un anume mod de viaţă; mireasa părăseşte casa părintească şi pe fetele satului, mirele iese din ceata de feciori, intrînd în rîndul oamenilor „aşezaţi".

În mentalitatea arhaică, *trecerea* aceasta trebuie făcută treptat, printr-o serie de rituri menite să asigure succesul fiecărei etape: separarea, tranziţia şi integrarea în noua grupare socială a satului, în noua familie[1].

Protagoniştii ceremonialului de nuntă

Nunii mari, naşii sau *nănaşii* ocupă un loc central în desfăşurarea nunţii. În trecut, exista un singur „rînd" de naşi: cei aleşi de mire şi de familia acestuia. Mirele era dator să cheme mai întîi pe naşii de botez şi, dacă aceştia sau succesorii lor refuzau, putea fi invitată altă pereche. În ultima vreme, la majoritatea nunţilor sînt numite două perechi de naşi, ceea ce diminuează funcţiile, importanţa socială şi prestigiul acestei forme de înrudire spirituală.

Prezenţa nunilor mari în toate momentele ritualului, de la *tomneală* la integrarea noii familii în noua stare şi relaţia socială stabilită între naşi şi fini subliniază funcţiile vechi, iniţiale, ale acestei instituţii tradiţionale.

Starostele de loc sau *starostele de casă*[2] reprezenta alaiul miresei, îndeosebi în dialogul purtat la porţile ferecate. El trebuia, de asemenea, să aducă colăcarului mireasa, făcînd oficiile de gazdă. Rosturile acestui personaj au fost mai numeroase în formele vechi ale nunţii „în două locuri", cu totul uitate în Valea Gurghiului.

---

[1] Arnold von Gennep, *Les rytes de passage*, rééditions V, Paris, 1969 *(Chapitre VII: Les fiancailles et le mariage)*, pp. 165—207.

[2] Terminologia populară referitoare la protagoniştii ceremonialului este diferită de la o localitate la alta, chiar în cadrul aceluiaşi sat.

Starosta mirelui „cel bătrîn“[3] a avut, în ultimul timp, un rol cu totul şters. Probabil că odinioară el rostea oraţiile de cerere a miresei, de iertăciune, precum şi seria de oraţii „la masa mare“ şi „la cinste“. Atribuţiile lui au fost luate de colăcari, cu care personajul este frecvent confundat.

Colăcarul avea menirea de a conduce alaiul mirelui pe drum, de a purta dialogul de la poarta miresei. După luarea miresei, el conducea alaiul întreg la cununie şi apoi spre casa mirelui[4], trecîndu-l peste toate obstacolele rituale. Din unele variante ale oraţiei de colăcărie rezultă că în fruntea alaiului mirelui erau doi colăcari[5], dar locul celui de-al doilea se pare că l-a luat primul chemător, *stegarul.* În alte texte, colăcarul este numit *starosta* mirelui[6]. Denumirea de vornic, prezentă în cîteva variante, se referă deopotrivă la colăcar şi la starosta de casă şi pare a fi mai veche, datorată unei influenţe din afara zonei.

Chemătorii şi chemătoarele îndeplinesc funcţiile cunoscute, alcătuind suita mirilor, pe care-i însoţesc de-aproape în toate momentele ceremonialului. Pe lîngă invitarea la nuntă şi la *şiratău* ei au mai multe îndatoriri rituale: chemătoarele fac *steagul* şi împodobesc mireasa, iar chemătorii o apără în timpul jocului ceremonial la şiratău sau la *danţu miresii.* Primul chemător este şi stegar. Lui îi revine cinstea de a deschide „jocul mare“ din faţa bisericii[7] şi de a juca cu mireasa la jocul ritual din curtea socrilor mari, de îndată după sosirea de la cununie[8].

Chemătorii şi chemătoarele erau aleşi dintre veri sau alte rudenii apropiate. În special stegarul era bine să fie văr primar cu mirele[9].

Dintre *socăciţe* un rol deosebit de important are aceea care duce găina, susţinînd una dintre cele mai antrenante secvenţe din desfăşurarea ceremonialului nupţial. Aceasta trebuie să fie bună cunoscătoare a repertoriului de chiuituri „la găină“ şi dotată cu spirit improvizatoric pentru a face faţă situaţiei.

Desfăşurarea ceremonialului nupţial. Momentele lui

Peţitul sau *înţălesul* constituie primul moment ceremonial din desfăşurarea ritualului nupţial. El se practică pînă astăzi în toate satele Văii Gurghiului, deşi a căpătat în ultimele decenii un caracter mai mult formal. Se păstrează astfel mai ales ca o formă de obţinere a consimţămîntului familiilor celor doi tineri.

La peţit feciorul era întotdeauna însoţit de alte două persoane: tatăl sau tutorele şi un „staroste“ sau vitorul naş.

---

[3] Mg. 1526 Ia, Ibăneşti, inf. Todoran Ioan, 60 a.
[4] Mg. 1530 II a, Caşva, inf. Hărşan Ioan, 56 a.
[5] Mg. 1529 II a, Ibăneşti Pădure, inf. Gliga Vasile, 67 a.
[6] Vezi variantele din Orşova: mg. 1528 II a, inf. Bloj Leon, 47.
[7] Informaţii din toate satele cercetate.
[8] În Ibăneşti-Pădure, Ibăneşti şi Hodac.
[9] Informaţii din toate satele zonei.

Cererile în căsătorie debutau, de regulă, prin formule alegorice: „am venit ca să tîrguim ceva“ — zicea grăitorul sau tatăl feciorului. Alteori, erau parafrazate motive adecvate din oraţia colăcăritului[10], ceea ce aminteşte de tradiţia nunţilor din Bucovina şi din Moldova, din alte zone etnografice ale Transilvaniei[11], unde, cu ocazia peţitului, se rostea o oraţie specifică. Fata şi feciorul ieşeau apoi afară „să vadă de să plac, ori nu“[12]. Cînd se întorc sînt întrebaţi: „da' ce mîncă caii?“. Dacă tinerii nu se împacă prea bine, feciorul poate răspunde: „ogrinji şi paie!“, iar dacă aceştia sînt hotărîţi să se căsătorească, tînărul răspunde: „ovăz şi otavă“[13], semn că tinerii s-au „înţeles“ şi aşteaptă doar binecuvîntarea părintească. Se stabileşte ziua logodnei şi tinerii îşi mai dau o dată mîna în faţa părinţilor, consfinţind astfel „înţelegerea“ făcută.

Dacă nu primesc încuviinţarea părintească, tinerii recurg adesea la fugă, o încercare de a trece peste voinţa părinţilor, cu consecinţe directe asupra desfăşurării nunţii[14].

Logodna sau *tomneala* are loc la cîteva zile, uneori după o săptămînă sau două. Cînd tinerii sînt din sate diferite, între timp se merge *pe vedere*, „să vadă cumu-i aşezămîntu şi cam în ce stare-i, dacă se potrivesc cu dumnealor“[15]. Logodna se ţine, de obicei, într-o sîmbătă seara şi la ea participă neamurile mai apropiate, uneori vecinii, numărul invitaţilor fiind variabil. Este un prilej de apropiere între cele două neamuri, de desăvîrşire a „înţălesului“[16].

Pentru logodnă apare şi denumirea de „*tîrg*“, care acoperă, oarecum, ca şi termenul „tomneală“, o realitate impusă prin tradiţie. Părinţii aduceau în discuţie zestrea fetei şi a feciorului. Prezenţa mijlocitorilor la acest act — nunul mare sau starostele — reprezentînd, prin autoritatea morală ce li se acordă, colectivitatea întregului sat, constituie un element definitoriu. Pregătirile pentru logodnă erau uneori „aproape ca la nuntă“. Muzicanţii erau nelipsiţi la cei mai înstăriţi, unde petrecerea ţinea pînă duminică dimineaţa. Tinerii se duceau împreună la biserică spre a fi înscrişi în „protocolul besericii“ şi la primărie, unde „îşi pun zîle“[17].

În timpul logodnei avea loc schimbul de daruri, care păstrează în sine elemente cu valoare rituală[18]. Fata, care după logodnă era numită „mireasă“, dăruia flăcăului „o peană de mire“, făcută cu bani „galbeni“[19] pe care acesta trebuia să o poarte pînă la două-trei săptămîni după cununie. Mirele îi dădea fetei o *năframă*[20].

---

[10] Mg. 1526 I a. Apare uneori motivul vînătorilor aflaţi pe urma unei căprioare.
[11] Cf. S. Fl. Marian, *Nunta la români*, Bucureşti 1890, pp. 106—129.
[12] Mg. 1526 I a; mg. 1529 II a, Hodac, inf. Pop Zaharia, 41 a.
[13] Mg. 1530 II a, Caşva, inf. Hărşan Ioan, 56 a.
[14] Mg. 1526 I a; mg. 1529 II a; mg. 1530 II a.
[15] Mg. 1530 II a.
[16] *Ibidem*. Cf. şi mg. 1526 I a.
[17] *Ibidem*.
[18] Mg. 1526 I a; mg. 1529 II a; mg. 1530 II.
[19] *Ibidem*.
[20] Mg. 1529 II a.

După logodnă, mirii nu ieşeau în sat decît împreună. Mireasa începea să lucreze la „cămeşa mirelui“[21]. Dacă mireasa „nu-i limpede, are bitang, îi gre“, nu avea dreptul să poarte „cosîţă“, iar mirele nu mai purta, potrivit datinei, „*peană*“[22]. În asemenea cazuri, sau cînd mirii erau „fugiţi“, nunta, cu toate că îşi păstra uneori întreaga amploare, era simplificată pe latura ceremonială. Se renunţa în primul rînd la şiratău. Unele acte cu semnificaţie rituală, cum ar fi de pildă „facerea nevestei“, dispar sau sînt schimbate.

Chemarea la şiratău şi la nuntă constituia un prim act ceremonial şi se făcea cu formule consacrate de către doi *chemători* sau *vătaşi* şi două *chemătoare*[23], în vinerea dinaintea nunţii. Sîmbătă dimineaţa mai cheamă şi socrul mare sau un om de încredere al acestuia[24]. Chemătorii şi chemătoarele, îmbrăcaţi de sărbătoare, purtau însemnele specifice acestui rol. Primul chemător avea prinsă în partea dreaptă a pălăriei „peana mirelui“[25]. În mîini, chemătorii aveau *bote cu petele*, iar la picioare *zurgalăi*[26]. Chemătoarele, cu cununiţe pe cap, purtau „colaci pe mînă“ şi cîte o *năframă*, una fiind cea dăruită miresei la logodnă[27]. Una din chemătoare avea un mănunchi de flori, „florile miresî“[28]. Aceste obiecte rituale, menţionate frecvent în textele oraţiilor rostite de chemători, au o semnificaţie funcţională precisă. Ele sînt simboluri ale „credinţării“ şi semne ce vestesc ceremonia nupţială, semne prin care toate categoriile comunităţii săteşti iau încă o dată act de hotărîrea mirilor de a întemeia o nouă familie. Valoarea rituală a acestor obiecte rituale apare mai limpede în unele credinţe şi practici magice legate de ceremonialul nupţial. Astfel, se credea că cele două chemătoare nu e bine să fie ajunse din urmă de chemători. Dacă aceştia le ajungeau, aveau dreptul să le rupă colacii, ceea ce ar fi fost un semn rău, „dacă le-o rupt colacii zîce că n-or trăi mnirii laolaltă“[29].

Oraţia rostită este adresată, în ultima vreme, întregii familii. Odinioară, ei chemau doar feciorii, în timp ce chemătoarele invitau pe fete, iar socrul mare, pe cei însuraţi, pe „gospodarii satului“[30]. Fiecare grupare de vîrstă era reprezentată astfel şi avea un rol bine definit în cadrul ceremoniei. Existenţa unei riguroase funcţionalităţi în cadrul acestui moment ceremonial este întărită de existenţa unor variaţii tematice cu valoare funcţională în oraţiile de chemare la nuntă, variaţii ce conservă o formă mai veche în desfăşurarea obiceiurilor.

---

[21] Mg. 1526 I a; mg. 1530 II a.
[22] *Ibidem.*
[23] În toate localităţile zonei.
[24] Mg. 1526 I a; mg. 1529 II a.
[25] Mg. 1530 II a.
[26] *Ibidem.*
[27] Mg. 1526 I a.
[28] *Ibidem.*
[29] Cf. I. Muşlea, mss. AFC 1476, p. 31; Ibăneşti-Pădure, inf. Chirteş Nastasia 69 a. (1935).
[30] Informaţii în acest sens din Ibăneşti-Pădure, Ibăneşti şi Hodac.

Șiratăul sau *șarantăul* este cunoscut în majoritatea satelor din zonă. Date mai puțin sigure în legătură cu acest moment ceremonial apar în Hodac, Toaca, Ibănești. În celelalte însă, ocupă un loc important, are o tradiție sigură și se manifestă cu vigoare pînă astăzi. Șiratăul marchează întîiul moment ceremonial al trecerii propriu-zise și cuprinde numeroase acte cu semnificație rituală. Termenul, de proveniență maghiară, este cunoscut în cîteva zone din Transilvania, fiind adînc înrădăcinat în tradiția folclorică. Sensul lui ar fi acela de seară de despărțire, de rămas bun, de bocire chiar (magh. sirató = bocet; siratóest = seară de bocire) și acoperă perfect realitatea folclorică[31]. Este vorba de momentul despărțirii celor doi însurăței din grupările de vîrstă: plecarea unui tînăr din ceata feciorească și ieșirea miresei „dintre fete". Mirii părăsesc o „stare" și o „vîrstă", intrînd în alta; de aceea, potrivit datinii, petrec pentru ultima dată între feciorii și fetele satului. Cu cîteva decenii în urmă, șiratăul avea loc, ca și nunta, atît la casa mirelui, cît și la cea a miresei. Feciorii se adunau la mire unde petreceau, iar după miezul nopții, împreună cu mirele, însoțiți de muzicanți, se îndreptau spre casa miresei, unde continuau petrecerea. Astăzi, șiratăul se ține numai la mireasă, sîmbătă seara, înaintea cununiei. Fetele vin cu daruri la mireasă, pe care le însoțesc cu urări. Mirele joacă la început cu mireasa, deschizînd astfel întîiul dans ritual, *jocu mniresi*. La acest dans ritual participă numai feciorii și fetele. Mireasa primește de la fiecare cîte zece, cincisprezece lei, „banii mniresi" și închină cîte un pahar cu cei care o joacă[32].

În timpul acestui joc al miresei, chemătorii trebuie „să grijească mnireasa, *că* o *fură*, o ieu în brață și fug cu ie ș-atunci trebe s-o plătească nunu mare ori mnirile"[33]. În afară de bani, fetele aduc și alte daruri miresei. La șiratău se făcea și steagul de nuntă. La confecționarea lui lucrau patru fete, de obicei chemătoarele. Era făcut din două năfrămi de culori diferite, cusute una peste alta și din două „*petele* prinse, în cruce, peste steag"; e fixat apoi pe o *bată*, iar în vîrful lui se atîrnă, de obicei, un clopoțel[34].

Duminică dimineața, în ziua nunții, la mire și la mireasă se adună neamurile și vecinii îndeosebi fete și feciori. În Adrian, Hodac și Ibănești, fetele și nevestele, mai ales neamurile miresei, vin la casa acesteia cu daruri. Darurile sînt însoțite, de obicei, de o urare tradițională de noroc și bunăstare:

---

[31] Pentru explicația termenului, cf. *A magyar népzene tára, III, A, Lakodalom*, Budapest, 1955, p. XXIV.

[32] Mg. 1530 II a. Și în celelalte sate în care se practica șiratăul.

[33] FA 014012, Jabenița, inf. Moldovan Ana, 60 a. Obiceiul a fost consemnat în toate satele cercetate, dar nu întotdeauna la șiratău.

[34] Obiectul ritual e cunoscut în întreaga zonă. Diferențele de la un sat la altul sînt neînsemnate.

„Di la mine mai puţîn
Di la Dumnezeu mai mult;
Cinstea-i mnică, puţînică
Norocu să-ţ' fie mare!"[35].

Cei adunaţi la mire şi la mireasă erau îmbiaţi cu băutură şi mîncare, iar „cinstea" primită trebuia aşezată în „canapeiul mniresî"[36]. După terminarea *cinstei*, începea gătirea miresei. Înconjurată de fete şi de tinere neveste, mireasa era îmbrăcată de către o femeie sau de către naşă. Apoi „îi pune volu, şlaieru şi bentiţa şi o coroniţă, şi-n cosîţă îi pune petele"[37]. Petelele erau un simbol al cinstei, căci dacă-i fugită „ori nu-i curată, are vol, dar nu mai are petele şi cosîţă"[38]. Acest moment ceremonial este marcat în alte zone de un cîntec ritual. Locul cîntecului l-au luat, în Valea Gurghiului, motivele unor chiuituri ce subliniau actul ceremonial al despărţirii de fetie şi de podoabele specifice vîrstei: portul fetesc, cosiţele, petelele:

„Mnirile-i cu voie bună
Că mere de să cunună
Mnireasa-i cu voie re
Că-ş înştimbă portuţu
Şi-i rămîne drăguţu
Şî locul din şezîtoare
Şî drăguţu ca şi-o floare"[39].

Părăsirea acestora înseamnă, de fapt, despărţirea de fete şi de feciori.

De la mire, îndeosebi feciorii, dar şi fetele, se îndreaptă cu muzicanţii spre casa nunilor. La nunii mari colăcarul rostea o oraţie prin care „cerea naşii", amintindu-le de datoria pe care o au faţă de tineri şi invitîndu-i, cu toţi „oamenii lor", la casa mirelui, la nuntă[40]. Alaiul se întorcea apoi la mire, unde colăcarul[41] sau nunul mare[42] „cerea mirele", de la socrii cei mari, printr-o formulă prescurtată a unei oraţii de iertăciune[43]. Această oraţie, deosebit de variabilă, este aproape identică cu aceea rostită la casa miresii, numai că, în cazul celei din urmă, capătă amploare elementul dramatic, prin frecvenţa mare a unor imagini ce vorbesc de

---

[35] Mg. 1529 II a, aceeaşi formulă o rosteau şi fetele, la şiratău, cînd dădeau „cinstea" miresei.

[36] Mg. 1526 I a; mg. 1530 II a.

[37] Informaţii din toate satele zonei. Uneori apar diferenţe de terminologie.

[38] Mg. 1530 II a.

[39] Mg. 1234 I t. Toaca, inf. Niculici Rafila, 64 a. Altă var. mg. 1465 I ee, Orşova.

[40] Mg. 1526 I a; mg. 1529 II a; mg. 1530 II a.

[41] În majoritatea satelor zonei.

[42] În Jabeniţa, uneori şi în alte sate, mai ales acolo unde rolul colăcarului este diminuat.

[43] Mg. 1529 II a.

despărţirea miresei de părinţi şi de viaţa grea ce o aşteaptă în noua familie[44].

În drum spre mireasă, alaiul, condus de colăcar şi stegar, era orînduit astfel: mirele avea de o parte şi de alta pe nunii mari, care erau urmaţi de fete şi feciori, de neveste tinere. Fetele şi nevestele chiuiau pe tot parcursul drumului, iar feciorii cîntau. Mult mai impunător era alaiul nunţii „cu călăreţi", care se făcea mai cu seamă cînd mirele şi mireasa erau din sate diferite sau din cătune diferite ale aceluiaşi sat. Mirele umbla călare pe un cal alb, frumos împodobit, alături de doi chemători şi avînd în faţă pe colăcar şi pe stegar, de asemenea călări[45]. Feciorii veneau în urma lor tot pe cai, nunii mari, fetele, nevestele, precum şi muzicanţii, urmau alaiul în căruţe sau în sănii.

Înainte de a ajunge la socrii mici „oasta mnirelui" se oprea la o anumită distanţă, trimiţînd „în solie" pe colăcar şi pe stegar[46]. Dacă mireasa nu era *fugită*, dar mai cu seamă cînd mirele era din sat străin, solii găseau poarta ferecată cu un lanţ înfăşurat în paie[47]. La un stîlp al porţii era ridicată, într-o rudă lungă, o „motoaşcă", o „ciuhă", o „beşică cu tărîţe ori cu cenuşe"[48]. Uneori se punea şi o sticluţă mică[49]. Unul dintre chemători[50], alteori nunul mare sau colăcarul[51], ba chiar mirele[52] (Ibăneşti), trebuia să „puşte ciuha, că altfel nu le dă drumul înlontru"[53]. În faţa porţii ferecate se desfăşura unul dintre cele mai spectaculoase momente ale nunţii, *colăcăria:* un dialog între colăcar — solul mirelui — şi starostele „de loc" sau „starosta de casă", reprezentînd alaiul miresei.

După ce au intrat în curtea miresei, colăcarul trebuia să ia, din mersul calului, un colac şi o sticlă cu vin, care erau aşezate deasupra unei cofe cu apă; să răstoarne cofa cu piciorul, după ce a înconjurat-o de trei ori[54]. Colăcarii mai bătrîni rosteau, în acest moment, o oraţie specifică, din care reţinem versurile:

„Să-ş fie plăcuţi aceşti doi tineri
Ca vara,
Ca primăvara,
Ca toamna ceie bogată,
Ca iarna cei lăudată.
Ca ţîţa pruncilor,

---

[44] Vezi şi mg. 1529 II a.
[45] Informaţii din Ibăneşti Pădure, Hodac, Caşva, Orşova.
[46] Mg. 1529 II a.
[47] În toate satele zonei.
[48] Mg. 1530 II a.
[49] Mg. 1526 I a.
[50] Mg. 1530 II a.
[51] Mg. 1529 II a.
[52] Mg. 1526 I a.
[53] Mg. 1530 II a.
[54] Mg. 1526 I a; mg. 1529 II a; mg. 1530 II a.

Ca otava juncilor,
Ca sarea berbecilor,
Ca kiperiu grecilor"[55]

Purtînd colacul şi sticla, cei doi se întorc la alaiul mirelui şi-l înconjoară de trei ori[56]. Întind apoi mirelui colacul, peste căruţa naşilor. Dacă mirele îl rupe „mai bine de jumătate, înseamnă că o să trăiască o viaţă lungă şi bine cu mireasa"[57]. Revenind cu întreagă „oastea", solii găsesc din nou poarta legată, iar pe o teleguţă le este adusă o „mireasă de paie, pă care vreau să le-o deie, s-o ducă"[58]. După mărturia unor informatori mai bătrîni, de data aceasta trebuie să vorbească „starosta mirelui cel bătrîn"[59]. Puţini îşi mai amintesc însă de rostul acestei secvenţe, care în ultima vreme s-a pierdut cu totul din ceremonialul nupţial. În curtea miresei, feciorii joacă „de-a lungu", apoi intră cu toţii în casă, unde „starosta cel bătrîn" sau colăcarul, cere mireasa[60]. Starostele „de casă" îi aduce „o femeie mai urîtă, bătrînă, îmbrăcată rău"[61]. Mirele şi colăcarul nu o recunosc, dar aceasta „să leagă de el şi zîce că o lăsat-o gre şi trebe s-o ieie"[62]. Abia apoi, după ce mirele plăteşte „starostelui de loc", este adusă mireasa „cea adevărată" dintr-o cămară. Luînd-o de mînă, starostele cel bătrîn sau colăcarul rosteşte oraţia de iertăciune[63].

În drum spre cununie, mireasa este aşezată în căruţă sau în sania nunilor mari. Mirele merge călare, alături de chemătorii săi. În timp ce se efectuează cununia, se face „jocu mare", deschis de obicei printr-un „de-a lungul", în care intră perechile într-o ordine dinainte stabilită. „Se face o roată mare, numai bărbaţ, apoi intră sora mirelui care joacă cu stegarul, după haia surorile mniresii, verişoarele, tătăişele. Au întîietate femeile din neamul mnirelui la jocu mare"[64].

În timp ce se cunună, mireasa caută „să-l calce pe mnire pe picior, să hie ie mai mare"[65]. La ieşirea din biserică, se obişnuia să se tragă cîteva focuri de armă „să puşca mnireasa"[66]. Asemenea practici rituale, frecvente în toate zonele noastre folclorice, aveau menirea să determine, într-un fel, viitorul tinerei perechi, îndepărtînd spiritele rele din preaj-

---

[55] Mg. 1627 I e, Hodac, inf. Pop Zaharia (Badea), 55 a. Alte var.: mg. 1528 II a, Orşova; mg. 1627 II d, Hodac.

[56] Ritul era practicat în toate satele zonei.

[57] Mg. 1530 II a. Semnificaţia actului ritual e cunoscută şi celorlalţi informatori.

[58] *Ibidem.*

[59] Mg. 1526 I a.

[60] Succesiunea actelor rituale este aceeaşi în toate satele cercetate.

[61] Momentul substituirii miresei diferă mult de la o localitate la alta. Uneori e mai întins, alteori abia schiţat.

[62] Mg. 1529 I a, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 67 a.

[63] Mg. 1627 I c, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 67 a. Alte var.: mg. 1529 I a şi mg. 1627 I a, Ibăneşti-Pădure; mg. 1627 I b, e, II, c, Hodac; mg. 1526 I a, Ibăneşti; FA 06219, Hodac.

[64] Mg. 1530 II a.

[65] *Ibidem.* Vezi şi mg. 1529 II a.

[66] Actul ritual este de multă vreme dispărut.

ma acesteia. Ele au apărut dintr-un sentiment nelămurit de teamă în fața vieții necunoscute ce aștepta pe miri și au la bază credința, general răspîndită în folclor, că forțele malefice sînt mai active în perioada de trecere. Cu timpul, aceste rituri au căpătat un caracter mai mult spectacular, pierzîndu-și semnificația originală, fapt ce explică ușor dispariția unora și nota pronunțată de gratuit în care apar astăzi învăluite cele ce se mai practică.

Acum cîteva decenii, alaiul se pare că urma o cale ocolită. Chiar astăzi, la unele nunți, se mai ține seama de această prescripție rituală, nuntașii întorcîndu-se pe un alt drum spre casa socrilor mari. Neamurile miresei cu toți nuntașii socrilor mici se îndreaptă, de la biserică, spre casa acestora unde sînt din nou cinstiți cu băutură și mîncare, o relicvă a practicării nunții în două locuri. Înainte de a ajunge la casa mirelui, chemătorii trebuie să aducă de la soacra mare un colac, pe care mirele și mireasa îl rup. Din acest colac iau toți nuntașii cîte o bucată, începînd cu nunii mari[67].

Seria actelor rituale de aducere în casă a miresei este mult mai cuprinzătoare. Acestea sînt menite să asigure „înțelegerea" și fericirea noii familii, bunăstarea în gospodărie, fecunditatea tinerei perechi. Ele sînt rituri ale integrării într-o nouă categorie de vîrstă și stare socială. În curtea socrilor mari, peste miri, se stropește cu apă și se aruncă grîu „să fie mănoși în copii, în bucate și-n tăt feliu"[68]. Acest rit de determinare a bunăstării și trăiniciei noii familii avea și rosturi purificatoare. El este viu în toate satele zonei cercetate, chiar dacă nu toți cei ce-l practică îi cunosc semnificațiile. La intrarea în casă, soacra mare își întîmpină nora cu un colac și cu o sticlă de vin, pe care i le așează pe cap. Soacra o pofteşte în casă chiuind:

„Draga mamii scînteiuță
Hai la mama su' glăjuță
De-i și bună și frumoasă
Noi te-om ține după masă;
De-i și re și puturoasă
Te-om ținea 'napoi acasă
Să te ție maică-ta
Dacă te-o-nvățat așa"[69].

Cu mireasa înconjoară de trei ori masa, pentru ca „să nu mai margă di la ei"[70]. Cu colacul în mînă, mireasa iese apoi însoțită de stegar și încon-

---

[67] Informațiile privind acest act ritual sînt contradictorii.

[68] Mg. 1529 I a.

[69] FA 014012. Variante: mg. 1483 c, d, Orșova; mg. 1504 j, k, l, Ibănești; mg. 1510 I e, Toaca.

[70] Mg. 1529 I a. Acest ritual cunoaște mici variații de la o localitate la alta, atît în structura sa, cît mai cu seamă în ceea ce privește semnificația pe care informatorii i-o acordă: „să trăiască bine împreună" (*idem*, inf. Pop Zaharia, 41 a, Hodac); „să fie bogați" (mg. 1220 I g, Solovăstru).

joară de trei ori jocul din curte. În acest răstimp, la socrii mici are loc încărcarea zestrei[71]. „Canapeiul miresii", în care sînt așezate hainele de zestre și „cinstea" primită de mireasă, este urcat în prima căruță. Grupe de fete și neveste tinere din neamul miresei însoțesc zestrea pe drum, ele chiuie necontenit, lăudînd zestrea miresei, hărnicia ei și a soacrei mici, vrednicia neamului lor[72]. Chiuiturile se întețesc cînd alaiul sosește la casa mirelui, unde se încinge un schimb de replici versificate între grupurile de femei, care reprezintă cele două neamuri. Are loc, de fapt, un tîrg ritual între mire sau naș și aducătoarele de zestre, fiecare obiect din zestrea miresei trebuie plătit cu bani sau cu vinars. După acest moment ceremonial, atît nunii mari cît și părinții miresei se retrag, împreună cu nuntașii lor[73]. Într-o fază mai veche de manifestare a obiceiului, cu aceasta începea „nunta tinerilor" sau „masa mică", care trebuia să se sfîrșească neapărat, către asfințitul soarelui, cînd veneau însurații, nunii mari și socrii mici[74]. Din acest stadiu de desfășurare a obiceiului a rămas astăzi doar jocul, prelungit pînă la sosirea tuturor invitaților. Jocul din curtea mirelui se deschide tot cu un *de-a lungu*, în frunte jucînd mireasa cu stegarul. Către seară, mirele, colăcarul, chemătorii, urmați de un grup de feciori însoțiți de muzicanți, aduceau pe nunii mari și pe părinții miresei la „masa mare". Aceasta constituie, și în această zonă, un moment ceremonial distinct, marcat de o serie de orații rostite de starostele cel bătrîn sau de colăcar[75]. După terminarea mesei, unul dintre ei, invită, de asemenea, în formule tradiționale, la jocul miresei, făcînd aluzii la darurile ce trebuie făcute tinerei perechi. Acest dans ritual e început întotdeauna de nunul mare, care avea obiceiul să dea finilor „o jițică, o vacă cu laptile-n gură"[76]; mai recent, el dăruiește bani. Nuna mare cinstește mireasa cu haine, obiecte de uz casnic, podoabe etc. După unele informații, dăruiește și năframa cu care mireasa „se face nevastă"[77].

Rînd pe rînd, după gradul de rudenie, toți nuntașii joacă mireasa, iar starostele „strigă cinstea". După terminarea jocului ritual, el rostește

---

[71] Ducerea zestrei diferă, de asemenea, de la un sat la altul, precum și în funcție de o seamă de împrejurări. Acest moment ceremonial e uneori simplificat, alteori redus.

[72] Reținem spre exemplificare un fragment dintr-o strigătură: „Stat' muieri și vă uitat' / Hainile le numărat' / Cîte una, cîte două / Hainile tăte ni-s nouă / Cîte una, cîte cinci / Hainile tăte-s aici / Nici din tîrg nu-s cumpărate / Nici din sat nu-s căpătate / Că-s de mîna ii lucrate. / Unde-o pus ie mînuța / Ca dascălu peniță... (mg. 1504 II a, Ibănești, inf. Suceava Teodora, 25 a).

[73] Mg. 1526 I a; 1529 II a; 1530 II.

[74] Acest moment ceremonial e subliniat, într-un fel sau altul, de toți informatorii mai vîrstnici. El pare să fi fost viu pînă în primele decenii ale acestui secol.

[75] Vezi orațiile din Ibănești-Pădure (mg. 1529 I a; 1627 I f), Ibănești (mg. 1526 I a) și Cașva (mg. 1531).

[76] Mg. 1526 I a.

[77] *Ibidem.*

cuvinte de mulţumire pentru daruri, închinîndu-le apoi mirilor cu urări de fericire şi noroc[78].

Pomul de nuntă, atestat în cercetările din Valea Gurghiului, era un „stolnic mare închistrit. Îl făceau muieri anume, pus într-o creangă mare. Mai pune turte pe pom, mere, pere, nuci, covriji. Pomu să da nănaşului"[79].

Fără să constituie un moment ceremonial propriu-zis, o importanţă tot mai mare are „dusu găinii" sau „datu găinii", act ceremonial cu unele implicaţii rituale, frecvent în multe zone folclorice din Transilvania. Adunînd o bogată producţie literar-muzicală, înseriind motive poetice pline de sevă, într-un „dialog" ce alunecă adesea în licenţios, acest act ascunde, în fond, semnificaţii mai adînci[80].

Momentul ceremonial al „facerii nevestii" se pare că diferă de la un sat la altul şi a cunoscut schimbări importante în timp. În ultima vreme, în majoritatea satelor, după jocul miresei „naşa pleacă, împreună cu mireasa, în altă odaie, s-o facă nevastă"[81]. În Hodac şi Ibăneşti, facerea nevestei are loc înainte de masa mare, astfel încît, atunci cînd sosesc, socrii mici găsesc mireasa, nevastă[82]. O informaţie din Jabeniţa, surprinzînd, probabil, o fază mai veche a obiceiului, atestă că mireasa era făcută nevastă abia luni, înainte de venirea socrilor mici „pe calea mare"[83].

Petrecerea şi jocul continuă, de obicei, pînă luni dimineaţa. Nunii mari, părinţii miresei, precum şi o parte din nuntaşi, se retrag. Lunea, pe la ora nouă, mirii, în fruntea întregului alai, se duc după naşi şi după socrii mici, cu muzicanţii, cîntînd şi chiuind. Sînt ospătaţi atît de către nunii mari, cît şi de către socrii mici. Pe nunul mare îl aşează adesea pe o teleguţă, îmbrăcîndu-l în haine rele şi făcînd mare zarvă în jurul lui. Obiectul unui tratament asemănător este şi socrul mic, dar mai cu seamă soacra mică. La casa mirelui sînt aşezaţi la masă şi petrecerea se întinde de multe ori pînă seara tîrziu.

În primele duminici după nuntă, tinerii căsătoriţi fac vizite obişnuite nunilor mari şi părinţilor miresei. În sat ies întotdeauna însoţiţi de nunii mari, de membrii familiilor. Încet, încet, tînăra familie se integrează astfel în comunitatea sătească, într-o nouă „stare" a acesteia, în categoria gospodarilor.

DUMITRU POP, ION CUCEU

---

[78] Mg. 1627 I h, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a. Alte var.: mg. 1627 I g, II e, f.

[79] I. Muşlea, AFC 1476, p. 31, Ibăneşti-Pădure, inf. Chirteş Nastasia, 69 a.

[80] E vorba, în definitiv, de „tîrguirea" unui dar ritual făcut unui personaj atît de important în desfăşurarea nunţii: nunul mare.

[81] Mg. 1530 II. Momentul e reflectat în texte de strigături specifice, prin care se adresează reproşuri nunei mari. Acestea ţin locul unui tip de cîntec ritual existent în alte zone folclorice.

[82] Mg. 1526 I a, 1529 II a.

[83] FA 014012.

CÎNTECELE DE NUNTĂ

Valoarea poeziei nunţii, fie că este vorba de cîntece sau strigături, fie de oraţii, trebuie privită nu numai prin aspectele ei estetice, ci şi prin contextul în care apare, ca parte integrantă a ceremonialului nupţial, ca expresie a deosebitelor momente ale ritualului de trecere, pe care îl lămureşte şi care o lămureşte la rîndul său. Între evoluţia ritului şi creaţia poetico-muzicală aferentă există o strînsă relaţie; cercetarea acesteia din urmă ne ajută să înţelegem mai bine şi stadiul de evoluţie a nunţii, ca manifestare a ritualului de trecere.

Cercetările efectuate de noi în satele din Valea Gurghiului, coroborate cu puţinele date înregistrate anterior, arată că, în contrast cu amploarea de proporţii epice a obiceiului şi cu complexitatea elementelor ce intră în ţesătura lui, creaţia literar-muzicală, foarte bogată de altfel, vădeşte un caracter de unilateralitate, prin absenţa din repertoriul contemporan a cîntecelor ceremoniale de nuntă. Practic, nu există în prezent un cîntec liric ritual de nuntă în satele din zonă. El a existat însă odinioară, dovadă mărturiile unor informatori vîrstnici. Astfel, Mititean Maria, din Orşova, de 74 ani (în 1967), afirmă că în copilăria ei şi chiar mai tîrziu, după ce ajunsese nevastă, atunci cînd mireasa era adusă din alt sat, feciorii — chemătorii mai ales — cîntau în acompaniamentul unui „clanetaş“:

Mireasă, pe casa ta
Cîntă cucu şi mierla,
Cucu gros, mierla subţire,
Printru-a noastră despărţire.
Az' te duci, az' îi vini,
Cum ţ-o fost, nu ţ-a mai fi.[1]

Cîntecul, al cărui text ne apare în satul Adrian ca strigătură ce se rosteşte în drum spre cununie[2], pare să exprime ideea despărţirii miresei de ceata feciorească. Informatoarea face referire şi la un alt text (ce se cînta probabil pe aceeaşi melodie) pe care nu şi-l mai aminteşte însă: cîntecul *Cucul care mi-o cîntat mie*, ce se cînta — potrivit afirmaţiei aceleiaşi informatoare — luni dimineaţa, în casa socrului mic[3], se încadrează, cel puţin funcţional, în aceeaşi categorie.

În Solovăstru am surprins o „cîntare de nuntă“, *Ie-ţi mireasă ziua bună*[4], care este tipică pentru ceea ce urmărim. Două variante ale acestui cîntec au fost notate în Caşva[5] şi Jabeniţa[6], de fiecare dată cu funcţie de strigătură. Clasicul cîntec ritual de nuntă *Tare plîng ochii miresii*,

---

[1] FA 013999; mg. 1503 Ib, inf. Mititean Maria, 74 a, Orşova.
[2] FA 014013, inf. Pop Maria, Bloj Saveta, Adrian.
[3] FA 014013, — idem —
[4] Mg. 1221 Ib, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a, Solovăstru.
[5] Mg. 1354 Ia şi 1530 II, inf. Hărşan Ioan, 56, Caşva.
[6] FA 014012, inf. Ichim Cătălina, 34, Moldovan Ana, 60, Jabeniţa.

cu o largă arie de răspîndire, îndeosebi în Transilvania, ne apare în Solovăstru[7], ca strigătură la masa miresii; şi el exprimă durerea acesteia în clipele desprinderii ei de condiţia de „fetie". Textul strigăturii pe care o reproducem în continuare, culeasă tot din Solovăstru[8], ne aduce aminte de cîntecul bărbieritului ritual al mirelui, care circulă pe teritoriul de la sudul şi estul Carpaţilor, dar despre care există unele indicii că ar fi fost cunoscut odinioară şi folclorului Transilvaniei[9]:

„Mnire, mnire, dragu mneu,
Az' te-ai cununat su' steag,
Tu la alta nu-i şi drag;
Tu te-ai cununat su' stele,
Tu la alta nu-i măi mere.[10]

Notăm, în sfîrşit, „cîntarea de nuntă" *Cînd mă văd în neamu meu*[11], al cărui început trădează caracterul ei originar, acela de poezie a înstrăinării prin căsătorie.

Concluzia ce se desprinde din datele înşirate mai sus e că specia cîntecului liric nupţial, expresie a străvechiului motiv al ceremonialului de nuntă, a existat pînă nu demult şi în folclorul satelor din Valea Gurghiului. El mai poate fi întîlnit astăzi, sporadic, în repertoriul pasiv al generaţiilor vîrstnice. Cîntecul a fost totodată cules cu o jumătate de secol înainte de către Béla Bartók, din două sate învecinate zonei Gurghiului, Idicel şi Urisiul de Sus[12].

Cîntecul de nuntă a dispărut apoi, refugiindu-se în sfera strigăturilor de nuntă. Analiza materialului pune în lumină un proces folcloric interesant şi semnificativ în acelaşi timp: pierderea, dispariţia melodiilor originare ale cîntecului ritual şi trecerea textelor literare care le însoţeau în domeniul strigăturilor de nuntă, îndeplinind funcţiile acestora. Este foarte adevărat că în noua lor situaţie vechile texte de cîntec nu mai au farmecul dinainte, apărînd fragmentate şi avînd un caracter contradictoriu. Faptul trebuie reţinut totuşi prin semnificaţia ce o poartă şi în sensul acesta el cunoaşte numeroase paralele atît în domeniul creaţiei nupţiale cît şi în celelalte domenii ale folclorului. Ştim astfel că numeroase producţii cu caracter magic s-au refugiat în sfera jocurilor de copii, pierzîndu-şi cu totul rosturile şi semnificaţiile originare. Aceeaşi dispariţie a gîndirii magice a făcut posibilă apariţia descîntecelor şi vrăjilor parodii, iar în cadrul obiceiului cununii la secerat s-a petrecut ceva

[7] Mg. 1220, Ib, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a, Solovăstru.

[8] Mg. 1220 I f, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a, Solovăstru.

[9] Cf. Dumitru Pop, *Folcloristica Maramureşului*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 14.

[10] Cf. nota nr. 8.

[11] Mg. 1221 I c, inf. Şerbănuţ Maria, 52 + grup, Solovăstru. Alte texte de cîntece de nuntă devenite strigături se găsesc la Mg 1220 I b (Solovăstru), mg. 1504 II o (Ibăneşti), mg. 1510 r (Toaca), mg. 1517 If (Solovăstru) ş.a.

[12] Bartók Béla, *Rumanian Folk Music*, III, Texts, Edited by Benjamin Suchoff, The Hague, Martinus Niyhoff, 1967, p. 534.

mai apropiat de procesul surprins în folclorul nupţial din zona Gurghiului; cîntecul cununii — uneori chiar versurile ce concentrau substanţa lui magică iniţială — s-a fragmentat şi a pătruns în domeniul strigăturilor ocazionate de acest obicei[13].

Dispariţia cîntecului de nuntă din satele zonei cercetate de noi reprezintă consecinţa schimbărilor ce s-au produs în însăşi concepţia populară despre nuntă, în dispariţia semnificaţiei ei tradiţionale, în perimarea arhaicului ei motiv central. În condiţiile acestea, vechiul cîntec, vehiculat de melodii nostalgice, străbătute de tristeţe, regrete şi îngrijorare, devine incompatibil cu mentalitatea mai nouă despre actul căsătoriei. Dar versurile lui, cizelate în cursul unei îndelungate tradiţii, încearcă să se salveze, prin trecerea lor în cîmpul altei specii, viabile.

Evident, ceremonialul de nuntă din satele Văii Gurghiului se resimte în urma dispariţiei cîntecului de nuntă deoarece, în noul lor mod de interpretare, versurile nu mai sînt capabile să exprime cu aceeaşi forţă stările de sentiment ce le-au inspirat, şi nu mai conlucrează în aceeaşi măsură la realizarea atmosferei nostalgice, apăsătoare, proprie primei părţi a nunţii tradiţionale. Fenomenul ce s-a produs în plan folcloric reprezintă însă, cum spuneam, chiar consecinţa schimbărilor ce au avut loc în realitatea populară cu privire la nuntă, dispariţia vechiului ei înţeles. Este foarte probabil că un timp, înainte de a fi migrat în sfera strigăturilor, cîntecele de nuntă, vor fi avut un rol formal, nemaifiind simţite ca într-o lungă perioadă anterioară. Ele au supravieţuit — cum precizează informatoarea noastră din Orşova — în cadrul unor anumite nunţi: cînd mireasa era adusă din alt sat, cînd aveau prin urmare o motivare, cînd căsătoria tinerei fete însemna o „rupere", o „înstrăinare" de ai săi.

Dispariţia cîntecului ritual de nuntă şi trecerea lui în repertoriul strigăturilor aferente acestui obicei marchează, alături de diverse alte fapte, procesul treptat de desacralizare a ceremonialului nupţial din zonă şi evoluţia lui către „spectacolul" nupţial.

STRIGĂTURILE DE NUNTĂ

Strigăturile de nuntă reprezintă partea cea mai bogată şi mai vie a folclorului nupţial din Valea Gurghiului. Această situaţie privilegiată este, de altfel, caracteristică repertoriului folcloric de nuntă din întreaga Transilvanie, fiind rezultatul evoluţiei istorice a creaţiei populare, al acţiunii unor factori interni ai vieţii spirituale tradiţionale. Din păcate, această categorie folclorică nu a beneficiat de o cercetare serioasă, care să abordeze, pe larg, problema funcţionalităţii ei, a semnificaţiilor pe care le are, a raportului faţă de ritualul nupţial.

---

[13] Cf. Ion Ionică, *Dealu Mohului*, Bucureşti 1943.

În studierea atentă a materialului se constată că motivele strigăturilor se orînduiesc sever, într-o *succesiune semnificativă*, dată de reguli nescrise, fiecare motiv avînd *un loc*, *un timp* şi *un rost* în procesul ritual. Se mai poate constata că motivele literare sînt *chemate* de momente ceremoniale, de acte şi gesturi rituale concrete. De aceste relaţii determinative sînt conştienţi informatorii înşişi, care precizează unde, cînd şi cine rosteşte o anume strigătură.

Desigur, nu toate strigăturile ce pot fi înregistrate în desfăşurarea ceremoniei nupţiale au aceeaşi importanţă în înţelegerea riturilor sau a dinamicii afective a participanţilor la retrăirea ritualului trecerii. La nuntă pot fi consemnate frecvent strigături din repertoriul liric general al colectivităţii, mai cu seamă în timpul jocului sau la „masa mare", dar încadrarea acestora în categoria strigăturii de nuntă este nejustificată.

Acele motive literare care nu au nici o legătură cu ritualul, fiind total lipsite de funcţionalitate, nu intră în atenţia noastră. În cele ce urmează vom stărui numai asupra motivelor poetice care poartă o încărcătură funcţională. Acestea se adresează, de obicei, protagoniştilor diverselor momente ceremoniale: mire, mireasă, nunii mari, cele două soacre, chemătorii, druştele etc. Ele subliniază actele şi gesturile rituale mai importante, surprinzînd, în expresii de o maximă concentraţie, atitudini tipice, reacţii, confruntări între diferitele grupuri de participanţi, constituite pe criterii de vîrstă sau de înrudire.

Marcînd acte rituale, strigăturile de nuntă sînt *semne* ale unui *cod*, emanaţii ale ritualului, a cărui structură de adîncire o şi reflectă uneori. La nivelul descripţiei sau al simbolurilor, strigăturile înfăţişează fiecare mişcare mai importantă a procesului ritual, fiecare treaptă în săvîrşirea ceremoniei, asemenea motivelor de bocet din cadrul obiceiurilor de înmormîntare. De aceea în prezentarea strigăturilor de nuntă vom ţine seama de gradul de funcţionalitate al fiecărei categorii, distingînd trei asemenea grupe. Prima categorie o constituie cele legate de momentele importante ale ritualului.

La *şiratău* sînt mai frecvente strigăturile adresate miresei. În cuprinsul acestora apar mustrările adresate de fete miresei, pentru hotărîrea de a-şi părăsi starea. Acestor motive li se adaugă altele, ce opun imaginii vieţii liniştite din casa părintească, pe aceea aspră din nevestie:

Tu mnireasă, draga me
Peteaua ta hai roşie,
Care-ţ bate pe călciie,
Vine vîntu şi ţ-o ie
Şi-ţ aduce-o ceapsă gre.
Ceapsă gre, ceapsă uşoară,
Gîndurile te omoară,
Unu az şi unu mîne
Heli mai multe-n tăte zîle.[1]

[1] Mg. 1220 I f. Solovăstru, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a + grup. Alte variante: mg. 1530 II, Caşva; FA 06750, Orşova; FA 06791, Ibăneşti.

Textele înfăţişează în imagini concentrate abandonarea de către mire şi mireasă a insemnelor specifice vîrstei: peana „feciorului", „petelele" din părul fetei, schimbarea portului, părăsirea locului din şezătoare, desprinderea lor din sînul grupărilor de vîrstă.

Mireasa-i cu voie re
Ca-ş înştimbă portuţu
Şî-i rămîne drăguţu
Şî locu din şăzîtoare
Şî drăguţu ca ş-o floare.[2]

Asemenea motive revin în alte momente ale ceremonialului. La pregătirea miresei pentru cununie, motivele despărţirii capătă o tonalitate şi mai pronunţat elegiacă, registrul tematic lărgindu-se simţitor. Apar imagini specifice cîntecelor rituale de nuntă: *Tare plîng ochii mniresî*[3], *Nu te supăra mnireasă*[4], care surprind drama înstrăinării fetei prin căsătorie, reproşurile adresate mamei:

Rămîi, maică, sănătoasă
Dacă n-ai fos' bucuroasă
Ca să-ţi fac gunoi pîn casà
Io-l făcem, io-l măturam
Inima ţ-o stîmpăram. [5]

Acestor motive li se alătură, în replică, avertismentele pe care mama sau prietenele din fetie le adresează miresei:

Mnilă mn-i de ce mn-i mnilă
Mnilă mn-i de-asta copilă
Că mere-n casă străină.
Nu şti rîndu uşilor,
Nici năravu socrilor. . .[6]

Sînt frecvente, de asemenea, unele motive ce cuprind, în imagini simple, directe, îndemnuri cuviincioase pentru noua viaţă, precepte versificate ale moralei tradiţionale. Asemenea motive au un puternic iz de improvizaţie şi sînt, în general, lipsite de profunzime şi strălucire.

La casa mirelui, unde se pregăteşte alaiul pentru aducerea nunilor mari şi apoi a miresei, motivele de strigătură înfăţişează aşteptarea şi îngrijorarea participanţilor în faţa unui eveniment atît de important, dar şi hotărîrea de a parcurge întreg „drumul" ceremonial:

---

[2] Mg. 1234 I t; alte variante: mg. 1220 I d; mg. 1503 I b; mg. 1437 II e.
[3] Mg. 1220 I b, Solovăstru, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a. + grup.
[4] Mg. 1503 I f, Orşova, inf. Todoran Maria, 20 a.
[5] Mg. 1483 jjj, Orşova, inf. Zoltan Ioana, 22 a. Alte variante: mg. 1234 I r; mg. 1510 I h (Toaca); mg. 1504 II bb (Ibăneşti); FA 06784 (Orşova).
[6] Mg. 1220 I b, Solovăstru, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a.

Frunză verde de alun,
Doamne ajută-ne la *drum;*
Frunză verde de cireş,
Doamne ajută-ne la *mers,*
Să merem şi să vinim,
Gîndu să ni-l împlinim,
Tăt om mere ş-om vini
Gîndu ni l-om împlini.[7]

Se prefigurează aici o imagine tulburătoare, profundă, cu adînci implicaţii ritual-mitice, aceea a *drumului ritual,* imagine reluată obsedant şi-n alte momente ale ceremonialului de nuntă, avînd un substrat etnografic delimitabil. Trecerea dintr-o stare în alta se materializează prin parcurgerea, treaptă cu treaptă, a ritualului prescris. Dar, conform unor date esenţiale ale gîndirii magice, gîndurile, faptele sînt *nenumite,* calea e *necunoscută* şi săvîrşirea trecerii generează nelinişti, căutări:

Nu ştiu cine s-ar afla
Să ne-arate uliţa
Unde şade mnireasa
Bună plat-ar căpăta...[8]

Fiecare etapă nouă a drumului ceremonial este marcată de motive specifice: trecerea alaiului pe lîngă un grup de oameni[9], intrarea pe uliţa nunilor mari sau a miresei[10], apropierea de casa acestora[11], primirea alaiului la casa miresei[12].

Despărţirea miresei de casa părintească, marcată în trecut de cîntece rituale, constituie astăzi momentul ceremonial cel mai bogat în strigături. Această categorie, plină de vitalitate, a preluat majoritatea motivelor de cîntec ritual, ce şi-au pierdut ariile melodice, după cum s-a arătat mai sus, păstrînd toate funcţiile pe care acestea le aveau în desfăşurarea ritualului. La datele prezentate mai adăugăm cîteva. Astfel, motivul *Rămîi sănătoasă mamă*[13], atestat în repertoriul unei bătrîne din Solovăstru drept cîntec de nuntă, apare în alte două variante din acelaşi sat şi în una din Toaca, ca strigătură[14].

---

[7] Mg. 1412 II g. Ibăneşti, inf. Suciu Teodora, 25 a. Alte variante: mg. 1220 I c, Solovăstru; mg. 1507 I c, Ibăneşti; mg. 1510 I e, Toaca; mg. 1512 I c şi 1529 I a, Hodac; mg. 1531 I, Caşva; FA 06728, Orşova.

[8] FA 06229, Ibăneşti-Pădure, inf. Dan Floare, 45 a. Alte variante: mg. 1507 I e, Ibăneşti-Pădure; mg. 1510 I b, Toaca; mg. 1529 I c, Hodac;mg. 1531 I, Caşva; FA 06731, Orşova.

[9] Mg. 1220 I d, Solovăstru.

[10] FA 06691, Orşova, inf. Zoltan Ioana, 22 a; „Săracă dragostea dulce / Pe ce uliţă ne duce...". Altă variantă: mg. 1504 II n, Ibăneşti.

[11] Mg. 1220 I c, Solovăstru, inf. Şerbănuţ Maria 52 a.

[12] Mg. 1220 I e, Solovăstru, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a: „Tu mnireasă draga me / Ieşi afară di-i pute / De vezi pomu de-nflorit / Că mnirile ţ-o vinit...". Cf. şi FA 06571, Toaca.

[13] FA 06412, Solovăstru, inf. Bogdan Rafila, 58 a.

[14] Mg. 1517 I c, şi 1637 I r, Solovăstru; FA 06571, Toaca.

Strigăturile ce subliniază acest moment ceremonial sînt, de obicei, plurimotivice; imaginilor de bază li se adaugă, prin afinitate, altele, mai puţin interesante, ce diminuează forţa lor de expresie:

Părinţii s-o îndurat
Şi pe tini te-o măritat
Pistă dealuri, pistă văi
La părinţi străini şi răi;
Pistă dealuri, pistă munţi,
La părinţi necunoscuţi.
Tu mnireasă, fii hicleană
Şi zî-i la soacră-ta, mamă.
Şi bărbatu-tu pe nume
C-apoi nu te dă pe-o lume[15].

Improvizaţia şi contaminarea afectează, însă, uneori structura însăşi a unor motive de mare circulaţie, cum este cel ce înfăţişează pe mire căutînd „floricica florilor" din grădina unde aceasta era singura floare nebrumată[16].

Pe drumurile ceremoniale apar motive de o diversitate tematică puţin obişnuită: de la cele adresate mirelui şi miresei, naşilor, celorlalţi oficianţi ai nunţii, pînă la texte ce descriu, hiperbolic sau batjocoritor, alaiul, diverse acte rituale concrete, strigăturile de nuntă se orînduiesc într-un dialog viu între grupurile participanţilor[17]. Acest dialog, o dată declanşat, se desfăşoară în serii de motive interacţionate de tensiunile acumulate de colectivitatea sătească. Cu toate că succesiunea motivelor variază de la o manifestare la alta, iar improvizaţia joacă aici un rol mai important, acest dialog are unele constante, generate de tiparele de comportament tradiţionale şi de dinamica procesului ritual.

Un alt moment ceremonial de sine stătător, în care apar motive noi de strigătură, are loc la casa socrilor mari, unde se săvîrşesc riturile de integrare a miresei în noua ei familie. Unele motive au un caracter descriptiv; ele par a avea funcţia unor formule orale ce însoţesc actele rituale: ieşirea soacrei mari în întîmpinarea miresei[18], stropirea cu apă şi cu boabe de grîu a mirilor[19], trecerea pragului casei[20].

Ultimul moment ceremonial subliniat de motive din categoria celor de accentuată funcţionalitate este acela al abandonării podoabelor de fată şi schimbării portului, moment punctat în alte zone de cîntece rituale.

---

[15] Mg. 1469 I j, Orşova, inf. Mititean Maria. 75 a. Alte variante: mg 1220 I b şi 1517 I d, Solovăstru; FA 06571, Toaca; FA 06594 Jabeniţa.

[16] Mg. 1437 II e, Ibăneşti-Pădure, inf. Todoran Rafila, 39 a.

[17] Mg. 1503 II d, e, ,f, Ibăneşti; mg. 1508 I e, Ibăneşti; mg. 1465 I v etc.

[18] Mg. 1220 I g, Solovăstru, inf. Şerbănuţ Maria, 52 a. Alte variante: mg. 1439 I d; mg. 1526 I a; mg. 1529 I a, Ibăneşti; mg. 1510 I d, Toaca.

[19] Mg. 1439 I e, Ibăneşti, inf. Mariş Rafila, 57 a: „Vă stropcim cu busuioc / Să aibă mnirii noroc / Vă stropcim cu iarbă creaţă / Să aibă mnirii viaţă". Cf. mg. 1483 I uuu, Orşova; mg 1504 II u, Ibăneşti.

[20] Mg. 1483 I c, d, Orşova; mg. 1504 j, k l, Ibăneşti; mg. 1510 I e, Toaca etc.

Actul ritual al împletirii „conciului" de nevastă reprezintă despărţirea definitivă de gruparea de vîrstă, de aceea „suratele" miresei deplîng soarta acesteia:

Frunză verde ş-o alună
Bată-te urgia nună,
C-ai înşelat mnireasa
De i-ai strîcat cosiţa
Şî i-ai luat peteaua.
Peteaua-i băgat-o-n sîn
Şi ai lăsat-o plîngînd.[21]

Răspunsul nunei mari nu întîrzie însă, prezentînd în culori deosebite actul ritual săvîrşit:

Na, şinule, pe şina
Că i-am strîcat cosiţa,
Peteaua i-am pus-o-n ladă,
Păru l-am făcut grămadă;
Peteaua i-am pus-o-n cui
Păru l-am făcut huhui;
Ş-am făcut-o ca pe mine
Cu tri părţi îi stă mai bine[22].

În acelaşi moment pot fi reluate şi alte motive, ce reflectă trecerea dintr-o stare în alta, dată fiind plurivalenţa funcţională a acestora[23].

Cea de-a doua categorie funcţional-tematică a strigăturii de nuntă o reprezintă motivele ocazionate de aducerea zestrei. La rîndul lor, aceste motive apar orînduite într-o succesiune determinată: de la încărcarea zestrei, pe tot parcursul drumului spre casa mirelui, la descărcarea şi „tărguirea" zestrei.

Ca substanţă poetică, motivele par sărace, dar multe din ele sînt vechi şi au o mare putere de circulaţie, conţinînd şi imagini mai conturate. Spiritul improvizatoric are un rol deosebit în cadrul acestei categorii de chiuituri, unde apar la tot pasul „replici" date de cei ce privesc grupul aducătoarelor de zestre[24]. O adevărată tîrguire ceremonială are loc în curtea mirelui, la descărcarea zestrei. Aducătoarele acesteia refuză să o dea, chemînd pe mire să plătească totul[25]. Uneori, ele se tîrguiesc pentru fiecare obiect în parte, neîngăduind chemătorilor să descarce zes-

---

[21] Mg. 1483 sss, Orşova, inf. Truţa Maria, 29 a.

[22] Mg. 1504 II p, Ibăneşti, inf. Suceava Teodora, 25 a.

[23] Apar motive întîlnite la siratău, împodobirea miresei şi la plecarea acesteia din casa părintească.

[24] Mg. 1504 II a, Ibăneşti; mg. 1483, Orşova; mg. 1510 I z, Toaca; mg 1530 I şi 1531 I, Caşva; FA 06422, Solovăstru.

[25] Mg. 1483 I e, f, n, o, Orşova; mg. 1504 II c, Ibăneşti; mg. 1510 I l, Toaca.

trea neplătită[26]. Semnificaţia acestei plăţi rituale nu se prea cunoaşte, gestul fiind interpretat ca o cinstire simbolică a hărniciei şi priceperii miresei.

Cea mai bogată şi mai vie dintre categoriile funcţional-tematice ale chiuiturii de nuntă o reprezintă motivele cunoscute sub numele de „a găinii". În ciuda variabilităţii deosebite a materialului adunat şi a rolului nelimitat al improvizaţiei, chiuiturile „la găină" se produc după o schemă simplă: un schimb de replici între „socăciţa" care duce nunului mare o găină împodobită şi un grup de femei care-i „răspund" în numele nunilor mari. Este vorba, în fond, tot de tîrguirea rituală a găinii. Urmînd o succesiune firească, de la primele aluzii privind darul ritual, la apariţia socăciţei şi pînă la primirea banilor de la nunul cel mare, motivele trec prin cele mai variate tonuri şi nuanţe.

Unele cuprind aluzii la bogăţia şi dărnicia nunilor, o modalitate de provocare a „cinstei", altele, pline de aluzii licenţioase, ar putea fi interpretate ca avînd rosturi iniţiatice. Direct vizaţi în nenumăratele echivocuri erotice sînt nunul mare şi socăciţa, dar indirect ele se adresează mirelui şi miresei. În structura acestor motive rudimentele funcţionale sînt adesea estompate de improvizaţie, ceea ce întăreşte caracterul ludic al momentului.

Strigăturile de nuntă alcătuiesc un adevărat cod de comunicare, ale cărui semne sînt, în ultimă analiză, proiecţii ale ritualului, reflexe ale tensiunii acumulate între diferitele grupuri ale colectivităţii săteşti: grupările de vîrstă, neamurile, vecinătăţile sau chiar între indivizi.

ION CUCEU

ORAŢIILE DE NUNTĂ

În descrierea ceremonialului nunţii am subliniat momentele rituale marcate prin oraţii, menţionînd şi protagoniştii care rostesc aceste oraţii. Cu excepţia oraţiilor de chemare la nuntă, rostite de chemători sau de chemătoare, toate celelalte subspecii trăiesc prin starostii şi colăcarii nunţii, interpreţi „specializaţi", cunoscuţi colectivităţilor săteşti, care participă la majoritatea nunţilor. Numărul acestor interpreţi este astăzi redus, aproape în fiecare sat existînd doar unul sau doi inşi pentru fiecare din cele două roluri.

În perioada în care s-au efectuat cercetările, în satele zonei erau recunoscuţi Gliga Vasile, de 66 ani, din Ibăneşti-Pădure, Bloj Leon, 47

[26] Mg. 1483 I j, l, i, p, Orşova; mg. 1504 II b, Ibăneşti; mg. 1510 I u, Toaca ş.a.

ani, din Orşova, Pop Zaharie (Badea), 55 ani şi Pop Zaharie, 41 ani, din Hodac, Hărşan Ioan, 56 ani, din Caşva, şi Todoran Ioan din Ibăneşti.

Preluînd rolurile de la starostii sau colăcarii mai vîrstnici, informatorii învaţă textele prin participarea directă la manifestările folclorice sau din „cărţi" pe care şi le alcătuiesc singuri, cum am arătat în prezentarea manuscrisului din Orşova[1], transmiţîndu-le dintr-o generaţie în alta. Un rol însemnat în circulaţia oraţiilor de nuntă revine însă acelor „cărţi de starostit" apărute în micile edituri, în zeci de ediţii, în tiraje necontrolabile şi răspîndite pe cele mai variate căi în lumea satelor.

Oraţia de chemare la nuntă a fost atestată în opt variante: 3 din Orşova[2], 2 din Ibăneşti[3], cîte una din Adrian[4], Caşva[5] şi Ibăneşti-Pădure[6]. Aceste variante se subsumează unui tip cunoscut în toată zona Văii Gurghiului, destul de unitar ca structură. Deosebirile care apar de la o variantă la alta se datorează numai limitelor mnemotehnice ale unor informatori. Abia în ultima variantă din Orşova apar note ce indică o precizare a funcţiei textului rostit: chemare la şiratău sau la nuntă.

Nu putem insista asupra tuturor categoriilor funcţionale ale oraţiilor de nuntă, ele nu au aceeaşi importanţă. Oraţiile rostite la plecarea mirelui din casa părintească împrumută clişee din cunoscutele oraţii de iertăciune a miresei[7], dar mai frecvent se reduc la simple alocuţiuni punctate de formule versificate. Lipsite cel mai adesea de calităţi artistice, aceste texte sînt, de obicei, neglijate în culegere. Cea mai importantă subspecie este oraţia de colăcărie, căreia îi vom acorda o atenţie mărită în raport cu celelalte categorii funcţionale ale oraţiei de nuntă.

Terminologia populară referitoare la oraţia de colăcărie este nehotărîtă. Noţiunea de colăcărie are, în Valea Gurghiului, cel puţin trei înţelesuri distincte. Într-un prim sens, e vorba de suma îndatoririlor ceremoniale ale colăcarului, de rolul acestuia de a conduce alaiul de nuntă, trecîndu-l peste toate obstacolele rituale. O accepţiune mai restrînsă reţine doar momentul ceremonial al confruntării „taberelor adverse" la poarta miresei. Acest moment se compune dintr-o serie de secvenţe ce au la bază *probe rituale complexe*, în alcătuirea cărora discursul poetic se suprapune actului ritual propiu-zis.

Într-un sens mai restrîns termenul de colăcărie desemnează schimbul de replici între protagoniştii momentului, ritualul ce se consumă exclusiv pe plan verbal. În cele ce urmează vom aborda colăcăria din perspectiva ultimelor două accepţiuni ale termenului, încercînd să des-

---

[1] Dumitru Pop, Ion Cuceu, *O colecţie inedită de folclor într-un manuscris din Orşova (jud. Mureş)*, în *Marisia*. 1976, pp. 623—657.

[2] Mg. 1465 y, z; mg. 1483 fff.

[3] Mg 1412 II f; mg. 1438 II a.

[4] FA 014013, Adrian, inf. Pop Maria, Bloj Saveta.

[5] Mg. 1530 II e.

[6] FA 014032, Ibăneşti-Pădure, inf. Lucaciu Maria, 60 a

[7] Mg. 1526 I a, Ibăneşti.

cifrăm semnificaţiile ei rituale şi să-i determinăm locul în contextul larg al ritualului nupţial.

Cunoaştem, pînă acum, 16 variante ale oraţiei de colăcărie din Valea Gurghiului. Primele două variante au fost culese cu un secol înaintea cercetărilor colectivului nostru, în 1863, din Jabeniţa. Le datorăm acţiunii iniţiate de I. Micu Moldovan la Blaj, în colecţia căruia s-au păstrat pînă azi. Culegătorul este un elev din clasa a VIII-a gimnazială, Pop Petru, originar din Jabeniţa. Prima variantă[8], de 63 versuri, diferă tipologic de cea de a doua, mai amplă (82 versuri) şi mai valoroasă documentar[9]. Alte două variante au fost consemnate după 20 de ani, de către Ioan Bloju, din Orşova şi din Solovăstru[10]. Variantele culese de Bloju, îndeosebi cea din Orşova, sînt dintre cele mai autentice şi mai închegate, au o desfăşurare largă, în sînul căreia secvenţele rituale sînt contrapunctate de motive comice, cum vom arăta în analiza variantelor înregistrate pe bandă de magnetofon.

În 1935, Ion Muşlea nota o variantă fragmentară de la un bătrîn din Adrian[11]. Celelalte 11 variante au fost înregistrate de cercetătorii noştri din Orşova, Ibăneşti-Pădure, Ibăneşti, Hodac, Caşva şi Toaca[12].

Cele 16 variante ale oraţiei de colăcărie sînt unitare structural şi tematic. Prin această unitate înţelegem nu numai prezenţa aceloraşi motive de bază, generale în cadrul speciei, ci în primul rînd existenţa unui ritm lăuntric aproape identic, a unei mişcări dramatice în sînul căreia elemente de natură rituală, avînd un rol hotărîtor, stau alături de altele, improvizatorice, care sparg adesea crusta structurii tradiţionale a producţiilor, generînd noi şi noi variante.

Unitatea structural-tematică a variantelor derivă din funcţiile ceremoniale ale colăcăriei, din semnificaţiile existenţiale ale momentului; ea nu exclude însă o mare varietate tipologică, astfel încît oraţia colăcăriei se înscrie printre cele mai proteice specii folclorice.

Cum în literatura de specialitate nu există o tipologie a oraţiilor sau un inventar de motive, iar bibliografia problemei este relativ să-

---

[8] Ioan Urban Jarnik, Andrei Bîrseanu: *Doine şi strigături din Ardeal.* Ediţie definitivă (studiu introductiv, inedite, note şi variante) de Adrian Fochi, Bucureşti, 1968, pp. 927—928.

[9] *Ibidem*, pp. 928—929;

[10] Vezi lucrarea menţionată în nota 1, pp. 647—656.

[11] Muşlea, Ion; ms. AF-C 1477, p. 51, inf. Ambruş Mihăilă, 81 a. Varianta conţine doar 28 de versuri.

[12] Mg. 1528 I a, Orşova, inf. Bloj Leon, 47 a (229 versuri); mg. 1529 I a, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a (188 v); mg. 1621 I i, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a (60 v.); mg. 1627 I a, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a (159 v.); FA 06219, Hodac. inf. Pop Zaharia, 53 a (104 v.); mg. 1627 II b. Hodac, inf. Pop Zaharia, 53 a (110 v.); mg. 1627 I j, Hodac şi Ibăneşti-Pădure, inf. Pop Zaharia şi Gliga Vasile (110 v.); mg. 1530 II, Caşva, inf. Hărşan Ion, 56 a (145 v.); mg. 1529 I a, Hodac şi Toaca, inf. Pop Zaharia, 41 a (57 v.); mg. 1526, Ibăneşti, inf. Todoran Ion, 60 a (64 v.); mg. 1529 I a, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a (83 v.).

racă[12a], încercarea de sistematizare şi studiul complex al acestui material interesant întîmpină mari dificultăţi.

Dintru început observăm că, excepţie făcînd două variante fragmentare, celelalte sînt complet dramatizate şi subsumabile versiunii transilvănene a colăcăriei. Ele au la bază „un continuu schimb de replici", între clăcar şi starostele miresei. Structura lor s-ar reduce la o „succesiune de opoziţii binare"[13]. Pînă la un anumit nivel, sub aspect compoziţional, ele apar identice, dar sub această aparenţă există raporturi mai adînci între motivele constitutive, raporturi ce pun în relief natura rituală a colăcăriei, complexitatea vieţii folclorice a oraţiilor, mobilitatea lor interioară.

Analizînd structura de bază a oraţiilor din Valea Gurghiului, distingem un model compoziţional ce poate fi reprezentat în următoarea schemă:

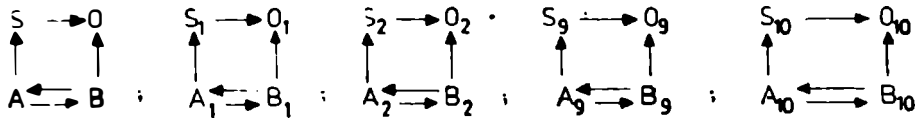

În această reprezentare, prin A şi variantele lui am notat replicile colăcarului, iar prin B şi variantele lui pe cele ale starostelui miresei. În planul de bază (jos) schimbul de replici este expresia confruntării directe a celor două tabere şi se constituie într-o înlănţuire de portrete groteşti, pe care protagoniştii şi le fac reciproc: ironii la adresa taberei adverse, măscări, încercări de pactizare şi refuzuri etc. Aceste motive, comice şi satirice, apar, cum observăm, în fiecare secvenţă a colăcăriei, deschizînd şi încheind replicile, ascunzînd motivele din care este alcătuită solia propriu-zisă, din planul al doilea.

Dincolo de planul de bază, apare un al doilea plan, esenţial în ordinea semnificaţiei (planul de sus), pe care l-am numit al *mesajului soliei împărăteşti*, notat în schemă cu S şi variantele sale. Primul plan creează aparenţa, convenţia: este teatral prin natura sa, şi are menirea de a ocoli

---

[12a] În afară de cărţuliile de colăcărie şi stărostit, de antologiile care cuprind variante de oraţii, o integrare a oraţiilor în contextul ceremoniei găsim în monografiile elaborate de Simion Fl. Marian şi Elena Sevastos şi publicate în 1889 şi 1890. Căutînd să lămurească originea lor, de oraţiile de colăcărie s-au ocupat: N. Cartojan în *Cărţile populare în literatura română*, vol. II, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură, 1938; Dan Simionescu, *Oraţiile domneşti în sărbători şi la nunţi*, în *Cercetări literare*, IV, Bucureşti, 1941; Gh. Vrabie, *Contribuţii la studiul oraţiilor populare* (extras din *Cercetări folclorice*), Bucureşti. 1947. Mai recent s-au publicat două lucrări analitice valoroase: Marin Buga, *Structura compoziţională — criteriu de diferenţiere a genurilor literaturii populare*, în *Folclor literar*, II, Timişoara, 1968, pp. 137—168; Ion Şeuleanu, *Oraţia de colăcărie. Preliminarii la o viitoare analiză*, în *„Studia Universitatis Babeş-Bolyai"*, *Series Philolohia*, 1969, Fasc. I, pp. 45—56; Ion Şeuleanu, *Cîteva probleme ale oraţiei de colăcărie*, Ibidem, 1971, Fasc. 2, pp. 59—68.

[13] Marin Buga, *op. cit.*, p. 149.

rosturile adevărate ale colăcăriei. Această *cale ocolită* de transmitere şi receptare a „soliei împărăteşti" are ea însăşi valoare semnificativă: este o sublimare prin mijloace dramatice, ludice a unui *rit de amînare* a trecerii. Ea implică, sebsecvent, o valoare estetică. Dialogul din primul plan constituie un inepuizabil izvor de situaţii comice, care provoacă rîsete zgomotoase. Acest dialog se bizuie pe o subtilă artă a simulării. Protagoniştii par a se întîlni întîmplător, se miră cu ingenuitate prefăcută de cele ce văd, întreabă, fac aluzii răutăcioase la adresa adversarului, pentru ca apoi să-şi arunce unul altuia batjocuri usturătoare, ocări, ciufuituri, să sfideze „gloata adunată", proferînd ameninţări şi imprecaţii.

Deschiderea către planul soliei, la început aluzivă, o face, evident, colăcarul, stimulat însă şi de unele întrebări ale starostelui miresei. Acesta din urmă are rolul de *a întrerupe* de fiecare dată transmiterea soliei, prin ceea ce numim obstacole sau piedici rituale[14], notate prin O şi variantele sale. Acestea constituie adevărate rupturi în ordinea semnificaţiei, coborînd, după fiecare secvenţă, dialogul în planul iniţial. Rupturile în ordinea soliei se realizează prin respingerea pretenţiilor solilor, prin întrebări ironice sau prin sfaturi batjocoritoare, prin aprecieri minimalizatoare la adresa trimişilor mirelui, iar în părţile finale ale oraţiilor mai ales prin cererea „dovezilor" soliei sau „a dreptăţii scrise", precum şi prin unele probe la care starostele supune pe cei doi reprezentanţi.

Aceste părţi din replicile starostelui au însă şi rostul de a întreţine disputa, determinînd astfel structura textului oraţiilor. Ele au, aşadar, valori solemne, rituale, mascate de primul plan. Structura oraţiei devine astfel o juxtapunere de secvenţe ceremonial-dramatice, echivalînd cu o sumă de încercări de a trece un obstacol ritual, cu un şir de probe, pe care mirele sau reprezentanţii săi sînt nevoiţi să le treacă.

În compoziţia variantelor distingem un număr inegal de secvenţe, dintre care unele sînt formal identice, fiecare replică fiind bivalentă, conţinînd pe de o parte un atac la adresa adversarului sau un răspuns şi pe de altă parte o deschidere către planul soliei şi o închidere a acesteia. În ultimele secvenţe, de obicei, variantele renunţă la planul soliei, dialogul degenerînd într-un şir de imagini groteşti, pentru ca secvenţa finală, „a înţelegerii" între cei doi protagonişti, să ridice schimbul de replici în planul major al soliei. Dacă, de regulă, primele secvenţe ale variantelor sînt identice ca formă de organizare a motivelor şi încărcătură semantică, diferenţele apar în formulele poetice, în structura internă a motivelor şi pe planul expresiei stilistice. Variantele sînt deosebit de inegale ca număr de versuri. Explicaţia disproporţiei se află în lungimea motivelor rituale din unele variante, care par a fi mai închegate şi sub raport estetic.

Variantele din Ibăneşti-Pădure aduc însă o notă aparte în secvenţele finale. E vorba de o rezolvare originală a stării de impact prin motivul

---

[14] Pentru definirea termenilor vezi T. Graur, *Piedici rituale în structura şi funcţia ceremonialului de nuntă tradiţional*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, VIII, 1976, pp. 283—295.

schimbării de bani, motiv foarte puţin cunoscut în alte oraţii de colăcărie. Starostele cere colăcarului insemnele soliei împărăteşti. I se oferă o năframă cu care starostele intră în casă. Întorcîndu-se, el cere colăcarului să dea bani, pe care cei din „ţara miresei" îi vor schimba:

„Să trimeată la schimbare
O sumă de bani mai mare,
Că i-a da alta-napoi
Din ţară de pe la noi"[15].

Cu banii primiţi, starostele intră din nou în casă, dar se întoarce repede, văietîndu-se că a fost bătut, deoarece suma era prea mică. Colăcarul e nevoit să-i mărească suma, după care ei „se împacă", solilor deschizîndu-li-se „porţile cetăţii".

Variantele din Hodac prezintă şi ele unele asemănări cu variantele notate la 1883. Pe planul expresiei poetice, ele pot fi apropiate însă, mai mult, de varianta recentă din Orşova. După primele două secvenţe, comune, şi variantele acestea renunţă la planul al doilea, al mesajului solemn, coborînd dialogul în planul de bază, pentru ca în secvenţa a cincea starostele miresei să întîmpine pe colăcar cu o formulă prin care, în mod neaşteptat, el propune „înţelegerea" între cele două tabere: N-avem de-mpărţit turme de oi nici de boi / să ne-mpăcăm amîndoi. Armistiţiul este însă temporar, căci înfruntarea între staroste şi colăcar va continua, după intrarea în casa miresei, cu motive tipice pentru tema căutării de către „tînărul împărat" a unei „crăiese", oraţia de colăcărie contaminîndu-se cu cea specifică momentului substituirii miresei.

Următoarele trei variante, dintre care prima e completă, celelalte două fiind trunchiate, sînt interesante prin simplitatea formulelor poetice şi prin sobrietatea mai pronunţată pe care o relevă.

În schemele lor compoziţionale se poate observa cum, din secvenţa a doua, se renunţă total la formulele de atac. Formulele ce întrerup pe soli sînt mult mai reţinute, astfel încît în secvenţa ultimă, a împăcării, „înţelegerea" devine aproape o urare de prosperitate şi noroc la adresa tinerei perechi.

Ultimele două oraţii au de fapt o situaţie aparte. Ele erau rostite, probabil în cazul unei simplificări a ceremoniei nupţiale, sau atunci cînd colăcarului nu era cine să-i dea răspunsul: „nu are colăcarul cu cine povesti, dacă mireasa nu are starostă"[16].

Oraţia obişnuită în asemenea ocazii devine o alocuţiune fără răspuns, în care motivele se înlănţuie întîmplător. Singura condiţie de realizare a acestui tip de oraţie este de a nu fi omise motivele rituale, alegorice. Acest tip ar prezenta următoarea schemă:

$$A\ (a_1 + a_2 + a_3 + a_4 + a_5) \rightarrow /B/$$

În această schemă, prin a_1, a_2, a_3... am notat motivele componente

[15] Mg. 1627 I y, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a.
[16] Mg. 1529 I a, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga Vasile, 66 a.

în succesiunea lor mai mult sau mai puţin întîmplătoare. După prezentarea diferenţelor de structură este necesar să subliniem că, dincolo de această varietate, oraţiile de colăcărie din zona Văii Gurghiului se subsumează unuia şi aceluiaşi model.

O descriere sintetică a tuturor motivelor oraţiei de colăcărie, necesară analizei noastre, nu este posibilă în cuprinsul acestei lucrări. Vom încerca, în schimb, o sistematizare a lor, determinîndu-le locul, funcţia, precum şi sistemul de relaţii în care se află. Cele două planuri, descoperite în structura oraţiei de colăcărie, oferă un criteriu de clasificare funcţională a motivelor. Acestea pot fi împărţite în trei categorii principale:

I. motivele înfruntării ceremoniale;
II. motivele de legătură sau de tranziţie;
III. motivele soliei împărăteşti.

În prima categorie intră toate clişeele poetice folosite de protagonişti pentru a-şi înfrunta adversarul, tabăra adversă. Aceste motive, aparţinînd planului de bază, au menirea de a întreţine ritmul dramatic al oraţiei. Prin structură şi funcţie, ele se află într-o relaţie de opoziţie cu motivele celei de a treia categorii, pe care le decodează, interpunîndu-se în ordinea lor, fragmentîndu-le.

Sînt cuprinse în această categorie următoarele motive:

a) formule de falsă politeţe şi sfaturi ironice, cărora interpretul le dă o turnură neaşteptată, de unde rezultă un comic de limbaj şi asociaţii comice. În alcătuirea secvenţelor se opun formulelor ceremoniale de salut din al doilea plan al oraţiei;

b) formule mai sobre ca expresie, prin care starostele amînă sau refuză orice înţelegere cu trimişii mirelui. Sînt opuse ameninţărilor directe ale colăcarului;

c) aluzii la situaţii umilitoare, în care e imaginat adversarul. Uneori acestea se întind în zonele licenciozităţii de expresie. În desfăşurarea oraţiei ele sînt opuse situaţiilor eroice în care se închipuie adversarul direct;

d) portrete groteşti, vizînd înfăţişarea fizică, portul, inteligenţa sau „armura“ adversarului. Apar în replicile ambilor interpreţi şi vin să anuleze imaginile idealizate, hiperbolice din motivele solemne ale colăcăriei. Astfel, motivului în care colăcarul se imaginează un sol împărătesc, pătruns de importanţa misiunii sale, i se opune un motiv de natură comică în care solii sînt consideraţi nişte „tocăi nebuni“. Pretenţiile de mare dregător ale starostelui miresei sînt de asemenea batjocorite de colăcar;

e) descrierile caricaturale ale taberei adverse. Apar într-o relaţie de opoziţie cu motive solemne din al doilea plan sau ţintesc în ironizarea semnificaţiei unor obiecte ceremoniale. Ca şi portretele groteşti, sînt construite prin răsturnarea unor imagini rituale pe care interpretul le tălmăceşte în planul absurdului, persiflîndu-şi adversarul sau tabăra acestuia. Colăcarul ia, astfel, în răspăr încercările de fortificare a taberei miresei, în vreme ce starostele îl batjocoreşte pentru închipuirile lui ameninţînd cu „oasta mare“ a împăratului.

Observăm că motivele din această primă categorie, atunci cînd sînt

rostite de către staroste, declanşează acele rupturi în ordinea soliei, amînînd, întîrziind împlinirea ritualului. În replicile colăcarului, ele vizează obstacolele rituale, reale sau imaginare, pe care solii mirelui încearcă să le treacă, ca pe nişte adevărate praguri rituale.

În a doua categorie intră mai multe grupe de motive:

a) formulele ceremoniale de salut, întrebările rituale şi urările adresate mirilor şi nuntaşilor. Acestea sînt, de obicei, scurte, sărace în imagini, dar de o expresie pregnantă şi cu o mare frecvenţă în textele oraţiilor. Prin rostirea lor, colăcarul încearcă o atenuare a conflictului. De obicei, ele deschid replicile care cuprind motive ale soliei propriu-zise. În unele variante, astfel de motive apar chiar şi în replicile starostelui, care grăbeşte „înţelegerea" între părţile aflate în conflict;

b) clişee poetice prin care colăcarul ameninţă pe adversarii săi cu „oastea mirelui", pornită să zdrobească „cetatea" în cazul în care nu li se va da „crăiasa", sau nu vor fi îndrumaţi pe urmele „fiarei", pe care vor s-o vîneze;

c) formule versificate prin care trimişii mirelui arată că sînt soli ai „tînărului împărat", lăudîndu-se că au fost aleşi din toată oastea acestuia. Aceste motive reclamă, în planul iniţial, portretele caricaturale, prin care starostele respinge asemenea pretenţii. Sînt opuse de colăcar imaginilor groteşti ale starostelui de casă;

d) motive în cuprinsul cărora solii descriu oastea mirelui. Ca şi în cazul celor precedente, acestora li se opun, în replică, descrierile groteşti făcute de către staroste miresei. În replicile colăcarului ele apar într-o nouă opoziţie cu descrierile caricaturale pe care acesta le face taberei miresei.

Cum se poate uşor observa, aceste grupe de motive sînt prinse într-o serie de relaţii de opoziţie cu cele aflate pe primul plan al oraţiei. Este interesant de observat că, prin raporturile pe care le stabilesc, aceste motive au în structura oraţiei un rol bine definit, acela de *a lega* cele două planuri, asigurînd unitatea textului, a oraţiei propriu-zise. Majoritatea apar în planul de bază, dar ridică şi menţin disputa pe planul soliei prin acele deschideri către motivele alegorice. Pentru motivele din a treia categorie, cele prezentate aici sînt *motive-semnal*, rolul lor fiind de a atrage şi întreţine încordată atenţia participanţilor asupra mesajului propriu-zis.

În structura oraţiilor, ele apar, de regulă, pe planul secund, al *soliei împărăteşti*. Spre deosebire de cele din prima categorie, acestea apar numai în replicile colăcarului. Sînt rostite patetic, cu solemnitate. Ele transpun întreaga asistenţă într-o stare de emoţie şi elevaţie sufletească. Interpretarea este gravă, glasul interpretului căpătînd adesea inflexiuni de invocaţie ritual-magică. Atmosfera devine, dintr-o dată, plină de măreţie. În timpul rostirii acestor motive, colectivitatea sătească trăieşte, simpatetic, drama trecerii, fiind stăpînită de nelinişte şi tulburare.

Esenţa acestor motive constă în mesajul ritualic purtat. Raportate la primele două categorii, ele relevă o mare stabilitate, alcătuindu-se în-

tr-o *serie motivică*. Succesiunea lor, în această serie, este stabilă şi logică, narativă, în esenţă.

a. — tînărul împărat adună oastea, pleacă la vînătoare, trece prin codri şi pustietăţi;

a_1 — la un „mijloc de loc" vînătorii dau de „o urmă de fiară" şi „filozofii" sau „sfetnicii", nunul mare, ori chiar „tînărul împărat" încearcă să descifreze semnul;

a_2 — alaiul porneşte în căutarea „fiarei", a „crăiesei", a „mîndrei zîne", trimiţînd înainte doi oşteni, aleşi de către nunul mare sau de către mire;

a_3 — aceşti oşteni sau oastea întreagă întîmpină greutăţi pe drum, călătorind după semne cereşti;

a_4 — ajunşi la o poartă ferecată, semnele li se ascund şi ei consideră că au găsit ascunzătoarea „fiarei", „crăiesei" sau „zînei";

a_5 — ei tratează cu apărătorii „cetăţii" cerînd „crăiasa" şi bunurile ei;

a_6 — ameninţă pe apărătorii „cetăţii" că o vor lua cu forţa, că au venit să sape, cu tîrnăcoape de argint, „floricica florilor" spre a o răsădi în grădina împăratului.

Din această serie de motive rituale, alegorice şi simbolice, avînd o structură narativă, în unele variante, lipsesc anumite motive. În altele, întreaga serie este înlocuită cu motive de aceeaşi funcţionalitate, dar cu un alt conţinut tematic. Astfel, în unele variante apare motivul *legămîntului* care înlocuieşte întreaga serie. Cuprinsul său ar fi următorul: Împăratul a mai umblat pe aici, a făcut legămînt cu crăiasa şi a lăsat-o, pentru un ceas, să-şi pregătească averea şi să se gătească de drum. Văzînd că nu vine, el a trimis o solie în întîmpinarea ei.

În structura oraţiilor de colăcărie această serie motivică este întreruptă mereu de starostele miresei, aşa încît fiecare secvenţă conţine un motiv alegoric, în care colăcarul reia firul mesajului din secvenţa precedentă. Pe deasupra rupturilor — obstacole, în desfăşurarea planului soliei, motivele alegorice şi simbolice încheagă o naraţiune fabuloasă. Semnificaţia acestei naraţiuni ritual-mitice ni se pare evidentă. Ea cuprinde dovezile „vitejiei" şi „bărbăţiei" mirelui, „eroismul" alaiului voinicesc", „bravura vînătorii împărăteşti". Naraţiunea aceasta transpune ceremonialul în sfera sacrului, a nunţii primordiale. Structurii epice a acestei serii de motive îi corespunde, la nivelul expresiei poetice, o structură stilistică adecvată, avînd la bază simboluri, metafore, comparaţii de o rară puritate. Hiperbola devine figura de stil centrală în cuprinsul motivelor. Alegoria inclusă nu este numai o modalitate estetică, ci are un temei ritual-magic. E vorba, în definitiv, de o *nenumire* a faptului ritual ce se consumă, atitudine specifică mentalităţii arhaice şi frecventă în magie, avînd o funcţie apotropeică. Una din credinţele cele mai răspîndite în gîndirea arhaică este aceea că duhurile potrivnice pîndesc întotdeauna locurile şi momentele de tranziţie: răscrucile de drum ca şi momentele cruciale din viaţa omului. Spre a feri tînăra pereche de influenţa acestor spirite, întreaga desfăşurare a ritualului este proiectată

într-un plan mitic, rostirea solemnă a naraţiunii mitice-rituale avînd valoarea retrăirii unui act ritual primordial. Pe de altă parte, colectivitatea sătească încearcă să ascundă trecerea reală, de unde această împingere pe plan fabulos şi metaforic a actului dramatic. Grupul uman simulează chiar o *necunoaştere* a ceea ce se întîmplă, astfel că totul apare ca o necesitate impusă, la care oamenii se supun. Evident, multe din riturile ce compun colăcăria au pe undeva şi sensuri iniţiatice. Însuşi drumul ritual, cu toate obstacolele, reale sau alegorice, include numeroase relicve ale unor rituri de iniţiere.

Rîsetele zgomotoase pe care le provoacă scenele înfruntării directe au menirea de a îndepărta forţele malefice[17]. Examinate minuţios, în raport cu credinţele şi riturile de trecere, motivele oraţiei de colăcărie dezvăluie un sistem de gîndire străvechi, o faţă a vieţii spirituale de taină a satului românesc.

O altă clasificare ar opune motivelor încadrate în primele trei categorii, motivele „înţelegerii" sau „împăcării" care apar, de obicei, în secvenţele finale ale oraţiilor.

Prezentînd tipurile oraţiilor de colăcărie, am descris sumar cîteva din aceste motive. Pe baza analizei variantelor şi din cercetarea componentelor colăcăriei deducem că motivele „înţelegerii" între tabere, în formele arhaice de manifestare ale obiceiului, se grupau în jurul unui schimb de obiecte rituale. Colăcarul, care purta un colac şi năframa dăruită de mireasă mirelui, le prezenta pe acestea ca „dreptăţi scrise" şi cerea totodată starostelui „un colac de grîu curat" şi o „glajă de jinars". Motivul schimbului de bani din cîteva variante este mai puţin cunoscut în alte zone folclorice. Faptul că el apare în variantele unui singur informator, Vasile Gliga din Ibăneşti-Pădure, ne face să înclinăm spre ipoteza unei contribuţii creatoare a talentatului interpret, care a reuşit să facă din această secvenţă o veritabilă scenă de teatru popular. Există însă suficiente indicii asupra rădăcinilor rituale ale motivului. În alte variante, motivele „împăcării" par simple formule de închinare, sfîrşind prin urări tradiţionale de bunăstare şi noroc la adresa mirilor.

Aceste formule poetice adaugă o nouă valenţă funcţională oraţiei de colăcărie. Tot în alcătuirea acestor motive intră şi aluziile la masa mare, la ospăţul ce va urma.

Analiza filologică a variantelor colăcăriei ridică, în sfîrşit, nişte probleme de mare dificultate: problema vieţii folclorice a oraţiei de colăcărie şi, în legătură cu aceasta, problema originii acestor producţii poetice rituale.

Cu toată temeinicia ipotezelor eloborate pînă acum, originea oraţiilor de nuntă rămîne încă în umbră. Ea depăşeşte mult atît puterile noastre, cît şi cadrele acestui studiu. De aceea ne mulţumim să oferim cîteva date, ce ar putea fi de folos aceluia care va aborda, dintr-o perspectivă mai largă, chestiunea originii oraţiilor de nuntă.

În ce priveşte circulaţia oraţiilor de colăcărie constatăm că purtă-

---

[17] Ion Şeulean, *Cîteva probleme* . . . p. 55.

torii lor se „specializează", învăţîndu-le „pe roluri". Atunci cînd nu se folosesc de acele cărţi de stărostit, apărute în zeci de ediţii, în edituri de provincie, starostii şi colăcarii îşi scriu oraţiile în caiete, transmisibile dintr-o generaţie în alta.

Forma dialogată a colăcăriei determină însă în chip fatal circulaţia oraţiilor, care capătă note particulare în raport cu celelalte categorii ale folclorului nupţial. În cazul celei de colăcărie numărul variantelor este aproape egal cu numărul ocaziilor de manifestare. Mai mult decît atît, doi interpreţi, inspirîndu-se din surse diferite, contribuie chiar la apariţia unor tipuri noi. Prin această trăsătură, oraţia de colăcărie se apropie de formele primare de teatru popular.

Există totuşi anumite linii de forţă, cu puncte de plecare în acte şi gesturi rituale, care asigură unitatea şi stabilitatea, contribuind la conturarea modelului versiunii transilvănene.

Riturile sînt elemente ale unui obicei, încărcate de duh formativ şi dătătoare de conţinut şi funcţie, determinante pentru motivele esenţiale alegorice în jurul cărora se grupează apoi celelalte motive. Dacă motivele din planul al doilea — simbolice — sînt în general cunoscute şi au un loc precis în structura oraţiilor, cele aflate în planul de bază sînt expuse improvizaţiei. Improvizaţia trebuie înţeleasă aici nu numai în sensul inventării de noi clişee poetice, cît mai cu seamă în acela de *restructurare, refacere* perpetuă a ordinii motivelor. Motivele din planul înfruntării directe se pot înlocui uşor unele pe altele datorită funcţiei unice.

Comparaţia variantelor din Valea Gurghiului cu textele aflate în cărţile de stărostit[18] arată limpede că nu pot fi reproduse din variantele scrise decît motive sau replici. Acest fapt este de natură să justifice varietatea oraţiilor.

Toate aceste constatări întăresc ipoteza potrivit căreia cartea şi caietele manuscrise au jucat un rol important în răspîndirea şi circulaţia oraţiilor de colăcărie.

După cum reiese din analiza efectuată, colăcăria este momentul esenţial al ceremonialului laic de nuntă în zona Văii Gurghiului. Oraţia de colăcărie este proiecţia literară a momentului înfruntării celor două tabere, care, la rîndul său, acoperă o stare de conflict real între grupurile colectivităţii săteşti, vîrste şi stări. La baza momentului colăcăriei stau o sumă de prope rituale. Oraţia de colăcărie reflectă pe plan literar credinţe, rituri, fragmente de obicei; ea este o sublimare a unor intense trăiri colective, a căror substrat e un ciudat sentiment de teamă faţă de necunoscut şi dorinţă de a săvîrşi ritualul trecerii. În imagini poetice specifice, descriptive sau metaforice, oraţia potenţează momentul colăcăriei dîndu-i o nuanţă dramatică şi încărcătură semantică. Ea predispune

[18] Cf. *Oraţii ţinute la „nunte" ţărăneşti*, Sibiu, 1867; I. C. Tacitu, *Nunta la poporul român*, în *Românismul*, I (1870), Bucureşti; P. Băncilă, *Colăcăritul sau vornicitul uzitat pe alocurea la nuntă...*, Sibiu, 1875; Benedict Viciu, *Colăcăritul. Obiceiurile ţăranilor români la nuntă*, Sibiu, 1885; Pompiliu Teodor, *Stărostii la nunţile ţărăneşti*, Gherla, Tipografia A. Deac, f.a.

întregul grup uman la retrăirea simpatetică a dramei trecerii, despărţirii de o stare, tulburînd sufletul colectiv şi făcîndu-l părtaş la o taină a existenţei.

Ca şi în cazul riturilor de înmormîntare, viaţa intimă a sufletului colectiv capătă un ritm alert. Miezul conflictual rezidă în demersul magic, cu rosturi apotropeice, pe care colectivitatea îl săvîrşeşte. El acoperă o dramă reală. Motivele finale ale oraţiilor semnifică regăsirea de către sufletul colectiv a echilibrului pierdut prin hotărîrea tinerilor de a-şi părăsi starea. Structura esenţial-dramatică a oraţiei de colăcărie derivă, aşadar, din înseşi funcţiile acestei producţii folclorice rituale. La nivelul compoziţiei, al relaţiilor dintre motive, a structurii interne a acestora, pe planul expresiei poetice se evidenţiază pregnant rosturile colocăriei, viaţa aparte a acestei categorii.

ION CUCEU

OBICEIURILE DE ÎNMORMÎNTARE

Înmormîntarea în Valea Gurghiului cuprinde, în general, elementele obiceiului cunoscute în întreaga ţară. Zona păstrează fapte arhaice de folclor, alături de altele care trădează tendinţe înnoitoare. Profilul şi structura obiceiului sînt date de elementele arhaice, mult mai numeroase decît cele noi. Şi aici, ca şi în alte zone folclorice româneşti, înmormîntarea a păstrat cu precădere străvechi rituri, deoarece orice modificare însemna, pentru mentalitatea populară tradiţională, o diminuare a efectelor scontate prin practicarea lor.

Semnele care prevestesc moartea nu sînt caracteristice numai Văii Gurghiului, ci au o răspîndire cvasigenerală. Moartea este prevestită de vise: căderea dinţilor prevesteşte moartea unei rude apropiate, dărîmarea unui perete de casă prevesteşte moartea stăpînului casei (Caşva), la fel ruperea casei sau a grinzii (Ibăneşti-Sat), facerea unei gropi, a unui pîrîu sau aratul (Toaca). Unor oameni li se prevesteşte moartea cînd visează că vin după ei, să-i ducă, rude apropiate moarte[2], sau cînd se visează în pielea goală (Ibăneşti-Sat). Puterea de a prevesti moartea o au unele

[1] Obiceiurile de înmormîntare le prezentăm pe baza următoarelor documente de arhivă: mg. 1412 II h, Ibăneşti-Pădure, inf. Gliga + grup, cul. D. Pop, 18.XI.1966; Ibăneşti-Pădure (Dulcea) informaţii f.a., inf. Maria Gliga, 75 a., cul. V. Florea, N. Bot, 19.XI.1967; mg. 1514 I, II, Caşva, inf. Victoria Marcoş, 50 a., cul. D. Pop, L. Dubău, 15.IV.1967; mg. 1524 I, II, 1525, Ibăneşti-Sat, inf. Rafila Dan, 40 a., Lucreţia Dan, 48 a., Floarea Matei, 59 a., cul. D. Pop, 13.IV.1967; mg. 1526 I, b, II, 1528, I a, Orşova, inf. Carolina Blaj, 57 a., Maria Mititean, 74 a., Maria Truţa, 34 a., cul. D. Pop, E. Petruţiu, 11.IV.1967; mg. 1529 II b, 1530 I a, Toaca, inf. Ioana Butilcă, 57 a., Zaharia Pop, 47 a., cul. D. Pop, E. Petruţiu, 14.IV.1967. Informatorul Zaharia Pop este din Hodac. Pentru a simplifica notele, după fiecare aspect al obiceiului vom indica în text localitatea sau localităţile în care a fost atestat.

[2] Informaţie culeasă din Ibăneşti-Sat.

obiecte din casă: „pomnesc lucrurile“: grinda, uşa, fereastra, lada, canapeaua, umblă uşile singure (Ibăneşti-Pădure, Dulcea); aceeaşi putere o au păsările şi animalele: „cînd cîntă găina cocoşeşte se zîce că moare cap de uăm“, iar pentru a anula împlinirea prevestirii se măsoară găina de la uşă la masă; dacă ajunge cu capul la masă i se taie capul, iar dacă ajunge cu coada, i se taie coada (Ibăneşti-Pădure, Ibăneşti-Sat)[3]; cînd cîntă cucuvaia, numită în Caşva „pasărea morţî“ (Caşva, Ibăneşti-Pădure) sau ţarca (Ibăneşti-Sat), sau cucul, primăvara, la spatele cuiva, acela „nu împlineşte anul“ (Ibăneşti-Sat), sau dacă latră cîinii a pustiu (Caşva). Dacă „ceasu căsî“ bate deasupra uşii cînd iese cineva afară e semn de moarte (Ibăneşti-Sat). Căderea stelelor înseamnă că a murit om undeva (Ibăneşti-Pădure, Caşva, Toaca). Unii informatori cred că presimţirea morţii este generală: „fiecare are sîmţ cîn' moare“ (Ibăneşti-Sat). De altfel, muribunzii se cunosc după înfăţişare[4], după comportament[5] şi după dorinţele pe care le manifestă[6].

Se zice că un om a intrat în anul morţii cînd nu-i poate face nimenea voia, e rău şi urîcios (Ibăneşti-Sat, Ibăneşti-Pădure, Dulcea, Toaca). Oamenii buni mor mai uşor decît cei răi, iar ziua se moare mai uşor decît noaptea (Orşova, Ibăneşti-Sat)[7]; de asemenea, este mai bine să moară omul între Paşti şi Rusalii şi mai rău în Postul mare (Caşva, Orşova, Ibăneşti-Pădure, Dulcea).

Practicile care urmăresc uşurarea morţii aparţin, ca geneză, unor epoci diferite. Un loc important ca amploare, frecvenţă şi semnificaţie îl are împăcarea muribundului cu cine este certat. Cel sănătos trebuie să-l ierte pe muribund şi să-i dea să bea apă din pumni de trei ori (Caşva,

---

[3] Pentru a evita tăierea capului găinii, la Ibăneşti-Sat se mută masa din loc să ajungă găina cu coada la masă.

[4] Le intră ochii în cap, li se subţiază buzele şi nasul, cască gura, li se înnegresc unghiile. Pe trupul muribunzilor apar nişte pete numite „strelişi de moarte“ (Ibăneşti-Sat, Ibăneşti-Pădure, Dulcea, Toaca).

[5] Vorbesc cu rudele moarte, pe care pretind că le văd venindu-le înainte, li se încurcă limba, pretind că li se aşează ceaţă pe ochi, unii se zbat, sînt neliniştiţi (Caşva, Ibăneşti-Sat, Ibăneşti-Pădure, Dulcea).

[6] Cer să-i scoată afară din casă: „ş-o strîcat firea, tot vre să să ducă — aşe zîcem noi. Buna me cîn' o murit, cu v-o tri ceasuri înainte o zîs s-o scoatem pîn-afară. Şi am scos-o afară şi s-o pus cu coatele — aşe pă tărnaţ şi... hăi, hăi, hăi, lume, lume, că io mă duc şi tu rămîi — o zîs. Şi dup-aia s-o dat la cîntat ş-o zîs:

Creşteţ flori şi nu-nfloriţ
Că mnie nu-m trăbuiţ,
Creşteţi flori cît gardurile
Să vă bată vînturile
Ca pă mine gîndurile.

Apoi o cerut să fie dusă în casă, s-o aşezat jos ş-o murit“ (Caşva).

[7] În Ibăneşti-Sat există credinţa că dacă cineva se naşte ziua, moare ziua, dacă se naşte noaptea, moare noaptea.

Ibăneşti-Sat, Toaca)[8]; uneori, omul sănătos cu care este certat muribundul, dacă refuză să-l ierte, poate fi suplinit de altcineva (Ibăneşti-Pădure, Dulcea). Tot pentru uşurarea morţii, unii muribunzi cer să fie aşezaţi „în faţa casei", adică în mijlocul camerei, unde li se face aşternut de paie, deoarece cred că acolo vor muri mai uşor[9]. Alteori se trage clopotul într-o dungă, i se spală limba, iar apa se dă muribundului s-o bea (Ibăneşti-Sat). Sînt invitate văduve bătrîne, pentru că sînt „curate", să „facă mătania în tăte părţile": cîte trei sau cîte patru mătănii spre fiecare din punctele cardinale, apoi se roagă pentru uşurare (Ibăneşti-Pădure, Dulcea). Dacă cineva nu poate muri, se crede uneori că are făcătură şi trebuie să i se descînte. Descîntatul se face cu grîu, cu cărbuni, cu nouăzeci de picături de apă adunate de pe roata morii şi cu o lumînare cu care a murit cineva (Ibăneşti-Sat)[10]. O altă categorie de practici menite să uşureze moartea are caracter religios: este invitat preotul să facă rugăciuni, se face maslul obişnuit şi maslul cel sărac[11].

Peste tot muribundului i se pune în mînă o lumînare aprinsă în momentul morţii, de obicei în mîna dreaptă (Ibăneşti-Pădure, Ibăneşti-Sat) şi mai rar în oricare din mîini (Toaca). Uneori poate da lumînarea muribundului oricine se află în cameră, rudă sau străin, cu condiţia să nu-i fie frică (Ibăneşti-Sat, Orşova, Toaca), alteori numai străini sau vecini şi nu rude, pentru că nu poate muri „de mnilă" (Ibăneşti-Pădure, Dulcea). Dacă cineva moare fără lumînare, se face una cît măsura mortului şi e dusă să ardă în biserică (Orşova).

Există o preocupare permanentă pentru a constata dacă moartea cuiva este reală sau aparentă. În acest scop se folosesc procedee pozitive, asemănătoare celor ale medicinei moderne: se ascultă inima, se urmă-

---

[8] Odată unul n-a vrut să meargă să-i dea apă din pumni muribundului cu care era certat, motiv pentru care oamenii l-au ocărît. S-a dus peste două săptămîni şi, cu toate că vreo trei zile înainte de venirea sa muribundul n-a mai cunoscut pe nimeni şi a vorbit numai cu morţii, cînd a intrat în casă, i-a spus: „Bine Mitre c-ai vinit, că pe tine te-am aşteptat, să-mi dai apă din pumni". I-au pus apă în pumni, apoi în pahar, muribundul a băut de trei ori şi a cerut lumînarea. Împăcarea i-a limpezit în aşa măsură gîndurile încît şi-a mutat lumînarea din mîna stîngă — unde i-o puseră oamenii din zăpăceală — în dreapta, precum cere datina. În cele două săptămîni cît a aşteptat împăcarea i s-au făcut toate rugăciunile de dezlegare şi de uşurare a morţii, dar fără rezultat.

[9] În Caşva, dacă are copii, aceştia se aşează lîngă muribund în genunchi, şi se roagă; în Orşova i se pune sub cap carte de rugăciuni; în Toaca îl lasă acolo pînă moare pentru că „patu-i păcătos" (Ibăneşti-Pădure, Dulcea, Ibăneşti-Sat).

[10] Lumînarea care a ţinut-o cineva în mînă cînd a murit. „Cifa lui Toaderu Oanii o desfăcut". Informatoarele nu cunosc amănunţit practica descîntecului de făcătură şi nici textul. În Toaca (mg. 1644 II, c) pentru omul bolnav se face scaldă cu flori, pentru a se vindeca: „tot feliu de flori: nintă, romaniţă, muşeţăl, iarba lui Tatel, nalbă, ş-apoi cîte şi mai cîte".

[11] Ibăneşti-Pădure, Ibăneşti-Sat, Dulcea, Orşova, Toaca. Maslul cel sărac sau maslul de cerut se face cu bani, ouă, cucuruz adunat din sat, uneori de la nouă văduve (Ibăneşti-Sat). Bunurile alimentare sînt vîndute şi, cu banii obţinuţi, se plăteşte preotul. Se pare că acest maslu se face în situaţii extreme, avînd putere mai mare de a uşura moartea, deoarece preotul este plătit cu banii adunaţi sub formă de pomană.

reşte pulsul, respiraţia — uneori cu ajutorul oglinzii — se aşteaptă răcirea cadavrului. Memoria unor subiecţi anchetaţi păstrează întîmplări legate de înmormîntarea acelora care au suferit doar o moarte aparentă[12].

Imediat ce se săvîrşeşte cineva se acoperă oglinzile cu o haină neagră sau se întorc spre perete pentru că nu e bine să stea descoperite cîtă vreme se află mortul în casă — nu se ştie de ce (Caşva), sau pentru ca să nu se vadă mortul în ele (Ibăneşti-Sat, Toaca), că se sperie lumea (Orşova), sau pentru ca să nu vadă jucătorii de cărţi care stau lîngă mort, cărţile partenerilor (Toaca). În camera mortului se face ordine, se mătură, dar nu se aruncă gozul. Se pregăteşte locul unde va fi pus mortul, o masă specială de scîndură, lungă de aproximativ doi metri, pe care se aştern covoare, haine frumoase. Mortul stă în „casa dinainte", cu picioarele spre uşă şi cu mîinile pe piept, aşezate în cruce, totdeauna dreapta deasupra. În mînă i se pune turtă sau cruce de ceară, batistă şi ban (Caşva, Orşova, Toaca). Este acoperit cu pînză de casă, în care, în dreptul feţei, se taie o despicătură. La cap şi la picioare i se pun cîte două lumînări, în sfeşnicile aduse de la biserică, iar pe piept toiagul — o lumînare de lungimea mortului, făcută spirală şi aşezată uneori pe o icoană de sticlă. Lumînările ard cînd se trag clopotele, seara la priveghi şi în timpul prohodului[13]. Se scot paiele din patul în care a murit şi se aprind, iar hainele de pat se spală şi se dau la săraci (Caşva), sau se folosesc în continuare în casă. Pentru ca „să nu se pornească mortul" se deschid ferestrele şi se lasă astfel tot timpul cît stă în casă (Orşova) sau se ţin numai închise. Cu acelaşi scop se aşează pe masă, sub aşternutul său, o secere (Ibăneşti-Pădure, Dulcea), pe burtă i se pune nisip stropit cu vin şi îl spală cu vin (Orşova). Izolat, se alungă cîinele şi pisicile „ca să nu-l îns'eapă" (băneşti-Pădure, Dulcea) sau ca să nu treacă pisica pe sub el, că se „face strigoaie" (Ibăneşti-Sat).

Moartea cuiva se vesteşte peste tot prin tragerea clopotelor, uneori

---

[12] Cu zece ani în urmă — informaţia e culeasă în 1967 — un fecior din Reghin a murit. Cadavrul său nu a înţepenit. Avea un frate la Budapesta care, invitat la înmormîntare, n-a putut veni decît după trei săptămîni. Întrucît acesta a visat tot timpul că fratele său e viu, a cerut să fie dezgropat. L-a găsit întors cu faţa în jos, cu carnea de pe mîini mîncată şi cu părul de pe cap smuls. Suferise doar o moarte aparentă (mg. 1524). O fată, în vreme ce gătea la bucătărie, a mîncat un şoric şi s-a înecat. A fost considerată moartă şi au înmormîntat-o cu mare pompă, ca pe fetele nemăritate. La gît i-au pus un şirag de bani de argint. Doi ţigani au dezgropat-o în prima noapte după înmormîntare, să fure banii. Corpul fetei nu înţepenise şi i s-a mişcat capul. Unul din ţigani a lovit-o cu pumnul după cap, i-a sărit şoricul din gît şi şi-a revenit. S-a sculat şi s-a dus acasă impreună cu ţiganii. Era noapte şi părinţii n-au primit-o în casă. Au răspuns că fata lor e moartă. Dimineaţa au recunoscut-o. Pe ţigani i-au plătit cu şiragul de arginţi şi cu o pereche de boi. S-a întîmplat de mult (mg. 1524).

[13] Mg. 1514: la cei săraci se pun numai două lumînări la cap; mg. 1524; mg. 1526: pune toiagul pe icoană de sticlă; la Toaca se pun numai două lumînări la cap. Tot aici clopotele se trag la orele cinci dimineaţa, la 9 şi la 12. Toiagul se foloseşte la sfeştania ce se face la casa îndoliată după înmormîntare, iar celelalte lumînări se duc la biserică.

distinct, pe categorii de vîrstă şi sex. Cînd le aud, sătenii se interesează cine a murit[14].

Un loc important în cadrul obiceiului îl ocupă scalda mortului şi ea are loc imediat după constatarea morţii. Se face întotdeauna cu apă caldă şi săpun, de către oameni care spală toţi morţii din sat, de obicei oameni săraci (Orşova, Toaca), de patru oameni invitaţi anume, fie rude, fie străini (Ibăneşti-Sat), sau numai de către rude (Caşva), în toate cazurile cu condiţia să nu le fie frică de mort. Uneori trebuie să fie de acelaşi sex cu mortul (Ibăneşti-Pădure, Dulcea, Caşva). În timpul scaldei poate sta oricine lîngă mort, dacă doreşte. Spălarea mortului are loc în casă (Caşva), afară în curte (Ibăneşti-Sat, Toaca) sau în şură şi afară vara (Toaca), totdeauna jos pe paie sau pe scîndură. Un om toarnă apa cu o oală sau o cană şi unul sau mai mulţi îl spală. Bărbaţii sînt bărbieriţi. În cazul în care scalda mortului se face jos pe paie, apa se scurge în pămînt; cînd este scăldat în vas de lemn, apa se aruncă în locuri unde nu umblă nimeni. O singură menţiune atestă necesitatea întoarcerii cu gura în jos a vasului în care se scaldă mortul (Orşova). Paiele se adună şi se aprind. Cana sau oala cu care se toarnă apa rămîne curată şi se foloseşte în continuare. Săpunul, piaptănul şi — dacă este cazul — briciul se pun în sicriu cu mortul (Orşova), se aruncă sau se îngroapă în pămînt (Caşva, Toaca). Alteori briciul se păstrează şi se foloseşte (Toaca). O dată cu scalda, mortul este pieptănat, tuns, i se taie unghiile[15]. Actanţilor li se dau haine ale mortului „de pomană". Dacă mortul este scăldat de femei, acestea se spală pe mîini cu săpun şi aghiazmă şi nu gătesc mîncare.

Mortul este îmbrăcat apoi pentru ultimul drum cu haine curate, de sărbătoare sau făcute anume. Femeile, mai ales în unele cazuri, îşi păstrează hainele de cununie pentru a fi înmormîntate cu ele. Cineva dintre cei care spală mortul îi închide ochii[16], punînd pe ei cîte un ban, îi leagă maxilarele, ca să stea cu gura închisă, şi picioarele. Acestea sînt dezlegate cînd mortul e rece sau cînd se aşează în sicriu. Morţilor tineri şi celor căsătoriţi li se descheie curelele, şireturile de la încălţăminte, băr-

---

[14] Mg. 1514: la copil se trag două clopote, la matur, toate; mg. 1524: clopotul mic pentru femeie şi copil, cel mare pentru bărbat; mg. 1526; mg. 1530: pentru bărbat se trage de şapte ori clopotul mare, iar pentru femeie şi copil de şapte ori clopotul mic. Dacă cineva moare între orele 13 şi 4—5 dimineaţa, se trag clopotele numai dimineaţa.

[15] Unghiile se aruncă (mg. 1514, mg. 1524, inf. Ibăneşti-Pădure). Altădată, părul şi unghiile se puneau în sicriu (mg. 1514). Alteori unghiile nu se taie (mg. 1529—1530). În alte vremi exista obiceiul, întîlnit astăzi mai rar, să se pună la streşina casei mortului, împreună cu un covrig şi cu o lumînare (mg. 1514), sau numai păr legat într-o bucată de „fatior" (mg. 1524, mg. 1529—1530) pentru ca mortul să nu ducă norocul cu el.

[16] Dacă mortul rămîne cu ochii deschişi (mg. 1524) sau dacă deschide un ochi după ce este aşezat pe laviţă (mg. 1529—1530), vine şi mai duce pe cineva din casă. Banii cu care se închid ochii mortului se aruncă în sicriu (mg. 1529—1530).

baţilor cămaşa la gît, iar femeilor basmaua, pentru ca soţul rămas în viaţă să se poată recăsători[17].

Oamenii mai cred că, după moartea cuiva, sufletul său stă deasupra uşii[18], sau stă trei zile prin apropiere, dar nu se ştie unde (Ibăneşti-Sat), stă în pod sau după icoane (Orşova), sau pe ruda cu ţoale (Ibăneşti-Pădure, Dulcea). În prima noapte după înmormîntare este aşteptat să se reîntoarcă. În acest scop se pune pe masă o farfurie cu mîncare[19] şi se cerne făină direct pe masă (Caşva, Orşova) sau într-o farfurie (Ibăneşti-Sat). Pe făina cernută se pot vedea dimineaţa urmele mortului, care au forma urmelor de pasăre (Caşva), de gheată (Ibăneşti-Pădure, Dulcea), sau urme fără o formă anume (Ibăneşti-Sat)[20]. Sufletul se reîntoarce în prima noapte, apoi la nouă zile şi ultima dată la un an, ca să vadă cu ce îl aşteaptă. Dacă nu găseşte mîncare, merge necăjit de pe pămînt (Caşva),

În timp ce stă mortul în casă vin oamenii care doresc să-l vadă[21]. De obicei aduc flori (Caşva, Ibăneşti-Sat). Lîngă mort se poate vorbi orice, mai ales dacă acesta era ajuns la vîrsta senectuţii; la cei tineri, participanţii sînt mai reţinuţi; nu se poate însă lucra nimic în afară de pregătirea mîncării. Mortul poate sta şi singur peste zi, dacă se iau măsuri să nu se aprindă hainele de la lumînări şi se alungă pisica din odaie (Caşva, Ibăneşti-Sat, Toaca)[22]. Numai cînd trag clopotele, vin şi-l „glăsăsc" (Caşva)[23]. Seara, se adună lumea, nechemată, la priveghi. Fiecare stă cît doreşte, dar lucrurile se potrivesc astfel ca mortul să nu rămînă singur.

Priveghiul se ţine în fiecare noapte cît stă mortul în casă şi oamenii care participă discută pe teme diverse, joacă cărţi, femeile cîntă cîntece specifice, uneori împreună cu bărbaţii (Ibăneşti-Pădure), „glăsăsc" şi

---

[17] Credinţa este generală şi în memoria unor informatori sînt vii anumite întîmplări pretinse reale. O femeie, oferind informaţii, spune că a fost rugată de o prietenă a ei pe patul morţii să-i înnoade bine basmaua, şireturile etc. Soţul muribundei a pus pe o altă femeie să le dezlege. Aceeaşi povesteşte că la Ilva a fost înmormîntată o nevastă „cu tote înnodate". Soţul nu s-a „putut hodini" şi a dezgropat-o după şase săptămîni pentru a dezlega legăturile. „L-o legat să nu se mai însoare". (Mg. 1529—1530).

[18] Mg. 1514: pînă scot cadavrul din casă; atunci este invitat să-şi sărute trupul „că măi mult nu-l mai are". Sufletul crede că a trăit numai acele trei zile cît e cadavrul pe laviţă şi se miră cum a făcut în acest timp atîtea păcate. Sau (mg. 1524) sufletul sărută trupul cu mare groază cînd ia preotul iertăciunile.

[19] Mg. 1514; mg. 1524; mg. 1526: îi pun şi lingură şi ţin lumina aprinsă; în farfurie se pun tăeţei. Alteori se pune un vas cu făină şi unul cu apă (inf. Ibăneşti-Pădure, Dulcea).

[20] În Orşova se relatează obiceiul ca ceva rămas din bătrîni, inf. necrezînd că se îmtîmplă aşa.

[21] Formula de salut este aceeaşi în toată zona: „Dumnezeu să-l ierte". „Să-l ierte Dumnezeu".

[22] O singură menţiune atestă imposibilitatea de a lăsa mortul singur. (Orşova).

[23] Prevederea trebuie să fie valabilă însă şi pentru celelalte localităţi de vreme ce trebuie bocit cînd se trag clopotele.

organizează jocuri specifice. Oamenii sînt serviţi adesea cu băutură, de obicei după miezul nopţii cînd rămîn mai puţini. Morţii săraci, la care nu se adună lume, sînt privegheaţi de un om bătrîn, fie cel care le sapă groapa, fie altul (Orşova). În ultima seară de priveghi are loc „cina de taină", o masă la care participă uneori lume multă, alteori doar vecinii, şi la care se serveşte băutură şi mîncare. În unele localităţi (Caşva) participă şi preotul, care face o rugă. După această cină se cîntă cîntecul specific.

Un rol important în obiceiul de înmormîntare se acordă sicriului. El se cumpără sau se confecţionează în sat din scînduri de brad. Dacă familia mortului este înstărită, se vopseşte. Pentru confecţionarea lui şi pentru săparea groprii se ia măsura mortului cu o sfoară sau cu o bîtă[24]. Măsura mortului se pune în sicriu (Ibăneşti-Sat), în groapă (Caşva) sau se aruncă (Orşova, Toaca). Sicriul se aduce a doua zi şi în el se pune talaj („jiluituri", „cuţuituri"), apoi o pînză, cumpărată anume, sau, la săraci, o pînză de cînepă, o perină umplută cu talaj, paie (Caşva, Orşova) sau cu otavă (Toaca)[25]. În sicriu se mai pune, izolat, puţină tămîie şi cărbune, fără a se cunoaşte semnificaţia lor (Caşva). Odată unui mort i s-a pus „fluieră" (Ibăneşti-Pădure). Patru persoane de acelaşi sex cu mortul îl aşează în sicriu, înainte de „cina de taină". Pentru ca „să nu pornească", unii pun pe el o pungă cu nisip (Caşva, Orşova). Pe marginile sicriului şi în mînă se pun flori, în mîna dreaptă li se lipeşte cu ceară o monedă, ca să aibă cu ce plăti vămile. Apoi femeile „glăsăsc". Sicriul cu mortul este aşezat pe laviţă cu capul către masă.

Crucea se face din lemn de stejar sau din piatră de către oameni anume, care se pricep şi care sînt plătiţi de cele mai multe ori. Crucile se diferenţiau altădată după starea socială: erau de piatră la cei bogaţi şi de lemn la cei săraci (Orşova, Ibăneşti-Sat), după vîrstă: erau mai frumoase la tineri decît la bătrîni, se prindea în ele o fotografie (Orşova). Pe toate se scrie numele mortului, anul naşterii şi cel al morţii. Izolat, pentru beţivi, se menţionează scrierea unui epitaf (Ibăneşti-Sat).

Groapa este săpată de 1—3 oameni[26] săraci, aleşi după placul familiei mortului. Groparii sînt plătiţi cu colac, ştergar, găină, farfurie, lingură, haine; uneori li se dau chiar oi (Caşva, Orşova). Alteori, pentru săpatul groprii sînt invitate rude (Ibăneşti-Sat), sau vecini (Toaca).

Înhumarea are loc, de obicei, a treia zi şi nu mai repede. Dacă nu s-au putut pregăti cele necesare sau dacă familia aşteaptă rude care vin din locuri îndepărtate, înmormîntarea poate avea loc a patra zi, sau, izolat, chiar mai tîrziu (Toaca). Mortul poate fi îngropat în oricare din

---

[24] Cu o aţă sau cu o bîtă, pentru toiag şi sicriu (Ibăneşti-Sat); numai cu o bîtă (Caşva, Orşova, Toaca). În afară de toiagul-lumînare, uneori se mai face unul dintr-o bîtă, un colac şi o cămaşă. Bîta se aruncă în groapă, colacul şi cămaşa se dau la un sărac (Orşova). Alteori bîta se pune în groapă cu „jemlă" în ea (Caşva). Aceeaşi măsură se foloseşte şi pentru groapă, doar că aceasta se sapă mai lungă „cu o palmă".

[25] Perina are aici cănaci negri.

[26] Trei oameni (Caşva); doi oameni (Orşova); un om (Toaca).

zilele săptămînii, de regulă între orele 14—16. La înmormîntare participă cine vrea, de obicei toţi oamenii din sat, neinvitaţi.

Locul prohodului se stabileşte în funcţie de anotimp şi de starea vremii: vara în curte, iarna în şură (Orşova), sau, dacă plouă, în biserică; altădată, dacă ploua, se prohodea în şură. Săracii sînt prohodiţi acasă (Caşva). Mortul este scos din casă după ce vine preotul şi face rugăciuni stropindu-l cu vin (Toaca), de către bărbaţi străini (Orşova), sau de către rude dintre acelea care îl duc la groapă, în număr de două (Caşva) sau patru (Ibăneşti-Sat), cu picioarele înainte[27]. Imediat după scoaterea mortului, o femeie izbeşte pe locul unde a stat acesta, un vas care trebuie să se spargă: o farfurie (Ibăneşti-Sat, Caşva), o farfurie sau oală (Toaca), paharul de sticlă în care a fost vinul (Orşova). Actul se practică în puterea tradiţiei, o singură dată fiind atestată credinţa că vasul spart este al mortului şi trebuie să se ducă cu el (Ibăneşti-Sat). În Orşova, unde mortul este scos de străini, se consideră că rudele apropiate (părinţi, copii, fraţi, surori, soţul supravieţuitor) nu e bine să facă acest lucru. Tradiţia cere rudelor ca în acest moment să plîngă, să „glăsască", uneori chiar să strige mortul şi să-i reproşeze că pleacă (Ibăneşti-Pădure, Dulcea). Alteori, rudele trebuie să se uite pe fereastră, să rupă o bucată de „fatior" şi să pună în ea usturoi şi cenuşă ca să nu rămînă mortul în casă (Orşova). Aşezarea participanţilor la prohod se face după anumite reguli: la capul mortului stă preotul, cantorul şi fătul, lîngă sicriu stau rudele apropiate, naşii de botez şi de cununie, apoi restul oamenilor.

După ce se termină prohodul se prinde în cuie capacul sicriului de către un om curajos (Ibăneşti-Sat), de oricine, mai ales dintre aceia care au scos mortul din casă (Orşova), de către străini (Toaca). Numai în Caşva se închide sicriul la groapă de către un prieten sau un vecin.

Convoiul funebru se organizează aproape la fel în toate localităţile: crucea, praporii, preotul, diecii, mortul şi restul participanţilor, după gradul de rudenie, prietenie, vecinătate. La Caşva, după prapor urmează, la cine vrea să-l ducă, steagul; unul care stă la biserică şi se foloseşte la toţi morţii căsătoriţi, iar între preot şi mort se poartă cununile de flori. La Orşova, după preot merg oamenii care duc desagii cu „jemble", ţuică şi lumînări pentru iertarea la groapă. Mortul este purtat la groapă de obicei de persoane de acelaşi sex şi vîrstă (Ibăneşti-Sat, Caşva, Orşova), de către bărbaţi (Toaca), în număr ce variază între patru şi opt, pe un fel de scaune anume, cu trei picioare, pe drumul cel mai scurt. Cei care duc mortul la groapă poartă însemne anume, diferenţiate după sex: dacă a murit femeie, poartă pe mînă basma neagră şi colac, dacă a murit bărbat, poartă „tindeu" şi colac (Ibăneşti-Sat, Caşva, Toaca, Orşova). Uneori, femeile care duc mortul sînt îmbrăcate în negru, iar bărbaţii merg cu capul descoperit (dar asemenea ţinută este obligatorie pentru toţi bărbaţii participanţi la înmormîntare, peste tot); bărbaţilor li se poate înlocui „tindeul cu batistă" (Orşova). Alteori, tot bărbaţilor

[27] O singură informatoare din Orşova susţine, nesigur, că s-ar scoate cu capul înainte.

li se cere să poarte pe mînă panglică neagră (Toaca, Ibănești-Sat). Copiilor li se dau botici cu „jemene". La groapă ia „jemena" și aruncă botica în groapă (Toaca). Insemnele purtătorilor mortului, pe care le au și cei ce duc praporii și crucea, constituie, alături de invitarea la masă, plata lor. In zona Văii Gurghiului se atestă, izolat, ducerea mortului la groapă cu carul cu vite, dacă mortul este bătrîn (Cașva, altădată și în Orșova). Alteori, în car se pune doar crucea și în acest caz este așezat în convoi după mort și după rude (Orșova). Vitele trebuie să fie ale unui om străin (Orșova) care este plătit asemenea oamenilor care duc mortul (Cașva). La Hodac se duceau morții cu carul numai în caz de molimă. cînd nu pridideau să-i ducă altfel. În drum spre groapă se fac douăsprezece opriri. Cum acestea se plătesc preotului, morților săraci pot să li se facă doar șapte (Ibănești-Pădure, Dulcea). La fiecare oprire, denumită în Ibănești-Sat „treaptă", se aruncă bani peste sicriu (Ibănești-Sat, Cașva).

După rugăciunile de la mormînt se dau peste sicriu și peste groapă, groparilor o găină, o farfurie și o lingură (Cașva), sau patru colaci, cîte o găină, două farfurii cu mîncare, patru linguri și două prosoape (Orșova). Găinile sînt date în unele locuri de către o femeie săracă (Ibănești-Sat). Alteori se dă celei mai sărace femei din sat o oaie (Ibănești-Pădure), sau li se dă groparilor o oaie, urmînd ca unul din ei să plătească fiecăruia partea lui (Ibănești-Pădure, Dulcea). Semnificația datului peste groapă este următoarea: pe lumea aceasta ceea ce se dă peste groapă este a aceluia care primește, iar pe lumea cealaltă este a mortului (Cașva)[28]. Tot la groapă se dă unei femei sărace bota de la toiag (măsura mortului) împreună cu o cămașă și un colac (Orșova). Sicriul este coborît în groapă cu ajutorul unor frînghii. Se aruncă peste el flori, două „jemle", bani (Orșova)[29]. preotul aruncă vin (Cașva). Dacă la săparea gropii s-au dezgropat oase, acestea se lasă de obicei lîngă sicriu; numai o singură mențiune arată necesitatea de a se uda cu vin și a se citi o dezlegare (Ibănești-Sat). Înainte de a se acoperi sicriul cu pămînt, întîi rudele și apoi ceilalți participanți, aruncă în groapă cîte o mină de țărînă ca să nu le amorțească mîinile, uneori după ce s-au frecat cu ea pe mîini (Ibănești-Pădure) și pornesc spre casă fără a se mai uita înapoi. Asistența primește la groapă, sau la ieșirea din cimitir „jemene" și lumînări (Toaca, Cașva). Tot la ieșirea din cimitir sînt invitate rudele și prietenii acasă, la pomană.

În vreme ce convoiul funebru duce mortul la cimitir, o parte dintre femeile rude rămîn acasă și pregătesc masa și pomul. La masa aceasta

---

[28] Se chiar spune cînd se dă: „Pe lumea asta să fie a ta, pe aialaltă a mortului", sau, la Hodac, „pe lumea asta să fie a săpătorilor, pe aia lume a Lenii" (numele moartei).

[29] Banii, în exclusivitate monede, se aruncă pe sicriu în groapă în mai multe localități: Cașva, Orșova, Toaca, ca să-i aibă de drum (Orșova). În Toaca sînt aruncați de feciorii și fetele mortului, de asemenea de rudele apropiate. Tot aici i se pun mortului bani în mînă. Alteori banii sînt aruncati peste sicriu și peste groapă și sînt adunați de copii (Orșova, Cașva).

participă preotul, care slujește pomul de botez sau de cununie (Orșova), nașii, rude, prieteni, vecini și cei care au cîntat la priveghi. Alteori, alături de aceștia, care sînt invitați, participă și oamenii săraci și necăjiți. Alături de alte mîncări, se servește „coliba" din care se dă la fiecare: „e ca nafura, așa-i obiceriu" (Cașva)[30]. „Coliba" se face din turte, ouă, din tot ce se pune pe pom (Ibănești-Sat), din măr și pîine (Cașva).

Pomul de la masa de după înmormîntare este general în satele Văii Gurghiului și se face la toți morții. În zonă se obișnuiește pomul la botez și pomul la cununie, ambii făcuți pentru nași. Pomul de botez se face astfel: se coace un stolnic (un colac mare), se aduce o creangă de pom și se pun pe ea turte, ouă, nuci, mere, o năframă (Cașva) sau păsări de pîine, turte, biscuiți, o năframă dacă a murit o femeie, pînză și o pereche de ghete dacă a murit un bărbat. Ouă roșii se pun alteori numai dacă a murit în Săptămîna mare (Ibănești-Sat). La Ibănești-Pădure (Dulcea) pomul înfipt în pîinea de pe masă este legat de grindă pentru a putea susține podoabele de pe el. Tot aici se face din aluat o scară așezată cu un capăt pe pîine și cu altul pe pom „să să suie-n haia lume în pom, că hala pom îi a mortului". Dacă mortul este fecior se pune pe pom un cuțit, iar dacă este fată, se pune o năframă. În Orșova se pune sub pom o găleată sau o cofă pe care o ia preotul. Pomul la nuntă se face după cununie, se împodobește la fel, doar că se așează sub el obiecte mai valoroase: cizme, ghete, pînză pentru cămașă. Dacă moare cineva fără să i se fi făcut pomul de botez sau de căsătorie, acesta se face la pomană. Dacă mortul a fost căsătorit și nu s-a dat nașilor nici pomul de botez nici cel de nuntă, se fac la înmormîntare doi pomi; cel de nuntă este mai mare, cel de botez mai mic. Tot ce se pune sub pom și pe el este al nașilor. Uneori, aceștia iau doar ceea ce este mai valoros, restul podoabelor fiind scuturate, să le adune copiii, sau sînt împărțite participanților la masă. Dacă nașii nu mai trăiesc, ei pot fi supliniți de urmași, fie copii, fie frate sau soră. S-ar părea că pomul la mort nu este decît o împlinire în momentul limită, de trecere în post-existență, a unei obligații față de nașii de botez și de cununie. Amînarea ei pînă în acest moment este explicată de informatori prin cheltuiala mare pe care o presupune obiceiul. Pomul de botez și de nuntă este o latură aparținînd finilor, a darurilor reciproce pe care și le fac în aceste momente nașii și finii. Amînarea obiceiului pomului pînă la moartea cuiva anulează darul nașilor. Să fie pomul funebru un pom de botez sau de cununie transmutat la momentul morții? Siuația din zona Gurghiului ar părea să pledeze în favoarea unei asemenea ipoteze. Credem însă că pomul încărcat cu podoabe alimentare, îmbrăcăminte și încălțăminte, fiind una din for-

[30] Felurile de mîncare servite sînt „după cum are omul" (Ibănești-Sat); tăieței și supă, gulaș (Ibănești-Sat); ciorbă, friptură (Ibănești-Pădure); „zupă acră, tocană, dacă are din ce să facă, pîne și jinars" (Cașva). Gropari și rudele primesc mîncare și băutură toată noaptea dacă doresc (Ibănești-Sat). În Toaca participă la pomană lume multă și intră la masă în cîte trei-patru rînduri. Străinilor li se dă cîte un colac de 1 kg. Tot aici, dacă este post cînd are loc înmormîntarea, se servește mîncare de post.

mele pomului vieţii, a fost specific tuturor marilor rituri de trecere. El a existat la naştere (botez), la nuntă şi la înmormîntare. În favoarea acestei ipoteze par a pleda elementele funebre specifice, întîlnite în obiceiul pomului din Valea Gurghiului. Ceea ce întîlnim astăzi în această zonă, şi în altele, este rezultatul unei comprimări. Obiceiul şi-a pierdut semnificaţiile străvechi, credinţa în obligativitatea lui pentru că fiecare moment de trecere a slăbit. Rămîne totuşi de lămurit, într-un alt cadru, de ce comprimarea n-a fost dusă pînă la capăt, adică de ce pomul de botez nu se substituie şi celui de nuntă aşa cum aceştia se substituie pomului funebru sau îşi schimbă funcţia în pom funebru. Nu cumva pomul de botez şi cel de nuntă vizau, chiar cînd se făceau la botez şi la nuntă, tot post-existenţa, adică nu includeau semnificaţii funebre alături de altele referitoare la perioada pe care ritul de trecere o deschidea individului? Pentru că aproape întotdeauna în riturile de trecere se viza şi viaţa individului de după moarte.

Pentru tinerii nelumiţi, înmormîntarea cuprinde elemente nupţiale semnificative. Mortul este îmbrăcat mire sau mireasă. Se îmbracă mire sau mireasă şi prietenul sau prietena cu care ar fi urmat să se căsătorească. În alai, supravieţuitorul mire sau mireasă merge în faţa sicriului. Dacă moare fecior, cei mai buni prieteni ai săi, iar dacă moare fată, cele mai bune prietene se îmbracă asemenea chemătorilor la nuntă şi duc sicriul. La moartea tinerilor nelumiţi se face, în preziua înmormîntării, steag ca la nuntă. În ultima seară, la priveghi, steagul stă prins în grindă deasupra mortului. Uneori (Ibăneşti-Sat), steagul este jucat într-un joc specific. Tot atunci se joacă şi „mireasa". În drum spre cimitir, steagul dus de stegar merge în fruntea convoiului. După înmormîntare steagul este dus la biserică unde este lăsat nouă zile (Ibăneşti-Sat, Orşova), şase săptămîni (Hodac), sau cîteva zile (Ibăneşti-Pădure, Dulcea). Înmormîntarea se face cu muzică. Participanţii interpretează pînă la înhumare bocete şi cîntece de priveghi, iar după înhumare şi alte cîntece. În concepţia subiecţilor anchetaţi toate elementele nupţiale din înmormîntarea tinerilor nelumiţi semnifică nunta acestora.

În satele cercetate există o preocupare pentru înmormîntările de excepţie. Dacă cineva moare în război, i se face înmormîntare în contumacie. În locul mortului se pune fotografia sa pe o masă, se pun haine pentru mort, se face înmormîntarea, evident fără a mai merge la groapă. Hainele se dau pomană unui om sărac (Orşova). Dacă moare copil nebotezat se îngroapă fără preot (Orşova). La înmormîntarea sinucigaşilor (spînzuraţilor) uneori nu merge preot (Orşova), alteori merge dar nu face prohodul, ci se spune doar „Tatăl nostru", şi nici nu se trag clopotele. Li se face însă priveghi şi sînt înmormîntaţi în cimitir (Ibăneşti-Sat, Orşova).

Formele de doliu sînt unitare pe întreaga arie cercetată. După tată, mamă, soţ, soţie, frate, copil se ţine doliu un an; după bunic, bunică, cumnat, cumnată, 6 luni, iar după rude mai îndepărtate cîte şase săptămîni. Primele nouă zile din durata doliului par a avea o semnificaţie deosebită. Este un răstimp în care bărbaţii nu se bărbieresc, fetele şi fe-

meile nu se piaptănă, se spală fără săpun, nimenea din casa îndoliată nu are voie să facă leşie (Toaca), să „şurluiască" sau să se culce „în pat cu muierea" (Ibăneşti-Sat). În timpul doliului femeile şi fetele umblă îmbrăcate în negru, fetele cu părul despletit, bărbaţii cu panglica neagră pe braţ; nu joacă, nu primesc muzicanţi în casă. Mireasa sau mirele tinerilor morţi nelumiţi ţin doliu şase săptămîni.

Pomenirea morţilor se face la şase săptămîni[31], cînd e dusă la biserică o crestată, prescură, colac, vin (Toaca)[32], alteori ştergar de pînză, crestată şi trei „pomnişoare" la preot, cantor şi făt, lumînări, băutură şi „jemle" la toată lumea (Orşova). Tot la biserică şi în acelaşi fel se face pomenire la şase luni şi la un an[33], numai că altădată se duceau şi vase pentru fiecare participant: cofe, ulcioare, după puterea materială a urmaşilor. Alteori se dă numai cîte o „cană de glajă" preotului (Ibăneşti-Sat, Dulcea). Pomişorii sau pomul sînt crengi de prun sau de măr încărcate cu covrigi, mere, nuci, „cu tot felul", asemănător cu cei de la masa de după înmormîntare. Podoabele de pe ei fie că le ia preotul, fie că se împart participanţilor. Morţii se mai pomenesc la Joile mari şi la Sîmbăta Floriilor, cînd se face luminaţie la cimitir. Atunci se aranjează mormintele cu flori, vine preotul şi face rugă de dezlegare. Oamenii duc la cimitir mîţişori, ulcea sau batistă, sau prosop pentru preot. Se face, de asemenea, un pomişor[34]. În Ibăneşti-Pădure, Dulcea, s-a atestat existenţa altădată a obiceiului de a duce apă pentru sufletul mortului la tîrgurile din Reghin. Apa o duceau femeile din casa îndoliată, în vase anume, o perioadă de timp a cărei durată rămînea la latitudinea familiei. Nu se ducea pentru toţi morţii, practica rămînînd, de asemenea, la latitudinea familiei.

Îngrijirea mormîntului e o preocupare statornică, mai ales înainte de luminaţie. Ea este o atribuţie a rudelor şi constă în plantarea florilor şi, uneori, a pomilor[35].

Credinţele referitoare la reîntoarcerea morţilor sînt reduse. Dacă celor rămaşi în viaţă le pare rău după o persoană apropiată, li se pare că mortul revine şi vorbeşte cu ei. Numai ei îl aud; zic că este necuratul. Uneori cei cărora li se arată morţi, se îmbolnăvesc. Pentru a scăpa, fac pomană şi dau slujbă.

NICOLAE BOT

---

[31] O singură informaţie atestă prima pomenire după înmormîntare la şase săptămîni (Ibăneşti-Pădure) şi pare a fi o inadvertenţă.

[32] Prescura, crestata, colacul sînt pentru preot, cantor şi făt.

[33] La şase săptămîni se numeşte parastas, iar la un an comîndare (Orşova). Se atestă şi posibilitatea pomenirii la nouă ani (Ibăneşti-Sat).

[34] La Toaca se fac slujbe anume în toate joile din postul mare, iar ceremonia de Florii are loc duminica la biserică, după care toţi oamenii, împreună cu preotul, merg la cimitir cu mîţişori şi-i pun pe cruci.

[35] Se plantează pomi cu rădăcină (peri, nuci, meri,). Nu se pun pomi în Ibăneşti-Sat, Toaca. La Orşova s-a atestat un caz cînd la cele două capete ale mormîntului s-au plantat doi brazi cu rădăcină. Tot aici se cere celui care plantează pomii să fie rudă apropiată cu mortul (părinte, fiu).

JOCURI DE PRIVEGHI

Manifestările folclorice cu caracter laic apar cu deosebire în cadrul *priveghiului*. În satele Văii Gurghiului acesta este obligatoriu și antrenează un număr mare de participanți, recrutați, înainte de toate, dintre rudele, vecinii și prietenii celui dispărut și dintre ceilalți membri ai comunității satului, astfel că adeseori „vine tată lume, de nu mai încape pin căsi"[1]. Participarea este mai redusă totuși la priveghiurile ocazionate de moartea copiilor. Ca și în alte ținuturi, la priveghi merge cine dorește, fără nici un fel de invitație, după cum nu există nici interdicții nici chiar în cazul unor familii certate. Cît privește vîrsta participanților, aceasta este foarte diferită, de la copii de 7—8 ani pînă la cei aflați la adînci bătrîneți.

De regulă priveghiul se organizează în ultimele două nopți dinainte de înmormîntare. Există însă și cazuri cînd se face trei nopți la rînd, mai ales atunci cînd mortul „ți tare drag"[2]. În legătură cu durata, ea variază între 4—5 ore, deci de pe la orele 20 pînă după miezul nopții. Cînd moare însă un tînăr, un membru al cetei feciorești mai ales, el este priveghiat pînă dimineața de către bărbați tineri. La priveghiul unor fete sau feciori se atestă și prezența muzicanților[3]. De altfel tineretul este prezent în mare număr la majoritatea priveghiurilor, lui revenindu-i (cel puțin în secolul nostru) rolul principal în desfășurarea unor obiceiuri proprii acestei împrejurări.

Cît privește rosturile priveghiului, așa cum sînt ele văzute de locuitorii satelor din zona cercetată, constatăm că au la bază o mentalitate nouă în comparație cu aceea care a prezidat nașterea obiceiului. Întrucît, potrivit concepției tradiționale, mortul nu poate fi lăsat singur, satul vine în ajutorul familiei îndoliate, căreia îi este „urît", mai ales la vreme de noapte. Nu mai este vorba așadar de o solidarizare a satului, a celor „vii" cu cel plecat dintre ei, de o ultimă „petrecere" a mortului cu colectivitatea în care a trăit pînă atunci, ci de o solidarizare a satului cu familia celui dispărut. Singurul indiciu ce l-am întîlnit în legătură cu unul din rosturile vechi ale priveghiului e obiceiul ca să se pună la picioarele mortului o seceră atunci cînd este lăsat singur, în timpul zilei „ca să nu se apropie duhurile necurate de el"[4]. Rostul priveghiului ar fi prin urmare același, de a-l feri pe cel mort de duhurile necurate care s-ar apropia de el noaptea.

Fără să fie obligatorie, prezența preotului se atestă destul de frecvent la priveghiurile din zonă, de regulă într-o singură seară (cea de a doua), și numai atunci cînd este invitat de familia defunctului. Manifestarea capătă în aceste cazuri un caracter religios ce contrastează puternic cu atmosfera laică a priveghiului popular tradițional. Ea se limitează

---

[1] Inf. 1524.
[2] Inf. 1524.
[3] FA 014015, inf. Moldovan Ana, 60, Jabenița.
[4] FA 014000, inf. Mititean Maria 74, Orșova.

însă la o secvență relativ scurtă („cina cea de taină"), fiind continuată de manifestările îndătinate, de esență populară, unele din ele avînd un pronunțat caracter comico-satiric și avîndu-l drept erou principal pe „popă".

Seara, cînd începe priveghiul, mortul este deja așezat pe năsălie, cu capul spre „fruntea" casei și cu picioarele spre ușă, îmbrăcat în haine de sărbătoare, uneori făcute din timp, anume în acest scop, alteori în hainele de cununie, cu excepția podoabelor și insemnelor specifice acesteia. „Fatiolul" și „toiagul", lumînarea ce arde pe pieptul mortului și alte patru lumînări mai mari, ce ard la colțurile „patului" ce i s-a făcut, oglinda „acoperită" etc. sînt obligatorii în cadrul ritualului ce urmează să înceapă.

Lumea vine pe rînd, salută potrivit obiceiului îndătinat, se apropie de mort, atingîndu-l, ușor cu mîna, ca să nu se mai „teamă" de el[5], adresează cuvinte de mîngîiere membrilor familiei și își ia locul în conformitate cu prevederile moștenite din bătrîni: rudele în jurul mortului, femeile și fetele din sat mai la o parte, spre ușă, grupîndu-se în vederea interpretării „glăsîturilor" și cîntecelor de priveghi ce apar în prima parte a acestuia. Prin bocetele și cîntecele lor fetele și femeile creează o atmosferă solemnă, ceremonială, dominată de accente de jale, mai ales cînd e vorba de un mort tînăr. Bărbații se așează de obicei în altă încăpere, unde discută pe cele mai diverse teme, fac glume și joacă cărți, creînd astfel o atmosferă diferită de cea din odaia în care e priveghiat mortul. Ei sînt serviți cu cîte un pahar de „jinars" și o felie de „cozonac", în special în cazurile în care rămîn pînă dimineața. Masă propriu-zisă se servește doar preotului, cantorului și „fătului"[6], atunci cînd sînt invitați, aceasta constituind singura formă de plată pentru ritualul ce-l oficiază.

Atmosfera solemnă și tristă ce domnește în odaia în care este așezat mortul, „glăsîturile" și cîntecele jalnice de priveghi sînt întrerupte după un timp de seria unor manifestări de altă natură, surprinzătoare pentru cel neavizat prin caracterul lor zgomotos și hazliu, în care comicul evoluează pînă la grotesc. Rîsul general contaminează adesea chiar și pe membrii familiei îndoliate. E vorba de jocurile de priveghi, bine reprezentate în satele zonei, în practica actuală sau numai în amintirea locuitorilor.

Avîndu-și originea în fondul folcloric străvechi, jocurile de priveghi se găsesc astăzi într-un avansat proces de dispariție și de disoluție. Ele sînt oprite uneori de „căseni" ca să nu se strice „mobilele", pentru că acum „casele sînt mai mobilate"[7]. Odinioară ele au fost mai numeroase și au avut un regim de desfășurare mai riguros. Astăzi ele se fac mai ales la priveghiurile ocazionate de moartea persoanelor vîrstnice („la mort normal")[8], sau a acelor care nu lasă regrete deosebite în urma lor:

---

[5] FA 014014, inf. Albu Floare, 52, Adrian; FA 014015, inf. Moldovan Ana,
[6] *Idem.*
[7] FA 014036, inf. Chirteș Z., 56, Chirteș I., 31, Ibănești-Pădure.
[8] FA 014029, inf. Lucaci Simion, 58, Ibănești-Pădure.

„să face unde nu-i jele mare"[9]. „Unde-i accident nu-i lasă (membrii familiei) să facă"[10]. De exemplu, la priveghiul unui bărbat din Ibănești-Pădure, mort la 39 de ani, într-un accident năpraznic (noiembrie 1967), nu s-au făcut jocuri: „acolo n-o fost numa jele și jele"[11]. Se fac însă la copii[12]. Despre jocul „mumuițele", unul dintre cele mai interesante pe care le-am întîlnit, am aflat din Ibănești-Pădure că acolo se practică la priveghiul prilejuit de moartea unor tineri, fete sau feciori[13], dar mai ales la copii pînă la 15 ani[14]. Totodată, este sigur că au fost diferite și rosturile cu care se practicau. Acolo unde mai trăiesc activ, ele au evoluat mult în direcția spectacolului, aceasta fiind și funcția principală pe care o îndeplinesc în satele din Valea Gurghiului. Întrebați despre rosturile jocurilor, informatorii noștri dădeau cam aceleași răspunsuri: „așa am apucat", „ca să mai treacă timpul", „ca să mai rîdă lumea", „să nu le fie urît"[15] etc. Procesul lor de dispariție se reflectă și în caracterul recuzitei ce se folosește. Au dispărut aproape cu desăvîrșire vechile măști (din piei de oaie sau de urs...) ce se foloseau, costumația și întreaga recuzită utilizată astăzi avînd un caracter improvizat. În trecutul mai îndepărtat jocurile erau practicate, după indicațiile ce le avem, de către oameni maturi. Prezența acestora se atestă și astăzi, dar mult mai rar. În schimb, încă de la începutul secolului, de cînd avem întîiile mărturii scrise, interpreții lor principali erau „niște băiețandri de 12—15 ani"[16]. În ultima vreme, alături de băieți și bărbați, apar uneori fete și neveste tinere, ceea ce pune în evidență același proces de dispariție a vechii rigori în organizarea și interpretarea jocurilor de priveghi. Jocul *Moș și babă*, de exemplu, a fost interpretat la Ibănești-Pădure, în fața noastră, de trei femei dintre care una, Dan Victoria, pe atunci, în 1967, de 52 ani, mărturisea că a interpretat acest rol de „moș", în repetate rînduri în cadrul priveghiului[17].

Primele însemnări cu privire la jocurile de priveghi din zonă s-au făcut la începutul secolului[18], în textul unui gen de reportaj semnat de I. P., unde sînt amintite 8 jocuri: „de-a plăselele", „de-a motroașca", „ursul" „moimițele", „calul", „găina scurtă", „morarul" și „vie". Trei dintre acestea au fost menționate ulterior și de către Ion Mușlea, cu ocazia cercetărilor întreprinse în zonă în vara anului 1935: „urs", „morari" și „mumuițe" la care adaugă unul nemenționat în materialul din „Gazeta Transilvaniei": „babă cu moșneag"[19]. După primele cercetări întreprinse de noi am putut adăuga la repertoriul cunoscut anterior alte 5

[9] FA 014025, inf. Lucaci Simion, 58, Ibănești-Pădure.
[10] FA 014029, inf. Lucaci Simion, 58, Ibănești-Pădure.
[11] FA 014025, inf. Lucaci Simion, 58, Ibănești-Pădure.
[12] FA 014029, inf. Lucaci Simion, 58. Ibănești-Pădure.
[13] FA 014031, inf. Lucaci Maria, 60, Ibănești-Pădure.
[14] FA 014030, inf. Lucaci Simion, 58. Ibănești-Pădure.
[15] FA 014023, inf. Lucaci Simion, 58, Ibănești-Pădure; FA 014025, inf. Lucaci Simion, Ibănești-Pădure; FA 014029, inf. Lucaci Simion, 58. Ibănești-Pădure.
[16] *Obiceiuri la morți*, în *Gazeta Transilvaniei*, 1902, nr. 73, pp. 3—5.
[17] Mg. 1513, I a, inf. Suceava Florentina + grup, Ibănești.
[18] *Obiceiuri la morți*, în *Gazeta Transilvaniei*, 1902, nr. 73. pp. 3—5.
[19] AF-C, caiet 2.

jocuri: „moartea", cu versiunea ei „moartea cu doi draci", „popcii", „baci cu oi" sau „ciobanul cu oile", „bunzarul" sau „bîrzgoiul" şi „bîza"[20].

Cercetările efectuate ulterior de echipa noastră au scos la iveală alte 6 jocuri, astfel că repertoriul jocurilor de priveghi practicate în trecut în satele din Valea Gurghiului se ridică la 22 de piese. E foarte posibil ca în trecut să fi existat şi altele pe care nu le-am putut descoperi nici măcar în amintirea locuitorilor, dispărînd cu mult înainte.

Nu toate jocurile despre care avem cunoştinţă au avut aceeaşi răspîndire în zonă. Potrivit informaţiilor culese de noi, cele mai răspîndite au fost „ursul", „mumuiţele" şi „moartea", care apar în cel mai mare număr de sate. Unele s-au dovedit a fi mai rezistente („babă cu moşneag", „bunzar", „popcii"), altele („de-a plăselele", „de-a matroaşca", „morarul", „vie", „de-a ileul"...) apar cu totul sporadic în actualitate, putînd fi descoperite mai ales în repertoriul pasiv al satelor.

Cercetările noastre au prilejuit totodată constatarea că uneori s-a produs un amestec de repertoriu între jocurile de priveghi şi cele de şezătoare. Astfel „bunzarul", „pasărea măiastră" şi „pasărea scurtă" apar şi în cadrul şezătorilor şi în alte ocazii („la vite"). Este foarte probabil că ele au ajuns aici în urma procesului de disoluţie al manifestărilor tradiţionale legate de priveghi, dar nu este exclusă nici posibilitatea ca, în cadrul aceluiaşi proces repertoriul jocurilor de priveghi să fi fost îmbogăţit cu unele jocuri de şezătoare.

Multe din jocurile de priveghi din satele Văii Gurghiului au fost culese şi din alte regiuni ale ţării: „moara", „de-a plăselele", „de-a matroaşca", „ursul", „caii", „moşul şi baba", „bîza" ş.a., fie ca jocuri de priveghi, fie ca jocuri de şezătoare[21]. Altele, între care amintim „moartea" şi versiunea „moartea cu doi draci", „baci la oi", „mumuiţele" şi „popcii", nu le-am mai întîlnit în bibliografia de specialitate, apărîndu-ne astfel — cel puţin deocamdată — drept creaţii locale. Jocurile acestea sînt printre cele mai interesante, atît din punctul de vedere al conţinutului propriu-zis, cît şi al desfăşurării scenice, uneori de un remarcabil spectaculos. Ultimul dintre ele „popcii" s-a dovedit a fi foarte larg deschis înnoirilor, adaptărilor şi localizărilor, care se evidenţiază îndeosebi în textul său, uneori foarte amplu şi de un comic neobişnuit atunci cînd beneficiază de interpreţi dotaţi. Nu ne oprim aici asupra acestor jocuri întrucît au fost prezentate suficient de amănunţit în articolul menţionat, din „Revista de etnografie şi folclor"[22].

---

[20] V. Dumitru Pop, *Contribuţii la studiul jocurilor de priveghi din zona Văii Gurghiului (Contribuţii...)*, în *Revista de etnografie şi folclor*, tom. 13, 1968, nr. 2, pp. 131—141.

[21] V. S. Fl. Marian, *Inmormîntarea la români*, Bucureşti, 1892, p. 1; H. Stahl, *Nerej, un village archaique*, II, Bucarest, 1939, p. 293; M. Pop, *Măştile de lemn din Birzeşti-Topeşti, Vrancea*, în *Revista de etnografie şi folclor*, III, 1958, nr. 1, p. 7; *Istoria teatrului în România*, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, p. 41 ş.u.; N. Bot, *Şezătoarea în zona Năsăudului*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1965—1967*, Cluj, 1969, p. 341 etc.

[22] V. Dumitru Pop, *Contribuţii*... pp. 135—141.

Dăm, în schimb, o listă a tuturor jocurilor care alcătuiesc repertoriul tradiţional al satelor cercetate de noi, pe baza tuturor informaţiilor ce le deţinem şi cu precizarea localităţilor în care au fost întîlnite:

1. *De-a plăselele, scripci, de-a crița* (Ibănești, Jabeniţa).
2. *De-a matroașca* (Ibănești).
3. *Ursul* (Orşova, Ibăneşti, Caşva, Adrian, Glăjerie, Toaca, Larga).
4. *Moimițele, mumuițele* (Ibănești, Ibănești-Pădure, Larga, Solovăstru, Glăjerie).
5. *Calul, caii, căiuții* (Ibănești, Caşva, Larga, Ibănești-Pădure, Glăjerie, Adrian, Orşova, Solovăstru, Jabeniţa).
6. *Găina scurtă, pasărea scurtă* (Ibănești, Caşva, Toaca, Solovăstru).
7. *Morarul, murari, de-a moraru, de-a moara* (Ibănești, Adrian, Glăjerie, Caşva).
8. *Vie* (Ibănești).
9. *Babă cu moșneag, moș și babă* (Ibănești, Caşva, Solovăstru, Larga, Ibănești-Pădure).
10. *Bunzar, bonzar, bîzgoiul, de-a bîza* (Ibănești, Caşva, Solovăstru, Glăjerie, Larga, Orşova, Toaca, Adrian).
11. *De-a bricile, de-a birăii* (Glăjerie).
12. *De-a ileul, de-a căuăcia* (Glăjerie).
13. *Moartea, moartea cu doi draci* (Orşova, Ibăneşti, Caşva, Toaca, Adrian, Solovăstru, Glăjerie, Larga, Ibănești-Pădure).
14. *Bulan, baclanu, buglan cu oțet, butea cu oțet* (Larga, Glăjerie, Caşva).
15. *Potcovărie* (Larga).
16. *Lopățelele* (Ibănești-Pădure).
17. *Popcii* (Orşova, Ibăneşti, Solovăstru).
18. *Drac, dracii* (Ibănești-Pădure, Adrian).
19. *Baci cu oi, Uăi, turmă cu uăi* (Ibănești, Ibănești-Pădure).
20. *De-a mierța* (Caşva).
21. *Capra* (Jabeniţa).
22. *Pasăre măiastră* (Larga).

DUMITRU POP

CÎNTECUL DE PRIVEGHI

Cîntecul de priveghi este o specie mai puţin cunoscută a cîntecului ceremonial de înmormîntare şi este răspîndit pe valea superioară a Mureşului (Reghin, Gurghiu) cu prelungiri pe versantul răsăritean al Carpaţilor, în Moldova, pînă în jurul Neamţului, iar în nord-vest pînă în valea Bîrgăului. Sporadic, a fost atestat în Hunedoara şi Bihor. Aria aceasta este stabilită cu aproximaţie, pe baza unor cercetări cu caracter de sondaj, exceptînd satele din Valea Gurghiului unde s-au cules nume-

* Vezi N. Bot, *Cîntecul de priveghi în Valea Gurghiului*, în *Cercetări de limbă şi literatură*, III, Oradea, 1970, pp. 261—274.

roase variante. Pentru a stabili definitiv zonele de răspîndire a cîntecului şi implicit a obiceiului de a boci noaptea, cu care acesta pare să aibă legături strînse, sînt necesare încă amănunţite cercetări de teren.

În credinţele populare, priveghiul are o importanţă deosebită şi funcţii complexe. Prin manifestările distractive pe care le cuprinde, el are rostul de a sustrage pe membrii familiei de la durerea cauzată de moarte. În esenţa lui rămîne un rit de despărţire în cadrul riturilor de trecere, considerat ca obligatoriu de bunacuviinţă tradiţională. Sufletul mortului vede şi aude tot ce se petrece în jurul său şi se bucură de prietenia pe care i-o arată oamenii veniţi la priveghi, de obicei cu lumînare, pentru ca cel plecat să aibă lumină în lumea de dincolo[1]. Această funcţie a obiceiului pare a explica şi rostul fundamental pe care îl are cîntecul ceremonial specific, acela de uşurare a marii treceri.

Cercetările asupra înmormîntării menţionează cîntece instrumentale specifice priveghiului pentru Bucovina[2] şi Vrancea[3]. Aceste menţiuni, deşi se referă la cîntece instrumentale, pot fi puse în legătură cu cîntecele vocale de priveghi, acompaniate şi ele, uneori, de fluier.

Cîntecele de priveghi din Valea Gurghiului au fost semnalate la începutul secolului nostru, mai întîi în „Gazeta Transilvaniei"[4], apoi, mai amănunţit, în colecţiile datorate lui E. Nicoară şi V. Netea[5] sau ale lui Béla Bartók[6].

Asemenea celorlalte cîntece ceremoniale de înmormîntare, cîntecul de priveghi se interpretează pe o melodie gravă de către un grup de femei, cărora li se alătură, în cazuri foarte rare, şi bărbaţi. Caracterul solemn, definitoriu pentru cîntecul ceremonial funebru, este pus în evidenţă uneori şi de sobrietatea textelor literare. Funcţional, cîntecul îndeplineşte un rit de uşurare a marii treceri a mortului dintr-o lume în alta. Spre deosebire de celelalte specii ale cîntecului ceremonial de înmormîntare, mai ales de cele din sud-vestul ţării (cîntecul bradului şi al zorilor), cîntecul de priveghi este de dimensiuni mai reduse şi are versificaţie octosilabică, apropiindu-se prin această ultimă caracteristică de cîntecul buhaşului, de cîntecul cel mare, de cîntecul zorilor din Banat şi de unele variante ale cîntecului bradului din sud-vestul Transilvaniei. De asemenea, variantele sale actuale nu au o cristalizare formală atît de pronunţată ca celelalte specii ale genului (ne gîndim în special la cîntecul zorilor şi la cîntecul bradului). Pornind de la această constatare s-ar putea presupune că specia este nouă. În faza actuală a cercetărilor este greu de dat un răspuns categoric cu privire la vechimea sa, deoarece ală-

---

[1] S. Fl. Marian, *Înmormîntarea la români*, 1898, p. 194.

[2] S. Mihăilescu, *Obiceiuri la morţi*, în *Şezătoarea*, I, 1892, nr. 2, p. 39. Inf. este reprodusă şi de S. Fl. Marian, *lucr. cit.*, p. 195.

[3] T. T. Burada, *Datinele poporului român la înmormîntări*, 1882, pp. 18—19.

[4] I. P., *Obiceiuri la morţi în comuna Ibăneşti, comitatul Mureş-Turda*, în *Gazeta Transilvaniei*, LXV, 1902, nr. 73, p. 4.

[5] E. Nicoară, V. Netea, *Murăş, Murăş, apă lină*, Literatură populară din regiunea Mureşului de sus, 1936, p. 199.

[6] *Rumanian Folk Musik*, III, 1967.

turi de unele teme specifice cîntecului funebru arhaic, frecvente şi în alte specii ale genului, în colinde şi în pluguşor, există şi teme noi, unele de cîntec liric sau nuvelistic sau de bocet. Ceea ce îi conferă un pronunţat caracter de individualitate este extrema diversificare tematică. În cadrul fiecărei teme însă, variantele sînt unitare în cel mai înalt grad. Dintre toate cîntecele ceremoniale de înmormîntare, cîntecul de priveghi pare a fi cel mai deschis diverselor împrumuturi, fapt explicabil prin înţelesul larg pe care îl acordă interpretele: în priveghi se pot cînta, alături de cîntece specifice, şi altele aparţinînd unor genuri folclorice diferite, cu o singură condiţie, să aibă tonalitate tristă, de cîntec de jale. Cu toate acestea, în selectarea temelor provenite din alte specii transpar şi alte criterii, nemărturisite de informatori. Amintim printre acestea caracterul povestitor al textelor, fie el cît de vag, sau aluzii la moarte, la trecerea dintr-o lume în alta, în ţară străină.

În afară de înrudirile funcţionale, ca mod de executare, de tonalitate şi, în unele cazuri, tematice cu celelalte cîntece ceremoniale funebre, menţionăm şi altele care se referă la momentul interpretării. În afară de priveghi ca ocazie (timp şi loc) fundamentală, unele cîntece de priveghi se mai cîntă la cimitir, după înmormîntare[7], asemenea cîntecului buhaşului sau al zorilor la groapă, iar în unele locuri, asemenea cîntecului bradului. Alteori, un anume cîntec de priveghi se cîntă cînd scot mortul din casă. Acest ultim caz implică modificări care să marcheze schimbarea funcţiei: „Se cîntă cînd este pe laiţă şi-l scot afară din casă. Se poate cînta şi la priveghi numai s-o modifice [cîntareal. Io o modific. Din cîntare de jale o fac a mortului şi din a mortului o fac de jale, cînd vreau s-o fac"[8]. Aşadar şi interpreţii consideră că acelaşi text, modificat doar melodic, poate avea funcţii diferite: a mortului (glăsîtură) şi de jale (cîntec de priveghi). De altfel, toţi subiecţii anchetaţi au definit cîntecul de priveghi ca fiind un cîntec de jale. Asemenea cîntecului buhaşului, unele variante ale cîntecului de priveghi au numeroase imagini comune cu bocetele. Uneori, în funcţie de localităţi, sau de repertoriul unor informatoare, aceleaşi texte se interpretează atît pe melodie de bocet, cît şi de cîntec ceremonial. Alteori bocetul însuşi poate avea funcţie de cîntec de priveghi; este un fel de bocet interpretat în grup. Cu toate împrumuturile diverse şi cu tot caracterul eterogen, specia este descifrabilă cu precădere din temele specifice. Cîntecul de priveghi este un solemn şi discret monolog pe tema destinului uman, străin de tot ce este lamentaţie necontrolată. Prin această notă dominantă, el se încadrează armonic în tonalitatea generală sobră a cîntecului ceremonial de înmormîntare.

Analiza tematicii şi a structurii cîntecului de priveghi duce la constatarea că specia se împarte în două mari grupe: una cu un pronunţat caracter arhaic, înrudită prin numeroase particularităţi cu vechi specii

---

[7] *Murăş, Murăş, apă lină*, Ibăneşti-Pădure, inf. Floare Dan, 19.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot.

[8] Consideraţiile sînt în legătură cu cîntecul *Strigă moartea la fereastră*, Glăjărie, inf. Carolina Genoveva Hărăşan, 23.XI.1967, cul. N. Bot.

ale cîntecului ceremonial funebru şi cu poezia obiceiurilor agrare, alta care cuprinde cîntece mai noi, deschisă unor influenţe diverse şi înrudită cu verşul, bocetul, cîntecul liric şi nuvelistic. Prin această a doua grupă, cîntecului de priveghi îi este atenuată calitatea de cîntec ceremonial, iar influenţele moderne pe care le înglobează sînt derutante.

1. Din prima categorie face parte cîntecul interpretat la „cina de taină". În ultima seară de priveghi are loc la casa mortului o cină, numită „cina de taină", la care participă bărbaţii. După aceasta, femeile cîntă cîntecul specific în care mortul este strigat la cină:

„Auz mamă uări n-auzî :/
Cum te strigă hăi din casă :/
Să cinez' cu ei la masă :
Ba io-atuncea oi cina-ră :/
Cîn' plugurile-or ara-ră :/
Breazdă neagră-or răsturna-ră :/
Şi grîu roşu-or sămăna-ră :/
Grîu roşu de primăvară :/
Să să coacă pînă-n sară :/
Ba io-atunci şi nici atunci :/
Pîn-o face plopu nuci :/
Şi răchita mere dulci :/". (Mg. 1643 II b, Ibăneşti-Pădure (Dulcea), inf. Floare Dan + grup, 19.X.1967).

Textul cuprinde vechi metafore caracteristice poeziei obiceiurilor. Fără îndoială că invitarea mortului la „cina de taină" are la bază credinţa veche după care, înainte de a părăsi lumea, participă la o masă de despărţire alături de oamenii cei mai apropiaţi sau de toţi participanţii la înmormîntare. Opulenţa acestei mese avea altădată rostul magic de a asigura în lumea de dincolo hrana necesară mortului. Din aceeaşi credinţă a izvorît şi imaginea ofrandelor funebre din cîntecul zorilor şi ea pare a reprezenta unul din straturile cele mai arhaice ale cîntecului ceremonial de înmormîntare. Prin faptul că se leagă de o anumită secvenţă a priveghiului şi prin faptul că nu se poate interpreta oricînd în cursul nopţii, cîntecul se apropie de celelalte cîntece ceremoniale funebre care au momente precise de interpretare.

Pe tema legăturii dintre cele două lumi şi a reîntoarcerii mortului este construit şi cîntecul *Bagă-mă doamne-n pămînt*[9], în care mortul cere să fie aşezat în pămînt dar să i se lase o mînă afară pentru a se putea reîntoarce primăvara. Transpunerea poetică a unor credinţe străvechi este frecventă în poezia obiceiurilor. De altfel, în bocetele din Valea Gurghiului mortul cere să i se facă groapă cu „podmoale" (trepte) spre a putea ieşi vara la soare. O variantă a cîntecului la care ne referim[10]

[9] Mg. 1421 f, Hodac, inf. Maria Pop, Nastasia Pop, 19.XI.1966, cul. T. Mîrza.
[10] Mg. 1645 II k, Caşva, inf. Victoria Marcoş, 24.XI.1967, cul. N. Bot, V. Florea.

cuprinde în final imaginea despărţirii mortului de soare şi ea aminteşte de numeroasele invocaţii către soare din poezia funebră, care sînt, probabil, rămăşiţe ale cultului solar, cristalizate în versuri de o rară frumuseţe şi păstrate tocmai datorită acestui fapt şi după dispariţia credinţei străvechi.

Unele cîntece de priveghi sînt construite pe tema drumului mortului dintr-o lume în alta, ceea ce le apropie de motivele cu aceeaşi temă din cîntecul zorilor sau din cîntecul de petrecut. Spre deosebire de acestea, în cîntecele de priveghi se acordă importanţă doar drumului pînă la groapă, ca punct de pornire în marea călătorie. În unele zone, credinţele populare străvechi atestă obligativitatea ducerii mortului la groapă cu car cu boi sau cu sanie, atît iarna cît şi vara. Izvorît din asemenea credinţe, un cîntec de priveghi se adresează boilor, oferindu-le răsplată dacă duc mortul şi-l aduc înapoi, sau ameninţîndu-î cu „ciumpăvirea" picioarelor, tăierea coarnelor şi înfometarea dacă nu-l aduc[11]. Tema cîntecului şi melodia solemnă pe care se interpretează, sobrietatea şi simplitatea lui, rezultat al şlefuirii îndelungate, îndreptăţesc ipoteza că ne aflăm în faţa unuia din cele mai vechi cîntece de priveghi. După momentul ceremonial la care se referă, n-ar fi exclus ca altădată cîntecul să se fi interpretat pe drum aşa cum se interpretează şi astăzi în alte zone folclorice (Părurenimea Hunedoarei) şi să fi trecut mai tîrziu în priveghi, schimbîndu-şi funcţia.

Alteori drumul mortului în lumea de dincolo este imaginat ca un drum la tîrg: omul s-a pregătit să meargă la tîrgul de vară, de unde se poate reîntoarce, dar tîrgul fiind de toamnă, cine tîrguieşte nu mai vine înapoi.

Alte cîntece de priveghi se referă la mormînt şi par a cuprinde vechi motive de poezie funebră. Într-o variantă din Ibăneşti-Pădure[12], înaintea casei îndoliate „... Multă vorbă se revarsă / Tot cetesc şi povăstăsc / Ţîntirimu-l împărţăsc...". Mortul cere să i se facă şi lui parte. Motivul împărţirii pămîntului, obişnuit în poezia funebră, se găseşte şi în bocetele din zonă.

În satele de pe Valea Gurghiului se întîlneşte frecvent în repertoriul ceremonial de priveghi *Cîntecul cel mare: Strigă moartea la fereastră*[13]. Cea mai completă variantă din cîte se cunosc în zonă, culeasă din Ibă-

---

[11] Mg. 1532 n, Toaca, inf. Ioana Butilcă, Fira Pintea, Elena Butilcă, 14.XI.1967, cul. D. Pop, E. Petruţiu. Prima şi a treia informatoare însoţite de Lucreţia Farcaş şi Lucreţia Butilcă au interpretat cîntecul fără modificări în 20.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot.

[12] Mg. 1438 I e, inf. Rafila Todoran, 21.XI.1966, cul. D. Pop.

[13] Mg. 1643 II c, Ibăneşti-Pădure, inf. Fl. Dan + grup, 19.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot; mg. 1643 II f, Toaca, inf. Ioana Butilcă + grup, 20.XI.1967, cul. V. Florea, V. Bot; FA 014222, Glăjărie, inf. Carolina Genoveva Hărăşan, 23.XI.1967, cul. N. Bot; mg. 1777 I e, Adrian, inf. Mariuţa Pop, 8.XI.1968, cul. V. Florea; FA 07469, Adrian, inf. Maria Mihuţ, 9.XI.1968, cul. V. Florea.

neşti, a fost publicată în 1902[14]. Se pare că ne găsim în faţa unui motiv de mare rezistenţă în cîntecul ceremonial de înmormîntare, deoarece în sud-vestul Transilvaniei şi în Pecineaga (jud. Constanţa) este considerat cîntec al zorilor, probabil datorită faptului că acolo unde are funcţia de *cîntec mare* se interpretează în zorii zilelor cît stă mortul în casă. Variantele cu funcţie de cîntec de priveghi au structură compoziţională asemănătoare cu acelea ale *cîntecului cel mare* şi *cîntecului zorilor*. Ele sînt însă mai reduse ca proporţii, cu excepţia cîntecului publicat în „Gazeta Transilvaniei", în care moartea strigă de cinci ori, în cele mai complete variante culese mai recent moartea strigă de trei ori, iar mortul nu se poate despărţi de soţie, de copii, de părinţi, de fraţi sau de rude, după cum o cere situaţia concretă. În unele variante moartea strigă de două ori sau o singură dată. În afară de reducerea la una, două sau trei strigări, cîntecul se mai deosebeşte de structura cunoscută prin contaminarea cu motive de verş sau de bocet. De altfel, numeroase imagini ale sale au trecut, în diferite zone, în bocete, supunîndu-se contaminărilor specifice.

2. Cîntecele de priveghi de o factură mai nouă sînt împrumutate nu o dată din diverse genuri ale poeziei populare. Împrumuturile au fost posibile, de cele mai multe ori, datorită unor relaţii tematice sau de atmosferă.

Asemenea variantelor *cîntecului cel mare* din sudul Transilvaniei, construite pe motivul cearta dintre cuc şi moarte, unele variante ale cîntecului de priveghi din Gurghiu încep cu imaginea cearta dintre cuc şi privighetoare[15]. Privighetoarea cîntă toată noaptea, cucul îi cere să tacă pînă se face ziuă, cînd va începe el să cînte de despărţire. Cîntecul cucului are de această dată valorile simbolice cunoscute din cîntecul de cătănie. Finalul cîntecului cuprinde o imagine de baladă nuvelistică (Ilincuţa Şandrului).

Bunacuviinţă tradiţională cere ca mortul să fie petrecut. Expresia literară cea mai realizată a acestei credinţe o întîlnim în *cîntecul zorilor*. Tema se întîlneşte şi în *cîntecul de priveghi:* mama îşi invită copiii s-o petreacă pînă sînt holdele verzi, fiindcă după ce se vor secera, n-au s-o mai găsească[16]. Variantele acestei teme, indiferent dacă au funcţia de bocet sau de cîntec de priveghi, sînt străbătute de o discretă presimţire a morţii, atît de caracteristică pentru mentalitatea folclorică.

Uneori, în *cîntecul de priveghi* răzbate ideea trecerii veşnice. Elementele de comparaţie sînt luate din natură: frunza stejarului înmugureşte primăvara, creşte vara, îngălbeneşte şi cade toamna; omul cade

---

[14] I. P., *Obiceiuri la morţi, loc. cit.*

[15] Mg. 1646 I h. Caşva, inf. Victoria Marcoş, Victoria Buga, 24.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot. Două variante publică E. Nicoară şi V. Netea, *lucr. cit.*, pp. 200—201, 214.

[16] Mg. 1218 d, Jabeniţa, inf. Ileana Siciu, 10.XI.1965, cul. N. Bot.

lovit de „bruma morţii“[17]. Alteori, omul, în pragul morţii, caută să se salveze alergînd spre răsărit, pe unde trec care încărcate cu leacuri. Metafora căutării leacului pentru omul bolnav aminteşte colinda de doliu *Mă luai, luai*, atît de răspîndită în Transilvania.

Numeroase sînt variantele cîntecului de priveghi construite pe teme legate de trecerea mortului dintr-o lume în alta, în ţară străină, în locuri necunoscute. În toate localităţile văii cercetate, subiecţii şi-au amintit cu precădere cîntecul *Murăș, Murăș, apă lină*[18]. Cele mai complete variante cuprind două imagini. În prima, Mureşul este invocat să treacă mortul în ţară străină, cu grijă să nu-l înece. După primele cinci versuri, care dezvoltă tema trecerii în ţară străină, urmează altele patru, în paralelism sinonimic, care motivează grija pentru a nu fi înecat mortul. A doua imagine, care lipseşte în unele variante, reia tema trecerii Mureşului, pentru ca apoi patru versuri în paralelism cumulativ să indice modul realizării. În cazuri izolate, textului i se adaugă, în final, un verş pe tema iertării mortului. După informaţiile culese în zonă, cîntecul se interpretează numai la priveghi, cu toate că variantele sale au, în alte zone, funcţie de cîntec liric.

Pe ideea legăturii dintre cele două lumi, prin relatarea unei presupuse discuţii dintre mort şi cei rămaşi în viaţă, este construit cîntecul *Foaie verde trei măsline*, destul de frecvent în zonă. Compoziţia poetică este simplă: moartea este ipotetică; cel pentru care se interpretează cîntecul se teme că va muri şi va fi acoperit cu pămînt pe care va creşte iarbă. La mormînt vor veni rudele şi-l vor întreba dacă a putrezit. Se trece aci de la ipotetic la real: omul a murit, dar nu poate putrezi pentru că îi este urît în pămînt, pămîntul este greu şi-i apasă sufletul, inima, iar în unele variante pietrele îi apasă picioarele. Cîntecul se contamizează cu alte cîntece de priveghi sau cu motive de cîntec propriu-zis şi faptul se explică prin aceiaşi factori care înlesnesc schimbarea de funcţie a unor cîntece lirice sau nuvelistice în cîntece de priveghi. Varianta din Toaca se contaminează cu motivul păsării bătrîne care a crescut mai multe rînduri de pui şi a rămas singură, iar ultimii o roagă să-i crească pînă ajung „la peana de zburat pentru a merge unde creşte un fir de grîu şi curge sînge „pînă-n coama calului“. Ultima imagine este luată din cîntecul de război, datorită, probabil, unei situaţii concrete de

---

[17] Mg. 1643 I b, Ibăneşti-Pădure, inf. Floarea Dan + grup, 19.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot.

[18] Variante: mg. 1646 I b, Caşva, inf. Victoria Marcoş, 24.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot; mg. 1504 z, Caşva, inf. Victoria Marcoş + grup, 15.IV.1967, cul. D. Pop, L. Dubău; mg. 1643 II d, Toaca, inf. Ioana Butilcă + grup, 20.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot; mg. 1230 j, Toaca, inf. Rafila Niculici, Ioana Butilcă, 19.XII.1965, cul. I. Taloş; mg 1173 c, Solovăstru, inf. Rafila Bogdan, 13.XI.1966, cul. I. Taloş, V. Florea; mg. 1219 g, Jabeniţa, inf. Valeria Latiş, 9.XI.1965, cul. N. Bot; mg. 1218 b, Jabeniţa, inf. Livia Crista, Livia Crişan, 10.XI.1965, cul. N. Bot; mg. 1033 k, Ibăneşti, inf. Emilia Dan, 28.IV.1965, cul. V. Medan; mg. 1643 I a, Ibăneşti-Pădure, inf. Floare Dan + grup, 19.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot; Ibăneşti-Pădure, inf. Nastasia Buş, 18.XI.1967, cul. V. Florea, N. Bot; Adrian, inf. Măriuţa Pop, 18.XI.1968, cul. V. Florea.

interpretare sau datorită asemănării de tonalitate între cele două genuri. Varianta din Caşva s-a contaminat cu un cîntec de dor: dorul urmăreşte omul şi în lumea de dincolo.

Unele cîntece de priveghi sînt cîntece lirice de înstrăinare cu funcţie schimbată. În această categorie intră cîntecul întîlnit frecvent în lirica din Cîmpia Transilvaniei: „*P-îngă Mureş, p-îngă tău,* în care cele două lumînări aprinse nu pot fi stinse nici de ploaie, nici de zăpadă, ci doar de inima care plînge şi jeleşte. Printre cîntecele nerituale interpretate în priveghiul din Valea Gurghiului amintim *Cîntecul lui Vălean*, cîntat fără nici o adaptare literară sau muzicală, *Amărîtă turturea,* cîntecul despre ciobanul mort în singurătatea munţilor sau cel despre fata plecată de pe meleagurile natale, plînsă de natură şi de mama sa.

O parte a cîntecelor interpretate în priveghi au o incontestabilă origine cărturărească, clericală. Aşa este, bunăoară, cîntecul despre împăraţii şi craii care îşi fac cetăţi cu ziduri înalte, pentru a se feri de moartea care nu cruţă pe nimeni, sau cîntecul despre copiii care plîng la cruce după mama lor moartă, o lamentaţie asemănătoare cîntecelor religioase de pelerinaj. Se simte în aceste cîntece mentalitatea religioasă răspîndită de mănăstirile existente altădată în zonă. Alte cîntece par a fi creaţii suburbane, dominate de atmosfera caracteristică suvenirilor[19], şi credem că ele reprezintă împrumuturile cele mai noi.

Cercetările asupra cîntecului de priveghi ne dau posibilitatea să schiţăm sumar unele caracteristici: se interpretează în grup, pe melodii anumite, unele motive au fără îndoială o mare vechime, se întîlnesc şi în alte cîntece ceremoniale funebre sau în poezia obiceiurilor agrare; atmosfera este solemnă şi gravă. Spre deosebire însă de celelalte cîntece ceremoniale funebre, cîntecul de priveghi este lipsit de unitate tematică, temele sale par virtual nelimitate şi sînt doar vag înrudite printr-o atmosferă generală de jale. Variantele fiecărei teme sînt însă unitare. De asemenea, cîntecul la care ne referim, cu excepţia celui de la „cina de taină", nu se leagă cu rigurozitate de anume secvenţe ale priveghiului, aşa cum se leagă celelalte cîntece ceremoniale de momente precise de peste zi. Prin relativa libertate a alegerii momentului interpretării, cîntecul de priveghi se apropie de bocet. Explicaţia acestui fapt s-ar putea găsi în natura priveghiului ca parte a obiceiului înmormîntării, care se desfăşoară fără o segmentare precisă în părţi stabilite de tradiţie şi obligatorii. Specia este mai puţin conturată decît celelalte, deschisă diverselor împrumuturi, uneori surprinzătoare pentru poezia obiceiurilor. Dincolo însă de acest caracter compozit, depistabil mai ales în anumite localităţi (Orşova), cîntecul de priveghi din Valea Gurghiului păstrează teme străvechi, realizate în forme de mare frumuseţe, caracteristice poeziei populare arhaice.

NICOLAE BOT

---

[19] „Pe mormînt au semănat / Un fir de iarbă creaţă / Să ştiţi c-am fost şi cu pe lume / Şi n-am avut viaţă...", mg. 1532 d. Caşva, inf. Maria Truţă, 12.IV.1967, cul. D. Pop, E. Petruţiu.

BOCETUL

Mortul este bocit de regulă dimineața, la prînz și la amiază, cînd se trag clopotele și se aprind lumînările, apoi, izolat (Orșova), cînd îl scaldă, cînd îl pun pe laviță, în sicriu, mai intens cînd vin rudele din alt sat, dar și cînd vine preotul, cînd îl scot din casă și din ocol, pe drum, uneori, cu excepția stărilor, la cimitir îmbrățișînd crucea, seara cînd vine lumea la priveghi și în priveghi. Momentele cele mai caracteristice, cînd bocirea este obligatorie, coincid cu trasul clopotelor. Se bocește de regulă lîngă mort, dar cînd regretul este maxim, se poate boci și afară, la vite (Orșova). Bocirea cea mai intensă, aproape cu caracter continuu, se întîlnește la moartea tinerilor și ea exprimă durerea la superlativ. După înhumare, rudele se întorc acasă plîngînd, dar nu mai bocesc[1]. Dacă mortul a fost tînăr necăsătorit, fetele și feciorii se întorc cîntînd cîntece de jale, iar acasă, după pomană, joacă și strigă ca la nuntă (Orșova).

Bocirea mortului este o atribuție a femeilor înrudite și, rar, a prietenelor sale. În bocetele lor, femeile pomenesc și pe morții anteriori Femeile străine nu se bocesc: „care n-are treabă nu glăsăște" (Ibănești-Pădure, Dulcea). Cînd se glăsește în grup, două, trei sau patru femei stau lîngă sicriu ținîndu-se de braț. Rudele, cărora le pare rău după mort, se așează cu capul pe sicriu.

Informatoarele cred că bocetul are rol de catharsis, ușurează durerea, că prin bocete se cinstește mortul și se manifestă părerea de rău după el. A „glăsî" pe cineva este o mare pomană. Nici un mort nu este dus la groapă fără a fi bocit[2]. Cei care n-au pe nimeni sînt „glăsîți de pomană", sau femeile care îndeplinesc datina sînt răsplătite sub o formă ușoară: li se dau haine, desagi, poate bani. Altfel, în zonă nu este cunoscut bocitul profesionalizat. Bocetele se execută mai mult sau mai puțin intens, după puterea interpretelor. „Glăsîtul" trebuie să fie frumos, asistența judecă interpretările nereușite. Nu „să glăsăsc" mai multe „glăsituri" concomitent (Ibănești-Pădure, Dulcea).

Fetele învață bocetele pe la vîrsta de 15—16 ani, poate și mai repede, participînd la înmormîntări și ascultînd cum le interpretează femeile pricepute. Se pare că învățarea bocetelor nu constituie o preocu-

---

[1] Am întîlnit totuși în Toaca bocirea la mormînt închis. Elena Butilcă și soacra sa, Ioana Butilcă, își boceau de 7 ani fiica, respectiv nepoata, îngropată în grădină, sub un păr. Situația pare a fi una de excepție în zonă.

[2] Mărturisirile Anei Suciu l. Ilisie (42 a), din Jabeniță, sînt situații de excepție, care se referă la o atitudine personală. După ce ne-a spus mai multe cîntece de priveghi și chiar o „glăsîtură" de priveghi (FA 07605), ceea ce denotă că știe textele, a afirmat: „Doamne ferește să am mort în familie, io nu mă glăsăsc că mni-rușine. A mnei mort fără glăsît să duc. Și de-oi muri io nu mă las să mă glăsască" (cf. FA 07604). În Toaca, bătrînii morți sînt „glăsîți" din obligație. Tot aici nu să „glăsăște" cînd se acoperă sicriul cu capacul.

pare specială, fiecare ştie să bocească dacă situaţia o cere. De obicei le învaţă de la mamele sau de la surorile lor, de la femei mai în vîrstă, de la bunice[3]. Uneori, chiar şi bocitoarele pricepute îmbogăţesc repertoriul ascultînd cum bocesc femeile din alte sate. Cele mai bune interprete îmbogăţesc repertoriul de bocete prin creaţii proprii pe care le adaugă motivelor tradiţionale[4].

Bocetele sînt clasificate de subiecţii chestionaţi după momentele de care se leagă, criteriul referindu-se însă la un număr relativ mic de teme, după gradul de rudenie şi după vîrstă. Există astfel de bocete anume cînd vine preotul, cînd îl scoate din casă şi din ocol, la cimitir etc., apoi bocete după mamă, tată, frate, soră, soţie, soţ, cumnat, cumnată, mătuşă, soacră, cuscră, naşă, vecină; în sfîrşit, după copil, după tînăr, după bătrîn sau chiar bocete după cineva care moare primăvara. De fapt cele trei criterii de clasificare sistematizează întreg repertoriul, însă gruparea bocetelor nu se face rigid, aproape fiecărui motiv putîndu-i-se adapta situaţiile menţionate.

Deşi marea majoritate a variantelor de bocete au fost culese în timpul unor interpretări, pe care C. Brăiloiu le numea în mod fericit „ca la mort", se poate totuşi constata marea putere de impresionare a bocetului. La Toaca, în timpul unei înregistrări cu asistenţă numeroasă, Ioana Butilcă a interpretat unele bocete ca pentru unul din bărbaţii prezenţi, un anume Gheorghe. În momentul cînd ajungea cu interpretarea la o imagine cheie: trecerea presupusului mort în lumea de dincolo şi întîmpinarea lui de către morţii anteriori, rude ale interpretei, cărora li se trimit veşti despre cei rămaşi în viaţă, femeile şi copiii începeau să plîngă. Întreaga asistenţă a plîns ascultînd-o „glăsînd" pe Elena Butilcă, nora sa. Bocetele ei se refereau la nişte situaţii concrete, durerea unor pierderi personale le însufleţea atît de mult, încît transpunea întreaga asistenţă într-o autentică şi sinceră trăire[5]. De altfel, numeroase bocete interpretate „ca la mort" se refereau la anume morţi, apropiaţi interpretelor, şi acest fapt a fost în măsură să răscolească dureri şi regrete ce

---

[3] „Pe la mort am auzit-o, cînd m-am ridicat fată mare şi-am învăţat şi io" (mg. 1033 k).

[3] Mg. 1230 d, e, f: „io l-am potrivit")Ioana Butiulcă — Toaca); mg. 1173 a, b. (Rafila Bogdan — Solovăstru); mg. 1710 e, d, inf. Floarea Moldovan — Jabeniţa, create la înmormîntarea soţului său, în 6 februarie 1964; mg. 1033 j, inf. Emilia Dan, Ibăneşti-Sat: „io l-am făcut cînd o murit tata"; mg. 1509 g, inf. Carolina Cioc, Ibăneşti-Pădure etc.

[5] Cf. mg. 1645 I d, 1644 I e., 1644 II b, g, h. Interpretînd bocetul „Cumnate, dragă cumnate" (mg. 1644 II b) Elena Butilcă plînge. În bocet pomeneşte pe mama sa moartă de 6 luni, pe fiica sa Anuţa, moartă de 7 ani, pe cînd avea vîrsta de 9 ani. Fiica este îngropată în grădină sub un păr şi de 7 ani o bocesc atît mama cît şi bunica, de obicei cînd este numai una acasă, pentru a o menaja pe cealaltă. Atît la interpretare, cît şi la audierea benzii plînge întreaga asistenţă, inclusiv doi copii gemeni ai informatoarei, în vîrstă de 4 ani şi jumătate. Informatoarea s-a oprit din interpretare pentru că i-au plîns copiii; altfel lăsa impresia că ar fi putut continua într-un fel de bocet lung, în care imagini-motive caracteristice speciei se succedau într-un sistem de asociere atît de specific bocetului la capul mortului.

puteau fi considerate vindecate[6]. Alteori, interpretarea bocetelor impresionează prin asociere cu posibile situaţii viitoare. Victoria Marcoş avea mama bolnavă pe moarte, din care cauză trăia bocetul pînă la lacrimi (Mg. 1645 II b, j). În mod special, situaţiile la care ne-am referit, dar, alături de ele, majoritatea interpretărilor sînt în măsură să demonstreze că bocetul are o mare vitalitate în zonă. Aproape de fiecare dată interpretarea creează o autentică trăire şi simţire, transpunînd interpreta şi asistenţa într-o atmosferă gravă, de durere abia stăpînită sau manifestată deschis, specifică înmormîntării. Constatarea nu este atentuată de prezenţa parodiilor, acestea nereferindu-se la obiceiul de a boci, ca unul transmis de tradiţie, ci la situaţii de excepţie: la anume morţi care prin viaţa lor nu merită regret sau la interprete nepricepute, la urmaşi cu năravuri ce contravin normelor de conduită ale colectivităţii. Parodia a avut rostul de a ironiza, poate chiar de a ridiculiza situaţii care nu sînt în concordanţă cu normele actului ritual, un act marcat de rigori multiple[7]. Parodiile nu par a trăi la înmormîntare, ci în împrejurări variate în care se vorbeşte despre înmormîntare sau despre persoane care nu se pot adapta la aceasta. Străduania lor de a fi în concordanţă cu datina duce la efecte contrare, ilariante.

În cadrul marii vitalităţi a genului se întîlnesc numeroase adaptări ale aceloraşi motive tradiţionale la diverse situaţii concrete. Astfel, o interpretă, după ce execută bocetul la „mătuşă" (cf. mg. 1646 I f), face precizarea: „dacă zice de mamă sau de tată tot aşa zice, numai le potriveşte"; sau despre bocetul *Mamă dragă, mamă dragă* spune că poate deveni, la nevoie, *Tată dragă, tată dragă* (cf. mg. 1643 I i). Cu aceeaşi libertate procedează interpretele şi cînd este vorba de îmbinarea motivelor[8]. De altfel, situaţia pare a fi generală în toate zonele în care specia cunoaşte mare amploare; motivele tradiţionale pot fi potrivite unor momente şi împrejurări diferite. Rar au fost culese şi bocete în care improvizaţia este de proporţii mai mari, părţile create ad-hoc referindu-se la condiţiile morţii în cazul dat, la situaţia de excepţie a mortului bocit, una care a impresionat puternic bocitoarele. Dar şi în aceste cazuri, cu

---

[6] Cf. mg. 1412 I a, b (la o nepoată în vîrstă de şapte luni, moartă cu o săptămînă în urmă); mg 1350 c (la fiica moartă în urmă cu nouă ani, de la care a rămas „o coptilă mnică"); mg. 1173 b (bocetul a fost interpretat în urmă cu patru ani, la moartea Veselinei Şofrănichii din Solovăstru); mg. 1033 m (după fratele informatoarei). Vezi şi toate cotele de la nota 5.

[7] Parodiile de bocet sînt numite „glăsituri de rîs". Ele par a fi legate de situaţii precise. Pentru parodii a se vedea mg. 1646 I i, Caşva; 1532 h, Orşova; 1532 f, Orşova.

[8] Cf. mg. 1645 II i. La începutul interpretării pentru înregistrare spun că bocetul e scurt, pentru ca să-i adauge apoi, ad-hoc, motive suplimentare (poate pentru a ieşi bine înregistrarea).

toată noutatea faptelor, descrierea lor urmează o schemă statornicită prin tradiţie[9].

Bocetele din zona Gurghiului se constituie dintr-o seamă de motive-imagini ce par limitate ca număr şi a căror frecvenţă variază în repertoriul general în funcţie de o seamă de factori ce ţin de legile interne ale genului, asociindu-se unele cu altele mai ales pe baza puterii lor de comunicare a durerii maxime, dar, probabil, că şi pe baza preferinţelor si dispoziţiilor de moment ale interpretelor. Că bocetul este viu şi implică o trăire autentică, determinată de gradul de rudenie a interpretelor cu mortul, dar şi de sensibilitatea fiecăreia, o spun variantele care motivează bocirea şi în care se insistă asupra sincerităţii durerii cauzate de moarte: ochii n-ar lăcrima dacă n-ar plînge inima, „Da' inima-ncepe-a plînge / Cu ochii nu pot învinge"; inima îndurerată la pierderea soţiei se micşorează cît o mărgea şi se rupe (cf. FA 07579), sau „Nu te cînt să-mi steie bine / Făr' plînje inima-n mine" (cf. mg. 1777 II b), sau „Nu te plîng di la jenuţă / Că te plîng din inimuţă / Că ne-ai fos' ca şi-o măicuţă"(cf. mg. 1505 h). Atari bocete sînt dominate de lirism şi se apropie mult de cîntecul liric de jale din nordul Transilvaniei.

O seamă de imagini din bocete sînt descrieri ale unor vechi rituri funebre şi ele par a face parte din stratul cel mai arhaic al genului, pe de o parte tocmai pentru că au crescut din rit, iar pe de altă parte pentru că descriu ritul, descripţia unor vechi practici sau credinţe fiind o particularitate a artei celei mai arhaice. În această categorie intră imaginile în care copiii îşi invită tatăl mort la masă, pentru ca abia apoi să se despartă, iar masa aceasta (pomana) este una a comuniunii cu mortul şi a despărţirii de el totodată (mg. 1646 I c); imaginea păsării care călăuzeşte mortul în lumea de dincolo şi care ne duce cu gîndul la rostul de călăuză pe care îl are, în mentalitatea populară, găina de pomană la înmormîntări, sau la călăuzele animale din cele mai vechi variante ale cîntecului zorilor (mg. 1645 II g); imaginea crescută din practica, frecventă altădată, de a face bolnavului scaldă cu flori pentru a opri moartea, o practică al cărei secret îl deţine, în transpunere lirică, bocitoarea (Mg. 1644 II c); iniţierea în viaţa de dincolo unde novicele este purtat de mînă de cei plecaţi mai de mult. Această ultimă imagine are o frecvenţă deosebit de mare. Alte imagini par a face aluzie la străvechi rituri, astăzi dispărute: mama moartă este invitată să lase urme prin ocol, urme din care să crească un păr; la culegerea perelor, celor vii le va trece de dorul

---

9 Mg. 1645 I d, Toaca, inf. Maria Feier. Informatoarea îşi boceşte nepotul, care a murit la gura tunelului din Lunca Bradului, căzînd din tren în timp ce venea acasă de la lucru. Subiectul părţii improvizate se referă la locul morţii, la vestirea ei prin telegramă, la aducerea mortului acasă (a se vedea şi FA 06813 în care improvizaţia dă textului un vag aer de verş).

ei (Mg. 1646 I c); ascunderea mortului cînd vine preotul, pentru a nu fi dus la mormînt, imagine ce pare a trimite la vechi practici, legate de o luptă rituală pentru cadavru, cu scop apotropaic, semnalate de etnologi pentru culturile arhaice sau pentru cele rămase într-un stadiu puţin evoluat (Mg. 1777 II g, 1778 h, 1645 I j, 1644 II h, 1544 i, FA 06819). Vechi este, de asemenea, motivul nunţii mortului nelumit, şi el crescut din credinţe şi din practici rituale cunoscute în numeroase arii etnoculturale (Mg. 1412 I a), după cum vechi sînt imaginile crescute din credinţe legate de reîntoarcerea morţilor, care au constituit altă dată şi mai constituie şi astăzi, pentru mentalităţile arhaice, o preocupare de prim ordin. Morţii sînt aşteptaţi mai ales primăvara, cînd se încălzeşte şi înverzeşte natura, dar şi toamna, la culesul viilor; sînt aşteptaţi acasă la mîncare, cu pat de odihnă, cu lumînare; sînt rugaţi să-şi trimită cămaşa la spălat. Pentru ei comunicarea între lumi este realizabilă. Se desprinde din asemenea bocete o vagă imagine a lumii de dincolo, o lume asemănătoare cu a noastră, dar tristă şi rece.

Dintre toate imaginile care intră în structura bocetelor din zonă, acea a reîntoarcerii mortului are frecvenţa cea mai mare[10]. Ea este urmată, ca frecvenţă, de imaginea drumurilor pe care le parcurge sufletul mortului spre lumea de dincolo, apoi de descrierea soartei celor rămaşi în viaţă, o soartă de oameni înstrăinaţi. În concepţia populară legătura dintre cele două lumi este posibilă şi ea se realizează cu fiecare plecare a unui mort. De aceea, numeroase variante de bocet cuprind imagini ale veştilor care se transmit în lumea de dincolo; fiecare mort devine astfel un mesager în sens unic. Această imagine creează bocitoarelor posibilitatea de a se referi nu numai la mortul prezent, ci şi la morţii anteriori, realizînd astfel, pe de o parte o integrare a novicelui în neamul celor de dincolo, iar pe de altă parte un fel de pomenire a tuturor morţilor, dar mai ales a celor puternic regretaţi. Nu o dată imaginile veştilor îmbracă forme poetice elevate, străbătute de un lirism duios, expresie a unui echilibru sufletesc tonifiant, izvorît dintr-o superioară înţelegere a destinului.

O altă categorie de imagini, cu frecvenţă destul de mare se referă la golul, comparat cu pustiul, care rămîne după mort, la regretul în formă superlativă. De altfel, regretul este, se pare, o formă de apărare împotriva morţilor, o îmbunare a lor: cu cît regretul este mai mare, cu atît mai împăcat pleacă pribeagul, cu atît va fi mai liniştit în lumea de dincolo.

Imaginea în care este blestemat bradul, pentru că a crescut cu destinaţia de a fi transformat în sicriu, aminteşte tematic de cîntecul fagu-

---

[10] Dacă nu dăm o statistică a imaginilor este pentru că ea n-ar reflecta întrutotul realitatea frecvenţei lor, deoarece, neavînd o tipologie a bocetului, nu s-a realizat decît sporadic şi întîmplător epuizarea repertoriului.

lui din care se confecţionează sicriul, cîntec atestat în unele localităţi din Gorj, dar numai tematic, pentru că stilistic şi compoziţional se deosebesc: cîntecul fagului are structura cîntecului ceremonial al bradului, copacul îşi acceptă destinul ritual funebru, pe cînd imaginea din Gurghiu, la care ne-am referit, începe cu blestemul şi continuă cu motivarea lui, într-un paralelism cumulativ atît de caracteristic liricii transilvănene. Există imagini despre moarte, care vine primăvara; ea umblă prin grădină, unde rupe din rădăcină şi muşcă pomi sau flori; ea este blestemată pentru felul în care alege. Alte variante cuprind un evantai diversificat de imagini despre calităţile mortului, izvorîte probabil din aceeaşi grijă pentru îmbunarea lui, dar motivate şi psihologic; despre împăcarea mortului cu toate persoanele pe care le părăseşte.

O seamă de imagini trimit, prin tematica lor, cu gîndul la cîntecele ceremoniale funebre: bucură-te mănăstire, împărţirea pămîntului, cearta cuc-privighetoare, casa mortului (sicriu, groapă), ruga la soare să ţină ziua mare şi la clopotari să anunţe, prin trasul clopotelor, rudele. Faptul se explică prin aceea că ambele specii au strînse relaţii cu obiceiurile de înmormîntare şi au izvorît din grija îndelungată faţă de marea trecere a mortului. Relaţii mai pronunţate se remarcă între bocet şi cîntecul de priveghi, şi este firesc, de vreme ce în zonă există această specie a cîntecului ceremonial, una mai deschisă decît altele împrumuturilor[11]. Alteori bocetele sînt străbătute de un vag aer de verş sau de cîntec de priveghi, de factură mai nouă, cu tematică religioasă, rezultat al influenţei mănăstirilor din zonă sau chiar a celor de pe versantul răsăritean al Carpaţilor[12]. Prin lirismul discret şi elevat al celor mai multe variante, bocetul se apropie de cîntecul propriu-zis, cele două specii înrudindu-se (mg. 1412 I e, 1438 II i, FA 06808). De altfel, cîntecul liric a penetrat şi cîntecul de priveghi din zonă[13].

Unele variante de bocete par a unifica lumea reală cu lumea de dincolo, legîndu-le printr-o puternică relaţie afectivă. Altele se structurează pe două planuri, într-un paralelism sinonimic, reprezentînd cele două lumi în care destinul fiicei rămase şi al mamei plecate este identic: mama este „mîncată" de pămînt, fiica bocitoare, de urît şi de supărare (mg. 1508 i).

---

[11] Dintre cîntecele de priveghi, au mai frecvent şi funcţia de bocet *Foaie verde trei măsline* şi *Strigă moartea la fereastră* (mg. 1656, respectiv FA 07469).

[12] Bocetele de factură mai nouă se îndepărtează simţitor de cele tradiţionale datorită influenţei textelor bisericeşti şi văditei stîngăcii în versificaţie: „Fost-am şi io floricică / Tînără, crudă şi mnică / Tăt încet, încet creştem / Şi abde mă mugurem..." (mg. 1503 a, Orşova, 10.IV.1967, inf. Maria Mititeanu, 74 a.).

[13] Mg. 1532 c, Orşova: „Foaie verde foi de nuc / Mai am astăzi şi mă duc"; mg. 1532 d, Orşova: „De ce moarte ai murit / De trăsnet cînd o trăznit" (Cîntec de priveghi interpretat la un băiat care a murit de trăsnet).

După numărul imaginilor care le compun, bocetele din Valea Gurghiului, ca de altfel întreg repertoriul de bocete, se pot clasifica în variante formate dintr-o *singură imagine*, mai apropiate de cîntecul liric nord-transilvănean, dar rezultate probabil, din interpretarea „ca la mort", simulată, în care interpretele manifestă o tendință de reducere a textelor, și variante formate din *mai multe imagini*. În cadrul acestei categorii imaginile se leagă prin juxtapunere sau prin versuri apelative. Din punctul de vedere al compoziției, ca și din acela al funcțiilor arhaice ale bocetului, versurile apelative, de legătură, sînt la fel de importante ca și imaginile tradiționale pe care le leagă. Ele par a fi o invocare, o strigare a mortului, rămasă ca o relicvă din străvechile obiceiuri funebre, în care strigarea era o realitate a ritului nu numai a cîntecului. Aceste versuri apelative au și funcția de a structura bocetele în părți inegale ca număr de versuri, contribuind la un specific de organizare strofică a textelor (ex. mg. 1506 a).

Principalele procedee compoziționale întîlnite în bocetele din Valea Gurghiului sînt repetiția sinonimică sau paralelismul și repetiția cumulativă, atît de specifice liricii populare arhaice, de dimensiuni reduse. Este încă o dovadă a strînselor relații ce există între bocet și lirica populară, relații care nu se reduc însă numai la procedeele compoziționale și la imagini sau teme, ci vizează chiar înrudiri de funcție. În unele variante de bocet (mg. 1506 a) finalul se aseamănă cu acela al colindelor sau al baladelor: „Mătușă dragă și scumpă / De mine să șii cîntată / Și de Dumnezău iertată". Este ca urarea inclusă în text de la sfîrșitul unor colinde sau ca închinarea către ascultător din finalul baladelor.

În Valea Gurghiului bocetul este o specie viguroasă a poeziei populare, iar bocirea, un fenomen viu și obligatoriu la orice înmormîntare. Poetic și muzical, genul cunoaște variante deosebit de realizate, datorate unor interprete de real talent.

NICOLAE BOT

REPERTORIUL DE ÎNMORMÎNTARE
(Caracteristici muzicale) [1]

I. *BOCETUL (GLĂSÎTURA)*

Materialul sonor al bocetului (glăsîturii) este redus, înscriindu-se, ca ambitus, în cadrul unei cvinte sau, prin amplificare, a unei sexte mici. Elementele melodice care structurează materialul aparţin unor sisteme arhaice: prepentatonice şi pentatonice — anhemitonice sau hemitonice — diatonice şi, în mai mică măsură, cromatice.

Structura sonoră a celor mai multe bocete derivă din tritonul *La-Sol-Mi* (afirmat de planul sonor *La-Sol-La* în începuturile rîndurilor melodice) cu amplificări treptate, superior *(Si-La-Sol-Mi, do-Si-La-Sol-Mi)* şi cu eventuala umplere a intervalului gol prin pienul *fa*.

Cu unele variante, structura apare ca una ce interferează organic un tricord ori tetracord major pe *Sol* şi un triton sau tetracord pe *mi*, structură afirmată de bipolaritatea *Sol-mi* (în cezuri şi finală) cu scara:

Ex. 1

Cu totul izolat[2], în materialul cercetat, am identificat şi următoarele scări rezultate din:

— juxtapunerea a două tricorduri majore a căror bază este în relaţie de 2—1, respectiv, 1—VII, structură integrată unui tetracord lidic,

---

[1] În conturarea acestor contribuţii sîntem datori să menţionăm lucrările semnate de: Constantin Brăiloiu *(Despre bocetul de la Drăguş (Jud. Făgăraş)*, în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, X, nr. 1—4, Bucureşti, 1932, pp. 280—359; *„Ale mortului" din Gorj*, în *Muzică şi poezie*, Bucureşti, 1936; *Bocete din Oaş*, Bucureşti, 1938, Emilia Comişel, *Folclor muzical*, Bucureşti, 1967 (cap. III, *Folclorul obiceiurilor, 2. Repertoriul funebru*, pp. 231—245) şi Traian Mîrza (v. Traian Mîrza şi Ileana Szenik, *Curs de folclor muzical, partea a II-a, Genuri şi repertorii*, vol. I, Cluj, Conservatorul de muzică „G. Dima", 1969, Cap. 5, *Repertoriul înmormîntării*, pp. 106—135). Exemplele muzicale au fost transcrise de L. Dubău.

[2] Faptul că aceste producţii apar cu totul izolat nu trebuie să ne facă să credem că ar fi excepţii în repertoriul funebru din Valea Gurghiului. Se pare că prioritatea, sub aspect cantitativ, o au producţiile cu scara 1. O cercetare selectivă credem că ar veni să confirme o oarecare preferinţă şi pentru scările 2, 3, 4, 5; după fişele de Mg. ne dăm seama că aceste producţii, cu asemenea caracteristici muzicale, aparţin femeilor mai în vîrstă!

Ex. 2. (Mg. 1643 I h)

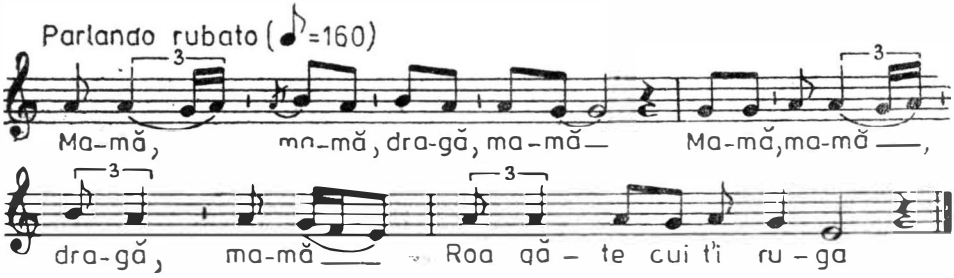

Ex. 3.

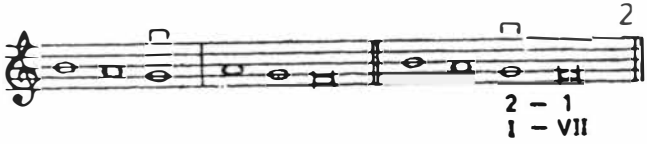

Ex. 4 (Mg. 1173 a)

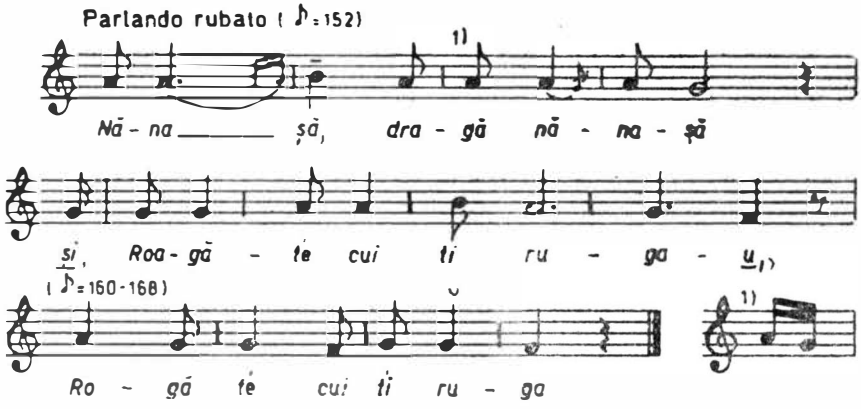

— sau, prin amplificarea tricordului major superior, un pentacord lidic bazat pe bipolaritatea unui tetracord și tricord major în aceiași relație de 2—1, respectiv, 1—VII:

Ex. 5.

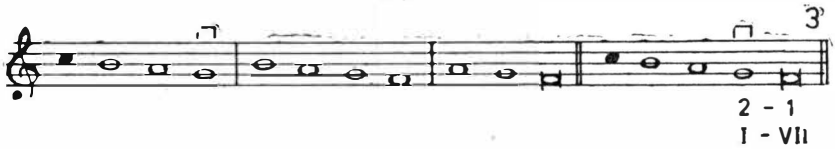

Ex. 6. (Mg. 1170 d)

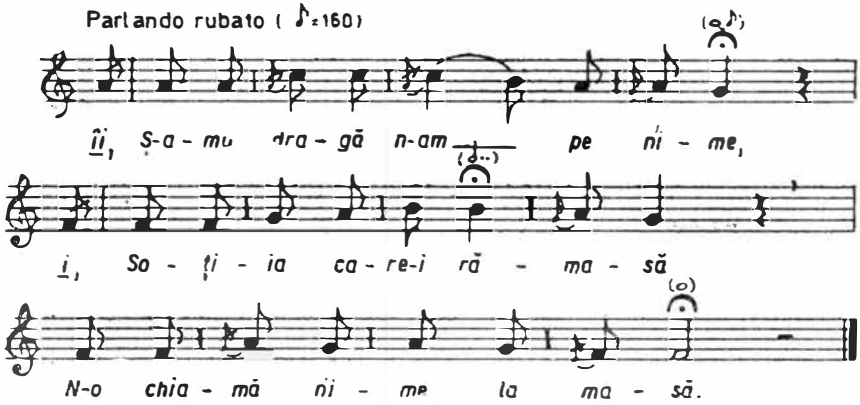

— oscilația lui *Sol* (sub aspect intonațional) duce, uneori, la un moment de incertitudine a fixării finalei, respectiv, o indiferentă a acesteia (*fa* sau *mi*). Este vorba de scara cromatizată a tetracordului lidic:

Ex. 7.

și cea în care elementele se dispun distanțial-simetric:

Ex. 8.

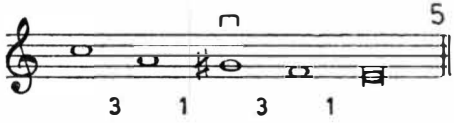

Ex. 9. (Mg. 1412 I a)

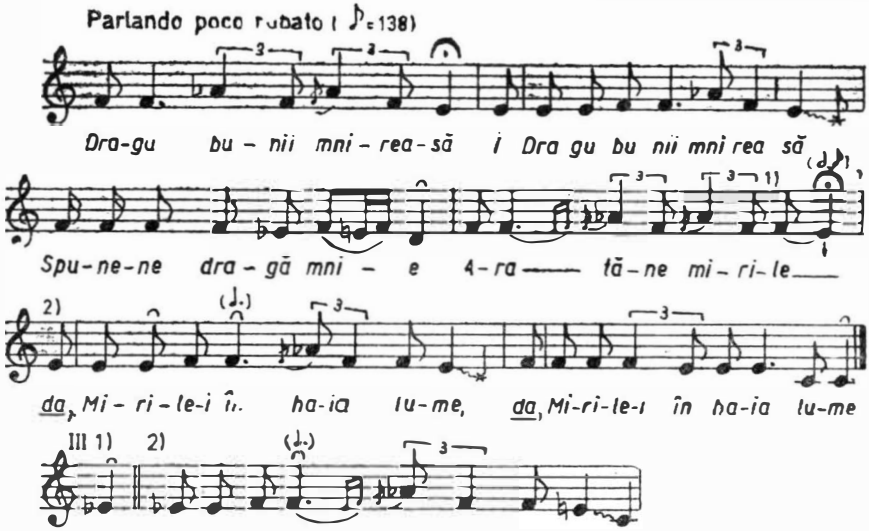

Melodia bocetelor este de aspect silabic, ușor ornamentată pe timpii alungiți, cu elemente intonaționale tipice: un recitativ melodizat ce se stabilește, în mare parte, pe tricordul *Sol-La-Si* și, de regulă, în ultimul rînd melodic, pe bicordul *Sol-La*, cu cădere cadențială pe *mi;* un profil general descendent.

Forma arhitectonică. Elementele melodice, în interpretare, se grupează celular, dînd naștere unor formule tricordice sau tritonice a căror dimensiune (asociate textului poetic) acoperă rîndurile melodice, organizînd materialul poetic-muzical în așa-zisele „strofe melodice".

În funcție de materialul sonor — mai bogat sau mai redus — celulele și formulele melodice se înrudesc sau se particularizează și dau, în structura arhitectonică, strofe de tip primar, de tip binar sau forme de trecere între cele două tipuri.

Strofa se stabilește, în majoritatea cazurilor, la trei rînduri melodice, înrudite celular; primele două rînduri repetîndu-se aproape identic (A și Av), iar ultimul rînd Ak sau B), de încheiere, aduce un material relativ nou, marcat de cadența finală și profilul general descendent al melodiei. Cezura principală, marcată printr-o pauză de respirație, se așează după rîndul A, proporționînd strofa în A // Av Ak sau A // Av B. Rîndurile Av și Ak (B) sînt legate consecvent printr-o formulă melodică melismatică.

Apar și strofe melodice de două pînă la patru-cinci rînduri; uneori pot începe cu rîndul al doilea (Mg. 1508 h, 1532 o, 1644 II f, g, 1938 l).

Textul poetic popular, aci, ca de altfel în toate producțiile românești versificate, nu cunoaște organizarea strofică. Melodia constituie pentru

textul poetic singurul tipar ce îngăduie o integrare elastică, strofică, a acestuia. Spunem elastică, pentru faptul că, față de strofa de tipul A // Av Ak sau A / / Av B, în care tiparul poetic, de regulă, ia forma: : v : v, mai rar, v : v : (Mg. 1033 m) sau v v v (Mg. 1170 d), în strofa alcătuită din patru rînduri, respectiv, A , A // Av Ak sau A Av / / Av B, tiparul poetic ia forma v : v : v (Mg. 1532 f) sau : v : : v : (Mg. I f, II e), iar în cea alcătuită din cinci rînduri melodice, A / Av / / Av A secv. Ak, tiparul poetic ia forma v v v v v (Mg. 1505 h), ; v : : v : v (Mg. 1532 k, l; 1632 i), v : v : v (Mg. 1439 c) sau : v : v : v : (Mg. 1505 d). Ne referim numai la prima strofă a acestor producții.

Prin momentele cadențiale marcate de cezurile interioare și cadența finală, elementele melodice structurează celular materialul sonor, definind, totodată, și tiparul tono-modal; bocetele a căror scară cuprinde „incipitul tricordal III" (Brăiloiu) pycnonul *Sol-La-Si,* afirmă caracteristici modale majore clădite pe *Sol* (sunet pe care se fixează și cezurile interioare ale rîndurilor melodice), opunînd, pentru a încheia, caracteristici modale uneori eliptice (tritonul *La-Sol-Mi)* sau, în majoritate, minore, clădite pe *mi* (cadențe eolice, frigice).

Cu acest aspect, bocetele din Gurghiu se integrează unei structuri comune și altor zone (bocetul din sudul Transilvaniei, Muntenia subcarpatică, unele colinde de structură tetracordală și bipolară în relația *Sol-mi).*

Un rol important în realizarea tiparului arhitectonic al bocetului îl are sistemul de cadențare afirmat de cezurile interioare și cadența finală. În bocetele cu scara 1 și 5, cezura principală se așează, față de finală, în relația 3 — 1, respectiv, 1 — VI, iar cele cu scara 2, 3 și 4, în relație de 2 — 1, respectiv, 1 — VII. Prin aceste două aspecte ale sistemului de cadențare, bocetul se înrudește și cu alte producții muzicale din zonă. (v. *Cîntecul ritual funebru 1, Cîntecul de cunună,* la seceriș, *Colindul, Cîntecul propriu-zis).*

Versul bocetului este de structură tetrapodică (pirică) în dublă formă; acatalectică și catalectică. Rîndul melodic acoperă întotdeauna tiparul metric al versului de 8 silabe astfel că forma catalectică va cunoaște, în cîntare, o întregire a schemei metrice realizată prin:

— adăugirea unei vocale (*î, u, ă*), în cazul în care silaba ultimului picior metric al versului sfîrșește cu o consoană (exemple: luat*î,* brad*î,* 'nalt*î;* scăpat*u,* cinăm*u;* făcut*ă,* avut*ă,* poruncit*ă);*

— în cazul în care ultima silabă a versului se termină cu o semivocală, aceasta devine vocală plină cu greutatea unei silabe (exemple: dul*ci,* me*ri,* stinul*ui,* străinul*ui);*

— cînd versul de 7 silabe se termină cu o vocală, completarea (silabei a 8-a) se face prin adăugirea unei alte vocale *(u)* cu greutate de silabă (ex.: ruga-*u* — Mg. 1773 a) sau a unei silabe (ruga-*re),* mai rar, cu alte silabe, cum ar fi *mă, măi* (Mg. 1508 bb, 1664 II a, 1544 i) întîlnite cu predilecție în cîntecele propriu-zise.

Prezenţa particolelor monosilabice la începutul versului este condiţionată de metrică şi accent:

Măi Ioane, popa vine (Mg. 1554 i)

Dar, te-om face-on măr gutui (Mg. 1554 i)

sau, *Că* frumoasă floare-ţ vine (Mg. 1516 a)

Da' nu vine să-nflorească (Mg. 1516 a)

Da' nu vine la-nfloritǎ (Mg. 1644 II e).

Întregirea catalecticului poate să lipsească, ultima silabă intonîndu-se melismatic (cel mai frecvent în cadrul formulei melismatice de la sfîrşitul rîndului II) sau pe un singur sunet (de obicei la sfîrşitul primului şi ultimului rînd melodic), cu o durată arbitrară.

Alături de silabele de completare, un alt element care intervine numai în momentul interpretării este *anacruza*. Ea apare frecvent la începutul oricărui rînd melodic, intonată fiind ca o anticipaţie a sunetului de bază.

De la simple consoane surde *(m, n,)* vocale *(ă, e, u, î)* la silabe şoptite *(ai, ăi, hai, hăi, că, şi, îi, da, de)* sau grupe de silabe *(ai că, ai da)*, anacruzele pot să apară sporadic sau constant. Uneori, intonarea lor poate fi realizată melismatic (Mg. 1644 II g) pe un grup de două sunete. În multe cazuri, ele au greutatea unei silabe din seria metrică a versului, fără însă a o modifica.

Mai rar, apare la sfîrşitul rîndului al doilea sau la sfîrşitul strofei o *interjecţie*, exclamaţie ce foloseşte în intonaţie elementele melodice comune:

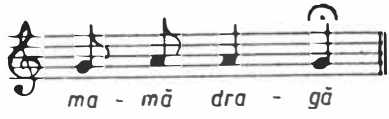

sau,

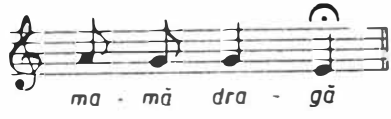

Ritmul, ca şi *melodia*, sînt silabice. Ca mişcare, ritmul se apropie de cel al unei vorbiri liniştite. Structurat de vers şi picioarele sale metrice, ritmul grupează perechile de silabe în celule ritmice, cel mai frecvent, pirice şi derivatele sale (troheu, iamb,) care, pe întinderea unui rînd melodic dau naştere unor combinaţii ce deseori devin stabile, adevărate tipare. Pentru primele două rînduri, respectiv şi 3, 4 (în strofele cu mai multe rînduri), cele mai frecvente combinaţii ritmice se stabilesc în seriile:

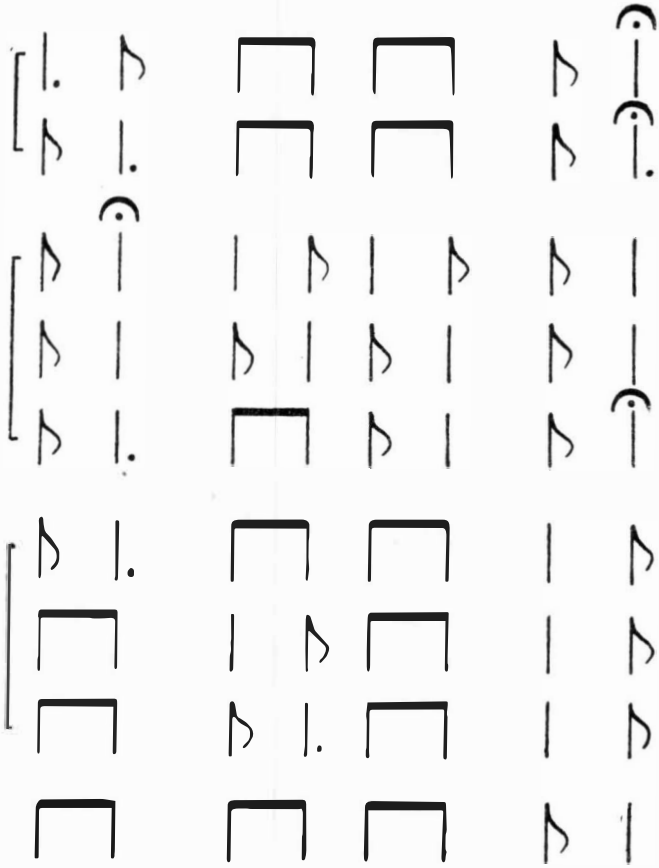

Ultimul rînd, sub aspect ritmic, este unitar pentru toate bocetele, cunoscînd un singur tipar:

pentru versurile acatalectice:

iar pentru versurile catalectice:

Prin unitatea sa, credem că, tiparul ritmic al ultimului rînd melodic jalonează dimensiunea temporală a strofei.

★

Bocetul, acea „revărsare melodică a părerii de rău“ (Brăiloiu), constituie în sine un moment emoţional afectiv a cărui expresivitate depăşeşte orice integrare în schematism. Surprinderea unor elemente ce acţionează ca „tipare“ în cadrul producţiilor cercetate au menirea să grupeze, să ordoneze momentele cele mai puternice ale trăirii sufleteşti duse pînă la dezechilibru psihic. Opunerea, prin contrast, a acestor tipare restabileşte starea sufletească de echilibru în atari împrejurări tragice.

Tiparul realizat prin îmbinarea sincretică a elementelor (melodie, text-metru, ritm) este deseori spart, stabilitatea relativă a componentelor lui dovedind dese evadări din schematism sub acelaşi imperiu al durerii psihice.

Precumpănirea tiparului melodic (strofa melodică) asupra celorlalte elemente este evidentă. Melodia grupează textul poetic (strofa poetică), metrul versului, respectiv, ritmul urmînd paşii melodici. Unele evadări din schematism dovedesc elasticitatea tiparului melodic ale cărui componente morfologice se reduc la stadiul celular, elementar. Celula ritmico-melodică este uşor adaptabilă situaţiilor create de asocierea cu textul poetic:

— în primele rînduri

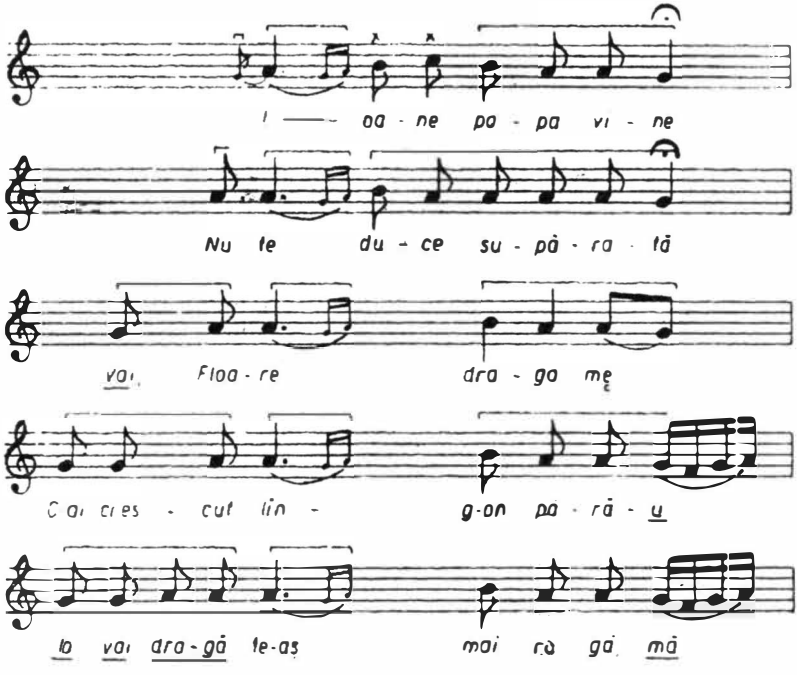

— în ultimul rînd — acatalectic

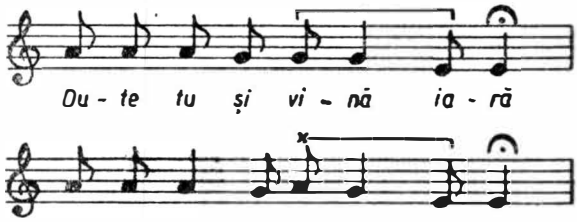

— catalectic

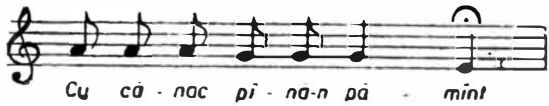

Celulele bisilabice derivate din piric și structurate de piciorul metric se acoperă frecvent cu sunete de aceeași înălțime (ca la copii). O supradimensionare a tiparului versului intervenită în oralitatea interpretării este asimilată fără dificultate datorită elementului recitativ, rectoton, care dă posibilitatea organizării textului sub accentul metric. De aci, strofa primește un caracter elastic, influențînd pe plan arhitectonic forma — de la strofa de tip primar prin ipostaze intermediare — spre tipul binar.

II. *CÎNTECELE RITUALE FUNEBRE*

Ceremonialul funebru, aci, ca și în alte locuri, este marcat de momente rituale încetățenite potrivit obiceiului.

Singurul moment care capătă o mare amploare prin participarea unei însemnate părți din colectivitatea satului, precum și prin bogăția producțiilor (cîntece rituale, teatru popular, alte jocuri de societate) este *priveghiul*.

În comparație cu partea de sud-vest a țării (Alba, Hunedoara, Oltenia subcarpatică, Banat), care cunoaște o relativă varietate de cîntece rituale funebre (*Al zorilor*, *Al bradului*, *De petrecut* și altele) zona Gurghiu prezintă un singur cîntec ritual, practicat în timpul priveghiului — *cîntecul de priveghi* sau *cîntarea la mort*.

De remarcat faptul că deși în vecinătate cu Năsăudul, unde se cunoaște un cîntec „al buhașului"[3] ce amintește tematic de „Cîntecul bra-

[3] Nicolae Bot, *Buhașul. Obicei și cîntec ceremonial de înmormîntare din ținutul Năsăudului*, în *Folclor literar*, Timișoara, 2, 1968, pp. 193—220 și Ileana Szenik, *Melodiile ritualului de înmormîntare din ținutul Năsăudului. Constatări generale*, în *Lucrări de muzicologie*, Cluj, 5, 1979, pp. 93—111.

dului" din sud-vestul Transilvaniei, zona Gurghiului nu cunoaşte nici unul dintre aceste cîntece; aici e răspîndit în schimb *Cîntecul de priveghi.*

Caracterul ritual al acestui cîntec este evidenţiat de însăşi denumirea locală, de momentul execuţiei (timp în care bocetele nu se aud) şi de execuţia de către femei ce nu sînt rudenii apropiate mortului. Dacă în terminologia locală bocetul este actul de „a glăsî" mortul sau acela de „a te cînta" după mort, Cintecul de priveghi este o „cîntare" la mort.

Funcţia cea mai evidentă a Cîntecului de priveghi este o expresie a atitudinii localnicilor faţă de evenimentul morţii, apropiată în multe privinţe de alte obiceiuri de priveghi, dar încărcată şi de acel sentiment de solidaritate colectivă manifestat în atîtea şi atîtea ocazii.

Privegherea mortului, ca act obligatoriu în ritualul funebru, durează un timp mai îndelungat decît alte momente ritualice legate de înmormîntare. Acoperirea acestui „timp" angajează o participare complexă a comunităţii la actul ritual, cu producţii specifice, pe vîrste şi sex (copii, tineri, bărbaţi, femei). Pe lîngă producţiile rituale (legate de prilej), la priveghi sînt asimilate şi unele activităţi neritualice. Similar, în rîndul producţiilor cîntate pătrund, astfel, şi alte „cîntări" nerituale sau, prin asocierea textelor de ritual cu alte melodii, acestea căpătînd o nouă funcţie, se ritualizează. Aci asemenea producţii, de origine şi factură mai nouă, sînt creaţii cărturăreşti semiculte răspîndite de către cantorii bisericeşti sau de către intelectualii satului, prin şcoală. Unele din aceste producţii cu adînci filiaţii în fondul comun muzical al zonei sînt înrudite mai ales cu cîntecul propriu-zis.

Se aud aici (la priveghi) cîntece felurite, din cele care-i erau mai dragi mortului pe cînd era în viaţă, cîntece pătrunse mai recent în repertoriul satului, ceea ce explică caracterul lor eterogen din punct de vedere muzical.

Cu tot caracterul său eterogen, cîntecul de priveghi, faţă de alte momente ritualice cum ar fi jocurile de priveghi, care au aici, ca şi în celelalte ţinuturi ale ţării, semnificaţia unui protest împotriva morţii, de o voită evadare din problematică, departe de a fi un act de jelanie, aduce momentul ancorării în eveniment, simbolizînd ultima petrecere a celui mort, de către cei vii.

Distingem, astfel, din punct de vedere muzical, următoarele aspecte ale cîntecului de priveghi:

1. — Cîntecul ritual cu elemente intonaţionale comune bocetului. Faţă de recitativul melodic al bocetului, aceste producţii au însă structură de cîntec, strofa stabilindu-se la patru rînduri (v. bocetul — forma strofică A A // Av Ak) în forma de A Av // A secv. Ak (A B // Av Bk). Un asemenea cîntec am întîlnit numai în Orşova *(Plouaţi nori şi picuraţi* — Mg. 1532 m, 1505 f, sau pe textele *Vine moartea, nu să-mbie* — Mg. 1532 g, *De ce, moarte, ai venit?* — Mg. 1532 d).

Ex. 19 (Mg. 1532 m)

Parlando (♪=132)

Io ț-am cîn - tat cîn - ta - rea,

Dom - nu-ț ier - te gre - șa - la,

Căci nu ieș - te om pe lu - me,

Să nu gre - șas că le ni - me.

2. — Cîntece care adoptă melodia versului sud-transilvănean grupînd aci textele: *Bate moartea la fereastră* sau *Strigă moartea la fereastră, Umblă moartea prin grădină, Din 'naintea 'cestei case.*

Ex. 20 (Mg. 1218 d)

(♩=56)

Hai co - pii mă pe - tre - ceți,

1) Hai co - pii mă pe - tre - ceți

2) Pî - nă cînd mă mai vi - deț,

3) Pî - nă cînd mă mai vi - deț

II 1) 2) 3)

Prezența acestor producții este atestată în zonă și în culegerile anterioare, în care constatăm o mai mare stabilitate a elementelor formale[4]. Producțiile cercetate de noi, sub aspect formal, cunosc o variabilitate a strofei care, ca întindere, poate să cuprindă de la două pînă la patru rînduri melodice (v. Mg. 1643 II f, 1434 c, 1351 — strofa a II-a). Majoritatea cîntecelor din această categorie se stabilesc la strofa alcătuită din trei rînduri melodice (v. și Mg. 1515 i, 1621 I a, 1643 b, II b, II c).

Ex. 21 (Mg. 1643 II c).

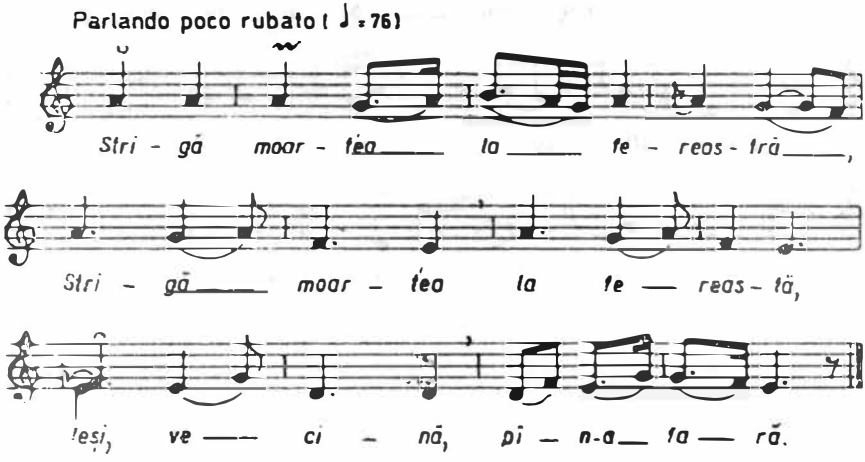

3. — Într-un singur caz, textului poetic „*Hăi, hăi, hăi, bouți mnei*", i se asociază o melodie ce amintește pe cea a colindei „*Mă luai, luai*" din centrul și nordul Transilvaniei sau a *Cîntecului de cunună* (la seceră) din zonă (Mg. 1532 n).

4. — În cîntecul de priveghi mai găsim melodii de origine cultă de tipul romanței (Mg. 1421 f, 1505 e, 1515 e, 1532 a, b, 1438 I b, 1644 I c), melodică apuseană (Mg. 1544 h, 1505 c — *Sub steagul tău Marie* — vaporul Titanic), melodică semicultă (*Împărații și cu craii*, Mg. 1438 d).

5. — În sfîrșit, cîntecul de priveghi a mai asimilat unele producții din *lirica de înstrăinare*, necaz, durere care prezintă similitudini tematice cu durerea sufletească în fața morții. Au pătruns, astfel, în cadrul ritualului texte ca *Murăș, Murăș, apă lină* sau *Rău mă tem c-oi muri mîne*. Cu totul izolat am mai identificat cîntece a căror melodică se integrează stilului modern al cîntecului propriu-zis din Muntenia subcarpatică. (*Mai am astăzi și mă duc* — Mg. 1532 c).

---

[4] v. Béla Bartók, *Rumanian Folk Music, Volume II, Vocal Melodies*, Edited by Benjamin Suchoff with a foreword by Victor Bator, The Hague, Martinus Nijhoff, 1967, piesele de la grupa G δ 4, nr. 660 a (Orșova) și 660 e (Hodac).

Ex. 22

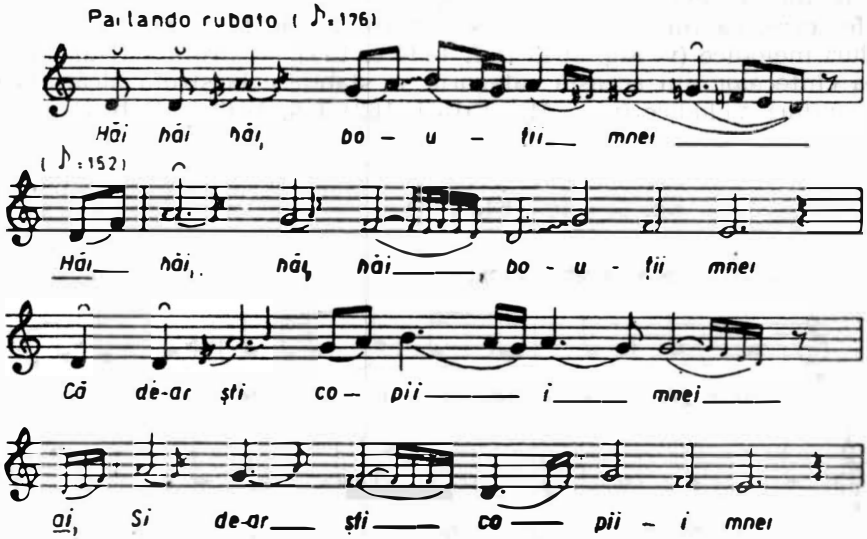

Ex. 23 (Mg. 1421 f)

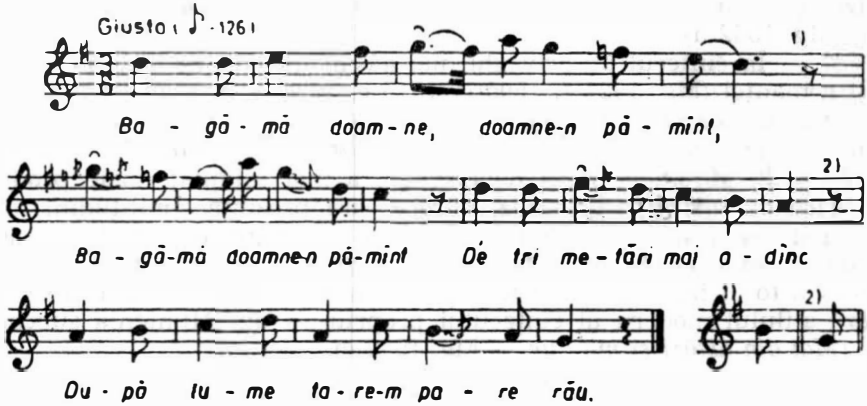

Ex. 24 (Mg. 1438 I d)

(♩ = 69)

Im - pă — ra — ți și cu cra - ii

Fac — și tă - ți - le cu a - ii

Și le fac — cu zi — duri nal — te

Și cu u - șii — fe - re - ca - te

Cu lan - țuri — de și a le - ga — te.

Ex. 25 (Mg. 1173 c)

Parlando (♩ = 54)

ai, Mu — răș, Mu - răș o — pă — li — nă,

ai, Tră — ci — mă-n ța - ră — strá - i - nă

ai, Și — să-mi fa - ceți ai, de ho — di — nă,

ai, Și — să-mi fa - ceți n, de — ho - di — nă..

Ex. 26 (Mg. 1218 c)

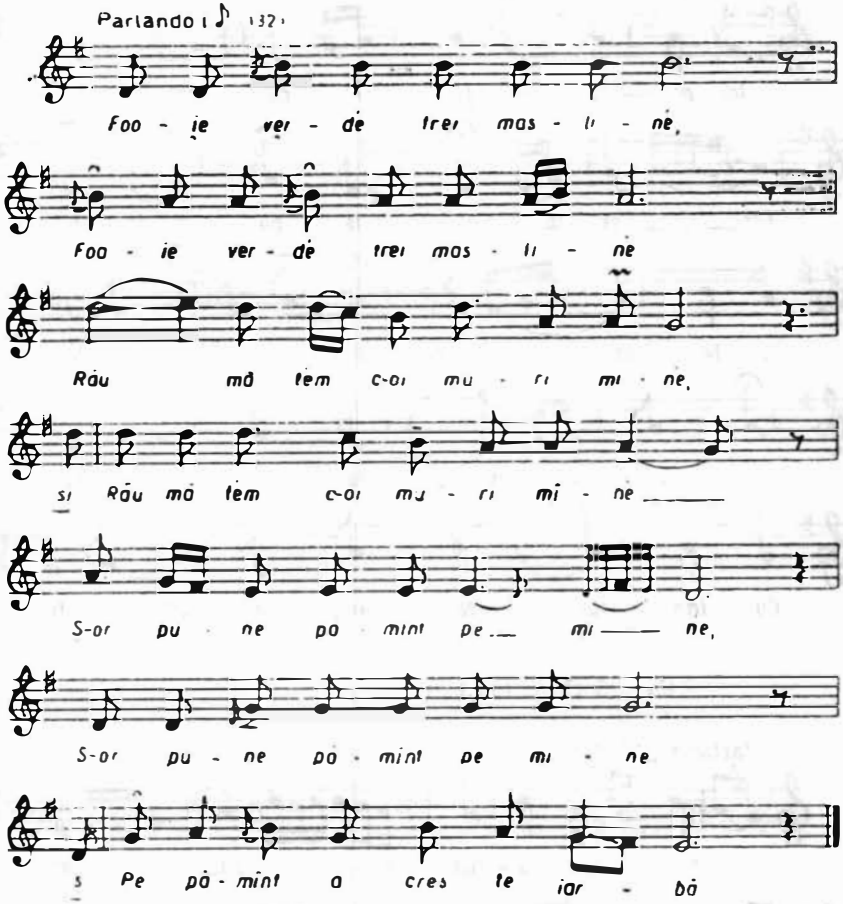

Prin aspectul său eterogen, Cîntecul de priveghi este marcat și el de evidente tendințe de evadare din marea problematică a morții.

Se poate presupune că înainte, cînd cîntecele de factură mai nouă nu pătrunseseră încă în mediile sătești, melodica Cîntecului de priveghi să fi fost alta, în orice caz de sursă folclorică.

GHEORGHE PETRESCU

THE FOLKLORE OF GURGHIU VALLEY (II)

(Summary)

The body of folk customs discussed in this paper pertain to those crisis in life through wich all person pass. These customs are in connection with the familial life and have a special importance în the frame of the spiritual life of the villages in the Gurghiu Valley.

Wedding ceremonies and those wich follow death are folkloric events with a large typology, relevant trom the scientific point of view.

Researches performed by the *Section of ethnography and folklore* show a changing process. These changings are typical to all ethnographical zones and they are expressed trough a disappearence of some ritual gests or acts. It is a changing of the ritual function into a spectacular one.

Birth. The folk customs contained numerous rites, beliefs and instructions which formerly affected the behaviour of the community. The author (Dumitru Pop) shows that the number of customs in connection with birth have been more numerous but they dissapeared partialy or even completely in other villages. The customs which survived are largely spread all over. The author does not list the rites and customs completely, he mentions the most important and significant. The *tree of the baptism* is the most important custom.

Gheorghe Petrescu analyses 166 songs and plays for children; 45 melodies are collected from all villages of the zone.

Wedding customs (Dumitru Pop and Ion Cuceu). The richness of literal and muzical productions is mentioned. The important stages of the ritual process are detalied described, beginning with courtship, asking in marriage and preparation for marriage, proper ceremony, gifts, etc. The authors follow all ritual elements, their order and function. All ritual acts and gests are disscused. The significance of the wedding ritual poetry is analysed. Also, the differentiations between the villages researched in zone are mentioned.

In *wedding songs*, Dumitru Pop disscuses the text of these folksongs. Having in view that these songs are preserved in the memory of the old people, the author shows that the wedding ritual songs were performed also in the first decade of our century. The motifs of the old songs have passed in „strigăturí" (humorous or satirical verse, shouted during a folk dance). The changings have taken place gradually, and they reflect the changings of the thinking pattens of the people. „Strigăturile" represent the richest part of the marriage folklore in the Gurghiu Valley. The motifs of the texts have an arrangement well established and their order has a special meaning in the context of whole ceremony. Every motif has its time and significance in the development

of the ritual process. The text is in close relation with the sequences or rites. The analysis of the motifs, above mentioned, reveals the function of these „strigături" and their meaning.

Ion Cuceu writes about the „*wedding poem*" („oraţie de nuntă") and establishes a few cathegories of this special poem: a/ for invitation; b/ of „colăcărie" (colac = a knotshaped sweet bread; in the ritual process there is a special moment when this „colac" is brought; there is a poem in connection with this stage of the ceremony); c, of forgiving, and others. The author analyses more detalied the cathegory of „colăcărie", underlining the connection between the text and the ritual substratum. The analysis of the different variants shows an unity of the whole zone from the structural and thematical point of view.

In the catalogue of *burial songs* (musical characteristics), Gheorghe Petrescu makes an analysis of the „lament" („bocet") and of the song performed in the watching nights between death and burial („cîntec de priveghi"), when relatives, neighbours and friends of the deceased come and watch his body.

In *burial customs*, Nicolae Bot presents the main stages of the ritual process: a/ the period before death, signs which announce death and customs in connection with these period; b/ after death: the establishment of death, preparation of the corpse, washing, preparation of the coffin, of the cross, of the place in the cemetery, the funeral lunch, beliefs in connection with separation of the soul from body, from relatives, the last way, the funeral tree (comparison with the tree of baptism and marriage), burial of unmarried joung people, the burial of the suicides; c/ after burial: mourning, alms, the care of graves, beliefs in connection with coming back of the dead persons.

Dumitru Pop describes the different *plays* performed during the nights when the body is watched (between death and burial): participants, the meaning of the vigil, the state of mind of these nights, etc. The set of conditions of these vigil plays are described. It is about the special context related to the age of deceased. Twenty two plays collected from the researched zone are listed. For every play, it is mentioned the village where it has been recorded.

In *vigil song* („cîntec de priveghi") and *lament* („bocet") Nicolae Bot presents the poetical aspects of these funeral songs. The vigil songs are devided into two groups: a/ they of wich thema is an archaic one, and b which have a new thema, very often it is borrowed from other folkloric creations.

The lamentation and the texts of these sequences of the funeral ceremony are analysed. It is underlined the meaning, the poetical images and other connection with the rites and the belief system.

NOTE – PATRIMONIU

DOUĂ TOPOARE DE CUPRU DE LA PĂSĂRENI

VALERIU LAZĂR

La sfîrşitul anului 1976, Muzeul judeţean Mureş şi-a îmbogăţit patrimoniul cu două topoare de cupru, descoperite la Păsăreni (jud. Mureş). Ambele piese provin din acelaşi punct topografic numit de localnici „Comori", punct cunoscut mai de multă vreme în literatura de specialitate cu descoperiri arheologice[1].

Cele două topoare pe care le publicăm au braţele dispuse „în cruce". *Primul topor* (pl. LV/1) a fost descoperit în 1968, cu prilejul unor lucrări agricole şi a fost donat muzeului de un localnic, Gombos Árpád, astăzi strungar la întreprinderea „Electromureş" din Tîrgu Mureş. Piesa are, în starea actuală, o lungime totală de 0,22 m şi o greutate de 1,100 gr. Iniţial ambele braţe au fost întregi, cu tăişurile ascuţite; unul dintre ele a fost, cum se constată, încă din vechime fragmentat. Gaura de înmănuşare a toporului, de formă ovală, are diametrul de 3,1 cm. Ea este prevăzută în partea de jos cu un manşon bine profilat, cu marginile îngroşate. Pe faţa superioară a toporului marginea găurii de înmănuşare este uşor reliefată. Interiorul tubului de înmănuşare prezintă încreţituri, care provin, probabil, din timpul procesului de turnare. Feţele laterale din zona găurii de înmănuşare au uşoare ciocănituri, mărunte şi dese, care au fost aplicate probabil în timpul prelucrării obiectului pentru a-i da un aspect mai estetic.

---

[1] Locul de hotar, situat în nord-estul localităţii, numit de localnici „Gîtul Bojului", un mamelon împădurit, este segmentat de fapt de pîrîul Văii Mari în două zone: „Comori mari" şi „Comori mici". Descoperirile provin din prima zonă, o terasă, cu o pantă uşoară spre pîrîul Văii Mari, dintr-un sol lutos-nisipos (cercetare şi informaţie A. Zrinyi, căruia îi mulţumesc). Aici, în această zonă, literatura arheologică menţionează o aşezare Coţofeni (ceramică, greutăţi de plasă, o figurină de lut ars în formă de ciocan, fragmente de topoare din piatră etc.; o parte din materiale în Muzeul de istorie din Aiud), precum şi trei celturi de bronz şi un ac de bronz de la sfîrşitul epocii bronzului (două în muzeul din Aiud; cf. K. Herepey, *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 64; G. Téglás, *OTÉ*, XII, 1887, p. 193; M. Roska, Közl, I, 1941, p. 50, pct. 21; idem, *ErdRep*, p. 31, pct. 3). Pentru celturi — informaţie Vl. Zirra.

În spaţiul limitrof localităţii mai sînt menţionate descoperiri. Între Păsăreni şi Murgeni 50—60 vîrfuri de săgeţi din bronz, probabil dintr-un mormînt scitic, precum şi un vas de lut şi un fragment de craniu (o parte din inventar în acelaşi muzeu, cf. G. Téglás, *OTÉ*, XII, 1887, p. 193; I. Martian, *Rep.*, 407; M. Roska, *ESA*, XII, 1938, p. 168), iar între Păsăreni şi Gălăţeni — fragmente ceramice lucrate la roată din perioada prefeudală (mz. Aiud; cf. K. Horedt, *SCIV*, II, 1951, p. 201).

✖ LOCUL DESCOPERIRII

În partea concavă, de o parte și de alta a găurii de înmănușare, toporul are cîte trei „mărci" alveolare imprimate, dispuse în semicerc.

Piesa are suprafața exterioară acoperită în mare parte de o patină verzuie-deschis, suprapusă pe alocuri de o crustă zgrunțuroasă de culoare închisă, care acoperă, cum se constată în unele porțiuni decojite, culoarea roșie pronunțată a metalului.

Al doilea topor (pl. LV/2), de același tip, dar mai zvelt, a fost descoperit în 1971, tot de un localnic, tehnicianul Makkai Ștefan. Deși întreagă, piesa a fost fragmentată. probabil în vechime, în două, în zona găurii de înmănușare. Toporul are o lungime totală de 26,5 cm și greutatea de 1.840 gr. Amîndouă tăișurile îi sînt ascuțite. Gaura de înmănușare, ovală, are diametrul de 4,5 cm. Ca și în cazul primei piese, ea are în partea de jos un manșon bine profilat, cu marginile îngroșate. Pe fața superioară marginea găurii de înmănușare este mai puțin reliefată. În jurul găurii de înmănușare, ca și pe brațul superior, se observă aceleași ciocănituri ușoare, neregulate și dese din vechime. La extremitatea brațului superior descoperitorul a încercat, din curiozitate, realizarea unei găuri de înmănușare, probabil pentru a cunoaște compoziția și duritatea metalului.

În unele porțiuni, în care descoperitorul nu a intervenit, piesa își mai păstrează patina de culoare verzuie și mici resturi de concrețiuni zgrunțuroase. Restul piesei „curățate" are culoarea roșie, specifică cuprului.

* * *

Cele două topoare cu brațe „în cruce" *(kreuzschneidige Äxte)*, descoperite întîmplător la Păsăreni, au profilul longitudinal ușor arcuit. Lungimea brațelor lor este aproape egală în raport cu gaura de înmănușare. Tehnologia metalului utilizat — arama — a fost turnarea și apoi fini-

sarea prin ciocănirea lor subsecventă în unele porţiuni (feţele laterale din zona găurii de înmănuşare).[2]

Topoarele de cupru cu braţele „în cruce" de la Păsăreni au o largă răspîndire în Europa sud-estică, ele fiind cunoscute în estul Cîmpiei Tisei, în Transilvania, Moldova şi R.S.S. Ucraina. În sud aria lor de răspîndire include estul Serbiei şi vestul Bulgariei, în vest Moravia şi nord-estul Boemiei[3].

În ţara noastră, îndeosebi în spaţiul intracarpatic, densitatea descoperirilor acestui tip de topor este mare[4]. Mai rare sînt descoperirile din afara arcului carpatic; ele sînt considerate tot de origine transilvăneană, ajunse în locul descoperirii pe calea schimburilor economice intertribale[5].

Apariţia şi evoluţia lor este încă controversată datorită unor insuficiente şi certe observaţii stratigrafice. Din aceleaşi motive este şi mai anevoios de stabilit atribuirea acestor topoare unei culturi sau faze culturale.

Topoarele de cupru cu braţe „în cruce" de la Păsăreni ar aparţine, în accepţia clasificării curente, tipului evoluat Jászladány[6], ele încadrîndu-se în spaţiul intracarpatic în cultura Bodrogkeresztúr[7], într-o fază tîrzie a acestei culturi[8]. Chiar dacă atribuirea şi încadrarea lor în spaţiul intracarpatic o acceptăm corectă nu sînt încă lămurite unele probleme cu privire la aceste topoare de cupru. Dacă acceptăm geneza şi evoluţia lor în general în perioada eneolitică cum se explică prezenţa frecventă a acestora şi în perioada de tranziţie spre epoca bronzului?

O observaţie atentă demonstrează că topoarele cu braţe „în cruce" se descoperă frecvent în mediul culturii Coţofeni sau în apropierea unor aşezări a acesteia, e adevărat nu în condiţii stratigrafice clare (Lopadea Veche[9], jud. Alba; Stupini[10], jud. Bistriţa-Năsăud; Şincai[11], Păsăreni[12], jud. Mureş etc.). Unele piese, şi nu puţine, sînt descoperite în aşezări în-

---

[2] Contrar unei opinii mai vechi, potrivit căreia topoarele de cupru ar fi fost lucrate prin procedeul „a cire perdu" sau numai prin ciocănirea la cald, I. Nestor, a arătat (*SRIR*, I, 1954, p. 47) că acest tip de topoare au fost confecţionate prin turnarea în valve.

[3] Al. Vulpe, *SCIV*, 15. 1964, 4, p. 458. Asupra originii, tipologiei şi ariei de răspîndire a se vedea excelenta lucrare a aceluiaşi, *Äxte und Beile in Rumänien, I*, „Prähistorische Bronzefunde", Abteilung IX, 2. Band, München.

[4] A. Florescu, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 597 menţionează „aproape" 400 exemplare (*apud* M. Roska, *Közl*, II, 1942, 1, p. 27 şi D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, pp. 25—37). Numărul lor este, neîndoielnic, mai mare.

[5] A. Florescu, *op. cit.*, p. 598. Autorul explică aceste schimburi prin lipsa „cu desăvîrşire" a aramei în regiunea de la răsărit de Carpaţi.

[6] În tipologia acestor categorii de piese evoluţia ar consta prin confecţionarea braţelor uşor arcuite şi prezenţa manşonului din jurul găurii de înmănuşare pe faţa inferioară, cf. A. Florescu, *op. cit.*, p. 598.

[7] A. Vulpe, *op. cit.*, pp. 460—461.

[8] D. Berciu, *Contribuţii* . . ., p. 124.

[9] Valeriu Lazăr, *SCIV*, 25, 1974, 1, pp. 120—123.

[10] Şt. Dănilă, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 497.

[11] M. Roska, *ErdRep*, p. 178, nr. 202 (p. 179, fig. 215).

[12] Valeriu Lazăr, articolul de faţă.

chise Coţofeni (Stupini, Şincai, Păsăreni). Frecventa lor descoperire în acest mediu cultural demonstrează că triburile culturii Coţofeni au preluat, utilizat şi, probabil, au generalizat utilizarea acestui bun cultural[13].

Constatarea poate fi justificată, în plus, de faptul că, locul de geneză a acestui tip de obiect este considerat a fi Transilvania[14], care deţinea atunci, în perioada de tranziţie spre epoca bronzului, după regiunea Caucazului[15], cel mai însemnat loc în prelucrarea aramei.

În lumina acestei realităţi evidente, definirea, cum am mai arătat[16], a acestor topoare în spaţiul Transilvaniei (unde se nasc şi au o largă răspîndire) ca topoare de tip Jászladány nu se justifică, cercetarea viitoare trebuind, credem, să găsească o denumire tipologică corespunzătoare realităţilor cultural-istorice de aici.

---

[13] D. Berciu, *Apulum*, I, p. 66, idem, *Zorile istoriei . . .*, p. 135, pl. IX; M. Roska, *Közl*, II, 1942, 1, p. 73; Z. Székely, *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 207; I. Andriţoiu, *Sargeţia*, 8, 1971, pp. 39—43.

[14] D. Berciu, *op. cit.*, M. Roska, *op. cit.*; Z. Székely, *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 331.

[15] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in nordost Ungarn*, 1968, pp. 48—49, nota 317. Pentru apariţia metalelor (inclusiv a cuprului) vezi şi I. Nestor, *Dacia*, IX—X, 1941—1944, pp. 175—182; idem, *SRIR*, I, 1954, pp. 41—59; idem, *NÉH*, 1955, pp. 47-63.

[16] Valeriu Lazăr, *ibidem*, p. 123.

CÎTEVA DATE METALOGRAFICE PRIVIND CUPRUL ENEOLITIC (TOPOARELE DE LA PĂSĂRENI)

EUGEN STOICOVICI

Topoarele de la Păsăreni (jud. Mureş) au dat la analiza metalografică următorul rezultat :

Sub raport calitativ, metalul topoarelor este format din două faze distincte: cupru şi cuprit, ultimul în stare de dezamestec (exoluţie) (pl. LVI/1—3).

Modul de repartizare al cupritului (Cu_2O) în masa de cupru (Cu) este în general neregulat, atît ca granulaţie, cît şi ca răspîndire (pl. LVI/1—3). Cupritul este conţinut în masa de cupru în proporţii foarte mari, faţă de ceea ce se impune (în cazul unui cupru metalurgic de calitate normală) şi anume: 21% greutate (în toporul mic) pînă la 26% greutate (în toporul mare).

Acest conţinut mare de cuprit din cuprul topoarelor influenţează nefavorabil asupra proprietăţilor mecanice ale acestora, micşorîndu-le rezistenţa şi totodată indică o tehnologie a metalurgiei cuprului mai puţin bine pusă la punct.

Comparînd calitatea metalului din aceste topoare cu cuprul pieselor de la *Cetatea păginilor* — Şincai (publicate în acest volum), constatăm că ultimul este de o calitate mult superioară, întrucît în cuprul pieselor de la Şincai cupritul nu apare decît în cantităţi infime. Acest fapt indică fie o evoluţie în tehnologia metalurgiei cuprului, fie întrebuinţarea, în cazul pieselor de la Şincai, a unui cupru nativ.

Ocurenţele posibile de cupru metalic nativ sînt şi astăzi destul de numeroase, cu atît mai mult ele puteau să abunde în epoca de cupru. Iată cîteva localităţi şi zone în care apare cuprul nativ în ţara noastră: Ostra şi Bălan în Carpaţii Orientali; Baia de Aramă şi Moldova Nouă în Carpaţii Meridionali; Veţel, Ruschiţa şi Pătîrşi în Poiana Rusca; Baia de Arieş în Munţii Apuseni; Altîn Tepe în Munţii Măcinului (Dobrogea)[1].

---

[1] Asupra metalurgiei cuprului a se vedea: O Bauer, *Metallographie*, I—II, Berlin-Leipzig, 1926; M. Rădulescu, N. Drăgan, H. Hubert, C. Opriş, *Atlas metalografic*, Bucureşti, 1972; E. Stoicovici, Gh. Pop, *Contribuţiuni la cunoaşterea petrografică şi minieră a părţii de vest a ţării. I. Roca eruptivă şi minereul de la Pătîrş, j. Timiş*, în *Rev. Muz. Miner-Geol. Univ. Cluj*, VII, 1944, pp. 98—113,

COLECȚIA „MIHAIL M. CÂMPEAN"

MIHAI PETICĂ

În primăvara anului 1976, patrimoniul Muzeului județean Mureș s-a îmbogățit cu noi piese în urma donației gratuite făcute de familia prof. Mihail M. Câmpean din Dedrad, jud. Mureș, cu o colecție, care cuprinde obiecte diverse (arheologie, carte, documente etc.), unele de o reală valoare științifică.

Personalitate de seamă a vieții culturale mureșene, Mihail M. Câmpean și-a împletit în bogata sa activitate[1], dragostea și pasiunea față de trecutul preistoric și istoric al meleagurilor mureșene, prin adunarea și constituirea în colecție a numeroase documente culturale, îndeosebi vestigii arheologice menite să contribuie la documentarea continuității și permanenței multimilenare a poporului român în această zonă a țării.

Rod al activității de o viață, colecția „Mihail M. Câmpean" are în ponderea sa numeroase materiale arheologice strînse din aproape douăzeci de puncte, unele inedite, din zona Dedrad-Reghin, vestigii care se eșalonează cronologic din epoca neolitică pînă în perioada feudalismului tîrziu.

Prezentăm *selectiv* materialul arheologic mai deosebit, din colecția „Mihail M. Câmpean".

I. *Piese din piatră cioplită*

În hotarul satului Goreni, în dreapta pîrîului Luț, în apropierea Văii Uilii (punctul „Tormaș"), pe o terasă joasă s-au descoperit rămăși-

---

[1] Pentru cunoașterea vieții și activității lui Mihail M. Câmpean a se vedea: V. Nițu, *Pasiunea unui profesor*, *Steaua roșie*, 1 XII 1965; Lajos Antal, *Üzennek az évezredek*, *Vörös Zászló*, 11 V 1965; V. Lazăr, *Descoperirile arheologice de la Dedrad — Reghin*, *Steaua roșie*, 9 I 1966; J. Lutsch, *Steinzeitsiedlungen in Lutztal*, *Neuer Weg*, 23 XII 1967; Lajos Antal, *Mit takart a dedrádszéplaki határ*, *Vörös Zászló*, 29 X 1967; *La casa cu nr. 273 din Goreni...*, *Steaua roșie*, 11 VI 1967; *Steaua roșie*, 31 XII 1967; *Scînteia tineretului*, 21 XI 1967; *Un pasionat colecționar amator*, *Steaua roșie*, 20 VI 1969; V. Lazăr, *Un pasionat cercetător al zonei Reghinului*, *Steaua roșie*, *27 VIII 1970*; Lajos Antal, *Évezredek vallatója*. *Vörös Zászló*, 23 I 1971; I. Deleanu, *Cărturarul din Dedrad*, *Magazin*, 9 I 1971; Vasile Ilovan, *Momente ale mișcării muncitorești și democratice din județul Bistrița-Năsăud*, *Ecoul* — supliment politic și social-cultural, mai, 1971; Traian Pavelea, *Aspecte ale activității celulei U.T.C. de la Școala normală de băieți din Năsăud*, *Ecoul*, 16 II 1972; *Steaua roșie*, 11 III 1972; B. K., *Élete példázata eszméinek*, *Művelődés*, 3, 1972; G. R., *Tinerețe fără bătrînețe*, *Îndrumătorul cultural*, 3, 1972; V. Lazăr, *Marisia*, VI, 1976, pp. 705—706.

ţele unei aşezări neolitice, cu bogat şi divers material. În cercetarea evoluţiei istorice a procesului de producţie al străvechilor triburi neolitice care au locuit în această zonă (com. Batoş), cele mai grăitoare indicii le aduc uneltele utilizate în economia vremii. Din rîndul acestora, larg reprezentate sînt piesele din silex, dintre care amintim două nuclee de culoare brună-cafenie, unul de formă cilindrică, de mari dimensiuni (pl. LVII/13; nr. inv. 6198), precum şi alte 57 de piese tot din silex, 5 de culoare galbenă (pl. LVII/1—5; nr. inv. 6176, 6178, 6182, 6186, 6196). Un număr de două piese prezintă urme de ardere (pl. LVII/8—9; nr. inv. 6157, 6189), avînd o culoare cenuşiu-albicioasă, restul pieselor prezentîndu-se în culori ce variază de la cenuşiu la brun-cafeniu. Tipologic acest inventar este format din lame cu o porţiune lustruită (pl. LVII/9, 15, 17, 18; nr. inv. 6154, 6205, 6207; pl. LVIII/18, 24, 29, 30; nr. inv. 6191, 6143, 6164, 6177), piese geometrice trapeziforme (pl. LVII/1—3, 8, 10, 11, nr. inv. 6183, 6252; pl. LVIII/1—3, 5, 9; nr. inv. 6170, 6171, 6188, 6197, 6250), gratoare (pl. LVII/3, 4, 7, 10, 19, 20; nr. inv. 6152, 6161, 6183, 6200; pl. LVIII/7, 8, 13, 15, 17, 33—38; nr. inv. 6153, 6195, 6192, 6167, 6169, 6202, 6199, 6162, 6185, 6174, 6307), lame denticulate (pl. LVII/16; nr. 6155; pl. LVIII/4, 10, 23; nr. inv. 6150, 6187, 6190), avînd una sau mai multe nervuri dorsale, dispuse longitudinal, cu laturile teşite şi tăioase, obţinute prin tehnica percuţiei directe simple, sau prin cioplirea pe „nicovală".

Amestecate cu piesele din silex mai întîlnim patru piese mici din obsidiană, două gratoare (pl. LVIII/39—40; nr. inv. 6146, 6147) şi două lame denticulate (pl. LVIII/41—42; nr. inv. 6151, 6194).

Mulţimea aşchiilor şi a lamelor din silex şi obsidiană rezultate din prelucrare ne indică cioplirea uneltelor la faţa locului. Alături de acestea există în colecţie şi 9 piese din granit, puternic aşchiate, lucioase, de culoare cenuşie (pl. LIX/1—9; nr. inv. 6251, 6184, 6166, 6126, 6158, 6203, 6124, 6123, 6125) şi 17 piese din bazalt cenuşiu, din care lame (pl. LIX/10—13, 18, 19, 25, 26; nr. inv. 6139, 6129, 6137, 6135, 6130, 6134, 6138, 6136), nuclee (pl. LIX/23—24; nr. inv. 6201, 6204) şi alte piese de diferite forme geometrice.

II. *Piese din piatră şlefuită*

Tot din punctul „Tormaş" provin cîteva frecătoare-şlefuitoare pentru unelte din piatră, un şlefuitor pentru ascuţitul uneltelor din os, măciuci şi un tipar-valvă pentru turnat podoabe, datat din epoca bronzului, acesta din urmă găsit la vest de Dedrad, în punctul „Păşune". (Pl. LX/1; nr. inv. 6083, 6084, 6085, 6086, 6087, 6088, 6107, 6081, 6082, 6106).

O categorie importantă din întregul inventar o reprezintă mai multe topoare întregi şi fragmentare (pl. LX/3 a-b), pe care le prezentăm mai jos:

1. Fragment topor, rupt pe linia găurii de înmănuşare, cu ceafa lată, patrulateră, faţetat şi bine şlefuit, vîrful ascuţit, din andezit (pl. LXI/1, nr. inv. 6071).

2. Fragment din ceafa unui topor-pană, rupt în zona găurii de înmănuşare, ceafa rotunjită, dublu faţetat, din andezit cenuşiu (pl. LXI/2; nr. inv. 6068).

3. Fragment topor pană, rupt pe linia găurii de înmănuşare, cu muchia rotunjită şi şlefuită, din bazalt cenuşiu (pl. LXI/3, nr. inv. 6063).

4. Topor fragmentar, tip pană, păstrează numai zona centrală cu o mică urmă a găurii de înmănuşare, muchia rotunjită, din şist cristalin (pl. LXI/4, nr. inv. 6077).

5. Fragment topor pană, cu gaura de înmănuşare în partea superioară, ceafa lată, patrulateră, cu un început de perforare laterală, din şist cristalin verzui (pl. LXI/5, nr. inv. 6075).

6. Fragment topor pană, plat, de formă triunghiulară, cu gaura de înmănuşare în partea superioară, ascuţit la vîrf, muchiile rotunjite, din granit roşcat (pl. LXI/6, nr. inv. 6073).

7. Fragment topor cu ceafa rotunjită, de dimensiuni mijlocii, rupt în zona găurii de înmănuşare, din bazalt cenuşiu (pl. LXII/1, nr. inv. 6066).

8. Topor scund, specific culturii Coţofeni, cu ceafa arcuită, gaura de înmănuşare dispusă aproape central, ştirbit pe una din feţe, granit negru (pl. LXII/2, nr. inv. 6060).

9. Topor cu ceafa ascuţită, profil naviform, fin şlefuit, rupt în două pe linia găurii de înmănuşare, bazalt (pl. LXII/3, nr. inv. 6070).

10. Fragment topor-ciocan, nefinisat, bazalt (pl. LXII/4, nr. inv. 6072).

11. Fragment topor-baros, tăişul rotunjit, ceafa lată, rupt în regiunea găurii de înmănuşare, din porfir granitic brun-roşcat (pl. LXII/5, nr. inv. 6061).

12. Topor pană de formă triunghiulară, cu gaura de înmănuşare în partea superioară, feţele neprelucrate, din granit cenuşiu-închis (pl. LXII/6, nr inv. 6069).

13. Fragment topor calapod (?) sau cute, de dimensiuni mari, din gresie (pl. LXII/7, nr. inv. 6062).

14. Fragment topor calapod (?) sau cute de dimensiuni reduse, din gresie (pl. LXII/8, nr. inv. 6089).

15. Topor plat, neperforat, de mărime mijlocie, formă trapezoidală, faţetat, bine lustruit, din bazalt (pl. LXIII/1, nr. inv. 6078).

16. Fragment topor, formă trapezoidală, fără gaură de înmănuşare, în secţiune destul de gros, secţionat longitudinal, din bazalt (pl. LXIII/2, nr. inv. 6074).

17. Fragment topor pană, din bazalt. Situaţie inversă ca la cel precedent, fiind rupt pe linia găurii de înmănuşare, s-a păstrat numai partea superioară a cefei, unde s-au început două noi perforări pe feţele opuse (pl. LXIII/3, nr. inv. 6076).

18. Fragment topor pană, cu ceafa patrulateră, avînd gaura de înmănuşare în apropierea cefei, cu început de nouă perforare în partea superioară, pe ambele feţe, din bazalt cenuşiu (pl. LXIII/4, nr. inv. 6080).

19. Fragment topor cu ceafa pătrată, feţele bine marcate, şlefuit fin, cu multe crăpături, din andezit (pl. LXIV/1, nr. inv. 6067).

20. Fragment topor cu ceafa pătrată, gaura de înmănuşare neterminată, dublu faţetat, vîrful rotunjit, andezit cenuşiu (pl. LXIV/2, nr. inv. 6065).

21. Fragment din ceafa unui topor plat, rupt în regiunea găurii de înmănuşare. Întreagă, piesa avea o formă alungită cu ceafa rotunjită, bine şlefuit, din serpentină verzuie, cu o pigmentaţie naturală mai închisă (pl. LXIV/3, nr. inv. 6081/1).

22. Piesă grosolană, nefinisată, cu un început de dublă perforare, din andezit cenuşiu (pl. LXIV/4, nr. inv. 6064).

Alături de aceste piese din piatră şlefuită, mai există rîşniţe şi frecătoare, unele de formă ovală, cu o faţă uşor scobită, adîncită, pe care se puneau boabele de cereale (pl. LX/2; nr. inv. 6287/1—6).

III. *Piese din metal*

La vest de Batoş s-au descoperit mai multe piese din bronz, dintre care amintim: un vîrf de lance rupt pe una din părţi (L=10,9 cm, ∅ găurii de fixare 1,8 cm; pl. LXV/2, nr. inv. 6282), din epoca fierului (Hallstatt B), patru vîrfuri de săgeţi scitice, de formă conică, cu trei aripioare, fără dulie şi spin, caracteristice ariei nord-pontice (pl. LXV/1, nr. inv 6270/1—4), şi trei pandative semisferice, în formă de coşuleţ, folosite pentru ornamentarea hamului cailor, piese care apar frecvent începînd din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. în mormintele scitice din nordul Mării Negre[2] (pl. LXV/1, nr. inv. 6271/1—3).

Depozitul de unelte agricole din fier, din perioada daco-romană, descoperit la Dedrad în aprilie 1964[3], a intrat, de asemenea, în colecţie, fiind donat odată cu ea, Muzeului judeţean Mureş.

Din perioada feudală menţionăm un vîrf de suliţă (L= 12,9 cm) şi un fragment dintr-o zăbală aplatizată, ambele piese din fier, fiind puternic corodate (pl. LXV/2, nr. inv. 6283—6284).

Numismatica este reprezentată în colecţie, prin cîteva monede, dintre care se remarcă o piesă emisă de împăratul Titus Flavius Vespasianus în anul 79 e.n. Moneda, din argint, fragmentată în patru, are legenda pe avers: IMP(erator) T(itus) CAESAR VESPASIANUS AUG(ustus), capul împăratului, încununat cu lauri, privind spre dreapta, iar pe revers: TR(ibunicia) POT(estate) VIII CO (n) S(ul) VII, inscripţie ce încadrează un personaj cu bustul dezvelit, sprijinit în genunchiul drept privind spre stînga. Pe cap susţine un trofeu, în stînga căruia se găsesc două săbii încrucişate, iar în dreapta un scut (pl. LXVI/1, nr. inv. 6267). Alte patru monede sînt feudale: două (1,5 groşi), din argint, au fost emise de Sigismund al III-lea, regele Poloniei, în 1623 (pl. LXVI/2—3, nr. inv. 6268/1—2), alta (6 creiţari) din argint, emisă de Leopold I în

[2] V. Vasiliev, *Marisia*, VI, 1976, pp. 72—73.
[3] I. Glodariu, M. Câmpean, *SCIV*, 17, 1966, 1, pp. 19—32.

1676, în Silezia (pl. LXVI/4, nr. inv. 6268/3), una din bronz (10 polture) emisă de Francisc Rákóczi al II-lea în 1705 (pl. LXVI/5, nr. inv. 6268/4).

IV. *Ceramica*

Un loc important în materialul arheologic descoperit în vechea aşezare neolitică din „Tormaş" îl ocupă ceramica. Cel mai vechi strat de cultură pus în evidenţă cu ajutorul ceramicii, aparţine culturii Criş, cultură care stă la baza neoliticului de pe teritoriul României. Fragmentele ceramice descoperite provin de la vase de mari dimensiuni, unele cu picior înalt în formă de soclu, de culoare roşietică, fînd lucrate dintr-o pastă impură, lutul avînd în compoziţia sa o cantitate apreciabilă de pleavă şi nisip fin (pl. LXVII/1, nr. inv. 6281/1—4).

Pe acest strat cultural s-a dezvoltat mai tîrziu o aşezare cu ceramică de tip Petreşti (pl. LXVII/1, nr. inv. 6280/1, 6, 9, 10, 16, 17). Materialul ceramic descoperit dovedeşte o interferenţă dintre cultura Petreşti, caracteristică bazinului mijlociu al Mureşului şi cultura Ariuşd, caracteristică pentru estul Transilvaniei, cu influenţe Tisa şi Baden[4].

Din perioada neolitică mai menţionăm un interesant capac de vas, de formă rotundă, din ceramică roşie, cu trei găuri pentru fixare (pl. LXVII/2, nr. inv. 6264), cîteva greutăţi pentru războiul de ţesut vertical (pl. LXVII/3), precum şi prîsnele de fus, din lut, de diferite forme şi mărimi (pl. LXVII/4), fapt care ne indică practicarea torsului şi a ţesutului de către triburile neolitice de la Goreni, Dedrad şi Batoş).

Plastica este reprezentată prin idoli şi fragmente de idoli, precum şi din fragmente de figurine. Remarcăm un idol feminin, în poziţie cvasi-şezîndă, avînd forme steatopige (pl. LXVII/5), nr. inv. 6108), două fragmente de idoli de formă tetraedrică, cu ochii puternic marcaţi prin două linii incizate, nasul fiind realizat prin impresiunea lutului cu două degete în zona pomeţilor obrajilor.

În perioada de tranziţie spre epoca bronzului, pe fondul culturii Petreşti s-a dezvoltat o ceramică caracteristică culturii Coţofeni, material bogat reprezentat în cadrul inventarului ceramic. Din rîndul acestuia remarcăm trei vase-ulcior de culoare cenuşiu-închis, cu corpul bombat şi buza răsfrîntă, unul dintre ele avînd toarta supraînălţată (pl. LXVIII/1, nr. inv. 6254—6256). Ele sînt ornamentate cu benzi incizate vertical, în cadrul cărora s-a utilizat motivul „ramurii de brad", unul din vase avînd şi toarta ornamentată cu mici incizii, iar altul, neornamentat, are o toartă-buton orientată în sus.

Puncte cu descoperiri Coţofeni s-au mai identificat la vest de Dedrad, lîngă grajdul C.A.P., la nord de Batoş, lîngă cursul pîrîului Luţ şi la nord-est de Batoş, pe terasa de la „Cetate".

Pe teritoriul comunei Batoş au continuat să existe aşezări statornice şi în epoca bronzului. Astfel, pe vechiul fond Coţofeni apar vase ceramice caracteristice culturii Schneckenberg şi Wietenberg, două asemenea aşezări fiind identificate în hotarul satului Dedrad, pe valea Logigului.

[4] N. Vlassa, *ActaMN*, VI, 1969, p. 30.

Din perioada de început a epocii fierului (Hallstatt A) remarcăm ceramica neagră şi brună, lustruită, decorată cu caneluri paralele orizontale, descoperită în aşezarea de sub viile Dedradului spre Goreni şi pe valea Logigului (pl. LXVIII/2, nr. inv. 6279/1, 2, 9, 10, 13, 14, 16). Tot în viile Dedradului, în anul 1965, la 0,70 m adîncime s-a găsit, într-o groapă săpată ocazional, alături de pămînt ars, o mare cantitate de grîu carbonizat şi fragmente ceramice din vase caracteristice sfîrşitului primei epoci a fierului, Hallstatt D. Pasta acestor fragmente conţine ca degresant nisip şi pietricele mărunte, iar fragmentele sînt decorate cu un brîu alveolar înalt, cu alveolele puternic reliefate (pl. LXVIII/4, nr. inv. 6290/1, 2, 10). Remarcăm aici un vas miniatural de forma unui butoiaş (pl. LXVIII/4, nr. inv. 6290/13).

La Dedrad, în vecinătatea castrului roman de la Brîncoveneşti, cu prilejul lucrărilor agricole s-a descoperit o aşezare daco-romană, de unde au fost scoase fragmente ceramice dacice (pl. LXIX/1, nr. inv. 6290/14—16 şi romane (pl. LXIX/2, nr. inv. 6286/4, 25, 29, 41, 76, 82, 90). Ceramica dacică rudimentară, de culoare cenuşie, este neglijent lucrată manual, dintr-un lut cu multe impurităţi ce alcătuiesc degresantul, fragmentele descoperite făcînd parte din vase mari, cu profilul aproape drept, ornamentate sub buză cu un brîu în relief, cu alveole neregulate făcute cu degetul. Un alt fragment descoperit face parte dintr-un vas miniatural, rupt în două longitudinal, de culoare cenuşie (î:4 cm, ∅ buzei 3 cm, ∅ fund 2 cm). Ceramica romană de culoare roşcată este confecţionată dintr-o pastă fină, bine arsă. Remarcăm un vas miniatural cu toartă, cu corpul puternic bombat, buza evazată, avînd ca decor două linii orizontale incizate, amplasate aproximativ în mijloc (î : 5,5 cm, ∅ buzei 4,2 cm, ∅ fund 2,2 cm, l. max. 5,7 cm) şi un fund inelar de strachină, avînd la suprafaţă un slip roşu-cărniu, probabil imitaţie „terra sigillata" de tip Cristeşti (pl. LXIX/2).

Continuitatea populaţiei daco-romane în timpul migraţiilor şi existenţa unor aşezări statornice în perioada prefeudală, este atestată pe teritoriul comunei Batoş prin descoperirile arheologice de lîngă grajdurile C.A.P. Batoş, unde s-a identificat o aşezare din sec. IV e.n. de tipul Sîntana de Mureş[5] (pl. LXX/1, nr. inv. 6289/9, 14, 19 şi 6274/1, 3, 10, 13, 14, 19).

În punctul „La cruce", între Dedrad şi Goreni, este atestată o altă aşezare din sec. V e.n. de unde s-a recuperat un vas expus în Muzeul judeţean Mureş din Tîrgu-Mureş.

Ceramică prefeudală din secolele VII—IX a fost găsită lîngă viile din Dedrad şi „Tormaş" în cantităţi considerabile (pl. LXX/2, nr. inv. 6277/1—4, 6275/1—8). Cea din sec. VII nu mai prezintă fineţea caracteristică perioadelor anterioare, e lucrată manual şi ornamentată cu incizii adinci. Ceramica din sec. VIII—IX, brună-roşie, cu nisip în compoziţia pastei, este decorată cu brîuri de linii subţiri în val, multe fragmente provenind de la vase mari cu buza evazată, îngustă şi subţire.

---

[5] A. Zrínyi, *Marisia*, VI, 1976, p. 129.

Săpăturile efectuate la Batoş-„Cetate" şi „Tormaş" au scos la iveală bordeie şi ceramică din secolele X—XII[6], de culoare cenuşie negricioasă sau brun-roşcată, decorată cu linii paralele orizontale, sau cu benzi în val, uneori linii în val sau incizii făcute cu unghia; au, de asemenea, buza răsfrîntă, rotunjită sau tăiată (pl. LXX/3, nr. inv. 6276/1—6, 6236).

Prin această succintă prezentare a părţii arheologice din colecţia „Mihail M. Câmpean", am încercat să punem în valoare o colecţie formată cu multă pasiune, catalogată de însuşi fondatorul ei, în mod exemplar, fapt ce facilitează interpretarea fenomenelor arheologice din zona studiată. Colecţiile de acest gen, înjghebate cu multă competenţă şi exigenţă ştiinţifică, realizate prin cercetări de suprafaţă, întregesc în mod fericit săpăturile sistematice întreprinse în diferite zone, constituind un exemplu demn de urmat pentru cadrele didactice de specialitate din mediul rural.

[6] A. Zrínyi, *Marisia*, VI, 1976, p. 128.

ABREVIERI. ABRÉVIATIONS. ABKÜRZUNGEN. ABREVIATIONS. СОКРАЩЕНИЯ

ACMIT — *Analele Universității [C.I. Parhon] București*, Seria științe *Transilvania*, Cluj, I, 1926—1928 — IV, 1932—1938.

ActaMN — *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, I, 1964 și urm.

AIIA — *Anuarul Institutului de istorie (și arheologie)*, Cluj (-Napoca), I, 1959 și urm.

AIICN — *AIIA*.

AIIN — *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj — Sibiu, I, 1921 — X, 1945.

AIIP — *Analele Institutului de Istorie a Partidului*, București, I, 1955 și urm.

AISC — *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj — Sibiu, I, 1928 — V, 1949.

Aluta — *Aluta*, Sfîntu Gheorghe, I, 1969 și urm.

Apulum — *Apulum, Buletinul Muzeului de istorie din Alba Iulia*, I, 1939 — 1943 și urm.

ArchÉrt — *Archaeologiai Értesitő*, Budapest, I, 1869 și urm.

Arhiva istorică — Arhiva istorică a Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca.

Arhiva lui Samuil Teleki — Biblioteca Teleki-Bolyai din Tîrgu Mureș, Arhiva lui Samuil Teleki.

Arhiva municipiului Oradea — Arhivele Statului Oradea, Arhiva municipiului Oradea.

Arhiva Primăriei orașului Baia Mare — Arhivele Statului Maramureș, Arhiva Primăriei orașului Baia Mare.

Arhiva Scaunului Mureș — Arhivele Statului Tîrgu Mureș, Arhiva Scaunului Mureș.

Arhiva Scaunului Odorhei — Arhivele Statului Cluj-Napoca, Arhiva Scaunului Odorhei.

ArhMold — *Arheologia Moldovei*, București, I, 1961 și urm.

AUB — *Analele Universității [C.I. Parhon] București*, Seria științe sociale și juridice, I, 1952 și urm.

AVSL — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, I, 1843 și urm.

K. Benkó, *Marosszék* — Benkö Károly, *Marosszék ismertetése*, Cluj, 1868—1869.

D. Berciu, *Contribuții* — D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.

D. Berciu, *Zorile* — D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.

Ber RGK — *Bericht der Römisch — Germanischen Kommission*, I, 1904 și urm.

Biblioteca Colegiului unitarian Cluj-Napoca — Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, biblioteca fostului Colegiu unitarian din Cluj.

Catalogul — *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, I, București, 1966.

CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.

Dacia — *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, I, 1924 — XII, 1948; NS, *Revue d'archéologie et d'historie ancienne*, Bucureşti, I, 1957 şi urm.

DG-Buc — Dimitrie Ghica — Bucureşti.

DissPann — *Dissertationes Pannonicae*, Budapest, I, 1940 şi urm.

DM-B — Diamandi Manole — Braşov.

DolgCluj — *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Cluj, I, 1910 — X, 1919.

ErdM — *Erdélyi Múzeum*, Cluj, I,1874 — L, 1945.

ESA — *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, Helsinki, I, 1927 şi urm.

FA — *Folia Archaeologica*, Budapest, I, 1950 şi urm.

FI — *File de istorie*, Bistriţa, I, 1971 şi urm.

Forschungen — *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu, 1, 1958 şi urm.

GT — *Gazeta Transilvaniei*, I, 1838 şi urm.

K. Horedt, *Contribuţii* — K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei. Secolele IV — XIII*, Bucureşti, 1958.

IM-S — Iudita Măcelariu — Sibiu.

In memoriam C.D. — *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974.

JPMÉ — *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, Pécs, I, 1957 şi urm.

Könyöki-Nagy — *A középkori* — Könyöki József, Nagy Géza, *A középkori várak kiilönös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905.

Ls — lista.

Marisia — *Marisia. Studii şi materiale.* Arheologie — istorie — etnografie, Tîrgu Mureş, V, 1975; VI, 1976.

Marţian, *Repl* — Marţian, Iulius, *Archaeologisch-prähistorisches Repertorium Siebenbürgens*, Wien, 1909.

Materiale — *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti, I, 1953 şi urm.

NÉH — *Nouvelles Études d'Histoire*, Bucureşti, 1960.

J.F. Neigebaur, *Dacien* — J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Überresten des klassischen Altertums*, Braşov, 1851.

Nestor, *DerStand* — Nestor, Ion, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, in 22. BerRGK, 1933.*

Orbán B., *A Székelyföld* — Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*, Pest, 1868 — 1889.

OTTÉ — *Értesitő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos — Természettudományi Szakosztályából*, Cluj, 1876, I şi urm.

Pósta B., *Útmutató* — Pósta Béla, *Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárában*, Cluj, 1903.

RevArh — *Revista Arhivelor*, Bucureşti, I, 1926 şi urm.

R. Kiss István, *A nemes* — Rugonfalvi Kiss István, *A nemes székely nemzet képe*, I—III, Debrecen, 1939.

Roska, *ErdRep* — Roska Márton, *Erdély Régészeti Repertóriuma, I. Őskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, I, Praehistorica)*, Cluj, 1942.

RPAN — *Revista de preistorie şi antichităţi naţionale*, Bucureşti, I, 1937.

Sargetia — *Sargetia, Buletinul Muzeului judeţean Hunedoara*, Deva, I, 1937 şi urm.

Schroller, *Stukz* — Scholler Hermann, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, in *Vorgeschichtliche Forschungen*, Heft 8, Berlin, 1933.

SCIV (SCIVA) — *Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)*, Bucureşti, I, 1950 şi urm.

SCN — *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti, I, 1957 şi urm.

Slov Arch — *Slovenská Archeológia*, Bratislava, I, 1953 şi urm.

SM — *Studii şi materiale*, Tîrgu Mureş, I, 1965 şi urm. (de la nr. V= *Marisia*).

SMSC — *Satu Mare. Studii şi comunicări*, I, 1969 şi urm.

SRIR — *Studii şi rapoarte privind istoria României*, Bucureşti, 1954.

StCom — *Studii şi comunicări*, Muzeul Brukenthal, Sibiu.

Studii — *Studii, Revistă de istorie*, Bucureşti, I, 1948 şi urm.

TIR — *Tabula Imperii Romani*, L 34, Budapest, 1968; L 35, Bucureşti, 1969.

TR — *Telegraful Român*, I, 1853 şi urm.

AUTORII. LES AUTEURS. DIE VERFASSER. THE AUTORS. АВТОРЫ

Amlacher, Ernst, inginer agronom, Sighişoara.

Botezan, Ioana, profesoară, Cluj-Napoca.

Bot, Nicolae, lector universitar, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Chiorean, Ioan, doctor în istorie, cercetător ştiinţific principal, Centrul de ştiinţe sociale, Tîrgu Mureş.

Crişan, Ioan Horaţiu, doctor în istorie, cercetător ştiinţific principal, şef sector, Institutul de istorie şi arheologie, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Cuceu, Ion, cercetător ştiinţific, Centrul de ştiinţe sociale, Cluj-Napoca.

Edroiu, Nicolae, doctor în istorie, lector universitar, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Grama, Viorel, arhivist, Arhivele statului, Filiala Tîrgu Mureş.

Lazarovici, Gheorghe, muzeograf principal, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Lazăr, Valeriu, director, Muzeul judeţean Mureş, Tîrgu Mureş.

Marinică, Nicolae, profesor, Bucureşti.

Markel, Hanni, cercetător ştiinţific, Centrul de ştiinţe sociale, Cluj-Napoca.

Moldovan, Liviu, arhivist, Arhivele statului, Filiala Tîrgu Mureş.

Mureşan, Alexandru, profesor, Sighişoara.

Neamţu, Gelu, cercetător ştiinţific principal, Institutul de istorie şi arheologie, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Nistor, Ioan, arhivist, Arhivele statului, Filiala Cluj-Napoca.

Olosz, Katalin, cercetător ştiinţific, Centrul de ştiinţe sociale, Tîrgu Mureş.

Pascu, Ştefan, academician, doctor docent, profesor universitar, Directorul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca.

Petică, Mihai, restaurator, Muzeul judeţean Mureş, Tîrgu Mureş.

Petrescu, Gheorghe, lector universitar, Conservatorul „Gheorghe Dima", Cluj-Napoca.

Popa, Vasile, doctor în istorie, conferenţiar universitar, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Pop, Ioan, cercetător ştiinţific, Centrul de ştiinţe sociale, Tîrgu Mureş.

Pop, Dumitru, doctor în filologie, profesor universitar, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Protase, Dumitru, doctor în istorie, conferenţiar universitar, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Ranca, Ioan, director, Arhivele statului, Filiala Tîrgu Mureş.

Rus, Traian, arhivist, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti.

Sin, Silvia, cercetător ştiinţific, Centrul de ştiinţe sociale, Tîrgu Mureş.

Soroceanu, Tiberiu, muzeograf principal, Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca.

Stoica, Adrian, doctor în istorie, conferenţiar universitar, Institutul agronomic „Dr. Petru Groza", Cluj-Napoca.

Stoicovici Eugen, doctor docent, profesor universitar, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.

Turzai, Maria, doctor în istorie, cercetător ştiinţific principal, Centrul de ştiinţe sociale, Tîrgu Mureş.

Ursuţiu, Liviu, doctor în istorie, director adjunct, Biblioteca Academiei R.S.R., Cluj-Napoca.

Zrinyi, Andrei, muzeograf, Muzeul judeţean Mureş, Tîrgu Mureş.

PENTRU CONŢINUTUL LUCRĂRILOR RĂSPUND AUTORII

Tipografia Tg.-Mureş c. 114/1977

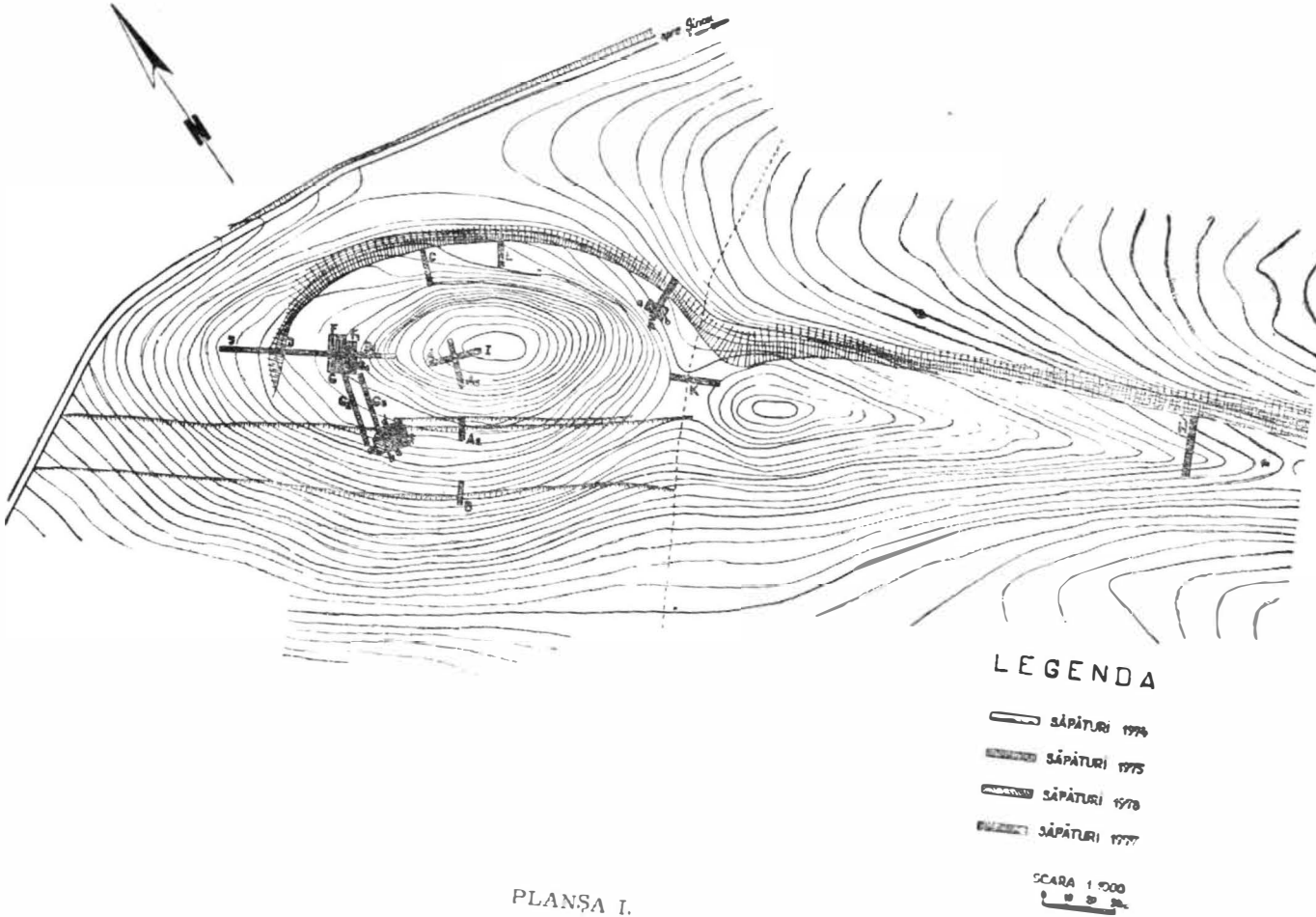
LEGENDA
SĂPĂTURI 1974
SĂPĂTURI 1975
SĂPĂTURI 1976
SĂPĂTURI 1977
SCARA 1:500

PLANȘA I.

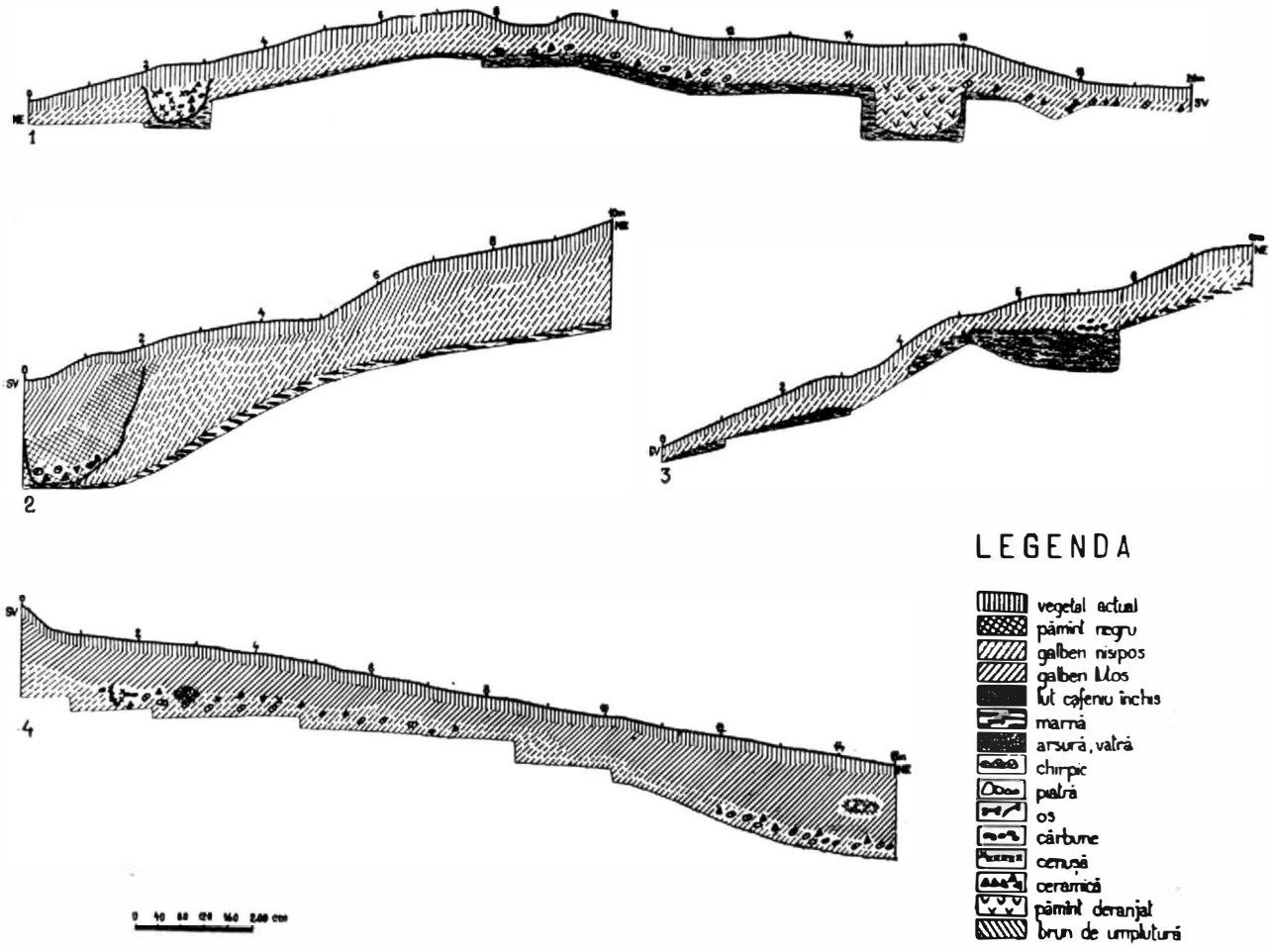
1
2
3
4
LEGENDA
vegetal actual
pământ negru
galben nisipos
galben lutos
lut cafeniu închis
marnă
arsură, vatră
chirpic
piatră
os
cărbune
cenușă
ceramică
pământ deranjat
brun de umplutură

PLANȘA 11

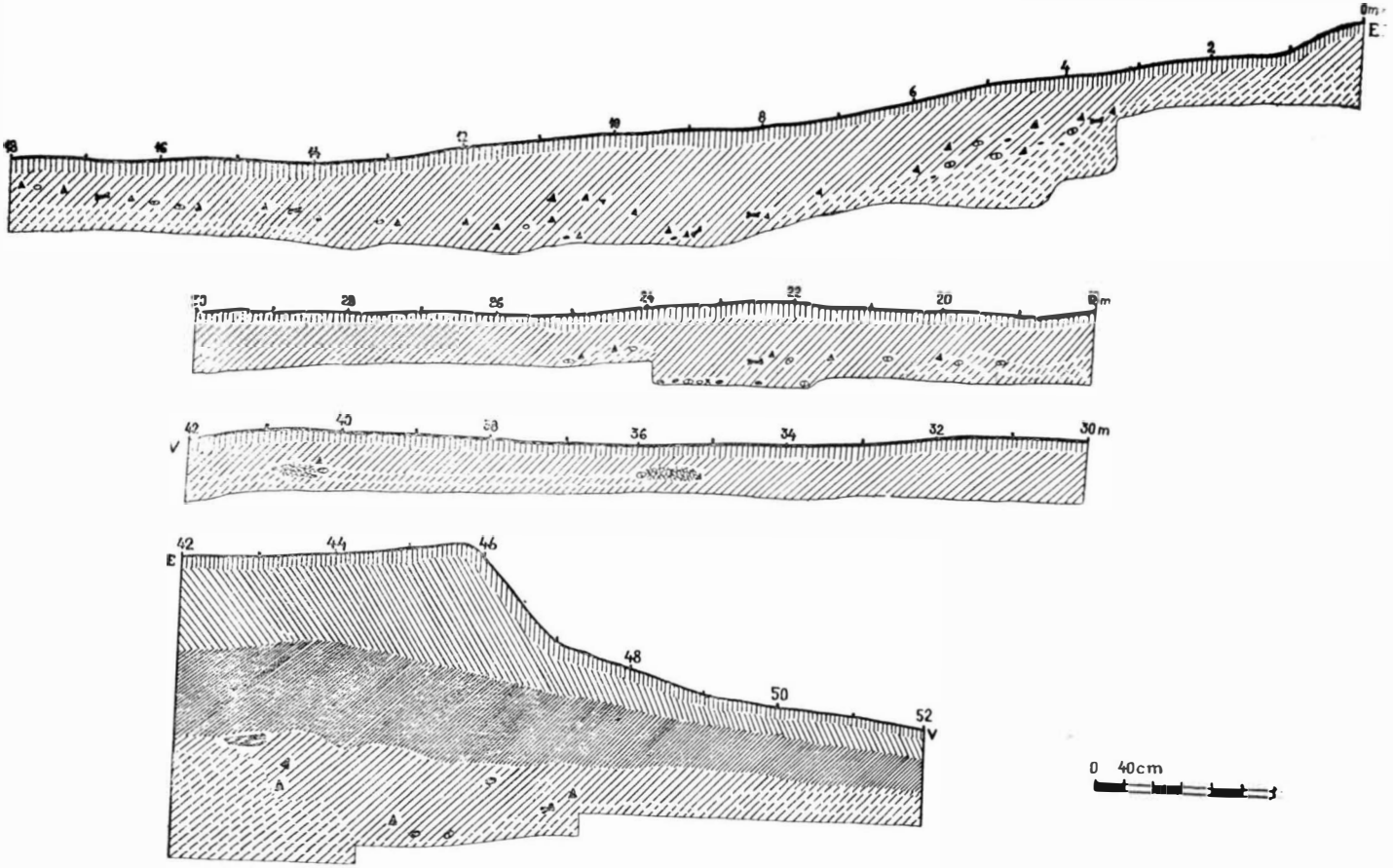
0m
E
2
4
6
8
10
12
14
16
18
20
22
24
26
28
30m
32
34
36
38
40
42
V
42
44
46
48
50
52
V
0 40cm

PLANȘA III

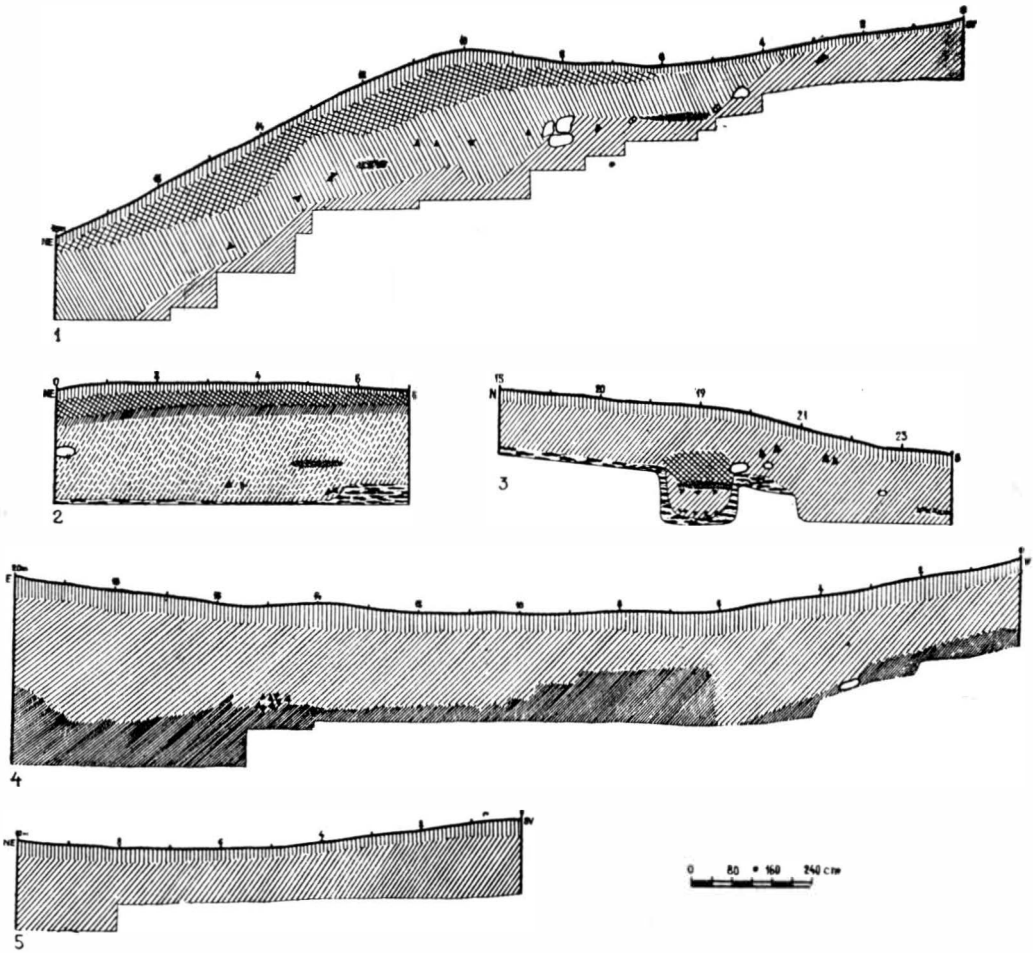

PLANŞA IV

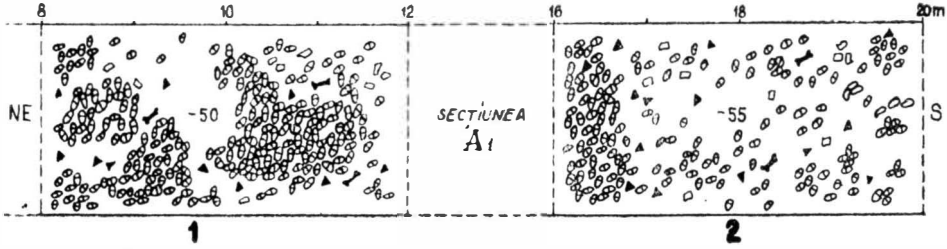
8
10
12
16
18
20m
NE
-50
SECȚIUNEA
A1
-55
S
1
2

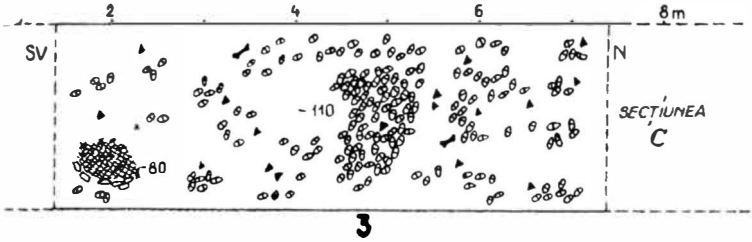
2
4
6
8m
SV
N
-110
-80
SECȚIUNEA
C
3

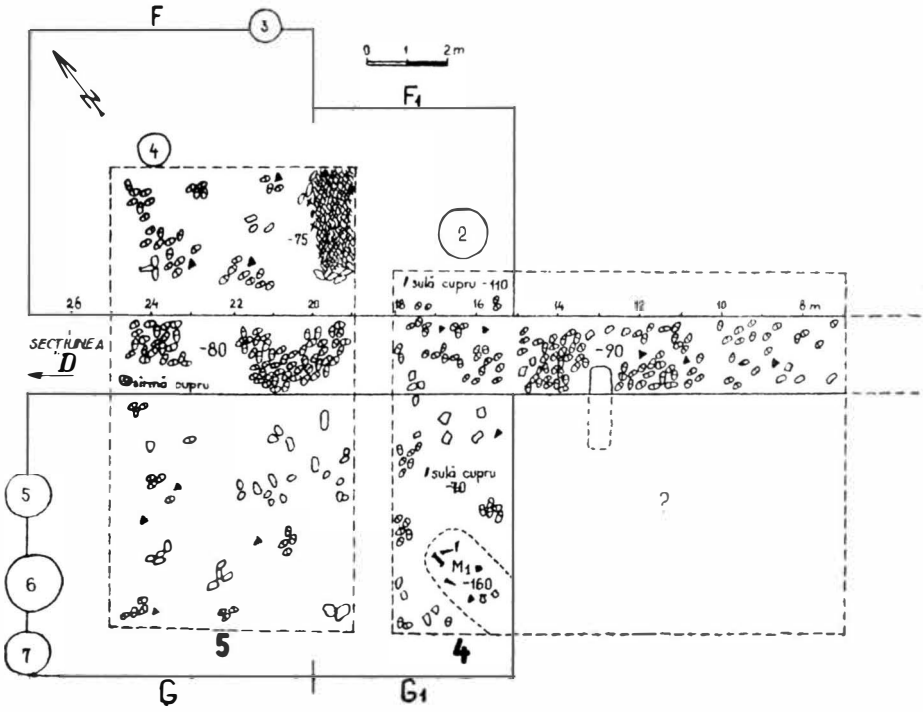
F
3
0
1
2m
F1
4
-75
2
sulă cupru -110
26
24
22
20
18
16
14
12
10
8m
SECȚIUNEA
D
-80
-90
sîrmă cupru
sulă cupru
-70
5
6
7
M1
-160
5
4
G
G1

PLANȘA V.

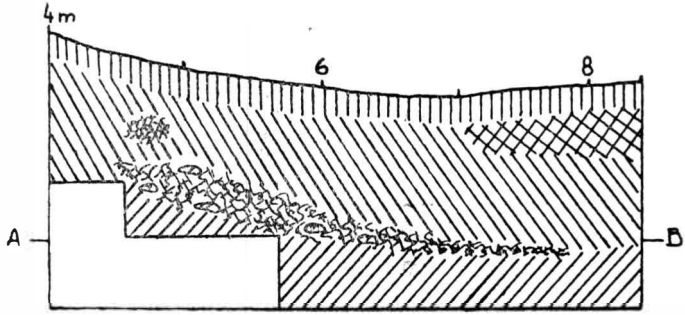

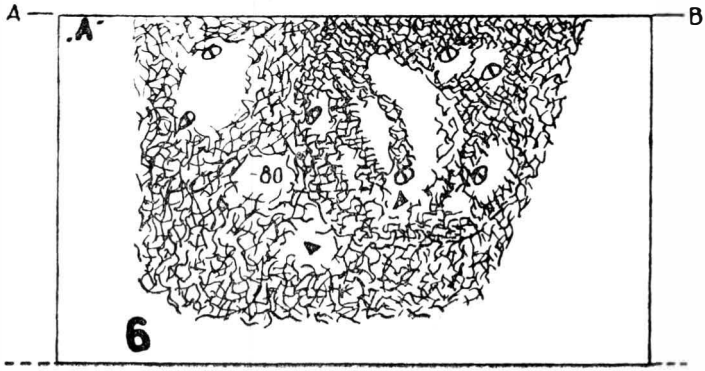

SECTIUNEA E →

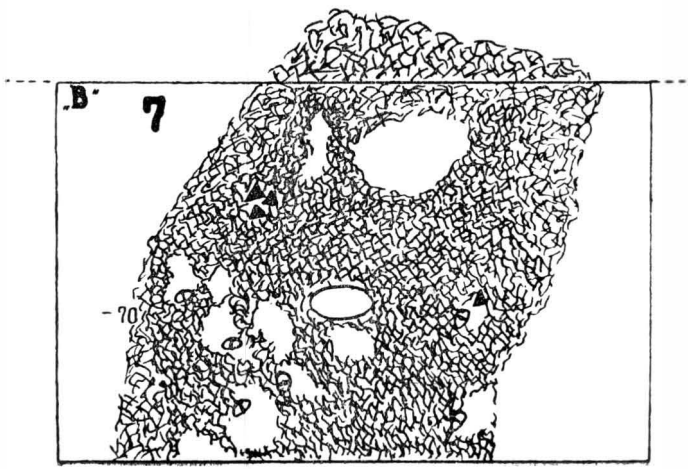

PLANŞA VI.

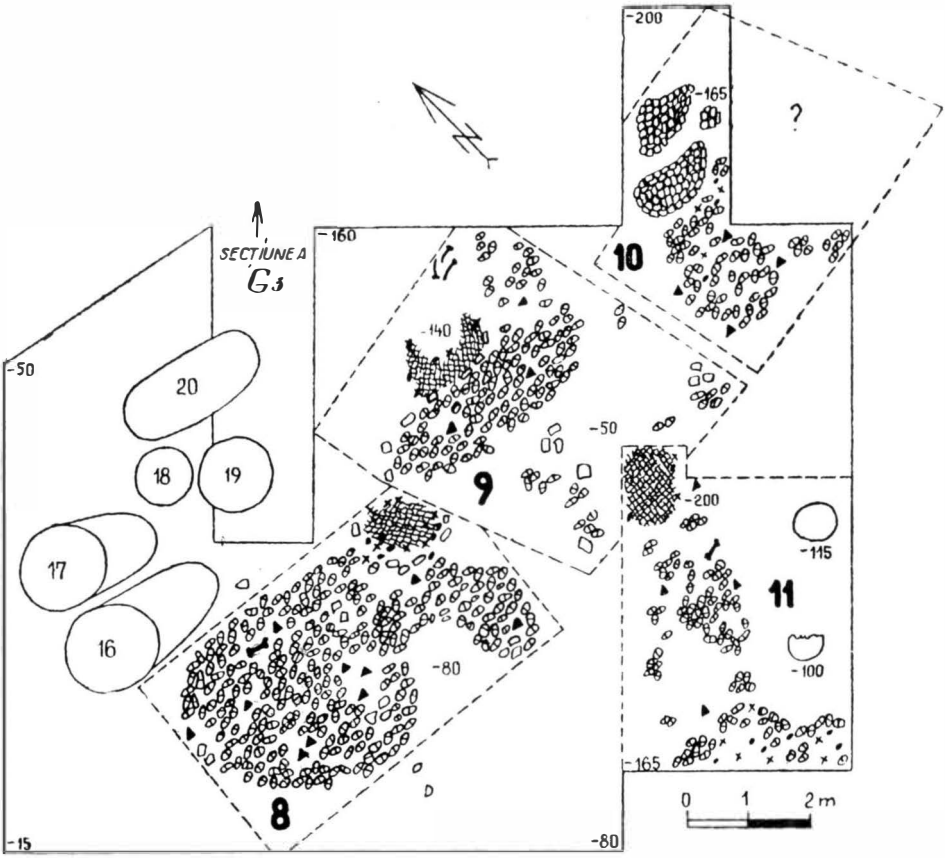
SECTIUNEA
G3
-200
-165
?
10
-160
-140
-50
9
-200
-115
11
-100
-165
-50
20
18
19
17
16
-80
8
-15
-80
0
1
2 m

PLANŞA VII.

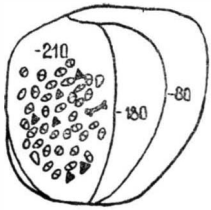

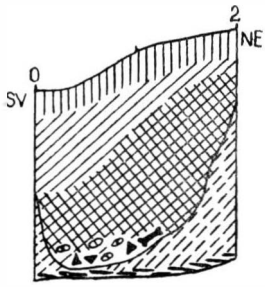

1

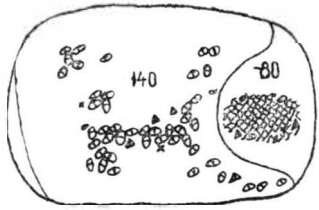

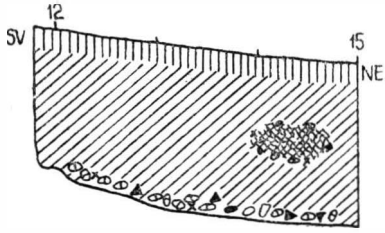

2

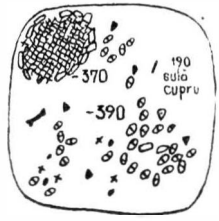

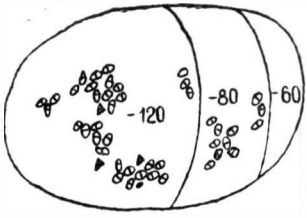

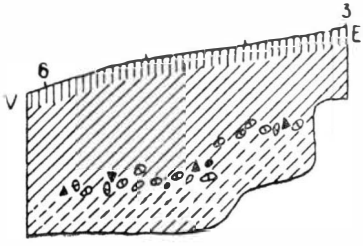

3

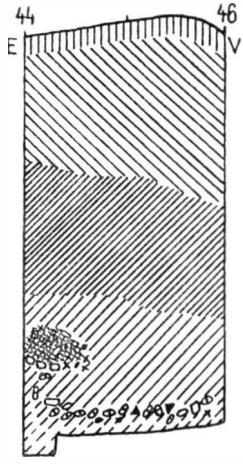

4

PLANŞA VIII.

1

2

3

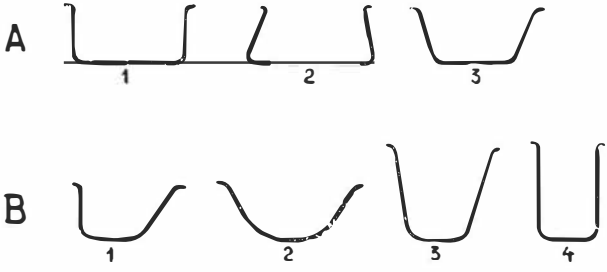

4

PLANŞA IX.

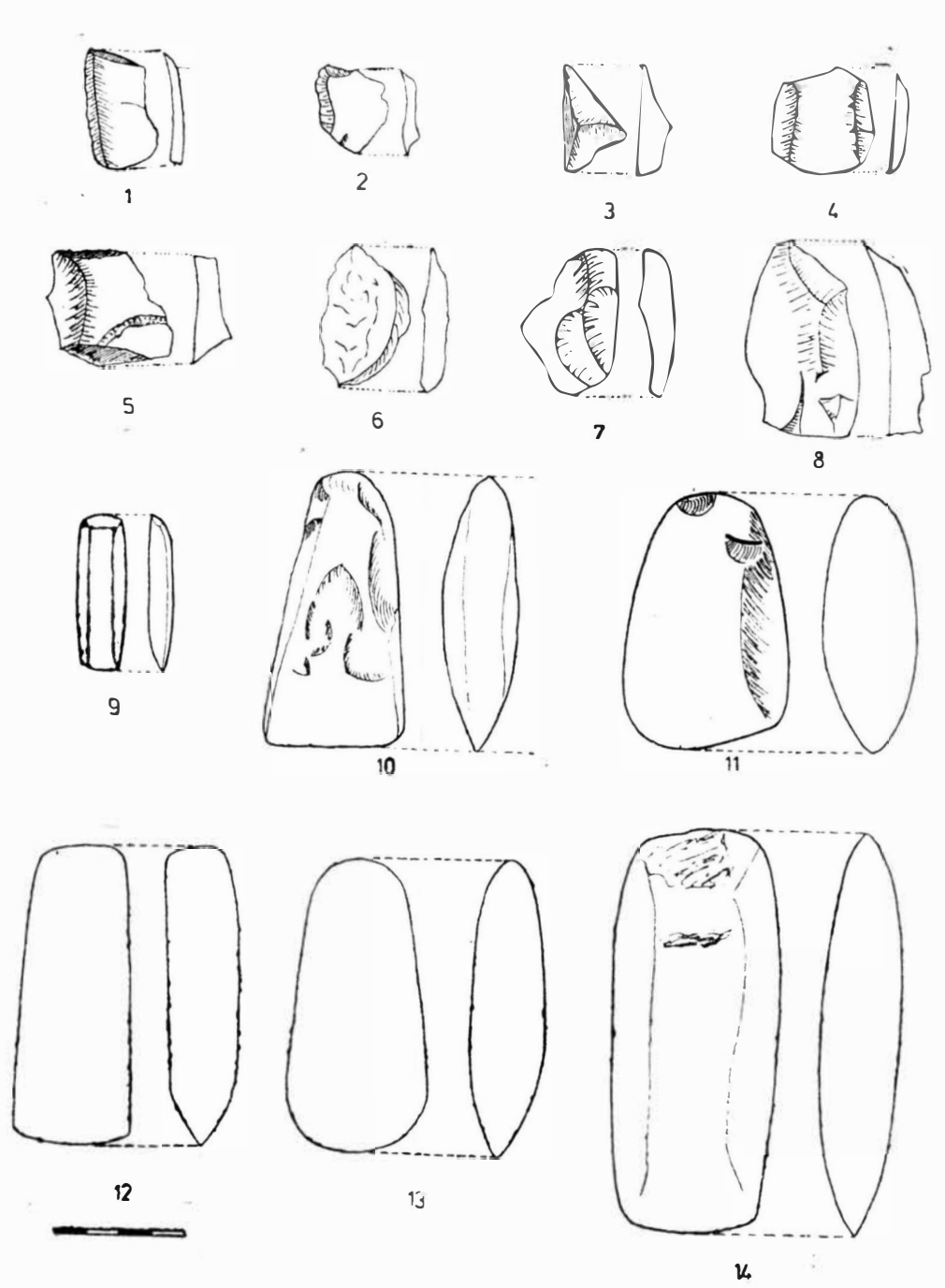

PLANȘA X.

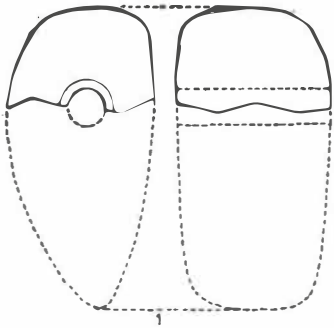

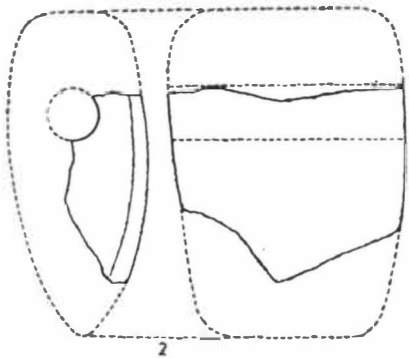

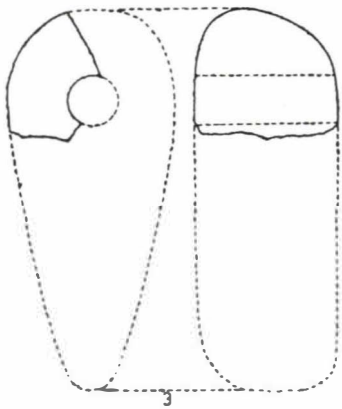

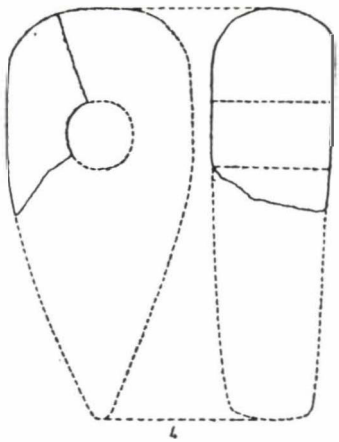

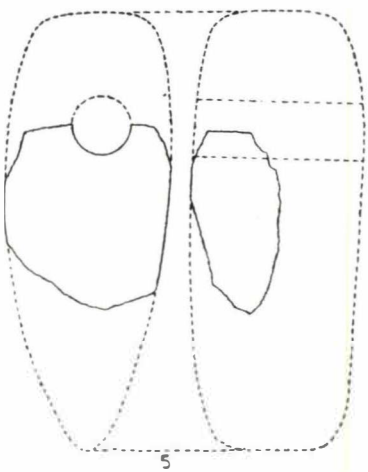

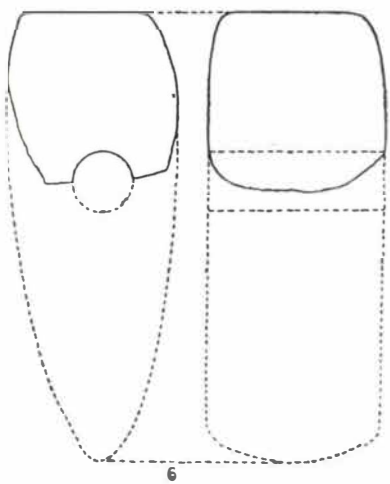

PLANŞA XI

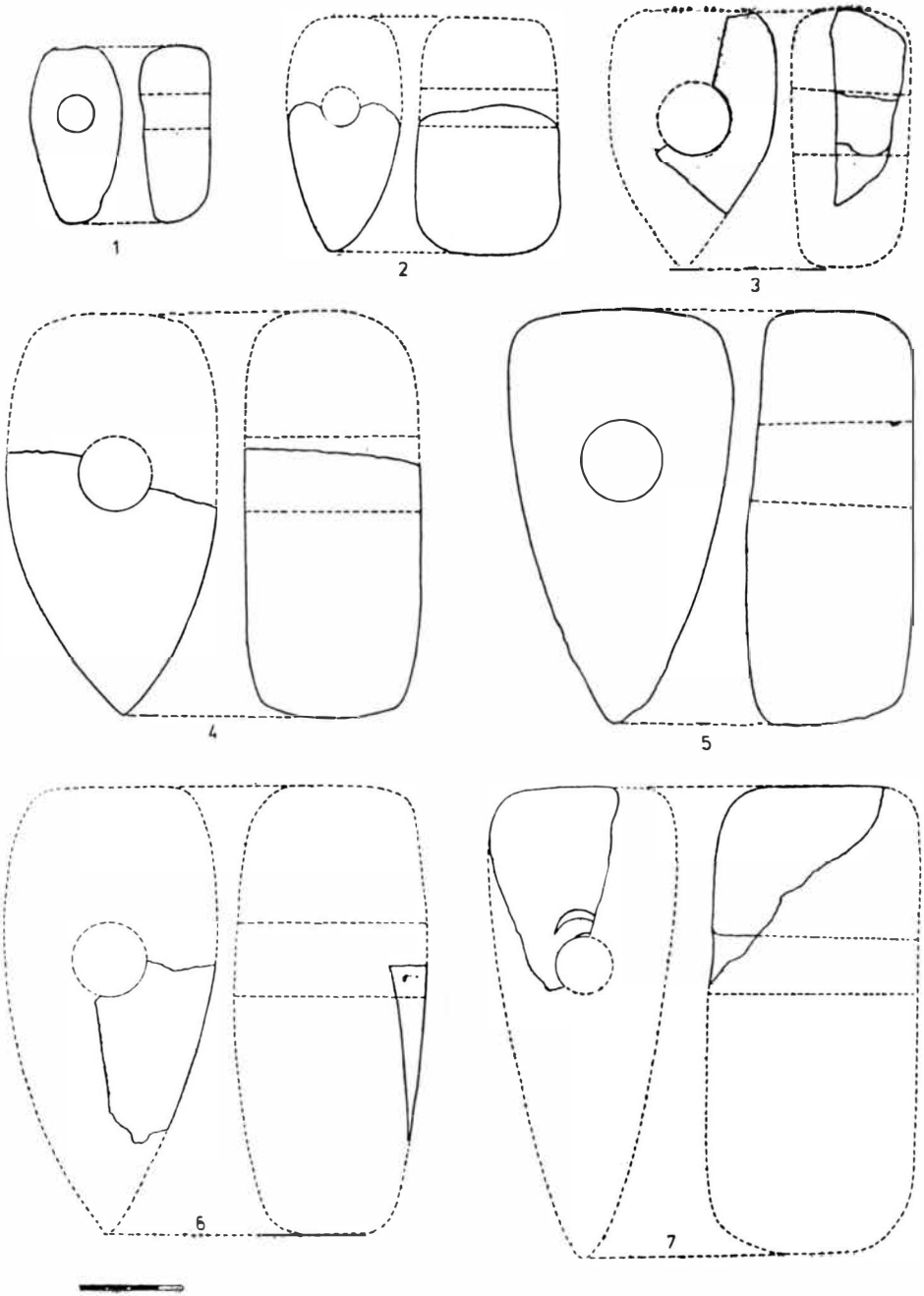

PLANŞA XII

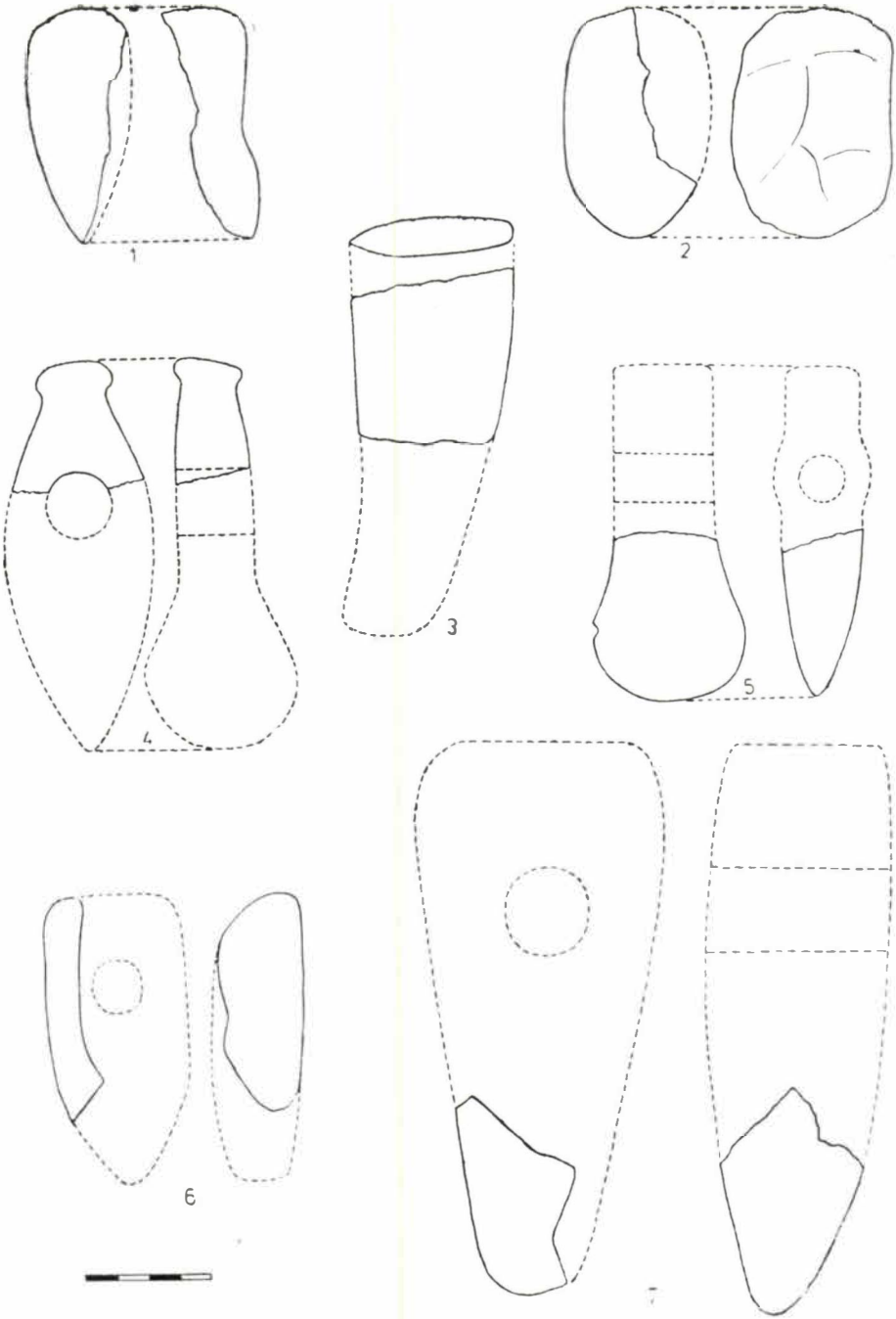

PLANȘA XIII.

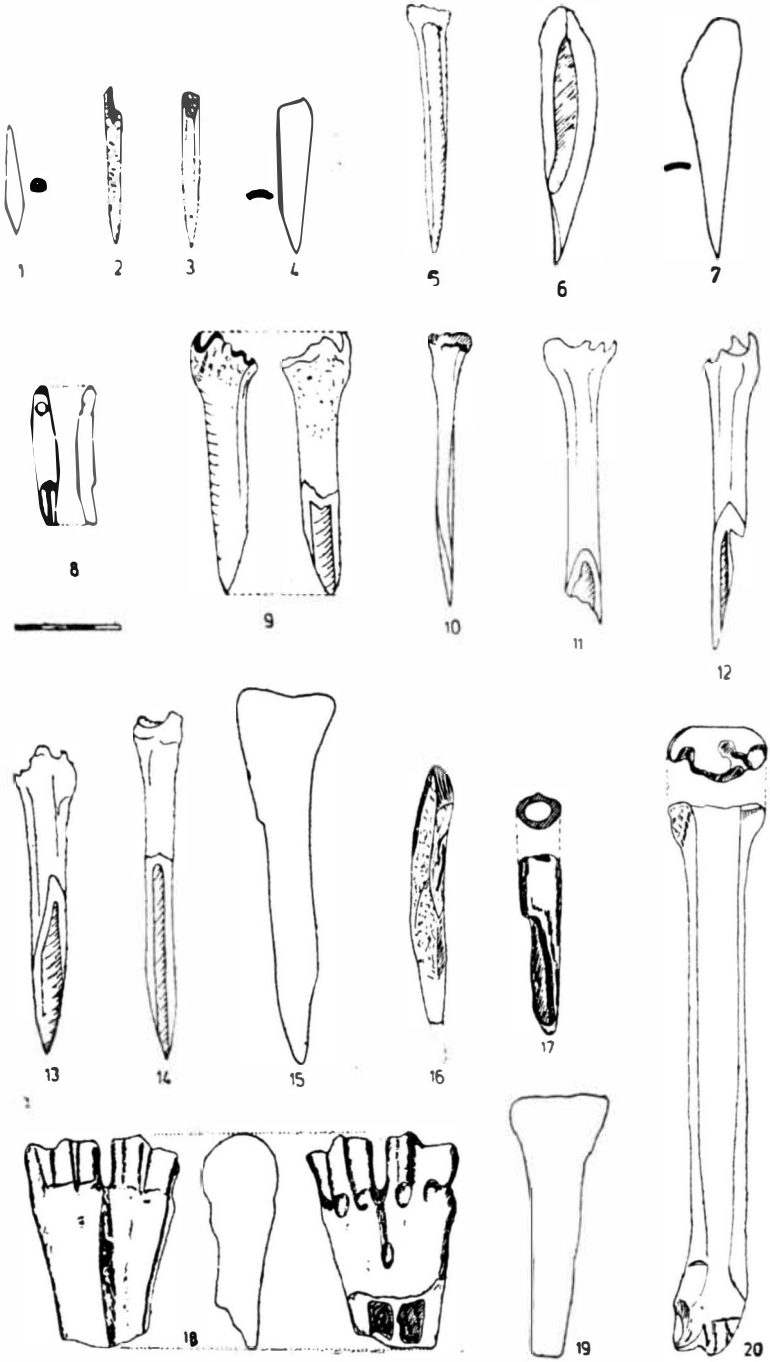

PLANȘA XIV

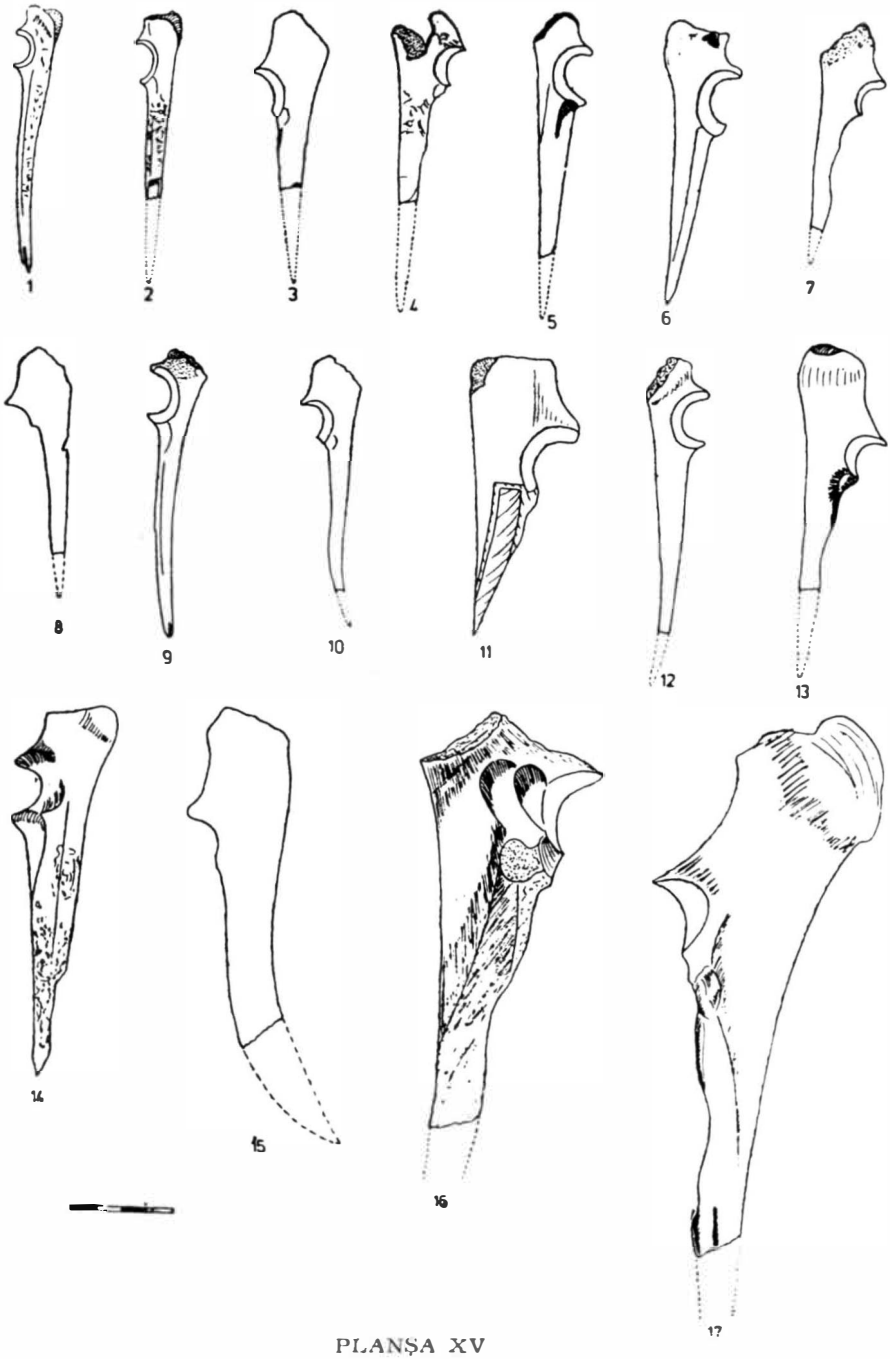

PLANȘA XV

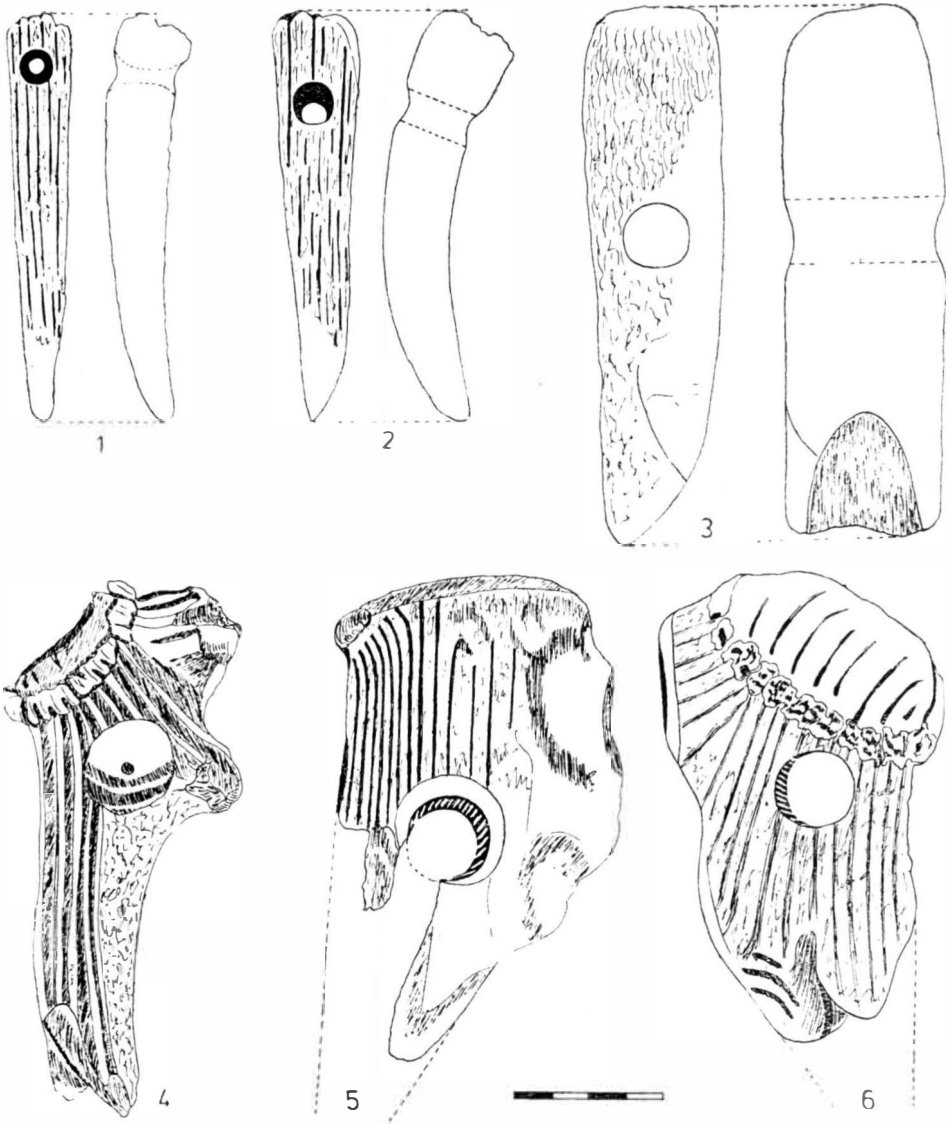

PLANŞA XVI

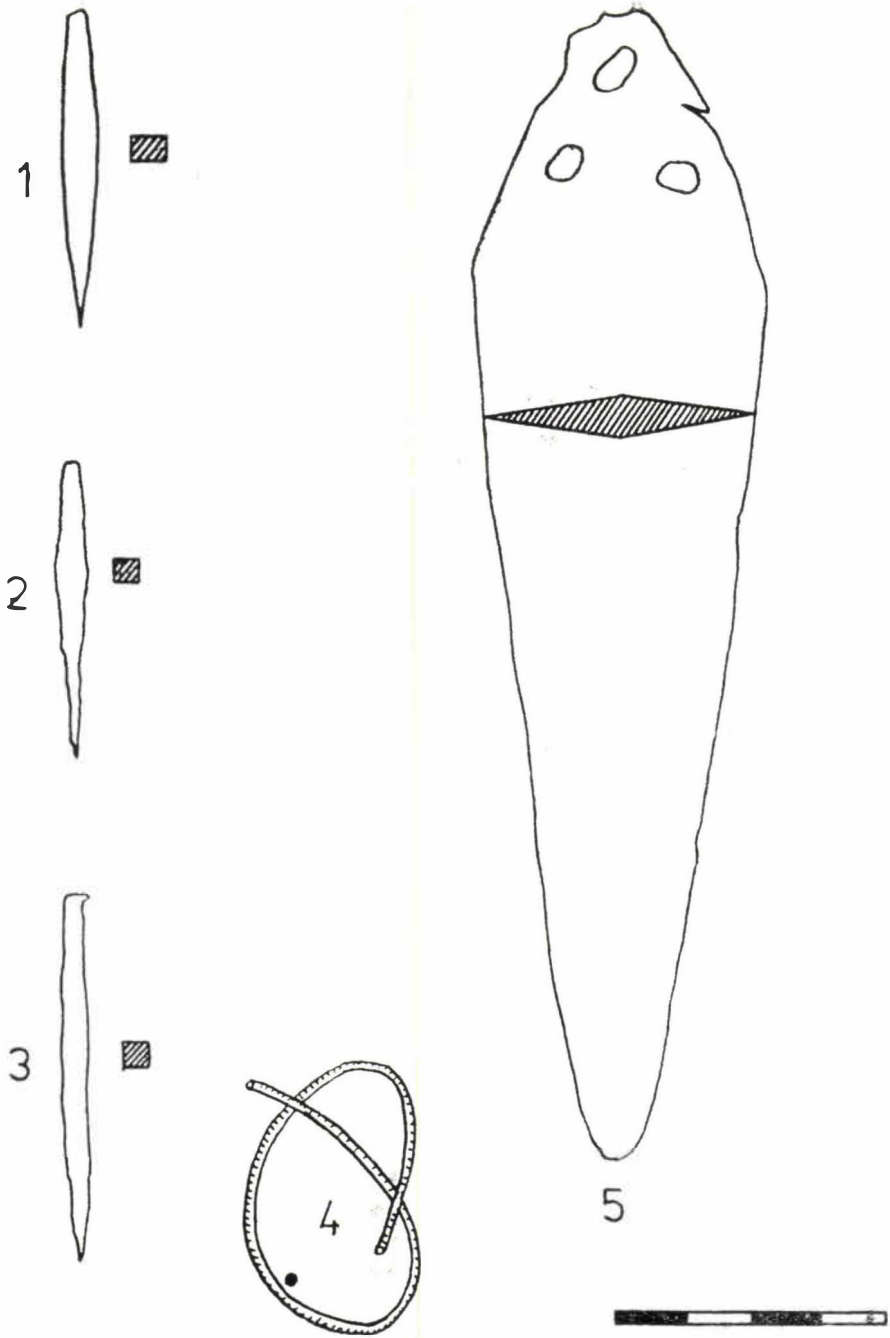

PLANȘA XVII.

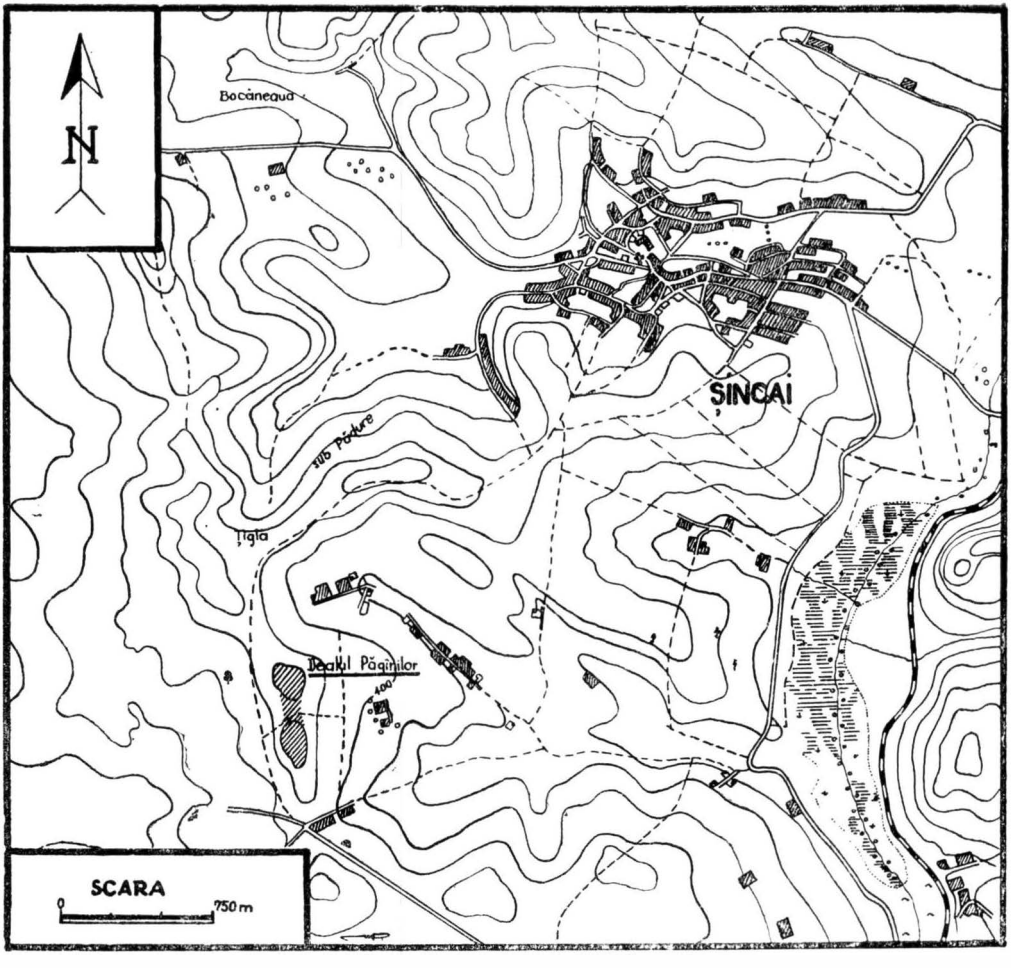

PLANŞA XVIII.

1

2

PLANŞA XIX.

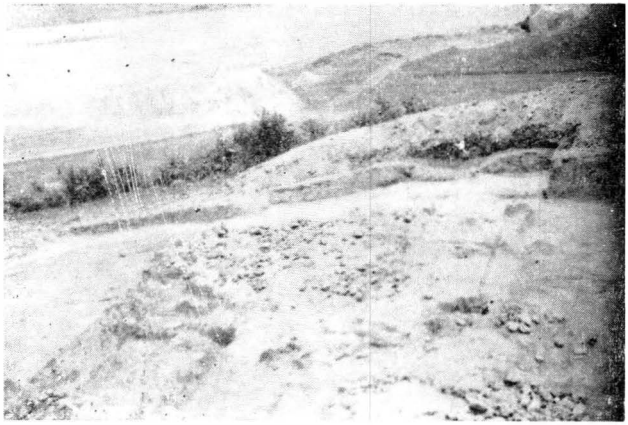

1

2

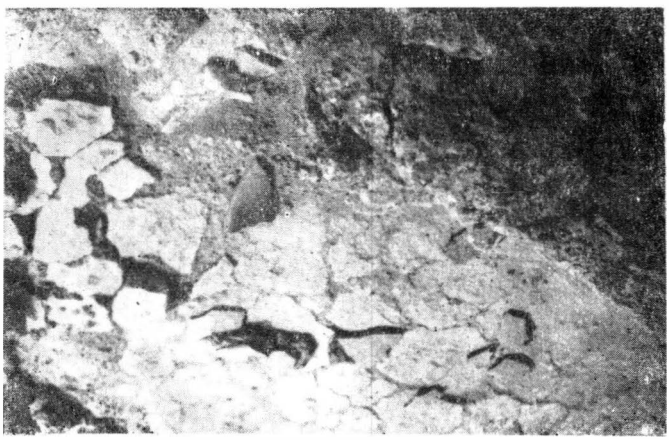

3

PLANŞA XX.

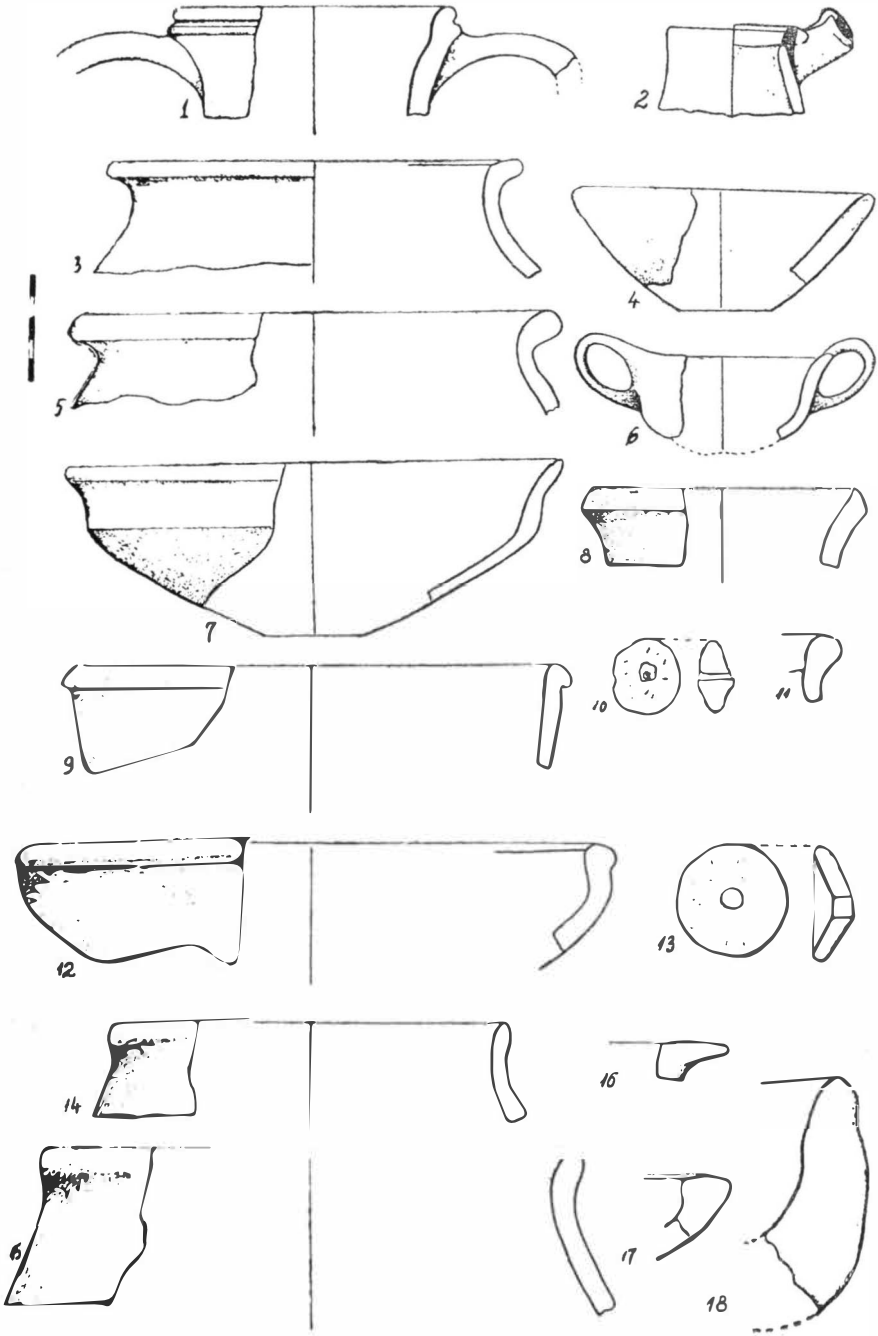

PLANŞA XXI.

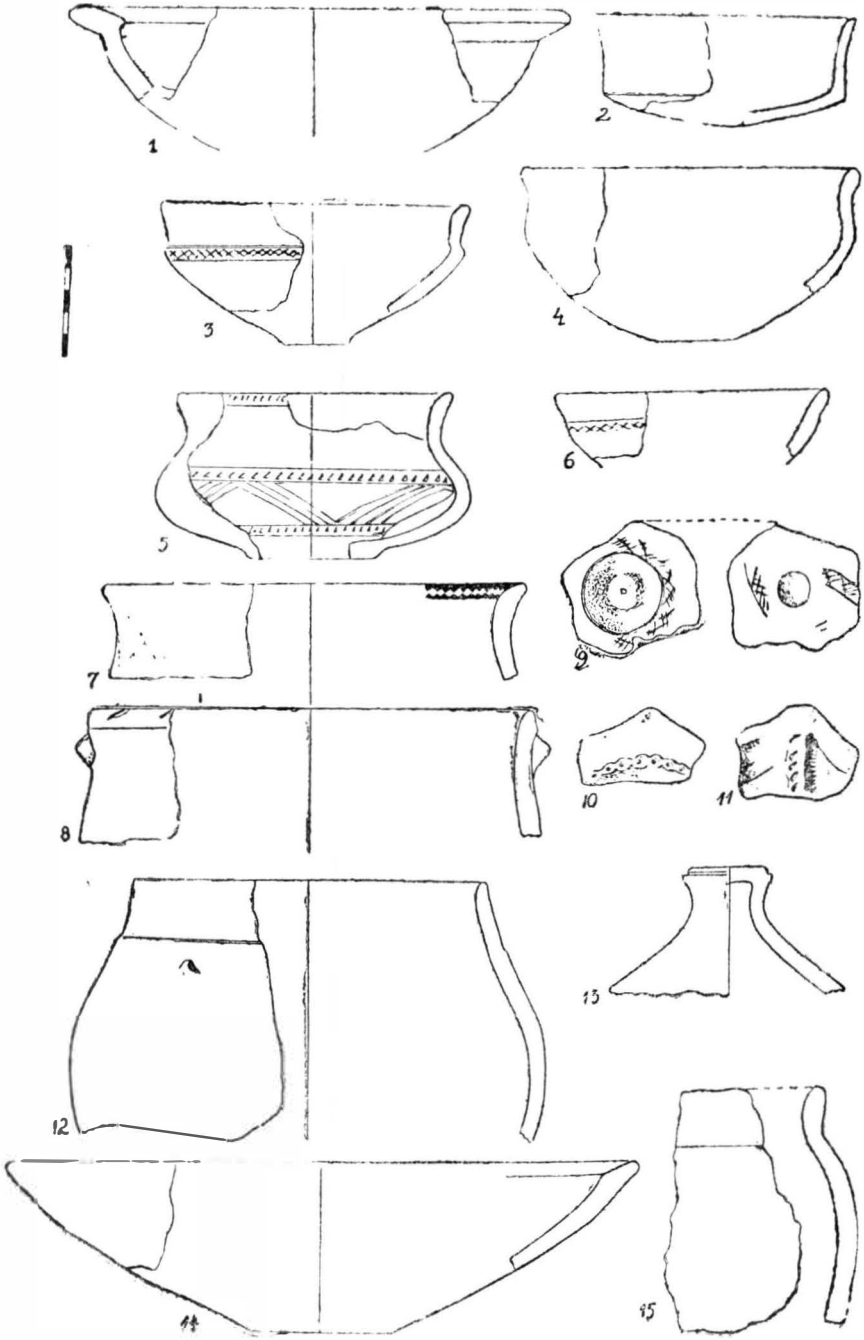

PLANȘA XXII.

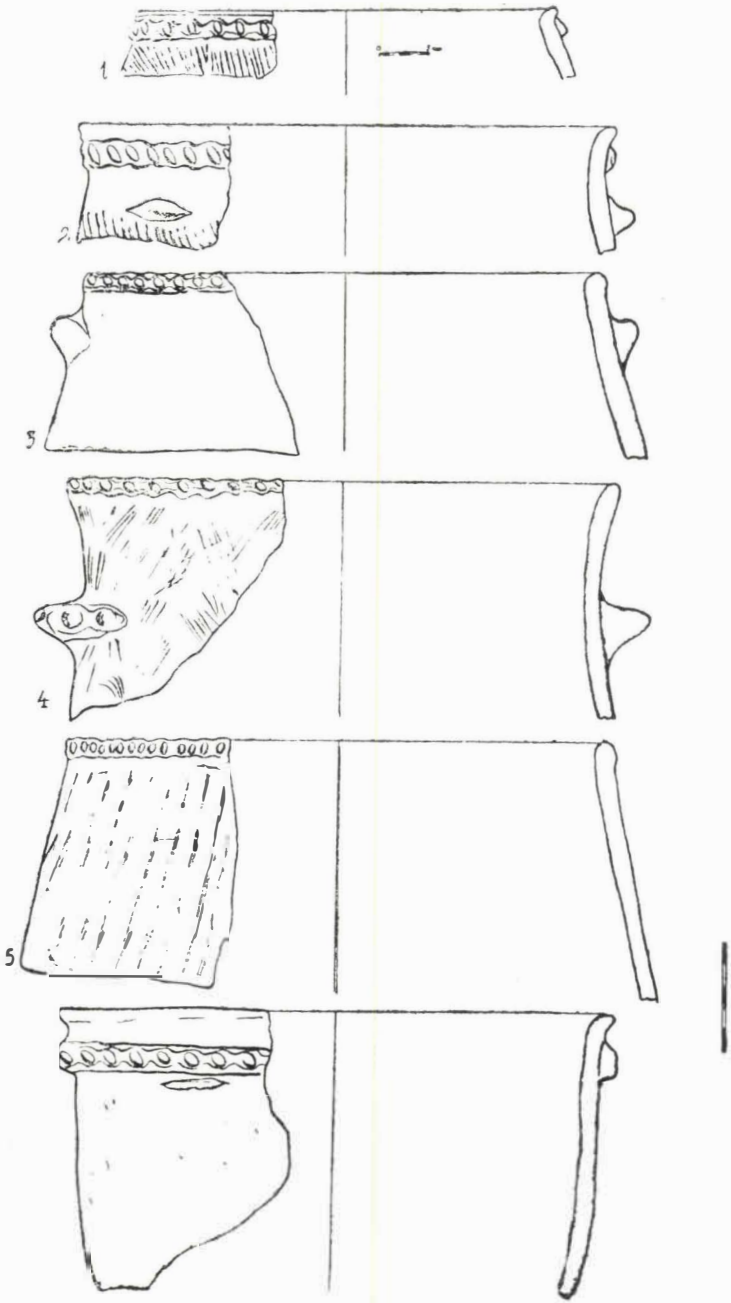

PLANȘA XXIII.

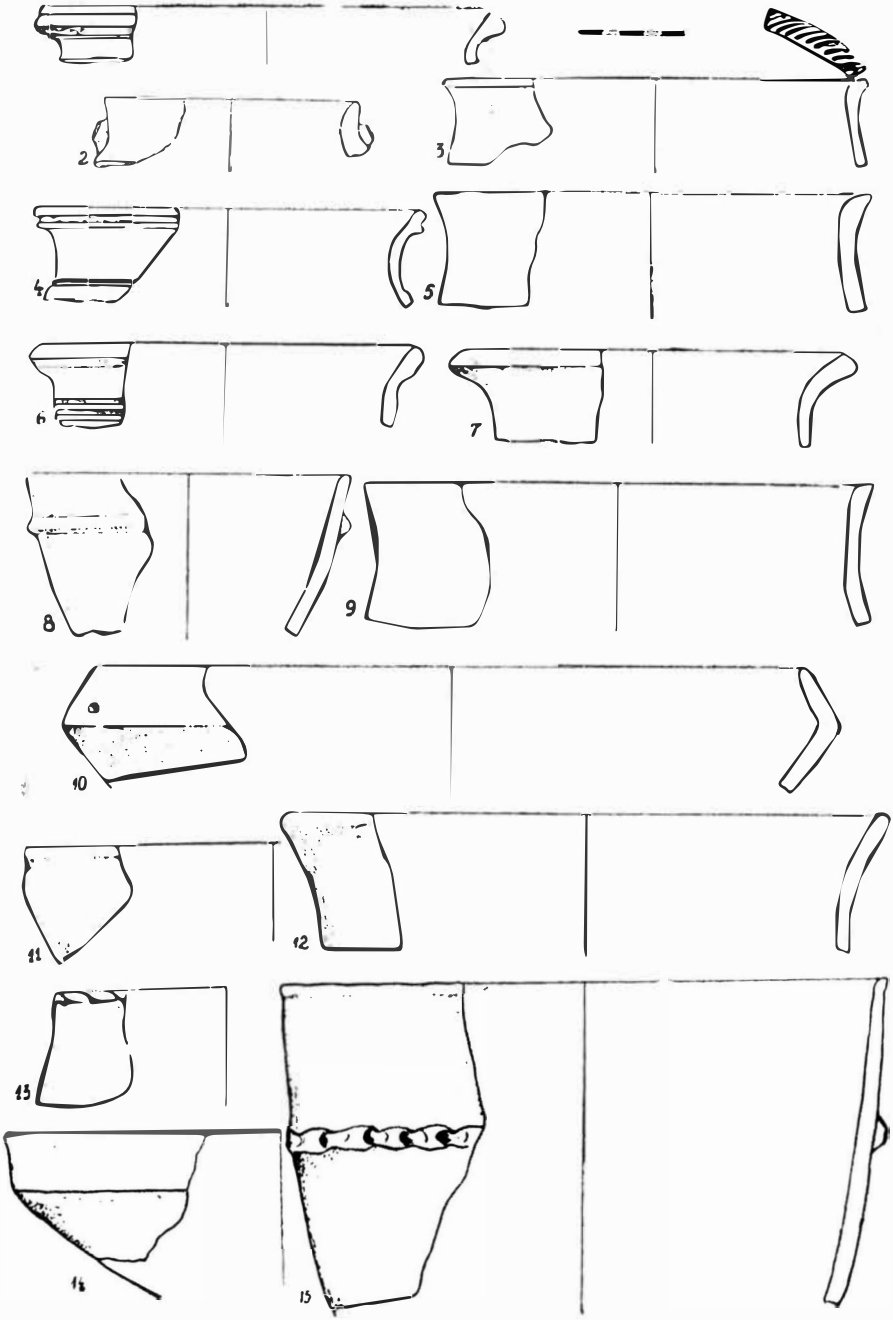

PLANŞA XXIV.

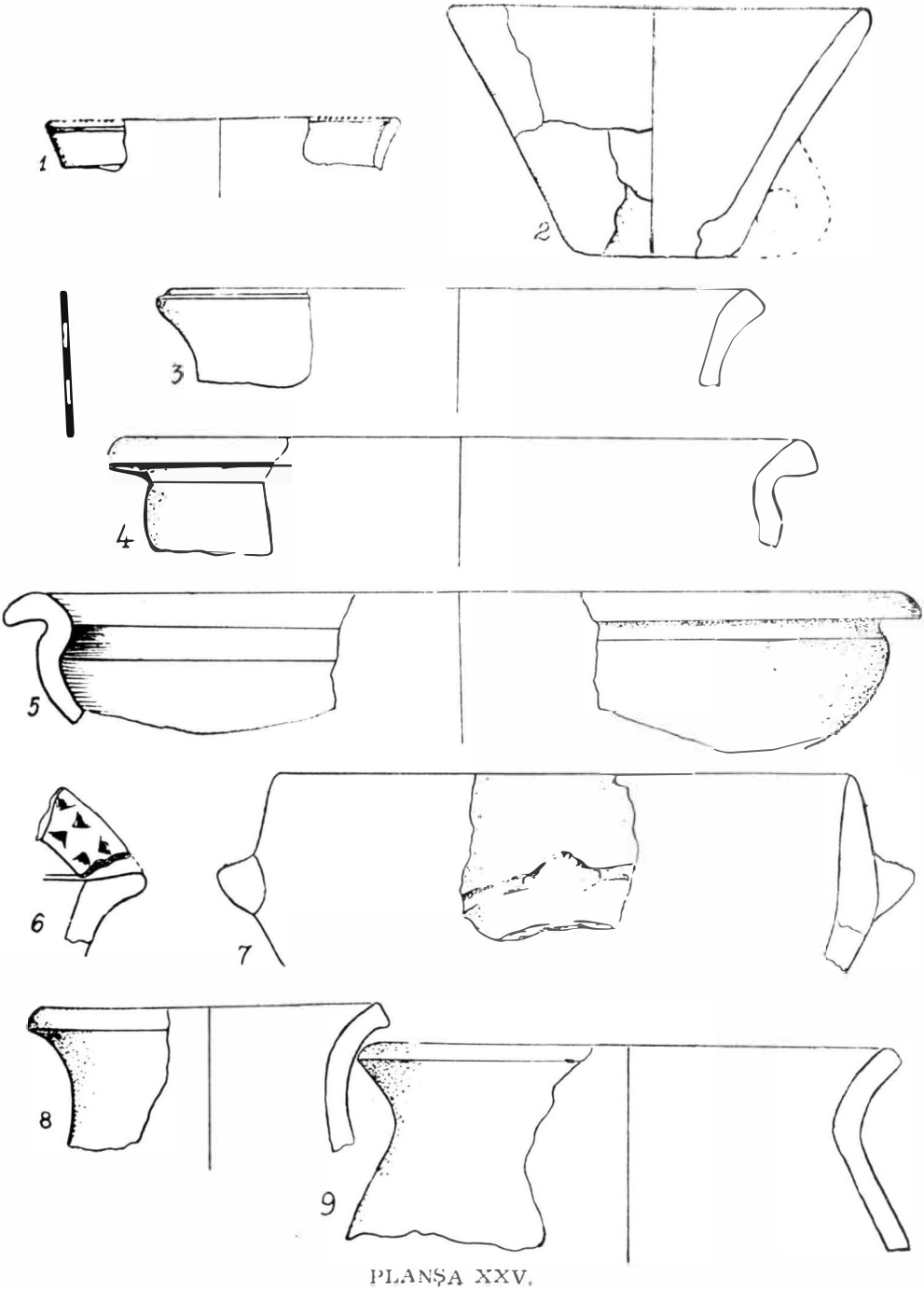

PLANŞA XXV.

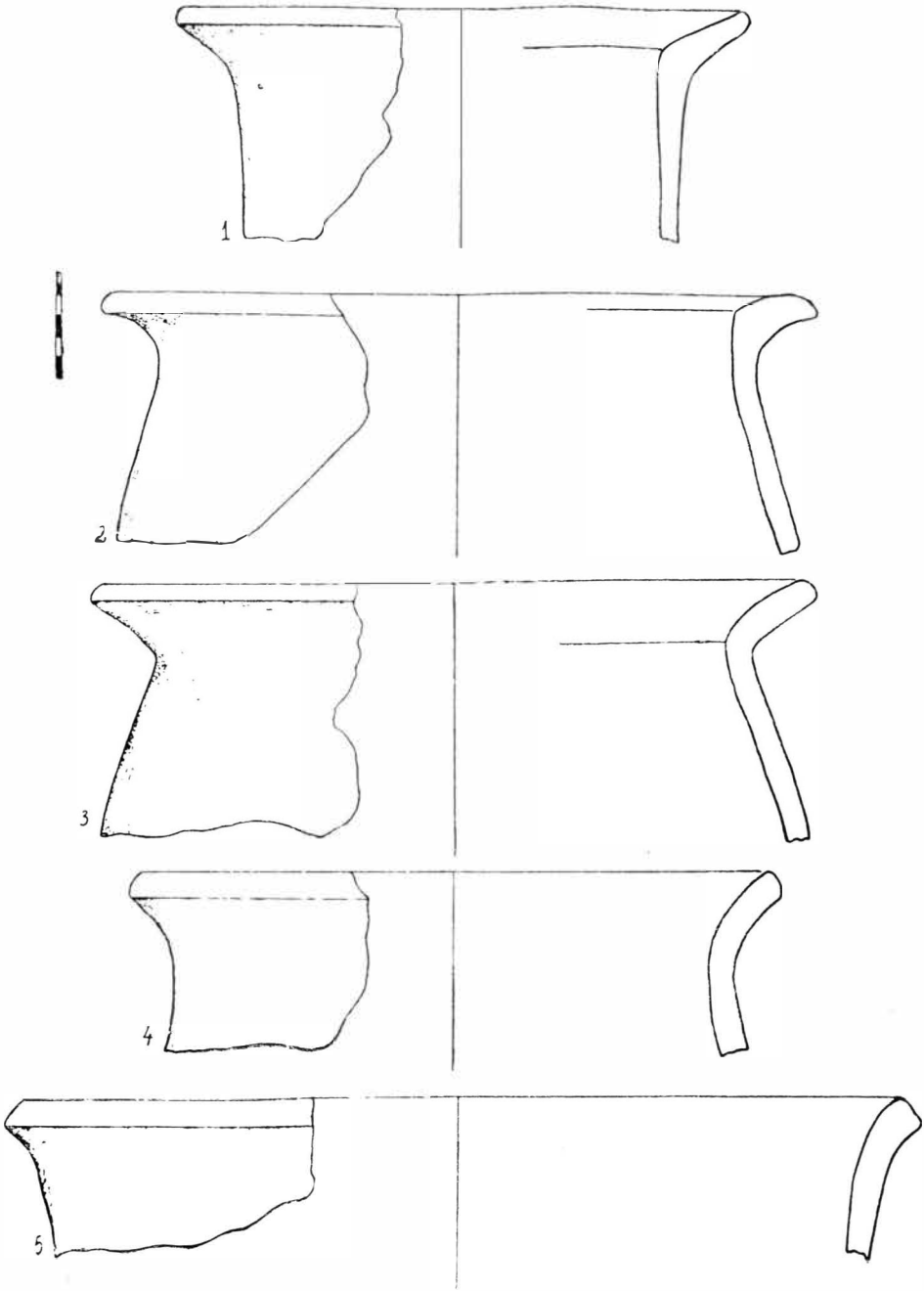

PLANŞA XXVI.

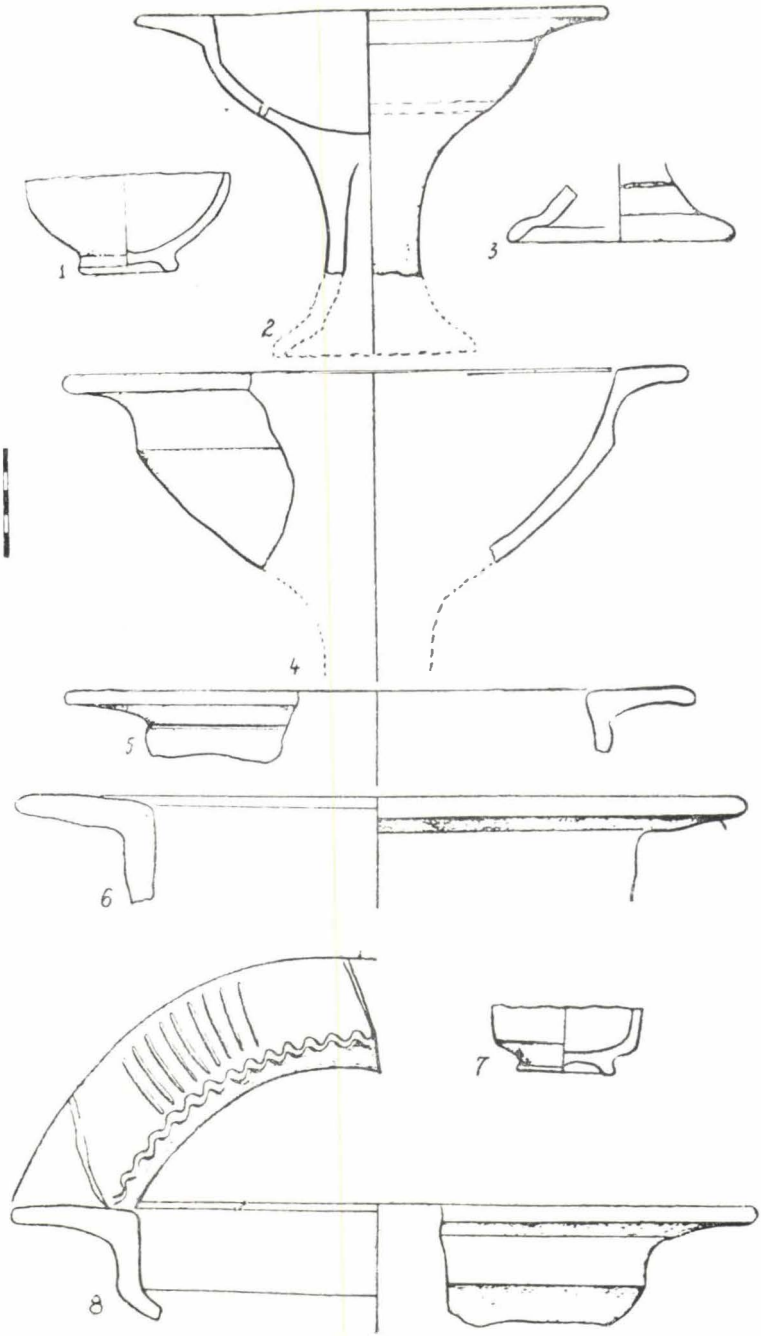

PLANȘA XXVII.

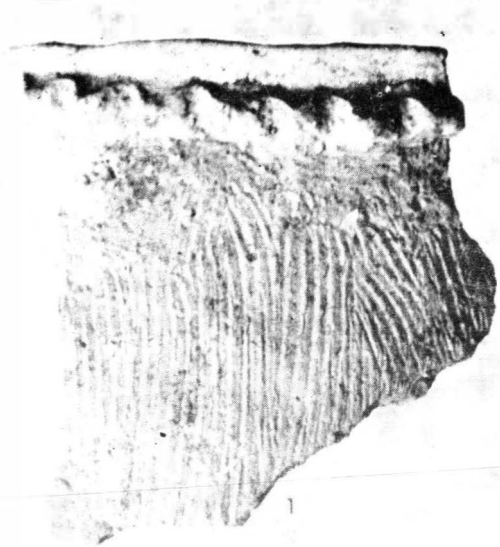

1

2

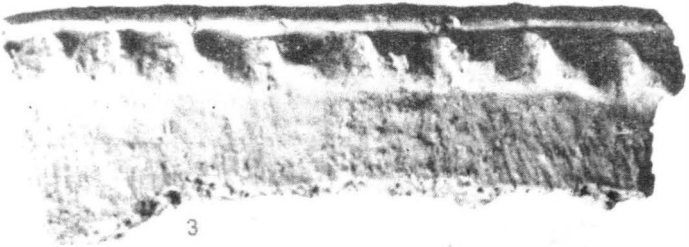

3

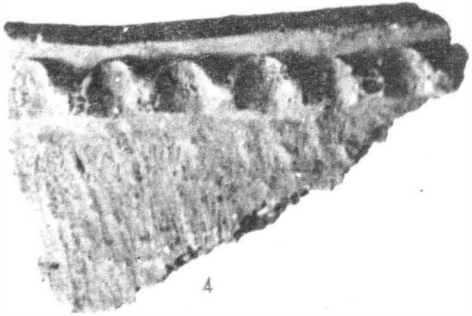

4

PLANŞA XXVIII

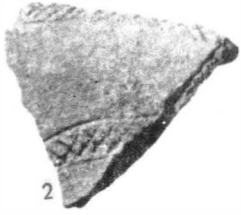

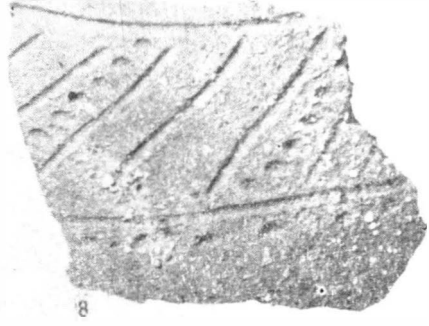

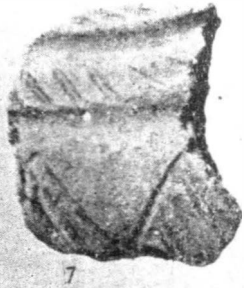

PLANŞA XXIX.

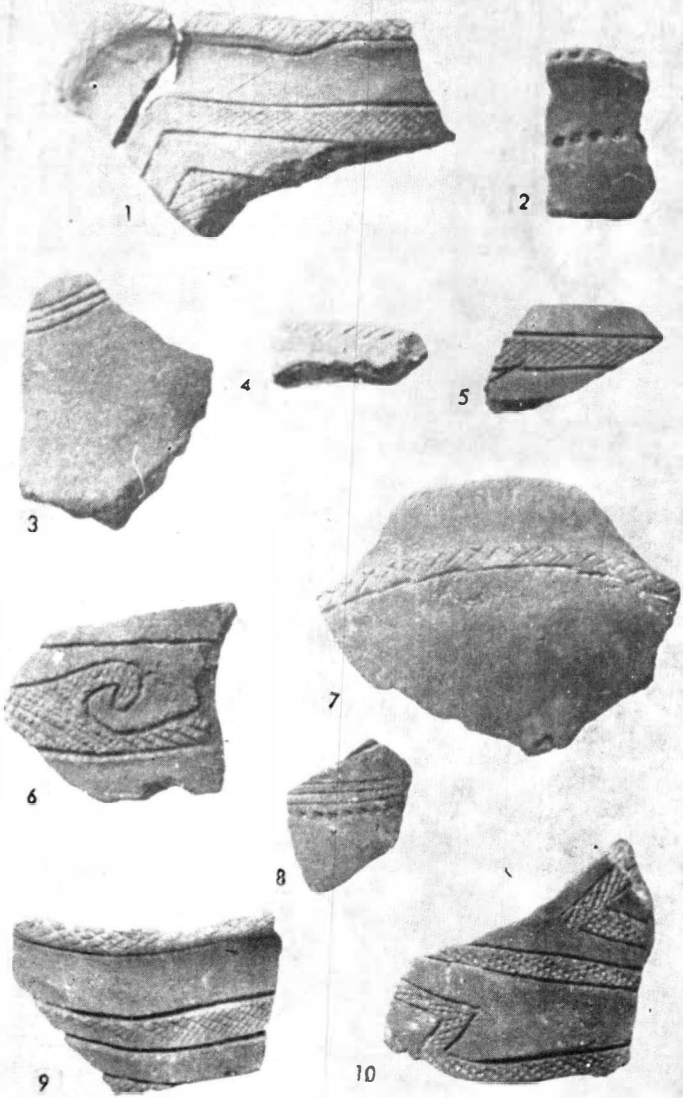

PLANŞA XXX.

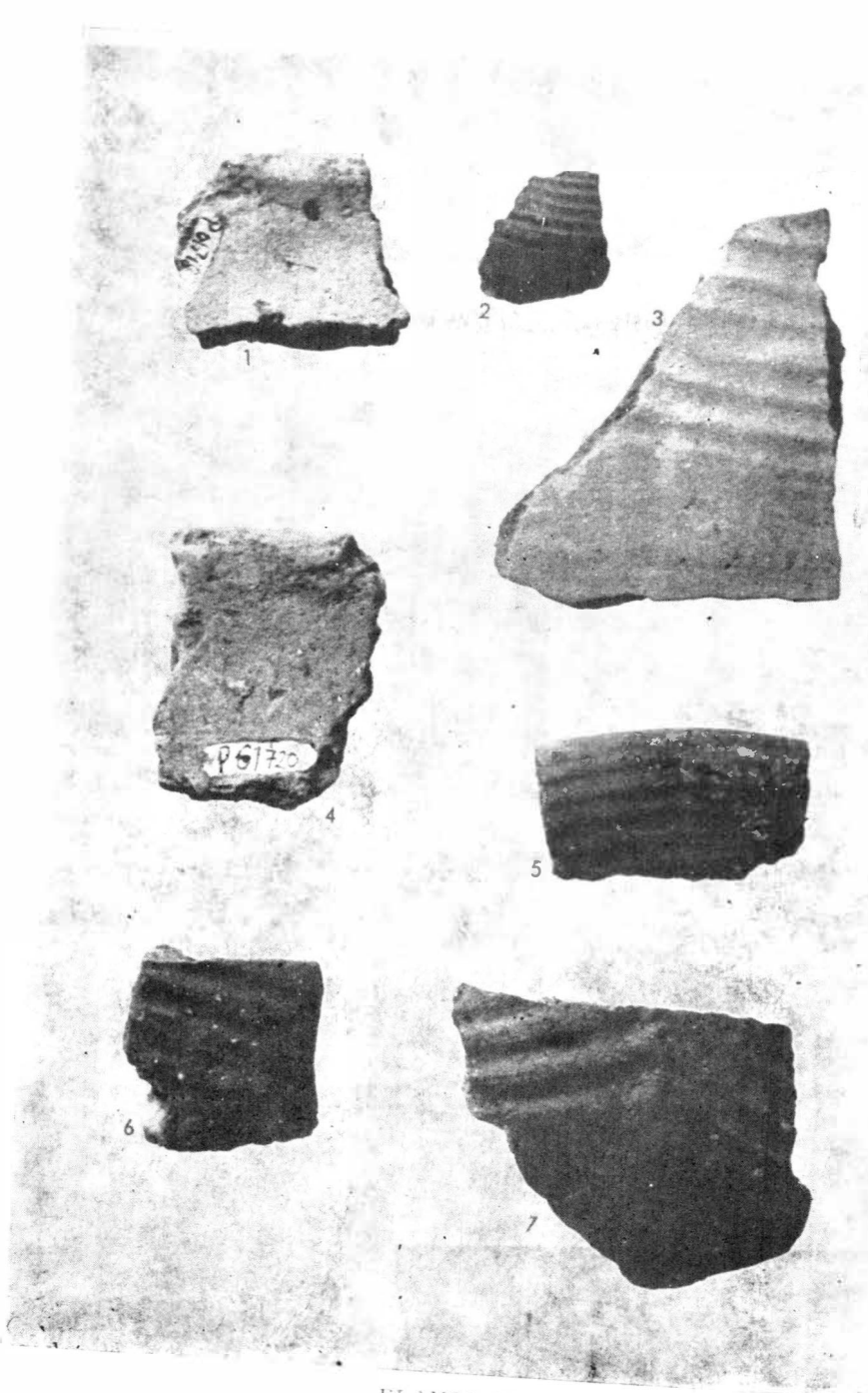

PLANSA XXXI

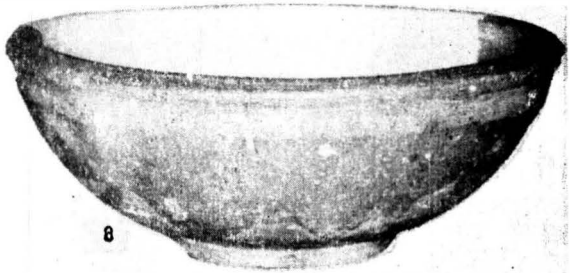

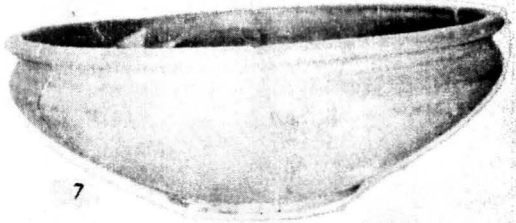

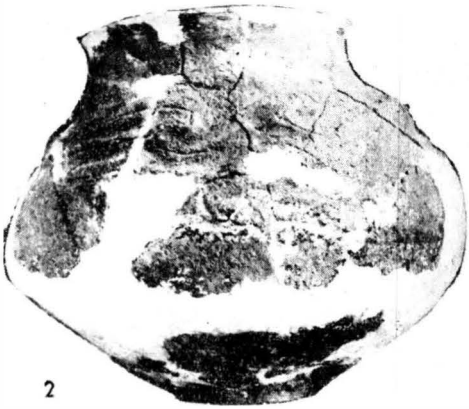

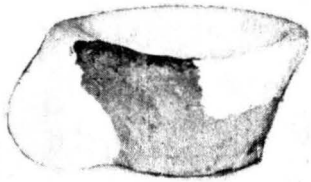

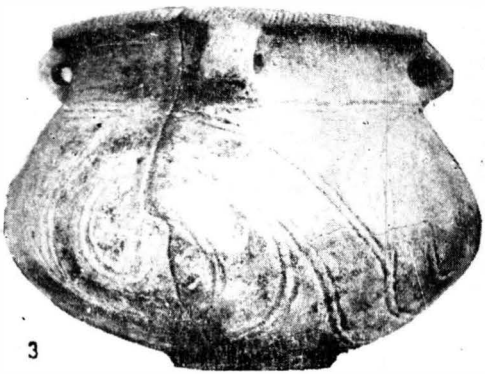

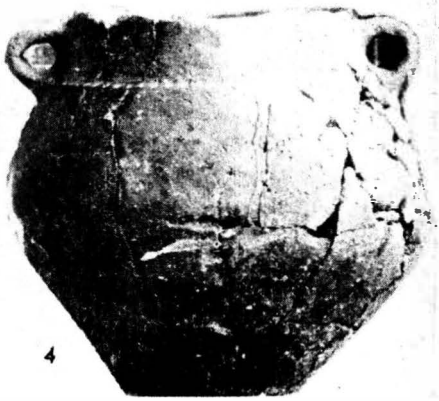

PLANŞA XXXII.

PLANŞA XXXIII.

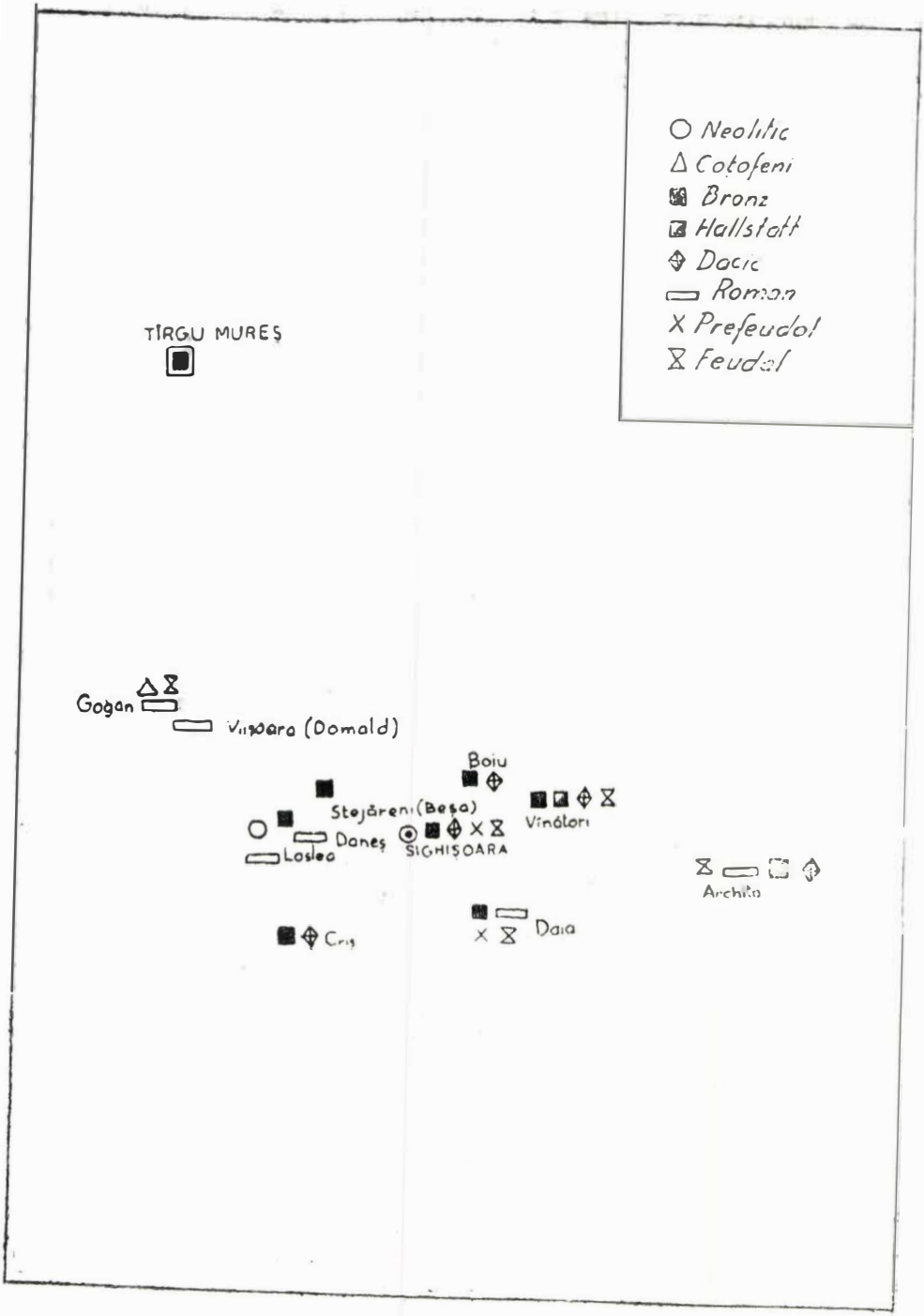

PLANŞA XXXIV.

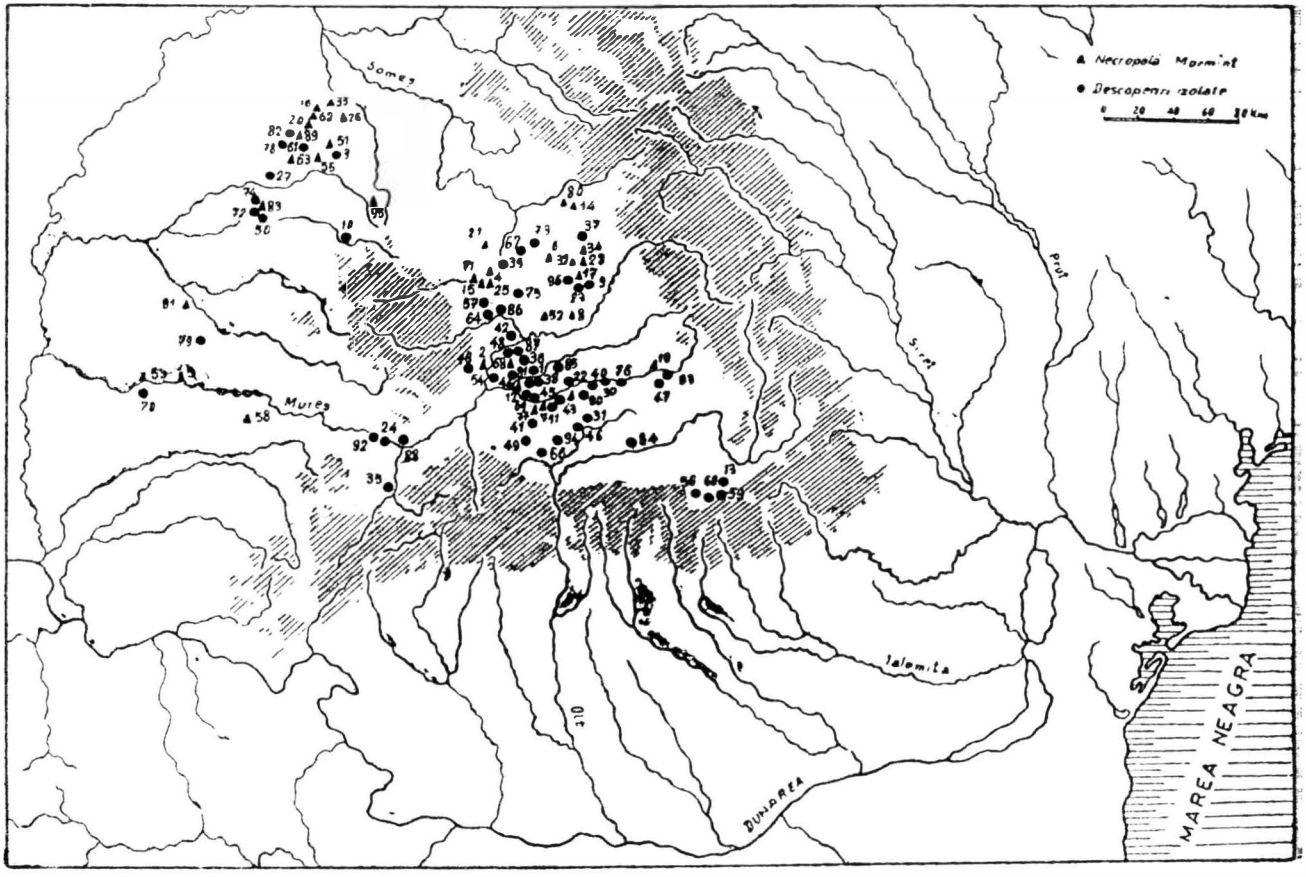
Necropola Mormânt
Descoperiri izolate
0 20 40 60 80 Km
Someş
Mureş
Olt
Siret
Prut
Ialomiţa
DUNĂREA
MAREA NEAGRA

PLANŞA XXXV.

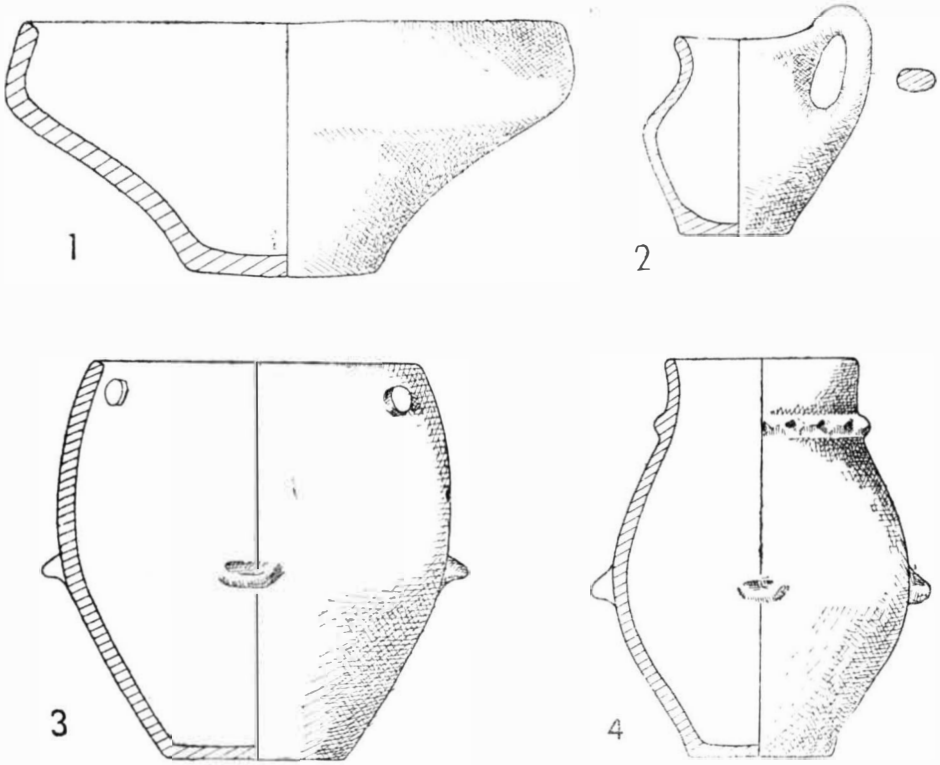

Pl. XXXVI. Vase dacice din necropola de la Fîntînele (sec. IV î.e.n.).
1. M. 1; 2. M. 79; 3. M. 73; 4. M. 13.

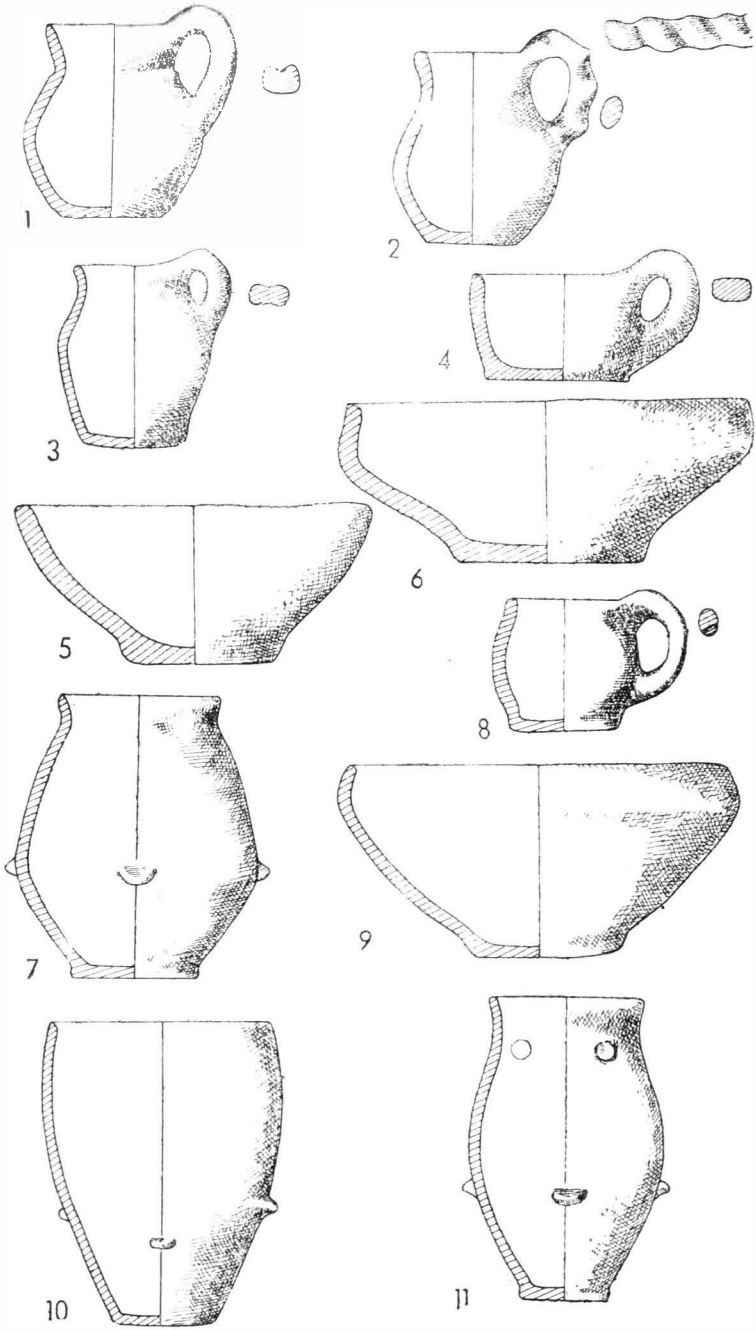

Pl. XXXVII. Vase dacice descoperite în mormintele de la Fîntînele (sec. IV—III î.e.n.).
1. M. 19; 2. M. 4; 3. M. 7; 4. M. 23; 5. M. 11; 6. M. 10; 7. M. 69; 8. M. 83;9. M. 72; 10. M. 10; 11. M. 7.

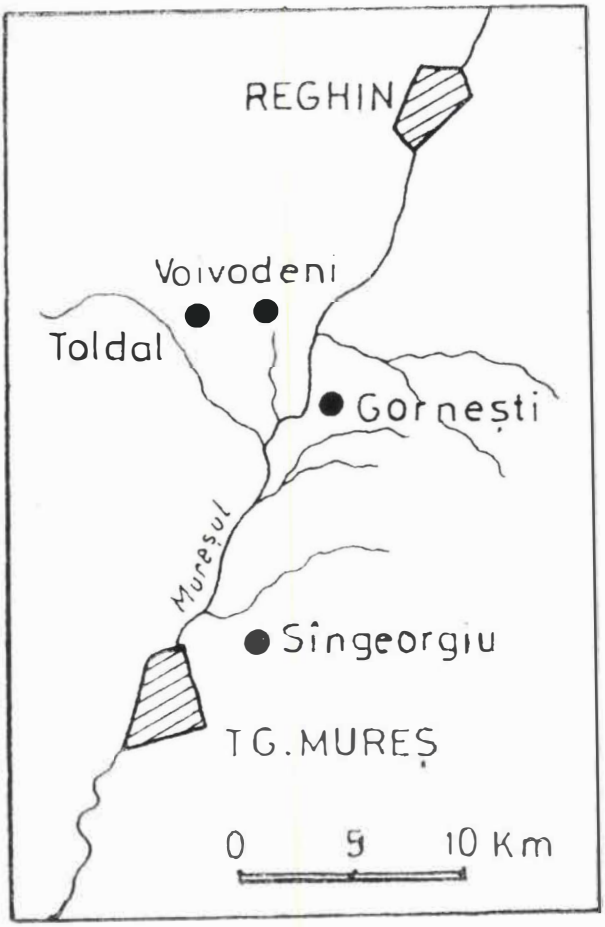

Pl. XXXVIII. *Toldal* — Aşezarea geografică a satului.

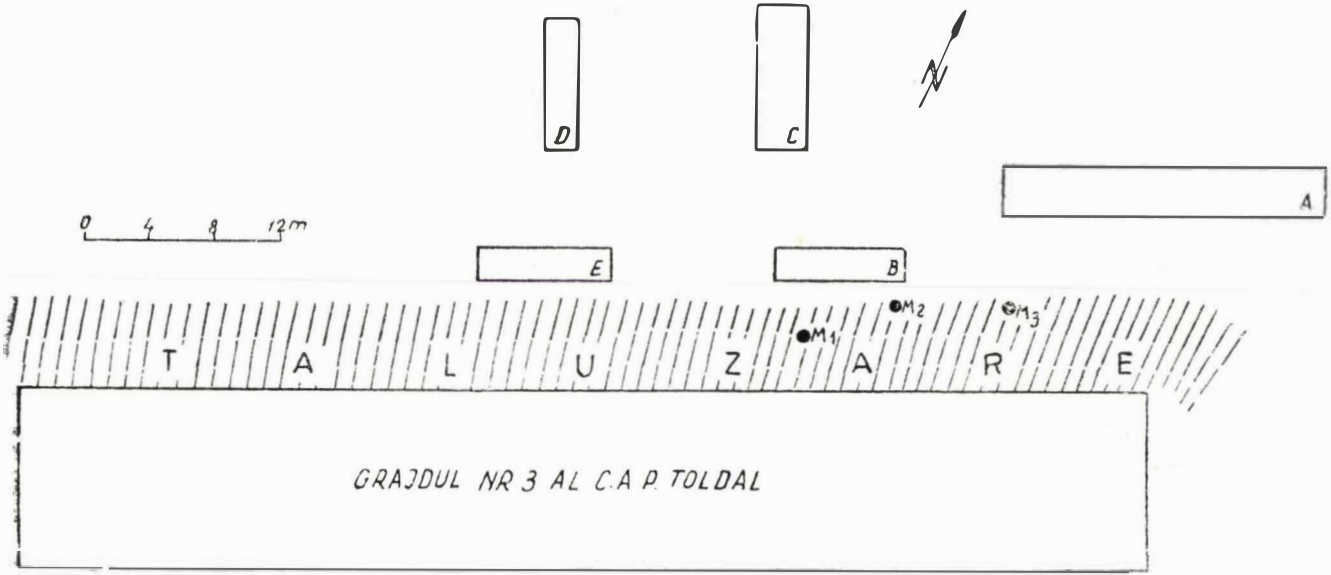

Toldal — Planul general al sondajelor arheologice efectuate în anul 1972 și locul unde s-au descoperit mormintele romane în anul 1964.

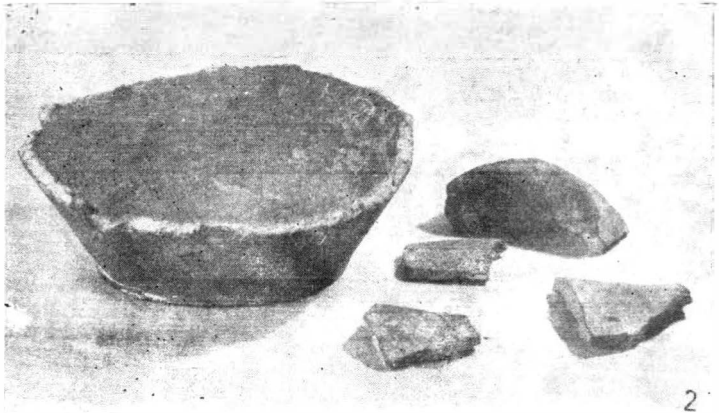

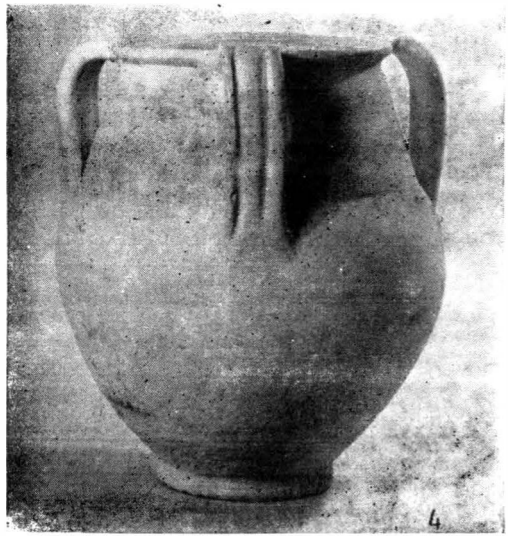

Toldal — Oală-urnă romană de culoare roșie (4); fund de oală romană cenușie-negricioasă, folosit drept capac pe urnă (2); cioburi romane cenușii-negricioase (2), fibulă (1, 3), inel, brățară, prîsnel (3), provenite probabil dintr-un singur mormînt.

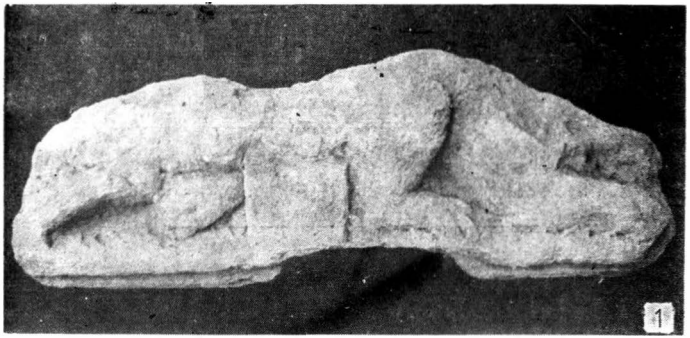

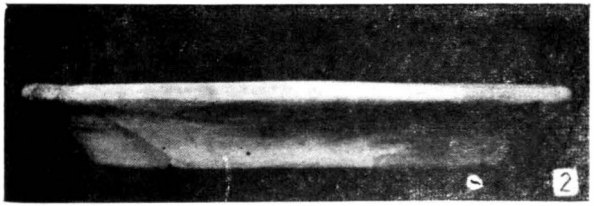

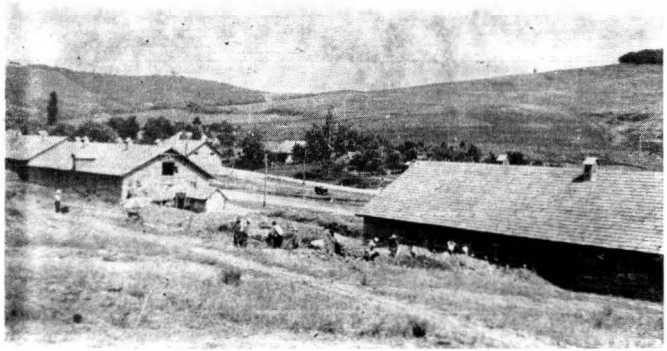

Toldal — 1) Fragment de monument funerar roman, cu lei apotropaici. 2) Locul descoperirii mormintelor în anul 1964 și punctul de amplasare a sondajelor arheologice din 1972. 3) Farfurie romană roșie-cărămizie, utilizată de capac pe urnă. 4) Oală-urnă romană, de culoare roșie-cărămizie.

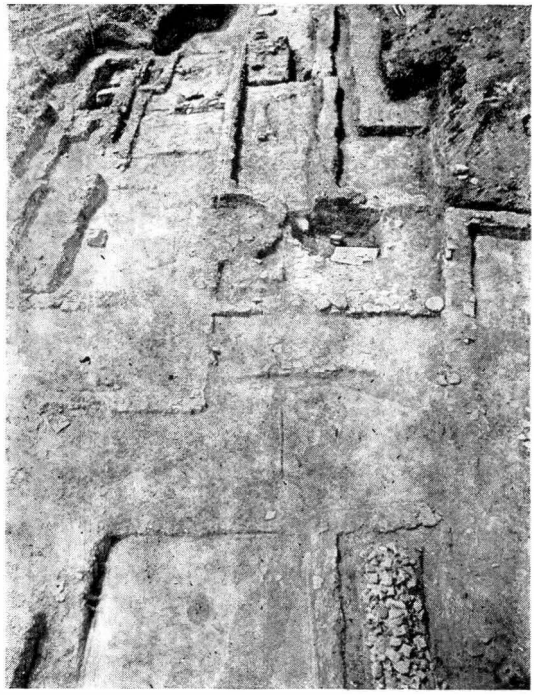

1

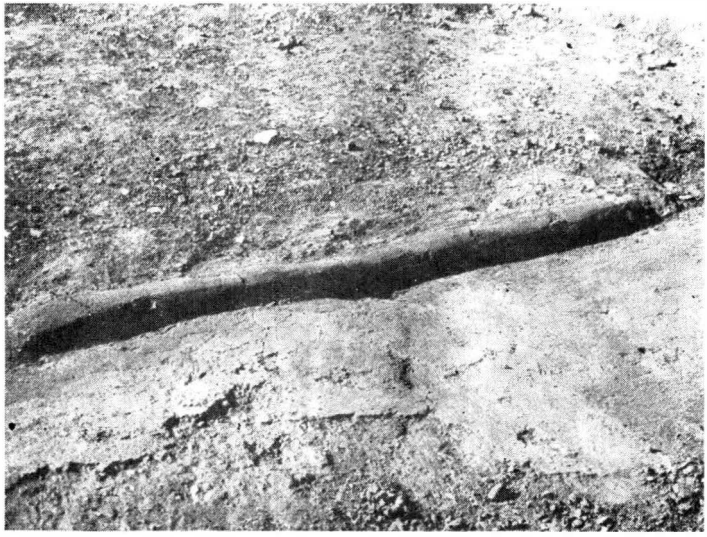

2

Pl. XLII. 1) Detaliu din clădirea cu absidă 2) Pardoseală și bordură de *cocciopesto*.

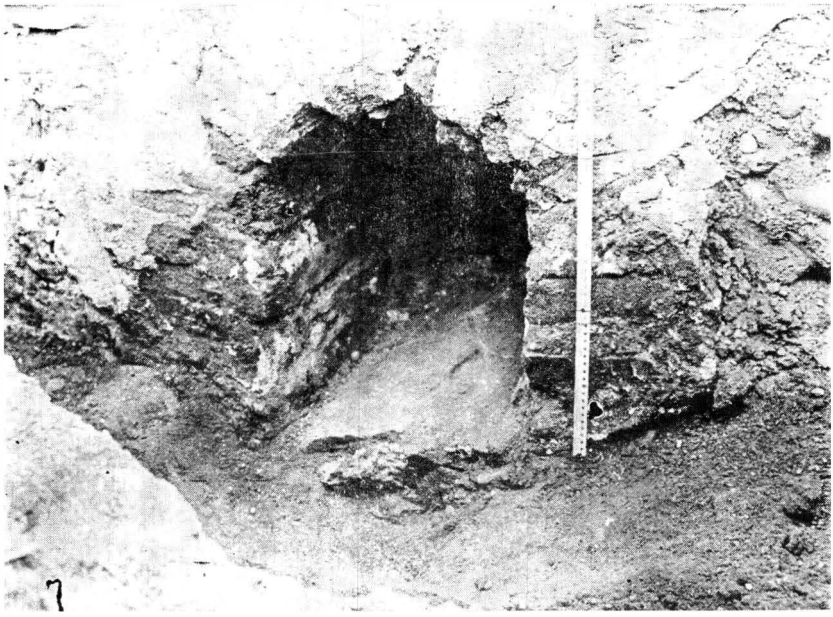

1

2

Pl. XLIII. 1—2) Praefurnii de la clădirea cu absidă.

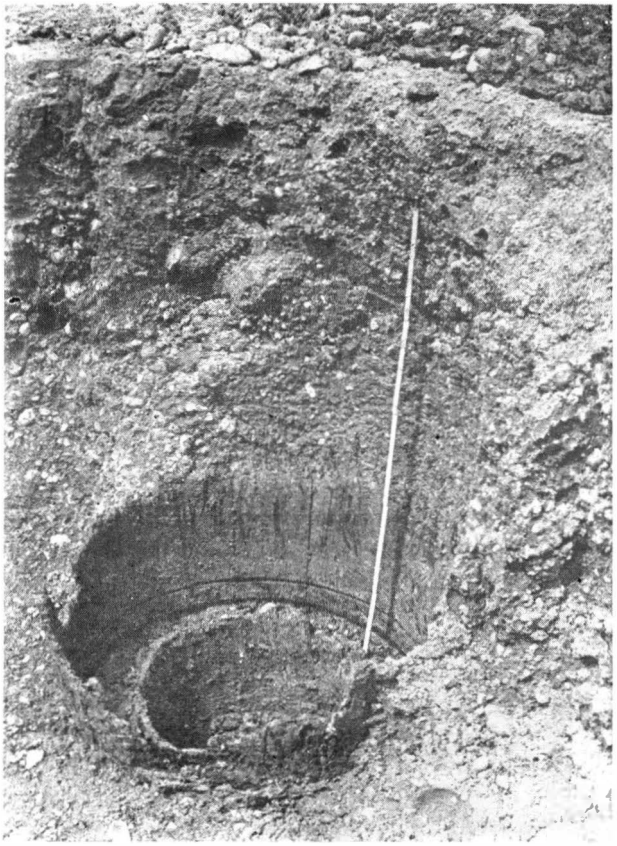

Pl. XLIII. 1—2) Puț căptușit cu butoaie.

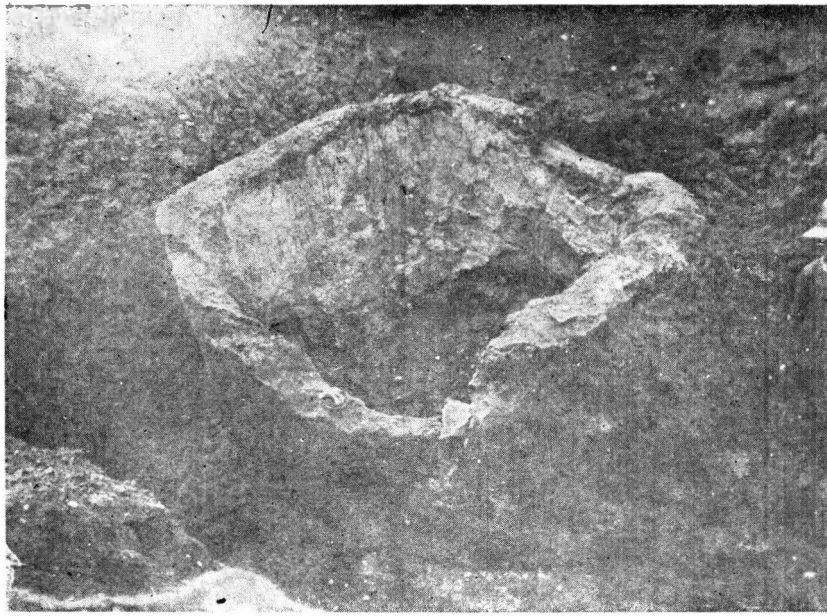

1

2

Pl. XLV. Cuptoare de olărit: 1) 1929 — săpătura A. Filimon 2) din 1972.

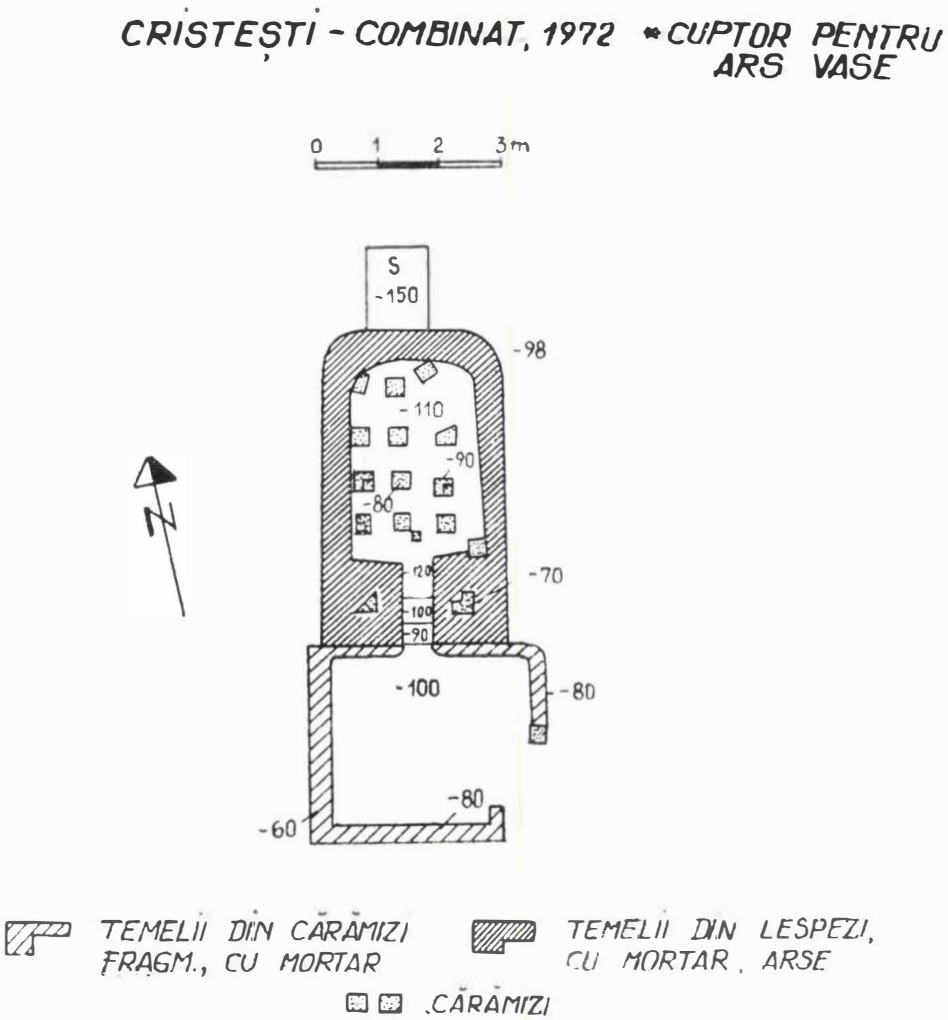

Pl. XLVI. Cuptor pentru ars vase, 1972 (plan).

Pl. XLVII. 1) Inscripţia reconstituită a lapicidei Hermeros (apud I. I. Russu) 2) Ştampile de ţigle.

2

1

Pl. XLVIII. 1) Vas de tradiţie eraviscă (fragment) 2) Fragment de aedicula, cu fibule pannono-celtice.

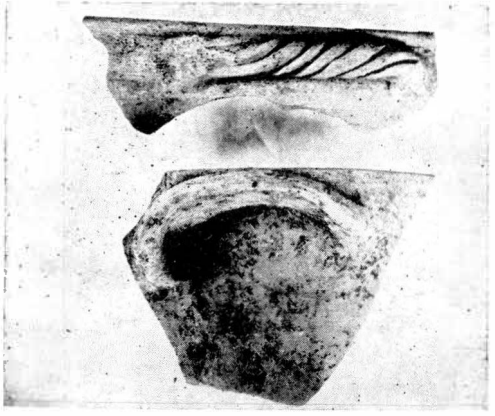

1

2

3

4

Pl. XLIX. 1) Toarte de tradiție dacică 2) Bol cu decor ștampilat și ștampile de olar 3) Tipar de ofrandă cu imagi nea lui Serapis 4) Opaiţ creat de olarul Valerius Albius.

Pl. L. Statuia unui geniu al abundenţei.

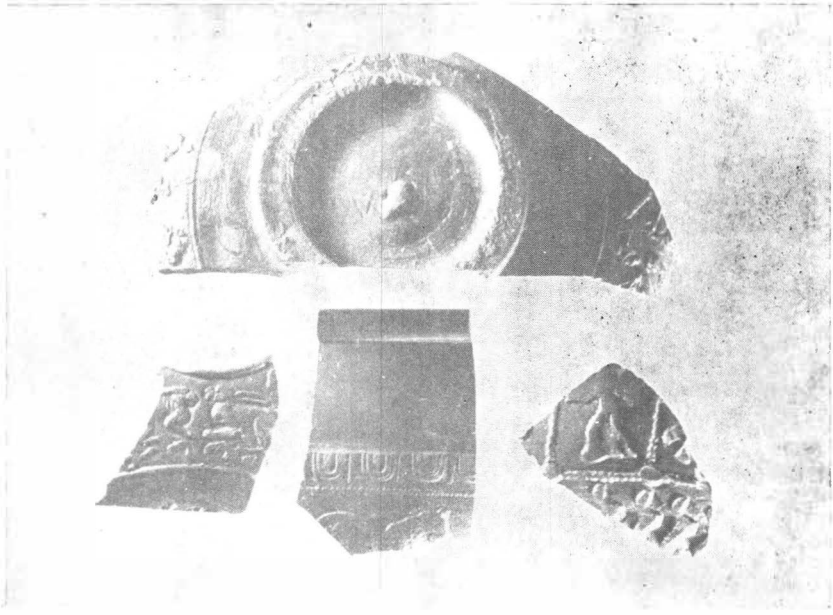

1

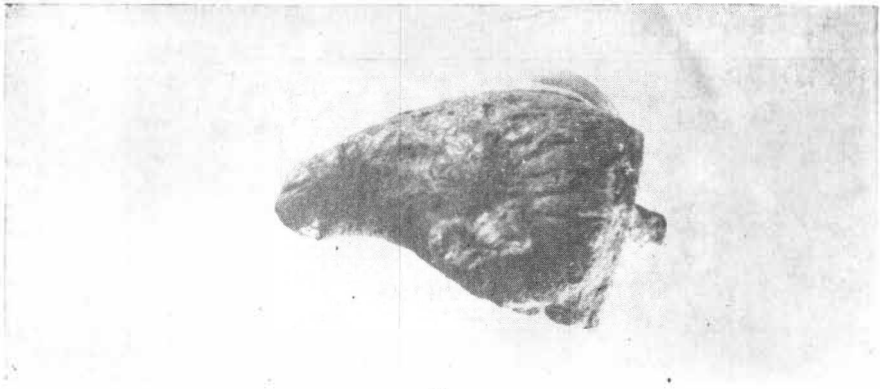

2

3

Pl. LI. 1) „Terra sigillata" (fragmente), import din Gallia 2) Miner de vas: capul unui berbec 3) Sondă chirurgicală.

1

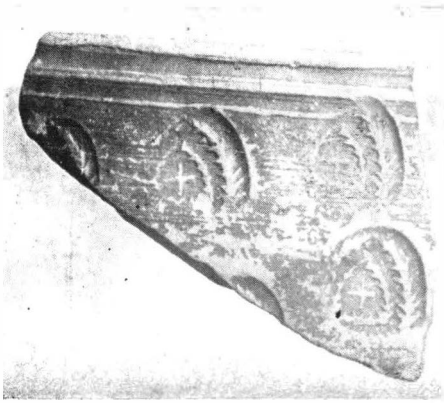

2

Pl. LII 1) Decor de peşte 2) Cruce între palmete (decorul unor fragmente de vase din Cristeşti).

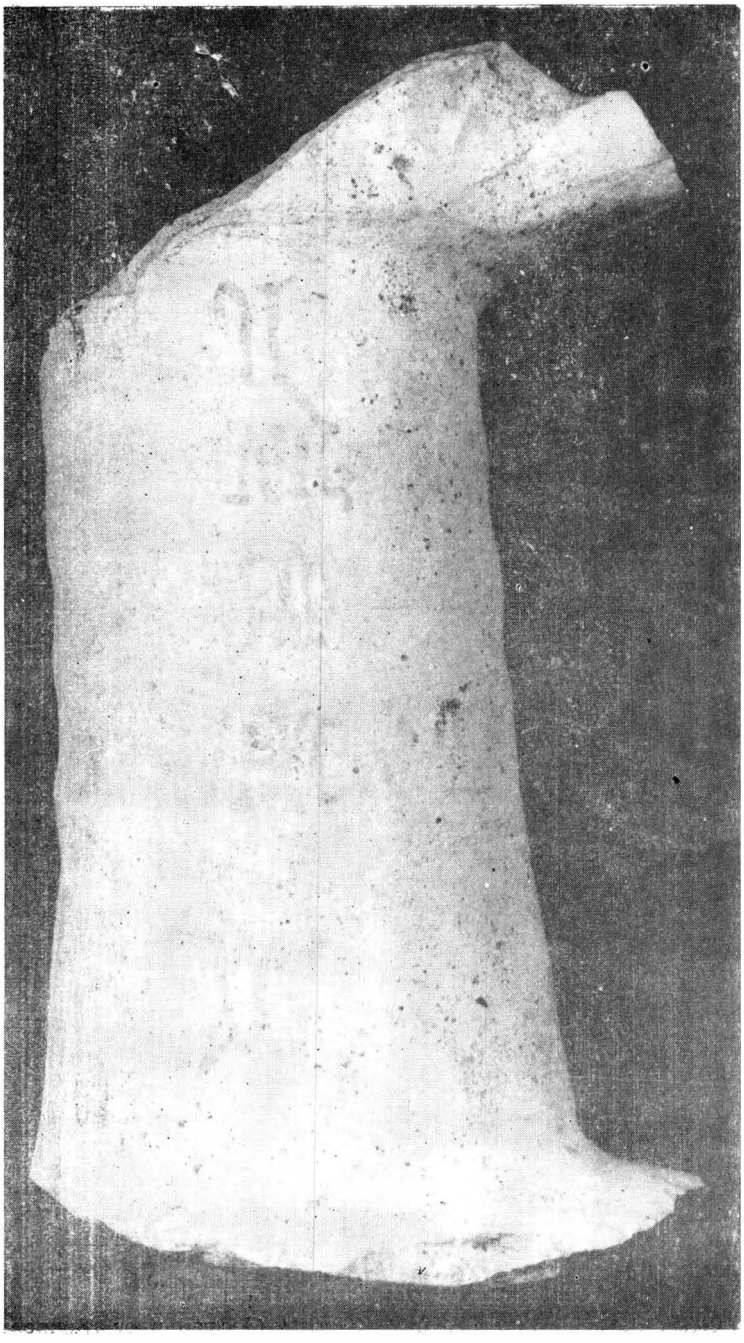

Pl. LIII. Gît de amforă cu inscripţie.

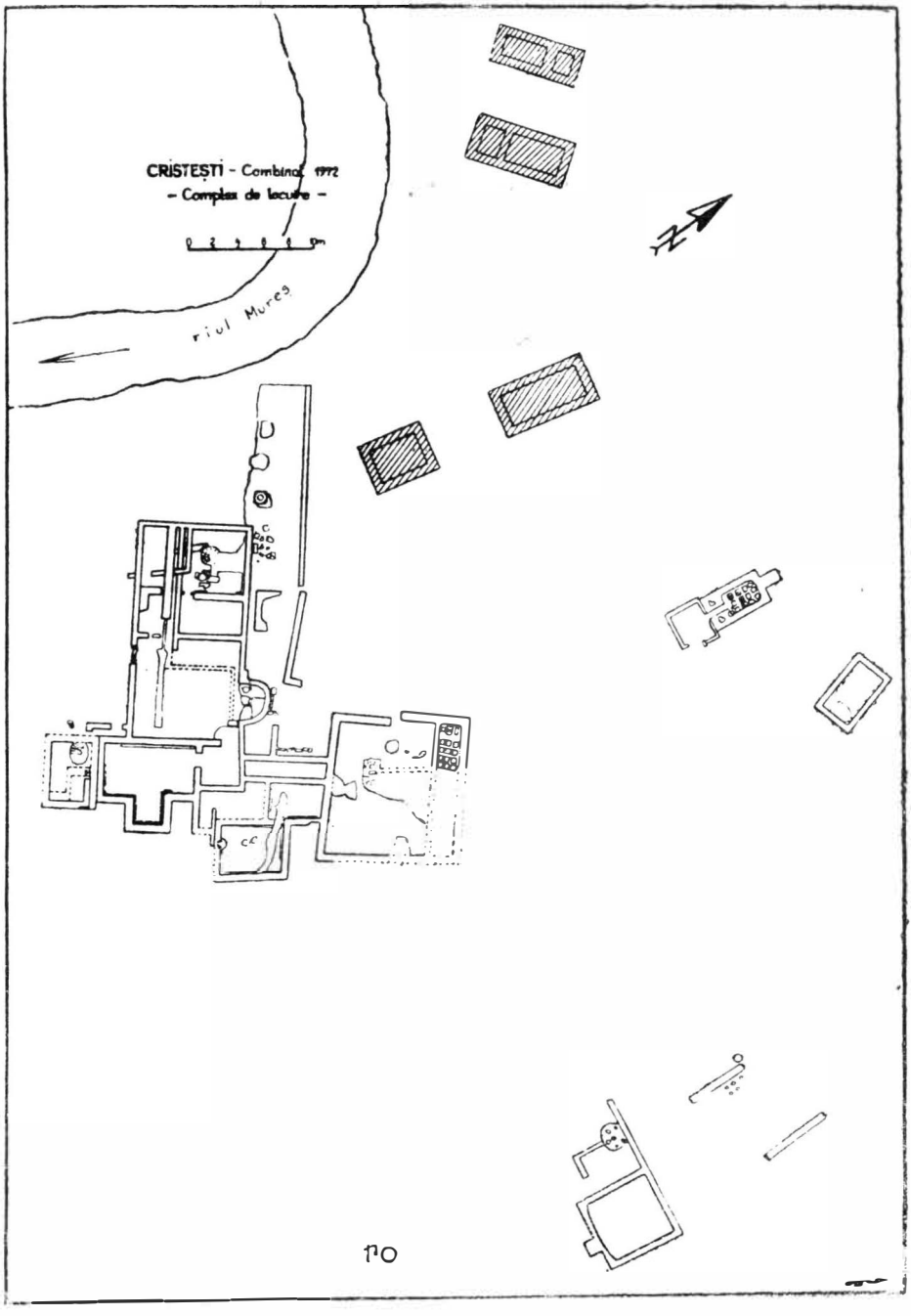

Pl. LIV. Cristești — plan de situație.

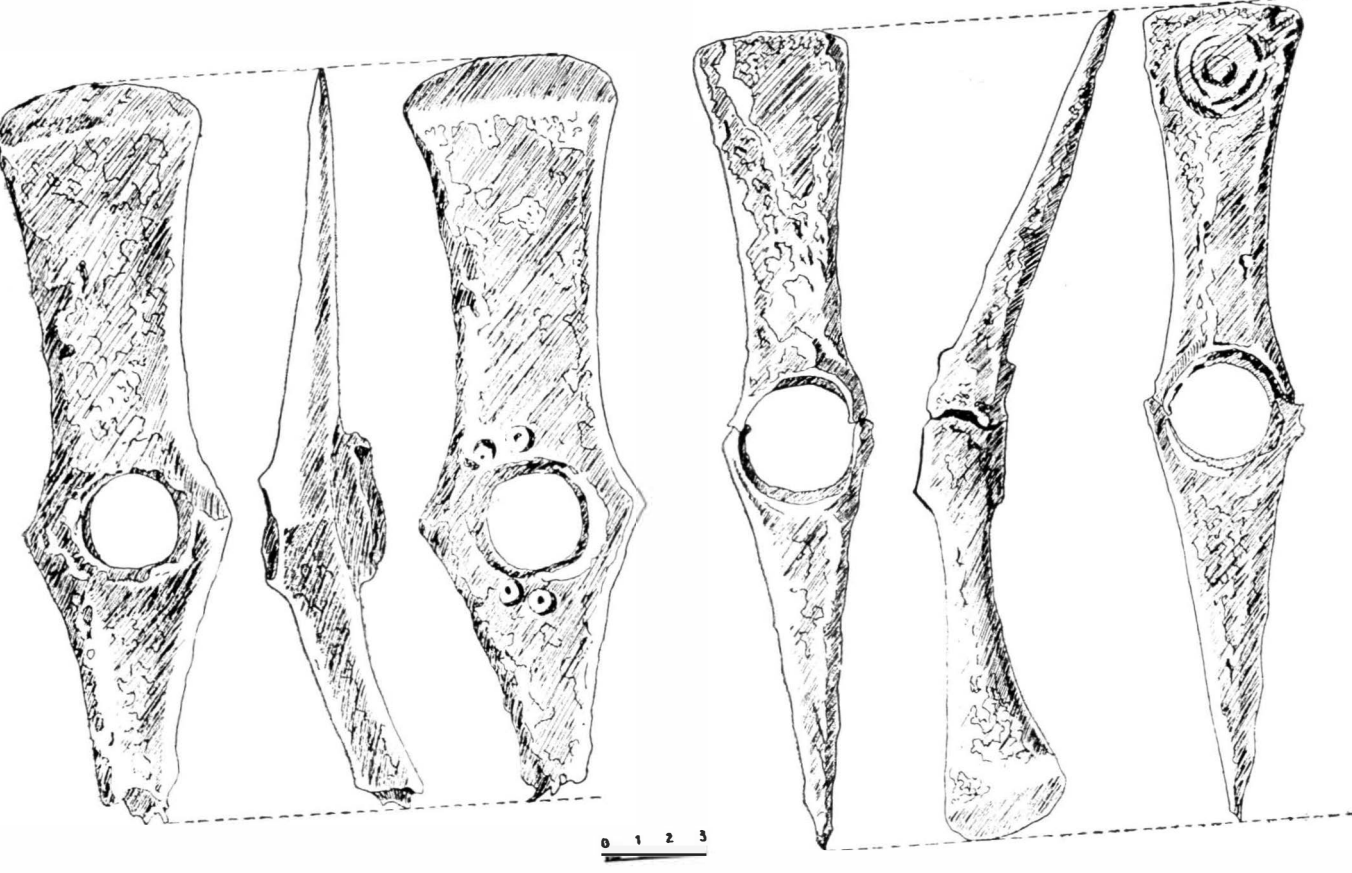

PLANŞA LV.

1. Exoluție de cuprit (granule cenușii-negre) în cupru (alb) (Topor mare).

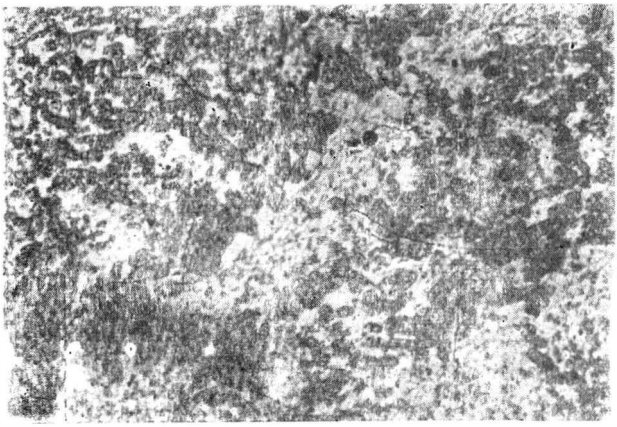

2. Separări de cuprit (negru-cenușiu), în agregate mari. răspîndite intens într-un fond de cupru metalic (alb) (Topor mare).

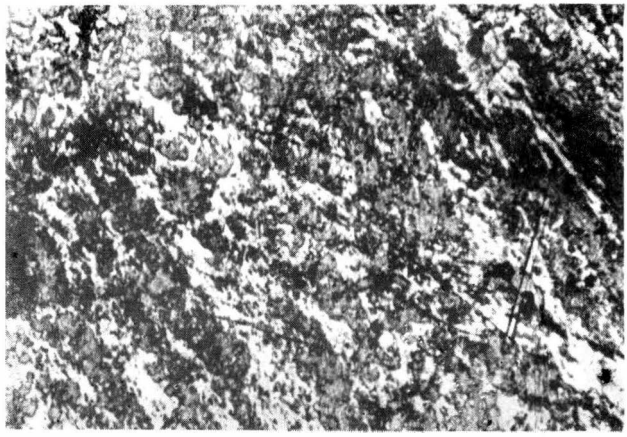

3. Agregate mari de cuprit (negru-cenușiu) conținute abundent în masa de cupru (alb) (Topor mic).

PLANȘA LVI.

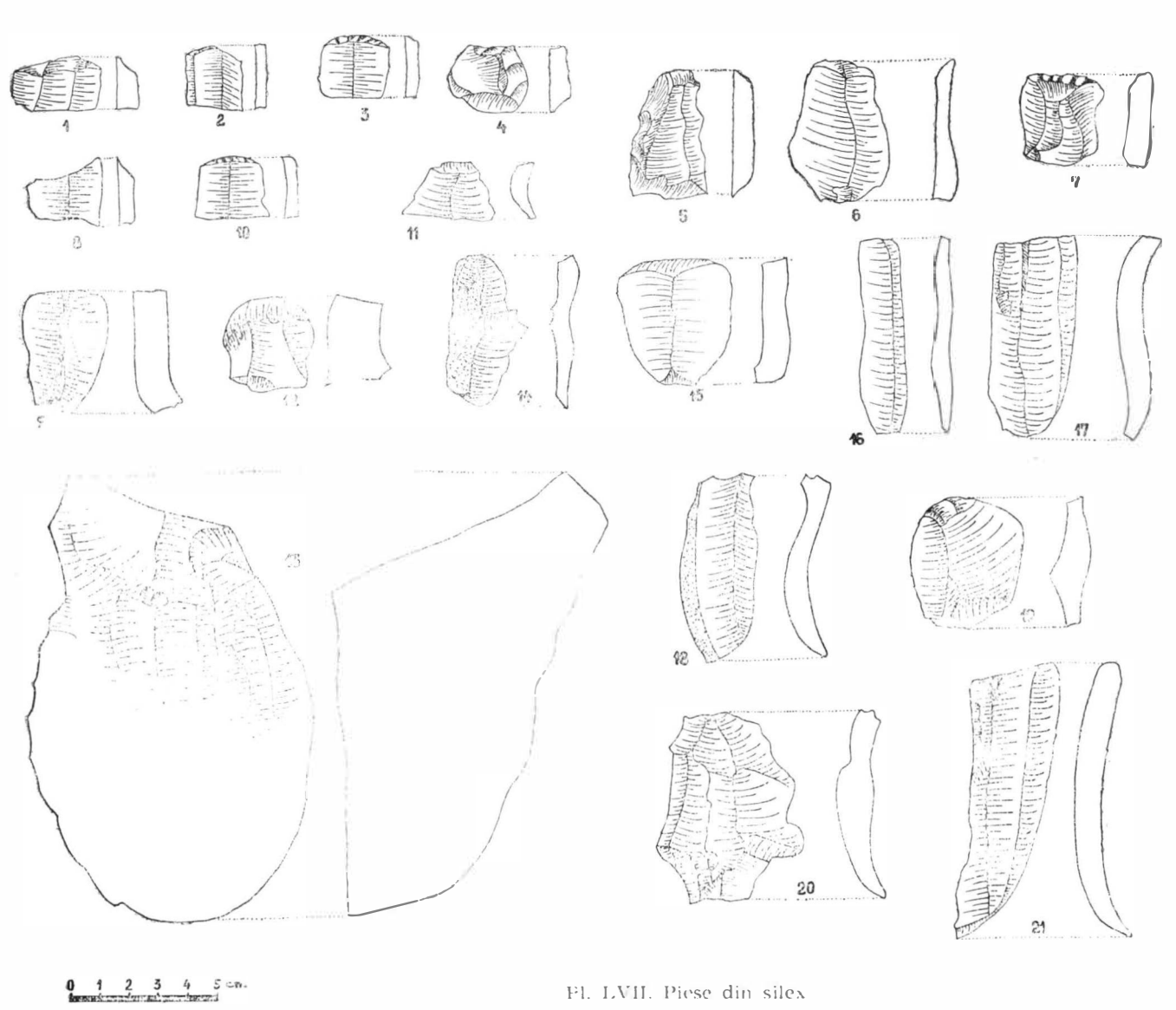

Pl. LVII. Piese din silex

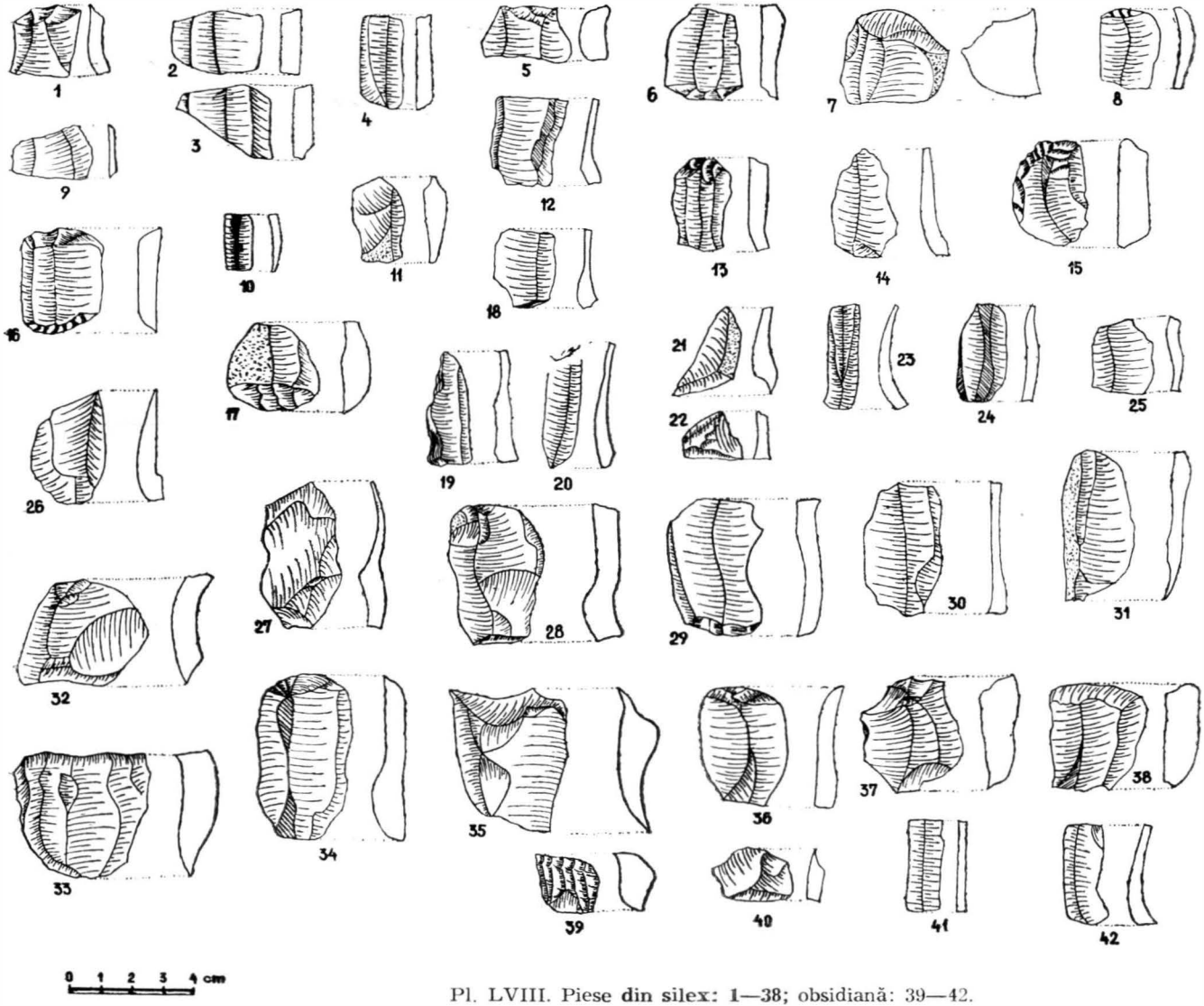

Pl. LVIII. Piese **din silex: 1—38**; obsidiană: 39—42.

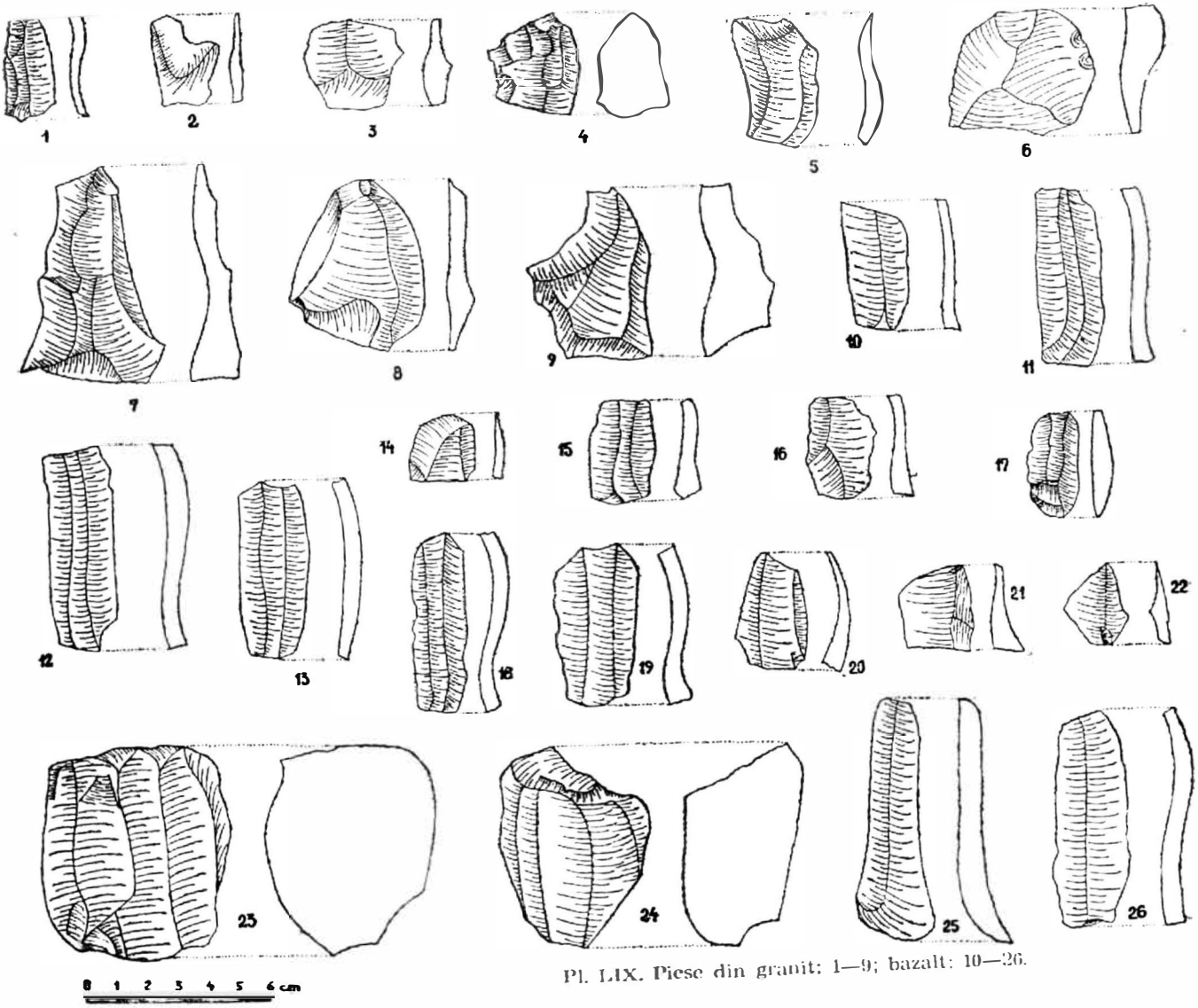

Pl. LIX. Piese din granit: 1—9; bazalt: 10—26.

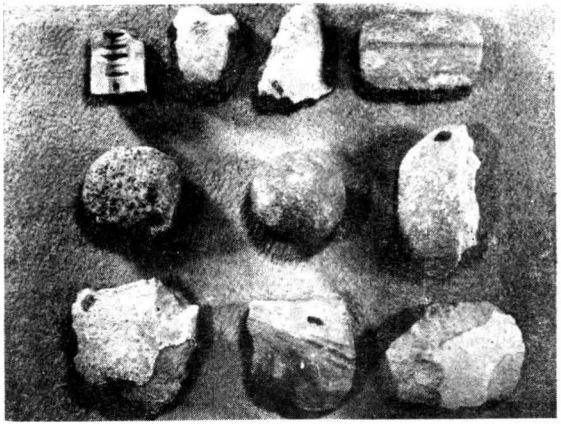

1

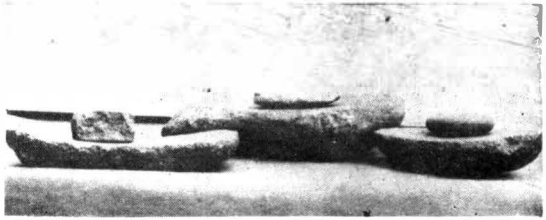

2

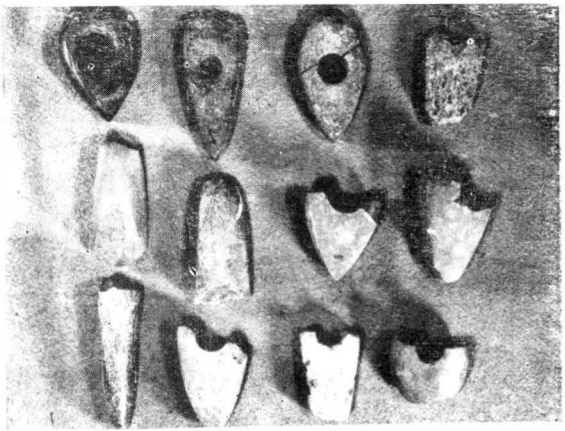

3 a

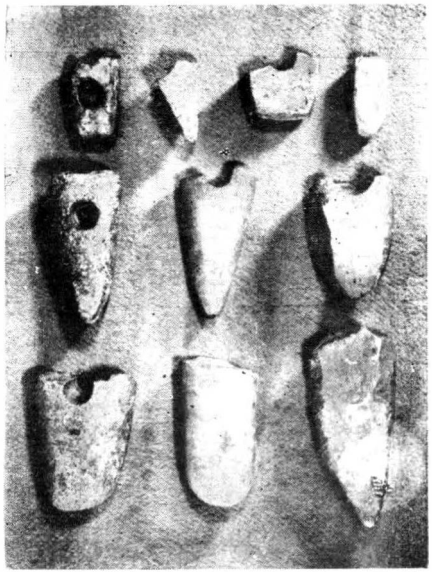

3 b

Pl. LX. Fig. 1 — Valvă-tipar pentru podoabe, şlefuitoare, măciuci, din piatră; fig. 2 — Rîşniţe şi frecătoare; fig. 3 a-b — Topoare întregi şi fragmentare.

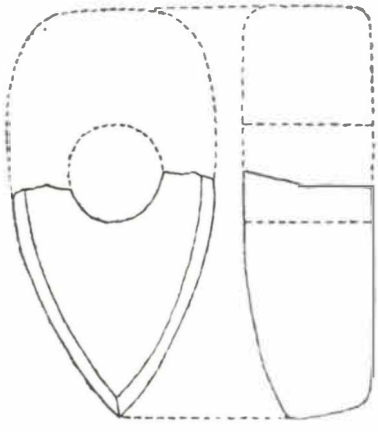

1

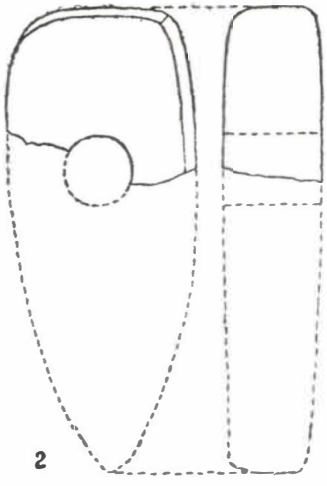

2

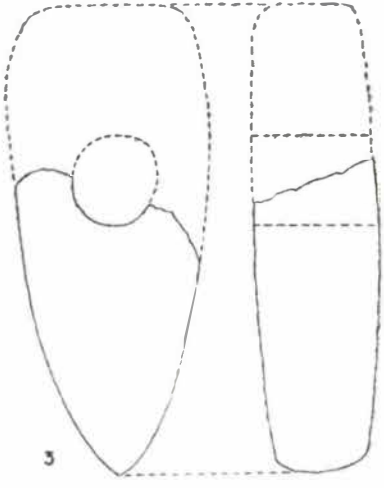

3

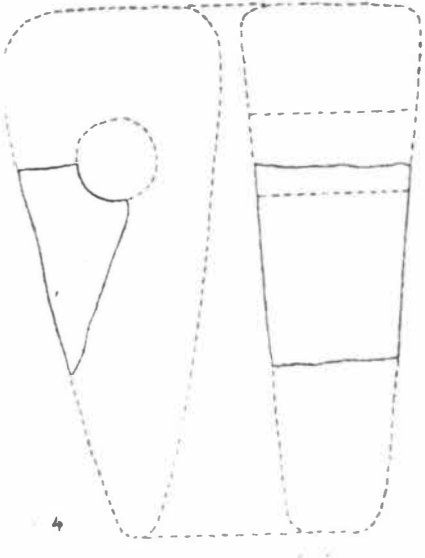

4

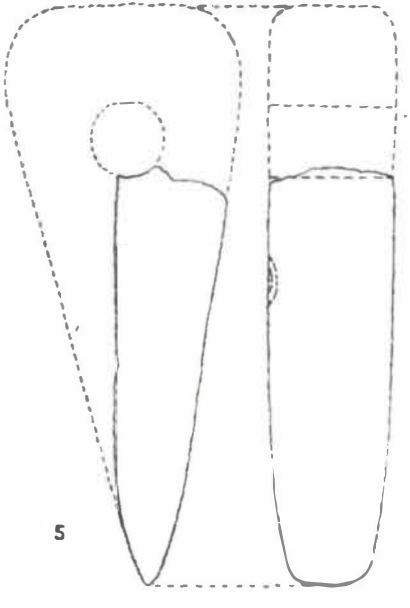

5

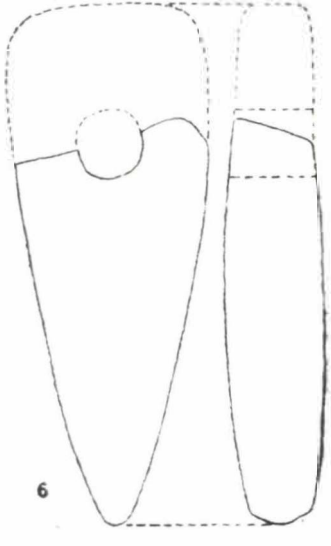

6

PLANSA LXI.

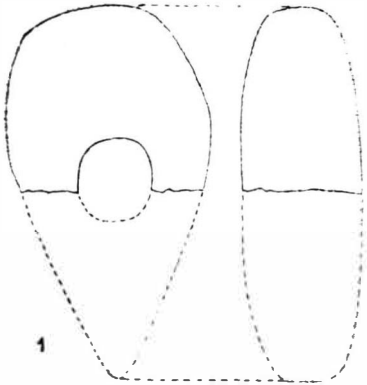

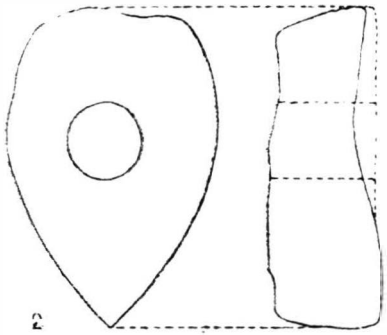

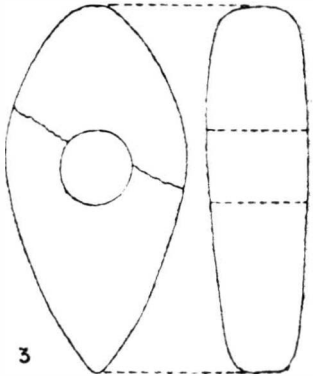

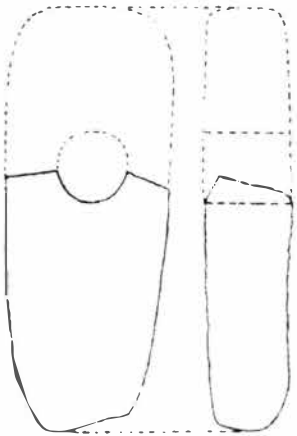

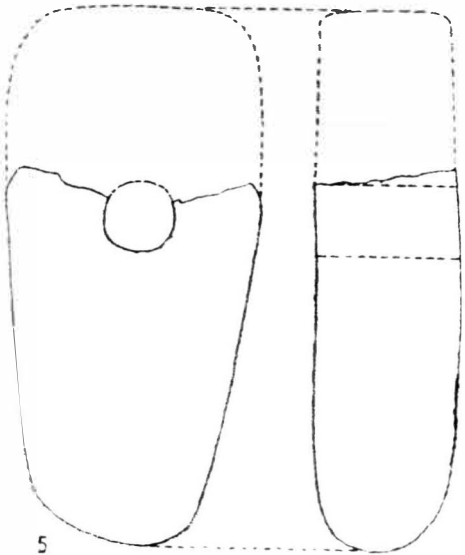

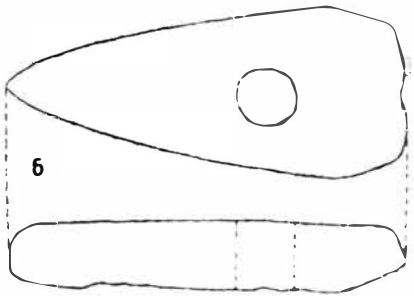

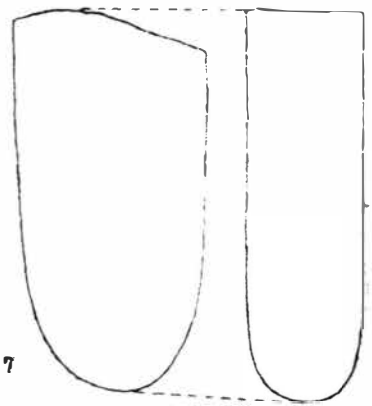

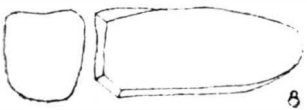

PLANȘA LXII.

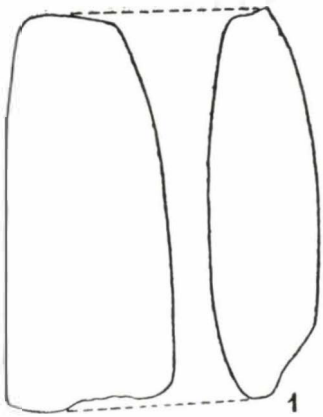

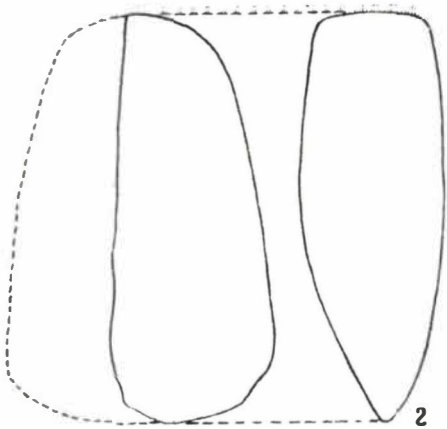

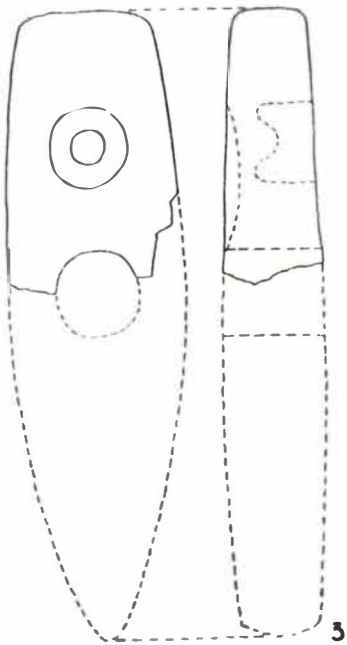

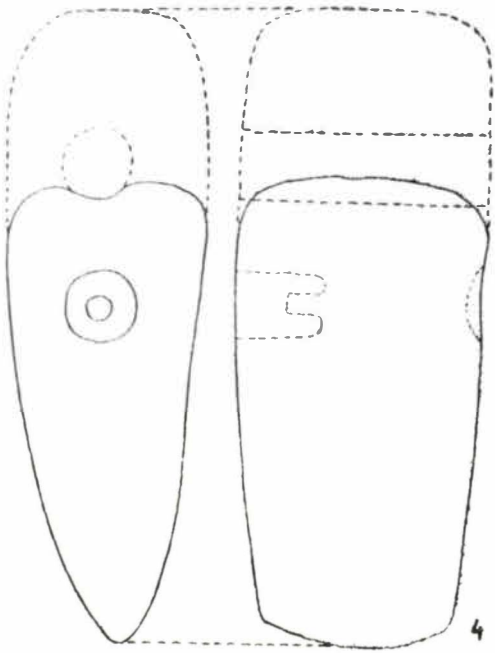

PLANŞA LXIII.

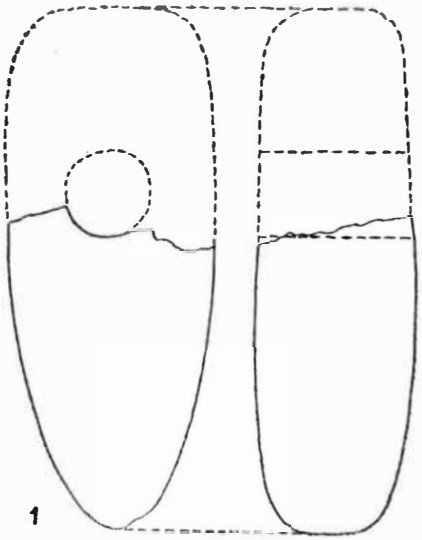

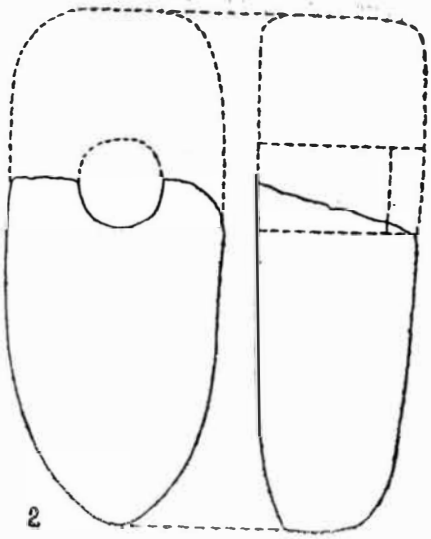

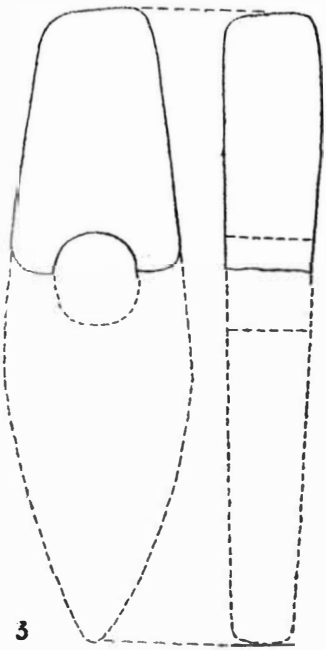

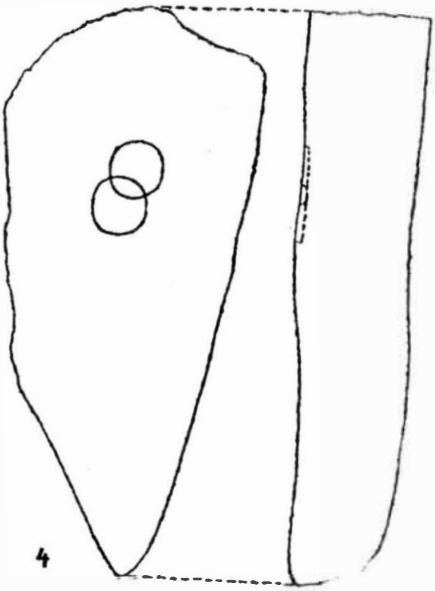

PLANŞA LXIV.

Pl. LXI, LXII, LXIII, LXIV. Topoare întregi şi fragmentare.

1

2

Pl. LXV. Fig. 1 — Săgeți și pandantive tip „coșuleț", scitice; fig. 2 — Vîrf de lance din epoca bronzului, vîrf de suliță și zăbală, feudale.

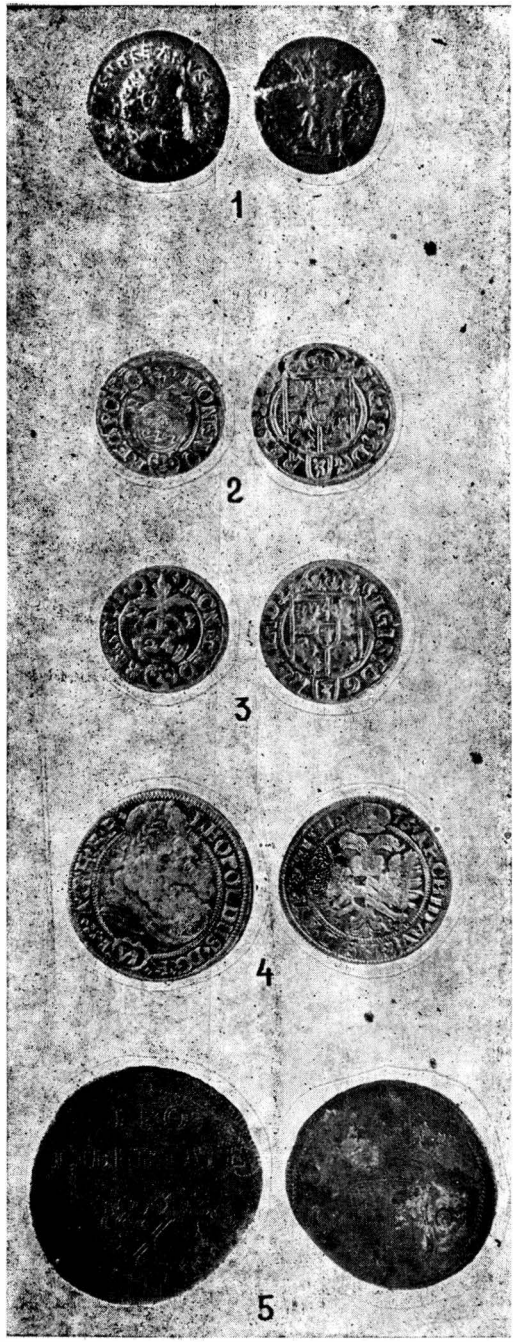

Pl. LXVI. Monede.

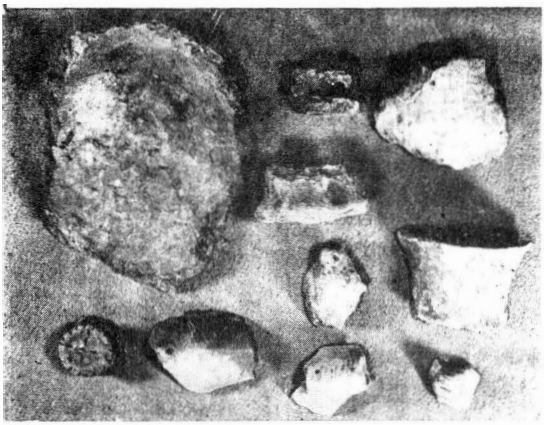

1

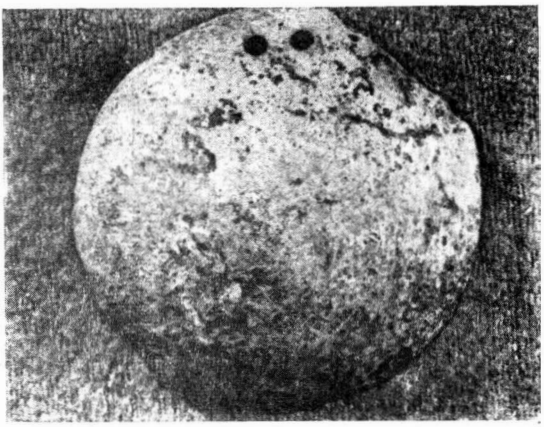

2

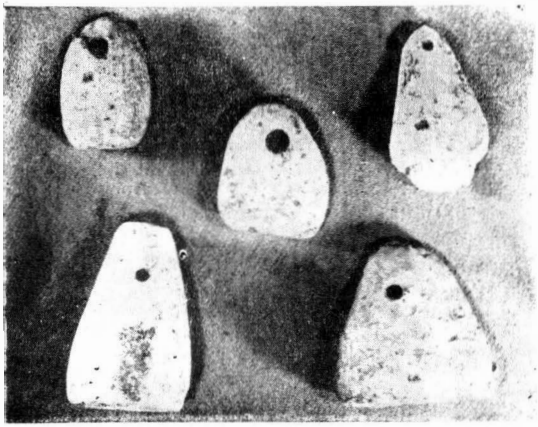

3

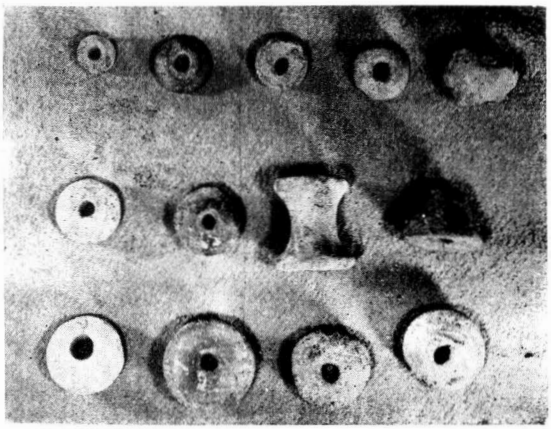

4

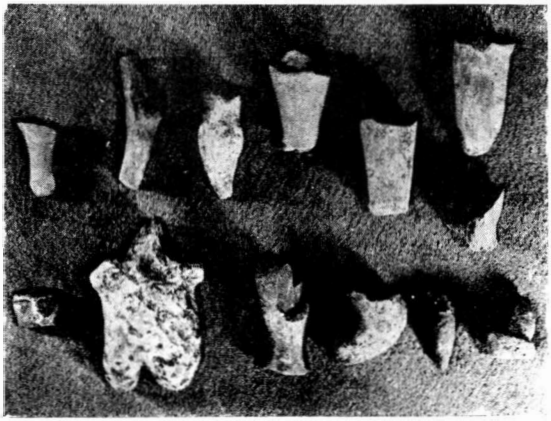

5

Pl. LXVII. Fig. 1. — Ceramică Criș și Petrești; fig. 2 — Capac de vas neolitic; fig. 3 — Greutăți pentru războiul de țesut vertical; fig. 4 — Prîsnele de fus și mosor neolitice; fig. 5 — Figurine neolitice.

1

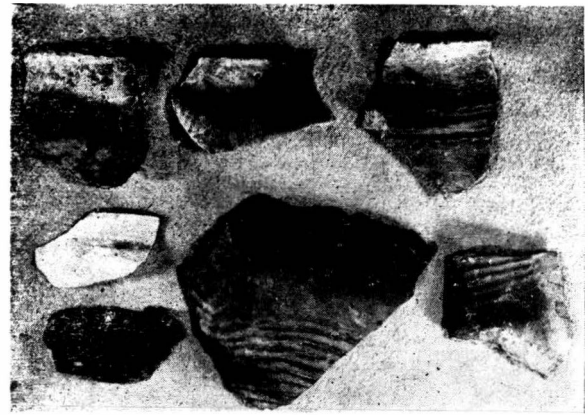

2

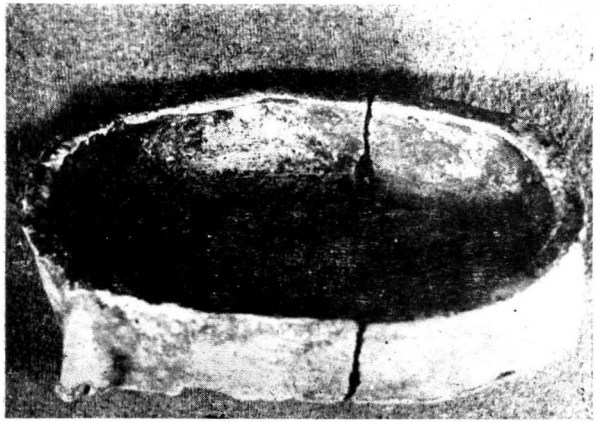

3

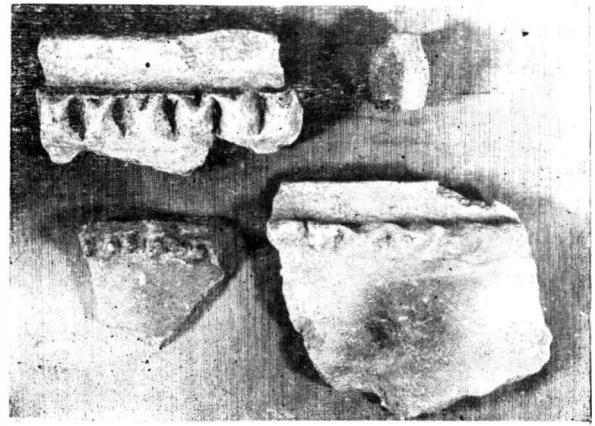

4

Pl. LXVIII. Fig. 1 — Vase Coțofeni; fig. 2 — Ceramică hallstattiană (Ha. A); fig. 3 — Vas tipsie (epoca bronzului); fig. 4 — Ceramică și vas miniatural (Ha. D)

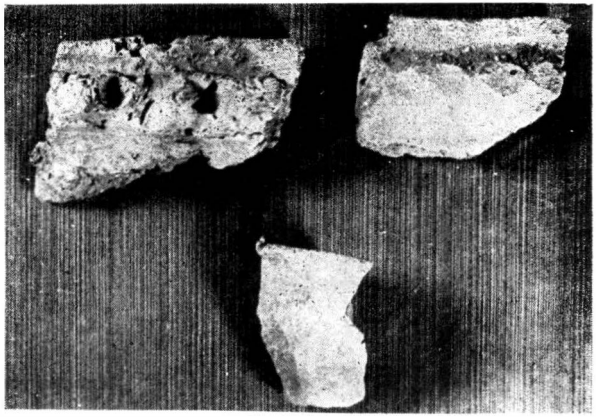

1

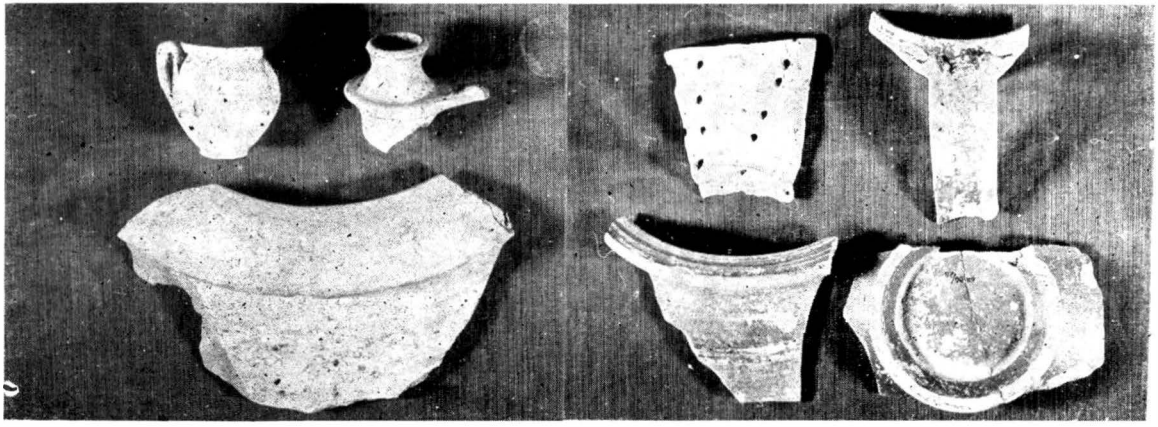

2

Pl. LXIX. Fig. 1 — Ceramică dacică; fig. 2 — Ceramică romană.

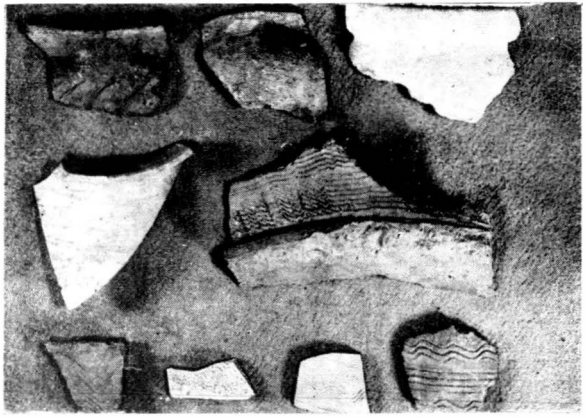

1

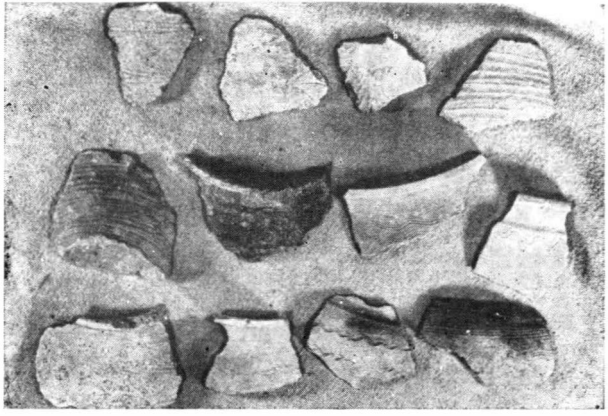

2

3

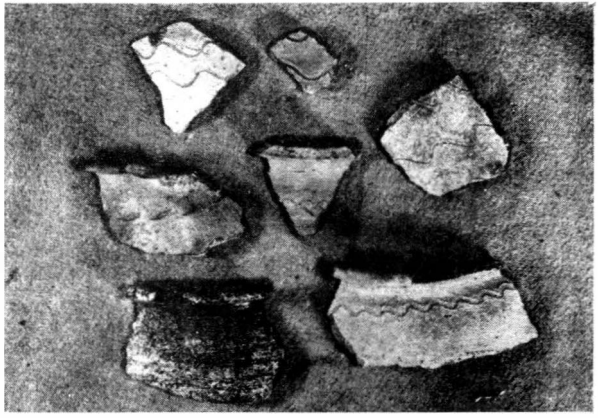

P. LXX. Fig. 1 — Ceramică sec. III—IV; fig. 2 — Ceramică sec. VII—IX; fig. 3. — Ceramică sec. X—XII.